karl marx

GRUNDRISSE

ekonomi politiğin eleştirisi için ön çalışma

GRUNDRISSE

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ

KARL MARX

İÇİN ÖN ÇALIŞMA

BİRİNCİ BASKI

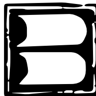
KARL MARX

GRUNDRİSSE

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ İÇİN ÖN ÇALIŞMA

1953 Dietz Verlag baskısından bazı bölümleri seçip aynen, bazı bölümleriyse özetleyerek çevirip, baskıya hazırlayan:

SEVAN NİŞANYAN

BİRİKİM YAYINLARI

Grundrisse / Karl Marx / Çeviren: Sevan Nişanyan
Dizgi - Baskı: KENT Basımevi / Kapak: Baskısı: Reyo Basımevi
Cilt: Numüne Ciltevi / Baskı Tarihi: Ekim 1979
Birikim Yayıncılık / Koll. Şti. Ankara Cad. Güncer Han 45/15
P.K. 538 Sirkeci - İSTANBUL

SUNUŞ

1. GRUNDRİSSE ÜSTÜNE

Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie (Ekonomi Politiğin Eleştirisi için Ön-çalışma)[1], Marx'ın ileride yayınlamayı düşündüğü büyük esere hazırlık niteliğinde doldurduğu defterleri kapsamaktadır. Defterler Ağustos 1857 ile Mart 1858 arasında yazılmıştır ve bu halleriyle 1851-57 arasındaki sessizlik döneminden sonra gelip, 1859'-da **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**'nın, 1861-63'de **Kapital**'in ilk taslağının, 1864-66'da **Kapital**'in I. ve III. ciltlerinin ve nihayet 1867-70 ve 1877-78 yıllarında **Kapital II**'nin yazılmasından oluşan dizinin ilk halkasını temsil ederler.

Yazmalar uzun süre Moskova'da Marx-Engels-Lenin Enstitüsünde kaldıktan sonra ilk kez 1939'da Enstitü tarafından basılmıştır. Fakat çeşitli nedenlerle bu baskı son derece sınırlı bir yaygınlık kazanmış ve ancak 1953'deki

[1] Marx defterlere bir başlık koymamıştır. Grundrisse (ana hatlar, taslak) adı Marx-Engels-Lenin Enstitüsü editörleri tarafından, Marx'ın mektuplarında kullanmış olduğu bazı ifadelere dayanarak verilmiştir.

Berlin baskısı iledir ki **Grundrisse** gerçek anlamda yayımlanabilmiştir. Kitap 1968'de ilk kez Fransızcaya, 1973'de ise bazı eksikliklerle İngilizceye çevirilmiş ve özellikle 70'lerde, giderek Marx'ın en önemli teorik yazılarından biri olarak tanınmaya başlamıştır. Eksik ve tartışmalı yönleri bir yana, bugün artık Marksist teori üstünde ciddî herhangi bir tartışmanın **Grundrisse**'yi gözönüne almadan yürütülebilmesi imkânsız gibi gözükmektedir. Bu açıdan bir Türkçe çeviri hazırlamayı, Marksist teori sorununun giderek kendini —ve eksikliğini— hissettirdiği bu günlerde, önemli bir görev saydık.[2]

Buna karşılık, Almanca aslında 750 sayfa ve 230 sayfalık eklerden oluşan metnin tamamını çevirmek, birkaç yönden, yararlı bir çaba olmayacaktı. Her şeyden önce, kitabın asıl değerli yönlerini oluşturan, 1 — Marx'ın bir yandan Hegel, öbür yandan klasik burjuva iktisatçıları ve Proudhon ile giriştiği diyalog, 2 — özellikle Hegel ile girilen diyalog bağlamında anlam kazanan **yöntem** sorunu, sadece Türkçe metinlerle yetinmek zorunda olan okur için bütünüyle kaybolmak durumundadır. Adı geçen yazarlar Türkçe'ye hemen hemen hiç çevirilmemiştir ve Hegel felsefesine özgü düşünce ve yöntem kalıpları Türkçe'de tartışılmamıştır. İkincisi, kitabın tamamlanmamış, yer yer billurlaşmamış, tekrarlar, konu sapmaları ve hattâ çelişki-

[2] **Grundrisse** metninin iki parçası daha önce birkaç kez Türkçe'ye çevirilmiştir.

- «Önsöz» (Başlık 1), çev. Orhan Suda, **Ekonomi Politiğin Eleştirilmesine Katkı** içinde, Öncü Kitabevi, İstanbul 1970.
- «Önsöz» (Başlık 1), çev. Sevim Belli, **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı** içinde, Sol Yay., Ankara, Mayıs 1970.
- «Ekonomi Politiğin Yöntemi» (Başlık 1, kısmen), **Aşama**, Haziran 1975.
- «Kapitalizm Öncesi Ekonomik Biçimler» (Başlık 12), çev. Mihri Belli, Sol Yay., Ankara, Aralık 1967.
- «Formen» (Başlık 12) Çev. Z. Diclell, May Y. İstanbul Kasım 1976.

lerle dolu olan yapısı, okur konu ile ileri derecede ilgili değilse, gerçekten bunaltıcı olabilmektedir. Üçüncüsü, kitabın belli bölümleri Kapital'de özü değişmeden çok daha açık bir ifadeye kavuşturulmuş, belli bölümleri ise açık yanlışlarla dolu olduğu görülerek terkedilmiştir. Bunlar da yine ancak «uzman» için ilginç olabileceklerdir.

Bu özellikleri gözönünde bulundurarak, Grundrisse çevirisinde, Türkçe'de şimdiye kadar pek başvurulmayan bir yola, yani bir çalışma metni (study edition) hazırlama yoluna başvurduk. Bu amaçla, kitabı kendi içinde az çok bir bütünlük oluşturan onaltı başlığa bölerek, bunlardan toplam 300 sayfa kadar tutan onbir parçayı seçip çevirdik. Çevirmediğimiz bölümleri özetledik; çevirdiğimiz bölümlere, metne paralel olarak verdiğimiz açıklama ve tartışmaları ekledik. Bu notları ve genel olarak kitabın bütününü bir çerçeveye oturtmak için de uzunca bir Sunuş yazmayı zorunlu savdık.

Marx'ın «gençlik» dönemi 1848'e kadar sürdü denebilir. Dönemin belirleyici özelliği, Marx'ın düşüncesinin geçirdiği çok süratli evrimdir: 1842'ye doğru ilk sosyalist yönelişler belirir; **Hegel'in Devlet Teorisinin Eleştirisi** (1843) ve **1844 Elyazmaları** Feuerbach'ın Hegel eleştirisini sürdürürler, ki bu eleştirinin özü «insan hayatını belirleyen düşünce, kavram, ideal, Tanrı v.b. değildir; bunlar maddî hayat içinde 'insan doğası' tarafından üretilen imgelerdir» şeklindeki henüz çok ham ve ilkel, fakat o günkü Alman ortamında son derece devrimci bir rol oynayan tezdir. 1843-46 Marx'ın klasik iktisatçılarla ilk tanıştığı yıllardır; bu süre içinde Marx, burjuva iktisadının kavramlarını burjuva iktisadına karşı kullanmak diye tanımlayabileceğimiz bir yöntemle uzun, bir kısmı kaybolmuş defterler doldurur. 1845'de «Feuerbach üstüne tezler» ve onun ardından ge-

len **Alman İdeolojisi** Marx'ın Feuerbach'dan kopuşunu haber verirler. Burada henüz negatif bir biçimde, bir eleştiri olarak ortaya konan bakış açısını («'İnsan doğası' mutlak bir veri olamaz; düşüncede yansıyan gerçeklik, belli üretim ilişkileri çerçevesinde kendi varlığını yeniden-üreten bir **toplumsal sistem**'dır; temel soyut bir 'insan' değil, toplumsal üretim, yani sınıf ilişkilerinden oluşan **tarihî süreç**tir») Marx'ın büyük teorik devriminin ilk ifadesi olarak görebiliriz. 1847'de **Felsefenin Sefaleti** sosyalist Proudhon ile bağları kopartır. Ondan sonraki iki yıl, bütün Avrupa çapında devrimci hareketin parlayışına ve kısa bir sürede tam bir bozgun halinde çöküşüne tanık olur. Devrimin gerçekleşmesini bir an meselesi olarak gören ve bu süreç içinde **Komünist Manifestosu**'nu yazan Marx, Almanya'dan sınırdışı edilir ve uzun süreli bir özeleştiri dönemine girer.

1848-51 döneminden sonra devrim ile ilgili yazıların ardı kesilir. Yine aynı dönemde, büyük ölçüde Ricardo ile hesaplaşma mahiyetinde birtakım teorik yazılar yazarsa da bunlar terkedilir ve kısmen kaybolur. 1857'ye kadar Marx, British Museum'da hummalı bir araştırma çalışmasını sürdürür ve bu yıllar boyunca **New York Tribune**'daki haber yazıları ile **New American Cyclopedia**'ya katkıları dışında çok az şey yazar. Sonra, 1857 yılının Ağustosundan başlayarak, radikal yenilikte, olağanüstü bir özgünlük, kapsamlılık ve derinlik gösteren bir ekonomi teorisini içeren 700 küsur sayfa, yedi ay gibi inanılmaz bir süre içinde adeta «patlak verir».[3]

[3] Marx'ın daha sonraki yıllarını kısaca özetlemek gerekirse: 1863 yılına kadar Londra'da sefalet ve unutulmuşluk içinde sürdürülen araştırma ve gazetecilik faaliyeti. 1863'de Birinci Enternasyonal'in kuruluşu ve Marx'ın kısa sürede uluslararası işçi hareketinin önderi olarak parlayışı. 1871'de Paris komünü bozgunundan sonra, Bakunin önderliğinde anarşistlerle ayrılığın derinleşmesi ve Enternasyonalin dağıtılması. 70'ler boyunca Marx'ın sürekli hastalıkları ve bütün dünya çapında kendi adını taşıyan hareketler olgunlaşırken. 1883'de ölümü.

Bu olayın kökenlerini anlayabilmek için, Marx'ın kendi ifadelerine ve o sıralarda uğraştığı sorunlara başvurmak gerekiyor. Öyle anlaşılıyor ki en belirleyici dış etmen, 1857'de dünya çapında başgösteren ekonomik bunalım olmuştur. Bunalım hakkında Engels şöyle diyor: «Bu krizde aşırı-üretim şimdiye kadar hiç raslanmadık ölçüde, o kadar genelleşti ki, bu sefer ne sömürge sistemi bunun dışında kaldı, ne de tahıl. İşin muazzam tarafı da bu ve dev sonuçlar doğurmak zorunda.» (Marx'a 11 Aralık tarihli mektup).[4]

Daha 1856 sonlarında, özellikle Fransa'da, şimdiki çokuluslu şirketlerin ilk atası sayabileceğimiz ve III. Napoleon rejiminin temel ekonomik direklerinden biri olan Crédit mobilier'nin aşırı spekülasyonları sonucu piyasa güvenliği ve yatırımlar düşmeye, altın fiyatları artmaya başlamıştı. Bunalım kısa zamanda, 1849'dan beri refah içinde olan Avrupa ülkelerine yayıldı. Sömürge ticaretinin sağlamlığı sayesinde dayanan İngiltere aynı yıl girdiği İran ve Çin savaşları ve nihayet —en önemlisi— Hint ayaklanması ile bu güvencesini kaybetti. Eylül ayında Amerikan maliyesi iflas etti. Ekim ayı İngiliz merkez bankasının çöküşüne ve Londra, Manchester ve İskoçya'da bir dizi iflasa tanık oldu. Hamburg'da altın ve gümüş dışında metaların piyasa değeri sıfıra yaklaştı. Bütün bunlar olurken, Haziran ayında Fransa'da yerel seçimlerde cumhuriyetçiler imparatorluğa karşı yıllardan beri ilk zaferlerini kazandılar. Aynı günlerde III. Napoleon'a başarısız bir suikast teşebbüsünde bulunuldu.

Marx ve Engels'in bu olayları Avrupa çapında devrimin habercisi olarak gördükleri ve kısa bir süre içinde 1848'in yarım kalmış sürecini yeniden başlatacak olan hareketi bekledikleri, o dönemdeki mektup ve gazete yazılarından anlaşılmaktadır. Marx'ın 27 Temmuz'da **New York**

[4] MEW 29, s. 227. [Notlardda geçen kısaltmalar için bk, s. 128]

Tribune'da çıkan yazısı bu açıdan son derece ilginçtir (bk. Ek 1.). Engels'e 11 Temmuz tarihli mektubunda Marx şöyle demektedir: «Devrim son sürat yaklaşıyor —Crédit mobilier'nin ve genel olarak Bonaparte maliyesinin son sürat gidişatından anlaşılacağı üzere!»[5] Ekim 20'de: «Amerika'daki kriz ...... bir harika.»[6] Kasım 13'de: «Kendim de mali sıkıntı içinde olmama rağmen, 1849'dan beri hiç bu bunalımdaki kadar keyifli olmamıştım.»[7] 15 Kasım'da Engels: «Geçen yedi yılın burjuva boku belli bir ölçüde bana da bulaşmıştı, şimdi o temizlendi, bambaşka biri oldum. Kriz bana bedenen en azından deniz havası kadar iyi geldi. 1848'de demiştik ki: şimdi bizim vaktimiz geliyor. Bir bakıma gelmişti de, bu sefer ama, tam olarak geliyor.»[8] Aynı mektupta Engels «endişelerini» şöyle dile getirir: «Keşke, ikinci ve belirleyici büyük çöküş gelmeden, bu 'düzelme' kronik bir bunalım haline dönüşse. Halkı harekete alıştırmak için kronik depresyon belli bir süre için gerekli. Ondan sonra proletarya daha iyi, nedenler konusunda daha bilinçli olarak vuracaktır; daha çok ses getirecektir... Bütün Avrupa iyice sarsılmadan, gerekenden erken bir şeyin olmasından korkuyorum —yoksa mücadele çok daha zor, çok daha uzun ve yalpalı olacak. Mayıs ya da Haziran bile çok erken. Kitleler uzun süren bolluktan sonra berbat tembelleşmiş olmalı.»[9]

Anlaşılacağı gibi, gerek Marx gerek Engels devrimi bir an meselesi olarak görmektedirler. Bu ortam içinde Marx 8 Aralık tarihinde Engels'e ekonomik çalışmalarına yeniden başladığını haber verir: «Geceleri deli gibi ekonomik araştırmalarımı toparlamaya çalışıyorum ki, tufandan

[5] Ibid., s. 153.
[6] Ibid., s. 198.
[7] Ibid., s. 207.
[8] Ibid., s. 211-12.
[9] Aynı yerde.

önce hiç olmazsa işin ana hatları (die Grundrisse) açığa çıksın.»[10] Çalışmalar gerçekte Ağustos'da başlamıştır, fakat ilk başta yazı daha çok iktisadî bunalımın analizini konu edinmektedir. Ama krizle başlayan çalışma Marx'ı kısa sürede sorunun temeline inmeye ve anlaşılan kafasında zaten büyük ölçüde olgunlaşmış bulunan genel teoriyi yazıya geçirmeye zorlar. 18 Aralık'da Engels'e verdiği program şöyledir: «Muazzam çalışıyorum, genellikle sabah dörde kadar. Çalışmalarım aslında ikili: 1. Ekonominin ana hatlarının (die Grundzüge) işlenip ortaya çıkarılması (halkın işin temelini anlaması ve benim şahsen bu kâbustan kurtulmam mutlak surette gerekli); 2. **Şimdiki kriz...** Bahara doğru bu hikâye üstüne **birlikte** bir yazı yazalım diye düşünüyorum.»[11] Ayın 21'inde Lassalle'e yazdığı mektup artık iki konunun birbirinden ayrıldığını kesinlikle göstermektedir: «Varolan ticarî bunalım beni bir yandan kendimi ciddi bir şekilde ekonominin temel çizgileri üstündeki çalışmamı biçimlendirme işine vermeye, bir yandan da varolan bunalım üstüne ayrıca bir şey hazırlamaya zorladı.»[12]

Grundrisse, o halde, 1857 krizinin doğurduğu heyecan ortamında, bunalımı açıklamak için yazılmaya başlamış; giderek bunalımın gerisindeki temel yapıyı ana hatlarıyla olsun açıklamaya çalışan, Marx'ın yazmayı öteden beri planladığı büyük bilimsel eserin —devrim gerçekleşmeden bitirilmesi gereken— ilk müsveddesi halini almıştır. Bunun yanısıra ikincil çalışma haline gelen bunalım analizi, **New York Tribune**'da yayımlanan birkaç çok ilginç makaleden ibaret kalır. **Grundrisse** henüz tamamlanmadan Avrupa üstündeki devrim bulutları dağılır; çalışma acelesini kaybeder. Henüz sermaye bölümü bitmeden ilk bölümler

10 Ibid., s. 225.
11 Ibid., s. 232.
12 Ibid., s. 548.

yeni baştan yazılıp yayımlanır. Sonra sermaye konusunda düşünürün ölümüne kadar sürecek bir bozup yeniden yazma süreci başlar.

Tetiği ilk 1857 bunalımı tarafından çekilen ve ilk 750 sayfası bu ortam içinde yazılan çalışma süreci, giderek 25 yılı kapsayacak muazzam bir çabaya dönüşür. Hayatının geri kalan kısmında Marx, teorik çalışmalarının tümünü, bir anlamda **Grundrisse**'yi olgunlaştırıp tamamlama işine hasreder. Altı bin sayfayı aşkın yazı yazar. Tam yayınlamaya karar verdiği kısımlardan tekrar tekrar vazgeçip başa döner. Aynı bölümleri beş, altı, yedi kez baştan işler. Ve fakat çalışmalarını hiçbir şekilde tamamlayamadan ölür. Tamamlanmamış **Kapital**'in ikinci ve üçüncü ciltleri Engels tarafından derlenip yayımlanır.

Kaynak olarak **Grundrisse**'den yola çıkan bu çabanın boyutları, bize **Grundrisse**'nin hem bütün bu dev çalışmaya kaynaklık edecek kadar zengin, hem de bir türlü tamamlanıp billurlaşamayacak kadar problematik yapısı hakkında bir ipucu vermelidir. Şurası açık ki, 1857 güzünde yazmaya başladığında Marx daha ölümüne kadar 25 yıl aynı kitap üstünde çalışacağının farkında değildi. Hesabı, devrim başlayıncaya kadar, en çok birkaç ay içinde işini bitirmekti. Bundan, **Grundrisse**'nin yazımı sırasında önceden hiç hesapta olmayan bir şeylerin gerçekleştiği sonucunu kolaylıkla çıkarabiliriz. Yazı yazılmaya başladığında Marx'ın aklında şüphesiz az çok olgunlaşmış bir proje vardır ve bu da gerçekleşmesi birkaç ay alacak bir projedir. Ancak proje uygulama evresine getirilince, her nedense baştaki hesaplar tutmaz. Plan kendi mantıkî varsayımları çerçevesinde ayrıntılarıyla gelişmeye bırakıldığında, belki raslantı sonucu, belki de kendi iç mantığının zorlamasıyla, öyle **sorunlarla** karşılaşır ki, sonuç olarak projenin bizzat kendi kendini arındırma, kendi kendini kavrama, kendi kendini sistematize etme çabası 25 yılı buluverir. 1857'de or-

taya atılan ana fikrin kendini ifade edebilecek, dışa vurabilecek kavram ve düşünceler sistemini arayışı 25 yıl sürer ve bu 25 yıl boyunca ana fikir her geçen yıl kendi kendini daha iyi kavramaya, öteki düşünceler karşısındaki yerini daha iyi saptamaya ve dolayısıyla dönüşmeye başlar. 25 yılın sonunda süreç henüz tamamlanmış değildir. Bu bitmemiş çabayı hâlâ incelenmeye değer buluyorsak, bunda, yontulmamış bir elmasın parıltısıyla, insanlık tarihinin en büyük keşiflerinden birini gördüğümüzdendir.

Sürecin başlangıcını, yukarıda da belirttiğimiz gibi, **Grundrisse**'de aramak gerekir. Gerçi ana fikir 1845-48'den beri hazırdır; ama Marx'ın kendi düşüncesinin tüm sorun ve sonuçlarıyla bilinçli olarak karşı karşıya gelmesi **Grundrisse**'yi yazmaya başlaması iledir.

Ana fikri aşağı yukarı şöyle özetleyebiliriz: Tarih sınıf mücadelelerinin tarihinden ibarettir. Burjuva «eşitlik» toplumunun temeli de bir sınıfın öbüründen artık-değer emme mücadelesidir. Ama bu sınıf mücadelesinin aktörleri olan insanlar, içinde yaşadıkları, eylemde bulundukları, katıldıkları mücadeleyi bir mücadele olarak **kavrayamazlar.** Mücadele, hep bu mücadeleyi saklayan bir kurumsal yapının gerisinde cereyan eder. İnsanlar, toplumda giriştikleri **bilinçli** ilişkilerde hep bu kurumsal yapı çerçevesinde eylemde bulunurlar. Bu kurumsal yapının kendi kendini kavrayış şekli olan **ideoloji** ile düşünürler. Mücadeleyi hep ideoloji gözlükleri ardından görürler. Oysa işlevi sınıf mücadelesini gizlemek olan kurumsal yapı ve bu yapıyı ifade eden ideoloji, tanımı gereği mücadelenin varlığını inkâr etmek zorundadır.

Marx bütün bunları biliyordu. Ama sıra bunların sistematik bir ifadesine gelince işinin ne derece zorlaşacağının pek farkında değildi anlaşılan. Gerçekten, Marx'ın anlatmaya çalıştığı şey bir **çelişkidir:** Hem insanların verili toplumsal koşullar çerçevesinde bilinçli olarak birtakım

eylemlerde bulundukları, bu eylemlerin bilinçli amacının —hiç olmazsa normal durumlarda— sınıf mücadelesi olmadığı; hem de buna rağmen, işin aslının sınıf mücadelesi olduğu söylenmektedir. Bir yandan insanlar belli, toplumca tanınmış, insanlararası ilişkiyi mümkün kılan kurallar çerçevesinde birbiriyle ilişkiye girmekte, karşılıklı eylemlerde bulunmaktadır; öbür yandan asıl olan bu kurallar değil, kıyasıya bir hegemonya kavgası, yani bir kuralsızlıktır. Bir yandan toplumun bütünü belli bir toplumsal yapının yaşamasını, yani yeniden-üretimini sağlamakla meşguldür, adına toplum denebilmesi için bu zorunludur; öbür yandan bu toplum **herkesin** toplumu değil, **birilerinin** toplumu olmaktadır. **Bir yandan toplumun bir makina gibi düzen içinde işlemesini sağlayan kurallar, ilişkiler, yapılar, kurumlar, yani bir üstyapı vardır; insanlar bu yapılar sayesinde ve bu yapılar içinde birbiriyle ilişkiye girerler; toplum içindeki davranışlarında sadece bunların farkındadırlar; öbür yandan bu yapılar, toplumu kökünden parçalama potansiyeline sahip birtakım hegemonya ve kuvvet ilişkilerinin ifadesinden ve oyun alanından ibarettir.**

Bunlar nasıl açıklanacak, çelişki nasıl çözülecektir? Toplum bilimlerinin klasik yönteminin yetmeyeceği açıktır: toplumun işleyişini açıklayan ilişki, kural ve yapıların mekanik bir betimlemesi ile yetinilemez, çünkü bu betimleme **bilinçli** yapılar düzeyinde kalmak zorundadır: bilinen ve görülen yapıları alıp, olsa olsa bunların kendi aralarındaki ilişkilerini aydınlatmayı umabilir. Öte yandan bu yapılar üstyapısaldır diye kesip atılamaz da, çünkü sınıf mücadelesinin tezahür ettiği, icra edildiği yer bu yapılardır: bu kural ve yapılar **aracılığıyladır** ki bir sınıf öbür sınıf üstündeki hegemonyasını kurar. Ortada bir çelişki vardır: Üstyapının sınıf mücadelesini hem gizlediği, hem de ortaya çıkardığı söylenmektedir. Buna karşılık çelişki var demek de yetmez, çünkü bir adam, şu hem şöyledir hem de de-

ğildir deyip bırakırsa, dediklerinin ciddiye alınması için bir neden kalmaz. Sorun, çelişkinin teorik bir anlatımını bulmak ve bu teorik anlatım sayesinde çelişkinin nasıl ve nerede çözüldüğünü göstermektedir. Sorun, o halde, bir yöntem sorunudur.

Marx 1857 Ağustos'unda yöntem konusuyla işe başlar (bk. Başlık 1.). Kısa bir süre sonra, kısmen ileride tartışacağımız nedenlerle, yöntem konusunu işleyen Önsöz tam bitmemiş bir halde bir yana bırakılır. Bir aydan uzun bir aradan sonra, Ekim ayında Marx bir Proudhon'cunun krize dair bir kitabı üstüne notlar yazmaya koyulur (bk. Başlık 2.). Bu notlar kendisini önce genel bir kriz analizine, oradan da tekrar ekonominin temel ilkelerinin incelenmesine getirirler. Ancak yöntem sorunu çözülmüş olmaktan çok uzaktır. Önsöz'de soyut olarak geliştirilmiş olan yöntemin teorinin kendisinde nasıl uygulanacağı, tersine, bir yandan geliştirilmekte olan teorinin yöntemsel varsayımlarının nasıl kurala bağlanacağı, yapılmakta olan şeyin tam olarak **ne** olduğu soruları tekrar tekrar, hemen her sayfada, her paragrafta ortaya atılır. Anlaşılan Marx kitapta tam olarak neyi, nasıl yapmak istediğine karar verebilmiş değildir; daha doğrusu başlangıçta az çok açık bir şekilde vermiş olduğu karar gittikçe kesinliğini kaybetmeye başlamıştır.

Grundrisse'ye asıl büyük değerini veren yönünün bu kesinlik kaybında ve onun sonucu olan araştırma sürecinde olduğu açıktır. Gerçi bu, kitabı üslup düzeyinde tam anlamıyla mahvedecektir; düşünce çizgisi yer yer içinden çıkılmaz bir labirente dönecek, aynı anda birkaç düzeyde birden yürütülen tartışmalar, parantez içinde parantezler her an akıcılığı bozacak, her tez tekrar tekrar yöntem mihengine vurulup yeniden formüle edilecek ya da bir yana bırakılacaktır. Marx'ın deyimiyle: «Meselenin berbat tarafı o ki, yazıda her şey çorba gibi karmakarışık birbirine geç-

miş durumda; asıl yerinin ancak daha sonraki bölümlerde gelmesi gereken bir sürü şey var.» (Engels'e mektup «Malzeme önümde hazır; sorun sadece biçiminde (...) İşin böylesine hantal, odun gibi, adeta karaciğeri sancılı bir yazı üslubuyla biçimsizleştirilmemesi benim partiye karşı sorumluluğum.» (Lassalle'e 12 Kasım 1858 tarihli mektup)[14] Kapital'deki olgunlaşmış, büyük ölçüde billurlaşmış, kendinden emin, sağa sola espri ve alay yağdırabilen teorinin yerine burada, o zamana kadar hiç kimsenin girmeyi aklından bile geçirmediği dehlizlerin planını el yordamıyla çıkarmaya çalışan bir Marx vardır. Buna karşılık Kapital'de artık arka plana itilecek olan planın nasıl çıkarıldığı, yani yöntem sorunu, burada bütün canlılığıyla gözümüzün önünde durmaktadır.

Grundrisse'yi yazdığı sürece Marx yöntemini bulmaya çalışmaktadır. Çözümün ilk adımı, bizim görebildiğimiz kadarıyla Ocak ortalarında, Marx sermayenin dolaşımı konusunu işlemekteyken gelir. 16 Ocak'da Engels'e yazdığı mektupta şöyle der: «Birkaç çok tatlı gelişme kaydettim. Örneğin bugüne kadarki biçimiyle kâr teorisinin tümünü alaşağı ettim. Çalışma **yöntemimde** tesadüfen Hegel'in **Mantık**'ının üstünden bir kere geçmiş olmamın çok büyük yararı oldu. O tip bir çalışma yapmaya yine vakit bulur bulmaz, iki-üç fasiküllük bir kitapçık halinde, Hegel'in keşfettiği, ama aynı zamanda bir esrar perdesine bürüdüğü yöntemde **rasyonel** olan özü alelâde insan aklına anlaşılabilir hale getirmeyi çok istiyorum.»[15] Aynı günlerde sermayenin dolaşımı ile ilgili yazıların ortasında, kâr üstüne konudışı bir bölüm ortaya çıkıverir. Bunun ardından **Grundrisse**'nin belki en ilginç birkaç bölümü (Başlık 10, 11, 12) yazılır. Ondan sonra konu büsbütün dağılmaya

[13] İbid., s. 330.
[14] Ibid., s. 566.
[15] Ibid., s. 260.

ve kâr teorisinin **sonuçları** olması gereken konular dolaşım tartışmasının içine serpiştirilmeye başlar. Nihayet Mart'da, çalışma tamamlanmadan birkaç gün önce, asıl kâr konusuna gelinir. Bu bölümün (Başlık 16) ilk birkaç sayfası, artık Ağustos'daki yöntem tartışmalarından bu yana çok şeylerin değiştiğinin açık bir kanıtıdır: **Marx yöntemini keşfetmiştir.** Keşfini oldukça bulanık bir şekilde de olsa kâğıda geçirdikten birkaç gün sonra, kısmen Marx'ın sürmenaj (aşırı çalışma hastalığı) olmasının da bir sonucu olarak **Grundrisse** tamamlanmadan terkedilir. Marx çalışmalarını tartışmak için Mayıs'da birkaç haftalığına Manchester'a Engels'in yanına gider. Dönüşte kitabı yeni bir plan uyarınca baştan düzenlemeye başlar. 1858'in ikinci yarısı, bir kısmı şimdi kaybolmuş olan yeni taslakların sürekli yazılıp bozulmasıyla geçer. 1859 Ocağında nihayet bir bölüm, **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**'nın yazılacak üç kısmından ilk ikisi olarak, bir cilt halinde yayımlanır. Üçüncü ve asıl önemli bölüm ise ancak yıllar sonra, çok köklü değişikliklerden geçip, **Kapital** adı altında yayımlanacaktır.

Grundrisse'den hareketle **Kapital**'in oluşması sürecinde nelerin değiştiği konusu, epey tartışmalara yol açmış bir konu. Özellikle Rosdolsky'nin anıtsal eserini burada anmadan edemeyeceğiz.[16] Ancak Rosdolsky'nin her iki kitap hakkındaki son derece sağlam yargılarına rağmen, Marx'ın düşüncesindeki gelişmeyi hakkıyla değerlendirebildiği söylenemez. Oysa **Grundrisse** çalışmasının nerede ve nasıl kesildiği konusu bize bu konuda önemli ipuçları vermektedir.

Elimizde bulunan haliyle **Grundrisse**, Marx'ın kitabın çeşitli yerlerindeki taslaklarda ve mektuplarında anlattığı altı kitaplık dev planın bir kitabının dörtte birinin tamamlanmamış halidir.[17] Marx'ın 1858 yılı boyunca önerdiği pro-

[16] Roman Rosdolsky, **Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen Kapitals**, Frankfurt, 1968.

[17] Bk. **MEW 29**, s. 312, 551, 572-73.

jede, «Ekonomi Politiğin Eleştirisi»ni oluşturacak şu altı kitaptan sözedilmektedir:

1. Sermaye
2. Toprak Mülkiyeti
3. Ücretli Emek
4. Devlet
5. Dış ticaret
6. Dünya Piyasası ve Krizler

Sermaye üstüne kitabın da şu dört bölüme ayrılması gerekmektedir:

a. Genel olarak sermaye
b. Rekabet
c. Kredi Sistemi
d. Hisseli Sermaye ve Anonim Ortaklıklar

«Genel olarak», yani tikel sermayelerin birbiriyle rekabeti sorunundan soyutlanmış olarak, soyut sermaye kavramının inceleneceği 1.a. bölümü de şöyle bölümlenecektir:

i. Sermayenin Üretim Süreci
ii. Sermayenin Dolaşım Süreci
iii. Sermaye, Faiz ve Kâr

Grundrisse'nin yazılmış kısmı, o halde, 1.a. bölümünden ibaret olmalıdır. Kitabın çeşitli yerlerinde verilen planlarda da kitap ve başlık bölümlemeleri değişse de genel gelişme süreci aşağı yukarı aynıdır. Tek problematik nokta, tabii elimizdeki kitabın içerik listesine ilk bakışta farkına varılabileceği üzere, Sermaye kitabının başına gelecek olan mübadele, değer ve para kavramlarıyla ilgili bölümün statüsündedir. İleride daha ayrıntılı olarak göstereceğimiz gibi, bu bölüm Marx'ın planına bir türlü uymaz. Bir anlamda **Grundrisse** Önsöz'ü ve özellikle bu Önsöz'deki Yöntem bölümü, adıgeçen bölümün açıklamasını yapmak için kaleme alınırlar — ama açıklamaların yeterli olabildikleri söylenemez.

Sonuç olarak **Grundrisse**, bildiğimiz gibi, şu biçimi alır;

1. Para Üstüne
2. Sermaye Üstüne

   a. Sermayenin Üretimi
   b. Sermayenin Dolaşımı
   c. Doğurgan Sermaye (Faiz ve Kâr)

Birinci bölümün nereden çıktığı hâlâ pek açık değildir.

Nisan başında kitabın faiz ve kâr kısmının ortasında kesilmesinden, Marx'ın hastalığından ve Engels'i ziyaretinden sonra daha da garip bir şey olur; **Grundrisse** master-planındaki altı kitaptan beşi hiç olmazsa geçici bir süre için «unutulurlar»; planda yeri bir türlü belli olmayan ilk bölüm ise ikiye bölünüp, yeni planın üç bölümünden ikisi haline gelir:

1. Meta } [Katkı'nın tek yayımlanmış cildi]
2. Para }
3. Sermaye [yazılmamış]

Kapital'de bu plan özünde değişmeden kalır. Ancak ilk iki bölüm son derece kısaltılıp, **Katkı**'daki tartışmanın birer özeti halinde kitabın başına sokulurlar; ve sermaye üstündeki kitap nihayet şu tanıdık şekli alır:[18]

[18] **Katkı**'nın Meta ve Para bölümlerinden oluşan tek yayınlanmış cildi, konunun olağanüstü soyutluğu nedeniyle, Engels'in korktuğu gibi, yayımlandığında hiç bir tepki doğurmadan kalır. **Kapital**'de bu bölümün kısaltılmasında bu olayın da etkisi vardır. Ama asıl önemli olan, yüzey ile temel arasındaki ilişki uzun uzadıya araştırılıp bulunduktan sonra, asıl ağırlığın artık sadece temele (sermayeye) verilebileceğidir. Marx'ın **Kapital**'in ikinci baskı sonsözünde sözünü ettiği araştırma yöntemi/sunuş yöntemi sorununu böyle anlamak gerekir. Araştırmada yüzeyden başlanıp binbir zorlukla bunun dibindeki temel keşfedilir. Sunuşta asıl önemli olan, temelin ne olduğu ve yüzeyi nasıl belirlediğidir.

1. Sermayenin Üretim Süreci (başta meta, para bölümlerinin eklenmesiyle)

2. Sermayenin Dolaşım Süreci

3. Bir Bütün olarak Sermaye[19]

---

4. Teorinin Tarihi [yazılmamış][20]

Bu bölümleme hikâyelerini uzun uzadıya anlatmamızın nedeni, bunların Marx'ın yöntemsel gelişimine tuttukları ışıktır. Plandaki değişmeleri, Marx'ın 1858'in ilk yarısında kâr teorisi üstünde çalışırken yöntemi ile birlikte bu yöntemin gerektirdiği yeni planını da bulduğu şeklinde yorumlamak gerekir: Çalışma artık daha önce olduğu gibi, bütün her şeyi teker teker inceleyecek bir ekonomi sistemi oluşturmayı değil, yepyeni bir şeyi, yani **birtakım yüzeysel tezahür biçimlerinden hareketle, bunların temelindeki asıl yapıyı keşfetmeyi** amaçlamaktadır. **Marx, sermaye olgusunu bir bütünü oluşturan etmenlerin biri ya da en belirleyici olanı değil, burjuva toplumundaki üretim ilişkilerinin, yani sınıf ilişkilerinin temeli olarak sunmaktadır artık.**

Amaç, şimdi sermaye kavramından ilkede bağımsız gibi gözüken ve bu halleriyle de burjuva toplumunun piyasa sistemini tanımlayan meta ve para gibi kavramları alıp, bunların temelde nereden, nasıl birtakım toplumsal, sınıf-

[19] Buradaki sermayenin üçüncü bölümü ile eski plandaki üçüncü bölümün (faiz ve kâr) farkını Rosdolsky göstermiştir. Eski planda üç bölüm de genel olarak sermaye çerçevesine girmektedir. Oysa Kapital planında üçüncü ciltte kâr ve faiz konuları genel olarak sermaye'de değil, rekabetçi tikel (ayrı ayrı) sermayeler çerçevesinde incelenir. Böylece eski plandaki 1.a. iii altbaşlığı ile 1.b,c,d başlıkları birleştirilmiş olur. Bu konuya yeri geldiğinde değineceğiz.

[20] 1861-63 yıllarında Marx bu dört bölümü içeren birkaç bin sayfalık ilk Kapital taslağını yazar. Bu taslağın ilk üç bölümü henüz yayımlanmamıştır. Dördüncü bölüm ise Kautsky tarafından yayımlanan *Artık-Değer Teorileri*'ni oluşturur.

sal varsayımlardan kaynaklandıklarını göstermektir; yani sermayeyi, sermayeye özgü toplumsal ilişkileri.

Bu kitap boyunca işleyeceğimiz ana tema, Marx'ın düşüncesinin bu **iki düzeyli** yapısıdır. İki düzeyin (mübadele ve üretim; pazar ve fabrika) temelde üstyapı-altyapı ayırımına tekabül ettiğini ve Marx'ın yöntem alanındaki sorununun da bu iki düzey arasındaki ilişkiyi aydınlığa kavuşturma çabasından ibaret olduğunu öne süreceğiz. İki düzey arasındaki ilişkiyi kavramavı ise Marksist teoriyi, yani maddeciliği anlamakla eşanlamlı sayıyoruz. Kanımızca Marksizmin özgül tarih, ekonomi, felsefe v.b. ve hepsinden önemlisi **siyaset** anlayışı, ancak bu eksen çevresinde bir anlam kazanacaktır.

2. MÜBADELE İLİŞKİLERİ, ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE KAPİTALİST SÖMÜRÜ

Marx'ın **Grundrisse**'de geliştirdiği anafikir aslında basit, hattâ aldatıcı ölçüde basit bir fikirdir. Burjuva toplumunun **özgür mübadele** ve **piyasa** sistemlerinde temellenen özgürlük, eşitlik ve serbest teşebbüs kavramlarını alır Marx ve bunların gerçekte zorunlu olarak nasıl bir **sınıfsal** yapıyı gerektirdiklerini gösterir. Ancak bunu yaparken unutmaması gereken nokta, burjuva özgür mübadele ve piyasa sistemlerinin **de** gerçek olduklarıdır. Burjuva ideolojisinin sözünü ettiği özgürlük ve eşitlikler kapitalist toplumda şüphesiz hiç olmazsa ilke olarak vardır, yoksalar bile olabilirler ve kapitalist toplumu kendinden önceki sınıflı toplumlardan ayıran özgül nitelik de budur. Kapitalist toplumda kölelik yoktur, herkesin özel mülkiyet hakkı vardır, herkesin çalışıp kazanma hakkı vardır v.b. v.b.. Ya da en

azından, bunlar herhangi bir gerçek kapitalist toplumda bazen teorideki saflıklarıyla bulunmasalar bile, kapitalizmin iç dinamiği, yöneldiği hedef, bu özgürlüklerin gerçekleşmesini gerektirir. Bunlar sahtedir denip geçilemez. Marx'ın yapacağı, o halde, düpedüz «sınıf tahakkümü vardır» demenin ötesinde, kapitalist toplumda bu özgürlüklerin içindeki özgürlüksüzlüğü, bu eşitliklerin içindeki eşitsizliği keşfetmektir. Bu keşif aynı zamanda altyapı ile üstyapı arasındaki ilişkiyi anlatan maddeci toplum anlayışının da keşfi olacaktır.

*

Tartışılan, kapitalist toplumdur. Kapitalist toplumu Marx **emek-gücünün bir meta olarak özgürce alınıp satılabildiği toplum çeşidi** olarak tanımlar. Önce bu tanımı yakından inceleyelim.

Her şeyden önce burada bir **ilişki** tanımlanmaktadır. Emek-gücü[21] alınıp satıldığına göre ortada, birbiriyle **belli** bir çeşit ilişkiye giren iki taraf olmalıdır; bir, emek-gücünü satan taraf, bir de emek-gücünü alan taraf. Bunlardan birincisine işçi ya da emekci, ikincisine de kapitalist ya da sermayeci adı verilir. İşçi ile kapitalistin kim oldukları, birinin bazen işçi bazen kapitalist olup olamayacağı, bir kişinin hem emek-gücü alıp hem satmasına imkân bulunup bulunmadığı v.b. şimdilik bizi ilgilendirmemektedir. Henüz bunları birer **sınıf** olarak göremiyoruz. Anlaşılması gereken sadece ortada kapitalist düzeni tanımlayan bir **ilişki** bulunduğu ve her ilişkinin de birbiriyle bir ilişki çerçevesin-

21 Bu kavram (Arbeitskraft) bazen 'işgücü' diye çevrilmiştir. **Kapital**'deki emek-gücü kavramına karşılık olmak üzere Marx **Grundrisse**'de genellikle emek-kapasitesi (Arbeitsvermögen) kelimesini kullanır. Yine de yer yer emek-gücüne raslanır. İşgücü kelimesinin kazandığı son derece belirsiz anlamı gözönünde bulundurarak 'emek-gücü' kelimesini kullanmayı burada tercih ettik.

do tanımlanan iki kutbu gerektirdiğidir. Kuzey kutbu ancak Güney kutbu olduğu için, onunla karşıtlığı sayesinde varolabilir. Bir insanın baba olması için bir oğlu (kızı v.b.) olması, veya oğul olması için bir babası (annesi v.b.) olması gerekir. Her ikisi de baba ve oğul sıfatlarıyla ancak doğurtma/doğurulma ilişkisi sayesinde vardırlar. Bunun gibi işçi ve kapitalist de, **işçi ve kapitalist olarak** sadece emek-gücü alımsatımı ilişkisi sayesinde varolabilirler. İşçiyi ve kapitalisti ve aralarındaki ilişkiyi belirleyen etmen budur. Yoksa birinin fakir, birinin zengin olması filan değil.

Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta, alınıp satılan nesnenin emek değil emek-gücü, yani bir çalışma kapasitesi, bir emek-harcama potansiyeli, bir emek kabiliyeti, emek ihtimali olduğudur. Fiilen emek değil, henüz emek **olmayan** ama emek **olacak** bir şey. Bu ayırımın muazzam önemini tartışma ilerledikçe daha iyi görebileceğiz. Burada, emek ile emek-gücü arasındaki ayırımı tam olarak yapamamanın Marksist teoriyi anlamamanın en emin yolu olduğunu belirtmekle yetinelim.

Değineceğimiz üçüncü nokta da şu: Emek-gücü satın alan taraf şüphesiz her mal alıcısı gibi, aldığı metayı kullanmak, harcamak, faydasını görmek, tüketmek için almaktadır. Emek-gücünün kullanımı, yani tüketimi ise fiilen **emektir**. Kapitalistin bu alışverişteki maksadı, **emek** elde etmektir. Ancak emek de hammaddesiz ve hammaddeyi işleyecek araçsız olamayacağına göre, emek-gücünü satın alarak bunu fiilen emeğe çevirmek isteyen kişinin belli bir miktar hammadde ve üretim aracı tedarik etme durumunda olması gerekmektedir. Yoksa satın aldığı emek-gücü hiçbir işe yaramaz; kullanılamaz. Bu hammadde ve araç fonuna da şimdilik kapitalistin **sermayesi** adını vereceğiz.

Emek-Gücü

Şimdi ikinci noktadan başlayalım. Emeğin böyle «peşinen», **daha varolmadan** satılması ile **fiilen harcanıp** sa-

tılması arasındaki büyük farkı anlamak, kapitalist üretim tarzının özgül yapısını anlamak için şarttır dedik. Emeğin **emek olarak** satılması nasıl olur? Bunun satılabilmesi için, tabii ki, alıcının belli, verili bir ihtiyacını karşılayan faydalı, **somut** bir emek türü olması gerekmektedir. Terzilik, duvarcılık, tamircilik, hammallık, öğretmenlik gibi. Alıcı bunları belli bir ihtiyacını karşıladığı için satın alır. Yani emeğin —daha doğrusu **hizmetin**— **kullanım değeri** için.

Açıktır ki emeğin böyle belirli, somut bir kullanım değerinin olabilmesi için ortada tamamlanmış bir üretme eyleminin olması şarttır. Emekçi bu durumda emeğini harcar, bitirir, tamamlar, öyle satar. Satılan şey elle tutulan bir ürün olabileceği gibi, bir **hizmet süreci** de olabilir. Sözgelimi ben, giyinme ihtiyacımı karşılamak için bir terzi tutabilir, parasını ödeyerek bana belli bir terzilik emeği satmasını sağlayabilirim. Bu emeği satın almanın ise ilke olarak bu emeğin **ürününü** satın almaktan bir farkı yoktur. Elbise satın almakla elbise yaptırmak, ev satın almakla ev inşa ettirmek arasında şu anda tartıştığımız açıdan bir fark yoktur.

Dikkat edersek bu mübadelede başlıca iki önemli özelliğin belirdiğini görürüz. Birincisi, sözünü ettiğimiz bu durumda ne alıcı, ne de satıcı emek **işinin kendisiyle** ilgilenmemektedirler. Alıcının istediği, emeğin sunduğu somut faydadır: Örtünmesinin, barınmasının, doymasının, bilgi ihtiyacının sağlanması gibi. Bu hizmetlerin **emek** aracılığıyla sağlanabiliyor olması bir zorunluluktur, çaresiz katlanılacak bir angaryadır. Her iki taraf da bu gerçeği bilir ve buna katlanır. Ama emeğin kendisi ile kimse ilgilenmez. Belirleyici olan, bu emeğin ürettiği **faydadır.**

İkincisi, böyle bir alışverişin gerçekleşebilmesi için emekçinin emeğini harcayıp üretimini yapmasına imkân sağlayan araçlara sahip olabilmesi gerekmektedir. Emekçinin üretimini yapıp **sonra** sattığı, ya da isterse **herhangi**

birine sunabileceği bir hizmeti (örneğin felsefe öğretmenliği) gelip bu alıcıya sunduğu varsayılmıştır. Yani emekçinin emeğini harcayabilmesi bu alışveriş olayından tamamen bağımsızdır; hiçbir alıcı olmasa dahi emekçi üretimini yapabilir. Oysa kendisine ait hammadde ve araçlar (makina, teknik bilgi v.b.) üstünde çalıştırmak üzere adam kiralayan kapitalist, karşısında satın alınacak böyle bir emek bulamaz. Kapitalist hazır, üretilmiş birtakım faydalar satınalmak istememektedir, çünkü bu üretim (emek) eyleminin gerçekleşmesini sağlayacak araçlar kendi elindedir.

Kapitalist, o halde, emek değil emek-gücü satın alır diyoruz. Hazır bir emek satın alacak yerde, ilerde emek harcayacak bir adamın emek harcama gücünü alır.

Soyut Emek

Bu olayın önemi nedir? Olan sadece hazır bir emeğe para ödemek yerine ileride gerçekleştirilecek bir emeğe mahsuben önceden ödeme yapmaktan ibaret midir? Aşağıda bunun böyle olmadığını, işin aslının çok farklı olduğunu göreceğiz. Ama şimdilik o konulara hiç girmeden, sorunun cevabının «evet» olduğunu varsayalım. Buna rağmen üretim sürecine bu olay sayesinde yepyeni bir boyutun, yepyeni bir dinamiğin katılmış olduğunu göreceğiz.

Un ve fırın şeklinde bir sermayesi olup, işçi tutarak ekmek üreten kapitalistin durumunu ele alalım. Bu adam ekmek ürettiğine göre, şu ya da bu nedenle (sözgelimi yemek, satmak ya da kuşlara vermek üzere) ekmeğe ihtiyacı olduğunu farzedebiliriz. Ancak ilginç olan şurası ki, bu adam ihtiyacı olan ekmeği üreticisinden satın alacak yerde kendisi işçi tutup üretmeyi tercih etmektedir. Demek ki kendi üreteceği ekmek başkasının ekmeğinden farklı, daha çekici, daha arzu edilir bir özelliğe sahiptir. Kendi üreteceği ekmek komşu fırının ürettiği ekmeğin her yönüy-

le tıpkısı dahi olsa, kapitalist kendi ekmeğinin bu farklı özelliği nedeniyle onun ekmeğini almak istemeyecektir.[22]

Kendi ürettiği ekmekle komşu fırının ekmeği arasında birer **tüketim nesnesi** sıfatıyla hiçbir fark yoktur. Fiziksel yapıları, faydaları, **kullanım değerleri** aynıdır. Bu demektir ki ekmek satın alacak yerde un, fırın ve emek-gücü satın alıp ekmek üreten kapitalist, **ekmeğin sadece kullanım değeriyle, yani somut** ekmek-olma (karın doyurma) **niteliğiyle ilgilenmemektedir.** Bizzat una emek katma eyleminde, **üretme eyleminde** bir çeşit fayda görmektedir. Her nedense ekmeği üreten emeğin ta kendisi ona ilginç, kendi başına ilgi konusu olacak bir iş olarak gözükmektedir.

Bir başka anlatımla kapitalist, ekmek üretme emeğinde sadece bu emeğin somut faydalı niteliğini, faydalı bir ürün yaratma işlevini görmemektedir; aynı zamanda emeğin bizzat emek olma özelliği, her türlü somut faydalılıktan soyutlanmış olarak, ondan ayrı olarak, kendi başına da ilgi konusudur. Ekmek üretmeye kalkışan kapitalistin tek kaygısı, tek ölçütü demek ki emeğin **faydası** (karın doyurma v.b.) değil, bu faydalılık işlevi gözardı edilmiş, adeta paranteze alınmış olarak **emeğin ta kendisidir.** Ne emeği olduğu, neye yaradığı hiç hesaba katılmadan, emek-har-

[22] Burada hemen denecektir ki ekmek almak yerine ekmek imal ettirmek tabii ki «daha ucuza» gelir, kapitalistin ekmek yerine emek-gücü, un ve fırın satınalması tabii ki «daha kârlıdır». **Bizim söylediğimiz de tam budur.** Sadece bu basit, gündelik, cocuk oyuncağı kavramın gerçekte o kadar basit olmadığını göstermeye calışıyoruz. «Daha ucuz» ne demektir? Neden kapitalistin harcatacağı emekle yapılan ekmek başkasından satın alacağı ekmekten, ekmekler aynı olduğu halde «daha ucuzdur»? Soyut emek kavramı anlaşılmadan bunlar anlaşılamaz, «canım daha ucuz işte; bunu artık herkes bilir» demekle yetinilir. İdeolojinin işlevi, aşağıda anlatacağımız gibi, böyle köklü, karmaşık ve celişkili birtakım toplumsal ilişkileri, cok şey anlatırmış gibi gözüküp aslında hiç bir şey acıklamayan kavramlarla maskelemektir.

«çalışma» fiilinin ta kendisi. Kayıtsız şartsız «emek». Emeğin niteliksiz «özü». Buna **soyut emek** adını vereceğiz.

Bu soyut emek kavramını doğru anlamamız gerekiyor. Soyut emek şüphesiz ki zihinde yapılmış bir soyutlamadır: Kimse somut a, b, c... emeklerinden başka soyut bir emek görmemiştir. Her emek somuttur. Soyut emek demek bu somut, tikel, faydalı niteliklerinden, dolayısıyla zorunlu olarak sahip olduğu belli bir hammaddeyi belli bir üretim aracıyla işleme özelliğinden ayrıymış, koparılmışmış gibi düşünülen emeğin varsayımsal, niteliksiz biçimi demektir. Bu varsayımsal soyut emek, elle tutulur gözle görülür bir şey değildir; dolayısıyla bu haliyle satılması imkânsızdır. Alıcı o halde ya 1) belli bir ihtiyacını karşılamak için somut bir emek satın alabilir, ya da 2) istediği eğer sadece şu ya da bu ihtiyacını karşılayacak bir emek değil de aynı zamanda doğrudan doğruya emeğin ta kendisi ise; ya a) kendisi çalışabilir, ya da b) eğer kendi sınırlı çalışma kapasitesi ile yetinmeyip **daha çok** emek istiyorsa, başkalarının çalışma kapasitesini, **emek-gücünü** de satın alır. Bu emek-gücünün kullanımı ona **somut bir biçim altında tezahür eden (soyut) emeği** verecek, alıcı yani kapitalist de bu emeği kendi hammadde ve üretim aracına ekleyip, ortaya **daha fazla emek ürünü olan** yeni maddeler çıkaracaktır.

Kapitalist o halde emeğin belli, somut, faydalı işlevini —kullanım değerini— elde etmek istemektedir. Ama istediği tek şey bu değildir: Aynı zamanda, bundan bağımsız olarak, emeğin ta kendisini elde etmek de amaçlanmıştır —yoksa doğrudan doğruya somut ve faydalı bir emek satın almakla yetinmesi gerekirdi.[23] Özetlersek. **Kapitalist top-**

[23] Kapitalist tabii ki her insan gibi bunu da yapar: evine terzi çağırabilir, ya da hamal tutup çantasını taşıtabilir. Ama burada bir **kapitalist** ilişki (kapitalist-işçi ilişkisi) sözkonusu değildir. Kapitalist adam burada herhangi bir meta tüketicisi gibi davranmaktadır.

lumda birtakım insanlar ürünün sadece faydalılık niteliğiyle değil, içerdiği soyut emek miktarıyla da ilgilenmektedirler. Ürünün somut niteliğine gözlerini kapatıp, üründe sadece somut ayırdedici özelliğine karşı kayıtsız bir miktar EMEK özü görebilmektedirler. Ürün onlar için sadece bir fayda değil, aynı zamanda bir miktar şu ya da bu biçimi almış «emek-harcama-faaliyeti»dir.

Kapitalizm-öncesi toplumlarda emeğin başlı başına kendisiyle ilgilenen, dolayısıyla işçi kiralayıp üretim yapma gereğini duyan kimseler istisnadır. Tek mübadele biçimi basit hizmetler ve ürünler mübadelesidir. Cemaatin ve cemaat üyesi bireylerin verili, belli, sınırlı ihtiyaçları vardır (beslenme, barınma, eğlenme, eğitilme, toplumsal konumuyla orantılı olarak gösteriş yapma v.b.); bu ihtiyaçları karşılayan hizmet ve ürünler ya zanaatkâr ustalar tarafından üretilip cemaate satılır, ya da köle, serf, reaya v.b. tarafından üretilip cemaati temsilen yönetici zümreye (köleci, derebeyi, devlet memuru) teslim edilir. Ticaretten söz edilebildiği ölçüde, olsa olsa araya birtakım aracı süreçlerin girdiği söylenebilir. Bir toplumsal birimin üretim fazlasını tüccar alıp, o ürüne ihtiyacı olan bir başka toplumsal birime satar. Her halükârda **ihtiyaçlar bellidir ve üretim (emek) doğrudan doğruya bu ihtiyaçları karşılamaya yöneliktir.** Üreticiler adeta cemaatin «siparişi» üstüne üretimi yapıp, ürünü çeşitli yollardan ya cemaate, ya da cemaat adına otorite kullanan zümre ya da kişilere teslim ederler.

Kapitalist topluma **soyut olarak** bakıldığında, yani sınıflararası işleyiş mekanizmaları bir kenara bırakıldığında, burada da üretimin eskiden olduğu gibi tüketim için yapıldığı, her üretimin toplumun bir ihtiyacını karşılamak amacıyla gerçekleştirildiği v.b. v.b. söylenir. Soyutta bu doğrudur da. Ama unutulan nokta, bu sürecin orta yerinde şimdi yepyeni bir etmenin; yani birtakım insanların ne olur-

sa olsun üretim yapmak, emek harcatmak, daha çok emek içeren nesneler üretmek, daha çok emeği ürün biçimine çevirmek istemelerine neden olan bir dinamiğin ortaya çıktığıdır. Üretim şimdi işçi-kapitalist ilişkisiyle başlamaktadır ve bu ilişkiye yol açan temel dinamik sadece toplumun ve bireyin belli ihtiyaçlarını karşılama kaygısı değil, aynı zamanda kapitalistin katıksız (önceden verili birtakım ihtiyaç-giderme işlevleriyle sınırlı olmayan) emek elde etme isteğidir. İşçi-kapitalist ilişkisi çerçevesinde gerçekleşen üretimin itici gücü bu dinamik yeni zümredir. Emek harcanmasını, üretim yapmasını sağlayan motor, bu yeni zümrenin daha önce hiç görülmedik icadıdır: Emeğin başlı-başına bir amaç haline gelmesi. İhtiyaçları gidermek için emek harcamak insanlık tarihi kadar eski ve insanlık var-oldukça da varolacak bir olay. Ama üretimin bu yeni toplumsal düzenleniş biçiminde şimdi bu nihaî ihtiyaç-giderme işlevini unutup, olayı sırf emek sahibi olma, üretim sahibi olma olarak gören, bu uğurda üretim yapan bir zümre ortaya çıkmıştır.

Binyıllar boyunca belli ve bilinen ihtiyaçlarının giderilmesiyle kendini sınırlayıp kaplumbağa adımlarıyla ilerleyen insanlığın, Onbeşinci yüzyılda hızlanıp Ondokuzuncuda tam anlamıyla patlak veren **üretim çılgınlığını**, bu başdöndürücü üretim yarışını başka türlü açıklamak mümkün değildir. Üretim artık toplumda başlı başına bir değer haline gelmiştir ve birtakım insanlar artık doğrudan doğruya üretim için üretim yapmaktadırlar. Bu da toplumun bir gün düşünüp «hadi böyle yapalım» demesiyle olmaz; insanların üretim için üretim fikriyle ortaya çıkabilmelerini mümkün kılan **yeni toplumsal ilişki biçimlerinin** doğmasıyla olur. Neden, nasıl olmuş da insanlar emeğin kendisiyle ilgilenmeye, bu uğurda emek-gücü almaya (ve satmaya) başlamışlardır? Şimdi **tarihî gelişimi içinde** bunu görmeye çalışalım.

A. MÜBADELE İLİŞKİLERİ VE ÖZEL MÜLKİYET

Soyut emek kavramının toplumsal bir etmen olarak etkinlik kazanması, **piyasanın** gelişmesiyle eşanlıdır. Piyasa ise çok sayıda mübadele eyleminin aynı anda ve sürekli olarak gerçekleştirilmesine imkân veren toplumsal düzen demek olduğuna göre, soyut emek ilkesiyle mübadele imkânlarının çoğalıp gelişmesi arasındaki bağıntıyı kolaylıkla kurabiliriz.

Bağıntı aslında çok basit bir bağıntıdır. Yukarıda dedik ki kapitalist ilişkinin kurulabilmesi —insanların emekgücü alışverişine girişmesi— ürünün artık sadece faydalı fiziksel varlığıyla değil, aynı zamanda belli bir miktar emeğin nesnelleşmiş, katılaşmış hali olarak da değerlendirilmesine bağlıdır. Toplumun gözünde ürün artık sadece ekmek, elma, ev, eşek v.b. değil, aynı zamanda **ortak bir özün** şu ya da bu biçimi almış tezahür şeklidir. Sözgelimi bir ekmek X birim soyut emek, bir ev de 1000 X birim soyut emekse, bin ekmekle bir ev bu açıdan **eşdeğerdir**; birbirinin yerine geçebilir. Toplumun yaptığı bu değerlendirmenin boş bir hayal olmaktan ileri gidebilmesi için ise bu eşdeğerliğin fiilen ispat edilmesi, yani tüm ürünlerin içerdikleri emek oranında serbestçe birbirinin yerine geçebilmesi, birbiriyle mübadele edilmesi gerekir.

Piyasa Düzeni

Ürünlerin mübadelesi insanlık tarihi kadar eski bir olaydır. İnsanlar eski çağlardan beri emekleriyle ürettikleri nesneleri başkalarının emeğinin ürünü olan nesnelerle mübadele edegelmişlerdir. Ama bu farklı ve birbirine benzemez emeklerin ortak bir ölçüye bağlanması, bir günlük a emeğiyle bir günlük b emeğinin ikisinin de «emek» olduğunun söylenmesi ve birbiriyle eşitlenmesi ancak **geliş-**

miş bir mübadele sisteminde ortaya çıkabilir. Eğer toplumda haberleşme ve ulaşım ağları geliştirilmemişse, ürün alıcıyı, alıcı ürünü kolaylıkla bulamıyorsa, her küçük cemaat ve dükalık kendi ihtiyaçlarını üretip kendi yağıyla kavruluyorsa; ürünlerin soyut emek hesabıyla mübadele edilmesi sözkonusu olamaz. Örneğin Konya'da buğday üreten ve karşılığında tuz almak isteyen çiftçi kendi cemaati içinde buğdaya talep bulamıyorsa ve buğday talebi olan İstanbul'daki alıcıyla temasa geçemiyorsa: ürününü emek-değerinin çok altında elden çıkarmak, kendi yüz günlük emeğinin ürünü olan buğday karşılığında başkasının üç günlük emek ürünü olan tuzla yetinmek zorundadır.

Avrupa'da Ortaçağ sonlarından itibaren çeşitli tarihî nedenlerle piyasa sistemi gelişmeye başladı. O zamana kadar üretimi kendi geleneksel toplumsal ilişkileri çerçevesinde gerçekleştirdikleri **iç işleri** olarak gören cemaatler dağılmaya yüz tuttular. Merkezî otoriteler güçlendikçe ülke içi piyasa gelişti, homojenleşti; ülkenin bir ucunda üretilenler öbür ucunda satılabilmeye başladı. Üretimi doğrudan doğruya satış amacıyla yapan insanlar türedi.

Bu süreç giderek, derece derece, Marx'ın **servetin evrenselleşmesi** dediği olayı doğurdu. Eski toplumda da şüphesiz büyük servetler, hatta kapitalist toplumda kolay kolay erişilemeyecek çapta olağanüstü servetler biriktirilmişti. Ancak bu servetler tikel fiziksel varlıklarıyla büyük bir ölçüde sınırlı olan servetlerdi. Derebeyi sözgelimi şatolara, giysilere, cariyelere, mücevherlere sahip olabilirdi; ama serveti bu somut ve belirli eşyayla sınırlıydı; bunları satıp keyfinin istediğince başka şatolar, başka kullanım ve tüketim araçları satın almak durumunda değildi. Birincisi, mübadele piyasası gelişmemişti ve derebeyinin eşyasını satın alacak, karşılığında ona istediği şeyleri satacak kimse bulmak zordu. İkincisi ve daha önemlisi, derebeyi cemaat içinde cemaat adına kullandığı geleneksel otoritesi-

ni **bu** gösteriş araçlarına borçluydu ve bunları elden çıkarmak aynı zamanda servetinin kaynağı olan otoritesini de yitirmek demek olurdu. Şatosuz bir derebeyi hiçbir işe yaramaz.

Oysa mübadele piyasası geliştikçe ve ona bağlı olarak cemaat yapısı sarsıldıkça şato artık **sadece** şato (belli özellikleri olan bir kullanım eşyası) olmaktan çıkıyordu. Şimdi artık şato **aynı zamanda** on tane ev, bir milyon ekmek, iki fabrika, İsviçre'de on yıllık bir tatil, kırk tane metres v.b. idi. Satılıp bunlarla değiştirilmesi imkânı vardı. Somut sınırlılığından kurtulmuş, belli oranlar dahilinde **her şey** haline gelmişti.

Bu durum üretime büyük bir canlılık verdi. Üretim artık cemaat çerçevesinde geleneksel birtakım ihtiyaçların karşılanmasıyla sınırlı olmaktan çıkmıştı. Üretilen her mal, üreticiye ekmekten Hint malı kumaşlara kadar herşey üzerinde belli bir hak —satın olma hakkı— sağlıyordu. Ürettiği şey ne olursa olsun, üretici bunu üretmekle başka her ihtiyacını üretmiş kadar oluyordu. Tek koşul, tabii, ürettiği **malın satılabilmesi**, yani piyasada bu mala talebin bulunmasıydı. Sözgelimi üretici havayı yumruklayan bir makina üretse bunun satmayacağı, dolayısıyla üreticiye hiçbir fayda sağlamayacağı açıktı. Aynı şekilde, toplumun ihtiyacını karşılayacak kadar ekmek üretiliyorsa, bundan fazla ekmek üreten üretici de kendini aynı durumda bulacaktı; eğer Hint kumaşı ya da ev satın almak istiyorsa, ekmekten vazgeçip örneğin giysi işine atılması gerekecekti.

Böylece piyasanın gelişmesi üretimde geniş bir işbölümü sisteminin de gelişmesini sağladı. Piyasa düzeninde ancak talep olan malları üretmenin işe yaradığını farkeden üreticiler, toplumun o anda ihtiyacı olan üretim dallarında çalışmaya başladılar. Piyasanın «görünmez eli» üretimi düzenleyerek, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak

için örneğin üçmilyon kişinin buğdayda, yüzbin kişinin inşaatta; onbin kişinin dinî-ideolojik ihtiyaçları, bin kişinin de sanatsal ihtiyaçları karşılayan dallarda çalışması gerektiğini belirledi. Toplumda yılda üçmilyon çarpı 365 işgünlük emek buğday üretimine, yüzbin çarpı 365 işgünlük emek ev üretimine v.b. gitmeliydi. Fazlası hiçbir işe yaramayacaktı — üretici fazlasını üretse bile ürünü satıp yerine başka mallar almayı başaramayacaktı. Azı ise toplumun ihtiyaçlarını karşılayamayacaktı.

Üçmilyonuncu buğday üreticisinin bir günlük buğday üretme emeğiyle yüzbininci inşaat ustasının bir günlük ev üretme emeği böylece toplum açısından eşdeğer hale gelmiş oluyordu. Bunlar artık birbirinin yerine geçebilirler; üçmilyonuncu buğdaycıyla yüzbininci evcinin bir günlük emekleri toplum için **aynı derecede** önem sahibidir; aynı değerdedir. Piyasanın ve ona özgü işbölümünün gelişmemiş olduğu yerde bu iki farklı emeği kıyaslamamıza **imkân** veren hiçbir şey yoktur. Bir günlük toprak sürme emeğiyle bir günlük duvar badanalama emeği bambaşka şeylerdir; ortak hiçbir yönleri yoktur. Oysa piyasaya özgü işbölümü çerçevesinde, piyasa (yani toplum) için bu iki emek aynı değerdedir. Çok garip bir işlem gerçekleşmiş, birbirine benzemeyen iki somut emek faaliyetinin birer günlük miktarının **eşit** olduklarına, **ortak** bir öze sahip olduklarına, **aynı** olduklarına karar verilmiştir. İki farklı emek aynı **soyut emeğin** iki ayrı tezahür şekli haline gelmiştir. Artık bu ilkeye göre birbirinin yerine geçebilirler. 1 gün buğday üretme emeği=1 gün inşaat emeği=1 gün «ne olursa olsun» emeği. Bir yılda on kişinin ürettiği on ton buğday=bir yılda on kişinin ürettiği iki ev=3650 günlük emek. Mübadele artık soyut emek ilkesine göre kurala bağlanmıştır. İşbölümü bozulduğunda, yani üçmilyon yerine hiç gereği yokken dörtmilyon kişi buğday üretmeye başladığında ise bu kural bozulacaktır. 1 günlük fazlalık

buğday üretme emeği=hiçbir şey; çünkü satmaz, çürür gider.

Emeklerin eşdeğer hale gelmesi, yani birim süre içinde harcanan her türlü emekte somut bir faydalılık işlevinin yanı sıra soyut ve ortak bir «emek-olma» yönünün görülmesi, demek ki piyasanın ve ona özgü toplumsal kurumların gelişmesine bağlıdır. Gittikçe daha çok sayıda üretici, cemaat bağlarından kendini kurtarıp mübadele için üretim yapmaya başladıkça, piyasayı daha rasyonelleştiren, meta akımını kolaylaştırarak işbölümünü daha mükemmel hale getiren tedbirler alınır. Mübadeleyi zemin ve zamanın koşullarına bağımlı kılan takas usulü yavaş yavaş tarihe karışır; ürünü önce içerdiği soyut emek miktarını, yani öteki ürünlerle hangi oranda mübadele edileceğini (ürünün **değerini**) belirten bir belgeye (**paraya**), sonra bu belgeyi aynı değerde başka ihtiyaç maddelerine çevirme yöntemi yaygınlık kazanır. Bu yöntemin yürümesi, ürüne karşılık verilen belgenin gerçekten bir değer ifade etmesi ise yine birtakım koşullara bağlıdır.

Bu çerçevede:

1) Üretici her ürettiğini satabilmelidir. Bunun için, a) işbölümünün sağlam olması, toplumun ihtiyacından (talepten) fazla üretim yapılmaması şarttır. b) Talep sınırlıysa genişletilmesi için önlemler alınır; satış pazarı sürekli olarak büyütülür. Piyasa yaygınlık ve derinlik itibariyle genişletilir. Her üretilen malı satın alabilecek yeni kitleler yaratılır. Ülkeler fethedilir. Ülke içinde ulaşım ağı geliştirilerek yalıtık toplumsal birimlere (köyler v.b.) nüfus edilir. Bununla yetinilmez, varolan kitlelerin satınalma gücü artırılır. Bu da yetmez, satınalma **isteği** körüklenir. Yeni ihtiyaçlar ve yeni doyumlar yaratılır. Zevkler inceltilir v.b.

2) Üretici ürününü satıp gerçekleştirdiği değeri (kazandığı parayı) canının istediği her türlü ürün ve hizmetle

mübadele edebilmelidir. Bu da yine a) işbölümünün sağlamlığına, her istenen ürünün bulunmasına (arzedilmesine) bağlıdır. b) Arz sınırlıysa genişletilmesi için önlemler alınır; alım pazarı genişletilir. Her şey, her hizmet, her emek, her faaliyet, her doyum kolaylıkla satın alınabilir hale gelir. İnsan hayatının her cephesi ilke olarak pazara sürülebilir. Soyut emek ilkesinin bir gerçeklik haline gelebilmesi için her emeğin her emekle, her insan çabasının her insan çabasıyla gerçekte rahatlıkla mübadele edilebilir olması şarttır.

3) İlk iki koşula paralel olarak piyasa sistemine özgü toplumsal ilişkiler de geliştirilmelidir. **Üreticinin elindeki ürünün somut niteliği sahibine hiçbir toplumsal sorumluluk yüklememelidir. Üretici istediği malı üretebilir; ürettiği malla istediğini yapabilir; malını istediği gibi satabilir ve sattığı malın yerine istediği malı satın alabilir.** Üreticiyle ürünü arasındaki ilişkiyi sınırlayan her türlü ahlâkî, yasal, geleneksel koşul yokedilir. Kapitalizm-öncesinde üretim cemaat — ya da cemaat adına cemaat otoritesini gaspeden kişi yahut zümre — içindi ve bireyin yaşama hakkı, yaşamasına imkân veren doyum araçları, cemaat aracılığıyla ve cemaatin inayetiyle sağlanıyordu. Oysa piyasa düzeninde üretici bilmelidir ki şunu da üretse, bunu da üretse önemli olan sadece üretimin miktarıdır, yani değerdir ve bu değerle de istediği ürünü satın alabilir.

Kısacası, a) üretici istediği malı üretmekte özgürdür, b) üretici ürettiği malı satmakta özgürdür, c) ürünü satan kişi sattığı mala karşılık istediği malı almakta özgürdür ve bu ikinci mal üstünde de aynen birincisi üstündeki haklara sahiptir. Üreticinin ürettiği mal üstünde bu üç hakka sahip olmasına dayanan ve doğrudan doğruya piyasa sisteminin iç mantığından kaynaklanan hukukî ilkeye **özel mülkiyet yasası** diyoruz.

Burjuva Toplumu

Özel mülkiyetin hukukuna dayanan kurum ve yasalarca düzenlenmiş toplumu, bu konularda ilk kez düşünmeye başlamak şerefine sahip olan Onyedinci yüzyıl İngiliz teorisyenleri **civil society (sivil,** yani toplumsal ve resmî yükümlülükler altında olmayan özgür insanlardan oluşan toplum; **ve uygar** toplum) olarak adlandırdılar. Üreticilerin cemaat ya da kişi otoritesine bağlı olmadan kendi işlerine bakabildikleri, ticaretin keyfî koşullar altında değil, malın değerine göre gerçekleştirildiği bu toplum gerçekten de **uygar** bir toplumdu. Ama bu uygarlığın bir de öteki yüzü vardı ki onu da Hegel civil society'yi **bürgerliche Gesellschaft** diye Almancaya çevirmekle vurgulayacaktı. 'Bürgerlich' gerçekten de 'civil' (uygar) karşılığı olduğu kadar, Fransızcadaki **bourgeois** (doğuştan gelme bir asaleti olmayan, kaba, zevksiz, bencil) kelimesinin de karşılığıydı.[24] Bu eskisine kıyasla uygar toplum aynı zamanda bencilliğin temel yasa olduğu **burjuva toplumu** idi.[25] Şimdi burjuva toplumuna özgü, özel mülkiyet yasasına dayanan toplumsal ilişkileri inceleyerek bu ikiyanlılığın tam niteliğini anlamaya çalışalım.

[24] 'Civil' Latince **civitas** (kent) kökünden gelir. 'Bourgeois' ve **'bürgerlich'** de Almanca **Burg** (kent) kökündendir. Arapça **medine** (kent) kökünden gelen **medenî** (uygar) *kelimesinde de* benzer bir ilişki vardır.

[25] Marx Hegel'den aldığı 'burjuva toplumu' (bürgerliche Gesellischaft) terimini ilginç bir biçimde kullanır. Burjuva *toplumu üretimde özel mülkiyete* (özel çıkarların özgürce çatışmasına) dayanan toplumdur. 'Burjuva' hem genel olarak bu toplumsal ilişkiler içinde yaşayan her bireye, hem de özel olarak bu toplumun egemen öğesine (müteşebbise) verilen addır.

Marx bundan hareketle özel mülkiyet ve piyasaya sisteminin belli bir üretim ve sınıf sistemi temeline dayandığını, yani burjuva toplumunun aslında **kapitalist** toplum olduğunu keşfedecektir.

1) **Özgürlük:** Burjuva toplumunda üretici toplum karşısında özgürdür. Birey, ürettiği ürün ve hizmetler üstünde özel mülkiyet hakkına sahiptir ve dolayısıyla yaptığı üretimden kimseye karşı sorumlu değildir. Şimdi üretim, yani emek (ki buna zihnî emek de dahildir), her zaman için bireyin topluma olan bir katkısıdır. Bireyin emeği sayesinde toplumda gerek kendisi gerek başkaları (maddi ve manevi) ihtiyaçlarını karşılar, toplumsal varlıklarını sürdürürler. Demek ki burjuva toplumunda birey, topluma yapacağı katkıdan kimseye karşı sorumlu değildir. İsterse katkıda bulunur, isterse bulunmaz: yaptığı katkı, eninde sonunda kendi malı, özel mülkü olacaktır. **Serbest teşebbüs ve rekabet** hakları bu özgürlüğün ifadeleridir.

Burjuva toplumunda üretici üretimi cemaatin ya da birtakım kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak için yapmamaktadır. Ürünü **piyasaya** sürecektir. Birinci durumda üretici ile tüketici arasında **doğrudan ve insanî** bir ilişki vardır. Ahmet belli bir ihtiyaç duyar, Mehmet de bu ihtiyacı karşılamak üzere belli bir ürün üretir. Bu üretimin düzenli olarak yürümesi, dolayısıyla Ahmet'in ve genel olarak toplumun ihtiyaçlarının aksaksız giderilmesi ise Mehmet üzerinde kişisel ya da toplumsal bir baskının varolmasına bağlıdır. Baskı ahlâkî, ideolojik ya da cebrî olabilir; ama her halükârda Mehmet «ben bu işten vazgeçtim» diyemez. Oysa piyasa düzeninde Mehmet'in yapacağı, malını üretip dükkânın vitrinine koymaktır — parası olan alır, olmayan almaz. Aynı şekilde Ahmet de kimseden kendisine bir şey üretmesini isteyemez — malı piyasada bulabiliyorsa alır, bulamıyorsa almaz.

2) **Eşitlik:** Özel mülkiyet hukukunun bir sonucu da şudur: Kimse kimsenin emeğine hukuken ya da zorla el koyamaz. Hiç kimseye böyle bir hak ve ayrıcalık verilmemiştir. Çalışan, üreten, emeği ve emeğinin ürünü üzerinde

mülkiyet sahibidir. **Çalışan (üreten) kazanır.** Dolayısıyla burjuva toplumunda kölelik ve serflik gibi toplumsal kategoriler ilke olarak bulunamaz.

Bu, eşitliğin birinci cephesi. Ancak eşitliğin tamam olması için bunun tersinin, yani **çalışandan başka kimse kazanmaz** ilkesinin de gerçekleşmesi, üretim dışı yollardan edinilmiş olan servetlerin ortadan kalkması gerekmektedir. Bu da zamanla, derece derece gerçekleşir. Özel mülkiyet yasasının bir gereğinin de mülkün özgürce satılabilmesi olduğunu görmüştük.[26] Bu demektir ki zamanla toplumda emekle üretilen her kullanım değeri, emek-değer hesabıyla satın alınabilen bir piyasa metaı haline gelmek zorundadır. Bu metalaşma süreci ilerledikçe, emek-dışı yollarla edinilmiş eski mülklere (aristokratların toprakları v.b.) de yavaş yavaş emek hesabıyla paha biçilmeye, bunlar da satılmaya başlanır. Atadan kalma mallarını eninde sonunda ailelerinin şu kadar emeğinin ürünüymüşçesine aynı değerde başka mallarla mübadele eden aristokratlar mülklerini kaybederler; yeni kurallara uygun bir şekilde piyasa üretimine geçmeyi başaramadıkları durumlarda yoksullaşıp yokolurlar. Böylece giderek **emek** (üretim), **mülkiyetin tek kaynağı haline gelir.**

Burjuva toplumunda herkes eşit olarak üretme ve ürettiğine sahip olma haklarına sahiptir. Bu eşitliğin asıl içyüzünü görmeyi ileriye bırakarak şimdilik şu kadarını hatır-

[26] Her özel mülk metadır; yani eşdeğeri karşılığında satılabilir, elden çıkarılabilir. Ben malımı satma hakkına sahip değilsem, üstündeki mülkiyet hakkım sınırlıdır demektir. Her meta, özel mülktür. Bir şeyin satılması demek, onun üstündeki özel mülkiyet hakkının ferağ ve temlik edilmesi, malın satıcının özel mülkiyet hakkını dıştalayan bir başka özel mülkiyete geçmesi demektir. Piyasa öncesi düzende, mülkiyet hakkı cemaat adına ve bireyin cemaat içindeki işlevine (derebeyi, lonca esnafı, serf vb.) bağlı olarak varolduğu için bu anlamda özel mülkiyet hakkından söz edilemez, ya da çok sınırlıdır.

latmakla yetinelim: kapitalizm tarih boyunca en büyük zaferlerini daima bu ilkeleri içeren bir **İnsan Hakları Beyannamesi** ile ilan etmeyi zorunlu saymıştır. Amerikan ve Fransız devrimlerinin adını koyan İnsan ve Vatandaş Hakları bildirileri, Türkiye'de Tanzimat fermanı ve nihayet kapitalizmin dünya çapında egemenliğini ilan eden BM İnsan Hakları deklarasyonu burada sayılabilir. Bunlar burjuvazinin uyguladığı birer taktik ya da verdiği tavizler değil, doğrudan doğruya kendi varlığını, kendi temel yasalarını ortaya koyuş şeklidir. Her birey özgürdür, eşittir, çalışmak ve emeğinin ürününü özel mülk edinmek haklarına sahiptir, kimse çalışmadan mülk edinemez v.b. Burjuva toplumunun gelişimi süresince bu ilkelerin derece derece gerçekleştiğini, toplumun çeşitli katmanlarının giderek bu haklara kavuştuğunu görürüz. Önce serflik ve köleliğin kaldırılması, sonra derebeyi ve aristokratların zamanla dumura uğraması, burjuva hak ve özgürlüklerinin işçi ve köylü kitlelerine tanınması (Yirminci yüzyıl başlarında), etnik, dinî ve kültürel azınlıkların çoğunluk ile eşit haklara kavuşması; nihayet günümüzde sömürge halklarının, yabancı işçilerin, kadınların hakları için verilen mücadeleler bu sürecin aşamalarıdır. Ve burjuva toplumunun gelişmesinin herhangi bir aşamasında bu hakların bazı toplumsal katmanlardan esirgenmesi, bunun bir yöneliş, bir dinamik, bir yönsem olarak burjuva toplumunun temel yapısı olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Burjuva özgürlük ve eşitlik ilkelerinin toplumun bütün tabakalarına yayılması, burjuva piyasa ve özel mülkiyet yasalarının tam geçerli kılınması ile eşdeğerdir. Özel mülkiyet hakkına sahip her birey piyasa için yeni bir alıcı, yeni bir imkân demektir. Özel üretim yapabilen her yeni kişi piyasaya yeni bir canlılık getirir. Onun için piyasa özgürlükten ve eşit haklardan yanadır. Bu soyut özgürlük ve eşitlik **haklarının,** beraberlerinde nasıl birtakım başka

fiili toplumsal durumları getirdiklerini ise tartışma ilerledikçe görmek fırsatını bulacağız.

3) **Bireycilik:** Burjuva toplumunda herkes toplumu **dışlayan** bir Birey'dir. Topluma olan katkısı hukuken sadece kendisini ilgilendirdiğine göre, topluma herhangi bir katkıda bulunup bulunmayacağını, neyi üretip neyi üretmeyeceğini belirleyen sadece kendi özgürce seçtiği özel çıkarlarıdır. Burjuva toplumunu Marx bundan dolayı sık sık Latince deyimiyle bir **bellum omnium contra omnes** (herkesin herkese karşı savaşı) olarak karakterize eder. Bu savaşta her birey toplumun geri kalan kısmının çıkarlarını hiç umursamak zorunda olmaksızın, hatta o çıkarlara **karşı,** kendi keyfince seçtiği çıkarlarını korumak için mücadele verir. Bu hakkı hukuken tanınmış ve kurumsal güvenceye alınmıştır.

Burjuva, o halde, bireycidir. Toplumu kendi **dışında,** öylece verilmiş, raslansal olarak karşısına konmuş bir insanlar, kurumlar ve kurallar yığını olarak görür. Bu yığın aynı zamanda hem ister istemez varlığına katlanılacak bir angarya, hem de kendi çıkarlarını içinde gerçekleştireceği, bu yönde girişimlerde bulunacağı **oyun alanıdır.** Yani toplum, bireyin kendi çıkarları uğruna kullanabileceği bir **araç** olarak konulmuştur. Şüphesiz birey isterse toplum için çalışma hakkına da sahiptir — düşünür olur, politikacı olur, kazandığı serveti okullara, hayır kurumlarına bağışlar. Ancak burada da hareket noktasının birey olduğu kabul edilmiştir. Birey kendi asıl çıkarının maddî servet kazanmakta değil, gönlünce seçtiği birtakım manevî değerleri edinmekte olduğuna karar verebilir, toplumu bu amacına alet eder.

Burjuva toplumunun bu son ve bir bakıma en önemli ilkesini şöyle özetleyebiliriz: **Birey, içinde yaşadığı toplumdan bağımsız olarak tanımlanan bir varlıktır.** Birey tabii

bir bireyin özgür ve akılcı girişimlerle hayatını sürdürmesini anlatır. Robinson'un çabasının toplum gelişmezden önceki **doğal** insanın çabası olduğu varsayılmıştır. Bu «tek başına yaşayan avcı ve balıkçı», şüphesiz çok sınırlı olan üretim kapasitesini artırmak için giderek başka bireylerle işbirliği yapmaya başlayacak, bireylerin kendi özel çıkarlarını özgürce ve daha verimli olarak gerçekleştirmesi amacına dayanan bu işbirliği **—toplum sözleşmesi—** ise giderek toplumu, kurumları ve devleti oluşturacaktır. İster istemez belli bir ölçüde bireyin özgürlüğünü ve çıkar mücadelesini sınırlamak eğiliminde olan toplum, toplumun kurum ve kuralları ve nihayet devlet, burjuva düşüncesinde ancak bu mantıkla haklı gösterilebilir: **Bireyin özgür çıkar mücadelesini ve bu amaçla giriştiği rekabeti; işbirliği, işbölümü ve güvenlik ortamı sayesinde güvenceye alarak daha verimli kılmak.** Bu amacından saparak bireyin özgür bencilliğini sınırlayan devlet varlık nedenini yitirmiştir ve bu devlete karşı direnme hakkı doğar. Gerçekten, burjuva birey toplumunun üstyapısını oluşturan kurumları bu mantıkla savunur, bu mantıkla düzenler ve gerektikçe bu mantıkla düzeltir ve yeniler.

Gelişmiş piyasa düzenine dayanan burjuva toplumunda hayat kavgasına atılan bireyin durumu görme ve değerlendirme şeklini o halde şöyle özetleyeceğiz:

a) Birey önce çeşitli ihtiyaçlara sahiptir. Bu ihtiyaçlar arasındaki önem sıralamasını, hayatta neyi isteyip neyi istemediğini kendi özgür iradesiyle seçer. Kendine bir amaç koyar; şu ya da bu değerlerden yararlanmaya karar verir. Prekapitalist toplumdakinin tersine bu seçimde tam bir özgürlüğe sahiptir.

b) Prekapitalist toplumdakinin tersine herkesin özgür olduğu bu toplumda kimse kimseye bu değerleri kendisine teslim etmesi için emir veremez. Bu değerleri müba-

dele yoluyla elde etmesi, yani yararlandığı her başkasına ait emek ürünü için kendine ait aynı miktar emek ürünü vermesi şarttır.

c) Bu durumu gören birey çalışmaya ve üretim yapmaya başlar. Emeğinin ürünü kendi özel mülküdür ve bu emeğini elden çıkarıp başkalarının —kendi ihtiyaçlarını karşılayan— emek ürünlerini satın alma hakkı vardır.

d) Tüm insan faaliyetleri ve tüm toplum, eninde sonunda tek gerçeklik olan bireyin kendi ihtiyaç ve isteklerini doyurmak amacıyla oluşturduğu ve kullandığı birer araç olarak görülmelidir.

İşte bu varsayımlara dayanan önemli önemsiz, ilgili ilgisiz bütün düşünce ve kavramların oluşturduğu kafa yapısına **burjuva ideolojisi** adını veriyoruz. İnsanlararası ilişkileri bu varsayımlar çerçevesinde bilinçli olarak düzenleyen ve kurala bağlayan gelenek, yasa, kurum ve gerçek ve hayalî kuvvetler sistemine bu toplumun **üstyapısı** diyoruz. Bu üstyapının ve bu ideolojinin ana kavramı, görmüş olduğumuz gibi, **birey'dir.**

B. ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE SÖMÜRÜ

Piyasa düzeninin gelişmesiyle üretimin **yeni bir amaçla** —cemaatin ihtiyaçlarını karşılamak değil, satmak için— yapıldığını; ürünlerin **yeni bir gözle** —salt faydalı bir nesne değil, aynı zamanda bir değer, belli bir miktar soyut emek— görüldüğünü; üretimde işbölümünün **yeni bir yöntemle** —cemaat zoruyla değil, arz ve talep yasalarıyla— düzenlendiğini; üreticilerin **yeni bir toplumsal konuma** —salt cemaat üyesi değil, toplum karşısında bağımsız bir birey statüsüne— kavuştuğunu gördük. Bu yenilikler acaba üretimin kendi yapısına da yeni etmenler (faktörler) getirmiş midir? Üretimin yapılış tarzı da değişmiş midir? İnsanların maddî hayatlarını üretmek için yaptıkları işler,

gerek teknik düzeyde —üretim araçları düzeyinde— gerek toplumsal düzeyde —üretim ilişkileri düzeyinde— yeni biçimler almış.mıdır? *Şimdi bunları görelim.*

Üretim Araçları

Önce yeni birtakım kavramlara ihtiyacımız var. Bir kere **üretim araçları.** Emek, yani üretim, her zaman için insanın bir hammaddeyi bir üretim aracı yoluyla daha faydalı bir nesneye dönüştürme işidir. Üretim aracı başlığı altında sivri bir taş, kazma, kürek ya da makina gibi elle tutulur nesneleri anladığımız kadar, daha soyut birtakım araçları, sözgelimi tecrübe, alışkanlık, teknik bilgi, idare ve koordinasyon yöntemleri gibi şeyleri de anlıyoruz. Bunların işlevi **emeğin üretkenliğini artırmak,** yani birim sürede üretilebilen faydalı ürün miktarını büyütmek olarak tanımlanabilir.

İnsanlık tarihi boyunca sürekli artan ve biriken bilgilerle üretim araçları gelişirler. Piyasanın egemen olduğu dönemde ise bu gelişme eskisinden **nitelikçe** farklı bir biçime dönüşür. Önceki dönemlerde üretim, cemaatin verili ihtiyaçlarını karşılama işleviyle sınırlıdır; dolayısıyla üretim araçlarını geliştirme işi ancak bu ihtiyaçlarda bir değişme oldukça başvurulacak bir **çaredir.** Aşırı nüfus artışı, doğal afetler, yönetici zümre ile yönetilenler arasındaki toplumsal ilişkilerin değişmesi üreticiyi üretimini geliştirmeye zorlar. Oysa piyasa düzeninde üretim artık soyut ve sınırsız bir boyut kazanmıştır; üretici ne kadar çok üretirse o kadar çok fayda sağlamaktadır; üretimin amacı artık bizzat **üretim yapmış olmaktır.** Dolayısıyla **üretim araçlarının geliştirilmesi artık üreticinin her gün üstünde *düşünmek zorunda olduğu bir zorunluk haline gelmiştir.*** Üretim araçları her gün biraz daha geliştirilmelidir ki eme-

ğin üretkenliği gün geçtikçe artsın, emek hasılatı büyüsün. Piyasada **amaç** budur.[27]

Bu gözlemler bize piyasa düzeninde üretim araçlarının **niteliği** ve **mülkiyeti** konusunda birtakım sonuçlara varma imkânını vermektedir.

1) Yeni düzende üretim araçları gerek teknikteki başdöndürücü keşif ve icatlarla, gerekse üretimde işbölümünün inceltilmesi, ihtisaslaşmasının gelişmesi ve bu ihtisaslaşmış üretim kırıntıları arasında koordinasyonun sağlanması yollarıyla geliştirilir. Giderek üretim dalı içindeki işbölümünü, idarî ve teknik koordinasyonu ve makinaları bir çatı altında toplayan yeni tip bir üretim aracı, yani **fabrika** ortaya çıkar. Fabrikada çok sayıda üretici çeşitli farklı emeklerle üretimin bütününe katkıda bulunurlar. Dolayısıyla fabrika denen bu yeni üretim aracının işlerliğinin ilk koşulu burada çalışacak çok sayıda üreticinin hazır bulunmasıdır.

Burada Marx'dan bir adım daha ileri gidip diyebiliriz ki bu toplumda üretimin gelişmesi fabrikalarla da kalma-

[27] Emeğin üretkenliğinin artması şöyle olur: Eski üretim araçlarıyla bir kişi günde yüz ekmek üretebiliyor ve toplumun günlük ihtiyacı olan bir milyon ekmeği onbin kişi üretiyor diyelim. Böyle bir denge halinde yüz ekmeğin değeri bir günlük soyut emek olacaktır. Derken adamın biri yeni bir teknikle günde aynı kalitede ikiyüz ekmek üretmeyi başarsın. İlk başlarda bu adam bir günlük emeğiyle iki günlük soyut emek karşılığı değer (para) kazanacaktır. Kısa zamanda öteki fırıncılar da bu tekniği öğrenirler ve günde ikiyüz ekmek üretmeye başlarlar. Toplumun ihtiyacının hâlâ bir milyon kaldığını varsayarsak, artık beşbin fırıncı topluma yeter demektir. Yani denge halinde ikiyüz ekmeğin değeri bir günlük soyut emek olacaktır. Yani ekmeğin değeri düşecektir. Böyle olunca hâlâ eski teknikte direnen fırıncı, bir günde ürettiği yüz ekmek karşılığında eskisinin yarısı kadar değer elde edecek ve direnmesini sürdürürse iflâs edecektir. Demek ki bu fırıncı için rekabet karşısında üretim araçlarını geliştirmek artık sadece bir daha çok kazanma meselesi değil, bir **zorunluktur.**

yacak, birbirinden uzak üretim birimlerini birbirini tamamlayacak şekilde teknik ve idarî yönden koordine eden yeni ve karmaşık araçlar, **fabrika kompleksleri** belirecektir. Dolayısıyla, teknoloji ilerledikçe fabrikaların gerektirdiği üretici-emekçi sayısı belki azalacak, ama bu kez bu fabrika komplekslerinin gerçekleştirdiği karmaşık üretim süreçlerinde çalışacak çok sayıda üretim görevlisine ihtiyaç olacaktır.

2) Her faydalı eşya gibi üretim araçları da emekle üretilen birer ürün, belli değeri olan birer metadır. Üretim araçlarının geliştirilmesi için demek ki **doğrudan doğruya üretim araçlarının üretimine harcanan emeğin** her gün biraz daha artırılması gerekmektedir. Herhangi bir üreticinin emeği üretim araçları sektöründe olmasa bile, bu kişi de ürününü satmakla gerçekleştirdiği **değerin** önemlice bir kısmını yeniden kendi üretim araçlarının geliştirilmesine yatırmak zorundadır.

Bundan çok basit ve önemli iki kural çıkarabiliriz: **1) üretim aracının sahibi bununla üretilen ürünün de hiç olmasa bir kısmının sahibi olmak zorundadır.** 2) Piyasa düzeninde üretime girişen kişinin ürüne sahip olması gerektiğine göre, **üretime girişen kişi üretim aracına da sahip olmak zorundadır.**

Birinci kural basittir. Çünkü eğer piyasa mantığına göre üretim yapılacaksa, ürünün (üretilen değerin) önemli bir kısmının tekrar üretim aracına katılması gerekmektedir. Üretim aracı da her meta gibi birisinin mülkü olduğuna göre, bu dediğimiz, üretilen değerin hiç olmazsa bir kısmı da eninde sonunda aynı kişinin mülkü olmalı demekle birdir. İkincisine gelince: Değer kazanmak için üretime girişen üretici a) ürettiği değere sahip çıkmak, b) ürettiği değeri sürekli artırmak, yani üretim aracını geliştirmek isteyecektir. Oysa üretim aracı kendi malı değilse, bu demektir ki (b) koşulunu gerçekleştirmesi için

(a) koşulundan, ya da (a) koşulunu gerçekleştirmesi için (b) koşulundan vazgeçmesi gerekmektedir. Ya üretilen değere el koyup araç sahibine hiçbir şey vermeyecek, araçlar gelişmeden kalacak; ya da üretilen değeri araç sahibine verip kendisi az bir şeyle yetinecektir.

Böylece piyasa düzeninde üretim yapmanın en önemli koşulunu keşfetmiş oluyoruz. Ürünü faydası için değil değeri için üreten üretici, üretim aracı üstünde mülkiyet sahibi olmalıdır ki ürettiği değeri üretim aracına eklediğinde bu değer kendi malı olarak kalsın. Bir başka anlatımla, eğer değerin bir kısmını araca eklemek gerekiyor ve bu yapılıyorsa, demektir ki bu işten kârlı çıkan araç sahibidir ve üretimi teşvik eden, destekleyen, yöneten, üretim işine girişen taraf o olacaktır.

Bir örnek verelim: Prekapitalist lonca düzeninde üretim araçları cemaat adına loncanın malıdır ve usta ile kalfaları bu araçlarla ve geleneksel usullerle üretim yaparlar. Zamanla kâr amacıyla üretim yapma usulü yaygınlaşır ve lonca, kârını üyeleri arasında bölüştürmeyi başarırsa, bir süre bu düzende de varlığını sürdürebilir. Ancak bu düzende bazı ileri görüşlü girişimciler üretim araçlarını geliştirerek loncayla rekabete başlayacak ve bir süre sonra lonca da rekabete dayanabilmek için kârının bir kısmını üretim araçlarına yatırma zorunluğuyla karşı karşıya gelecektir. Bu, çalışıp değer üreten kalfa ürettiği değerin bir kısmını kendisine değil loncaya ait olan üretim araçlarına yatırmaya zorlanacak demektir. Kalfa bir süre dayandıktan sonra bu duruma isyan eder, loncadan ayrılır ve kendi bağımsız atölyesini kurar. Lonca dağılır.

İşçi

Piyasa düzeninde ürün üstünde **özel mülkiyet** sahibi olmak isteyen üretici, demek ki, üretim araçları üstünde de

özel mülkiyet sahibi olmak zorundadır. Şimdi sorun, üretim araçlarına sahip olmayan ve satın alacak parası ya da mülkü de olmayan kişinin bu düzende ne yapacağıdır. Özel mülkiyet rejiminde bu çok doğal bir ihtimaldir.[28] Birtakım insanlar diyelim ki tembelliklerinden çalışıp mülk edinememişlerdir; ya da akılsızlıklarından mülk olarak sadece tüketim eşyası elde etmişler, bunları yeyip har vurup harman savurmuşlardır; ya da kazaya uğrayıp mülklerini batırmışlardır. Şimdi bunlar ne yapacak?

Önce tabii bu insanların geçiminin sağlanması gerekmektedir ve bunun da yolu çalışıp, üretim yapıp, ürettiği değeri başkalarının ürettikleriyle mübadele etmektir. Ancak ortada üretim araçları ve hammedde bulunmadığına[29] ve kimse kendi malı olan araçları başkasına bedavadan kullandırtmadığına göre çalışmak epey zordur. Yapacak tek şey kalmaktadır: hammadde ve üretim araçlarına sahip birisiyle bir anlaşma yapıp emeğini onun araçlarıyla harcamak ve üretilen değerin bir kısmını bu ortağa devretmek. Amaç, şüphesiz hammadde ve üretim araçları satın almaya yetecek kadar değerin biriktirilmesidir. Bu değer biriktirilince artık ortaklığa gerek kalmayacak, herkes kendi üretim araçlarıyla kendi üretimini yapmaya, çalışıp kazanmaya başlayacaktır. Ancak bu gerçekleşinceye kadar araçlara sahip olmayan tarafın araç sahibi tarafla işbirliğine katlanması gerekmektedir.

Bu işbirliğinde üretilen değer iki taraf arasında pay-

[28] Piyasa öncesi düzende bu durum ortaya çıkmaz. Bireyin mülkiyet hakkı, ona bir cemaat üyesi olma sıfatıyla verilmiştir. Birey cemaat üyesi olarak kaldığı sürece, cemaat içindeki konumunun ona kazandırdığı mülkiyet hakkına da sahiptir. Derebeyi şatosunu, küçük köylü toprağını, lonca esnafı zanaat aletlerini satamaz, kaybedemez.
[29] Hammaddeye sahip olan kişi bunun bir kısmını satıp üretim aracı satın alabileceğine göre, sözünü ettiğimiz üretim aracı sahibi olmayan kişi, aynı zamanda hammadde sahibi de olmayan kişidir.

laşılacaktır dedik. Paylaşma ilkesi ilk bakışta oldukça basitmiş gibi gözükür. Herkes kendi katkısı oranında üründen pay olacaktır: Üretilen ürünün değeri **eşittir** üretimde tüketilen hammadde ve aşınan aracın değeri **artı** katılan yeni emek olduğuna göre, malsahibi kendi kattığı kısmın (tüketilen hammadde ve aracın aşınma payı) işçi de kendi kattığı kısmın (emek) karşılığını alırsa ortaya güzel bir işbirliği örneği çıkmış olacaktır.

Oysa durum gerçekten böyle mi? Bir kere herkesin üretilen değerden üretime katkısı oranında pay aldığını varsayalım. Ürünün değeri=emek+harcanan sermaye. Yani işçinin kattığı yeni değer + malsahibinin kattığı eski değer. Eğer işçi emeğinin ürettiği kadar değeri alıp gidiyorsa, demek ki işbirliğine belli bir miktar değerle (harcanan sermaye payıyla) katılan malsahibi, başta işe ne kadar değerle girişmişse sonuçta da aynı değerle kalacaktır! İşbirliğine girmekle kazandığı hiçbir şey yoktur, dolayısıyla işbirliğine girmesi için bir neden de yoktur. Daha da önemlisi şu: Diyelim ki malsahibi iyilikseverliğinden ya da başka yerden gelir kaynağı olduğu için hiç çıkar gözetmeden, sırf işçinin iyiliği için bu işbirliğine girmiş olsun. İşbirliği yine de yürümeyecektir: Çünkü yukarıda önemini gördüğümüz **üretim araçlarını geliştirme fonuna** katılan yeni bir değer yoktur ve ortaklık pek kısır kalmaya ve rekabet karşısında kısa zamanda batmaya mahkûmdur. Her ne pahasına olursa olsun sermayeye **fazladan** bir değer katılması şarttır.

Diyelim ki işçi bu durumda malsahibini işbirliğine razı etmek için bu kez kendi emeğinin ürettiği değerin bir kısmından malsahibi lehine vazgeçsin. Bu da büsbütün olmaz; çünkü böyle bir hareket özel mülkiyet hukukuna taban tabana ters düşer. Piyasa düzeninin temel ilkesinin **emeğin ürünü emeği harcayanın mülküdür** yasası olduğunu, bu düzende üretimin dinamiğinin, insanları üretim yap-

maya sevkeden etmenin bu yasa olduğunu gördük. Eğer emek harcayan biri ürettiği değeri bir başkasına terketmek zorunda kalıyorsa bu şantaj ve zorbalık konusuna girer ve burjuva toplumunun tüm düzenini altüst eder.

Bu sorun, yani işçi çalıştıran üretim aracı sahibinin kendi katkısı üstünde kazandığı ve kazanmak **zorunda** olduğu değerin, bu **artık-değerin** kaynağı nedir sorusu; önce Onsekizinci yüzyıl sonunda oldukça bulanık olarak Adam Smith'de, sonra bütün şiddetiyle apaçık olarak David Ricardo'da ortaya çıktı. Çabasının büyük bir bölümünü bu sorunu çözmeye ayıran burjuva iktisatçısı Ricardo sonuçta başarısız kaldı. Çözüm için Marx'ı beklemek gerekti.

Marx işe «emek» kavramının içeriğini yeniden gözden geçirmekle başladı. Emek, yani üretim eylemi, ancak ve ancak hammadde ve üretim **aracı** fiilen ortada bulunduğu ve kullanıldığı zaman sözkonusudur. Emek, ancak bu **somut ve maddî ortam içinde** emek olabilir. Eğer belli bir hammadde belli bir araç yardımıyla dönüştürülmüyorsa ortada bir emek yok demektir. Hammaddesiz ve araçsız emek **bir hiçtir**, olsa olsa havanın yumruklanmasından ibaret olabilir.

Emek ile hammadde ve aracın birbirinden ayrı ve yabancı ellerde bulunmasından söz edebildiğimiz piyasa düzeninde, demek ki, ilginç bir durum karşısındayız. Hammadde ve araç, kendi başlarına varolan, belli faydalara sahip olan bağımsız birer değerdir. Bunlardan ayrı ve kopuk duran emek ise bir hiçtir. İşin garibi şu ki, bu hiç, hammadde ve araca katıldığında ortaya bir ürün çıkacak ve bu ürünün değeri hammadde artı aracınkinden büyük olacaktır.

Baştan alalım: Malsahibi belli bir mülke sahiptir —hammadde ve üretim aracı. İşçinin bunlar üstünde hiçbir hakkı yoktur. Malsahibinin mülkiyet hakkı işçiyi dışta-

lar. Böylece hammadde ve araçtan kopan, dıştalanan, onlardan ayrı duran işçi ise **hiçbir** şeye sahip değildir; emeğe bile. Çalışamaz. Bu durum, üretimin sonuna kadar da sürecektir, yani işçi hiçbir zaman için ne hammaddeye ne de araca sahip değildir. Kısacası, i) üretim sürecinde hammadde ve araca bir miktar emek katılacaktır, ii) bu emek, hammadde ve araçtan kopuk duran birinin emeğidir, iii) oysa ki emek hammadde ve araçtan kopuk olarak varolamaz.

Bir başka anlatımla: i) işçi malsahibine bir **hiç** vermektedir, ii) malsahibi işçiden **emek** almaktadır.

İşçi çalışıp üretim yapmak ve para kazanmak istemekte, ancak hammadde ve araca sahip olmadığı için bu isteğini gerçekleştirememektedir. Tek çaresi, hammadde ve araca sahip olan birisine başvurmaktır. Malsahibi duruma bakacak ve şöyle diyecektir: «Haline üzüldüm. Ne yazık ki ilke olarak kendi malımı başka kimseye kullandırtmıyorum — bu benim hakkım. Ama istersen, paraya ihtiyacın varsa, gel bana emeğini sat. Hakka ve hukuka saygılı biri olarak ben sana emeğinin tam değerini ödemeye söz veriyorum.» Oysa işçinin derdi de tam budur; bu alışverişe girmesindeki tek neden zaten **çalışamaması**, yani emek harcayamaması, yani **emeği olmamasıdır.** Durum kapitalizm-öncesindeki gibi değildir ki tüccar-kapitalist gidip, kendi başına emek harcayan küçük üreticiden ürününü harcadığı emeğin karşılığını verip alsın. Emek harcamak niyetinde olan kişi şimdi bu niyetini gerçekleştirmesine imkân verecek olan araçlardan yoksundur; çalışmamaktadır; satacak emeği yoktur. Malsahibi o zaman işçiye ikinci önerisini yapar; ondan **olmayan** emeğini satın almayı önerir. İşçinin emeği yoktur ama hiç olmasa çalışma kapasitesi, kollarındaki kuvvet, kafasındaki yetenek vardır. Bunlarla **ileride** çalışabilir. Malsahibi üzgün bir tavırla, «hay Allah»,

der, «bana yarar bir malın yok. Bari bunu satın alayım da ileride bir işlere yarayabilir.»

Malsahibi ile işçi arasındaki mübadelede işçinin sattığı, o halde, ancak bu **mübadeleden sonra** gerçekleştirmek imkânını bulacağı emek değildir. Satılan, işçinin emek-gücüdür ve malsahibi dediğimiz kişi de aslında kapitalisttir.

Emek-Gücü

Böylece başlangıç noktamıza geri dönmüş oluyoruz. Şimdi artık kapitalist sömürünün temel ekseni olan emek-gücü kavramını daha iyi anlayabilmek durumundayız. Her şeyden önemlisi, kapitalist düzende, kapitalizm-öncesinde olduğu gibi, emek harcayan üreticinin elinden ürününü karşılığını vermeden (zor, gelenek, ideolojik ya dinî baskı v.b. yollarıyla) alma şeklinde bir sömürünün sözkonusu olamayacağını görebiliyoruz. İşçinin ürettiği değeri, yani ortaya koyduğu emeği kimseye kaptırması sözkonusu değildir, çünkü a) kapitalist toplumda bu hukuka aykırıdır, bireyin emeği üstündeki hakları kanunen korunmuş ve devlet otoritesince güvencelenmiştir, b) işçi üretim araçlarına sahip olmadığı sürece zaten kendi başına oturup üretim yapamaz, emek harcayamaz.

Kapitalist, işçiden, mübadelenin yasalarını uygulayarak, hiçbir haksızlığa ve eşitsizliğe yer vermeden, eşdeğeri olan parayı (ücreti) verip emek-gücü satın almaktadır. Emek-gücünün değeri nedir? Tüm metalar gibi emek-gücü metaının değeri de, onu üretmek için harcanan toplam emeğe (ya da bu emeğin karşılığı olan değere), yani maliyetine eşittir. Emek-gücünün biriminin —diyelim ki bir günlüğünün— maliyeti ise hiç şüphesiz bu emek-gücünü üretmek, yani işçinin bir gün çalışabilmesini sağlamak için harcanan değerdir: belli bir miktar yiyecek, giyecek, barınak masrafı, artı, işçinin ailesiyle birlikte sağlıklı olarak ha-

yatını sürdürmesi için gerekli yıllık sağlık, eğitim ve belki bir parça eğlence, tatil v.b. masrafının 365'te biri. **İşçinin satabileceği tek meta olan emek-gücünü üretmek için harcadığı budur ve emek-gücü gayet doğal olarak bu rayiç üstünden satılır.** Bir günlük emek-gücünün değeri=bir gün sağlıklı yaşamayı sağlayacak zorunlu ihtiyaç maddeleri «paketinin» değeri. Burjuva düşüncesinin ücretlerle zorunlu ihtiyaç maddeleri paketi (sepeti, filesi) arasında daima kurduğu bağıntının mantığı budur. Enflasyon v.b. nedeniyle paketin değeri arttıkça ücretlerin yükselmesi yönünde baskıların ortaya çıkması da buna dayanır: bir günde tüketilecek ekmeğin, etin, elbise, ayakkabı kesirinin fiyatının yükselmesi demek, bu hammaddelerle üretilen kas ve kafa gücünün fiyatının da yükselmesi demektir.

İşçi ile kapitalist arasındaki mübadele ilişkisini böylece doğru olarak kavramak, kapitalist toplumun işleyiş tarzı üstüne önemli sonuçlara varmamızı sağlamaktadır.

1) Kapitaliste giden artık-değerin kaynağı anlaşılmıştır. Şöyle ki: İşçi emek-gücünü satmakla, bu gücün kullanımı üstündeki bütün haklarını tabiatiyle alıcıya devretmiş olmaktadır. Tıpkı ürettiği bir ekmeği değerini alıp tüketiciye satan bir fırıncı gibi, **işçi, emek-gücünün kullanımı üstünde artık hiçbir hak sahibi değildir.** Alıcı aldığı metaı istediği gibi kullanabilir, harcayabilir ve bu kullanımdan hasıl olacak tüm faydalardan yararlanabilir. Kısacası, **emek-gücünün kullanılması demek olan emek ve bu emeğin ürünleri kapitalistin malıdır.** Buğday tohumu satan satıcının nasıl bu tohumdan üreyen kırk misli buğday üstünde hiçbir hakkı yoksa, ürettiği emek-gücünü satan işçi de bunun kullanımıyla üretilecek değerler üstündeki tüm haklarından feragat etmiştir.[30]

[30] Bu benzetmeye dayanarak söyleyebiliriz ki işçi kapitaliste emek satıyor demek, çiftçiye 10 kilo buğday satan tüccar aslında ondan

İşçi, emeğine sahip değildir; emeği, kapitalistin özel mülküdür. Ve kapitalist bu mülkiyet hakkını tamamen meşru yollardan, aldığı malın tam karşılığını vererek elde etmiştir. İşçi **emek-gücünü** kendi isteğiyle satarak, **emeği** üstündeki mülkiyet hakkından gönül rızasıyla vazgeçmiştir.

Kapitalist toplumda üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmayan kimse demek ki çalışıp kazanma —yani emeğinin ürünü üstünde özel mülkiyet sahibi olma— imkânına da sahip değildir. Bu **hakkı** vardır ve hiçbir zaman da kaybolmaz; sadece **imkânı** yoktur. Para kazanabilmenin ve yaşayabilmenin onun için tek yolu, sahip olduğu tek mülk olan çalışma kapasitesini satıp parasıyla geçinmektir. Emeği artık başkasının mülküdür.

Şurasının iyice anlaşılması gerekiyor: **İşçinin** ücreti **emeğinin karşılığı değildir ve olamaz. Emek kapitalistin malıdır. İşçiye ise çalışabilir durumda kalması, yani YAŞAYABİLMESİ için bir miktar para (harçlık, yemlik) verilir.** İşçi ister elmas ister odun üretsin, ister yeraltı madenlerinde çalışsın isterse işi günde bir vida çevirmek olsun, alacağı ücret ilke olarak aynıdır — sadece uygulamada önemsiz oynamalar olabilir.

Kapitalist, kendi malı olan emeğin ürettiği değere sahiptir. Bu değer ile emek-gücüne ödediği paranın farkı **artık-değeri verir.** O halde artık değer (a) = üretilen değer (ü) —emek-gücüne harcanan değer (e). İşçinin bir günde ürettiği değer bir gün sağlıklı yaşaması için harcadığı değerden ne kadar büyükse kapitaliste giden artık-değer de o kadar büyük olur. Bunun bir sonucu da emeğin üretkenliği arttıkça (üretim araçları geliştirildikçe) ü'nün artacağı,

elde edilecek 400 kiloyu, bir sonraki yılın 16.000 kilosunu, daha sonraki yılın 640000 kilosunu vb. satıyor demek kadar gülünçtür. Tüccar nasıl ki o 400 vb. kilonun parasını almazsa, İşçi de emeğinin parasını almaz, alması için bir neden de yoktur.

e'nin azalacağı, dolayısıyla a'nın büyüyeceğidir. Bu durumda kapitalistin çıkarı sürekli idarî ve teknolojik yeniliklerle emeğin üretkenliğini artırmak, üretim araçlarını geliştirmektir. Demek **ki, kapitalist elde ettiği artık-değerin ne kadar çoğunu üretim araçlarının gelişmesine yatırırsa bir sonraki dönemde elde edeceği artık-değer o kadar büyük olacaktır.** Artık-değer arttıkça, kendi kendini daha da artırma gücü de artacaktır. Emek üstünde bir hak sahibi olmayan işçi için ise kendi emeğinin daha çok ya da daha az üretmesi bu açıdan hiç de ilgi konusu değildir.

2) Emek-gücü alışverişinin mantığını biraz daha açmaya çalışalım. Her şeyden önce dikkat edeceğimiz nokta, işçiye verilen ücretin sözleşme gereğince bir **tüketim fonundan** ibaret olduğudur. Ücret işçiye yaşaması için zorunlu olan ihtiyaç maddelerini satın alabilmesi için ödenmektedir. Sadece ve sadece sağlıklı yaşamak için yapmak zorunda olduğu masrafları karşılayacak olan toplamın kendisine ödeneceği konusunda anlaşmaya varılmıştır.

İşçinin ücreti o halde ilke olarak sadece asgarî geçim masraflarını karşılar. İlke olarak, işçinin ücretinin sadece bir kısmını harcayıp geri kalanını biriktirmesi imkân dışıdır. Böyle bir şey yapmaya kalkışacak olursa asgarî yaşama düzeyinin altına düşmek, yani ya açlıktan ölmek, ya da en azından toplumsal asgarî hayat standardının altına düşerek **hayvanlaşmak** zorunda olduğu varsayılmıştır.

Toplumca kabul edilen asgarî hayat standardı şüphesiz tarihî, toplumsal ve yerel değişiklikler gösterir. Bir toplum için normal kabul edilen minimum insanlık düzeyi, bir başka toplumda en sefil işçinin bile katlanamayacağı bir insan-dışılık olarak görülebilir. Üretimdeki muazzam artış sayesinde minimum insanlık düzeyi kavramı da zaman içinde yükselme eğilimi gösterir; öyle ki Ondokuzuncu yüzyıl için normal olan asgarî düzeyde yaşayan işçinin, Yirminci yüzyıl toplumunda bedensel, aklî ve psikolojik açıdan ye-

terince verimli çalışabilmesi imkânsız hale gelir. Fakat her halükârda, her kapitalist toplum, ideolojik etkilerle de pekiştirilen bir asgarî ihtiyaçlar sistemine sahiptir. Toplumda insan gözüyle görülmek isteyen kimse **bu** ihtiyaçları karşılamadan yaşamayı göze alamaz. Sözgelimi ABD'de aşağı yukarı her vasıfsız işçi bir televizyon ve bir otomobil sahibidir. Ancak toplumsal, kültürel ve ideolojik etkilenmelerle belirlenmiş olan hayat anlayışı nedeniyle bunları satıp parasıyla sermaye almayı aklına bile getirmeyecektir. Asgarî hayat standardının nasıl işlediğini bugünün Türkiye'sinde gayet iyi izleyebiliriz: Sözgelimi 1940-50'lerin toplumsal koşullanmalarıyla yetişen yaşlı bir işçi belki bugünün asgarî ücretiyle rahatça hayatını sürdürebilir, hatta bir kısmını biriktirip bir atölye bile açabilir. Ama onun oğlu için artık diyelim ki haftada bir sinemaya gitmek ya da belli bir marka blucin giymek toplumsal bir zorunluktur, asgarî insanlık onurunun bir gereği haline gelmiştir. Geçerken, reklam sanayiinin asgarî hayat düzeyi ve dolayısıyla asgarî işçi ücreti konularıyla olan sıkı ilişkisine de dikkati çekelim.

3) Emek-gücü mübadelesinin, bir başka anlatımla işçi ücretleri sisteminin asıl işlevinin **işçinin sermaye sahibi olmasını, kapitalistleşmesini** ebediyen önlemek olduğunu görebiliyoruz. İşçi, asgarî insanlık onurunu koruyabilmek üzere, ücretini zorunlu ihtiyaç maddeleriyle tüketmeye memurdur. Ücretini biriktirip sermaye satın alamaz.

Şüphesiz işçi kapitalistleşme **hakkına** sahiptir. Sözgelimi belli bir süre hayvan düzeyinde yaşamayı göze alıp şansı da yaver giderse ücretinin bir kısmını biriktirebilir; asgarî düzeyin daha yüksek olduğu bir ülkeye gidip orada kendi toplumunun ölçüleriyle yaşayarak ücret fazlasını cebine atabilir; olmazsa kumar oynar ya da mirasa konar; sonuçta bir sermaye edinebilir. Kapitalizm-öncesi top-

lumdakinin tersine, burjuva toplumunun özgür ve eşit haklara sahip bir bireyi sıfatıyla, bu hakka da sahiptir. Ünlü «zengin olan fakir çocuklar» hikâyeleri büsbütün de yalan olamaz. Nitekim normal olarak işçi, hayatı boyunca **bu** amaçla —üç beş kuruş biriktirip kendine bir atölye kurma amacıyla— çalışacaktır.

Kapitalist toplumda her işçi fırsatını bulup kapitalistleşme hakkına sahiptir. Ama sorun şu ki, **bütün işçilerin kapitalistleşmesi, üretim tarzının yapısı gereği, kapitalist sistem için ölüm demektir.** Üretim araçlarının —yani, bu düzendeki adıyla, sermayenin— sürekli olarak geliştirilmesi gereğine yukarıda işaret etmiştik. Tek başına çalışıp, kendi ürettiği değeri kendi sermayesine katan küçük kapitalist, durumu ancak bir noktaya kadar idare edebilir. Rakip kapitalistler sermayelerini büyüttükçe rekabete dayanabilmek için kendisi de aynı şeyi yapmak, gittikçe daha çok artık-değeri sermayesine katmak zorundadır. Oysa kendi emeğiyle günde 8, 12 ya da 24 saatte üretebileceği değer nihayet sınırlıdır ve sermayesine eklenecek artıkdeğeri birtakım işçilerin emeğiyle takviye etmezse, aynı ürünü dev sermayelerle çok daha ucuza üreten rakipleri karşısında piyasada tutunma şansı yoktur. Üretim araçları geliştikçe (örneğin fabrikalar ortaya çıktıkça) onlarla rekabet edebilmek için üretim aracına eklenmesi gereken artık-değerin miktarı da bir kişinin üretebileceği değerin çok üstüne çıkar. Kapitalistin günde on kişilik, yüz kişilik, bin kişilik emeği gerçekleştirebilmesi gerekir. Bu emeğin de nereden geleceği bellidir: emek-gücü satıcılarından.

Sermayeden yoksun, dolayısıyla yaşamak için emekgücünü satmak zorunda olan bir **sınıfın** varlığı, kapitalist sistem için bir ölüm-kalım sorunudur. **Üretim ilişkilerini** insanların toplumu üretmek için birbirleriyle girdikleri ilişkiler olarak tanımlayabilirsek, bu koşul, kapitalizmin üretim ilişkileri düzeyindeki ayırdedici özelliğini oluşturur. Nitekim

kapitalizm-öncesi toplumlarda böyle bir koşul yoktur: Üretici, cemaat tarafından kendisine tahsis edilen üretim araçlarıyla üretimini yapar, sonra ürünü ya cemaat içinde bölüştürülür, ya da cemaat adına yönetici zümre tarafından gaspedilir. Oysa üreticinin ürün üstünde mutlak egemen olduğu piyasa düzeninde bu ilişkiler yürümez; kimse kimsenin ürettiği ürüne el koyamayacağı için, birtakım insanların **üretim yapamaz** durumda olması şarttır. Kapitalizmin doğuşu bu nedenle daima küçük esnaf arasında bir dizi iflâs ve köylülerin topraktan atılıp boşta kalmaları ile çakışır. Ortaya Marx'ın deyimiyle iki anlamda «özgür» işçiler çıkar: Çalışma, mülk edinme hakkına sahip kişiler anlamında özgür; ve topraklarından koparılmış, boşta bırakılmış kişiler anlamında «özgür».

Kapitalizm, emek-gücünü satmaya zorunlu bir kitlenin varoluşunu sağlama yolundaki ölüm-kalım savaşını, mümkün olan bütün araçlara başvurarak sürdürür.

1) Öncelikle, işçilerin işçi kalmasını otomatikman sağlayacak olan ekonomi çarkı oluşturulur. Ekonomik sistemin «gizli eli», kimsenin bilinçli olarak karışmasına gerek kalmaksızın, kendi dinamikleriyle sınıflararası sayı dengesini sürekli denetler. Diyelim ki herhangi bir nedenle —sözgelimi sendikal mücadele sayesinde— ücretler toplumsal asgarî ihtiyaçlar düzeyinin üstüne çıkıp işçiler kapitalistleşmeye başlayınca, ekonominin gizli eli hemen büyük bir enflasyon dalgasını harekete geçirecektir. Artan talep malların fiyatını yükseltecek ve yeni yetme kapitalistler —ya da, eski kapitalistlerin görece güçsüz olanları— daha doğru dürüst yeni hayatlarına alışamadan kendilerini iflasın eşiğinde bulacaklardır v.b.

2) Böyle «kazaların» önüne geçmek için kapitalizm her zaman belli bir **işsizler ordusu** besleme gereğini duyar. İstihdam haddi sürekli olarak işgücü arzının altında tutularak daima birtakım işsizlerin varolması sağlanır; giderek

bunlara asgarî ücretin az altında bir işsizlik tazminatı bile ödenmeye başlanır. Arz ve talep yasasına göre bu önlem, işçi ücretlerinin minimumda kalmasını sağlayacaktır. İşçi bilecektir ki ücretini yükseltme yolunda en ufak bir şikâyette bulunduğunda, kendi yerini seve seve alacak birileri vardır ve işini kaybederse yeni bir iş bulması çok zordur.

3) Bu da işçi ücretlerini asgarî düzeyde konsolide etmeye yetmezse yeni çareler bulunur. O toplumun asgarî insanlık anlayışının altında olan işçiler aranmaya başlanır. Sömürgelerde, azgelişmiş ülkelerde yatırımlar yapılır. ABD'deki gibi daha aşağı toplumsal konumda olan etnik azınlıklar (zenciler v.b.) çalıştırılır ve bu toplumsal ikiliğin korunması için bütün önlemler alınır.[31] Batı Avrupa'daki gibi, toplumun yaşama standartları yükseldikçe ve gelişen sendikal hareket bir sorun haline geldikçe, o toplumun standartlarına göre insanla hayvan arası bir konumda olan yabancı işçiler edinilir.[32]

4) Kolaylıkla edinilecek derme çatma sermayelerle bağımsız ticarete atılan kahveci, ayakkabı boyacısı, seyyar turşucu, tamirci, üçkâğıtçı v.b. en küçük üreticilerin durumu çok önemlidir. Bunlar serbest teşebbüs yoluyla işçiden çok kazanırlarsa bütün işçiler kısa zamanda kendilerine birer

[31] Yukarıda burjuva eşitliklerden söz ederken etnik azınlıkların vatandaşlık haklarının sağlanması yönünde bir zorunluk olduğunu söylemiştik; burada tersini söylüyoruz. Sözkonusu olan, kapitalizmin bir iç çelişkisidir. Kapitalizm, kendi iç mantığı gereği her iki yönde de dinamikler oluşturmak ve bunun sonucu olarak bunalımlara düşmek zorundadır.

[32] Yabancı işçi yerli işçiden daha az ücretle çalıştığından, özellikle yaygın işsizlik dönemlerinde yerli işçinin doğal rakibidir. Kendisi iş bulamazken yabancı işçinin çalışabildiğini gören yerli işçi böylece ona karşı şovenist ve ırkçı bir tepkiye yönelecektir. Bu da ancak kapitaliste yarayacak bir biçimde, yabancı işçinin sürekli olarak toplumdan yalıtılmış olarak kalmasına, dolayısıyla ikili ücret yapısının korunmasına yol açabilir.

kahve ocağı ya da elliikilik birer deste edinip işçilikten vazgeçeceklerdir. Dolayısıyla her ne pahasına olursa olsun bunların ürün ve hizmetlerinin fiyatları minimumda tutularak, kârlarının işçi ücretlerine eşit, ya da onun da altında kalması sağlanmalıdır. Sözgelimi ayakkabı boyacıları çok kazanmaya başladığı anda piyasaya self-servis ayakkabı boyaları sürülmeli, küçük tamirci kârlarına karşı modern tamirci atölyeleri kurulmalı, üçkâğıtçılığa talep arttığında gazete, gazoz ve devlet piyangoları baskın çıkmalıdır. Böylece şunu söyleyebiliriz: Belki bunlar kapitalist tarafından **doğrudan doğruya** sömürülmemektedir; emeklerini harcayıp haklı karşılığını almaktadırlar. Ama işçi sömürüsünün işlerliği açısından işçiyle aynı yaşama düzeyinde tutulmaları şart olduğuna göre, üzerlerinde **dolaylı** bir sömürü sözkonusudur. Toplumsal konumları, kapitalizmin bir proleter ordusu koruma çabasına bağlıdır; belki proleter değildirler ama proletaryanın kaderini paylaşmak zorundadırlar. İster doğrudan ister dolaylı olsun, sömürü aynı sömürüdür ve temelinde **sermaye sahibi olamayan, dolayısıyla en aşağı insanlık düzeyinde yaşamaya zorunlu olan bir kitlenin bulunması gereği** yatmaktadır.

5) Kapitalist toplumda henüz varlıklarını sürdüren kapitalizm-öncesi yapılar da giderek bu ana kaygıya tabi bir işleyiş kazanırlar. Sözgelimi birçok geçiş toplumunda yaygın olan bir olgu, tarım sektöründe aynı anda hem feodal hem kapitalist olan ikili bir yapının **kapitalizmin zoruyla** korunmasıdır. Feodal bey bir yandan eski geleneksel otoritesini koruyarak kendi başına üretim yapan küçük köylünün ürününe el koyar; öte yandan bu ürünü tam bir kapitalist gibi piyasada satar. Bu durumda hem para ekonomisinin dışında yaşayan, hem de kendi üretemediği ihtiyaç maddeleri meta haline geldikçe eski cemaat güvencelerinden yoksun kalan köylü, ücretli işçien de kötü bir duruma düşecektir. Kapitalistin istediği de tam budur: Şimdi kentte üc-

retlerin yükseltilmesi yönünde bir baskı belirdiği anda kolaylıkla bu köylüleri feodal çevrelerinden koparıp, ucuz ücretle, ama her halükârda köydekinden daha iyi koşullarla çalışacak işçiler olarak kente davet edebilir. Bu köylülerin işlevi, o halde, yukarıda sözünü ettiğimiz işsizler ordusununkiyle aynıdır. Bu hale gelmeleri, işçi sömürüsünün bir sonucu, işçiyi sömürebilmek için tedbirler alan kapitalizmin çabalarının bir ürünüdür — her ne kadar üzerlerinde doğrudan doğruya kapitalist bir sömürü sözkonusu değilse ve dolaysız sömürücü olarak feodal bey görünüyorsa da.

Sömürü

Piyasanın gelişmesiyle insanlar arasında mülkiyet hakları ve mülklerin mübadelesi düzeyinde yeni tür ilişkiler ortaya çıktıkça, üretimin de yeni birtakım özelliklere kavuştuğunu ve insanların üretim amacıyla birbiriyle girdikleri ilişkilerde de **yeni tür bir sömürünün** egemenlik kazandığını görüyoruz. Yeni sömürünün özü artık eskisi gibi bireyin cemaate, ya da daha kötüsü, birtakım zümre ve kişilere köle olması; yaptıklarını, yarattıklarını, kişiliğini ifade ettiği eserlerini onlara kaptırması değildir. Burjuva toplumunun gelişmesiyle bu tür sömürü artık tarihe karışmıştır. Yeni sömürü bambaşka bir temele, geniş bir zümrenin hiçbir zaman **özgürce bir şey yapamaması, yaratamaması, kişiliğini ifade edememesi** zorunluğuna dayanmaktadır. Bu zümre, **proletaryadır.**[33] Proleter, yaşayıp üreyebilmesi için, toplumda üretimi yöneten sınıf tarafından **beslenir.** Toplumun büyük ağılında, toplumun iş hayvanı sürüsünün bir bireyi olarak **yaşatılır.** Görevi, bu ağılda kendisine de bir

[33] Proletarya kelimesi, eski Roma'da orduya katılabilecek kadar mülkü olmayan, dolayısıyla topluma tek katkısı çocuk doğurup nüfusu artırmaktan ibaret olan **proletarii**'den gelir.

yer verilmesi karşılığında, üretim için emek tedarik etmektir. İşçi ücretlerinin anlamı budur.

Kapitalist toplumda sömürü dediğimiz olay, işçi sınıfının ve ona bağlı olarak bazı **başka katman ve sınıfların böyle** bir **toplumsal konumda yaşaması** ve bu **konumda yaşayan bir sınıfın varlığını sürdürebilmesi** için alınan önlemlerin **tümüdür.** Bu sınıf sömürülüyor diyoruz, çünkü bu sınıf **özgür değildir.** Gerçi işçi, toplumun yasaları çerçevesinde kaldığı sürece istediğini yapmakta, yaratmakta, arzu ettiği hayat tarzını sürdürmekte, toplum karşısında istediği tavrı almakta, istediği katkıda bulunmakta tam anlamıyla özgürdür; hatta eski dönemin feodal beyinden, padişahından bile daha özgürdür. Hiç kimse onun bu özgürlüğünü sınırlama hakkına sahip değildir ve böyle bir girişim olacak olursa devletin hemen mütecavizin yakasına yapışacağı yasalarda belirtilmiştir. Ama şu var ki hiçbir zaman yaşaması için gerekli olandan fazlasını kazanamayacağı ekonominin kurallarınca belirlenmiş olan işçi için, bu özgürlük **soyut bir özgürlük** olmaktan ileri gidemez. **Gerçekte** işçi bir özgürlükler aleminde değil, bir zorunluklar aleminde yaşamaktadır. Tüm çalışma ve çabalaması, onun ancak **yaşaması için zorunlu olan ihtiyaçlarını** gidermesine yeter. Bu ihtiyaçlar onun özgür iradesinden bağımsızdır: kendisi tarafından belirlenmemiş, kendisine verilmiş, empoze edilmiştir. Dolayısıyla hayat boyu çalışıp çabalamakla ulaşacağı amaç, «işte benim yapıtım, yarattığım eser, özgür iırademi ifade eden çabamın ürünü» diyebileceği bir şey değildir; kölesi olduğu zorunlukların, angaryaların gereklerinin yerine getirilmesinden ibarettir.

İşçi, o halde, zorunlukların kölesidir. İnsanların özgür iradeleriyle gerçekleştirecekleri işler —sözgelimi düşünerek, karar vererek kendi hayatını, başkalarıyla ilişkilerini, toplumun yönetiliş şeklini ve nihayet bizzat toplumun ken-

disini değiştirme; kendisinin, başkalarının ve toplumun hayatının akış çizgisine egemen olma, onların yönlendirilişine istediği gibi bir katkıda bulunma gibi çabalar— onun için hayali bile zor işlerdir. Bunları **kaçınılmaz** ihtiyaçlarını giderip, gereğinde **kaçınılabilir** birtakım ihtiyaçlarla da uğraşmaya vakit bulan insanlar düşünebilir. Oysa işçi için bunlar lükstür; zorunluklar aleminin sınırını aşıp özgürlükler alemine çıkmasına izin verecek olan seçme marjı, ücret kavramının tanımı gereği kendisinden esirgenmiştir; o her şeyden önce yaşayabilmek, «ekmek parasını kazanmak» için uğraş vermektedir. Hayatta yaptıkları ve yarattıkları özgür bir seçmenin ve özgür bir çabanın sonucu değildir; yaptıklarını, istemediği halde, sırf yaşayabilmek için yapmaktadır.

Ve işçinin bu zorunluklara hapsolması doğal ve evrensel bir durum değil, belli bir toplum yapısının ve bu yapıyı korumaya yönelik çabaların bir ürünüdür. Toplumun ve toplumu oluşturan insanlararası ilişkilerin niteliğini değiştirme uğraşı olan **siyaset** ise, bu toplumda işçiye en kesinlikle kapatılmış olan uğraş alanıdır. Bir insanın siyasetle uğraşabilmesi için en temel ihtiyaçlarının giderilmiş olması gerekir ve toplumun değişmesinden —siyasetten— en çok yarar görecek olan kitle, aynı zamanda bu işlerle en az uğraşabilme imkânı olan kitledir.

Çözüm yolu ne olabilir?

Çözüm herhalde iş koşullarının düzelmesi değildir. Sömürünün işçinin çalışma çoşullarında değil, bu çalışmanın ona kazandırdığı karşılığın niteliğinde olduğunu gördük. Ondokuzuncu yüzyılın günde 16 saat en korkunç koşullarda çalışıp 40 yaşında ölen işçisinin yerine Yirminci yüzyılda işi günde 6 saat temiz gömlekle oturup makinanın ürettiği ürünleri sınıflandırmak olan işçiler türemiş olabilir. Ama bu işçinin de çabasının sırf **yaşayabilmek** olduğu, onun ötesinde bir şey yapma, daha fazla çalışma, kendi çaba-

sıyla kendi hayatına kendi istediği yönü verme şansı ve imkânı olmadığı gerçeği değişmemiştir.

İşçi emeğinin hakkını almalı cinsinden saçma sapan palavraları da bir yana bırakıyoruz. Piyasa ve rekabet düzeninde üretimin düzenli yürümesi, üretim araçlarının sürekli artık-değerle büyütülmesine bağlıdır ve bütün işçiler «emeklerinin hakkını» alıp giderse ertesi gün toplumun tüm üretim yapısı mahvolup çökeceğinden, aldıkları «hak» hiçbir işe yaramayacaktır; aldıkları parayla satın alınabilecek ürün kalmayacaktır. Sorun işçinin emeğinin hakkını tam ya da yarım alması değil, emeğinin üstünde **hakkı olmamasıdır.** Piyasa düzeninde işçi, sermaye karşısında **edilgin** konumda kalmak zorundadır; çabası **kendi** çabası değildir, kendisine zorunluklar tarafından dikte ettirilmiş bir çabadır; bu çaba üstünde pek bir hakkı olduğu söylenemez.

İşçi ücretlerinin yükseltilmesi belki şu ya da bu bireysel işçiyi kısa bir süre için daha özgür bir hayata kavuşturabilir. Ama bu da uzun süremez: İşçinin gerçek anlamda özgürleşmesini sağlayacak olan **özgür üretim yapma** yeteneği, yani kapitalistleşme, toplumda ancak sınırlı bir kontenjanı olan bir imkândır. Birilerinin işçi kalması zorunludur ve nitekim ücretler yükselince olacak olan hayat standardının da yükselmesi ve kısa zamanda —belli marka blucin giymek gibi— yeni **zorunlu ihtiyaçların** oluşmasıdır.

Kapitalistleri yoketmek **hiç** çözüm yolu değildir. Tersine işçi için kapitalist bütün bu karanlık tablo içinde tek umut ışığı olarak gözükür. Kendi başına çalışması imkânsız olan işçiye çalışma imkânı açıp ona para ödeyen, işçinin «ekmek kapısı»dır o. O da olmazsa işçi büsbütün aç kalacaktır.

Çözüm yolunu bulabilmemiz için analizimizi başka bir düzeye taşımamız gerekiyor.

3. EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ

Yukarıda oldukça basit kavramlarla, oldukça tutarlı bir bütün oluşturan bir ekonomik düzen tanımladık. Önce bireyin emeği üzerindeki özel mülkiyet hakkına ve bunun uzantıları olan özgür üretim, eşit mübadele ve bencil bireysellik ilkelerine dayanan piyasa mekanizmasını açtık. Sonra analizi derinleştirdikçe bu «özgür» düzenin «nahoş» bazı sonuçlarıyla karşılaştık; şu ya da bu yoldan mülk sahibi olarak üretim araçlarını da satın alan kesimlerin emekçi kitleleri sömürme hakkına kavuşacaklarını, bunun kaçınılmaz, ve hatta üretimin gerekleri açısından zorunlu bir sonuç olduğunu gördük. Bu **ekonomik** tasvir düzeyinde işin içinde bir çelişki bulmak imkânsızdır. Düzenin tümü şaşırtıcı bir tutarlık göstermektedir. Nitekim sunuşta kapitalizme —Max'a uyarak— devrimci bir yaklaşıma uymayacak kadar çok prim verir gözüktüysek, kaygımız bu iç tutarlığın hakkını vermekten başka bir şey değildi. Anlatılan, sistemin mantığının herhangi bir açık kafalı burjuva tarafından da biraz zorlayınca kabul edilebilecek bir tablosudur.

Anlatılan düzeyde, yani **ekonomik düzeyde** olaya bakıldığında, bir «ilerici» olarak söylenebilecek tek şey şudur: Madem ki kapitalizmin eski üretim tarzlarına başlıca üstün yanını oluşturan toplumsal özgürlük, sonuçta sömürü «özgürlüğüne» varmaktadır, öyleyse ya bu «özgürlükten» *biraz* taviz verip sömürüyü kısalım, ya da bazı reformlar ve hatta zor yoluyla, daha eşitlikçi, sömürü imkânını daha azaltan bir mülk dağılımını gerçekleştirelim. İşçilere haklar verelim; herkes biraz fedakârlık yapsın vb.

Bu bakış açısını aşmak için, **ekonomik düzeyin** temelinde yatan varsayımları keşfetmemiz ve onları eleştirmemiz gerekiyor. Yani ekonomik düzeyin tutarlığına kiçe-

riden» bir eleştiri getirmeye çalışan **ekonomik** «çözüm»lerin imkânsız olduğunu kabul ederek, bizzat bu tutarlığın kendisini «dışarıdan» eleştirmek durumundayız. Mülkün ve özel mülkiyet yasasında içkin olan özgürlüğün sonuçta sömürü hak ve özgürlüğüne vardığı gösterildi. Şimdi soru, bu mülkün ve bu özgürlüğün neden başka türlü kullanılamayacağıdır: Neden mülk halka dağıtılıp herkesin özgür olması sağlanamasın? Neden mülk devlet eliyle halkın mutluluğu için kullanılamasın? Burjuva toplumunun temel yasası olan özgürlüklerin —**Grundrisse'de** açıkça sözü edilmese de— sonuçta çıkarlar uğruna örgütlenme, toplumsal düzen karşısında örgütlü olarak ağırlığını koyma vb. gibi, cemaat düzeninde sözü bile edilemeyecek özgürlüklere varacağı açıktır. Bu özgürlükler neden burjuva özel mülkiyet düzeni içinde sömürü güçlerinin ortadan kaldırılması için kullanılamasınlar? Neden kullanılamazlar?

Bu sorulara verilecek olumsuz cevaplar, «mülk sahibi olmak sömürü imkânına ve özgürlüğüne yol açar (dolayısıyla belki bu imkânı ve özgürlüğü kısarak bir şeyler yapabiliriz)» mantığının temelindeki varsayımları açmayı gerektirecektir. Görülecektir ki mülkün gücü, **geniş proleter kitlelerinin toplumsal yaşama, üretimin karar mekanizmalarına ve bizzat kendi emeklerine yabancılaştırılması, köleleştirilmesi** anlamında sömürü düzenine yol açmamaktadır; tam tersine o düzeni **varsaymaktadır.** Mülkün gücü, zaten o sömürü düzenini varsaydığı için güçtür; neden değil sonuçtur. Ekonomik mantığın tutarlığının temelinde bu «küçük» varsayım yatmaktadır. Dolayısıyla çözüm yolu ekonomik düzenlemelerde değil, bizzat ekonomik mantığın kökünden reddindedir: ekonomik mantığı doğuran varsayımların keşfinde ve inkârındadır. Nitekim **Grundrisse**'nin tam adı da Ekonomi Politiğin Ana Hatları değil, bunun eleştirisinin ana hatları olacaktır.

Marx'ın, ekonominin eleştirisine, garip bir biçimde, Proudhon vb. sosyalistlere karşı burjuva iktisadını **savunarak** başladığı bilinir. Gerek **Alman İdeolojisi**'nde, gerek **Felsefenin Sefaleti**'nde ve gerekse **Grundrisse**'nin başında (Başlık 2,3) yapılan budur. Öncelikle eleştirilen, sömürü tesbitinden hareketle birtakım sosyalistlerin getirdiği **kolay** çözüm yollarıdır.

Bu çözüm yollarının dayandıkları varsayımlar şunlardır. Yukarıdaki analizde de görüldüğü gibi, burjuva toplumunda mülk sahibi olan kesim, bu mülküne dayanarak, mülksüz kesimleri toplumsal üretim üzerinde her türlü haktan mahrum etmektedir. Bir başka anlatımla, mülk sahibi kesim toplumun üretici emeğini kendi egemenliği altında tekelleştirmektedir. Mülksüz kesimin üretime emeğiyle yaptığı katkı, bunun doğal bir sonucu olarak, mülk sahibi kesimin mülküne yapılmış bir katkı, yani sömürülen bir artık-değer olarak belirmektedir. Dolayısıyla yapılması gereken, a) artık-değer sömürüsüne kısmen ya da tamamen engel olarak, emek ürününün emekçinin mülkü haline gelmesini sağlamak; b) buna bağlı olarak, mülksüz bir kesimin oluşmasını engellemek.

Marx'ın yaşadığı dönemde bilinen ve Marx tarafından eleştirilen başlıca «sosyalist» çözüm yolları arasında Proudhon'unki başta gelir. Proudhon'un «Sol» Ricardocular ve Bray, Gray, Rodbertus, Weitling gibi sosyalistlerle birlikte önerdiği şey, **emeğin tam karşılığının işçiye ait olmasıdır.** Proudhon'a göre bu, bugünkü para ve kredi düzeninin yerine, ücretlerin işçinin harcadığı emek miktarını belirten ve bu emeğin tam karşılığı olan kuponlarla ödenmesine dayanan bir mübadele sisteminin kurulmasıyla gerçekleşecektir. Kuponlar, aynı miktar emeğin ürünü olan başka ürünlerle değiştirilebilecektir. Kâr ve faizin

böylece yokolmasıyla kapitalist sınıfın da sınıf olarak varlığını yitireceği ve emeğin tüm ürününün sonuçta olduğu gibi emekçiler arasında paylaşılacağı varsayılmıştır.[34]

Owen ve Fourier gibi sosyalistlerin ve bir kısım Saint-Simoncuların savunduğu tez, aynı öneriyi, daha çok, üretilen değerin bölüşümü düzeyini vurgulayarak formüle etmektedir. Üretilenlerin emekçiler arasında pay edilmesi, doğal olarak, kârlarını düşünen kapitalistlerce gerçekleştirilmeyeceğine göre, kapitalistlerin yerine toplum yararına çalışacak kamusal yönetimin konması gerekecektir. Üretim, çalışan kesimler adına merkezden yönetilecek ve ürün, çalışan kesimlerin yararı için kullanılacaktır.[35]

Çeşitli biçimlerde savunulan bir başka tez, işçilerin sermayeye doğrudan ya da dolaylı biçimde sahip olması ve, ya kendi ürettikleri kârı kendi aralarında paylaşmaları, ya da harcadıkları emeğe göre kârdan belli paylar almalarıdır.[36]

Marx'ın bütün bu önerilere vereceği cevap, kısaca, bunlarda **kapitalistler** reddedilirken **sermayenin** (kapitalin) savunulduğudur.[37] Kapitalist sınıfın şu ya da bu şekilde tasfiye edilmesi, ama sermayeye dayalı temel işleyişin korunması istenmektedir. Kapitalist düzen içinde egemen sınıfın sınıf olarak yokedilmesini ve sömürülen sınıfın emeğinin ürünü üzerinde hak sahibi olmasını öngören bu tezler neden yanlıştır? Yukarıda tanımlanan anlamda sömürünün, emekçi sınıfları üretimde köle konumuna düşüren yapının yokedilmesi için bunlar neden yetersizdir?

34 Bk. Başlık 3, sayfa 221-227 ve Başlık 2 (s. 189-191).

35 «despotça bir üretim idaresi ve bölüşüm müfettişliği... Saint-simoncular bankalarını üretimin papalığı haline getirmişlerdir» vb. Bk. Başlık 3, 226. Bk. **Manifesto.**

36 Bk. Başlık 7, s. 365; Marx'ın notu.

37 Bk. s. 389.

Kısaca özetleyelim. İstenen, üretimde emek harcayarak topluma katkıda bulunan kişilerin sonuçta bu emeğin ürünlerine sahip olmalarıdır. Toplumda sömürünün ve eşitsizliğin temeli olarak bazı kesimlerin mülk tekeline sahip olmaları alınırsa, çözümün bu temeli kırarak üretilen mülkü toplum çapında yeniden-bölüştürmek olması doğaldır. Görünürde bu, emekçilerin ürünlerine kendi özgül toplumsal katkıları olarak sahip olmaları ve yukarıda tanımlanan anlamda sömürünün yokolması olacaktır. Fakat aynı zamanda istenenin, burjuva özel mülkiyet düzeninde bir ideal olarak ortaya konan, kişinin kendi emeği üzerindeki özel mülkiyet hakkının toplum çapında gerçekleşmesini istemek olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.[38] Bireyler topluma sundukları emek (yani değer) oranında, aynı miktar emeği (yani değeri) toplumdan talep etme hakkını kazanmalıdır denmektedir.

Birinci sonuç: Bu mantık içinde üretim yapan birey, ilke olarak kendi emeğinin somut içeriğiyle değil, ancak satılıp değiştirilebilecek bir emek, yani soyut emek —mübadele değeri— olma niteliğiyle ilgilenecektir. Üreten bireyin asıl davası ürettiği **hak,** yani toplumdan talep edeceği, satın alacağı eşyadır. Aynı şekilde toplumun da bireyin taleplerinin somut içeriğine karşı kayıtsız olduğu, eşdeğerini verdiği sürece ona istediği malı sunacağı varsayılmıştır. Demek ki burada savunulan adalet ve hak an-

[38] «...sosyalizmi, Fransız İhtilalinde biçimlendirilmiş olan **burjuva** toplum ideallerinin gerçekleşmesi olarak gören Fransız sosyalistlerinin ahmaklığı...» «Bu beyefendileri burjuva şakşakçılarından ayıran nokta, bir yandan düzenin içindeki çelişkilere karşı duyarlıkları ise, öbür yandan burjuva toplumunun gerçek ve ideal biçimleri arasındaki zorunlu ayırımı kavrayamamalarına ve dolayısıyla ideal ifadeyi —aslında sadece bu gerçekliğin bir izdüşümü olan ideal dışavurumu— yeniden realize etmeye çalışmak gibi fuzûli bir işe kalkışmalarına neden olan ütopyacılıklarıdır.» Bk. Başlık 5. s. 284-285.

layışı, burjuva ideolojisinin, topluma öncelikle bir tüketici olarak bakan bireyin bakış açısına tekabül etmektedir.

İkincisi, daha önce de belirttiğimiz gibi her türlü üretimin gerçekleşmesi, harcanan emeğin belli bir kısmının **üretim araçlarına** yatırılmasını gerektirir. Yani her üretici emeğinin karşılığını alıp tüketime yatırırsa, toplumda üretim yapılması bütünüyle imkânsız olacaktır. Harcanan emeğin bir kısmının belli bir yeniden-üretim fonuna ayrılması olayı, çeşitli üretim tarzlarında çeşitli biçimlerde gerçekleşir; her tarzın kendi özgül üretim mantığından doğan kolaylık ve zorluklarla karşılaşır. Ancak şurası açıktır ki, her üreticinin ürettiği emeğin eşdeğerine aynen sahip olması **idealini** varsayan burjuva toplumunda, yeniden-üretim fonuna kaynak aktarımı, idealin karşısına esaslı bir engel çıkarmak durumundadır. Engelin aşım biçimi basittir ve iktisat bilimince ortaya konmuştur: ya kısa yoldan, çalışanların emeğinin bir kısmına üretimi düzenleyen merciler tarafından vergi, kesinti vb. şeklinde el konacaktır; yani burjuva eşdeğerlik ideili pratikte üretimin —ekonominin— zorunlu gerekleri karşısında uygulamadan kaldırılacaktır, ki yukarıda değindiğimiz Owen-Fourier önerisinde savunulan, açıkça, bu mekanizmadır; ya da emeklerinin tam karşılığını alan üreticilerin, bu karşılığın bir kısmını gönül rızasıyla üretime yatırmaları sağlanacaktır. Burjuva hak anlayışı varsayıldığında, herhangi birinin emeğinin karşılığının bir kısmını gönül rızasıyla üretime yatırması için —bu kişi üretimin somut içeriğiyle hiç ilgilenmediğine göre— bu işten kendisi için **daha çok emeğin realize edilmesini,** yani **daha büyük bir tüketim fonu,** yani kısaca **kâr** beklemesi gerektiği rahatlıkla görülebilir.

Ben, diyelim ki 10 saat çalıştım, ve bu işi piyasa düzeninin mantığıyla, yani sonucta ürünüm karşılığında kazanacağım tüketim fonunu düşünerek yaptım. Önümdeki seçenekler ya kazandığım 10 liralık değeri doğrudan doğ-

ruya tüketmek, ya da bunun örneğin beşiyle bir yere yatırım yapmaktır. Eğer ben aptal değilsem, ya da özel birtakım çıkarlarım yoksa, bu yatırımı ancak tek bir amaçla yapabilirim: kazancım olan tüketim fonunu artırmak, yani sözgelimi yatırdığım 5 liradan, üretim dönemi sonunda 5+1=6 lira geri almak. Üstelik bu 5 liralık yatırımın sürekli bir üretime dönüşebilmesi için, ikinci üretim döneminde buna yeniden hammadde, amortisman vb. gideri olarak yeni bir artık-değerin eklenmesi de şarttır. Yani yatırdığım sermayenin, dönem sonunda biri bana kâr, biri de yeniden yapılacak üretim harcamaları için olmak üzere 5+1+1=7 lira haline gelmesi gerekmektedir. Bu ek 2 liranın geleceği yer açıktır: benim yatırdığım sermaye üzerinde çalışan işçilerin emeğinin bir kısmı işçinin mülküne değil benim sermayeme katılacaktır. Benim sermayem üzerinde 10 saat çalışıp 10 liralık değer üreten işçi, bunun sadece 8 lirasını almaya rıza göstermedikçe, benim bu sermayeyi gönül rızasıyla üretime yatırmam sözkonusu olamaz. Kısacası sermaye üzerinde çalışan işçiler burjuva toplumunun özel mülkiyet ve adalet idealinden taviz vermedikçe bu toplumda sermayenin yaratılması ve üretimin yapılması imkânsız gözükmektedir. Olsa olsa birileri, örneğin devlet, beni bu 5 lirayı kâr beklemeden yatırmaya **zorlayabilir**, ki o zaman da benim bu devlete düşman olmama ve kazancımı saklayacak delik aramama kimse engel olamaz.

İkinci bölümün sonuçlarını yeniden özetlemiş ve şunu görmüş bulunuyoruz: Burjuva mülkiyet hukukunun gerektirdiği eşdeğerlik ideali aynı toplumda üretim yapmanın gerektirdiği sömürü «zorunluğu» karşısında çözülmek zorundadır. Üretilen değerin üreticilere geri verilmesi önerisi, üretimin —iktisadın— katı gerçekleri karşısında hayalî kalmak zorundadır. Üretimin gerçekleşmesine imkân verecek olan fonlar, ya kapitalizmin normal işleyişine uy-

gun olarak belli bir kitlenin üretim araçları ve dolayısıyla emek üzerinde her türlü haktan uzak tutulmaları yoluyla, ya da ütopık sosyalizmin önerileri uygulamaya konacak olursa, doğrudan doğruya üretilen değere el koymak ve burjuva hukukunu da terketmek yoluyla yaratılacaktır.

Her iki durumda da karşımıza çıkan ortak sonuç, üreticilerin, emekçilerin birer araç, birer üretim ve emek aracı konumuna düşmeleridir. Eğer toplumda burjuva düzeni ideal biçimiyle işleyecekse, bunun koşulu geniş bir kitlenin mülksüz emek-gücü satıcısı olması, dolayısıyla artık-değer üzerinde **hukuken** hiçbir iddia sahibi olmamasıdır dedik. İkinci bölümde incelediğimiz bu ideal biçim, gerçek toplumda —belki sosyalistlerin siyasal ajitasyonunun da katkısıyla— doğal olarak çeşitli sapmalara uğrar: Mülk sahibinin artık-değer üzerindeki mutlak **hakkı**, çeşitli yollarla kısıtlanır; planlama ve kamu yararı ilkeleri işin içine sokulur; artık-değerin giderek büyüyen kısımları sendikal mücadele vb.nin etkisiyle işçilere geri verilir; işçiler kâra ortak edilir; hatta belki kapitalist sınıf bütünüyle tasfiye edilip artık-değer işçi sınıfı «adına» kullanılır. Ancak görüyoruz ki işçi sınıfının böylece artık-değer üzerinde şu ya da bu şekilde birtakım haklara kavuştuğu söylense bile, yani ideal burjuva düzeni bir ölçüde bozulsa bile, bu artık-değerin bir şekilde işçiden geri alınması şarttır; bu yapılmazsa üretim süremez. Demek ki her halükârda üretimin gerçekleşmesi için işçi sınıfının karşısında, görevi işçi sınıfına karşı **üretimi** korumak olan bir makamın bulunması gerekmektedir. Demek ki işçi sınıfının çıkarıyla, bizzat işçi sınıfının kendi eseri olan üretimin çıkarı birbirine zıttır; işçinin bu üretime katkıda bulunması için ya mülksüzlüğü yüzünden buna mecbur olması, ya da merkezî makamın gücüyle buna zorlanması gereklidir. İşçilerin emeklerinin toplamından ibaret olan üretim, aynı işçilerin istek ve iradelerine rağmen gerçekleşmek durumun-

dadır. Üretim, emek, işçinin özgür kişiliğinin bir ifadesi olmak bir yana, ona empoze edilen, onu köleleştiren bir uğraş niteliğini korumaktadır. İşçi her iki durumda da toplumsal üretimin aracıdır.

Aynı sonucun, ikinci bölümdeki ekonomik bakış açısının ötesine gitmeye başlayan bir başka uzantısına da burada değinebiliriz. Toplumda sömürü olayının varlığı, hiç şüphesiz en azından iki toplum sınıfı arasında varolan bir güçler dengesinin, bir egemenliğin ifadesidir. Bir sınıfa öbür sınıf karşısında egemenlik sağlayan bu gücün kaynağının **mülk** olduğu yukarıda varsayıldı. Hernekadar sömürü zenginlik/fakirlik ya da mülk yağması düzeyinde konmadıysa da, sömürüye yol açan temel etkenin, bir sınıfa sömürü imkânı veren gücün mülk ya da para birikimi olduğu kabul edildi. Para sahibi, parası olmayanı sömürme gücüne de sahiptir dendi. Oysa şimdi gördüğümüz durum şudur: Bu paranın bir an için mülksüz sınıfa geri verildiğini düşünsek bile, *bu, sömürünün ortadan kalkması* için yeterli olmamaktadır. Mülk sahiplerinin mülkleri ellerinden alınsa, ya da toplum çapında mülkler eşitlense bile, sömürünün, sınıflı yapının —şu ya da bu ad ve hukukî mekanizma altında— sürmesi **ekonomik bir zorunluk** olarak belirmektedir. Bundan çıkaracağımız tek sonuç vardır: İlk bakışta gözükenin aksine, demek ki, toplumsal üretime hakim olmayı sağlayan, sınıf mücadelesini ve egemenliğini belirleyen temel güç, tek başına mülk —para, meta, servet, değer, birikim vb.— değildir. Sahip olduğu mülk sayesinde toplumda egemenlik kurmuş olan kesimlerin mülkü emekçilere dağıtılsa bile, tek başına bu, egemenliğin de ele geçirilmesi sonucunu doğurmayacaktır. Şüphesiz normal işleyişi içinde kapitalist toplumda mülk sahibi olan kişi, bu mülke dayanarak sömürü gücünü ele geçirecektir. Ancak görüyoruz ki bu güç, kendi başına mülk sahibi olmakta mündemiç olan, başlı başına oradan

kaynaklanan bir güç değildir; mülk, ancak **belli koşullarda** bu gücü temsil edebilmektedir. Toplumda emekçiyi kendi emeğine yabancılaştıran, bu emeğin bir aracı haline getiren, **dolayısıyla bu aracı kullanan bir sınıfın ortaya çıkmasına imkân veren** daha temel bir mekanizmanın aranması gerekmektedir.

Burjuva toplumunda sömürü yapısının temelinde yatan ve sahibine kayıtsız şartsız sınıfsal egemenlik ve sömürü imkânını veren bu güç, **özgül bir üretim yapısını önvarsayan bir mülk,** yani **sermayedir.**

Sermaye

Marx'ın çalışmasının ana konusunun sermaye olduğunu, hatta elimizdeki metnin son biçimiyle **Sermaye (Kapital)** adı altında yayımlanacağını biliyoruz. Ancak bu noktaya kadar sermaye kavramının içeriği üzerinde yeteri kadar durmuş değiliz. İlk başta verdiğimiz «üretim için gerekli araç ve hammadde fonu» şeklindeki geçici tanımın, Marx'ın kullandığı anlamda sermayeyi tanımlamaya yetmediği açıktır. Böyle bir üretim aracı ve hammadde fonunun tarih boyunca gerçekleşen her türlü üretim için önkoşul olduğu, dolayısıyla **sermayeye dayalı** özgül bir üretim ve sömürü biçimini karakterize edemeyeceği kolaylıkla görülebilir. Marx, eğer çağdaş üretimin sermaye faktörünce belirlendiğini söylüyorsa, «sermaye»den kastedilen herhalde maymundan insana geçişten beri her türlü üretimin en temel etmeni olan bir şey olmayacaktır.[39]

Nitekim bu araç ve hammadde fonunu öbür üretim biçimlerindeki hammadde ve araç fonundan ayıran özgül birtakım niteliklerin ipuçları, tartışma boyunca verilmiş bu-

[39] Bk. Başlık 1, s. 143-148; Başlık 6, s. 325-26; Başlık 7.

lunuyor. Hemen belirtelim ki sözü edilen ayırıcı nitelik, üretim aracı ve hammaddenin özel mülkiyette oluşu değildir. Üretim aracının özel mülk oluşu antik köleci ve feodal üretimlerde (hatta bazı ilkel komünal toplumlarda) da sözkonusudur ve bizzat kapitalist üretimde bazı sermayelerin kamu mülkiyeti olarak belirebileceği kabul edilmiştir.

Geçici tanımımızı bir adım daha ilerletip şöyle diyelim: **Sermaye, kendine özgü bir üretim tarzı ve sömürü mekanizması içinde işlev yapan bir üretim aracı ve hammadde fonudur.** Demek ki bu özgül üretim ve sömürü biçiminden soyutlanarak fiziksel içeriğine —örneğin fırın ve un— indirgenemez. Önce üretim tarzı kavramı üzerinde biraz duralım. Maddî üretimin insan topluluklarının varlıklarını sürdürmelerinin temel koşulu olduğunu biliyoruz. Bunun içerik bakımından gösterdiği değişiklikler (elle, hayvanla, makinayla ya da bilgisayarla yapılması vb.) bizi şimdilik ilgilendirmiyor. Vurgulayacağımız nokta, toplum içinde tek tek insanların üretimi hiçbir zaman doğrudan doğruya «insan topluluklarının varlığını sürdürmesi» gibi bir idealle değil, dönemden döneme değişen özgül amaç ve itkilerle, bunlardan kaynaklanan mantıklarla yaptıklarıdır. Üretimi kontrol eden itki örneğin kabile yaşlılarının öğütleri olabilir. Antik köleci toplumda birtakım «barbar» kavimlerin birtakım zengin kentler tarafından talan edilerek, o kentlerin zenginliğinin artması için işe koşulmaları olabilir. Feodal lonca üretiminde cemaat içinde geleneksel bir statünün sürdürülmesi uğruna geleneksel bir üretimin babadan oğula devam ettirilmesi olabilir. Toplum içinde üretimi gerçekleştiren somut insanlar açısından üretim araçları(hammaddeyi de burada genel anlamıyla bir üretim aracı olarak değerlendiriyoruz) bu amaçlarla ve bu mantıkla kullanılan, bu niyetlere hizmet eden araçlar olarak görülecek ve ona göre işlem görecektir. Toplum içinde üretim aracı hiçbir zaman salt somut bir teknik varlık

—x ürününü üretmeye yarayan somut x tekniği, makinası, maddesi vb.— olarak görülmez; teknik işlevine indirgenemez. Nitekim yukarıda sayılan itki ve mantıklar bozulduğu, örneğin kentlerle barbar kavimler arasındaki askerî ve hukukî ilişkiler değiştiği ya da geleneksel lonca düzeni bozulduğu zaman, teknik araçlar oldukları gibi kalsalar bile aynı işlevi görmeleri imkânsızlaşır; üretim aksar, açlık ve sefalet başgösterir, ve bu durum yeni toplumsal itki ve mantıklar yaratılıncaya kadar sürer.

Sermaye niteliğine kavuşan üretim aracını bu açıdan incelersek, belirli birtakım özellikleri kolaylıkla bulabiliriz. Birincisi, üretim aracı öncelikle **değer üretmek** amacıyla kullanılmaktadır. Bu **amaca** hizmet etmediği sürece, ürettiği somut nesne ne kadar faydalı olursa olsun üretim aracı sermaye değildir ve kapitalist üretime dayanan toplumda hiçbir toplumsal kullanışlılığı yoktur; hiçbir işe yaramaz. Toplumsal ihtiyaçları karşılayan faydalı nesnelerin üretimi hiç şüphesiz gerçekleşecektir; ama bu, asıl amacın sadece mecburen katlanılacak bir koşuludur. Asıl amaç ekmek ya da ev üretmek değil, satılıp, istenen herhangi bir eşyaya çevirilebilecek olan bir **meta**, yani mübadele değeri üretmektir. Amaç para kazanmaktır.

İkincisi, bu nitelikteki bir üretim aracının ürünü öncelikle bir **niceliksel etmene** indirgenmiştir. Üretilen ürünün somut niteliği diyelim ki ekmek olsun: dikkat edilmesi gereken şey, geniş anlamda üretimin somut ekmekle **sınırlı** olmadığıdır. Amaç sadece ekmeği üretmek değil, onun aracılığıyla bir nicelik ortaya koymaktır. Asıl hedef bu etmeni üretmek olduğuna göre, ne kadar çok ekmek üretilirse amaç o ölçüde gerçekleşmiş olacaktır. Yani üretim somut ürünlerle ve verili birtakım somut ihtiyaçlarla sınırlı olmaktan çıkmış, **başlı başına bir amaç** haline gelmiştir. Üretim yapmadan harcanan her dakika, bir kayıp olarak değerlendirilecektir («vakit nakittir»). Bunun üre-

timin yayılması ve üretkenliğin artması yönündeki sonuçlarına değindik. Yine aynı meyanda, tarihte ilk kez kapitalist üretim tarzında rastlanan bir olgu olarak aşırı-üretim krizlerine de değinebiliriz. Üretim aracının **sahibi açısından** üretim başlı başına bir amaç olarak değerlendirildiği içindir ki, ortaya konan ürünler bir yerde toplumun özümseyebileceği düzeyin ötesine geçip satılmaz ve dolayısıyla bir işe yaramaz hale gelebilirler.

Üçüncüsü, sermaye halini alan üretim aracının bizzat kendisi de bir **mübadele değeri** olmak zorundadır. Eğer amaç öncelikle somut bir nesne değil, somut içeriğine karşı kayıtsız bir nesne üretmekse, o zaman elimizdeki aracın da bizi somut bir üretime bağlayıp bırakmaması, somut içeriğine karşı kayıtsız bir mülk olması şarttır. Üretimin aslî ürünü ekmek ya da kumaş değil değer olacaksa, bunu üretecek olan araç da öncelikle fırın ya da dokuma tezgâhı değil, **değer üretiminin** gereklerine göre fırın ya da tezgâh biçimini alabilecek bir mübadele gücü, yani kısacası paradır. Kaldı ki ilk sermayeye zamanla eklenecek üretkenlik artırıcı araçların ve hammaddelerin de yukarıda anlatılan mantıkla üretilmiş birer değer olacakları düşünülürse, bu sonuç kendiliğinden ortaya çıkar.

Belirtilen üç nitelik sermayeyi dar anlamıyla bir üretim aracının çok ötesinde bir düzeyde tanımlamaktadırlar. Sermaye, **bir değer üretme aracıdır**. Değerin belli bir miktar nesnelleşmiş, harcanmış emek olduğu varsayılırsa, demek ki sermaye, amacına belli bir miktar emeğin harcanmasını sağlayarak, dolayısıyla canlı insan emeğine bu harcama olanağını —üretim aracı ve hammadde— sunarak ulaşacaktır. Öyleyse sermaye, **değer üretmeye yarayan değerdir.** Başta da sonda da sözkonusu olan, demek ki, içeriğe karşı kayıtsız olarak nitelikçe aynı kalan, sadece niceliği artan bir şeydir. Salt somut bir araç olarak tanımlanan üretim aracının aksine sermaye, girdiği fiziksel de-

ğişim sürecinin sonunda varlığını yitirmez; aksine bu fiziksel değişim sürecinden geçmekle, içeriğini değiştirmekle, aslî niteliğini, yani değer olarak varlığını korur. «Fırın» aşınarak, «un» da pişirilerek tüketildiği halde, **sermaye** binlerce ekmek ve onların satımından elde edilen gelir biçimi altında aslî niteliğini korur. Korumakla da kalmaz, nicelikçe artar; fırını ve unu yenileyen, hatta büyüterek yenileyen bir fona dönüşür. Sermaye, canlı **emek** sayesinde **artan değerdir.** Yaptırdığı üretim sayesinde sermaye, daha büyük bir sermaye haline gelir; giriştiği üretim eylemi sonunda yeniden-üretilmiş olur.[40] Nitekim amacı, varlık nedeni de budur; üretime girişi bu amaçladır. Bu nedenle, yeni değeri somut üretime girmeden de, sözgelimi ticaret ya da faizcilik yoluyla üretebiliyorsa, bunu yapmaması için de bir neden yoktur.

Kapitalist üretim tarzında üretimi gerçekleştiren temel itkinin sözgelimi belli bir geleneksel statüyü sürdürmek ya da toplumun bir ihtiyacını karşılamak vb. gibi üretimin içeriği ile ilgili bir amaç değil, değer, yani içeriğe karşı kayıtsız bir ürünü üretmek olduğunu görüyoruz. Hiçbir üretim sıfırdan başlamadığına, daima varolan ve üretim aracı olarak kullanılan ürünleri varsaydığına göre, üretimin hedefini **varolan değeri artırmak,** ya da bir başka deyimle **sermayeyi yeniden-üretmek,** kısacası yatırılanın belli bir yüzdesi kadar **kâr elde etmek** diye tanımlayabiliriz. Emek —toplumsal üretim çabası— ancak **bu** amaç çer-

[40] Bk. Başlık 6. —10. «Bu dönüşte —bu tersyüz oluşta— başlangıçta sadece emeğin bir ürününden ibaret gözüken mübadele değeri, mübadele değeri biçiminde nesnelleşmiş olan emek, artık, yaşayan emeği kendi yeniden-üretiminin bir aracı haline getirmiştir.» Başlık 6, s 335. «Kapitalist emeğin ta kendisini, değer üretici faaliyeti, üretken emeği alır; sermayenin varlığını sürdüren ve artıran, böylece sermayenin üretme ve kendini yeniden-üretme gücü haline gelen, bizzat sermayenin kendi gücü haline gelen bir güç elde eder.» Başlık 7, s. 356.

çevesinde vardır; emeği emek yapan şey, **bu** hedefe ulaşmakta bir araç olarak kullanılabilmesidir. Bu hedeften bağımsız bir emek, toplumsal bir katkı haline gelemez, üretken olamaz; yararsız ve gereksiz bir enerji kaybı olarak kalır.[41] Nitekim kapitalist toplumda yatırılan değerlerin artma süreci herhangi bir nedenle (piyasa daralması, güven bunalımı, aşırı enflasyon, kapitalistler aleyhine hareketler vb.) kesintiye uğrarsa, emek imkânsızlaşır, üretim durur, açlık ve sefalet başgösterir.

Demek ki **emeğin üretici** gücü kapitalist toplumda öncelikle **yatırılan değerin artma gücü** biçiminde tezahür etmek zorundadır. Emeğin yaptıkları eğer sonuçta yatırılan değerin artması biçimine çevrilemiyor, o biçim altında ortaya çıkmıyorsa, emeğin hiçbir toplumsal anlamı, hiçbir üretici işlevi sözkonusu olamaz. **Emeği üretken yapan, onun yatırılan değeri yeni değer üretir hale getirmesidir.** Sözkonusu olan, emeğin değer üretmesinden önce, yatırılan değerin emek sayesinde değer üretmesidir. Sermaye, emek sayesinde bu üretkenlik niteliğini kazanan değerdir. Marx'ın deyimiyle: «sermayenin bileşenlerinden biri haline gelen emek, şimdi onun duragan ve dolayısıyla ölü nesnelliği üzerinde üretken, dölleyici bir canlılık etkisi

[41] «**Üretken** olan tek emek, **sermaye üreten** emektir. Bay Senior soruyor: piyano yapıcısının emeği **üretken emek** sayılırken, **piyanistinki** üretken değil demek, piyanist olmadan piyanonun hiçbir anlamı olamayacağına göre, akıldışı **değil** midir? (ya da buna benzer bir şey) Tam tersine! Piyano yapıcısı **sermayeyi** yeniden-üretir; oysa piyanist sadece emeğini **gelir** karşılığında elden çıkarır. Piyanist müzik ürettiğine ve ses duyumuza bir doyum sağladığına göre, o da belli bir anlamda üretici değil midir? Evet öyle: piyanistin emeği bir şey üretir; ama bu onun **ekonomik anlamda** üretken emek olduğu anlamına gelmez —tıpkı hayaller üreten budalanın emeğinin üretken sayılmayacağı gibi» Başlık 7, s. 392: Marx'ın notu.

yapar... Sermayenin bizzat kendisi süreç haline gelir. Emek, sermayeye katılıp onu kabartan mayadır.»[42]

Kapitalist toplumda üretimin özü, o halde, varolan değerin **değer üreticilik** niteliğini kazanması ve somut faydalı nesneler üretiminin, yani somut emeğin bu mantıkla ve bu biçimsel süreç içinde gerçekleşmesidir. Üretimi gerçekleştiren, varolan değerin bu gücü, bir başka deyimle **sermayenin üretici gücüdür.** Üretimin temel yapısı, nesnelleşmiş, olmuş bitmiş, ölü emeğin, değer sahibi **nesnenin,** canlı insan emeğini kullanarak **nesne üretme gücüne kavuşmasına** dayanır.[43] Burada henüz kapitalistlerin, yani üretkenlik kazanan değerlerin sahibi olan kişilerin sözü edilmemiştir. Sermaye herhangi bir sınıfın, devletin, herkesin ya da uzaydan gelen yaratıkların malı olabilir. Buna rağmen, emeğin üretim sürecinde kendi ürettiklerine köleleşmesine, nesnenin kendi kendini artırma sürecinin iradesiz bir hizmetkârı haline gelmesine, kendi emeğini karşısında kendisine hükmeden bir güç olarak bulmasına yolaçan yapı, aynile buradadır. «Kapitalist» henüz sahnede ayrı bir sınıf olarak değil, sadece sermayenin —üretkenlik gücü kazanan nesnenin— kişileşmiş biçimi olarak boy gösterdiği halde, sömürü yapısının temel mekanizmaları karşımızdadır.

> «Sermaye üretken midir değil midir sorusu demek ki budalacadır. Sermayenin üretimin temelini oluşturduğu, dolayısıyla kapitalistin de üretime kumanda etmek mevkiinde olduğu yerde emek **ancak** sermaye

[42] Başlık 7, s. 380-381.

[43] Hiç abartmadan denebilir ki Nasreddin Hoca'nın «tencere doğurdu» fıkrasında eleştirilen şey bu mantıktır. Feodal düşüncenin hiçbir zaman kavrayamadığı ve dolayısıyla alay ettiği **faiz** olayı, kapitalist toplumda bizzat üretimi yönlendiren, ve dolayısıyla gayet doğal sayılan bir varsayım haline gelmiştir.

tarafından özümsendiği ölçüde üretken olabilir. Tıpkı metaların ortak mübadele değerinin parada elle tutulur bir varlık kazanması gibi, emeğin üretici gücü de sermayenin üretici gücü haline gelir. Sermayenin dışında, işçinin şahsında **kendi başına** duran emek, yani **dolaysız varoluş** halindeki emek, **bir şey üretemez.** Sadece biçimsel bir dönüşüm getiren basit dolaşım sürecine girmekle de emek üretken hale gelmez. Sermayeye üretkenlik atfetmenin olayı **tersyüz etme** olduğunu öne sürenler, sermayenin zaten özünün bu **tersyüz edişten,** bu **transferden** ibaret olduğunu; ücretli emeğin de, ücretli emek olabilmek için bu sermayeyi varsaydığını; dolayısıyla bizzat kendisinin bu tepetaklak **dönüşten** başka bir şey olmadığını; işçinin kendi üretici gücünü kaçınılmaz bir şekilde kendisine **yabancı** bir güç haline getirme sürecinden başka bir şey olmadığını unutmaktadırlar. Aynı zamanda hem ücretli emeğin korunmasını hem de sermayenin ortadan kaldırılmasını istemek, demek ki, kendi içinde çelişkili ve kendi kendini çürüten bir taleptir.»[44]

Marx, kapitalist toplumun tüm ekonomik mekanizmalarını, yani bizzat ekonomi bilimini, bu **temeldeki** tepetaklak oluşun sonuçları olarak açıklamaya çalışacaktır. En dolaysız sonuçlardan birini, örneğin ikinci bölümde değindiğimiz emek-gücünün sermaye sayesinde emek haline gelmesi, yani emeğin sermaye sayesinde varolması, sermayeden bağımsız bir emeğin sözkonusu olmaması olayında görebiliriz.[45]

Marx'ın olağanüstü bir ustalıkla ulaştığı bir başka

[44] Başlık 7, s. 398.
[45] Bk. Başlık 7.8.

sonuç, asıl üretici gücü canlı emekte değil cansız nesnede gören mantığın, bu bakış açısının, **bu biçimsel** ilkenin, giderek üretim sürecinin **içeriğini** de kendi mantığına uydurması olan makinalaşma olayının analizidir.

«Makina, bireysel işçinin emek aracı olarak gözükmez. Özgül işlevi kesinlikle emek aracınınki gibi işçinin etkinliğini nesneye iletmek, ona aracılık etmek değildir; tersine, işçinin etkinliği salt makinanın emeğini, makinanın eylemini hammaddeye iletmekte aracı olmak —nezaret etmek, aksamalara engel olmak— haline gelmiştir. İşçi tarafından, kendi güç ve etkinliğiyle hayat verilip kendi bir organı haline getirilen, dolayısıyla işlerliği işçinin hünerine bağlı olan alet'in aksine, şimdi işçinin yerine güç ve yetenek sahibi olan, asıl hüneri gösteren, devindirici mekanik yasalarının varlığında kendi ruhunu ve hayatiyetini kazanan ve tıpkı işçinin besin maddelerini tüketmesi gibi, kendi kendini devindirme gücünü sürdürebilmek üzere kömür, yağ vb. tüketen, makinadır. İşçinin salt bir soyutlamaya indirgenen etkinliği, her yönüyle makinanın devinimi tarafından belirlenir ve düzenlenir olmuştur; makinanınki işçi tarafından değil. Mekanizmanın cansız parçalarını birbirine ekleyerek amaca yönelik bir otomat gibi çalışmasını sağlayan bilim, işçinin bilincinde değildir; makinada işçiye yabancı bir güç, makinanın kendi gücü olarak belirir. Sermaye kavramında yatan nesnelleşmiş emeğin canlı emeği kendine mal etmesi —bağımsız değerin, değer-üretici gücü ya da faaliyeti kendine mal etmesi— olayı, makinalara dayalı üretimde artık maddî ögeleri ve maddî işleyişi bakımından dahi, üretim sürecinin karakterine yansır. Üretim süreci, emeğin egemen birleştirici öge olarak sürece hakim olması an-

lamında, bir emek süreci olmaktan çıkmıştır.»[46]

Bir başka sonuç, özellikle makinalaşma olayıyla birlikte değerlendirildiğinde önemi anlaşılan, kâr oranının hesaplanması sorunudur. Bu önemli sorunu burada kısaca şöyle özetleyebiliriz: Gerçek üretkenliğin, yani toplumsal emeğin üretkenliğinin ölçüsü şüphesiz insanların bir günde tükettiklerine karşılık ne kadar üretebildiklerinin ölçüsü olan artık-değerdir. Oysa artık-değer kavramı, kapitalist üretim mekanizmasında işlevsel rolü olan bir kategori olarak belirmez. Üretkenlik **kâr** olarak, yani yatırılan sermayeye karşılık üretilen değer cinsinden ölçülür; üretim hesapları buna göre yapılır; gelişim buna göre değerlendirilir. Oysa yatırılan sermayenin büyümesiyle (makinalaşma vb.) gerçek üretkenlik arttığı halde, üretken emeğin toplam sermaye içindeki oranı azalacağından, **sermayenin** üretkenliği, yani kâr oranı düşecektir. Marx'a göre:

> «Belli bir noktadan sonra, üretici güçlerin gelişmesi sermaye için bir engel haline gelmeye, dolayısıyla sermaye ilişkisi de emeğin üretici güçlerinin gelişmesi için bir engel teşkil etmeye başlar. Bu noktaya vardığında sermaye, yani ücretli emek, toplumsal zenginliğin ve üretici güçlerin gelişmesi karşısında, tıpkı lonca düzenine, köleliğe, serfliğe benzer bir konum kazanır ve bir ayakbağı gibi çözülüp atılması kaçınılmaz olur... Toplumun üretici gelişimi ile varolan üretim ilişkileri arasındaki giderek artan uyumsuzluk, kendini keskin çelişkiler, bunalımlar, kramplar biçiminde ortaya koyar.»[47]

Sermayenin **mülkiyeti**; dolayısıyla farklı kişilerin mül-

[46] Başlık 15, s. 638-39.
[47] Başlık 16, s. 683.

kiyetinde olan farklı sermayeler arasındaki ilişkiler; buradan doğan rekabet, kredi, borçlanma gibi sorunlar; şirketler ve özellikle anonim şirketler, dolayısıyla sermayenin hisse senedi ve tahviller şeklinde piyasaya çıkması, bir meta gibi satılması; buradan sermaye piyasasının, tahvilat borsasının, malî sermayenin oluşması; tekellerin, kartellerin, ortak çıkarların, vergilerin ortaya çıkması; dolayısıyla kapitalistlerin birbiriyle ilişkileri, bir sınıf olarak örgütlenmeleri, sermayelerini korumak üzere siyasî önlemler almaları, öbür sınıflarla siyasî ilişkileri ve nihayet **devlet**; kısacası sermaye **ilkesinden öte, gerçek** insanlarca kullanılan tekil **sermayeleri** ilgilendiren konular, temeldeki bu sermaye kavramına dayanarak açıklanabilecektir.[43] Somut tezahürleriyle sınıflararası mücadele bu ileri düzeylerde ete kemiğe bürünecektir; sermayenin ve emeğin **sahibi** olan sınıflar orada tartışılacaktır. Ancak **Grundrisse**'nin tamamlanmamış metni bize bu dev açıklama çabasının sadece temel mekanizmasını, Marx'ın deyimiyle **genel** anlamda **sermayeyi** vermektedir: üretici gücün nesnelerin benliğinde toplandığı, nesnelerin insanları kullanarak üretim yaptığı üretim yapısı.

Mülkün Gücü ve Sermayenin Gücü

Marx kapitalist toplumun anlaşılmasına imkân veren anahtarı, sömürü olgusunu açıklayan temel mekanizmayı, insanın, insan emeğinin gücünün ölü nesnelerin gücüne dönüşmesine dayanan kapitalist **üretim** yapısında bulur. Sınıfsal egemenlik ve gücün kökü bu yapıdadır. Bu iddianın savunulabilmesi için şüphesiz önce **mülkün** (paranın, mübadele değerinin) ve kişilerin mülk sahibi olmakla ka-

[43] Bk. s. 182; 335-336; vb.

zandıkları gücün açıklanabilmesi gerekmektedir. Gerçekten de, toplum içinde tek tek insanların ve grupların birbiriyle girdikleri ilişkilere baktığımız zaman bundan başka bir aslî güç görmemiz imkânsızdır. a) Burjuva toplumunda bireylerin toplum karşısındaki gücünü oluşturan etmen, sahip oldukları mülktür. Toplumdan (piyasadan) herhangi bir hizmeti ancak buna dayanarak talep edebilirler. Toplumda neyin üretileceğini belirleyen, üretilenleri satın alacak kadar parası olan bireylerin paraları oranında empoze edebildikleri keyifleridir (efektif talep). b) Basit tüketim gücünün ötesinde, kimin bizzat üretime hakim olabileceğini ve dolayısıyla işçi tutup sömürebileceğini belirleyen, yine sahip olunan mülk miktarıdır. Mülkü olan, bununla sermaye satın alıp kapitalist olabilir. c) Son olarak, üretimin nihaî hedefi mülk sahibi olmaktır. Mülkten büyük bir toplumsal hedef ortaya konmamıştır.

Mülkün bu toplumsal güce sahip olduğu şüphesiz inkâr edilmeyecektir. Sadece mülkün gücünün kendi başına varolan bir şey değil, temeldeki üretim yapısı sayesinde varolan, o üretim yapısının yüzeydeki görünüş biçimi olan bir güç olduğu söylenecektir. Nitekim yukarıda gördük ki, mülkü temel olan değiştirme çabaları sömürüye karşı bir çözüm yolu olmaktan uzaktırlar. **Grundrisse**'de mülkün görünür gücünün gerisinde kapitalist üretimin özgül mekanizmasını gösteren birbirini tamamlayan nitelikte başlıca iki düşünce çizgisi buluyoruz.

1) Özellikle Önsöz (Başlık 1.) ve Kapitalizm Öncesi Üretim Biçimleri (Başlık 12.) bölümlerinde vurgulanan ve tartışma boyunca sürekli olarak değinilen bir düşünce çizgisi şudur: Eşdeğeri karşılığında satılabilen ve dolayısıyla somut içeriğinin (şato, toprak vb.) ötesinde bir mübadele değeri olarak ticarî bir gücü temsil eden mülk ve para, tarihin çok eski dönemlerinden beri toplumda bir rol oynamışlardır. Tüccar ve tefeci sermayesi de meta ve para

ile birlikte, en ilkel toplumlarda bile ortaya çıkabilmiştir. Ancak bu toplumların hiçbirinde meta ve para kayıtsız şartsız temel toplumsal güç haline gelememiş, dolayısıyla kendine özgü sömürü tarzını başlatacak gücü bulamamıştır; tüccar ve tefeci kesimi toplumun adeta kenarında, kendine özgü işlevleri yerine getiren yalıtılmış bir zümre (Eskiçağda Fenikeliler, Ortaçağda Yahudiler vb.) olarak varlığını sürdürmüştür. Neden? Çünkü toplumun varlık sorunu olan üretim, onların dışında, ayrı bir mantık ve sömürü mekanizmasına sahiptir. Meta ve para sahibi kesim gerekirse herhangi bir bey ve kıralı on kez satın alacak zenginliğe sahip olsa bile, toplum içinde bey ve kıralın özgül sömürü çarkları karşısında, hiçbir toplumsal ve siyasi varlığa sahip olamamak durumundadır. Varlığı, **onların** yaptığı üretime bağlıdır. Özel mülkiyet ve ticaretin hukuken garanti altında olduğu Roma İmparatorluğunda bile bu böyledir. Ancak doğrudan doğruya üretime el atarak toplumsal üretimi para üretimi ile özdeşleştirdiği, üretimi mülkün artması sürecine bağımlı kıldığı, yani **toplumun üretici gücünü kendi bünyesinde topladığı** zamandır ki mülk, toplumsal egemenliğin kaynağı olma gücünü kazanabilmiştir. Mülkün gücünün perde arkasında, demek ki, sermayeye dayalı üretim mekanizması durmaktadır. Para ancak üretici sermaye niteliğine kavuşabildiği için ve ancak o zaman, sahibine sömürü gücü kazandırabilecektir. Arkasını bu üretim mekanizmasına dayamayan para, güçsüzdür.

2) **Grundrisse**'nin asıl içeriğini oluşturan düşünce çizgisi, metadan paraya ve paradan sermayeye geçiş şeklinde, iki adımda ifade edilmiştir.[49]

a) (Bk, Başlık 3. ve 5.) Mülkün toplumsal gücünün özel mülkiyet hukukuna dayandığını biliyoruz. Emeğimle

[49] Bk. Ek II. (s. 119-125)

ortaya bir nesne çıkardığım zaman, bu nesne üzerinde benim mutlak özel mülkiyet hakkımın olduğu kabul edilmiştir. Bu hakkın soyut ve sübjektif bir inançtan öteye gidebilmesi için toplum tarafından tanınması, tasdik edilmesi gerekir. Dolayısıyla ben emeğimin ürününü topluma sunmaya karar verdiğimde toplumun bunu benden alabilmek için **aynısını**, yani eşdeğerini, bedelini vermeyi taahhüt etmesi gerekecektir. Ürünümün bu **mübadele değeri** benim toplum karşısındaki bağımsızlığımın, topluma karşı emeğimle kazandığım yaptırım gücünün ifadesidir. Mülkümün değeri, benim, toplumun başka ürün ve hizmetleri üzerindeki hakkımdır. Cansız bir nesnede böyle bir toplum üstü güç bulunduğunu varsaymaya Marx **Kapital**'de «meta fetişizmi» adını verecektir.

Ancak, metada ve onu üreten emekte olduğu varsayılan bu gücün sınırları bellidir. Şöyle ki: ben emeğimi harcarken hedefim ürünün mübadele değeri ise, ürünümü benden alıp benim bu hakkımı tescil edecek olan insanların, toplumun bu işlemden beklediği de somut bir **kullanım değeridir.** Piyasada ürünüm ancak toplumsal ihtiyaca karşılık verdiği için, o ölçüde satılır ve satışta getireceği bedeli de bu toplumsal talebin ölçüsü belirler. Yani benim metaımın özerk gücü, **toplumsal üretimin yapısı, düzeni ve bu düzenin gerekleri** karşısında yenik düşmek zorundadır. Fiilî piyasada metaımın mübadele değeri içerdiği emek ölçütüyle değil, ayrı bir ölçütle, yani toplumsal üretimin arz ve talep gereklerine uyma ölçütüyle belirlenecektir. Bu ölçüt, para cinsinden ifade edilen fiyattır.

Kısacası: Benim özel mülküm olan metaın toplumsal bir güç ifade edebilmesi için **önce benden** ve benim emeğimden bağımsız süreçlerce belirlenen bir üretim yapısının gereklerine uyması zorunludur. Meta biçimindeki mülk toplumsal bir güçtür, ama **ancak** üretimi kontrol eden daha büyük bir güce boyun eğdiği ölçüde.

Bu akılyürütmenin Proudhon sosyalizmini eleştirmekte nasıl kullanılacağı da kolaylıkla görülebilir. Proudhon emek esasına dayalı mübadeleyi kurala bağlamakla sömürüye son verebileceğini düşünmektedir. Görmediği, mübadelenin **ancak** üretimin örgütlenme ve kontrol mekanizmalarına bağımlı olarak gerçekleşebileceği, bu mekanizmalarda değişiklik yapılmadıkça metaların mübadele gücünde yapılacak artırma ve eksiltmelerle bir yere varılamayacağıdır. Üretimi düzenleyen metaın gücü değildir; tam tersine, metaya gücünü veren üretimin yapısıdır.

b) (Bk. Başlık 4. ve kısmen 5., 6) Para, metaın arz ve talep sınavından geçmiş, toplumsal üretimin gereklerine uygunluğunu kanıtlamış biçimidir. Bir başka deyimle para, kullanım değeri boyunduruğundan kurtulmuş metadır (mülktür). Somut metaın tersine, hiçbir kullanım kaygısına bağlı olmaksızın kayıtsız şartsız alım gücüne sahiptir; istediğini satın alır ve istediğini ürettirir. Toplumsal gücün böyle bir kâğıt ya da maden parçasında toplanmasına Marx **Grundrisse**'de toplumsal gücün «şeyleşmesi» (Versachlichung) adını verir.

Paranın sahibine toplum karşısında kayıtsız şartsız bir güç sağladığını söylediğimize göre, bu, toplumsal üretimin para sahipleri tarafından, paraları ölçüsünde kontrol edildiği, ve dolayısıyla herkes belli bir miktar para sahibi olduğu zaman sömürü diye bir sorunun kalmayacağı anlamına gelmiyor mu? Parayı kendi başına, yani sermaye olarak değil **para olarak** işlev gördüğü düzeyde ele alırsak, hayır. Marx'ın sunuş çizgisine göre izleyelim.

Para, önce bir mübadele aracıdır;[50] eşdeğer metaların el değiştirmesinde bir yardımcıdır. Bu niteliğiyle, benim

[50] Para bundan da önce, değerin ölçüsüdür; fakat bu niteliğiyle yukarıdaki basit mübadele değeri (meta) ilişkisinden sadece biçimsel bir farkı vardır

topluma **zaten sunmuş** olduğum bir metaın karşılığını talep etme gücünden öte bir gücü yoktur. Topluma sunduğum metaın karşılığının ne olacağını ise üretimin benden bağımsız kontrol mekanizmalarının belirlediğini gördük (ki bu mekanizmalar herhangi biri —feodal, kapitalist vb.— olabilir).

Para bu aracılık işlevinin ötesinde, mülkün (servetin) soyut, her türlü içeriğe karşı kayıtsız, saf cisimleşmesidir; dolayısıyla başlı başına toplumsal bir **amaçtır**, istif edilebilir vb. Ancak bu mülk para biçiminde tutulduğu zaman gerçekten çok soyut kalmak ve cimrinin yastığına doldurduğu paraları gibi anlamsız kâğıt parçalarından ibaret kalmak durumundadır. Mülk para biçiminde değil, parayla satın alınan somut metalar biçimine çevirildiği zaman ise, para yeniden aracı konumuna geri dönecek, birtakım kullanım değerlerine indirgenen mülk de bu niteliğiyle tüketilip bitirilecektir. Demek ki —sermaye, kredi, faiz vb. hesaba katılmadıkça— para, **belli bir üretim yapısı** gereğince topluma sunulan bir ürünün karşılığını tüketmeye yarayan yüzeysel ve geçici bir güçten ibarettir. Üretimin ve dolayısıyla sömürünün yapısını belirlemez, onu önvarsayar.

Şu hariç: Birikmiş para ile satın alınan kullanım değeri eğer kişisel, **ekonomi-dışı** tüketime yönelik bir kullanım değeri değil, faydası bizzat **üretmek** olan, **bir üretim gücüne dönüşen** bir kullanım değeri ise, durum artık değişiktir. Para kısır döngüsünden çıkarak **bir üretici güce** dönüşmüştür. Dolayısıyla para sahiplerinin belirlediği **yeni** bir üretim olayı **devreye** sokulmuştur; para sahibi olmak, bu yeni üretim mekanizmasını işleterek ona özgü sömürüyü gerçekleştirme gücünü temsil etmeye başlamıştır.

Ama sorun artık para sorunu değildir: Parayı bu güce kavuşturan temel faktör paranın **kendisinde** olan bir güç değil, metaın meta üretmesi esasına dayanan yeni üretim mekanizması, yani **sermayedir.** Bir başka deyimle bir yan-

dan üretim araçları ile öbür yandan emek-gücü adı verilen özgül metaı satın alarak üretim gücüne kavuşan para. Sermayeye para demiyoruz, çünkü sermaye, a) içerikten soyutlanmış bir alım gücünden ibaret olan paranın aksine, belli üretim araçlarına ve emek-gücü adlı özgül metaya yatırılarak bir içeriğe bağlanmak zorunda olan bir değerdir; b) para kavramının temelinde olan eşdeğer alım-satım ilkesinin aksine sermaye, mübadele mantığını altüst eden bir artış süreci, bir üretim gücüdür. Sermayenin başta ve sonda para şeklinde ortaya çıktığı inkâr edilemez. Başta sözkonusu olan, şu ya da bu yoldan elde edilip, kişisel tüketim eşyası dahil herhangi bir metaı haklı fiyatını ödeyip satın alacak bir paradır; sonda da, hangi süreçler içinde üretilmiş olduğu farketmeyen ve yine herhangi bir amaçla piyasaya sürülebilecek normal bir para elde edilecektir. Ancak ortada —ve piyasada değil, fabrikada— gerçekleşen şey, paranın kendiliğinden sahip olduğu hiçbir güçle açıklanamayacak apayrı bir şey, özgül ve tarihî nedenlerle oluşmuş bir yapısı bulunan bir üretim biçimidir: metaın meta üretme gücüne kavuşması şeklinde gerçekleşen bir üretim biçimi. Eğer para kapitalist üretim biçiminde eskiden sahip olmadığı bir güce, yani kapitalist sömürü gücüne kavuşuyorsa, bunun kökünü paranın kendisinde değil, özgül bir mantıkla gerçekleşen üretim —emek— olayında aramak gerekir.

Yüzey ve Temel

Kapitalist toplumda sömürünün ilkesi nedir? Hakim ve ezilen sınıflar nasıl oluşmaktadır? Üretilen değer neden sürekli olarak bir sınıftan öbürüne akmaktadır? Bu soruların cevapları ***ekonomik düzeyde*** kolaylıkla verilebilir: *Üretimin* gerekleri sermaye birikimini zorunlu kılmaktadır ve

sermaye birikimi (ilkel birikim, yani zorla gaspetme yolu bir yana bırakılırsa) ancak emeğin üretkenliğinin, üretme gücünün emekçiye değil kapitaliste ait olmasına dayanan artık-değer sömürüsü yoluyla gerçekleşebilir. Daha ileri düzeyde, sınıf egemenliğinin sağlanması amacıyla kullanılan ekonomik düzenlemeler, sınıfsal örgütlenmeler ve siyasal araçlar da anlatılabilir. Bunların tümünün temelinde, ikinci bölümde anlatılan ekonomik sömürü mekanizmaları ekseninde tanımlanan sınıfsal çıkarların korunması yatmaktadır. Artık-değer akımını daha da yetkinleştirmek, düzenlemek vb. için gerekirse artık-değerin bir kısmından vergi vb. şeklinde feragât etmek, ücretlerin minimum olmasını gerektiren «saf» ilkeden pratik gerekçelerle taviz vermek, feodal kalıntıları hesaba katmak, kısacası iki takımlı basit bir maç olmayan sınıf mücadelesinin karmaşık gereklerine uymak zorunlu olabilir. Ancak bütün bu karmaşık süreçlerde asıl dava, sermaye birikiminin gereklerine ve dolayısıyla bir tarafın sermayeye, üretici güç anlamında emeğe ve ürüne sahip olması, öbür tarafın ise emekgücünden başka mülkünün olmaması koşulunun sürdürülmesi düzeyinde konmuştur; *üzerinde* mücadele verilen eksen bu **ekonomik** eksendir. Dedik ki bunu aklı başında bir kapitalist bile kabul eder ve ellerini iki yana açarak, «*heyhat, üretim bunu gerektiriyor*» der. Kendi varsayımları çerçevesinde haklı da sayılabilir.

Yapılması gereken, o halde, bu mücadele ekseninde veri kabul edilen varsayımları eleştirmektir. Varsayımları Marx iki düzeyde ele alacaktır. **Görünen** varsayım, burjuva toplumunun özel mülkiyet —daha doğrusu mülk edinme, «temellük» (Aneignung)— yasasıdır. Bu yasaya göre mülk, içerdiği mübadele değeri, yani nesnelleşmiş emek oranında, sahibine kayıtsız şartsız bir toplumsal güç kazandırmaktadır: toplumsal emeğin eşdeğer bir miktarını satın alma gücü. Dolayısıyla insan emeğinin nihaî amacı,

mülk üretip bu güce kavuşmaktır. Ancak üretim, bilindiği gibi, üretim araçları olmadan gerçekleşemeyeceğine göre, vb. vb.. Devamını ikinci bölümde ve reformcu sosyalizmin eleştirisinde anlattık. Bu varsayım burjuva ekonomisinin nisbeten bilinçli kanadında böylece sunulur ve açıkça kabul edilir:

> «Bütün modern iktisatçılar bundan dolayı bireyin kendi emeğinin, orijinal mülkiyet hakkının kaynağı olduğunu gerek ekonomik, gerekse hukukî açılardan savunmuşlar ve **bireyin kendi emeği üzerindeki mülkiyetini burjuva toplumunun temel önvarsayımı olarak kabul etmişlerdir**. Bu varsayımın kendisi, **üretim ve iletişim ilişkilerinin bütününe egemen olan temel ekonomik ilişki olarak mübadele değerinin önvarsayılmasına** dayanır ve dolayısıyla bizzat burjuva toplumunun, yani gelişmiş mübadele değeri toplumunun tarihî bir ürünüdür.»[51]

Ekonomik düşüncenin bu görünen varsayımına yöneltilebilecek eleştiri, sadece ahlâkî bir eleştiridir: insanların gözünün paradan başka bir şey görmemesi, insanî değerlerin kaybolması, paranın toplumu yönetmesi vb.. Nitekim Marx gençlik yazılarında (örneğin **1844 Yazıları**) eleştirisini bu noktada yoğunlaştıracaktır. Öte yandan bu eleştirinin cevabı da açıktır: İnsanî değerler kaybolmuş olabilir, yazık, ama buna karşılık maddî üretimin bundan neler kazanmış olduğunu da görmezlikten gelemeyiz! Ekonomik mantık, üretimin «katı gerçeklerinin» soyut ahlâkî gerekçelere daima üstün geldiği bir mantıktır.

Daha ciddi bir eleştiri, ancak ekonominin görünmeyen varsayımı olan **sermayeye dayalı üretim yapısı** açığa çıkarıldığı zaman gündeme gelecektir. Görünen varsayım-

[51] Başlık 5, s. 291.

da gizli yatan temel varsayım, iki cümleyle şudur: İnsanın üretici gücü nesnelerin, ölü nesnelerde yatan değerin, yani sermayenin üretici gücü olarak gözükmek zorundadır. İnsan emeği, yani insanı insan yapan etkinlik, insanın ta kendisi, üretim sürecinin pasif bir aracından başka bir şey değildir. Nesnelerin nesnelere çevirilmesi sürecinde insan emeği **kullanılır**; dolayısıyla sürece dinamiğini, mantığını, amacını veren, sürecin birliğini ve kimliğini tayin eden güç, insan emeği değildir. Sürecin birliği insanın bilinçli ve amaçlı etkinliğinden kaynaklanmaz, ondan bağımsız olarak nesnenin kendisinde varolan bir üretim potansiyelinin gerçekleşmesinden doğar. **Bundan dolayıdır ki** mülk sahibi için üretim, yatırdığı değerin kendini artırmasından başka bir anlam taşımaz. **Yine bundan dolayıdır ki** emek harcayan kişi için emeğinin içeriği kendisini ilgilendirmeyen, yabancı bir olaydır ve kendi ilgilendiği sadece bu olaya yaptığı hizmet karşılığında kazanacağı paradır. Nesnenin mübadele değeri olarak kayıtsız şartsız toplumsal güç kazanması demek, üretimi ve dolayısıyla insan emeğini belirleyen itkinin kaynağının da insanın ve insanlardan oluşan toplumun özgür kişiliği değil, nesnenin kendisi olduğunu söylemektir.

Bu varsayım ekonomik düşüncede asla bu biçimiyle ortaya konmayacak, sonuçlar kabul edildiği halde ilkenin kendisi açıkça bilinmeyecektir. Çünkü söylenen, zaten kendi kendisinin eleştirisini içinde taşıyan bir **çelişkidir;** Marx'ın deyimiyle bir «tepetaklak oluşun», bir deliliğin (Verrücktheit), insanın ve toplumun kendi kendine yabancılaşmasının teşhisidir. İnsan üretim için vardır ya da insan nesnenin aracıdır demek, mantığın tepesi üstü çevirilmesidir: «Ahmet topu attı» diyecek yerde, «Top kendini Ahmet'e attırdı» denmektedir. İnsan eyleminin insandan kopup insana karşı bir güç olarak gözükmesi sözkonusudur. İnsanın yaratıcı iradesinin eseri, insana hükmeden bir

nesne halini almıştır. Ve kendisine hükmeden bu gücü insan **kendi emeğiyle** yaratmaktadır. Emek kendi yabancılaşmasını, kendi karşıtını üretmektedir; yaratma eylemi insanı özgürleştirecek yerde her adımda ona hükmeden gücü daha devleştirmeye, onu daha düşürmeye, daha köleleştirmeye yaramaktadır. Her ürettiği kendisinin biraz daha eksilmesine, her eylemi biraz daha pasifleşmesine, gücünü her kullanışı biraz daha güçsüzleşmesine yol açmaktadır. İnsanın nesnelerde olduğu varsayılan yaptırım gücü önünde köleleşmesi, kendi yarattığı güçler önünde secde etmesi, ilkel biçimleri **fetiş** ve **Allah** biçimlerinde görülen bu olay; o biçimleri kat kat aşan bir katılık ve nesnellikle yaşanmaktadır.[52]

Varsayımın açıkça ortaya konması bu nedenle bizzat kendi eleştirisini kendi içinde taşıyan bir teşhistir. Dolayısıyla ekonomik düşüncenin görünen varsayımları arasında sermayeye dayalı üretim yapısı sadece **sonuçlarıyla** kendini gösterecek, üretim sürecinin özgül mantığı gözden kaybolacaktır. Temeldeki çelişki, sadece sonuçlar düzeyinde gözükmek zorunda kalacaktır. Görünür varsayım olan özel mülkiyet yasası şunu der: emek ürünü, eşdeğeri kadar emeği satın alır. Gerçekten de herhangi bir **nesnelleşmiş, olmuş bitmiş** emeğin, **bu** niteliğiyle, **bu** sıfatla piyasadaki gücü bundan ibarettir. Ancak bu söylenirken, sözü edilen emeğin nasıl ve hangi koşullar altında gerçekleştiği sorunu bir kenara bırakılmış, dolayısıyla yasa **üretim** düzeyinde değil, **üretilmiş olanlar** düzeyinde formüle edilmiştir. Bundan dolayı kapitalist üretimin temeli olan

[52] «Emeğin, üretici faaliyetin, kendi koşullarına ve kendi ürününe karşı, sermaye-ücretli emek ilişkisindeki **bu en aşırı yabancılaşma biçiminin** zorunlu bir geçiş noktası olduğunu, ve dolayısıyla **potansiyel olarak,** henüz sadece tersine dönmüş, tepesi üstü duran bir biçimde, **üretimin tüm sınırlı önvarsayımlarının** yıkılışını gizlediğini... göreceğiz» Başlık 12, s. 590.

ve özel mülkiyet yasasının görünen cephesiyle temelden çelişen **mülkün mülk üretmesi** olayı, açıklanması imkânsız bir bilmeceye dönmüştür. Sermaye haline gelen mülk, emeğin üretici gücünü kendi üretici gücüne çevirerek kendi kendini büyüten, dolayısıyla eşdeğer temellük yasasını, meta = meta mantığını tepetaklak eden bir mülktür; değeriyle **daha büyük** bir değeri satın alan mülktür. Özel mülkiyet yasasının varsayımlarının geçerli olduğu **ürünlerin dolaşımı** düzeyinden derindeki **üretim** yapısına geçiş noktasında bulunan Başlık 4. ün son paragrafında Marx şöyle diyor:

> «Mülkiyet (basit dolaşımda) henüz sadece emek ürününün emek verilerek mülk edinilmesi, yabancı emeğin ürününün bireyin kendi emeğiyle ve bireyin kendi emeğinin ürününün yabancı emekle satın alınması olarak konulmaktadır. Yabancı emek üzerindeki mülkiyet hakkı, bireyin kendi emeğinin eşdeğer bir miktarı verilerek kazanılır (...) Mübadele değeri daha ileri düzeylerde incelendiğinde bu değişecek ve nihayet görülecektir ki bireyin kendi emeği üzerindeki özel mülkiyeti aslında emek ile mülkiyetin birbirinden ayrılması ve dolayısıyla emeğin yabancı mülk yaratması ve mülkün yabancı emeğe hükmetmesi ile aynı anlama gelir.»[53]

Sermayenin üretim süreci sonunda yeniden sermaye olarak belirmesini anlatan Başlık 10. da ise:

> «Artık-sermaye I'in nesnelleşmiş emekle canlı emek arasındaki basit mübadeleden —içerdikleri emek miktarı ya da süresiyle ölçülen eşdeğerlerin mübadelesi yasasına bütünüyle uyan bir mübadeleden— doğduğunu ve, hukukî açıdan ifade edildiğinde, bu

[53] Bk. Başlık 4.

mübadelenin herkesin kendi ürünü üzerindeki mülkiyet ve özgür kullanım hakkından başka bir şeye dayanmadığını görmüştük (...) şimdi hayret verici bir diyalektik tersine dönüşle, mülkiyet hakkının sermaye için yabancı ürün ve yabancı emek üzerindeki mülkiyet hakkına, yabancı emeği eşdeğerini vermeksizin mülk edinme hakkına, emek-gücü için ise bizzat kendi emeğini ve ürününü **yabancı mülkiyet** olarak görme yükümlülüğüne dönüştüğünü görüyoruz. Mülkiyet hakkı tersyüz olup, bir yanda yabancı emeği mülk edinme hakkına, öbür yanda da kendi emeğinin ürününü ve bizzat kendi emeğini başkasına ait değerler olarak görme yükümlülüğüne dönüşmüştür.»[54]

Demek ki üretilmiş olanların nihaî ürünler olarak girdikleri ekonomik ilişkiler düzeyinde (basit meta alışverişi yani **piyasa** düzeyinde) geçerli olan özel mülkiyet yasası, üretim olayının kendisini açıklamaktan aciz kalmaktadır. Marx bunu özel mülkiyet yasasından kaynaklanan tüm klasik iktisat teorilerinin üretim —ve özellikle artık-değerin açıklanması— konusunda içine düştükleri çıkmazları göstererek anlatacaktır.[55] Ancak bundan da önemli olan, üretilmiş olanların sahip oldukları özgül toplumsal gücün **nasıl üretildiğini** açıklamak konusundaki acizliktir. Meta ve paranın toplumda özel mülkiyet yasası çerçevesinde kazandıkları kayıtsız şartsız güce Marx'ın meta fetişizmi adını verdiğini biliyoruz. Nesnelerin gücünün toplumu yönettiği, insanların ancak nesnelere sahip olmakla toplumsal güce kavuştuğu, insanlararası ilişkilerin nesnelerarası güç ilişkileri olarak gözüktüğü bir yapı sözkonusudur. Ekonomik düşüncenin bu olayı bu düzeyde ilke olarak ka-

[54] Bk. *Başlık* 10.

[55] Bk. Başlık 14.

bul ettiğini ve «ne yazık ki» insanî bakımlardan kötü bir durum olduğu halde, «katı gerçeğin» bu olduğunu ileri sürdüğünü söyledik. Yöneltilebilecek eleştiri sadece ahlâkîdir vb.. İnsanlararası toplumsal ilişkilerin yönlendirilmesinde nesnelerin insanların kabul edip etmeyişinden bağımsız kayıtsız şartsız bir güç sahibi olmaları olayındaki saçmalığı kavramak için, **bu gücün bizzat belli toplumsal ilişkiler içindeki insanlar tarafından nasıl üretildiğini** görmek gerekecektir. Nesnelerin böyle sihirli bir güce kavuşmalarını sihire ve kutsal ilkelere başvurmadan anlayabilmek için, işin temelindeki varsayım olan özgül üretim ve emek yapısını, insanın **kendi kendini** yabancılaştırma sürecini, kendi kendini edilginliğe çeviren ilginç etkinlik biçimini kavramak gerekecektir. Gereken, Marx'ın deyimiyle «bütün bu bokun temeli»[56] olarak belli bir emek (üretim) çeşidinin, anlayışının, mekanizmasının, yani ücretli emek-sermaye ilişkisi içinde gerçekleşen emeğin yapısını açmaktır. O zaman nesnenin görünürdeki insana yabancı gücünün aslında insanın kendi yabancı**laştırılmış** gücü olduğu görülecektir. Ve o zaman eleştiri, zincirlerin kötü olduğunu söyleyen ahlâkî bir eleştiri olmaktan çıkacak, sürekli olarak ve bizzat emekçi insanlar tarafından kendi eylemleriyle üretilmekte olan zincirlerin **artık üretilmemesine** bir çağrı olacaktır.

Bu söylenenler, Marx'ın diyalektik yönteme olan borcunun niteliğini de ortaya koymaktadır. Borç, çelişkiyi (toplumsal) bir gerçeklik olarak kavrayan, ve çelişkilerden hareketle onları **yeniden-üreten** süreci araştırmaya yönelen bakış açısınadır. Gerçekten de Marx'ın meta ve para (mülk) kavramlarındaki çelişkilerden, yani yüzeydeki **ekonomik fetişizm** olayından hareketle bu çelişkileri üreten sürece inen düşünce çizgisi, Hegel'in **Mantık** ve **Hukuk Felsefesi**

56 Bk. Ek II; s. 120.

yapılarındaki çizgiyle, yer yer bilinçli parodilere varan bir paralellik içindedir. Son olarak bu bakış açısını biraz açalım.

Çelişki, mantıkî bir tutarsızlık, yani doğru bir önermeden mantıkî çıkarsamalarla varılması imkânsız bir yargı demektir. Diyalektik olmayan bakış açısı, bir çelişki bulduğu yerde onu yokedecek çelişkisiz, yani «doğru» temeli bulmaya çalışır. Çelişki bir yanılgıdır; dolayısıyla sözgelimi insan kendi ürettiği fetiş ya da Allah gibi yaratıkların kendisini yönettiğini (yani etkinliğinin edilginlik olduğunu) söylüyorsa, o insan ya çok cahildir, ya da cahil veya kötü niyetli birtakım insanların (hacı, hoca, papaz takımının vb.) etkisi ya da gücüyle böyle bir saçmalığa inanmak durumunda kalmıştır. Yine aynı şekilde, özel mülk insan toplumunun iradesine rağmen onu yöneten bir güç olarak gözüküyorsa, bu ancak toplumun sersemliğinin, ya da zenginlerin kurduğu kumpasların (propaganda, zorbalık, örgütlü siyasi güç vb.) eseri olabilir. Dolayısıyla yapılması gereken, bir yandan özel mülkiyet mantığını kırarak mülkün gücünü yok etmek, en azından azaltmak, öbür yandan da mülk sahiplerine hadlerini şu ya da bu ölçüde bildirmektir.

Diyalektik bakış açısının toplumsal çelişkiler karşısındaki tavrı açıktır. Marx en şiddetle din düşmanı olduğu döneminde bile fetişlerin ve tanrıların gerçekliğini savunmuştur.[57] İlkel toplumun fetişleri, antik ve feodal toplumun tanrıları **gerçektir, çünkü** toplum içinde insanlar bu güçleri varsayarak, veri kabul ederek toplumsal eylemlere girişmektedirler. Teknik deyimiyle, **önvarsayımı vaz-**

[57] Bk. «Demokrit ve Epikür Felsefelerinin Farkı Üstüne» (Marx'ın doktora tezi), **MEW I**,

etmektedirler. (Das Setzen der Voraussetzung).[58] Bu, şu demektir: İçeriği ne olursa olsun, belli bir varsayıma dayanarak ortaya bunu veri alan *fiilî* eylemler konmakta, bu eylemler sayesinde varsayım *fiilen* toplumsal bir güç ha-

[58] Marx'ın sık sık kullandığı **setzen** (vazetmek) sözcüğü, «koymak», ortaya koymak, kuvveden fiile çıkarmak ve dolayısıyla üretmek gibi bir anlama sahiptir. Aynı kökten **Satz** (vazedilmiş olan şey), tez, olumlama, önerme anlamına gelir. Yine aynı kökten **Voraussetzung** (önvarsayım) *bunun karşıtını, yani* **önceden konmuş olan** *şeyi, bizim* ortaya çıkarma eylemimizden bağımsız olarak varolanı, veriyi ifade eder. Önvarsayım pasifliğin, vazetme aktifliğin ifadesidir.

Marx'ın sunuş çizgisi, belli önvarsayımlardan hareketle, bunların süreç içinde yeniden birer önvarsayım olarak *vazedilmesini* anlatacaktır. Bunun da teknik adı önvarsayımın **gelişmesi** ya da **açımlanmasıdır** (Entwicklung); yani soyut birtakım ilkelerin insanlar tarafından pratik süreçler içinde gerçekleştirilmesi, somutlaştırılması, potansiyellerini somut pratik içinde «ortaya dökmesi» ve bu süreçte **bizzat somut pratik tarafından vazedilen, üretilen bir önvarsayım** olarak kavranması. Dolayısıyla gelişimin yönü, soyut varsayımlardan, bunları üreten somut toplumsal pratiklere doğrudur.

Grundrisse metni, **mülkiyetten, mülkiyetin üretimine geçiş** diye ifade edebileceğimiz bir *«gelişme» süreci sunmaktadır.* İlk beş Başlıkta temel alınan mülkiyet ve mübadele anlayışı, burjuva medenî hukukunda ve özellikle Hegel'in **Hukuk Felsefesi**'nde tanımlanmış olan anlayıştır; aynı şekilde, Başlık 12. de çeşitli cemaat biçimleri tartışılırken, bunların resmî mülkiyet rejimleri resmî ideolojilere, yazılı hukuk kaynaklarına ve hatta efsanelere dayanarak tanımlanmıştır. Öncelikle ortaya konan, toplumdaki aktif insanların zihnindeki ideal ilişkiler, soyut önkabullerdir. Diyalektik «gelişme», insanların bu önkabullenilen mülkiyet rejimi çerçevesinde **üretme**, toplumun tanıdığı ideal ilişkileri fiilen **realize etme**, soyut ilkeleri **somutta temellendirme** sürecini inceler. Gerek kapitalist, gerekse prekapitalist toplumun temeli (Basis) ya da «altyapısı» işte bu düzeyde bulunacaktır; sermaye kavramı da bu düzeyde tanımlanacaktır.

Metinde çeşitli biçimlerde karşımıza çıkacak olan **Fürsichsein** ya da belli bir anlamda **Selbstandigkeit** («kendi kendini temellendiren» ya da «bağımsız» varlık) kavramını bu bağlamda açabiliriz. Bu fikir,

→

line gelmektedir. Fetişin gücünü varsaymak, fetişten geldiği varsayılan belli kurallarca saptanmış anlamları olan işaretlere göre fiilen davranmayı gerektirir; aynı şekilde örneğin belli kurallar uyarınca yeni fetişler oluşturmak ve onların işaretlerine de uymak gerekir vb.. Böylece fetişin gücü fiilen görülmüş, insan eylemi fiilen fetişin eylemi haline gelmiş olur. Fetişin sahibi olan büyücü kabileye egemen oluyorsa, bu, kabilenin eylem gücü **fiilen** yabancılaştığı, fetişin gücü haline geldiği içindir.

Varsayım olarak alınan çelişkinin toplumsal bir ger-

Marx'ta en açık şekilde klasik Alman felsefesinden gelen temalardan biridir. Hegel'e göre, bir şeyi teorik olarak kavramak demek, onu üreten (fiilî ya da teorik) temeli açmak, onu temellendirmek demektir. Oysa bu temelin havada kalmaması için, son tahlilde **kendi kendini üreten** ya da **kendi kendini temellendiren** bir temelden kaynaklanması, gücünü ondan alması şarttır. Bir başka deyimle bu nihai temel elle tutulabilir sabit bir şey, basit bir ilke, kendi kendine eşit bir veri olamaz: kendi kendinden hareketle sürekli olarak kendini yenidenüreten bir şey, yani bir **süreç** olmak zorundadır.

Bu süreçte daima iki «öge» **(Moment)** sözkonusudur: temel ve temellendiriş; önvarsayım ve vazediş; tez ve antitez. Süreç hiçbir zaman bu ikisinden birine indirgenemez; biri olduğu kadar öbürü, ve biri olduğu için öbürüdür. Karşıtların birbirini ürettiği bir diyaleklik süreç, ya da bir **sentez sürecidir.**

Süreç kendi kendini nasıl üretir? **Dolaylı** yoldan. Şöyle ki: Süreç, kendi mantığına uygun olarak işledikçe birtakım sonuçlar üretir. Böylece ortaya eskiden bulunanın dışında, yeni bir öge, ve üreten/üretilen, eski/yeni vb. ekseninde bir dışsallık, ikilik, **antitez** ilişkisi çıkmıştır. Şimdi süreç, kendi mantığına uygun işleyişini bu antitez ilişkisi içinde sürdürmek ve antitezi kendi metabolizması içinde eritmek, özümsemek, **sürecin bir parçası haline getirmek** zorundadır. Böylece süreç kendisiyle yine kendi eseri olan ötekinin birliği ya da sentezi haline gelir; **baştaki dolaysız birliği bu kez dolaylı yoldan yeniden-üretmiş olur;** ürettiği antiteziyle kendini **dolayımlamış (vermittelt)** olur; antitezini üretmiş, sonra yeniden kendine geri dönmüş olur. Varılan nokta hem aynısıdır, hem de değildir: aynısıdır, çünkü süreç

→

çek haline gelmesi, demek ki, varsayımın insanların emeğiyle vazedilmesi, ya da **yeniden-üretilmesi** sayesindedir. Gerçekliğinin kaynağı bu süreçtedir; ve bir yandan insanın belli varsayımlara dayanan yapıları fiilen **vazetmesi** olan süreç, bir yandan da **varsayımların** insandan bağımsız gerçekliklerini insanı kullanarak fiilen göstermeleri süreci olarak gözükmek zorundadır. Çelişkinin bir gerçek olarak kavranmasına imkân veren bütünlüklü temel, ya

---

içinde antitezini yutmuş, «kendine maletmiştir» **(sich aneignet)**; aynısı değildir, çünkü yuttuğu parçayla kendisine yepyeni bir öge eklenmiştir. Doğrusu, varılan nokta, **karşıtların birliğidir.**

Bu sürecin yüzlerce uygulama biçimine gerek Hegel'de, gerek Marx'ta raslayabiliriz. Bir iki örnek vermek gerekirse:

a) Hegel'deki, «evrenin ve tarihin Ruhu» diye belki çevirebileceğimiz **Geist** kavramı; Marx'ın deyimiyle «kendini kendinde toplayıp odaklaştıran, kendi derinliklerine dönen, kendi kendine, kendi devinimine kaynak olan Düşünce». (Bk. Başlık 1; s. 168).

b) *Marx'taki* ***maddî hayatın yeniden-üretimi****, ya da kısaca* ***somut*** *kavramı.* Buradaki «somut»un, insanın toplumsal pratiklerinin karmaşık bütünü olan bir süreç olduğuna dikkat etmek gerekir. Bu süreç, kendi yeniden-üretiminin koşullarını üretir. Bu koşullarla toplumsal bireyin ilişkiye giriş tarzı olan **mülkiyet** ve mülkiyet tarzını ifade eden soyut kategoriler, bu üretim sürecinin organik bir parçasıdır. Süreç, *kendi mülkiyet formlarını üretir: öte yandan toplumsal* insanların bu kategoriler ve formlar içersindeki eylemliliği ise, bu kategori ve formları üreten somutun sürekli yeniden-üretimi demektir.

Marx'ın teorik yöntemi bu bakış açısından kaynaklanır. Marx'ın amacı, belli toplumsal olguları teorik olarak kavramaktır; dolayısıyla bunları üreten toplumsal temeli kavraması gerekmektedir. Oysa Marx, analize bu temelin ne olduğunu sormakla başlamayacaktır. Tam tersine, sanki böyle bir sorunu hiç yokmuş gibi, o toplumsal olguları yüzeysel biçimleriyle veri kabul edip, o olgulardan yola çıkan insanın toplumsal üretimini ve eylemlerini inceleyecektir. Bu eylemliliğin yeniden-ürettiği toplum düzeni, aslında ta ilk baştaki soyut ilkelerin temelinde yatan toplum düzenidir. İlk başta hurafelerle, fetişlerle, burjuva hukukunun verileriyle bile başlayabiliriz —yeter ki bu soyut-

→

da **sentez**, o halde ne çelişkinin içinde («fetiş güçlüdür»: önvarsayım ögesi) ne de dışında («fetişe güç veren insandır»: vazetme ögesi) fakat ikisinin birliği olan bu yenidenüretilme sürecinde aranmalıdır. Bu süreç, kendi içinde kendini bölen, kendi karşıtını doğuran, kendi aktifliğini pasifliğe —fetişin aracı haline düşmeye— dönüştüren bir **kendini yabancılaştırma** sürecidir. Tıpkı sermayeyi doğuran ücretli emek gibi.

---

lamaların diyalektiği, karşı gelinmez bir mantık silsilesiyle bizi onları üreten temele getirsin.

c) Sermaye kavramı, hiç şüphesiz «kendi kendini temellendiren varlık» kavramının Marx'taki en çarpıcı uygulamasıdır. Sermaye, **kendi kendini üreten değerdir**. Sermaye kavramında iki öge (Moment) sözkonusudur: 1) belli bir değer, 2) ama herhangi bir değer değil, işçi tutup değer ürettiren ve üretilen artık-değeri kendine maleden değer. Ama çok gariptir ki, bu iki koşulu yerine getiren değer, şimdi ilk baştaki «belli bir değer» dediğimiz değerden **daha fazla** bir değerdir! Dolayısıyla sermaye, «kendi kendinden daha fazla olan değerdir» —bu acayip metafizik formül, gündelik ticarî hayatta çok basit sayılan bir olayın ifadesidir: benim x lira değerinde bir sermayem varsa, bunu hiçbir zaman x liraya satmam, daha fazlasına satarım, çünkü değeri x liradan daha fazladır! Bu paradoksun çeşitli yönlerini Başlık 10. ve 11. de göreceğiz.

Sermaye kendi kendini yeniden-üretir; değeri sermaye yapan özellik, kendini yeniden-üretir olmasıdır. Öte yandan sermayenin varlığı, emek-gücünden başka mülkü olmayan bir emekçinin varlığına bağlıdır. Sermaye kendini, bu emekçiyle belli bir değer ürettirme-değer sömürme ilişkisi içinde yeniden-üretir: bir yandan sermayenin değeri ve gücü, yani **kapitalistin ikinci dönemde yeniden emeği sömürebilme imkânı**; öte yandan emeğin çıplak bir emek-gücü olarak varlığı, yani hem **ikinci dönemdeki emek (üretim) imkânı**, hem de **bu emeğin sermayece sömürülebilirlik niteliği** bu ilişkide üretilir. Bu nedenle sermaye, burjuva toplumunda üretimin önvarsayımlarını (iki toplum sınıfını, üretimin nesnel koşullarını, üretimin öznel koşulu olan emekçiyi ve **emekçiyle üretimin nesnel koşulları arasındaki özgül yabancılık ilişkisini) üreten temeldir**, ve bu nedenle burjuva toplumunun yeniden-üretim sürecine kapitalist üretim adı verilmektedir.

İşte bu bakış açısındandır ki Marx tüm tarihi insanın üretiminin tarihi olarak, insan eserlerinin tarihi olarak anlatabilecektir. Bu üretim ve yaratış hiçbir zaman lalettayin bir üretim, basit bir yaratış, «genel anlamda üretim» olamaz, çünkü üretim daima **belli varsayımların** yeniden-üretimi olmuş, kendi yaratıcılığını belli biçimler altında inkâr etmiş, kendini özgül biçimlerde yabancılaştırmıştır. Bu nedenle, «insan kendi tarihini üretir», fakat «kendi seçtiği koşullar altında değil». Kapitalist toplumda insanın üretici gücünün ulaştığı olağanüstü boyutlar karşısında şimdi çağrı, artık koşulları da seçmek, insanın yaratıcılığını inkâr eden tüm önvarsayımları insanlığın tarihöncesinin çöplüğüne atmak, insanın üretici gücünü nesnenin gücüne tabi kılan son ve en büyük kölelik zincirini fırlatıp atmaktır.

Aynı nedenlerle, kapitalist toplumda insanın gücünün nesnenin gücü haline gelişini, emeğin kendi eserine köleleşmesini anlatan **Ekonomi Politiğin Eleştirisi**, aynı zamanda bu emeği yöneten varsayımları anlatan bir **Ekonomi Politik Bilimi** olacaktır. Varsayımlar eğer ekonomik düşünceyi oluşturuyorsa, varsayımların toplum içinde nasıl yeniden-üretildiklerini, vazedildiklerini göstermek hem ekonomik düşüncenin kökünden inkârını (sermayenin gücü ancak bu güç ona emekçiler tarafından sürekli olarak verildiği için vardır), hem de bir bilim olarak yetkinleştirilmesini (gerçekten sermaye topluma belli süreçler içinde egemen olan güçtür) içerecektir. Belki de bu yüzden, Ekonomi Politiğin Eleştirisi için Ön-Çalışma, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı ve Sermaye: Ekonomi Politiğin Eleştirisi adı kitaplardan yeni bir **ekonomi teorisi** türetmek gibi arsızca bir çaba, daha yazarı ölmeden bazı çevrelerde başlatılabilmiştir. Ve düşünsel emek dahil emeğin sermayeye köleliği fiilen ortadan kaldırılmadıkça da, nesnelerin nes-

nel gücü karşısında insan kitlelerinin çaresizliğini anlatan bu sefil fetvanameler, «nesnel bilim» adı altında geçerakçe sayılmaya devam edeceklerdir.

Grundrisse'yi 1953 Dietz Verlag baskısını esas kabul ederek çevirdik. Marx-Engels-Lenin Enstitüsü'nün küçük ek ve düzeltmelerini aynen aldık; buna karşılık M. Nicolaus'un İngilizce ve R. Dangeville'in Fransızca çevirileriyle dikkatli bir karşılaştırmadan sonra karar verdiğimiz kendi birkaç müdahalemizi köşeli parantez [ ] içinde verdik. Yine 1953 baskısına uyarak, Marx'ın metin içine eklediği paragraf ve hatta bazen sayfaları bulan konu sapmalarını çift köşeli parantez [[ ]] ile belirttik.

Enstitü editörlerinden ayrıldığımız en önemli nokta, bölümleme ve başlıklar konusunda oldu. Marx'ın metni, çok az sayıda ve sistematik olmayan birkaç başlık dışında bölümsüz, hatta çoğu yerde paragrafsız bir tek blok halindedir. Örneğin birçok yerde 1— ya da a— diye başlıklar verildiği halde 2— ya da b— konusuna sıra gelmemiştir; Sermaye üstüne bölümün ilk iki alt-bölümü ayrılmadığı halde üçüncü alt-bölüme başlık konmuştur; birçok yerde yeni bir konuya geçildiği söylenip, hatta başlık atılıp tartışmaya girilmiş, sonra (bazan birkaç kez) eski konuya

dönülerek yeni konunun bir daha sözü edilmemiştir vb. Metinde bize ait olan şunlardır:

1) Kitabın 16 başlığa bölünmesi, kısmen metin içi gerekçelere dayanarak bizim yaptığımız bir seçimdir; 1., 11., 12. ve 16. dışında başlık adları Marx'ın metninde bulunmadığı için köşeli parantez içinde verilmiştir.

2) Sermaye üstüne bölümünün iç bölünümü konusunda, Enstitü baskısında kullanılan ve İngilizce ve Fransızca çevirilerde izlenen şemayı terkettik, ve bunun gerekçelerini Başlık 6. girişinde açıkladık.

3) Bölümleme konusunda bize yardım eden tek kaynak, Marx'ın Şubat 1859'da çıkardığı 17 sayfalık «Defterlerimin içindekiler» başlıklı, kısa konu başlıklarından oluşan listedir. Enstitü editörleri bu konu başlıklarını üçer-beşer yanyana getirerek, kitabı ortalama 5-10 sayfalık bloklara bölme yoluna gitmişlerdir. Biz konu başlıklarını teker teker alıp, ortalama 1-4 sayfalık bloklar oluşturmayı, izleme kolaylığı açısından tercih ettik. Her halükârda, başlıklar metin içinde belirgin konu geçişlerine tekabül etmemektedir ve başlıktan çok, okumayı kolaylaştırıcı kenar notları olarak değerlendirilmelidir.

4) Nihayet, Marx'ın paragraf kavramını unutmuş gözüktüğü bazı yerlerde, metnin açıkça gerektirdiği noktalarda satırbaşı yapmanın yararlı olacağını düşünerek, paragraflar yaratmakta sakınca görmedik.

Metni Türkçe'ye çevirme çabası bir kâbustan farksız oldu. Ünlü Ondokuzuncu yüzyıl Alman akademik uslûbu, sonu gelmeyen cümleleri, ifade keskinliğine verdiği olağanüstü önem, ve kelimelerin yaygın anlamları, kök anlamları ve teknik anlamları arasında sürekli olarak işlediği gerilimlerle zaten kendi başına bir sorun idi. Türkçenin içinde bulunduğu yapısal anarşi bu sorunu bir kat daha ağırlaştırdı. Ama bunların da ötesinde asıl kördüğümü **Grundrisse** metninin özgül yapısı sundu. Şöyle ki: Marx'ın amacı,

kitabın başından sonuna kadar, büyük bir ölçüde kendi düşüncelerini zihninde aydınlığa kavuşturmaktır. Bu amaçla, kendi geliştirdiği teorik önermeleri sürekli olarak zihnindeki başka teorik yapılarla (kendi gençlik düşüncesi, ekonomi politik, ve hepsinden önemlisi Hegel felsefesi) karşılaştırmakta, çatıştırmakta ve eleştirmektedir. Belli bir düşünce çizgisini sunarken, sözgelimi bunu aniden Hegel'in şu ya da bu metodolojik ilkesiyle karşılaştırdığını, Hegel'in dediğini yorumladığını, ya da kendi dediğini Hegel açısından, Hegel'ci terminoloji ile formüle ederek sistematik olarak yorumlamaya çalıştığını sık sık görürüz. Ancak bu paralellikler (ve çatışmalar) hiçbir zaman açıkça ifade edilmemiştir ve düşüncenin aynı anda kaç düzeyde birden yürütüldüğünü anlamak bazen son derece zorlaşır.

Metnin bu çok boyutlu zenginliğini çeviride elimizden geldiği kadar korumaya çalıştık. Bu çaba yer yer Türkçe'nin sınırlarını zorlama noktasına vardığında, metni basitleştirmektense aynen çevirip notlarla açıklama yoluna gitmeyi tercih ettik.

Kitabın gerek makro-düzeyde, bölümden bölüme genel teorik gelişme çizgisi, gerekse mikro-düzeyde cümleden cümleye, hatta kelimeden kelimeye geçiş mantığı, baştan sona hayret verici bir güçlülüktedir. Marx'ın kitap boyunca gereksiz, işlevsiz, anlamı bulandıracak tek bir kelime kullanmamış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Buna karşılık kitabın yazılış mantığına uygun olarak, paragraf ve bölüm düzeyinde düşünce çizgisinin genellikle kötü bir kargaşalık içinde olduğu ortadadır. Paragraflar çoğu zaman birkaç sayfa uzunluğundadır; başları ile sonları arasında ilgi yoktur; hemen hemen her bölüm sayfalarca konu sapmaları ile, parantez içinde parantezlerle doludur vb. Bu nedenle çoğu yerde düşünce çizgisini bölüm başlarında ve birkaç sayfada bir özetleyip şematize etmeyi yararlı bulduk. Öte yandan yavaş ve düşünceyi paragraftan

paragrafa değil cümleden cümleye izleyen bir okuma ile metnin oldukça kolaylaştırılabileceği kanısındayız.

Marx'ın kullandığı dil o günlerin öz-Almancacılarını çileden çıkaracak niteliktedir. İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Latince ve Yunanca pasajlara ek olarak, Almanca'da normal kabul edilen düzeyin çok üstünde yabancı kökenli kelime kullanılmış, özellikle İngilizce'den yer yer düpedüz gülünç olan yeni Almanca kelimeler türetilmiş (faktisch, basieren, propagieren...), ve terimlerin birçoğunun Alman kökenli biçimleriyle Latin kökenli biçimleri aynı rahatlıkla yanyana kullanılmıştır (Objekt ve Gegenstand; Materie ve Stoff; Surplus ve Mehrwert...). Türkçe'de uslûp kaygısının imkân verdiği ölçüde aynı yöntemi kullanmayı, hem ifade zenginliği hem de Marx'ın üslûbuna sadık kalma açısından doğru bulduk. Yabancı dilde pasaj ve terimleri, Marx'ın belli bir ironi ile ya da belli bir yazarın, ekolün, düşünce tarzının özgül uslûbunu vurgulayarak kulllandığına inandığımız yerlerde (sözgelimi İngiliz gazetelerinden ve iktisatçılarından yapılan inanılmaz aptallıktaki alıntılar, Fransızca ve İngilizce klişe deyimler, Latince atasözleri vb.) olduğu gibi alıp notlarda çevirdik; Almanca'da karşılık bir deyim bulamadığı için kullandığı yabancı terimleri, Türkçe uygun bir karşılık bulabildiğimiz zaman çevirdik, yoksa olduğu gibi bıraktık (retainers, approvisionnement vb.); geri kalanları çevirdik. Böylece yabancı dildeki ifade ve alıntıların üçte ikisinden fazlasını çevirmiş olduk. Buna karşılık, Türkçede varolan deyimlerle karşılayamadığımız birkaç kavram için özel terimler (vazetmek, yitici, önvarsayım vb.) kullanmaktan da kendimizi alamadık. Ancak bu terimlerin açıklamalarını notlarda vermeye özen gösterdik.

Notlarda tek yön verici kaygımız düşünce çizgisine ışık tutmak oldu. Bu amaçla, a) özetleme ve sistemleştirme, spesifik tartışmaları teorinin tümü çerçevesine yerleştirme; b) Hegel'e, iktisatçılara ve öteki kaynaklara yapılan

göndermeleri açıklama, gerektiğinde gönderme yapılan metinlerden alıntılar yapma; c) aşırı karmaşık cümleleri parçalama ve gerektiğinde kelime kelime analiz etme; d) metin içi göndermeleri ve birbirini tamamlayan pasajları belirtme ve e) yabancı ve teknik deyimleri tanımlama yollarına başvurduk. Bu arada Marx-Engels-Lenin Enstitüsü'nün yer yer anlamsız bir akademizme varan notlarının aşağı yukarı dörtte birini kullandık ve bunları (MELİ) harfleriyle işaretledik. Bu açıklamalarda, metnin kendisinde zaten olmayan en ufak bir dışsal öge getirmediğimize güveniyoruz. Marx'ın çok bariz birkaç hatasına değindiğimiz noktalar bunun tek istisnalarıdır.

Editörlük çalışmamızın en büyük zorluğunun çevrilecek metinleri seçmekte olacağı doğaldı. İlk bakışta kesin ve doğal gibi gözüken bütün seçmeler, çalışmamız ilerledikçe berraklıklarını kaybetmeye ve yerlerini şüphelere bırakmaya başladılar. Ancak metnin bütününü çevirmek hem zaman, hem elde etmeyi istediğimiz akademik olmayan anlaşılabilirlik düzeyi, hem de çalışmamızı notlar ve Sunuş'la bütünleme kaygısına dayanan genel yaklaşımımız açısından anlamsız olacaktı. Dolayısıyla standart bir **Grundrisse** çevirisi projesini ileriki bir tarihe erteleyerek, zor da olsa bir seçme yapma yoluna gittik. Kendi başlarına çok ilginç dahi olsalar, kitabın genel teorik gelişme çizgisine doğrudan doğruya katkıda bulunmayan bölümleri (örneğin artık-değer teorilerinin eleştirildiği uzun kesim: Başlık 14.), güncel önemi kalmamış yazar ve tezler üstüne tartışmaları (örneğin Darimon'un kitabının eleştirisi: Başlık 2) ve karmaşık matematik hesaplara dayanan örneklemeleri (örneğin sermayenin dolaşımı bölümündeki artık-değer ve birikim hesapları: Başlık 15 a, c) ilk elde dışarıda bıraktık. Buna karşılık genel teorik ilkelerin tartışıldığı bölümlerden hiç taviz vermemeye çalıştık. Çevirmediğimiz bölümlerin önem ve niteliklerine göre kısa ya da

uzun özetlerini çıkararak düşüncenin devamlılığını sağladık.

Bu Sunuş'u bitirmeden, tekil birinci şahıs sıfatıyla, çeviriyi, notları ve Sunuş'u sayelerinde hazırlayabildiğim, başta Ö. Laçiner ve S. Bilgi olmak üzere **Birikim**'deki arkadaşlara; sonu gelmeyen tartışmalarımızla Marx'ın düşüncesini anlamamda büyük katkıları olan Ş. Benhabib, O. Kavala, D. Levine ve N. Umari'ye; ve nihayet işin zahmetini çeken aileme teşekkürü borç bilirim.

Sevan Nişanyan
Mayıs 1976 - Kasım 1979

Marx'ın 27 Temmuz 1857 tarihli *New York Daily Tribune*'da yayınlanan makalesi

Kırım savaşının bitiminden beri Avrupa'nın dış görünüşünü karakterize eden uyuşukluk hali, yerini hızla canlı, hatta hummalı bir görünüme bırakmaktadır.[1] Büyük Britanya geleceğini karartan Reform hareketiyle ve Hindistan'daki zorluklarla karşı karşıyadır.[2] Gerçi **London Ti-**

[1] İngiltere'nin Osmanlı Devletini kurtarmak için uzun yıllardan beri ilk kez bir Avrupa devletiyle siyasî işbirliği yapmasına yol açan Kırım savaşı bir yıl kadar önce sona ermişti.

[2] Hindistan ayaklanması Mayıs 1857'de ordu içinde patlak vererek, kısa zamanda 2 yıl sürecek büyük bir anti-emperyalist harekete dönüşmüştür. İngiltere'de işçi hakları ve demokratik reformlar için ajitasyon ve örgütlenme hareketi 1840'larda başlayarak 1855-59 Palmerston hükümeti zamanında zirvesine ulaşmış ve işçi sınıfının bazı kesimlerine ilk kez oy hakkı tanıyan 1867 Reform Yasasıyla noktalanmıştır.

mes, Hindistan'da yakınları olanlar dışında «genel olarak İngiliz kamuoyunun Hindistan'dan gelecek olan haberlere geç kalmış bir Avustralya gemisinin varışı ya da Madrit'deki bir ayaklanmanın sonucu ile ilgili haberlerden daha büyük bir ilgi göstermediğini» dünyaya ilân etmektedir. Ama aynı gün, aynı **Times** para ile ilgili makalesinde mağrur kayıtsızlık maskesini düşürüp John Bull'un[3] gerçek kaygılarını şöyle dile getirmektedir: «Bankadaki külçe altın miktarının kesintisiz olarak artmasına ve son derece iyi bir mahsul beklenmesine rağmen borsada bugün süregiden depresyon daha önce eşine hemen hemen rastlanmadık bir olaydır. Hindistan'la ilgili kaygılar tüm diğer düşüncelere baskın çıkmaktadır ve eğer yarın Hindistan'dan ciddî bir haber alınacak olursa panik çıkacağı kesin gibidir.»

Tam olarak ne olup bittiğinin bilinmediği bu günlerde Hindistan'daki olaylar hakkında spekülasyon yapmak boşuna olur. Ama Kıta Avrupası'nda ciddî bir devrimci patlama gerçekleştiği takdirde, Çin savaşı ve Hint isyanlarıyla büyük çapta insan ve gemi sıkıntısına maruz kalmış olan İngiltere'nin, 1848 ve 1849'daki mağrur rolünü yeniden oynayamayacağı açıktır. Öte yandan İngiltere'nin böyle bir olaya kayıtsız kalabilmesi de sözkonusu değildir: Kırım savaşı ve Napoleon'la yapılan pakt yüzünden Kıta politikasına bütünüyle bulaşmış olması, geleneksel politik partilerinin bütünüyle çözülmesi[4] ve üretici sınıfları[5] arasın-

[3] John Bull İngiliz vatandaşının sembolüdür.

[4] Birer parlamento kliğinden ibaret olan eski Tory ve Whig partileri 1840-50'lerin geniş dernekçilik ve örgütlenme humması içinde nitelikçe değişerek *modern anlamda birer burjuva partisi* olan Muhafazakâr ve Liberal partilere dönüştüler. Dönemin başbakanı Palmerston (ilk Liberal başbakan) ilk kez kitle örgütleriyle organik siyasi bağlar kurmaya çalıştı.

[5] Aristokrat toprak sahiplerinin dışında kalan kapitalist ve işçi sınıfları kastediliyor.

daki gitgide büyüyen antagonizm, İngiltere'nin toplumsal yapısını her zamankinden fazla sallantıya ve bunalıma açık bırakmıştır. Gücünün Avrupa Devrimi üstünde bir karabasan gibi hissedildiği 1848-49'da İngiltere Avrupa'daki olaylardan önce biraz korkmuş gözüktü, sonra onun seyriyle bir süre kendi sıkıntısını unutmaya çalıştı, sonra biraz ihanet etti, sonra biraz ilgilenir gözüktü, sonra ciddî ciddî bu işten para kazanmaya başladı. Hatta 1846-47'deki ticarî bunalımdan epey kötü bir şekilde etkilenmiş olan sınaî üstünlüğünü kısmen 1848 Devrimi sayesinde yeniden inşa ettiği bile söylenebilir.[6] Oysa bugün Avrupa Devrimi İngiltere için eğlencelik bir seyir ya da sömürülecek bir fırsat değil, şiddetli bir sınav olacaktır.

Manş Denizinin öbür tarafına geçtiğimizde, toplumun yüzeyinin yeraltı patlamalarıyla çoktan sarsılıp dalgalanmaya başladığını görürüz. Paris seçimleri devrimin ön işaretleri değil, düpedüz başlangıcı bile sayılabilir.[7] Cavaignac'ın Bonaparte'a karşı mücadelenin sembolü ve öncüsü haline gelmesi, Odilon Barrot'nun Louis Philippe'e karşı aynı rolü üstlendiğini görmüş olan Fransa'nın tarihî geçmişine pek uygundur.[8] Cavaignac, tıpkı Odilon Barrot

[6] 1848'de Fransa, İtalya, Almanya, Avusturya ve Macaristan'ı altüst eden devrimci hareket İngiltere'de görülmedi. İngiltere bir süre Avrupa devrimini destekler gibi gözüktükten sonra, Kıta ekonomisinin mahvolması üzerine büyük bir ekonomik gelişme dönemine girdi.

[7] 1857 seçimlerinde, 3. Napoleon'un mutlak diktatörlüğüne rağmen Paris'ten rejim aleyhtarı 8 Cumhuriyetçi meclise girebildi. (Meclis 260 kişi.) Marx olayın önemini abartmaktadır.

[8] Sağcı bir burjuva cumhuriyetçisi olan General Cavaignac, İmparatorluk rejimine muhalefetin başını çekiyordu. 40'larda kral Louis Philippe rejimine bir Cumhuriyetçi olarak muhalefet eden kapitalist Odilon Barrot da 1848'de Cumhuriyetin başbakanı olmuş ve fakat sonuç olarak meclisin dağıtılmasında ve 3. Napeleon'un imparatorluğa gelmesinde başrolü oynamıştı. Bu konuda Bk. **Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i.**

gibi, orta sınıflar için gayet ciddî bir olay olduğu halde, halk için sırf bir bahaneden ibarettir. Devrimin kapıdan girişte kullandığı ad, hiçbir zaman zafer gününde sancaklarda yazılı olan ad olmayacaktır. Çağdaş toplumda devrimci hareketlerin başarı şansının olabilmesi için başlangıçta bayraklarının rengini, halkın mevcut iktidara karşı olduğu halde mevcut toplumla alıp veremediği bir şey olmayan kesimlerinden ödünç alması gerekmektedir. Kısacası devrim, resmî sahneye giriş biletini bizzat egemen sınıfların kendilerinden almak zorundadır.

Paris seçimlerinin, Paris tutuklamalarının ve Paris mahkemelerinin asıl anlamı, ancak sıkıntıları seçimlerden önce başlayıp seçimlerden sonra da süren Paris borsasının durumu gözönüne alındığında anlaşılabilir. Tüm Avrupa'nın malî kriz altında inlediği 1856'nın son üç ayında bile Paris borsası tahvilatın geçen Haziran boyu ve Temmuz başında olduğu kadar muazzam ölçüde ve sürekli olarak değer kaybetmesine tanık olmamıştı. Üstelik sözkonusu olan artık bir kesik hamlelerle düşüp çıkma süreci değil, tüm tahvillatta metodik bir çöküştü. Haziran başında 1300 frankta duran Crédit Mobilier'nin hisseleri 26'sında 1162 franka, 3 Temmuz'da 1095 franka, 4'ünde 975'e, 7'sinde 890'a düşmüştü. Haziran başında 4000 frangın üstünde alıcı bulan Merkez Bankası hisseleri, bankaya sağlanan yeni tekellere ve ayrıcalıklara rağmen 26 Haziran'da 3065 franga, 3 Temmuz'da 2890'a inmişti ve 9 Temmuz'da 2900'den fazla getirmiyordu. Yüzde üçlük rantlar, başlıca demiryolu şirketlerinin ve öteki ortaklıkların hisseleri de bu uzun alçalma sürecinden orantılı olarak paylarını aldılar.

Yeni banka yasası Bonaparte maliyesinin içler acısı durumunu açıkça ortaya çıkardığı gibi, kamuoyunun bankanın yönetimine olan güvenini de sarsmıştır. Crédit Mobilier'nin son raporu bu kuruluşun organik yapısının çürüklüğünü ve buna bağlı çıkarların akılalmaz boyutlarını gös-

terdiği gibi, kamuoyuna şirket direktörleriyle İmparator arasında bir mücadelenin sürmekte olduğunu ve malî bir darbenin planlandığını da haber vermiştir. Gerçekte Crédit Mobilier en acil borçlarını karşılayabilmek için elinde tuttuğu tahvilatın yirmi milyonunu piyasaya atmak zorunda kalmıştır. Aynı dönemde demiryolları ve öteki şirketler de faizlerini ödeyebilmek ve taahhüt ettikleri yatırımları başlatabilmek ya da sürdürebilmek için tahvilat satmaya, eski hisselerine yeni mevduat talep etmeye ve yeni hisseler çıkararak sermaye bulmaya zorlanmışlardır. Fransız tahvilat piyasasındaki uzun süreli tıkanıklık bunların sonucudur, ve geçici koşulların düzelmesine bağlı olmak şöyle kalsın, her ödeme dönemi başında daha da kötüleşmeye mahkûmdur.[9]

Hastalığın endişe verici boyutları, İkinci İmparatorluğun büyük malî şarlatanı Emile Pereire'in ortaya çıkıp İmparatora, kendi 1850'de kullanmış olduğu ifadelerle, şöyle bir rapor vermesinden bellidir: «Unutmayalım ki güven, maddî çıkarların manevî yanı, gövdeye can veren ruhtur; güven sayesinde tüm üretimin değeri on katına çıkar.» Bay Pereire bundan sonra, okuyucularımız tarafından bilinen tarzda, ülkenin değerlerinin son beş ay içinde 980.000.000 frank azaldığını açıklamaktadır.[10] Yakınmaları şu ölümcül sözlerle son bulmaktadır: «Korkunun bütçesi neredeyse Fransa'nın bütçesine eşit duruma gelmiştir.» Eğer Bay Pereire'in iddia ettiği gibi, Fransa, impara-

[9] Şirketler bunalıma geçici çare olarak piyasaya yeni tahvilat sürme yolunu tuttukları için, bunalım devam ettiği takdirde, tahvilat faizlerinin ödeme dönemi geldikçe piyasa daha da zor durumda kalacaktır.

[10] Piyasada güven yokluğu nedeniyle tahvilata talep yokolmuş, şirket hisselerinin piyasa değeri ve dolayısıyla ülkenin toplam sermayesinin değeri düşmüştür. Grundrisse'de Marx'ın araştırmasının hareket noktası da bu olacaktır: Sermayenin değeri nasıl olur da güvensizlik nedeniyle düşebilir?

torluğunu sürdürmek için ödemek zorunda olduğu 200.000.000 dolarlık vergiye ilâveten bir o kadar da onu kaybetme korkusuyla ödeyecekse, bu masraflı kurumun günleri sayılıdır demektir.[11] İmparatorluğun malî sıkıntıları politik sıkıntılarına yolaçmışsa, bunların da yeni baştan malî sıkıntıları etkileyeceği kesindir. İspanya ve İtalya'daki patlamalar ve keza İskandinavya'da yakın bir gelecekte beklenen komplikasyonlar ise asıl önemlerini Fransız imparatorluğunun bu durumundan kazanmaktadırlar.

[11] 3. Napoleon'un İmparatorluk rejimiyle Pereire kardeşlerin Crédit Mobilier'si ve Fransa Bankası gibi büyük şirketler arasındaki organik bağıntıyı Marx gerek 18 Brumaire'de, gerek gazete makalelerinde ayrıntılı olarak incelemiştir. Bu şirket sermayelerinin piyasada güvensizlik, çekingenlik ve korku nedeniyle yarı yarıya değer kaybetmesi demek, bizzat imparatorluk maliyesinin yarıya inmesi demekti ki bu da ancak vergilerle telâfi edilebilirdi. Böylece mali durgunluk rejimini kendini korumak için alacağı tedbirlere, bunlar ise siyasî bir tepkiye (Paris seçimlerindeki gibi) ve piyasada yeni bir istikrarsızlık ve güvensizlik dalgasına yol açacaklardı. Gerçekte 3. Napoleon, rejimi bir ölçüde liberalleştirerek bu krizden başarıyla çıkmasını bildi ve bundan sonraki on yıl Fransız kapitalizmi için büyük bir gelişme dönemi oldu.

EK II.

Marx'ın Engels'e 2 Nisan 1858 tarihli mektubundan (Grundrisse'nin elimizdeki metni üstündeki çalışmalarını kestiği hafta içinde)[1]:

. ... Aşağıda birinci bölümün kısa bir özetini veriyorum. Bokun [Scheisse] bütünü 6 kitaba bölünecek: 1. Sermaye üstüne 2. Toprak mülkiyeti 3. Ücretli emek 4. Devlet 5. Uluslararası ticaret 6. Dünya piyasası.

I. Sermaye 4 kısımdan oluşuyor. a) Kapital **en général** (Birinci cildin konusu bu). b) **Rekabet**, ya da çok sayıda sermayenin karşılıklı etkinliği. c) **Kredi:** burada sermaye, tek tek sermayeler karşısında, onların hepsinde ortak olan genel öge olarak gözükecek. d) **Hisseli sermaye:** sermayenin, tüm çelişkileriyle birlikte, en mükemmelleşmiş biçimi (komünizme dönüşür). Sermayeden toprak mülkiyetine geçiş aynı zamanda tarihî, çünkü modern toprak mülkiyeti sermayenin feodal vb. toprak mülkiyeti üstün-

[1] MEW 29, sf. 312-318.

deki etkisinin ürünü. Keza toprak mülkiyetinden ücretli emeğe geçiş de sırf diyalektik değil, aynı zamanda tarihî, çünkü modern toprak mülkiyetinin nihaî ürünü, ücretli emeğin en genel biçimde yerleşmesidir. Ücretli emek ise giderek bütün bu bokun temeli [Basis] olarak ortaya çıkacaktır.

Neyse (bugün yazmak çok zor benim için), gelelim işin özüne.

I. Sermaye. Birinci Kısım. Genel Olarak Sermaye. (Bu kısımda baştan sona kadar emek ücretinin daima minimuma eşit kaldığı varsayılmıştır. Ücretin kendisindeki değişiklikler ve minimumun düşmesi ya da yükselmesi ücretli emek konusunun inceleneceği kitaba girer. Yine, toprak mülkiyeti de = O olarak konacak, yani kendi başına ayrı bir ekonomik ilişki olarak toprak mülkiyetinin burada yeri yok. Ancak bu yolladır ki aynı anda diğer her şeyi birden anlatmak zorunda kalmaksızın ilişkileri birer birer ele almak mümkün olabilir.)

1. Değer[2] Sırf bir miktar emeğe (saf emek-niceliğine) indirgenmiş olarak; emeğin ölçüsü ise zaman (süre). Kullanım değeri —ister öznel açıdan, emeğin yararı [usefulness] olarak, ister nesnel açıdan, ürünün kullanımı [utility] olarak alınsın— burada değerin sadece maddî önvarsayımı olarak belirir ve belirir belirmez de ekonomik biçim belirlemesinin dışına düşer. Kendi başına alınan değerin, emekten başka hiçbir «maddî içeriği» [Stoff] yoktur. Değerin, Petty'nin ihsas ettiği, Ricardo'nun ise en saf biçimiyle işleyip ortaya çıkardığı bu karakteri, burjuva zenginliğinin sadece en soyut biçimidir. Ama bu en soyut biçimiyle bile (1) doğal kökenli komünizmin (Hindistan vb). (2)

[2] Bk. Başlık 3.

mübadelenin tamamen yaygınlaşıp egemen olmadığı gelişmemiş, burjuva-öncesi üretim tarzlarının ortadan kalkışını varsayar. Soyutlama, ama ancak toplumun belli bir ekonomik gelişme düzeyi temeli üzerinde karşılaşılabilecek tarihî bir soyutlama. Değerin bu tanımına karşı itirazların hepsi de ya daha az gelişmiş[3] üretim ilişkilerinden alınmışlardır, ya da değerin kendilerinden soyutlanmış olduğu —ve dolayısıyla aynı zamanda değerin daha ileri gelişmesi olarak görülebilecek olan— daha somut ekonomik belirlemeleri değerin bu soyut, *gelişmemiş biçimine* de *uygulamak* yanlışından kaynaklanırlar.[4] Bizzat sayın bay iktisatçıların bu soyutlamayı burjuva zenginliğinin daha ileri ve daha somut biçimlerine bağlama konusundaki çaresizlikleri düşünülürse, bu itirazlar bir ölçüde mazur görülebilir.

Değerin genel ve soyut karakteristikleri —bu genel ve soyut karakteristikler daha sonra para'da yeniden tezahür edecek olanlardır— ile belirli bir meta kılığında maddî varoluşu vb. arasındaki çelişkiden, **para** kategorisi ortaya çıkar.

2. Para[5]

Para ilişkisinin taşıyıcıları olarak, değerli metaller hakkında bir iki söz.

a) **Ölçü olarak Para.** Stewart, Attwood, Urquhart'taki **ideal** ölçü kavramı üstüne birkaç not; aynı kavram, emek-parası peygamberlerinde biraz daha rasyonel bir biçim altında (Gray, Bray vb. ve Proudhon). Metaın para cinsinden ifade edilen değeri **fiyatı**dır, ve fiyat ilk başta değerden

[3] «Gelişme» kavramı burada hem tarihî, hem mantıkî anlamdadır. Bk. *Sunuş*, s. 101; not 58.

[4] Sözü edilen itirazlar: a) başta Bastiat ve Say olmak üzere, vülger iktisat: «metaın mübadele değerini faydası, gördüğü 'hizmet', kullanım değeri vb. belirler»; b) Ramsay, Lauderdale gibi yeni-Ricardocular (Başlık 14. 15.): «sermaye de emekten bağımsız bir değer kaynağıdır».

[5] Bk. Başlık 4.

sırf bu **biçimsel farkla** ayrılıyormuş gibi gözükür. Değerin genel yasası uyarınca, o **halde**, belli bir miktar para sadece belli bir miktar nesnelleşmiş emeği **ifade** eder. Para bir ölçüden ibaret olduğu sürece, kendi değerinin değişebilirliği hiçbir anlam taşımaz.

b) **Mübadele aracı olarak Para, ya da Basit Dolaşım.** Burada bu dolaşımın sadece soyut biçimi ele alınacak. Dolaşımı daha ileri düzeyde belirleyen öteki tüm koşullar basit dolaşım kavramının dışında kalır ve dolayısıyla daha sonra ele alınmaları gerekir (daha üst düzeyde ilişkileri önvarsayarlar). Metaya M, Paraya da P dersek, basit dolaşımın iki dairesel hareket ya da devre oluşturduğu ortadadır: **M-P-P-M** ve **P-M-M-P** (bu ikincisi c'ye geçişi oluşturur); buna karşılık **hareket** noktasıyla varış noktasının hiçbir zaman çakışmadığı, ya da ancak tesadüfen çakışabileceği de *belli*. İktisatçıların sözde «yasalarında» ortaya konan, kendi sınırları çerçevesinde kavranan para dolaşımı değil, en iyimser görüşle, para dolaşımının daha yüksek birtakım süreçlere bağımlı ve onlar tarafından belirlenmiş *biçimidir*. Bütün bunlar ekarte *edilecek*. (Kısmen *kredi teorisine girer*; kısmen de paranın yeniden, ama daha **ileri** derecede belirlenmiş olarak mübadeleye **girdiği** noktalarda ele alınmalı). Para burada, o **halde**, dolaşım aracı (geçer akçe). Ama aynı zamanda da fiyatın (yitici olmayan) **realizasyonu**. Metanın **fiyat** olarak vazedilmekle, daha fiilen parayla yer değiştirmeden önce bile, **ideal olarak** parayla mübadele edildiği şeklindeki basit tanımdan şu önemli ekonomik yasa çıkar: **dolaşım aracının hacmi fiyatlar tarafından belirlenir, fiyatlar dolaşım** aracının **hacmi tarafından** değil. (Burada bu konuyla ilgili polemik üstüne bir iki tarihî not) Buradan çıkan bir başka sonuç da, akışkanlığın hacmin yerine geçebileceği, buna karşılık eşzamanlı mübadele edimleri için yine de **belli bir hacmin** mevcut bulunması gerektiğidir ki, bu ikisi birbirine + ve —

gibi bağlı olmadıklarına göre eşitlenmeleri ve bunun için alınacak tedbirler konularına bu noktada sadece ileriye gönderme yapmak şeklinde değinmekle yetinilecek. Burada bu bölümün ayrıntılarına girmiyorum. Sadece şuna dikkat et ki, M-P ile P-M işlemlerinin birbirinden ayrılması, kriz ihtimalini ifade eden en soyut ve yüzeysel biçimdir. Dolaşım aracının hacminin fiyatlar tarafından belirlendiği yasası daha geliştirildiğinde ise görülecektir ki kullanılan önvarsayımlar hiç de bütün toplum dönemleri için geçerli olan koşullar değildir; dolayısıyla, örneğin paranın Asya'dan Roma'ya akın etmesi ile bunun oradaki fiyatlara etkisini, bir dakika düşünmeden çağdaş ticarî ilişkilerin yanıbaşına koymanın saçmalığı. En soyut belirlemeler, yakından incelendiklerinde, daha ileri düzeyde somut ve özgül bir tarihî temele işaret ederler. (Tabii, çünkü zaten ondan soyutlanmışlardı.)

c) **Para olarak Para.** Bu, P-M-M-P biçiminin analizi. Değerin dolaşım karşısında bağımsızlaşmış varoluş şekli olarak para; soyut zenginliğin maddî varoluş şekli olarak. Dolaşımda, sırf dolaşım aracı olarak değil, aynı zamanda fiyatı realize eden öge olarak da belirdiği andan itibaren kendini gösterir. Bu c özelliğiyle (ki artık a ve b özellikleri bu özelliğin birer fonksiyonu, türevi haline gelmişlerdir) para, genel sözleşme metaıdır[6] (burada paranın değerinin, yani emek-süresince belirlenen değerinin değişebilirliği önemli hale gelir), istif [hoarding] nesnesidir. (Bu işlev bu güne kadar Asya'da ve genel olarak Antik dünya ve Ortaçağda önem sahibidir. Bugün ise sadece banka sistemine bağımlı olarak varlığını sürdürür. Bu niteliğiyle para, yarattığı büyük tarihî yanılsamalar vb. ile birlikte ele alınmalı. Yıkıcı özellikleri vb.) Değerin sahneye çıkacağı daha üst

[6] Genel sözleşme metaı: Bir kişiden alınan mal karşılığında ona verilen «garantili değer belgesi» ya da «senet» anlamında.

düzeydeki tüm biçimlerin realizasyonu olarak; değer ilişkilerinin bağımsız ve kesin bir varlığa kavuştukları nihaî biçimlerin realizasyonu olarak. Ama bu biçimiyle tesbit edilen para artık ekonomik bir ilişki olmaktan çıkar, ilişkinin maddî taşıyıcısına, altın ve gümüşe indirgenmiş olur. Öte yandan dolaşıma girip yeniden M'ya karşı mübadele edilse de nihaî süreç —metaın tüketimi— yine ekonomik ilişkinin dışına düşecektir. Basit dolaşım kendi kendini yenidenüretme gücüne kendi içinde sahip değildir, ve dolayısıyla kendi dışında birtakım süreçlere işaret eder. Para kavramında —paranın farklı belirlemelerinin analizinin gösterdiği üzere— vazedilmiş olan temel önkoşul, dolaşıma girip varlığını dolaşımda sürdürebilen, hatta dolaşımı bizzat kendisi üreten değerdir —yani **sermaye.** Bu geçiş, aynı zamanda tarihî. Sermayenin tufan-öncesi biçimi, daima para şeklinde gelişen ticarî sermayedir. Keza, gerçek sermayenin doğuşu, giderek üretime egemen hale gelen para ya da tüccar sermayesinden.

d)[7] Bu basit dolaşımın bir bütün olarak değerlendirilmesi: basit dolaşım burjuva toplumunun yüzey tabakasıdır; bu yüzeyde, yüzeyi doğuran daha derin operasyonlar eriyip kaybolmuştur; mübadeleci süjeler arasında salt biçimsel ve yitici bir ayırımdan başka bir fark gözükmez. **Bu, özgürlük, eşitlik ve «emeğe» dayalı mülkiyetin hüküm sürdüğü alemdir.** Birikim, burada gözüktüğü **istifçilik** biçimiyle, sadece daha çok tutumluluğun vb. ürünüdür. Bir yandan, daha gelişmiş üretim ilişkilerine bu en yüzeysel ve en soyut olanlarını uygulayıp, onun antagonizmlerini bununla çözmeye uğraşan ekonomik uyuşumcuların, modern freetrader'ların[8] **(Bastiat, Carey vb.)** aptallığı. Öte yandan bu eşdeğerler mübadelesine tekabül eden eşitlik vb. fikirlerini,

[7] Bk. Başlık 5.

[8] Freetrader: serbest ticaretçi.

aynı mübadelenin hareket ve varış noktası olan eşitsizliklere vb. karşı çıkaran Proudhon'cuların ve benzeri sosyalistlerin aptallığı. Bu düzeyde mülkiyet [Appropriation] yasası emek yoluyla mülk edinme ve eşdeğerlerin mübadelesidir (şöyle ki mübadele, aynı değerin bir başka maddî bileşim içinde geri verilmesi olacak). Kısacası burada herşey «güllük gülistanlık», ama az sonra bu, dehşetli bir sonla karşılaşacak — hem de bizzat eşdeğerlik yasasının sonucu olarak. Şimdi buna geliyoruz:

3. Sermaye.

Bu birinci ciltte asıl önemli olan bu, ve bu konuda en iyisi senin fikirlerini almam lâzım. Ama bugün artık yazamıyorum. Safra meselesi kalemi oynatmamı bile zorlaştırıyor ve başım kâğıda düştükçe gözlerim kararıyor. Binaenaleyh gelecek sefere.[9] Selâmlar.

K.M.

Engels'in cevabı:[10]

Manchester, 9 Nisan 1858

Sevgili Arap,

İlk yarım cildin abstract'ını incelemek çok vaktimi aldı, gerçekten —kısa bir özetten bekleneceği üzere— pek abstract bir abstract,[11] ve her türlü soyut düşünceden epey uzak kalmış olduğum icin diyalektik geçişleri zorlukla izleyebiliyorum. vb. vb...

[9] «Gelecek sefere» yazılacağı söylenen mektup muhtemelen hiç yazılmamıştır. O dönemde yazılmış birçok özet ve şema denemesinin ve hatta **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**'nın da tam bu noktada kopması ilginçtir.

[10] **MEW 29**, sf. 319.

[11] **Abstract**, İngilizce'de hem «soyut» hem de «özet» anlamına gelir.

KİTABIN PLANI

ÖNSÖZ	Başlık 1.
PARA ÜSTÜNE	Başlık 2, 3, 4, 5.
SERMAYE ÜSTÜNE	
Paradan Sermayeye Geçiş	Başlık 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12.
Sermayenin Dolaşımı	Başlık 13, (14), 15.
Doğurgan Sermaye (Sermaye ve Kâr)	Başlık 16.

Grundrisse ve **Kapital** içeriklerinin Karşılaştırmalı Listesi :

(*Grundrisse* ve *Kapital*'in ana hatlarıyla aynı konuları işleyen bölümleri aşağıda belirtilmiştir. Şüphesiz bazen aynı konuların oldukça farklı bağlamlarda ve oldukça farklı biçimlerde işlendiği gözden uzak tutulmamalıdır)

GRUNDRİSSE	KAPİTAL
Başlık 1.	—
Başlık 2.	—
Başlık 3.	Cilt I. Bölüm 1, 2.
Başlık 4.	Cilt I. Bölüm 3.
Başlık 5.	—
Başlık 6.	Cilt I. Bölüm 4, 5.
Başlık 7.	Cilt I. Bölüm 6, 7.
Başlık 8.	Cilt I. Bölüm 7. - 25.
Başlık 9.	Cilt II. Bölüm 1., 3. (kısmen)
Başlık 10.	Cilt I. Bölüm 23, 24.
Başlık 11.	Cilt I. Bölüm 26 - 33. (kısmen)
Başlık 12.	—
Başlık 13.	Cilt II. Bölüm 1. - 6.
Başlık 14.	—
Başlık 15.	Cilt II. Bölüm 7. - 17.
Başlık 16.	Cilt III.

NOTLARDA KULLANILAN KISALTMALAR:

A.	:	**Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie**, Dietz Verlag, Berlin 1953.
İ.	:	**Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy**, trans. M. Nicolaus, Vintage Books, New York 1973.
F.	:	**Fondements de la critiqe de l'économie politique**, trad. R. Dangeville, éd. Anthropos, Paris 1968.
Kapital	:	**Kapital: Ekonomi Politiğin Eleştirisi**, çev. A. Bilgi Sol Y., Ankara.
Katkı	:	**Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**, çev. S. Belli, Sol Y., Ankara 1970.
Felsefenin Sefaleti	:	çev. A. Kardam, Sol Y., Ankara 1975.
1844 Yazıları	:	çev. M. Belge, Payel Y., İstanbul 1969.
MEW 1-42	:	**Karl Marx - Friedrich Engels Werke**, Dietz Verlag, Berlin.
Wealth	:	Adam Smith, **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations**, Modern Library, New York 1937.
Principles	:	David Ricardo, **On the Principles of Political Economy and Taxation**, Everyman's Library, London 1911.
Mantık «Küçük Mantık» Hukuk Felsefesi	:	Georg Wilhelm Friedrich Hegel, **Sämtliche Werke. Jubiläumsausgabe in Zwanzig Bänden, 4, 5; 9/1; 13.** Hrsg. von H. Glockner, Stuttgart 1927-1929.

YAYINEVİNİN NOTU

Grundrisse'nin basımına 1979 Eylül'ünde başlamış, beşinci formaya gelindiği sıra kâğıt piyasasının girdiği bilinen durum yüzünden baskıyı durdurmak zorunda kalmıştık.

Geçtiğimiz günler içinde bu durumun görece düzelmesiyle basıma devam edebildik.

Haziran 1980

KARL MARX

GRUNDRİSSE
EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ İÇİN ÖN ÇALIŞMA

1857 — 1858

ÖNSÖZ

Başlık 1. Önsöz. Üretim, Tüketim, Bölüşüm, Mübadele, (Dolaşım)

GİRİŞ:

Üretim basit bir teknik süreç değil, verili toplumsal önvarsayımların, toplumsal ilişkilerin *yeniden-üretimidir*. Toplumda sömürüyü malların bölüşümü vb. düzeyinde değil bizzat üretimin (emeğin) yapılış tarzında —emeğin, önvarsayımı olan sermayeyi ve kendi sermayeye köleliğini yeniden-üreten bir *ücretli emek* olmasında— teşhis etmek için bu ilkeyi kavramak gerekir.

Üretimin teknik (tarih dışı) bir A'yı B'ye çevirme süreci olarak gösterilmesi, 1) üretici bireyin toplumsal koşullar karşısında bağımsız gözüktüğü *burjuva toplumunu* ve onun *piyasa* düzeniyle *özel mülkiyet* hukukunu varsayar. Oysa bireyin toplumdan bağımsız bir Robinson Crusoe gibi düşünüldüğü bu düzen, gerçekte tarihin en gelişmiş işbölümü, üretimde karşılıklı bağımlılık ve toplumsal bütünleşme düzenidir. Üretimin toplumsal ilişkilerden soyutlanmış olarak kavranması, bizzat belli bir tarihî dönemde oluşmuş bir toplumsal ilişkiler sisteminin (piyasanın) ifadesidir. 2) Tüm toplumsal ilişkileri, tarihî dönüşümleri ve sömürüyü, temel bir veri kabul edilen üretim olayının *dışında*, üretilmiş olan malların paylaşımı için verilen kavgalar olarak görmek ve o düzeyde çözümlemeye çalışmak sonucunu doğurur. Toplumda sınıflar varsa, bu, haksızlıklarla, zorbalık ve istilâlarla, dümenlerle, yasalarla, devlet iktidarıyla, toplumsal geleneklerle, psikolojik nedenlerle vb. açıklanır. Bu arada işin temeli olan üretim yapısının kapitalist —dolayısıyla zorunlu olarak sınıfsal mantığı *yeniden-üreten*— içeriği gözardı edilir.

Bundan sonra uzunca bir bölümle üretimin belli toplumsal tüketim ihtiyaç ve biçimlerini, sınıflararası bölüşüm mekanizmalarını ve mübadele (ürünlerin toplum içinde dolaşımı) yapılarını nasıl *önvarsaydığı* ve onları nasıl *yeniden-ürettiği* gösterilecektir. Bir yandan, üretim bu önvarsayımlardan bağımsız tarihdışı bir fizik etkinliğe indirgenemez. Ancak öte yandan bu önvarsayımları tarih içinde sürekli var kılan, onlara hayat veren, onları birer önvarsayım olarak *vazeden* de insanın üretici etkinliğidir. Bu arada ilginç olan, dar anlamda üretimi ilgilendiren koşulların (fizik üretimin niceliği, sürati, üretkenlik derecesi, teknolojisi vb.) da bu geniş anlamda toplumsal üretim süreci içinde yeniden-üretildikleridir.

Nihayet toplumsal üretim sürecinin bu bakış açısına uygun olarak nasıl inceleneceği sorusu gündeme gelecektir. Somut insanlar tarafından yapılan üretme eyleminin *kendisi* hareket noktası olarak alınamaz, çünkü bu üretimin «genel anlamda üretim»den öte, anlamlı bir toplumsal olay olarak kavranabilmesi için *hangi önvarsayımların* yeniden-üretimi olduğunun bilinmesi gerekir. Demek ki önce önvarsayımların ortaya konması gerekmektedir; üstelik ilk aşamada henüz toplum tarafından *üretilen* önvarsayımlar olarak değil, tarihî-toplumsal niteliği gözardı edilip düpedüz veri alınan soyut ilkeler olarak. Mübadele değeri, para, soyut emek vb. gibi. Bu önvarsayımların açık seçik kavranması, şüphesiz bunlara göre üretim yapan (kapitalist) toplumun yüzyıllar içinde *kendi* önvarsayımlarının giderek bilincine varmasına, kendini daha bir eleştirel mesafeden görmesine yol açan soyutlama çabasıdır (17-18. yüzyıllar). Önvarsayımlar açık seçik kavrandıktan sonra (bu süreç Smith ve Ricardo gibi klasik iktisatçılarla tamamlanmıştır), bunlardan hareket eden toplumsal üretimin nasıl gerçekleştiği, dolayısıyla bunların somut toplum içinde nasıl yeniden-üretildiği artık araştırılabilir. Soyut varsayımlardan hareketle, bunların somut toplumsal süreçler içinde *üretilen* şeyler oldukları gösterilebilir.

Bu teorik çabada dikkat edilmesi gereken noktalar şunlardır: 1) Önvarsayımlar gerek teoride gerek pratikte somut fiili insan eylemlerinden (toplumsal eylemlilikten) *önce* gelen veriler olarak alındıkları halde, bunların *ancak* somut fiili insan eylemleri sayesinde gerçekliğe kavuştuğu, önvarsayımların ancak toplum tarafından yeniden-üretilmeleri sayesinde ve ancak bu süreç içinde varolduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Teoride önvarsayımdan başlanıp, sonuçta yine önvarsayıma, ama toplum saye-

sinde yeniden-üretilen bir şey olarak önvarsayıma varılır; dolayısıyla önvarsayım, toplumun fiili emeğini bir araç olarak kullanıp *kendi kendini* yeniden-üretiyormuş gibi gözükür. Bu, *kapitalizmin mantığının teoriye yansımasıdır.* Oysa hareket noktamız olan önvarsayım *zaten* belli bir toplum, belli sınıfsal yapılar ve üretim ilişkileri içinde geçerli olan, o toplumdan doğan, o toplumun özgül yeniden-üretim sürecini varsayan bir önvarsayımdır. Yani gerçek temel, *toplumun* önvarsayımı üretmesidir, tersi değil. 2) Önvarsayımın toplumsal anlamı, gücü, mutlaklık ölçüsü, «rütbe ve etkinliği» yeniden-üretim sürecinin özgül yapısı tarafından belirlenir. Dolayısıyla mübadele değeri, para, soyut emek vb. olguları türlü çeşitli toplumlarda ortaya çıksalar bile, bunların birer önvarsayım olarak toplumsal üretimin temeline yerleşmeleri, belli bir yeniden-üretim mekanizmasının, yani kapital-ücretli emek ilişkisine dayanan üretimin eseridir. Üretimi belirleyen faktörlerin birbirinden türetiliş sırası da, o halde, tarihte ortaya çıkış sıraları değil, kapitalist üretim sürecinde «önvarsayılma» ölçüleridir.

Başlık 1. in içeriği ile ilgili konular Sunuş sf. 100-106'da da bir ölçüde tartışıldı.

1) ÜRETİM

Özgür Bireyler, Onsekizinci Yüzyıl Kavramları.

a) Ele alacağımız konu öncelikle **maddî üretim.**

Başlangıç noktamız, şüphesiz, toplum içinde üre-
tim yapan bireyler —dolayısıyla bireylerin toplumsal
olarak belirlenmiş üretimi— olacaktır. Smith'le Ri-
1 cardo'nun hareket noktası olarak aldıkları bireysel,
yalıtılmış avcı ve balıkçı, Onsekizinci yüzyıl Robin-
soncularının dar kafalı bir fantezisinden ibarettir; ve
bunlar da, uygarlık tarihçilerinin hayallerinin aksine,

[1] Adam Smith (1723-1790) ve David Ricardo (1772-1823) klasik burjuva iktisadının en büyük iki temsilcisi. Bk. **Wealth**, s. 2 ve **Principles**, s. 6

sırf, hayatın aşırı incelmişliğine karşı bir tepkiyi ve
niteliği doğru anlaşılmamış bir doğaya dönme iste-
ğini ifade etmemektedirler. Ne de Rousseau'nun, ta-
biat itibarıyla özgür olan özneleri bir sözleşmeyle
2 ilişki ve rabıta içine sokan «Toplum Sözleşmesi» böy-
le bir doğacılıktan kaynaklanır. Bunlar irili ufaklı Ro-
binsoncuların yüzeysel görünüşü, salt şairâne görü-
nüşüdür. Gerçekte ise, Onaltıncı yüzyıldan beri hazır-
lanmakta olup Onsekizinci yüzyılda olgunluğa doğru
dev adımlar atan burjuva toplumu önceden haber ve-
rilmektedir. Bu serbest rekabet toplumunda birey, da-
ha önceki tarihî dönemlerde kendisini belirli, sınırlı
bir insan yığınının bir eklemi haline getiren doğal
bağlar vb.'den kopmuş olarak belirecektir. Smith ve
Ricardo'nun hâlâ iki ayakları omuzlarında durdukları
Onsekizinci yüzyıl peygamberlerinin gözlerinde ise
Onsekizinci yüzyıl bireyi —bir yanda feodal toplum
biçimlerinin çözülüşünün, öbür yanda Onaltıncı yüz-
yıldan bu yana gelişen yeni üretim güçlerinin ürünü
olan Onsekizinci yüzyıl bireyi— geçmişte bir zaman-
lar yaşamış olması gereken ideal bir varlıktır; tarihî
bir sonuç değil, tarihin hareket noktasıdır; tarih için-
de gelişmiş değil, tabiat tarafından kendi insan tabiatı
anlayışlarına münasip olarak ortaya konan Doğal Bi-
rey'dir. Bugüne kadarki her yeni dönem bu hayali

[2] Bk. Jean-Jacques Rousseau. **Toplum Sözleşmesi** (1762), Can Y. 1969. İlk klasik ifadesini Thomas Hobbes'un **Leviathan**'ında (1668) bulan «toplum sözleşmesi» fikri, doğuştan özgür, eşit ve bencil olan ilkel insanların bir sözleşmeyle toplumu ve onu yöneten devleti kurduklarını ileri sürer. Onsekizinci yüzılda bu fikrin asıl hedefi şüphesiz devletin varlık nedenini sivil toplumun (özel çıkarlar özgürlüğüne dayanan burjuva toplumunun) düzenliliğini sağlamakla sınırlı göstermek ve mutlak monarşiye karşı burjuva devlet anlayışını geliştirmektir.

3 paylaştı. Steuart ise bu sofdillikten koçınabildiyse, bir
aristokrat ve Onsekizinci yüzyılın bir antitezi olarak
bir bakıma daha sağlam bir tarihî temele sahip ol-
duğundandır.

Tarihte ne kadar geriye gidersek, birey, ve dolayısıyla üretim yapan birey de o kadar bağımlı ola-
rak, daha büyük bir bütünün bir parçası olarak beli-
4 rir: Önce henüz bütünüyle doğal bir şekilde ailelerde
ve gelişip klan haline gelen ailelerde. Daha sonra
klanların karşıtlık ve kaynaşmalarından doğan çeşitli
komünal toplum biçimlerinde. Çeşitli toplumsal bağ-
lar bireyin karşısına salt kişisel amaçları uğruna kul-
lanılacak araçlar olarak, dışsal bir zorunluk olarak
ancak Onsekizinci yüzyılda, burjuva toplumda çıkar-
lar. Ama bu görüş açısını, yalıtılmış bireyin görüş açı-
sını üreten çağ aynı zamanda bizzat gelmiş geçmiş
en ileri toplumsal (bu görüş açısına göre evrensel)
ilişkilerin de çağıdır. İnsan kelimenin tam anlamıyla
5 bir **zoon politikon**'dur — salt bir sürü hayvanı değil,
ama kendini ancak toplum içinde bireyselleştirebi-
len bir hayvan. Toplumun dışında tek başına yaşayan
bir bireyin üretimde bulunması —toplumsal güçlerin

[3] Sir James Steuart (1712-1780) — Adam Smith öncesi dönemin en önemli iktisatçılarından biri. Merkantilist. Burjuva ekonomisini bir bütün olarak sistemleştirmeye çalışan ilk «klasik» iktisatçı sayılır. (Daha çok, 1688'de liberal burjuvazi tarafından kovulan mutlakiyetçi Stuart kral hanedanı soyundan olduğu ve sürgünde yaşadığı için) kapitalizmin tarihî-geçici bir evre olduğunu savunmuştur.

[4] Bu önsöz boyunca aile, tarihî bakımdan en ilkel toplum birimi anlamında kullanılmıştır. «Doğal» aile, klan, komünal toplum konularında bk. Başlık 12.

[5] **Zoon politikon:** Politik hayvan (Aristoteles). Aristoteles bu deyimle insanın kendi doğal mükemmelliğine ancak kent (Yunanca: polis) yaşamı, politik yaşam, yani toplum içinde ulaşabileceğini anlatır. Bk., **Politika,** Remzi Y. 1976.

kendisinde potansiyel olarak hazır bulunduğu uygar bir kişi raslantı sonucu dağ başına bırakılacak olursa belki gerçekleşebilecek bir istisna— en azından, **birlikte yaşayıp** birbiriyle konuşan bireyler olmaksızın dilin gelişmesini düşünmek kadar saçmadır. Bunun üzerinde daha fazla durmakta bir yarar yok. Onsekizinci yüzyıl tipleri için bir anlamı ve mantığı olan bu baya-
6-7 ğılıklar Bastiat, Carey, Proudhon vb. tarafından en modern ekonominin orta yerine ciddi ciddi çekilip çıkarılmasaydı, konu sözü edilmeden de geçilebilirdi. Şüphesiz tarihî kökenlerinin cahili olduğu ekonomik bir ilişkiye, Adem ya da Prometheus bu fikre ısmarlama rastgeldi, sonra bu benimsendi vb. diye bir masal uydurup tarihî-felsefî bir açıklama yapabilmek Proudhon vb.nin işine gelir. Hayal kuran bir locus
8 communis'den daha bıktırıcı bir yavanlık yoktur dünyada.

[6] Fréderic Bastiat (1801-1850) ve Henry Charles Carey (1793-1879): O dönemde palazlanmakta olan «vülger» iktisatçılardan, Marx'ın eleştirisine en çok hedef olanlardan ikisidir. Temmuz 1857'de Marx bu ikisi üstüne on sayfalık çok acı bir eleştiri yazmıştı. Piyasa yapısında gizli olan çelişkileri ortaya çıkarmayı, kavramayı ve çözmeyi amaçlayan klâsik burjuva iktisadından farklı olarak, neo-klâsik iktisadın atası sayılabilecek olan vülger iktisat her türlü çelişkiyi baştan reddederek, tüm iktisadî yasaların birbiriyle uyum içinde olduğunu savunur. Marx bunlar için kitap boyunca «uyumcular» tabirini kullanacaktır. Bk. Başlık 5.

[7] Proudhon'un **Ekonomik Çelişkiler Sistemi ya da Sefaletin Felsefesi** (1846) adlı kitabı ile Marx kitap boyunca alay edecektir. Bu kitapta Proudhon yarı edebî, yarı mistik, yarı bilimsel bir üslûpla, Hegel diyalektiği hakkındaki kulaktan dolma bilgilerini uygulayarak, yarı tarihî yarı mantıkî bir ekonomi sistemi oluşturmaya çalışır. Marx'ın tam eleştirisi **Felsefenin Sefaleti**'ndedir. (1847)

[8] **locus communis:** (Lat.) alelâde, harcıalem (kişi).

Üretimden söz edildiğinde, demek ki, anlatılmak istenen daima toplumsal gelişimin belli bir aşamasındaki üretimdir — yani toplumsal bireylerin yaptığı üretim. Böyle olunca, herhangi bir şekilde üretimin sözünü edebilmek için ya çeşitli evreleri boyunca tarihî gelişim sürecinin izini sürmemiz, ya da belli bir tarih çağını, sözgelimi —nitekim şu anda konumuz olan— modern burjuva üretimini ele almakta olduğumuzu önceden açıkça ifade etmemiz gerekiyor sanılabilir. Oysa tüm üretim dönemlerinin belli bazı ortak özellikleri, ortak belirlemeleri vardır. **Genel anlamda üretim** bir soyutlamadır ama ortak ögeyi gerçekten saptayıp ortaya çıkardığı, böylece bizi tekrardan kurtardığı ölçüde mâkûl bir soyutlamadır. Öte yandan bu **genellik** ya da kıyaslamalar sonucu süzülmüş ortak öge de karmaşık bir eklemlemedir, türlü değişik belirlemelere bölünüp ayrılan bir bütünlüktür. Kimi belirlemeler bütün dönemlere aittir, kimisi ise yalnızca birkaçına. En modern dönemin [bazı] karakteristikleri en eskisiyle ortak olacaktır. Bunların yokluğunda üretimi düşünmek bile mümkün değildir. Ama hernekadar en gelişmiş dillerin en ilkelleriyle ortak kuralları, özellikleri olduğu bir gerçekse de, yine de işte tam bu gelişmeyi belirleyen şeyleri, yani genel ve ortak olmayan ögeleri, başlı başına üretim için geçerli olan belirlemelerden ayırmasını bilmek gerekir ki, birlik derken —bu birlik bir kere zaten özne, yani insan, ile nesnenin, yani doğanın, birliğinden ileri gelir— özdeki farklılık unutulmasın. Mevcut toplumsal ilişkilerin uyumluluğuna ve ebedîliğine kanıtlar getiren modern iktisatçıların derin vu-

kufları ise bütünüyle bu unutuşta gizlidir. Örneğin. Araç sadece insanın elinden ibaret bile olsa, bir üretim aracı olmaksızın üretim yapmak imkânsızdır. İlkel insanın ellerinde toplanan, yoğunlaşan alışkanlık şeklinde bile olsa, geçmiş, birikmiş emek olmadan üretim olmaz. Sermaye de diğerleri gibi bir üretim aracıdır, nesnelleşmiş, geçmiş emektir. O halde sermaye genel, ebedî bir doğa ilişkisi olmaktadır bu hesapla — yani, «üretim aracı» ile «birikmiş emek»i sermaye yapan özgül ve ayırıcı niteliği bir yana bırakırsak eğer. Böylelikle, örneğin Carey'e üretim ilişkileri tarihinin bütünü, ardniyetli hükümetler tarafından sinsice sürdürülmüş bir tezgâh gibi gözükür.

9 Genel anlamda üretim olmadığı gibi, genel bir üretim de yoktur. Üretim daima bir üretim dalıdır —sözgelimi tarım, hayvancılık, sanayi vb.— ya da **bütünlüktür**. Bununla birlikte, ekonomi politik teknoloji değildir. Üretimin, toplumsal gelişimin belirli bir döneminde edindiği soyut karakteristiklerin üretimin tikel biçimleriyle ilişkisi başka yerde incelenecek (biraz sonra). Nihayet, üretim yalnızca tikel bir üretim de değildir. En doğrusu, az ya da çok sayıda bir üretim dalları toplamı içinde faal olan belli bir toplumsal öz, toplumsal bir öznedir. Bilimsel sunuş ile gerçek süreç arasındaki ilişki konusunda değinmenin yeri de

[9] Üretim daima belli tarihî-toplumsal önvarsayımlara göre yürütülür; ancak üretim bu önvarsayımlara da indirgenemez. Bu varsayımlar çerçevesinde, bunlardan kendilerine özgü biçimlerde etkilenen **ayrı ayrı üretimler** sözkonusudur; ve dahası, bu üretimlerin karmaşık toplumsal süreçler içinde birbiriyle eklemlenmesi sözkonusudur. Bunun için önce genel anlamda sermaye işlenecek **(Grundrisse)**, sonra ayrı ayrı sermayeler ve toprak mülkiyeti ile aralarındaki ilişkilere ve nihayet bunların devlet ve dünya piyasası şeklinde bütünleşmesine sıra gelecektir. Genel ilkeler Yöntem bölümünde (sf. 166-182) açılacaktır.

henüz burası değil. Genel anlamda üretim. Üretimin
tikel dalları. Üretimin bütünlüğü.
10 Ekonomi yapıtlarına tüm üretimin **genel önko-
şulları** konusunu işleyen genel bir bölümle giriş yap-
mak modadır; «Üretim» başlığı da bu bölüme konur
11 (Örneğin bk. J. St. Mill). Bu genel bölüm şunları içe-
rir, ya da içerdiği iddia edilir: 1) Üretimden bahse-
dilebilmesi için gerekli koşullar. Yani aslında tüm üre-
timin temel ögelerini oluşturan koşullar. Bu ise, gö-
12 receğimiz gibi, aslında düpedüz totolojilere dönüşen
çok basit birkaç özelliğe indirgenebilir; 2) Üretimi şu
ya da bu ölçüde ilerleten koşullar — sözgelimi Adam
Smith'deki toplumun durağan ve devingen halleri gi-
13 bi. Smith'in eserinde bunun aydınlatıcı bir değeri ol-
duğu gerçekse de, bundan bilimsel birtakım sonuçlar
çıkarmak için önce tek tek ulusların gelişiminde **üret-
kenlik derecelerinin** dönemleştirilmesi konusunda
araştırmalar gerekir— konunun asıl sınırları dışında
kalan, ama konuyla ilgisi olduğu kadarıyla da ancak
rekabet, birikim, vb. analizinin bir faslı şeklinde ele

[10] «Genel anlamda üretim»den burjuva iktisadı ne anlar? a) üretim, b) bu üretimi artıran, hızlandıran, kolaylaştıran koşullar. Bu koşullar iktisadın konusudur. İyi ya da kötü koşullarda mallar üretildikten sonra bundan kimin ne pay alacağını ise tarih, zümrelerarası çatışmalar, gelenekler vb. belirler. Oysa, bir kere üretimden somut toplumsal ilişkiler çıkarılırsa geriye anlamsız birtakım tanımlardan başka bir şey kalmayacaktır; ikincisi, bölüşümün yapısını belirleyen üretimin yapısıdır, dolayısıyla üretimin özgül yapısı gözardı edilince bölüşümdeki değişimler de anlaşılmaz, tesadüfi, dışsal değişimler olarak gözükecektir.

[11] **John Stuart Mill (1806-1873):** İngiliz iktisatçı, filozof ve siyasal kuramcı. Bk. **Principles of Political Economy** (1848), Book 1, ch. 1.

[12] **totoloji:** «her kare bir karedir» gibi, yüklemin özne hakkında hiçbir şey söylemediği önerme.

[13] Bk. **Wealth**, Book I, ch. 7 vb.

alınması gereken bir araştırma. Alışılagelmiş anlayış çerçevesinde cevap, bir sanayi toplumu üretiminin zirvesine, genelde kendi tarihî zirvesine vardığı zaman varır, tipinde bir genellemeden ibaret kalır. Öyledir! Asıl kaygının henüz kazanılmış olanlar değil kazanmak fiili olduğu süre ulusun sınaî zirvesi. Yankee'lerin İngilizlere üstünlüğü. Ya da, bunun yanısıra, sözgelimi belli ırkların, coğrafî mevkilerin, iklimlerin; limanlar, toprağın verimliliği vb. gibi doğal koşulların üretime başkalarından daha yararlı olduğu. Bu da yine zenginliğin, ögeleri öznel ve nesnel olarak daha çok bulunduğu zaman daha kolay biriktirilebileceği totolojisiyle aynı kapıya çıkar.

Fakat bu genel bölümde iktisatçının gerçekten ilgilendiği bütün bunların hiçbiri değildir. Amaç, gerçekte, üretimi, bölüşüm vb.den ayrıymış, tarihten bağımsız ebedî doğa yasalarıyla yönetiliyormuş gibi sunmaktır —sözgelimi bk. Mill— ki fırsattan istifade, üzerlerinde soyutta toplumun kurulu olduğu karşı gelinmez doğa yasaları kılığında **burjuva** ilişkileri yavaşça araya sokulsun. Bütün dâvanın az ya da çok bilinçli amacı budur. Öte yandan bölüşüm konusunda insanlığın epeyce daha büyük bir serbestliğe göz yummuş olduğu kabul edilir. Üretim ve bölüşümün birbirinden ve aralarındaki gerçek ilişkiden böyle kabaca koparılışları bir yana; farklı toplum dönemlerinde bölüşüm ne kadar farklı olmuş olursa olsun, bunda da aynen üretimde olduğu gibi ortak birtakım nitelikler bulup çıkarmanın, tüm tarihî farkları **genel insanî yasalar** altında birbirine karıştırıp yoketmenin mümkün olduğu ilk bakışta bellidir herhalde. Örneğin köleye de serfe de ücretli işçiye de, köle, serf, ücretli işçi olarak varolmalarını mümkün kılan bir miktar besin verilir. Haraçla geçinen fatih, vergilerle geçinen

memur, rantıyla toprak sahibi, sadakasıyla keşîş ve ondalığıyla İbrânî rahibi ise, toplumsal üretimin köle vb.ninkinden ayrı kurallarla saptanan bir payını alırlar. Tüm iktisatçıların bu başlık altında değindikleri iki ana nokta: a) mülkiyet, b) bunun mahkemeler, polis vb. eliyle korunmasıdır. Buna çok kısa bir cevap vermek gerekirse: a'ya: Üretim, doğanın birey tarafından belli bir toplum biçimi içersinde ve bu toplum
14 biçimi aracılığıyla mülk edinilmesidir. Mülkiyetin (mülk edinme işleminin) üretimin önkoşulu olduğunu söylemek bu anlamda bir totoloji olur. Bundan belli bir mülkiyet biçimine, sözgelimi özel mülkiyete (ki bu da kendi yanısıra karşıt bir biçimi, **mülkiyetsizliği** öngörür üstelik) atlamak ise büsbütün gülünçtür. Tarih ortaklaşa mülkiyetin (sözgelimi Hindistan'da, *Slavlarda*, eski Keltlerde vb.) tersine daha eski *biçim*, cemaat mülkü biçimi altında uzun süre önemli bir rol oynamaya devam eden bir biçim olduğunu gös-

[14] Mülk edinme: *Aneignung*. Mülkiyet: *Eigentum*.

Aneignung terimi, metin boyunca karşımıza çıkacak anahtar terimlerden biridir. Yerine göre **temellük**, **mülk edinme** ya da **kendine maletme** diye çevrilmiştir.

Üretim fiilinde birey, doğa nesnelerini **kendine maleder**, kendi yaşam sürecinin bir parçası haline getirir, doğayı «özneleştirir». Bu olayın bir toplumsal ilişkiler sistemi içinde gerçekleşmesi ve maledişin toplum tarafından belli bir düzen unsuru olarak **tanınması**, mülkiyeti oluşturur. Öte yandan sistematik toplumsal ilişki, çok çeşitli biçimler alabilir: örneğin ilkel Asya cemaatinde bireyin üretimi cemaate malediş biçiminde; ilkel Alman aşiretinde, cemaatin güvencesi altında bireye malediş biçiminde; kapitalist toplumda ise, çelişkili bir biçimde, emekçinin kendisinden farklı bir özel kişiye malediş biçiminde (dolayısıyla emekçinin ürettikçe mülksüzleşmesi) biçiminde görülebilir. Bk. Başlık 12.

Mülkiyetin bu tanımı doğrudan doğruya **Hukuk Felsefesi**, par. 45.ten alınmıştır.

termektedir. Zenginliğin bu mülkiyet biçiminde mi, bir başkasında mı daha iyi birikeceği sorunu burada henüz tamamen konu dışıdır. Ama şu ya da bu biçimde bir mülkiyet olmazsa üretim ve dolayısıyla toplumun da olmayacağını söylemek, bir totolojidir. Birşeyleri mülk haline getirmeyen bir mülk edinme
15 işi düpedüz contradictio in subjecto olur.

16 b'ye: Kazanılmış olanların emniyete alınması vb. İncir çekirdeğini doldurmayan bu lâflar gerçek içeriklerine indirgendiklerinde vaızlarının bildiğinden çok fazlasını anlatırlar. Yani her üretim biçiminin kendi hukukî ilişkilerini, iktidar biçimini vb. yarattığını. İşin ilkelliği ve kavrayışsızlığı, birbirine organik olarak bağlı olan şeylerin rastlantısal bir bağıntı, sırf reflektif bir ilişki içine sokulmasındadır. Burjuva iktisatçıların görebildikleri tek şey üretimin modern polis denetimi altında, sözgelimi derebey hukuku altında olduğundan daha iyi yürütülebileceğidir. Unuttukları ise derebey hukukunun da bir hukuk olduğu, kuvvetlinin hukukunun, bir başka kılıkta, kendi «hukuk devletlerinde» de yürürlükte olduğudur.

Belirli bir üretim aşamasına tekabül eden toplumsal koşulların yeni yeni belirdikleri, ya da zaten ölmek üzere bulundukları sıralarda doğal olarak üretimde değişik ölçülerde ve değişik etkileri olan aksaklıklar vuku bulur.

Özetlemek gerekirse: Tüm üretim aşamalarının

[15] «Her kare kare değildir» gibi, yüklemin özneyi olumsuzladığı çelişkili önerme.

[16] Her üretim biçiminin kendi bölüşüm (mülk edinme) hukukunu ve bunu sağlama alacak örgütlenme biçimlerini yarattığı görülmemekte, bunlar üretimin sonuçlarını dışarıdan etkileyen tesadüfî tarihî durumlar olarak değerlendirilmektedir.

ortaklaşa sahip oldukları ve düşüncede genellikler şeklinde saptanan karakteristikler vardır; üretimin **evrensel koşulları** denilen şeyler ise hiçbir gerçek tarihî üretim aşamasının kavranmasına bir yararı olmayan bu soyut ögelerden başka bir şey değildir.

2) ÜRETİMİN BÖLÜŞÜM, MÜCADELE VE TÜKETİMLE GENEL İLİŞKİSİ

Üretimin analizinde daha ileriye gitmeden önce, iktisatçıların onun yanısıra sıraladıkları çeşitli başlıklara bir göz atmak gerekiyor.

17 Basmakalıp yüzeysel düşünüş tarzı: üretimde toplumun üyeleri doğa ürünlerini insan ihtiyaçlarına mal ederler (ortaya çıkarırlar, biçimlendirirler); bölüşüm bireyin üründen hangi oranda pay alacağını belirler; mübadele bireyin bölüşümde kendisine ayrılan hisseyi dönüştürmek istediği ürünleri arz eder; ve nihayet tüketimde ürünler doyum ve bireysel kullanım nesneleri haline gelirler. Üretim belli, verilmiş ihtiyaçlara karşılık veren nesneleri yaratır; bölüşüm bunları toplumsal kurallar gereğince dağıtır; mübadele zaten bölünmüş olan hisseleri bireysel ihtiyaçlara göre yeniden bölüştürür; ve nihayet tüketimde ürün bu toplumsal sürecin dışına çıkarak doğrudan doğruya bireysel ihtiyacın nesnesi ve hizmetçisi haline gelir, tüketilmekle de bu ihtiyacı giderir. Üretim

[17] Marx'ın anlattığı bakış açısı ile Türkiye'de lise sosyoloji dersinde okutulan bakış tarzı arasındaki paralellik çarpıcıdır. Üretim, bağımsız bir veridir. Bunun ürünlerinin nasıl paylaşılacağını toplumsal kurallar belirler. Bireyler çok sayıda mübadele eylemiyle bu bölüşümü realize ederler. Sonra ürün tüketilir. Bölüşüm, mübadele ve tüketim, o halde, üretimi belirleyen yapıdan bağımsız olarak verilmiş yasalara sahiptir.

böylece başlangıç noktası, tüketim sonuç, bölüşüm ve mübadele ise ara olmaktadır— ama bölüşüm toplum tarafından, mübadele ise bireylerce belirlendiği için ikili bir ara. Kişi üretimde kendini nesneleştirir, nesne tüketimde kendini özneleştirir; bölüşümde toplum genel, egemen belirleyiciler eliyle üretimle tüketim arasında aracılık eder; mübadelede, aracılığı yapan, bireyin rastgele özgüllüğüdür.

Bölüşüm, ürünlerin bireyin payına düşüş oranını (nicelik) tayin eder. Mübadele, bireyin bölüşümde kendisine ayrılmış olan hisseyi talep ettiği ürünleri belirler.

Öyleyse üretim, bölüşüm, mübadele ve tüketim kurallı bir mantıkî çıkarım meydana getirmektedir; üretim tümellik, bölüşüm ve mübadele tikellik, tüketim ise tümünün birleştiği tekillik olmaktadır. Hakikaten tutarlı tutarlı olmasına da, epey sığ bir tutarlılık. Üretim evrensel doğa yasalarıyla belirlenmiştir; bölüşüm toplumsal raslantıyla belirlenir ve dolayısıyla üretimi az ya da çok ilerletici bir rol oynayabilir; mübadele biçimsel bir toplumsal süreç, işlem olarak bu ikisinin arasına girer; sadece bir varış noktası olarak değil başlıbaşına bir amaç olarak da düşünülen nihaî eylem, tüketim ise, yeniden başlangıç noktasını etkileyip tüm süreci yeni baştan başlatması haricinde aslında ekonomi konusunun dışında kalır.

18 Ekonomi politikçileri, birbirinden ayrı düşünülemeyecek şeyleri barbarca birbirinden koparmakla suçlayan muhalifleri —çevrenin içinde veya dışında

[18] Sözkonusu suçlama, burjuva iktisatçılarının her şeyi üretim (verimlilik ya da «kalkınma» da diyebiliriz) perspektifinden gördükleri, oysa üretim derken toplumsal eşitsizliklerin, fakir fukaralığın unutulduğu. →

olsunlar— onlarla ya aynı zemin üzerinde durmaktadırlar ya da onun da altında. Ekonomi politikçilerin üretimi başlıbaşına bir amaç olarak çok fazla önemsedikleri, bölüşümün de bir o kadar önemli olduğundan şikayet etmek usuldendir. Oysa bu suçlama, *doğrudan doğruya üretim* ve bölüşüm alemlerinin birbirinden bağımsız, özerk komşular oldukları şeklindeki ekonomik anlayıştan kaynaklanır. Ya da bu iki ögenin birlikleri içinde kavranmamış olmasından. Sanki bu kopuş gerçeklerden kalkıp ders kitaplarına girmemiş de tersine ders kitaplarından gerçeğe sızmış, ve sanki iş gerçek ilişkilerin kavranması değil de kavramların diyalektik dengelenmesi imiş gibi!

Tüketim ve Üretim

19 (a1) Üretim aynı zamanda dolaysız olarak tüketimdir. Öznel ve nesnel, iki yönlü tüketim: birey üretimde bir yandan yeteneklerini geliştirirken, bir yandan da üretme eyleminde onları harcar, tüketir — tıpkı doğal üremenin hayat güçlerinin bir tüketimi olması gibi. İkincisi: kullanım sonucu aşınan ve kısmen (sözgelimi yakıt harcamasında) yeniden bile-

---

gelirin daha adilâne dağılımının da önemli olduğu v.b. şeklindeki tanıdık reformist «ilerici» tezdir. Burada, özellikle «kavramların diyalektik dengelenmesi» derken asıl eleştirilen Proudhon'dur. Burjuva iktisatçılarının yaptığının bir «hata» olmadığı, gerçek birtakım toplumsal koşullara (burjuva toplumunun özgül işleyiş tarzına) tekabül ettiği söyleniyor.

[19] Üretim, belli bir tarihî-toplumsal yapının ürünü olan toplumsal tüketim *ihtiyacları tarafından belirlenir* ve *bu ihtiyaçları karşılamakla* onları yeniden-üretir. Dolayısıyla bu özgül ihtiyaçlar sisteminden bağımsız olarak düşünülemez. Bölümün üslubu, Proudhon'un kendine özgü anlatımının parodisi niteliğindedir.

şenlerine ayrışan üretim araçlarının tüketilişi. Bunun gibi, hammaddenin, kullanım sonucu doğal biçimini ve bileşimini kaybetmek suretiyle tüketimi. Üretme faaliyeti demek ki tüm ögeleriyle aynı zamanda bir tüketme faaliyetidir. Ama iktisatçılar bunu kabul ederler. Doğrudan doğruya tüketime eşit olan üretimle, doğrudan doğruya üretimle çakışan tüketim onlarca **üretken tüketim** tabir edilir. Üretim ile tüketim arasındaki bu özdeşlik Spinoza'nın **determinatio est negatio** teziyle aynı kapıya çıkar.

Aslında bu üretken tüketim tanımı sırf üretimle özdeş olan tüketimi, üretimin yokedici karşıtı şeklinde düşünülen asıl tüketimden ayırdetmek amacıyla önerilmektedir. Biz de asıl tüketime bakalım öyleyse.

Tüketim aynı zamanda dolaysız olarak üretimdir, tıpkı doğada element ve kimyasal maddelerin tüketilişinin, bitkinin üretilişi olması gibi. İnsanın örneğin bir tüketim biçimi olan beslenmede kendi vücudunu ürettiği açıktır. Ama bu durum, şu veya bu şekilde, belirli bir bakımdan insanı üreten her türlü tüketim için de geçerlidir. Tüketken üretim. Fakat, der ekonomi, tüketimle özdeş olan bu üretim ikincildir; ilk başta üretilmiş olanın yokedilmesiyle gerçekleşir. Birincisinde üretici kendini nesneleştirmişken, ikincisinde yaratmış olduğu nesne kendini kişileştirmektedir. Dolayısıyla bu tüketken üretim —üretimle tüketimin dolaysız birliği olmasına rağmen— asıl üretimden özde farklıdır. Üretimin tüketimle, tüketimin de üretimle özdeş olduğu dolaysız birliğin, ikisinin dolaysız ikiliğine bir etkisi olmaz.

Üretim demek ki aynı zamanda dolaysız olarak tüketim, tüketim aynı zamanda dolaysız olarak üre-

* «Her belirleme bir olumsuzlamadır» — «karşıtların birliği».

timdir. Herbiri doğrudan doğruya kendi karşıtıdır. Ama aynı zamanda da ikisi arasında aracı bir süreç yer alır. Üretim tüketimi dolayımlar, onun malzemesini yaratır; üretim olmadan tüketimin bir nesnesi olamaz. Ama tüketim de ortaya ürünlerin bir ürün olarak varolabilmelerini sağlayan bir özne koymakla, üretimi
21 dolayımlar. Ürün son **finish**'ine ancak tüketimde kavuşur. Üzerinde trenlerin işlemediği, dolayısıyla yararlanılmayan, tüketilmeyen bir demiryolu yalnızca
22 potansiyel anlamda bir demiryoludur; fiilen değil. Üretim olmadan tüketim olmaz; buna karşılık tüketim olmadan da üretim olmaz; çünkü tüketimsiz üretimin bir amacı olamaz. Tüketim iki bakımdan üretimi üretir; a) ürün ancak tüketilmek suretiyle fiilen bir ürün haline geldiği için: örneğin bir giysi ancak giyilme edimiyle fiilen bir giysi haline gelir; içinde kimsenin oturmadığı bir ev aslında fiilen ev değildir; böylece ürün, salt doğal nesnelerin aksine, sadece tüketimde ürün olduğunu kanıtlar, ürün olur. Ürüne tamamlayıcı darbeyi ancak onu çözüştürüp yoketmek suretiyle tüketim vurur: çünkü ürün, üretimin bir nesnelleşmiş faaliyet olma cephesi değil, faal özne için varolan bir nesne olma cephesidir; b) tüketim yeni üretime ihtiyaç yarattığı, kendi önvarsayımı olan üretimin ideal, içsel itkisi olduğu için. Tüketim üretimin motivini oluşturur; ve bununla da, üretim eyleminde amaç olarak gözüken nesneyi ortaya koyar. Üretimin, tüketime dışsal nesnesini arzettiği açıksa, tüketimin de üretimin içsel nesnesini içsel bir imge, bir ihtiyaç,

[21] **Finish:** (İng.) tamamlayıcı darbe, cila.

[22] **Potansiyel anlamda:** bir özelliğe fiilen sahip olmayan, ama sahip olma gücünü içinde taşıyan varlık, o özelliğe «potansiyel olarak» sahiptir. Marx burada Aristoteles'in Yunanca «dynamei» terimini kullanıyor.

yöneliş ve amaç olarak **idealde vazettiği** de bir o kadar açıktır. Tüketim, üretimin nesnelerini henüz öznel olan bir biçimde yaratır. İhtiyaç olmadan üretim olmaz. Tüketim fiili ise ihtiyacı yeniden-üretir.

Buna karşılık üretim de, a) tüketimin malzemesini ve nesnesini sağlar. Bir nesneyi tüketmeyen tüketim, tüketim olamaz; o halde üretim bu bakımdan tüketimi yaratır, üretir. b) Ama üretimin tüketim için yarattığı tek şey nesne değildir. Üretim aynı zamanda tüketime özgüllüğünü, karakterini, cilasını verir; tüketim ürüne nasıl onu bir ürün niteliğiyle tamamlayan darbeyi, cilayı vurduysa, üretim de tüketime cilasını öyle vurur. **Birincisi**, nesne herhangi bir nesne değil, üretimi tarafından dolayımlanan kendine özgü bir adaba göre tüketilecek, özgül bir nesnedir. Açlık açlıktır, ama çatal bıçakla yenilecek pişmiş etle giderilen açlık başka, eller tırnaklar dişler yardımıyla çiğ eti mideye indiren açlık, başkadır. O halde üretim yalnız nesneyi değil, aynı zamanda tüketim tarzını da; yalnız nesnel olarak değil, aynı zamanda öznel olarak da üretmektedir. Üretim, öyleyse, tüketiciyi yaratmaktadır. c) Üretim yalnızca ihtiyaca karşılık veren malzemeyi değil, aynı zamanda malzemeye tekabül eden ihtiyacı sağlar. Tüketim başlangıçtaki doğal ilkellik ve dolaysızlık halinden çıkar çıkmaz —bu aşamada kalmış olsa da, bu ancak üretimin kendisinin o aşamada takılmış olmasının bir sonucu olabilir— bizzat nesnesi tarafından dolayımlanan bir yönelişe dönüşür. Tüketimin nesne için duyduğu ihtiyaç, bizzat nesnenin algılanması ile doğar. Sanat ürünü —öteki bütün ürünler gibi— sanata karşı duyarlı, güzellikten zevk alma yeteneğine sahip bir kamuoyu oluşturur. O halde üretim sadece özne için bir nesne değil, aynı zamanda nesne için de bir özne yaratmaktadır. Üre-

tim tüketimi. öyleyse a) tüketimin malzemesini yaratmak; b) tüketim tarzını belirlemek; ve c) kendi birer nesne olarak ortaya koyduğu ürünleri tüketici tarafından duyulan birer ihtiyaç olarak yaratmak suretiyle üretir. Üretim, tüketimin nesnesini, tüketimin gerçekleşme usulünü, tüketimin motivini üretir. Aynı şekilde tüketim de, amaç-tayin edici bir ihtiyaç niteliğiyle, üreticinin yöneldiği hedefi üretir.

23 Üretimle tüketim arasındaki özdeşlikler böylece üçlü bir görünüm arzetmektedir:

1) **Dolaysız özdeşlik:** Üretim tüketimdir; tüketim üretimdir. Tüketken üretim. Üretken tüketim. Ekonomi politikçiler ikisine de üretken tüketim adını verirler. Sonra da daha ileri düzeyde bir ayrım yaparlar. Birincisi yine üretim şeklinde boy gösterir, ikincisi ise üretken tüketim. Birincisi hakkındaki tüm araştırmalar üretken olan ve olmayan emek konularıyla ilgilenirler; ikincisi hakkındaki araştırmalar üretken olan ve olmayan tüketim konularına eğilirler.

2) Her birinin ötekinin gerçekleşme aracı olarak belirmesi, öteki tarafından dolayımlanması — ki bu, ikisinin karşılıklı bağımlılıkları şeklinde ifade edilir. İkisini birbirine bağlayan, birbiri için karşılıklı zorunluk haline getiren, ama yine de birbirinin dışında bırakan süreç. Üretim dışsal nesne olarak, tüketimin malzemesini yaratır; tüketim içsel nesne, amaç şeklinde üretimin ihtiyacını yaratır. Üretim olmadan tüketim olmaz; tüketim olmadan üretim olmaz. Ekonomide çeşitli biçimler altında boy gösterir.

3) Üretim sadece dolaysız olarak tüketim, tüketim de dolaysız olarak üretim değildir; üretim sadece tüketim için bir araç, tüketim de sadece üretimin

[23] Buraya kadar söylenenler yeniden özetleniyor.

amacı da değildir, yani her biri ötekinin nesnesini sağlamakla kalmaz (üretim tüketimin dışsal nesnesini, tüketim de üretimin zihinde canlandırılan nesnesini); herbiri dolaysız olarak öteki olmanın yanısıra, ötekini dolayımlamalarının yanısıra, aynı zamanda kendi kendini bütünlemek ediminde ötekini yaratır; kendi kendini ötekisi olarak yaratır. Ancak tüketimdir ki ürünü ayrıştırarak, bağımsız maddi biçimini tahrip ederek, yineleme ihtiyacı sayesinde, ilk üretme fiilinde yönelinen hedefi realize ederek ürünü ürün halinde tamamlamakla üretim faaliyetini sonuca ulaştırır; tüketim öyleyse, yalnızca ürünün ürün haline değil, aynı zamanda üreticinin de üretici haline geldiği tamamlayıcı edimdir. Öbür yanda ise üretim, özel tüketim tarzını saptayarak, ve bunun yanısıra da tüketimi tahrik eden itkiyi, tüketme yeteneğini, bir ihtiyaç şeklinde yaratmak suretiyle tüketimi üretir. Bu sonuncu özdeşliğe, (3) te tanımlandığı şekliyle, ekonomide arz ve talep, nesnelerle ihtiyaçlar, toplumca yaratılmış ihtiyaçlarla doğal ihtiyaçlar arasındaki bağıntılar konusunda sık sık değinilir.

24 Bu böyle olunca, bir Hegelci için üretimle tüke-
timi aynı şey saymaktan basit ne olabilir? Bunu sa-
dece şairane sosyalistler değil, bizzat alelade iktisat-
25 çılar yapmışlardır, sözgelimi Say; bir ulusun bütünü-

[24] «Hegelci» ve «şairane sosyalist», Proudhon'dur. Bk. **Felsefenin Sefaleti**, s. 33-45. Bk. Başlık 3. Üretimle tüketimi özdeş göstermek, kapitalist üretimde üretimin kazandığı özgül dinamiği (sermayenin artışı) ve bundan doğan aşırı üretim krizi olgusunu unutmak demektir. Mübadele (değeri) ile kullanım (değeri) arasındaki çelişki de kaybolacaktır. Bizzat üretim ile tüketim arasındaki ilişki, demek ki, belli, özgül toplumsal varsayımlara —örneğin bölüşümün yapısı— bağlıdır.

[25] Jean-Baptiste Say (1767-1832). Fransız vülger iktisatçısı. Say ve özellikle toplum çapında üretimin tüketime eşit olduğu (her üretilenin →

ne bakıldığında üretiminin tüketimine eş olduğu şeklinde. Ya da soyutta insanlığa bakıldığında, Storch,[26] Say'ın yanlışını, yani sözgelimi bir ulusun, üretiminin tamamını tüketmeyip, üretim araçları vb. sabit sermaye vb.'de oluşturduğunu göstermiştir. Kaldı ki, toplumu tek bir özne olarak ele almak, ona yanlış, spekülatif bir açıdan bakmaktır. Özne tek olunca üretim ve tüketim de bir tek fiilin iki cephesi olarak gözükecektir. Burada önemli olup da vurgulanması gereken, sadece, üretim ve tüketim ister tek ister çok sayıda bireyin faaliyeti olarak görülsünler, her halükârda ikisinin de, üretimin fiilen hareket noktası ve dolayısıyla da egemen öge olduğu tek bir sürecin ögeleri olduklarıdır.

Tüketim bir zorunluk, bir ihtiyaç olma niteliğiyle, üretici faaliyetin içsel bir ögesidir. Ama sürecin fiilen gerçekleşmesi için hareket noktası olan, dolayısıyla da egemen olan öge üretimdir; bütün süreç yeniden devinmeye üretim sayesinde başlar. Birey bir neşne üretir ve bunu tüketmekle de yeniden kendine döner ama bu kez üretken, kendi kendini yeniden-üreten bir birey olarak döner. Tüketimin böylelikle üretimin bir ögesi olduğu görülür.

Oysa toplumda üreticinin ürünüyle ilişkisi, ürün tamamlanır tamamlanmaz, dışsal bir ilişkidir, ve ürünün özneye dönüşü, üreticinin başka bireylerle olan ilişkilerine bağlıdır. Üretici ürüne doğrudan doğruya sahip olamaz. Toplum içinde üretim yaptığında amacı dolaysız kullanım da değildir zaten. Bölüşüm ürün-

---

tüketildiği) şeklindeki tezi, Marx'ın her zaman için en ağır eleştiri ve alaylarına hedef olacaktır.

[26] **Henri Storch** (1766-1835). Rus iktisatçısı. Burada **Considérations sur la nature de revenu national** (Paris 1824) adlı kitabı sözkonusudur. (MELİ)

ler aleminde üreticinin payının ne olacağını toplumsal kurallara göre saptamak üzere üreticiyle ürünler, dolayısıyla da üretimle tüketim arasına girer.

Gelelim, üretimin dışında ve yanıbaşında özerk bir alan olarak mı bulunmaktadır bölüşüm acaba?

Bölüşüm ve Üretim

27 b₁)Alışılagelmiş ekonomi eserlerine baktığımızda ilk göze çarpan şey, bunlarda her şeyin iki biçim altında tespit edildiğidir. Örneğin toprak rantı, ücretler, faiz ve kâr bölüşüm kısmında ortaya çıkarken, toprak, emek ve sermaye üretim kısmında, birer üretim faktörü olarak boy gösterirler. Şimdi, daha ilk bakışta sermayenin çift biçimde, 1) üretim faktörü olarak, 2) gelir kaynağı olarak, belli bölüşüm formlarını belirleyen bir etmen olarak tesbit edildiği bellidir. Faiz ve kâr sermayenin kendini çoğaltma, büyütme biçimleri, dolayısıyla bizzat sermaye üretiminin ögeleri oldukları ölçüde, demek bizatihi faiz ve kâr olarak, üretimde de boygöstermektedir. Bölüşüm formları olarak ise faiz ve kâr, bir üretim faktörü niteliğiyle sermayeyi varsayarlar. Önvarsayımı üretim faktörü olma niteliğiyle sermaye olan bölüşüm formlarıdır faiz ve kâr. Hem de aynı zamanda, sermayenin kendini yeniden-üretme formları.

Ücret (emek ücreti) de, aynı şekilde, bir başka başlık altında ücretli emek adıyla incelenen nesneden başkası değildir: Emeği öbür tarafta bir üretim faktörü olarak tanımlayan özgüllük, burada bir bölüşüm

[27] Birer gelir (üründen pay alış) biçimi olarak ücret, kâr ve rant ancak belli bir üretim biçiminin çerçevesinde sözkonusudur. Bu unutulunca, bu kez bu gelir biçimlerine yol açan üretim fonksiyonları —ücretli emek, sermaye ve büyük tarım— sanki apayrı ve bağımsız faktörlermiş gibi gösterilecektir.

karakteristiği olarak ortaya çıkar. Emek eğer ücretli emek diye ayrıca belirtilmemiş olsaydı, emeğin ürünlere katılma tarzı da ücret şeklinde belirmeyecekti; örneğin kölelikte olduğu gibi. Nihayet en ileri bölüşüm formunu ele alacak olursak, toprak mülkiyetinin ürüne katılma aracı olan toprak rantının önvarsaydığı üretim faktörü de kendi başına toprak değil, büyük toprak *mülkiyetidir (daha doğrusu büyük tarım)*; nasıl ücretlerin önvarsaydığı faktör de kendi başına emek değilse. Bölüşüm ilişki ve formlarının üretim faktörlerinin ters yüzünden başka bir şey olmadıkları böylece ortaya çıkmış oluyor. Üretime ücretli emek biçiminde katılan birey, ürünlerden, üretimin sonuçlarından payını da, ücret biçiminde alacaktır. Bölüşümün yapısı bütünüyle üretimin yapısı tarafından belirlenmiştir. Bölüşüm, bölüştürülebilecek şeyin ancak üretimin verileri olabileceği anlamında, sadece nesnesi bakımından değil, aynı zamanda, belli üretime katılış tarzlarının belli bölüşüm biçimlerini, yani bölüşüme katılma formlarını belirlediği anlamında, biçimi bakımından da bizzat üretimin ürünüdür. Toprağı üretime, toprak rantını bölüşüme vb. koymak düpedüz kendini aldatmak olur.

Bundan dolayı, Ricardo gibi, üretimden başka hiçbir şey görmemek suçlamasına en sık uğrayan iktisatçılar, içgüdüsel olarak, bölüşüm biçimlerini bir toplumdaki üretim faktörlerinin kendilerini açığa vurdukları en özgül ifade şekli olarak kavradıkları için, bölüşümü ekonominin tek inceleme konusu diye ta-
28 nımlamışlardır.

[28] Bk. **Principles, Preface, p.1:** «emek, makina ve sermayenin ortak çalışmasıyla topraktan elde edilen ürün, toprak sahibi, sermaye sahibi ve işçi arasında bölüştürülür... Ancak farklı dönemlerde bu üç sınıfın bölüşümden ne kadar alacağı, toprağın verimliliğine, sermaye →

Tek başına bir birey için bölüşüm, şüphesiz içinde üretim yaptığı üretim sistemi dahilinde kendi konumunu belirleyen, dolayısıyla da üretimden önce gelen bir toplum yasası görünümündedir. Bireyin, diyelim ki aileden, sermayesi ya da toprağı yoktur. Toplumsal bölüşüm sistemi onu doğumunda ücretli işçiliğe ayırır. Oysa bizzat bu ayrılış, aslında sermaye ve toprak mülkıyetinin bağımsız birer üretim faktörü olarak varolmalarının bir sonucudur.

Toplumun bütününe gelince, bölüşüm bir başka bakımdan daha, üretimden önce gelip, ekonomi-öncesi bir olgu gibi üretimi belirler gözükür. İstilâcı bir ulus toprağı fatihler arasında bölüştürür, böylece toprakta belli bir bölüşüm ve mülkiyet biçimi empoze eder, bu suretle de üretimi belirlemiş olur. Ya da istilâ ettiği ülkenin halkını tutsak edip köle emeğini üretimin temeli haline getirir. Ya da bir ulus devrim yoluyla büyük toprak mülkiyetini parçalayıp küçük arazilere ayırır ve dolayısıyla da bu yeni bölüşümle üretime yeni bir nitelik kazandırır. Ya da bir hukuk sistemi toprak mülkiyetini belli ailelere ilelebet tahsis eder, ya da emeği babadan oğula geçen bir ayrıcalık olarak dağıtmak suretiyle belli kastlarla sınırlar. Tüm bu örneklerde, ki hepsi de tarihten alınmadır, bölüşümün yapısı üretim tarafından değil, tam tersine üretimin yapısı bölüşüm tarafından belirlenip biçimlendiriliyormuş gibi gözükmektedir.

Bölüşüm, en yüzeysel düşünüş tarzında ürünlerin bölüşümü olarak, ve dolayısıyla da üretimden biraz daha uzak ve yarı bağımsız bir nitelikle ortaya çıkar. Ancak bölüşüm, ürünlerin bölüşümü olmaz-

---

birikiminin ve nüfusun durumuna, kullanılan araçların niteliğine ve kullanılış biçimlerine bağlı olarak değişir. Bu bölüşümü düzenleyen yasaları tayin etmek, ekonomi politiğin temel sorunudur.»

dan önce, 1) Üretim araçlarının bölüşümü, ve 2) aynı ilişkinin bir sonucu olarak, toplum üyelerinin farklı üretim çeşitlerini bölüşmesidir. (Bireylerin belirli bir üretim ilişkileri çerçevesine oturtulması.) Ürünlerin bölüşümünün, bizzat üretim sürecinde içerilmiş olan ve üretimin yapısını belirleyen bu bölüşümün sadece bir sonucu olduğu açıktır. Bu iç bölüşümü gözönüne almadan üretimden söz etmek şüphesiz boş bir soyutlamadır; öte yandan ürünlerin bölüşümü ise, zaten üretimin yapısal bir ögesi olan bu bölüşümde verilidir. Modern üretimin özgül toplumsal yapısını kavramayı amaçlayan ve **par excellence** üretim alanı-
29 nın iktisatçısı olan Ricardo işte tam bu nedenledir ki **üretimin değil** bölüşümün modern ekonominin asıl inceleme alanı olduğunu bildirir. Bu da üretimi ebedi bir gerçeklik olarak çizip, tarih olayını bölüşümün hüküm alanına gönderen iktisatçıların saçmaladığını bir defa daha gözler önüne serer.

30 Üretimle bu üretimi karakterize eden bölüşüm arasındaki ilişki konusunun üretimin kapsamına girdiği açıktır. Üretim, üretim araçlarının belli bir bölüşümüyle başlamak zorunda olduğuna göre, bundan bölüşümün hiç olmazsa bu anlamda üretimden önce geldiği ve üretimin öncülüğünü oluşturduğu sonucu çıkar denecek olursa, bunun da cevabı şudur: Üretimin gerçekten de şartları ve önvarsayımları vardır; ve bunlar üretim sürecinin ögelerini oluştururlar.

** **Par excellence:** (Fr.) kelimenin tam anlamıyla.

** Marx burada yeniden-üretim kavramının en tam açıklamasını veriyor. Üretim belli bir yapı içinde (sözgelimi emeğin emek-gücü şeklinde satılması ve sermayenin üretici gücü haline gelmesi; bunu doğuran, üretim araçlarının bir sınıfın mülkiyetinde olması olayı v.b.) gerçekleşir ve ürünlerin nasıl bölüşüleceğini bu yapı belirler. Ancak bizzat bu yapıyı üreten ve yapının iç dinamiklerini geliştirerek, onu **dönüştürerek yeniden-üreten,** toplumsal üretim sürecidir.

İlk başlarda bunlar kendiliğinden, doğal birer oluşum olarak belirebilir. Ancak bizzat üretim sürecinin kendisi onları doğal belirleyiciler olmaktan çikarıp tarihî belirleyicilere dönüştürür; bir dönemde üretimin doğal önvarsayımı olarak ortaya çıkanlar, bir başka dönem için üretimin tarihî ürününden ibarettirler. Örneğin makinaların kullanılmaya başlaması hem üretim araçlarının, hem de ürünlerin bölüşümünü yeni bir şekle sokmuştur. Bizzat modern büyük toprak mülkiyeti modern ticaret ve modern sanayiin, ve aynı zamanda da bu sonuncusunun tarıma uygulanışının bir ürünüdür.

Yukarıda ortaya atılan soruların hepsi de son
31 tahlilde üretimde genel-tarihî ilişkilerin oynadığı role ve [üretimin] genel olarak tarihin yürüyüşüyle olan ilişkisine indirgenebilir. Her halükârda konunun üretimin inceleme ve irdelemesi kapsamına girdiği açıktır.

Yine de bu sorular yukarıda konuldukları sudan biçimde, aynı kısalıkta birer değinmeyle halledilebilir. Tüm istilâ durumlarında üç ihtimal söz konusudur. İstilâcı ulus boyun eğdirdiklerini kendi üretim tarzına bağımlı kılar (örneğin İngilizlerin İrlanda'da bu yüzyılda, ve kısmen Hindistan'da yaptıkları gibi); ya da eski tarzı olduğu gibi bırakıp haraç almakla yetinir (örneğin Türkler ve Romalılar); veya karşılıklı bir etkileşim vuku bularak bunun sayesinde yeni bir şey, bir sentez meydana çıkar (Cermen istilaları, kısmen). Üç durumda da ortaya çıkan yeni bölüşümde belirle-

31 Genel-tarih: Allgemeingeschichtliche. Dar anlamda üretim tarihinden öte «genel» tarih, yani istilaları, devrimleri ve yasaları da içeren insanlık tarihi. Burada üretim tarzı ile tarihî gelişim arasındaki diyalektik *sorunu ortaya atılıyor. Buradaki «sudan» cevaplara oranla asıl* ciddî cevap, herhalde üretim tarzının tarihî, siyasal, hukukî yapıları nasıl belirlediğini incelemek olacaktı. Bk. s. 182

yici olan faktör, ister istilâcı ulusunki, ister istilâya
uğrayan ulusunki, ister ikisinin kaynaşmasından do-
ğan biçim olsun, üretim tarzıdır. Yeni bölüşüm yeni
üretim döneminin önvarsayımı gibi gözükse bile, de-
mek ki aslında bizzat kendisi üretimin, salt genel an-
lamda üretimin değil, sözkonusu özgül tarihi üretim
biçiminin bir ürünüdür.

Moğollar, sözgelimi, Rusya'yı yakıp yıkarken,
başlıca koşulu olarak uçsuz bucaksız tenha alanlar
gerektiren üretimleri hayvancılığa uygun olarak ha-
reket ediyorlardı. Toprakta yalnız başlarına yaşayan
32 ve geleneksel üretimleri Leibeigne'lerle yapılan tarım
olan Cermen barbarlarının, bu koşulları Roma eyalet-
lerine o kadar kolay empoze edebilmeleri de, bura-
larda gerçekleşmiş olan toprak mülkiyetinin az sayı-
da ellerde yoğunlaşması olayının eski tarımsal iliş-
kileri zaten bütünüyle altüst etmiş olmasındandı.

Belli bazı çağlarda sırf yağmacılıkla geçinildiği
klişeleşmiş bir kanıdır. Oysa yağmanın mümkün ola-
bilmesi için ilkin yağmalanacak bir şeylerin, o hâlde
de üretimin varolması gerekir. Sonra yağmanın ken-
disinin ne şekilde yapılacağını saptayan şey de üre-
tim tarzıdır. Tahvilat spekülasyonu yapılan bir ulusu
yağmalamanın yöntemi, örneğin sığır çobanlığıyla ge-
çinen bir ulusun yağması ile bir değildir.

Köle tutsak edilmekle, doğrudan doğruya bir
üretim aracı ele geçirilmiş olur. Ama o zaman da
kölenin kaçırılıp getirildiği ülkenin üretiminin köle
emeğine yer verebilecek bir yapıda olması, ya da (Gü-
33 ney Amerika'da olduğu gibi) köleye tekabül eden bir
üretim tarzının yaratılması gerekir.

[32] Toprak kölesi.

[33] Marx, Güney Amerika kadar, herhalde ABD'nin güneyini de kaste-
diyor. (MELİ)

Kanunlar bir üretim aracını, sözgelimi toprağı süresiz olarak belli ailelerin tasarrufuna vakfedebilir. Ancak bu kanunlar sadece büyük boyutlu toprak mülkiyeti toplumun üretimiyle uyum içinde olduğu zaman ekonomik bir anlam ifade edebilirler; sözgelimi İngiltere'de olduğu gibi. Fransa'da küçük çaplı tarım büyük arazi mülkiyetine rağmen yaşantısını sürdürebilmiş, sonuç olarak da bunlar devrimde parçalanabilmişlerdir. Ya küçük mülkiyetin kanun yoluyla sürekli kılınması? Mülkiyet bu kanunlara rağmen yeniden yoğunlaşır. Kanunların bölüşüm ilişkilerini istikrarlı tutabilmekte ne ölçüde etkili olacağı, dolayısıyla üretim üzerindeki etkisi, her örnek için ayrı ayrı saptamayı gerektirir.[34]

c1) Son olarak, Mübadele ve Dolaşım.

Mübadele ve Üretim.

Dolaşım aslında sadece mübadelenin belli bir ögesidir, bir de, bir bütün olarak alınan mübadele.

Mübadele sadece üretim ve üretim tarafından belirlenen bölüşüm ile tüketim arasındaki dolayım ögesi olduğuna, ve tüketimin kendisi de bizzat üretimin bir ögesi olarak belirdiğine göre, mübadelenin de üretimin bir ögesi olduğu, üretim sürecinde içerilmiş olduğu ortadadır.

Önce, bizzat üretim süreci içinde gerçekleşen eylemlerle potansiyeller mübadelesinin doğrudan doğ-

[34] Fransa'da büyük feodal toprak mülkleri 1789 devriminde parçalanmış; Napolaon döneminde ise yeni mülkiyet düzeni yasal biçime kavuşturulmuştu. 1804 medenî kanununun mülkiyet ve miras konusundaki hükümleri küçük toprak mülkiyetini korur nitelikteydi; nitekim Fransız devriminin ideolojisi, herkesin kendi küçük mülküne sahip olabileceği bir düzeni savunmaktaydı. Marx, kapitalizmin gelişmesi karşısında böyle bir hukukî düzenin ağırlığının ne olacağını soruyor.

ruya üretime dahil olduğu ve üretimin ta kendisini oluşturduğu açıktır. Aynı şey ikinci olarak ürünlerin mübadelesi için de, bu mübadelenin ürünün tamamlanıp doğrudan doğruya tüketime hazır hale getirilmesinde aracı rolü oynaması anlamında, geçerlidir. Bu anlamda mübadele, bizzat üretimin kapsamına giren bir işlemdir. Üçüncü olarak, exchange between
35 dealers and dealers tabir edilen şey de, örgütlenmesi bakımından bütünüyle üretimce belirlenmiş olması bir yana, bizzat kendisi bir üretme faaliyetidir. Mübadele sadece ürünün doğrudan doğruya tüketim için el değiştirdiği son aşamasında üretimin yanısıra, üretimden bağımsız, üretim faaliyetine ilgisiz bir olay olarak belirir. Oysa, 1) ister kendiliğinden, doğal bir biçimde, ister tarihî gelişim ürünü olsun, işbölümü olmadan mübadele olmaz; 2) Özel mübadele özel mülkiyeti varsayar; 3) mübadelenin yoğunluğu ve yaygınlığı ve yapılış tarzı da üretimin gelişim derecesi ve yapısı tarafından belirlenir. Örneğin: Kentle kırsal bölgeler arasındaki mübadele. Kırsal bölgelerde, kentte vb. mübadele. Bütün bakımlardan mübadele ya doğrudan doğruya üretim fiilinde içerilmiş, ya da üretim tarafından belirlenmiş bir süreç olarak gözükmektedir.

Bunlardan çıkardığımız sonuç üretim, bölüşüm, mübadele ve tüketimin hep aynı şey oldukları değil, bir bütünlüğün yapısal parçacıklarını, bir birlik dahilindeki ayırımları oluşturduklarıdır. Üretim hem anti-
36 tetik belirlenmesinde, kendine, hem de aynı zaman-

[35] (İng.) Satıcılarla satıcılar arasındaki mübadele. Bk. Smith, **Wealth,** p. 342: «Her ülkenin dolaşımı iki kola ayrılabilir: mal satıcılarının birbiri arasındaki dolaşım ve satıcılarla tüketiciler arasındaki dolaşım.»

[36] Antitetik belirlenmesinde: **In der gegensätzlichen Bestimmung der Produktion.** Bu deyimle anlatılan, üretimin tekyanlı biçimi, yani öteki →

da öbür ögelere egemendir. Süreç yeni baştan başlayabilmek icin daima üretime döner. Egemen ögenin mübadele ya da tüketim olamayacağı ortadadır. Ürünlerin bölüşümü anlamında bölüşüm de aynı; öte yandan üretim faktörlerinin bölüşümü anlamında bölüşüm ise üretimin bir ögesidir. Belirli bir üretim o halde belirli bir tüketim, bölüşüm ve mübadeleyi, ve **bu farklı ögeler arasında belirli birtakım ilişkileri** belirler. Buna karşılık dar anlamıyla üretimin kendisinin de öbür ögeler tarafından belirlendiği inkâr edilemez. Örneğin piyasa, yani mübadelenin alanı genişleyecek olursa üretim nicelik bakımından artar, üretimin farklılaşması (işbölümü) derinleşir. Bölüşümdeki bir değişme, sözgelimi sermayenin yoğunlaşması, nüfusun kentle kır arasında farklı dağılımı vb., üretimi değiştirir. Nihayet, tüketimin gerekleri üretimin niteliğini saptar. Farklı ögeler arasında karşılıklı etkileşim vuku bulur. Her organik bütünlükte bu böyledir.

3) EKONOMİ POLİTİĞİN YÖNTEMİ

37 Belli bir ülkeyi ekonomi politik açısından incelediğimiz zaman önce o ülkenin nüfusu, bunun sınıf-

---

belirleyicileri dıştalıyan, kendini onların **karşıtı** (antitezi) şeklinde ortaya koyan biçimidir. Yani teknik üretim süreci. Toplumsal bir bütün olarak kavranan üretim (üretim tarzı) hem bu dar anlamda üretime, hem de onun dıştaladığı öteki faktörlere egemendir.

[37] Aşağıdaki birkaç sayfanın, Hegel'in **Hukuk Felsefesindeki** şu pasajla birlikte okunması gerekir: «Ampirik bilimlerde genel olarak tasavvurda (Vorstellung) bulunan veri analiz edilir ve tekil, genellik düzeyine çıkartıldığında, buna kavram adı verilir. Biz bu yolu izlemeyeceğiz, çünkü bizim istediğimiz, kendi fikir ve düşüncelerimizden bir şey katmaksızın, kavramın nasıl kendi kendini belirlediğini ve gücünü →

lara dağılımı, kentler ve kırsal bölgeler, kıyılar, üretimin çeşitli dalları, ithalat ve ihracat, yıllık üretim ve tüketim, meta fiyatları vb. ile başlarız.

Gerçek ve somut olandan, gerçek önvarsayımdan yola çıkmak, böylece ekonomide sözgelimi tüm toplumsal üretim faaliyetinin temeli ve öznesi olan toplum ile başlamak doğru gibi gözükür. Oysa daha dikkatli bakıldığında bunun yanlış olduğu ortaya çıkar. Toplum, örneğin oluşmuş bulunduğu sınıfları hesaba katmazsak bir soyutlama olarak kalır. Eğer kaynaklandıkları ögelerden, örneğin ücretli emek, sermaye vb.'den haberimiz yoksa, bu sınıflar da yine boş lâftan ibarettir. Bu ögelere gelince, bunlar da

---

bize kabul ettirdiğini izlemektir. Bu suretle elde edeceğimiz şey, bir dizi düşünce ile bir dizi fiili biçimleniş (daseiende Gestalten) olup, ikinci dizide tarih içinde belirtş sırası ile kavramsal sıranın kısmen birbirinden farklı olduğu görülebilir. Örneğin mülkiyetin fiilen aileden önce varolmuş olduğu söylenemez ve buna rağmen mülkiyet, aileden önce ele alınmıştır. Dolayısıyla burada neden en yüksek olanla, yani somut gerçeklikle başlamadığımız sorulabilir. Cevap, bizzat gerçekliğin kendisini bir sonuç şeklinde görmek istediğimiz ve bunun zorunlu koşulunun öncelikle soyut kavramı kavramak olduğudur. Bundan dolayı kavramın biçimlenişi olan fiilî gerçeklik, fiiliyatta birinci de olsa, bizim için en sondur, çıkarımdır. İzleyeceğimiz süreç, soyut biçimlerin, kendi başlarına gerçekliği olmayan soyutlamalar olduklarını gösterme sürecidir.» (Hukuk Felsefesi, par. 32.)

Bu pasaj, Hukuk Felsefesinin Önsözünün sonunda gelmekte ve bir sonraki paragrafta, kitapta izlenecek olan «kavramlar ve fiilî biçimlenişler dizisi» özetlenmektedir. Kısaca, 1— Soyut hukuk (yani özel hukuk; medenî hukuk) a— mülkiyet, b— sözleşmeler, c— haksızlık. 2— Ahlâk, 3— Töreler düzeni, a— aile, b— sivil toplum (i— ihtiyaçlar sistemi; yani iktisat, ii— polis ve korporasyon; yani sivil örgütler, iii— yasalar) c— devlet (i— iç devlet hukuku; yani kamu hukuku, devletin iç yapısı, ii— dış devlet hukuku; yani devletler hukuku, iii— dünya tarihi). Bu yapıtla elimizdeki metin arasındaki zımnî diyalogu metin boyunca izleyeceğiz.

mübadele, işbölümü, fiyatlar vb.'yi varsayarlar. Örne-
ğin ücretli emeksiz, değer, para, fiyat vb.'siz serma-
ye, hiçbir şey ifade etmez. Başlangıç noktamız ola-
rak toplum almak, o halde, bütünlüğün bulanık ve
38 düzensiz bir tasavvuru olacak, bizim de buradan, daha
ileri düzeyde belirlemeler yoluyla, analitik olarak git-
gide daha basit kavramlara, veri alınan somutluktan
39 hareketle gitgide saydamlaşan soyutlamalara doğru
ilerlememiz gerekecektir— tâ en basit karakteristik-
lere varıncaya kadar. O noktadan sonra ise, en so-
nunda yeniden topluma, ama bu kez bir bütünlüğün
bulanık tasavvuru olarak değil, çok sayıda belirleme-
ler ve ilişkilerden oluşan zengin bir bütünlük olarak
topluma ulaşıncaya kadar aynı yoldan geriye dönme-
miz gerekecektir. Bunların birincisi ekonominin yeni
doğduğu sıralarda izlediği yoldur. Sözgelimi Onye-
dinci yüzyıl iktisatçıları daima yaşayan bütünle, halk,
ulus, devlet, birkaç devlet vb. ile başlarlar; daima
işbölümü, para, değer vb. gibi birkaç belirleyici so-
yut, genel ilişkiyi analiz yoluyla keşfederek bitirirler.
Bu farklı ögeler az çok kesin bir şekilde saptanıp so-
yutlandıktan sonra ise, emek, işbölümü, ihtiyaç, mü-
badele değeri gibi basit ilişkilerden hareketle devlet,
uluslararası mübadele ve dünya pazarları düzeyine
tırmanan ekonomik sistemler gözükmeye başladı. Bi-
limsel olarak doğru olan yöntem şüphesiz bu ikincisi-
dir. Somut, çok sayıda belirlemenin bir noktada bağ-
daşması, dolayısıyla çoğulluğun birliği olduğu için so-

38 Tasavvur: Vorstellung; «zihinsel imge» anlamında.

39 Almanca «basit» (Einfach) sözcüğü kök anlamıyla «tek cepheli» «yalınkat» gibi bir anlama sahiptir; dolayısıyla, çok cepheli bir bütünlükten soyulmuş bir tabaka, bir soyutlama. «Somut» (Konkret) ise zaten sözcük anlamıyla «üstüste binmiş», «bir noktada birikmiş» vb. demektir. «İki yol» benzetmesi için bk. Küçük Mantık I, par. 227-228.

muttur. O halde somut, gerçek hareket noktası ve dolayısıyla gözlem ve tasavvurun da hareket noktası olduğu halde, düşüncede bir hareket noktası olarak değil bir toplama ve birleştirme süreci, bir sonuç olarak ortaya çıkacaktır. Birinci yol boyunca, tasavvurun bütünlüğü çözülüp soyut belirlemeler şekline dönüşmüştü; ikincisinde soyut belirlemeler somutun düşünce yoluyla yeniden-üretilmesine doğru giderler. Bu yoldan Hegel, gerçeği, kendini kendinde toplayıp odaklaştıran, kendi derinliklerine dönen, kendi kendine, kendi devinimine kaynak olan Düşünce'nin ürünü olarak kavrama hayaline kapıldı — oysaki soyuttan somuta yükselme yöntemi düşünce için sadece somu-
40 tu kendine mal etmenin, onu zihinde somut olarak yeniden-üretmenin yoludur. Ama somutun kendisinin oluştuğu süreç bu değildir. Örneğin en basit ekonomik kategori, diyelim mübadele değeri, bir toplumu, özgül birtakım ilişkiler çerçevesinde üretim yapan bir toplumu, ayrıca da belli bir aile ya da komün ya da devlet vb. biçimini önvarsayar. Verili somut, yaşayan bir bütünlüğün soyut, tekyanlı bir ilişkisi olarak gerçekliğe sahiptir. Buna karşılık bir kategori olarak ise mübadele değerinin tufan-öncesi bir gerçekliği vardır. Bu durumda, kavramsal düşünceyi gerçek insan, kavranan dünyayı da başlı başına tek gerçeklik belleyen bilinç türü için —felsefî bilincin belirleyici özelliği— kategorilerin süreci, sonuç olarak dünyayı üreten
41 —ilk mahmuz dürtüsünü ne yazık ki dışarıdan alan—

40 «İkinci yol» boyunca somut, zihinde soyut belirlemelerden hareketle yeniden-üretilmektedir. Bu, Hegel'in yorumunun aksine, somutun üretilme süreci değil, **zihinde yeniden-üretilme sürecidir.**

41 **Der leider nur einen Anstoss von aussen erhält.** Anstoss hem darbe, köstek tökez; hem de mahmuz, dürtü, bir süreci başlatan ilki (impulse) anlamına gelir. Cümleyi, Fransızca çeviriye uyarak, ikinci anlamda →

gerçek üretme eylemi olacaktır; somut bütünlük bir düşünce-bütünlüğü, bir düşünce somutu, gerçekten düşünmenin, kavramsallaştırmanın bir ürünü olduğu oranda —yine bir totoloji oluyor ama— doğrudur bu; ama kesinlikle, dolaysız algılayışın dışında ya da üstünde kendi kendini doğuran Kavram'ın ürünü anlamında değil; dolaysız algılamanın işlenip kavramlar haline getirilmesinin bir ürünü olarak. Kafada bir düşünce-bütünü olarak beliren bütünlük, elinden gelen tek yoldan, yani sanat, din ya da eylem yollarından ayrı bir yoldan, alemi kendine mal eden düşünen kafanın bir ürünüdür. Gerçek özne ise kafanın dışında bağımsız varlığını ilk başta olduğu gibi sürdürür— yani kafanın tutumu salt spekülatif, salt teorik kaldığı sürece. O halde teorik yöntemde de öznenin, yani toplumun, önvarsayım olarak daima akılda tutulması
42 gerekmektedir.

43 Ama bu kategorilerin, nispeten somut olanlarından daha önce de bağımsız tarihî ya da doğal bir varlıkları olmamış mıdır? Evet ve hayır. Örneğin Hegel, **Hukuk Felsefesi**'ni, öznenin en basit hukukî iliş-

---

okuduk. «Dış dünyayı kavramların diyalektiği üretir. Tabii yazık ki bu kavramların varolabilmesi için önce 'dışarıda' bir dayanak noktası lazımdır, ama o kadarı da olur artık».

[42] Bu bölüm için bk. **Felsefenin Sefaleti**, s. 109-133. Anlatılan, Hegel'den çok «Hegelci» Proudhon'a karşıdır. Proudhon, «teorik yöntem»i kullanarak değer, işbölümü, makina, rekabet, tekel... gibi bir dizi oluşturur ve bunların sırayla birbirinden türeyen kategorilerin «mantıkî tarihi» olduğunu söyler. Marx ise kategorilerin ancak belli bir üretim tarzı içinde anlam taşıdıklarını ve ancak üretim süreci içinde yeniden-üretildikleri için gerçekliğe sahip olduklarını söylemektedir.

[43] Kapitalist toplumun önvarsayımlarının (para vb.) kapitalist toplumdan önce ortaya çıkmasının şart olduğu, buna karşılık aynı kategorik ilişkinin (önvarsayımın) farklı toplumsal-üretimsel temeller üzerinde farklı anlamlar ifade edeceği söyleniyor. Bk. özellikle Başlık 4. ve 11.

kisi olması itibariyle, haklı olarak zilyedlikle başlatır.
44 Oysa zilyedlik çok daha somut ilişkiler olan aile ve efendilik-uşaklık ilişkilerinden önce varolmaz. Öte yandan, henüz sadece **zilyedi olan, mülkiyetli** olmayan aile ya da klan topluluklarının varlığı da, haklı olarak, ileri sürülebilir. O halde, mülkiyete oranla, nispeten daha basit kategori, basit ailelerin ya da klan gruplarının ilişkisi olarak belirmektedir. Daha yüksek toplumda ise aynı kategori gelişmiş bir örgütlenmenin nispeten basit bir alt-ilişkisi görünümünü kazanır. Ama her halükârda zilyedlik kategorisinin bir ilişkisi olduğu somut taban daima varsayılmıştır. Tek başına bir vahşinin birşeylere sahip olduğu düşünülebilir. O zaman da zilyedlik hukukî bir ilişki değildir. Tarihî bakımdan, zilyedlik ilişkisinin gelişerek aileyi doğurduğu da yanlıştır. Aksine, zilyedlik daima bu «daha somut hukukî kategoriyi» önvarsayar. Ama şu kadarı yine de söylenebilir ki, basit kategoriler nispeten az gelişmiş somutun, zihinde daha somut kategori ile ifade edilen daha çok yanlı ilişkiyi vazetmeden önce kendini realize etmiş olabileceği ilişkilerin ifadesidirler; gelişmiş somut ise aynı kategoriyi kendi ikincil bir ilişkisi olarak muhafaza eder. Para, serma-

44 Zilyedlik: **Besitz**. Özellikle **Başlık** 12.de karşımıza çıkacak olan bu terim, medenî hukukta, bir eşyanın fiilen benim elimde ve kullanımımda oluşunu ifade eder. Kavramın ilginç yönü şudur: Zilyedlik olgusu, bir vahşi ve hatta bir hayvan için dahi geçerlidir. Ama bu ilkel olgunun **hukukî** bir anlam kazanması, zilyedlikten farklı bir şey olan **mülkiyet** hakkı bağlamında ve ona oranladır. (Elimdeki eşya benim mülküm, bir başkasının mülkü, ya da kamusal mülk olabilir ve benim zilyedliğim mülkiyet hakkını çeşitli şekillerde etkileyebilir.)

Hegel'de «bir şey üzerinde dışsal bir güç sahibi olmak» diye tanımlanan zilyedlik (**Hukuk Felsefesi**, par. 45) mülkiyeti tanımlayan üç ögeden ilkidir (ötekiler yararlanma ve elden çıkarma hakları).

ye ortaya çıkmadan, bankalar çıkmadan, ücretli emek vb. çıkmadan önce varolabilir ve tarihte olmuştur da. Böylece, bu bakımdan, daha basit kategorinin nispeten azgelişmiş bir bütünlüğün egemen ilişkilerini, veyahut da nispeten gelişmiş bütünlüğün, bu bütünlük daha somut bir kategori ile ifade edilen yönde gelişmezden önce de tarihî bir varlığı olan ikincil ilişkilerini ifade edebileceği söylenebilir. En basitten karmaşığa yükselen soyut düşüncenin yolu, bu anlamda, gerçek tarihî sürece tekabül edecektir.

Buna karşılık, sözgelimi işbirliği, gelişmiş bir işbölümü vb. gibi ekonominin en ileri formlarına sahip olmakla birlikte paranın hiçbir çeşidinin bulunmadığı, sözgelimi Peru gibi, gelişmiş, ama tarihî bakımdan nispeten az olgun toplum biçimlerinin varlığı ortaya atılabilir. Slav komünlerinde de para ve paranın koşulu olan mübadele yalnızca sınırlarda, başkalarıyla alışverişte bir rol oynar; komünün kendi içinde ise yeri ya yoktur ya da önemsizdir. Mübadeleyi, orijinal, belirleyici yapısal öge olarak komünal toplumun orta yerine yerleştirmek genel olarak yanlıştır. Gerçekte mübadele, başlangıçta ayrı komünlerin birbiriyle olan ilişkilerinde ortaya çıkmıştır, bir komünün üyeleri arasındaki ilişkilerde değil. Sonra: çok eski tarihlerden itibaren her yerde bir rol oynamış olmasına rağmen, para eski çağda sadece belli, tekyanlı gelişmiş uluslarda, tüccar uluslarda egemen öge olmuştur. Eski dünyanın en ileri kesimlerinde, Yunan ve Romalılarda bile modern burjuva toplumunun önvarsayımı olan paranın tam gelişimine ancak çözülme dönemlerinde rastlanır. Bu son derece basit kategori, demek ki, tarihî çıkışını tüm yoğunluğuyla ancak en gelişmiş toplum koşullarında yapmaktadır. Tüm ekonomik ilişki türlerinin ortak ögesi kesinlikle değildir.

Örneğin, en yüksek gelişim noktasında bile Roma İmparatorluğunda aynı vergiler ve aynî ödemeler temel olarak kalmıştır. Para sistemi aslında tam anlamıyla sadece orduda gelişmiştir. Emeğin tamamını ise hiçbir zaman kapsamına alamamıştır. Demek ki, daha basit kategori tarihte daha somut olanından önce varolmuş olsa da, tam gelişimine (hem içerik hem yaygınlık bakımından) ancak karmaşık bir toplum biçiminde ulaşabilmektedir; buna karşılık daha somut kategori ise nispeten azgelişmiş bir toplum biçiminde daha tam bir gelişme göstermiştir.

Emek çok basit bir kategori sayılır. Emeğin bu genel biçiminde —başlı başına «emek» olarak— kavran-
45 ması da ölçülemiyecek kadar eskilere dayanır. Yine
de, ekonomik bakımdan bu yalınlıkta anlaşıldığında
'emek', bu basit soyutlamayı doğuran ilişkiler kadar
46 modern bir kategoridir. Örneğin parasal sistem, zen-
ginliği, hâlâ tam anlamıyla bir nesne olarak, dışsal
bir şey olarak, para şeklinde kavrar. Bu görüş açısı-
47 na oranla ticarî, ya da manüfaktür sistemi, zengin-

45 Genel anlamda «emek» olayının bir önvarsayım olarak belirmesi, kapitalist toplumun fiilî gelişiminin bir ürünüdür; ve zaten bir kategori olarak, bir önvarsayım olarak **kavranabilmesi** bile birkaç yüzyıllık bir pratiğin ürünüdür.

46 Onaltıncı yüzyıldan Onsekizinciye kadar hakim olan ve değerin sadece değerli metallerde içerildiği, öteki malların değerinin ancak altın ve gümüşe kıyasla, onlarla mübadele edilebildikleri ölçüde varolduğu anafikrine dayanan sistem. Servetin henüz daha çok parasal-ticarî sermayeye dayandığı ve Amerikan altınının önemli bir rol oynadığı çağın doğal ifadesidir.

47 Merkantilist sistem diye adlandırılan bu sistemi Marx genellikle parasal sistemden ayırmaz. Onyedinci yüzyıl Avrupa'sını karakterize eden bu düzen **kayıtsız şartsız servet kazancını** devletlerin amacı ilân etmiş ve serveti hâlâ sadece altın ve gümüş biçiminde kavradığı halde, →

liğin kaynağını nesneye değil öznel bir faaliyete —tica-
ret ve manüfaktür emeğine— yerleştirmekle, herne-
kadar bu *faaliyeti halâ*, daima dar sınırlar çerçevesin-
de, para-yapma fiili şeklinde kavramışsa da, ileriye
doğru büyük bir adım atmıştır. Bu sistemin tersine, Fiz-
48 yokratlarınki belli bir emek türünü —tarımı— zengin-
liğin yaratıcısı olarak koyar; nesnenin kendisi para
kılığından çıkıp, genel anlamda, ürün olarak görülür.
Yine de bu ürün üretici faaliyetin sınırlılığına yaraşır
bir şekilde daima doğaca belirlenmiş bir ürün —tarım
ürünü, kelimenin tam anlamıyla bir toprak *mahsulü*—
olarak kalır.

Adam Smith'in ileriye doğru attığı muazzam adım, zenginlik *yaratıcı faaliyetten* tüm sınırlayıcı kayıtları kaldırmak oldu. Zenginliğin kaynağı yalnız manüfaktür ya da ticarî ya da tarımsal emek değil, biri olduğu kadar öbürüdür, düpedüz emektir. Zenginlik yaratma faaliyetinin soyut bir evrenselliğe ulaşmasıyla, şimdi artık zenginlik diye tanımlanan nesnenin genel hali, yani **başlı başına ürün, ya da başlı başına** emek —ama bitmiş, nesnelleşmiş şekliyle emek— elde edilmiştir. Bunun ne kadar zor ve büyük bir geçiş olduğu Adam Smith'in kendisinin halâ zaman zaman Fizyokratik sisteme takılıp kalmasından bellidir. Şimdi, burada *başarılmış* olan *şeyin, insanların* —hangi toplum biçiminde olursa olsun— üretici rolünü oynadık-

---

eskilerden farklı olarak, üretimi ve ihracatı artırıp altın ve gümüş elde etme politikasını vurgulamıştır. Fransa kıralı 14. Louis ve İngiliz Stuart hanedanının yüksek gümrük duvarlarıyla iç sanayii koruma politikası *bunun örneğidir.*

[48] Modern iktisadın ilk öncüsü olan bu okul Onsekizinci yüzyıla damgasını vurmuştur. Gerçekten yeni bir şeyin üretildiği tek sektörün tarım olduğunu, *sanayiin sadece metaın biçimini değiştirdiğini*, değer üretmediğini savunmuştur.

ları en yalın ve en eski ilişkinin soyut ifadesinin keşfinden ibaret olduğu sanılabilir. Bir bakıma doğrudur bu. Bir başka yönden ise değil. Emeğin özgül çeşitlerine karşı kayıtsızlık, hiçbiri artık diğerlerine üstün olmamak üzere bir araya gelmiş, son derece gelişmiş bir gerçek emek çeşitleri toplamını varsayar. Kural olarak, en genel soyutlamalar ancak mümkün olan en zengin gelişmenin ortasında, bir şeyin birçok şeyde, her şeyde ortak olarak belirdiği durumlarda ortaya çıkarlar. Bu bir şey, o zaman artık sadece tikel biçimler altında düşünülebilir olmaktan çıkar. Öte yanda, emeğin böyle kayıtsız şartsız emek olarak soyutlanması da salt somut bir emekler toplamından çıkarılan zihinsel sonuç olamaz. Emeğin özgül türlerine karşı kayıtsızlık bireylerin kolaylıkla bir işten öbürüne geçebildikleri, şu veya bu işte çalışmanın kendileri için bir rastlantı sorunu olduğu, dolayısıyla bir fark yaratmadığı bir toplum biçimine karşılıktır. Emek burada yalnız bir kategori olarak değil, gerçekte de genel zenginliğin yaratılma aracı haline gelmiş, belirli herhangi bir biçimde özel kişilerle organik bağıntı içinde olmaktan çıkmıştır. Bu durum en ileri şekline burjuva toplumun en modern biçiminde, Amerika Birleşik Devletleri'nde ulaşır. Modern ekonominin hareket noktası olan «emek», «genel anlamda emek»,
49 «emek sans **phrase**» kategorisinin soyutlanması o halde uygulamada ilk kez burada gerçekleşir. Tüm toplum biçimleri için geçerli son derece eski bir ilişkiyi ifade eden ve modern ekonomi tarafından tartışmalarının baş köşesine yerleştirilen bu basit soyutlama, demek ki, yine de bu soyutlama niteliğiyle sade-

[49] (Fr.) Kayıtsız şartsız, sırf emek; şu ya da bu çeşit emek değil, başlı başına «emek».

ce en modern toplumun bir kategorisi olarak pratik gerçekliğe kavuşmuştur. Denebilir ki, ABD'de tarihî bir sonuç olan emeğin niteliğine karşı bu kayıtsızlık, sözgelimi Ruslarda, doğal bir eğilim olarak da belirmektedir. Ama tabiat itibariyle her işte kullanılmaya uygun olan barbarlarla kendilerini her şeye uyarlayabilen uygar insanlar arasında bir dünya kadar fark vardır. Kaldı ki, Rusların emeğin özgül niteliğine karşı kayıtsızlıkları da pratikte onların geleneksel olarak son derece kısıtlı ve ancak dış etkiler sayesinde değiştirebilecekleri belirli bir emek çeşidine köle olmalarıyla aynı kapıya çıkar.

Bu emek örneği, en soyut kategorilerin bile, her çağda —bu ölçüde soyut oldukları için— —geçerli oldukları halde, fiilen bir soyutlama olarak ortaya çıkmalarının tarihî ilişkilerin bir ürünü olduğunu ve tam geçerliğe ancak bu ilişkiler için ve bu ilişkiler çerçevesinde kavuştuklarını çarpıcı bir biçimde göstermektedir.

50 Burjuva toplumu, tarihin en gelişmiş ve en çokyönlü üretim örgütlemesidir. Bu toplumun yapısının kavranması, ilişkilerini ifade eden kategoriler, bundan dolayı, yıkıntılarından ve ögelerinden burjuva toplumun kendini inşa ettiği, bir bölüğü hâlâ feshedilmemiş olan kalıntılarını beraberinde taşıdığı, başlangıçta salt nüanslardan ibaret olan özelliklerini açık bir anlatıma kavuşturduğu vb., tüm ortadan kaybolmuş toplumsal formasyonların da üretim yapı ve ilişkilerini kavramamıza olanak sağlar. İnsan anatomisi de may-

[59] Kapitalist toplumun önvarsayımı olan yapılar, kapitalist toplumun öncesinden alınmadır ve kapitalist toplumda üretime tam ve saf biçimleriyle hakim olurlar. Ancak bu söylenirken, bunların kapitalist ve kapitalizm öncesi toplumlarda ayrı bütünlüklerin ayrı işlevler gören ögeleri oldukları unutulmamalı.

mun anatomisinin bir anahtarıdır. Ama alt hayvan türlerinde gizli, daha ileri gelişme yönündeki imaların anlaşılması ancak daha ileri gelişim aşaması bir kez bilindikten sonra mümkündür. Demek ki, burjuva ekonomisi eski çağın vb. anahtarını sağlar. Ama kesinlikle, tüm tarihî farkları birbirine bulaştırıp tüm toplum biçimlerinde burjuva ilişkilerini gören iktisatçıların sandığı biçimde değil. Haraç, aşar vb.; toprak rantı bilindiğinde anlaşılabilir. Ama bunlar özdeşleştirilmemelidir. Sonra, burjuva toplumun kendisinin de nihayet antitetik bir biçim olması nedeniyle, daha önceki biçimlerden alınan ilişkiler burada sık sık bütünüyle çarpık ve hatta gülünçleşmiş şekillerde bulunacaktır. Örneğin kamu mülkiyeti gibi. O halde, hernekadar burjuva ekonomik kategorilerinin başka bütün toplum biçimleri için de bir geçerliğe sahip oldukları doğruysa da, bunu söylerken ihtiyatlı olmak gerekiyor. Çünkü bunlar, geliştirilmiş, çarpıtılmış ya da karikatürize edilmiş bir biçimde alınmışlardır, özde daima bir farklılaşma sözkonusudur. Tarihî gelişim ve ilerleme denen nesne genel olarak, en son biçimin kendisinden önce gelenleri kendisine doğru tırmanan basamaklar olarak görmesi olgusuna dayanır. Bu biçimin ise ancak nadiren ve belli koşullar altında kendi kendini eleştirmesi mümkün olacağından, —şüphesiz kendi kendilerini yozlaşma çağları olarak gören tarih dönemlerinden söz etmiyoruz— kendinden öncekileri kavrayışı da daima tekyanlı olacaktır. Hıristiyan dini kendinden önceki mitolojilerin nesnellikle anlaşılmasına ancak kendi özeleştirisini bir ölçüde, söz yerindeyse «potansiyel olarak» tamamlandığında yardımcı olabilmiştir. Aynı şekilde, burjuva ekonomisi feodal, antik Doğu ekonomilerini bir ölçüde anlamayı ancak burjuva toplum kendi özeleştirisine bir kez başladık-

tan sonra başarabilmiştir. Kendini mitleştirip geçmişle bütün bütün özdeşleştirmediği oranda, burjuva ekonomisinin kendinden önceki ekonomileri, özellikle doğrudan doğruya mücadeleye giriştiği feodalizmi eleştirmesi, hıristiyanlığın paganizme ya da protestanlığın katolikliğe yönelttiği eleştiriye benzer.

Ekonomik kategorilerin sıralamasında, öbür bütün tarih ve toplum bilimlerinde olduğu gibi, gerçekte olduğu kadar zihinde de, öznenin —burada modern burjuva toplumu— verili olduğu, dolayısıyla bu kategorilerin bu belirli toplumun, bu öznenin oluş biçimlerini, varoluş tarzlarını, ve genel olarak sırf tekyanlı birtakım cephelerini ifade ettikleri; dolayısıyla **bilimsel incelemede de toplumun bir bütün olarak kendisinin** başladığı noktadan başlanamayacağı unutulmamalıdır. Az sonra kategorilerin düzeni ve sırası konusunda belirleyici olacağı için bu noktanın akılda tutulması gerekir. Örneğin tüm üretimin ve tüm varlığın kaynağı olan toprağa ve tüm az-çok yerleşik toplumların ilk üretim biçimi olan tarıma bağlılığı yüzünden, toprak rantıyla, toprak mülkiyetiyle başlamaktan daha doğal bir şey yokmuş gibi gözükür. Ama aslında bundan daha yanlış bir şey olamaz. Tüm toplum biçimlerinde, bir tek üretim tarzı tüm diğerlerinin, ve o üretim tarzına özgü üretim ilişkileri de tüm diğer üretim ilişkilerinin rütbe ve etkinliğini tayin eder. Bu, bütün öbür renklerin özgüllüğünü belirleyen genel ışık kaynağıdır. İçinde vücut bulan tüm varlıkla-
51 rın özgül ağırlığını belirleyen özel eterdir. Örneğin

[51] Eter: Ondokuzuncu yüzyılda, uzayda enerjinin naklini açıklamak amacıyla, uzay boşluğunu doldurduğu hipotez olarak öne sürülen madde. Yercekimi vb. olguların ancak böyle bir maddi ortam icersinde varolabilecekleri kabul edilmiştir.

52 hayvancılık yapan toplumlarda (salt avcı ve balıkçı toplumlar asıl gelişimin başladığı noktanın dışında kalırlar). Bunlarda tarımın sadece belli bir biçimine rastlanır: seyrek ve geçici tarım. Toprak mülkiyetini bu olgu belirler. Toprak ortak mülkiyet halindedir ve sözkonusu ulus geleneksel yapısına bağlı kaldığı ölçüde de bu şeklini az çok muhafaza eder, örneğin Slavların komünal mülklerinde. Yerleşik tarımcı uluslarda —bu yerleşme zaten büyük bir adım— eğer bu, antik çağda ve feodal düzende olduğu gibi egemen biçim ise, bizzat sanayi ve bunun örgütlenme biçimi ve buna tekabül eden mülkiyet biçimleri de şu ya da bu ölçüde toprak mülkiyetine özgü bir nitelik arzederler; ya Roma'da ilk zamanlarda olduğu gibi bütünüyle toprak mülkiyetine bağlıdırlar, ya da Ortaçağda olduğu gibi, kent içinde kırsal düzeni ve ona özgü ilişkileri taklit ederler. Ortaçağda, sermayenin bizzat kendisi —saf parasal sermaye hariç tutulursa— geleneksel zanaatkâr aletleri vb. biçiminde, böyle toprak mülkiyeti tipi bir karaktere sahiptir. Burjuva toplumunda durum tam tersine döner. Tarım giderek salt bir sanayi dalı haline gelir ve bütünüyle sermayenin egemenliği altına girer. Toprak rantı da öyle. Toprak mülkiyetinin egemen olduğu tüm biçimlerde doğal ilişki hâlâ egemen. Sermayenin egemen olduğu yerde ise toplumsal, tarih sürecinde ortaya çıkmış öge. Toprak rantı sermaye bilinmeden anlaşılamaz. Ama sermaye toprak rantı bilinmeden pekalâ anlaşılabilir. Sermaye burjuva toplumunda her şeye egemen olan ekonomik güçtür. Dolayısıyla hem başlangıç hem de

[53] Toprak mülkiyetinin üç evresi örnek veriliyor: 1) hayvancılığın egemen olduğu biçim, 2) tarımın egemen olduğu biçim, 3) sermayenin egemen olduğu biçim. Daha geniş tartışma için bk. Başlık 12.

varış noktasını oluşturması ve toprak mülkiyetinden önce analiz edilmesi gerekir. İkisi ayrı ayrı ele alındıktan sonra da karşılıklı ilişki incelenmelidir.

Ekonomik kategorileri, tarihte belirleyici olmuş oldukları sırayla birbirini izlemeye terketmek, demek ki lüzumsuz ve yanlıştır. Gerçekte sırayı belirleyen bunların modern burjuva toplumu içinde birbiriyle olan ilişkileridir, ve bu da doğal sıralama gibi gözüken ya da tarihî gelişime tekabül eden dizinin tam tersidir. Sorun, ekonomik ilişkilerin farklı toplum biçimleri silsilesindeki tarihî konumları değildir. Hele 'idea'daki (Proudhon) (sulandırılmış bir tarihi süreç kavramı) sı-
53 ralama hiç değil. Asıl sorun, modern burjuva toplumu içindeki eklemlenme şekilleridir.

Eski çağlardaki tüccar ulusların —Fenikeliler, Kartacalılar— sahip oldukları saflık —soyut özgüllük—, doğrudan doğruya, egemenliğin tarımcı ulusların elinde olmasıyla açıklanabilir. Sermaye, ticarî ya da para sermaye olarak, bu soyut niteliğiyle, sadece sermayenin henüz toplumların egemen ögesi olmadığı yerlerde ortaya çıkar. Lombardiyalılar, Yahudiler, Ortaçağın tarımcı toplumlarına göre aynı konumdadır.

Ayrı toplumsal aşamalarda aynı kategorinin işgal edeceği farklı konumlara bir örnek daha: Burjuva toplumun en yeni formlarından biri: **joint-stock**
54 **companies.** Oysa bunlar [burjuva toplumunun] baş-

[53] Bk. not 7.

[54] (İng.) Anonim şirketler. Bunlar 1850'lerde yeni ortaya çıkmaya başlıyorlardı. Marx bunları Onaltıncı-Onsekizinci yüzyılların devasa sömürge ticareti şirketlerine benzetiyor. Kanada'nın büyük bir kısmına sahip olan Hudson's Bay Company, Hindistan ticaretini tekelinde bulunduran East India Company gibi.

langıcında da, büyük, ayrıcalıklı tekelci ticaret şirketleri şeklinde ortaya çıkarlar.

55 Ulusal zenginlik kavramı bile Onyedinci yüzyıl iktisatçılarının eserlerine (kısmen Onsekizinci yüzyılda da sürmek üzere), zenginlik sadece devlet için üretilir ve devletin gücü bu zenginlikle orantılıdır, düşünceleriyle girdi. Bu da, zenginliğin ve zenginlik üretiminin kendilerini modern devletlerin varoluş amacı ilân edip, devletleri bundan böyle yalnızca zenginlik üretiminin bir aracı olarak görmelerinin henüz bilinçsizce ikiyüzlü bir ifadesi idi.

56 Sıra şüphesiz şöyle olmalıdır: (1) şu ya da bu ölçüde her toplum biçiminde, ama sadece yukarıda açıklandığı anlamda, rastlanan genel, soyut karakteristikler. (2) Burjuva toplumun iç yapısını oluşturan ve temel sınıfları tanımlayan kategoriler. Sermaye,
57 ücretli emek, toprak mülkiyeti. Bunların karşılıklı ilişkileri. Kent ve kır. Üç büyük toplum sınıfı. Bunlar arasındaki mübadele, dolaşım. Kredi düzeni (özel).
58 (3) Burjuva toplumun bir devlet şeklinde bütünleşmesi. Kendi kendiyle ilişkisi bakımından ele alınma-

[55] Merkantilist anlayış özetleniyor. Bk. not 47.

[56] İlk maddenin, **genel olarak üretimi** işlemesi gerekmektedir. Ancak bu konu, elimizdeki Önsöz dışında işlenmeyecek: metnin kendisi, değer ve para tartışmasının orta yerinde, oldukça ilgisiz bir noktada başlayacaktır. Analizin nasıl başlatılması gerektiği konusunda Marx'ın pek rahat olmadığı, gerek buradaki kopuştan, gerekse metin içindeki bircok ifadeden anlaşılmaktadır.

[57] Grundrisse, ikinci maddenin «sermaye» bölümünün küçük bir parçasından ibarettir!

[58] İkinci madde, sınıflar ve çıkar ilişkilerinden oluşan **sivil toplumun** analizi ise, üçüncü maddede bunlardan oluşan toplumun bir bütün olarak kendi kendini kavrayışı ve bu temel üzerinde oluşan işlevleri içeren **devlet** konusu işlenecektir. **«Üretken olmayan»** sınıflar: yani devlet memurları.

sı. «Üretken olmayan» sınıflar. Vergiler. Devlet borçları. Kamu kredileri. Nüfus. Sömürgeler. Dış göç. (4) Uluslararası üretim ilişkileri. Uluslararası işbölümü. İhracat ve ithalât. Kambiyo rayici. (5) Dünya piyasası ve krizler.

4) ÜRETİM. ÜRETİM ARAÇLARI VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ. ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE İŞ İLİŞKİLERİ. ÜRETİM VE İŞ İLİŞKİLERİ İLE İLGİLİ OLARAK DEVLET BİÇİMLERİ VE BİLİNÇ BİÇİMLERİ. HUKUKÎ İLİŞKİLER. AİLE İLİŞKİLERİ.

Burada değinilecek, unutulmaması gereken noktalara dair, **notabene.**

(1) **savaş** barıştan önce gelişmiştir; ücretli emek, makinalar vb. gibi belli bazı ekonomik ilişkilerin savaş yüzünden ve ordularda vb. burjuva toplumun iç kısmında olduğundan daha erken gelişmesi. Üretici güç ve üretim ilişkileri arasındaki ilişki de orduda özellikle vurgulanıyor.

(2) **Eski tarihçiliğin, yani ideal tarihin reel tarihle ilişkisi. Yani «uygarlık tarihleri»,** ki aslında dinler ve devletler tarihinden başka bir şey değildirler. (Bu arada eski tarihçiliğin değişik çeşitleri konusunda bir şeyler söylenebilir. «Nesnel» çeşidi. Öznel [aynı zamanda ahlâkî]. Felsefî).

3) **İkincil ve üçüncül** konular; genel olarak, özgün olmayan, **derivatif, kalıntı** üretim ilişkileri. Burada uluslararası ilişkilerin etkisi.

[53] İş ilişkileri: **Verkehrsverhältnisse.** Verkehr sözcüğü, iş, karşılıklı alışveriş, işbirliği, ortaklık, trafik vb. anlamlarına gelir. (interaction, intercourse, association).

Oysa raslantıların açıklanması. Ama nasıl. (Başka şeylerin yanısıra, özgürlüğün de.) (İletişim araçlarının etkisi. Dünya tarihi hep varolmadı; tarihin dünya tarihi [haline gelmesi] bir sonuç.)

66 8) **Başlangıç şüphesiz doğal kökenli;** gerek öznel, gerekse nesnel olarak. Klanlar, aşiretler vb.

1) Sanatta kimi parıltılı dönemlerin toplumun genel gelişim durumuyla ve dolayısıyla toplumsal düzenin maddî temeliyle, söz yerindeyse, iskelet yapısıyla bütünüyle orantısız olduğu bilinir. Örneğin çağdaşlara kıyasla Eski-Yunanlılar ya da Shakespeare. Hatta bir kez başlı başına bir faaliyet olarak sanat üretimi ortaya çıkınca birtakım formların, sözgelimi
67 epik türün klâsik, dünya çapında çığır açıcı niteliğiyle artık yaratılamayacağı; dolayısıyla da güzel sanatlar alanındaki kimi önemli formların sanatsal gelişimin sadece erken bir aşamasında mümkün oldukları da kabul edilmiştir. Güzel sanatlar alanındaki birbirinden farklı biçimler arasında böyle bir ilişki varsa, alanın tümü ile toplumun genel gelişimi arasındaki ilişkinin de böyle olmasının, daha baştan çok şaşırtıcı olmaması gerekir. Güç olan sadece çelişkilerin genel bir şekilde kavranmasıdır. Açıklanmaları için bir kez tanımlanmaları yeter.

Yunan sanatının, sonra da Shakespeare'in gü-

[66] İnsan toplumunun başlangıç noktası olan yarı-maymun sürüsü kastediliyor. Bk. Başlık 12. Bu «sürüsol varlık» sürekli yeniden-üretilir; ancak yeniden-üretildikçe dönüşür, **doğal** (yani insan eseri olmayan, veri alınan) önvarsayım giderek adım adım tarihî (süreç içinde, insan toplumu tarafından üretilmiş) bir önvarsayıma, ya da **üretilmiş** önvarsayıma dönüşür.

[67] Homeros'un İlyada ve Odysseia'sı gibi, kökeni halk imgeleminde kaybolan, ağızdan ağıza geçirilen destanlar.

nümüzle ilişkisini ele alalım sözgelimi. Yunan mitolojisinin Yunan sanatının yalnızca cephaneliğini değil aynı zamanda mekânını da oluşturduğu bilinir. Yunan hayal gücünün, dolayısıyla Yunan mitolojisinin kaynaklandığı doğa ve toplum anlayışı, yaşantısını
68 Self-actor'larla, demiryollarıyla, lokomotiflerle, elekt-
69 rikli telgraflarla yanyana sürdürebilir mi? Roberts et
70 Co.'ye karşı Vulcan'ın, paratonere karşı Jüpiter'in, Crédit Mobilier'e karşı Hermes'in şansı ne olabilir? Tüm mitoloji hayal gücü yoluyla, hayal alemi içinde, doğa güçlerini yener, dizginler, biçimler; bundan dolayı da doğa güçlerine gerçekten egemen olunduğunda ortadan kaybolur. Printing House Square'in ya-
71 nında Fama'nın hali ne olur? Yunan sanatı, Yunan mitolojisini, yani doğal ve toplumsal biçimlerin ulusun hayal gücünde bilinçsiz bir sanatçılıkla işlenmiş, yoğrulmuş şeklini önvarsayar. Malzemesi budur. Gelişigüzel herhangi bir mitoloji, doğanın (burada, toplumu da kapsayacak şekilde, nesnel olan her şey anlamında) gelişigüzel bir bilinçsiz sanatkârlıkla işlenişi değil ama. Yunan sanatının temeli, doğduğu rahim, Mısır mitolojisi olamaz. Ama, her halükârda bir mitoloji. Yoksa, doğayla tüm mitolojik, tüm mitleştirici ilişkileri reddeden, dolayısıyla sanatçıdan mitolojiye bağımlı olmayan bir hayal gücü talep eden bir toplumsal gelişim düzeyi değil.

68 Self-actor (İng.): otomatik dokuma tezgâhı.

69 Roberts et Co.: sanayi makinaları ve lokomotif imal eden bir İngiliz firması.

70 Vulcan: Demircilik ve yanardağlar tanrısı. Jüpiter: Yıldırımlar tanrısı. Crédit mobilier: Bk. Sunuş s. 11. Hermes: Tanrıların, ticaret, tefecilik ve yalancılık konularında usta, ayağıtez habercisi.

71 Printing House Square: Londra'nın basın-yayın merkezi. Fama: söylenti, dedikodu, ün tanrıçası.

Bir başka açıdan: Barutla kurşunun olduğu yerde Akhilleus mümkün müdür? Ya da, bugünkü basın bir yana, matbaa makinasının olduğu yerde **İlyada?** Matbaacının levyesi türkünün, destanın, ilham perisinin sonunu getirmez, epik şiir için gerekli koşulları zorunlu olarak ortadan kaldırmaz mı?

Ama güçlük Yunan sanatıyla epik türün belli toplumsal oluşum düzeylerine bağımlı olduklarını anlamakta değildir. Açıklanması asıl güç olan, bunların bizim için hâlâ birer sanatsal haz kaynağı olmaya devam etmesi ve bir bakıma birer norm, erişilmez birer model yerine geçmeleridir.

Yetişkin bir insan bir daha çocuk olamaz —olsa
72 olsa çocuksu olur. Buna karşılık çocuğun **naïveté**'si insana yine de bir sevinç kaynağı değil midir; daha yüksek bir düzeyde onun yapmacıksız gerçeğini yeniden-üretmeye çalışması gerekmez mi? Her çağda kendi öz karakteri, en tabiî gerçekliğiyle, çocuklarının tabiatında yeniden doğmaz mı? İnsanlığın tarihî çocukluk dönemi, en güzel tomurcuklanma çağı, hiçbir zaman geri dönmeyecek bir dönem olarak neden sonsuz cazibe kaynağı olmasın? Kimi çocuk şımarıktır, kimi çocuk vaktinden önce büyümüştür. Eski ulusların çoğu bu sınıfa girerler. Yunanlılar ise normal çocuklar oldular. Yunan sanatının günümüzde süren cazibesi, üzerinde yetiştiği gelişmemiş toplum düzeyiyle çelişkili değildir. Tam tersine, bu durumun bir sonucudur; tersine, Yunan sanatının doğduğu, ve doğabileceği tek yer olan, olgunlaşmamış toplum koşullarının bir daha geri gelemeyecekleri gerçeğinin zorunlu bir ürünüdür.

[72] Naiveté (Fr.): saflık, doğruluk.

PARA ÜSTÜNE

Başlık 2. [Proudhon'cu Kriz Teorilerinin Eleştirisi]

ÖZET

Para Üstüne bölümünün çevirmediğimiz ilk sayfaları, 1855 krizine Proudhon'cu bir çözüm öneren Alfred Darimon'a *(De la reforme des banques*, Paris 1856) karşı bir polemiği ve buradan hareketle Marx'ın ekonomik krizler ve altın paranın kâğıda konvertibilitesi (tahvil edilebilirliği) üstüne görüşlerini içermektedir.

Darimon'a göre krizin nedeni metal rezervlere bağlı olan para ve kredi sistemidir. 1855'te bir yandan kötü tahıl hasadı nedeniyle artan ithalat, öbür yandan III. Napoleon emperyalizminin Crédit mobilier aracılığıyla yurtdışında giriştiği büyük yatırımların bazı başarısızlıkları nedeniyle Merkez Bankası altın rezervleri olağanüstü düşmüş, dolayısıyla Banka rezervlerdeki erimeye set çekmek için kredileri kısınca üretim büyük bir bunalıma girmiştir. Ülke içi üretim düşünce Merkez Bankası kredileri arttırıp üretimi destekleyeceğine, tam tersine davranmak zorunda kalmıştır. Darimon'a göre «bütün bozukluk genel kanının inatla dolaşım ve mübadelede değerli metallerin oynadığı role atfettiği önemden gelmektedir» *(A.* sf. 35) Bankanın kredi olarak piyasaya sürdüğü para metal kuruna bağlı olmasaydı Banka gerektikçe piyasaya sınırsız kredi sürebilecek, dolayısıyla kriz büyümeden önlenebilecekti.

Marx, önerilerin basit maliye mantığı çerçevesinde bile baştan aşağı şarlatanlık olduğunu göstermekle işe başlar. Özel mübadele ve dolayısıyla arz-talep yasası geçerli kaldığı sürece, değil karşılıksız para, para kavramı hiç hesaba katılmazsa bile krize engel olunamaz: «Bir yanda iç üretimdeki düşüşü, öbür yanda dış sınaî girişimlerdeki artışı ithalatla dengelemek için gereken, eşdeğerlerin mübadelesini kolaylaştırmaya yarayan dolaşım sem-

bolleri değil, eşdeğerlerin kendileridir; para değil, sermayedir.» (*A.* sf. 41)

Proudhoncunun önerdiği, paranın mübadele değerinin saf cisimleşmesi olan bir meta halinden çıkarılacak basit bir dolaşım aracına, bir ürünlerarası aracıya indirgenmesidir. Bu, paranın dolaşımdan çekilerek istiflenmesi olayına, ve buna bağlı olarak dolaşımda talep arttıkça istiflenmiş paranın değerinin «haksız olarak» (yani yeni bir gerçek değer yaratmaksızın) artmasına engel olacaktır. Altın ve gümüşün ayrıcalığı kaldırılsın, bütün öbür metaların rütbesine indirilsin. Altın ve gümüş paraya, ya da altın ve gümüşe tahvil edilebilen banknotlara özgü tüm kötülükler ortadan kaldırılmış olur. Tüm kötülükler sona erer. Yada, daha iyisi, tüm metalar bugün altın ve gümüşün elinde olan tekelci konuma yükseltilsin Papa kalsın, ama herkes papa olsun.» (*A.* sf. 46) Marx bu çözümü temelden reddeder:

«Asıl soru şudur: Burjuva mübadele sisteminin kendisi, *özgül* bir mübadele aracını zorunlu kılmıyor mu? Tüm değerlerin karşılığı olan özgül bir eşdeğeri zorunlu olarak yaratmıyor mu? Bu mübadele aracının, bu eşdeğerin bir biçimi bir başkasından daha elverişli, daha kullanışlı, daha az handikaplı olabilir Ama özgül bir mübadele aracının, özgül ama genel bir eşdeğerin varlığından doğan handikaplar hangi biçimde olursa olsun yeniden ortaya çıkmak zorundadırlar.» (*A.* sf. 46)

«Genel soru şudur: dolaşım aracını —dolaşım sistemini— değiştirmek yoluyla varolan üretim ilişkileri ve onlara tekabül eden dolaşım ilişkileri kökünden değiştirilebilir mi? İkinci soru: varolan üretim ilişkilerine ve onlara bağlı olan toplumsal ilişkilere dokunmadan dolaşımda böyle bir değiştirme işlemine kalkışılabilir mi?» (*A.* sf. 42)

«Çeşitli para biçimleri toplumsal üretimin farklı aşamalarına daha uygun olabilir: birinin düzeltemeyeceği bozukluklara bir başkası çare bulabilir; ama para biçimleri olarak kaldıkları ve para da aslî bir üretim ilişkisi olarak kaldığı sürece, hiçbiri para ilişkisinin özünde olan çelişkileri ortadan kaldıramaz, ancak bu çelişkileri farklı biçimler altında yeniden-üretir.» (*A.* sf. 43)

Bu noktada Darimon'u bırakıp Proudhon'u ele almak ve şunu sormak gerekiyor: Saf (içerikten soyutlanmış) mübadele değeri, yani genel eşdeğer, «mutlak» meta, altın vb. gibi ayrı bir meta değil de tüm metaların özü olan *emek* olsa nasıl olur? Proudhon'un teorisi, paranın *emek süresini* belirten bir kupondan iba-

ret olması gerektiğidir ve bu niteliğiyle, Darimon'un yüzeysel önerisinin *en radikal biçimini oluşturur*. Dolayısıyla Proudhon'un eleştirisinin daha temel bir düzeyde yapılması, ve öncelikle emekle mübadele değeri ve parayla mübadele değeri arasındaki ilişkinin araştırılması gerekir.

Başlık 3. [Meta, Mübadele Değeri, Para]

GİRİŞ:

Talep ve arzın, yani ihtiyaçlarla onları karşılayan üretimlerin toplum çapında temel bir ilke ve önvarsayım olarak birbirini dengelemesi, ancak özgül bir üretim örgütlenişinin eseri olabilir: toplumun, karşılanması gereken ihtiyaçlarını ve üretimi ortaklaşa, bilinçli olarak belirlediği, bölüştüğü ve kontrol ettiği üretim örgütlenişi, yani komünizm. Bu düzende bireyin emeği, *daha baştan* toplumsaldır; toplumsal bir bilinçle, ortak bir çabanın bir parçası olarak gerçekleşir.

Üretimin böyle bir örgütleniş içinde gerçekleşmediği piyasa düzeninde arz ve talep ilke olarak birbirinden bağımsızdır. Şüphesiz *ortalamada* bunların dengelenmesi gerekir; aksi takdirde toplum varlığını sürdüremez. Piyasa üretiminde bu dengeyi sağlayan dinamik ilke, emek-değer yasası, yani tüm üreticilerin harcadıkları emek (süre) karşılığında başkalarının en az aynı miktar emeğinin (süresinin) ürününü elde etme isteğidir. Bir başka deyimle, harcanan emeğin en az kendisi kadar toplumsal karşılık getirmesi Bu dinamik ilke sayesindedir ki üretim, sürekli olarak arzın çok talebin az olduğu (dolayısıyla harcanan emekten az toplumsal karşılık getiren) alanlardan, arzın az talebin çok (harcanandan çok karşılık getiren) alanlara akarak uzun dönemde arzla talebi ortalama bir dengeye getirir. Emek kendisi kadar toplumsal karşılığı ancak arzla talep dengede olduğu zaman getireceğinden, arz ve talep ilke olarak birbirinden bağımsız olduğu zaman emeğin de ilke olarak kendisinden bağımsız süreçlerce belirlenen bir toplumsal karşılık getireceği açıktır.

Demek ki piyasa üretiminde iki öge sözkonusudur:

1) Üretimin hareket noktası toplumsal olarak belirlenmiş,

daha baştan toplumun üretilmesine bilinçli bir katkı olarak gerçekleştirilen bir emek değil, kendini toplumdan bağımsız olarak koyan bireyin, görünürde bu anlamda *özgür* olan emeğidir. Kim ne isterse üretir Toplumsal taleple toplumda yapılan toplam üretim (arz) bu nedenle birbirinden bağımsızdır.

2) Issız adadaki Robinson'un, ya da kendine yeterli üretim yapan feodal köylünün (daha doğrusu cemaatin) aksine, bu emeğin üreticinin kendisine yararlı hale gelebilmesi için satılması, yani toplumsal bir kimlik edinmesi gerekmektedir. Somut A emeğini, toplumun bütünsel üretim (toplumsal emek) sürecinin, tıpkı B, C, D emekleri gibi bir parçası olarak ifade eden; örneğin benim ekmek ya da davul tozu üretiminde bir gün çalışmakla topluma ne kadar katkıda bulunduğumu belirten bu toplumsal kimlik, ürünün *mübadele değeridir*. Bu toplumsal kimliği belirleyen süreç, ürünün kendisini oluşturan süreçten tamamen bağımsızdır, *çünkü* ürünün içeriği daha baştan toplumsal olarak belirlenmemiştir. O halde bu ürünün üreticiye yararlı hale gelebilmesi için önce kendisini oluşturan süreci ve kendi somut varlığını bir yana bırakıp, bambaşka süreçlerce belirlenen toplumsal bir varlığa çevrilmesi gerekir. Pratikte bu, ürünün, toplumsal içeriğini (mübadele değeğini) belirten sembolik bir nesneye (paraya) çevrilmesiyle gerçekleşir.

Demek ki emek, bireyin kendi toplumsal varlığını yarattığı, kendini toplumun ortak yaşamının bir yaratıcısı olarak gösterdiği etkinlik değildir; dolayısıyla bu emeğin ürünü de bizatihi toplumsal bir varlık, bireyin toplumsal katkısını ve toplumsal gücünü oluşturan bir varlık değildir. Toplumsallık, bu emeğe ve ürüne *yabancı ve dışsal* bir olgu olarak, piyasanın bağımsız dinamiklerince belirlenmektedir Bireyin toplumsal varlığını belirleyen emeği değil, bunun piyasada çevrileceği paradır. Toplumsal güç emeğin değil, paranın gücüdür.

Varlığı emeğinin toplumsal varlığına (satışına) bağlı olan piyasa bireyi, şüphesiz üretimini yaparken bu piyasa dinamiklerini hesaba katmak, bir başka deyimle emeğini, kendisi kadar toplumsal karşılık getirecek biçimde harcamak zorundadır. Yukarda da değinildiği gibi, toplumsal ihtiyaçların karşılanması (arz-talep dengesi) bu zorunluk sayesinde gerçekleşir. Yani Robinson'un ve feodal köylünün aksine, bireyin emeği bir *toplumu üretme* emeği olacaktır. Ancak bu emek piyasa düzeninde özgür ve kontrollü bir yaratıcılık olarak değil, emeğin ve onu harcayan bireyin kendisine tamamen yabancı bir güce boyun eğme olarak gözükür; toplumu

ve bireyin toplumsal gücünü *yaratmaz*, tersine, toplumun tüm emeklere yabancılaşmış «nesnel» gücüne uyduğu ölçüde bu gücü *edinir:* bireyi aktifleştirmez, pasifleştirir. İşlevi, belli önvarsayımları yeniden-üretmekle, onların gereklerine uymakla sınırlıdır: onları *kendi* yarattığını göremez. Bu nedenle, toplumun özgür yaratıcılığını bu önceden verili alana hapseden üretim tarzı, sınırlı ve sınırlayıcı bir cenderedir.

Proudhon bu çelişkiyi görmekte, özellikle paranın gereklerinin üretimi imkânsız hale getirebildiği ekonomik krizleri, bu toplumsal yabancılaşmanın (toplumsal gücün toplumu oluşturan emeklere yabancı bir güç olarak belirişinin) bir ifadesi olarak kavramaktadır. Önerisi, paranın bu gücünü, fiili insan emeğini dolaysız olarak toplumsallaştırarak kırmaktır. Yani üreticinin harcadığı emek, ürünün mübadele değerini doğrudan doğruya emek-parası cinsinden belirlemelidir; mübadele değeri emeği değil, emek mübadele değerini belirlemelidir. Oysa Marx, yabancılaşmanın te-temelinin mübadele değeri kavramında, yani daha *baştan* toplumsal olarak belirlenmeyen üretimde olduğunu; toplumsal kimliğini *mübadele değeri* biçiminde kazanan emeğin zaten yabancılaşmış, ve dolayısıyla toplumsal bir bütünlüğe ulaşmak için arz-talep-piyasa-para mekanizmalarını gerektiren bir emek olduğunu; emeği daha baştan toplumsal bir biçimde üretecek olan üretim örgütlenmesi gerçekleştiğinde ise zaten mübadele değerine dönüştürmek diye bir gereğin kalmayacağını gösterecektir Sorun bir mübadele değerinin yerine bir başkasını koymak değil, mübadele değerini temelinden yokedecek üretim örgütlenmesini gerçekleştirmektir.

Son olarak, çevirisi bazı zorluklar çıkaran Allgemeine («genel») kavramına kısaca değinelim. Allgemeine sözcüğü, Marx tarafından, hem «her şeyde ortak olan öge» hem de «bir nesnenin, öteki benzer nesnelerle ortak yönünü oluşturan cephesi» gibi bir anlamda kullanmaktadır. Bu anlamda mübadele değeri (toplumsallık) hem ürünün *genel* olan cephesidir, hem de kendisi genel *üründür;* yani ürünün somut farklılıklardan soyutlanmış özü Bunun zıt anlamlısı olan besondre sözcüğünü «tikel» ya da «ayrı» diye çevirdik.

Başlık 3. te işlenen bazı konuları Sunuş sf. 29-42'de daha ayrıntılı olarak tartıştık Marx'ın aynı konulara değindiği öbür kaynaklar için bk. *Felsefenin Sefaleti* sf. 33-81; *Katkı*'nın «meta» bölümü; *Kapital*, bölüm 1,2.

[Emek süresi ve mübadele değeri]

Emek dahil tüm metaların **değerini** (gerçek mü-
badele değerini) belirleyen, üretim maliyeti, bir baş-
ka deyimle metaı üretmek için gereken emek süresi-
dir. Fiyat, metaın mübadele değerinin para cinsinden
1 ifadesidir. Metal paranın (onunla birlikte, metal para
cinsinden denomine edilen kâğıt paranın ve kredi pa-
rasının) yerine, emek süresi cinsinden denomine edi-
len emek parasının konması o halde metaın **gerçek
değeriyle** (mübadele değeri) **nominal değerini, fiya-
tını, para değerini** eşitleyecektir. **Gerçek değerle no-
minal** değerin, **değerle fiyatın** eşitlenmesi. Ancak bu-
nun yapılabilmesi için **değer** ile **fiyat** arasında sadece
nominal bir fark bulunması gerekir. Oysa durum öyle

[1] Proudhoncu akılyürütme özetleniyor.

değildir. Emek süresi tarafından belirlenen değer, metaın sadece **ortalama değeridir.** Bu, bir dönemin fiyat ortalaması şeklinde, sözgelimi 25 yıl boyunca kahve fiyatlarının ortalaması alındığında 1 libre kahve 1 şilin gibi hesaplandığında, dışsal bir soyutlama gibi görünür; ama belli bir dönem boyunca meta fiyatlarının uğradığı dalgalanmaların itici gücü, devinim ilkesi olarak kavrandığında, aynı zamanda son derece gerçek bir olgudur. Bu gerçeklik salt kuramsal bir önem taşımaz: ihtimal hesaplarını gerek dalgalanmaların merkez ekseni görevini yapan vasat fiyat ortalamasına, gerek dalgalanmanın, bu eksenin üstünde ve altında kalan zirve ve dip noktaları ortalamalarına dayandıran ticarî spekülasyonun da temelini oluşturur. Metaın **piyasa değeri** bu ortalama değerden daima farklıdır, daima ondan yüksek ya da düşüktür. Piyasa değerinin gerçek değerle eşitlenmesi piyasa değerinin dalgalanmaları sayesinde gerçekleşir: gerçek değeri bir üçüncü olarak alıp, onunla eşitlenme yoluyla değil, sürekli olarak kendi eşitliğini bozmak
2 yoluyla (Hegel'in diyeceği, gibi, soyut özdeşlik yoluyla değil, olumsuzlamanın —gerçek değerin olumsuz-
3 lanması olarak piyasa değerinin— olumsuzlanması yoluyla). Gerçek değerin de piyasa değerinin dalgalan-

[2] Piyasa değeri gercek değeri sürekli inkâr eder, çünkü piyasa değerini belirleyen gerçek değer değil arz-talep dinamikleridir ve bunlar da hicbir zaman denge durumunda değildir. Ama **tam bu nedenle,** yani piyasa değeri gercek değere bağlı olmadığı için, piyasada alışkanlık gerçekleşir, arz talebe yaklaşır, yüksek fiyatlar düşer vb., ve piyasa değeri kendi kendini bozup (inkâr edip) gerçek değere yaklaşır. **Bk. Mantık IV,** s. 508-515. (MELİ)

[3] Emeğin üretkenliği arttıkça ve aynı ürünler eskisinden daha ucuza maledildikçe, **varolan** ürünlerin gerçek emek-değeri de düşecek, gerçek değer yine fiilen harcanan emek süresine eşit olmayacaktır.

maları üzerindeki egemenliğinden bağımsız olarak (bu dalgalanmaların **yasası** olma rolünden ayrı olarak) olumsuzlanıp, metaların gerçek değerini devamlı kendisiyle çelişkiye soktuğunu, varolan ürünlerin gerçek değerini sürekli düşürdüğünü ya da yükselttiğini —bütün bunları Proudhon'a karşı yazdığım risalede
4 göstermiştim: şimdi bu konulara tekrar girmenin sırası değil. **Fiyat** ile **değer** arasındaki fark, demek ki, salt nominal ile gerçek arasındaki farktan ibaret değildir; sadece altın ve gümüşe göre denomine edilmekten değil, ikincisinin, birincisinin uğradığı değişimlerin belirleyici yasası olmasından ileri gelmektedir. Ama ikisi arasındaki farklılık sürekli olarak vardır; ikisi hiçbir zaman birbirine eşit olamazlar, ya da ancak raslansal ve istisnaî durumlarda eşit olurlar. Metaın fiyatı sürekli olarak metaın değerinin üstünde ya da altında kalır; bizzat değerin varlığı, sadece
5 fiyatın bu up and down'u içinde sözkonusudur. Meta fiyatlarını sürekli olarak belirleyen arz ve talep hiçbir zaman dengelenmez, ya da ancak tesadüfen dengelenirler; arz ve talebin dalgalanmalarını ise üretim maliyeti belirler. Metaın fiyatını, ya da piyasa değerini ifade eden altın veya gümüşün kendisi belli bir nicelikte birikmiş emek, belli bir miktar maddîleşmiş emek süresidir. Metaın üretim maliyetiyle altın ve gümüşün üretim maliyetinin aynı kalması koşuluyla, piyasa fiyatının yükselmesi ya da düşmesi, düpedüz bir metaın, = X emek süresinin, piyasada sürekli olarak>

[4] Bk. **Felsefenin Sefaleti** s. 55-73. Marx'ın «Proudhon'a karşı yazdığım risale» derken kastettiği herhalde sadece **Felsefenin Sefaleti** değil, aynı zamanda 1851'de yazdığı, «Idée générale de la révolution au XIX siécle, par P.J. Proudhon» adlı, yayımlanmamış, kaybolmuş bir yazısıdır. (MELİ)

[5] **up and down:** (İng.) iniş çıkış, dalgalanma.

veya <X emek süresi satın alma gücünde olduğunu, dolayısıyla kendi emek süresi tarafından belirlenen ortalama değerinin üstünde ya da altında durmakta olduğunu ifade eder. Saat kuponcularının temel ya-
6 nılgılarının ilki, gerçek değerle piyasa değeri, mübadele değeriyle fiyat arasındaki **nominal** farkı ortadan kaldırmakla —dolayısıyla değeri, emek süresinin spesifik bir nesnelleşmesiyle, örneğin altın ve gümüşle ifade edecek yerde, bizzat emek süresi ile ifade etmekle— aynı zamanda fiyatla değer arasındaki gerçek farkı ve çelişkiyi de yokettiklerini sanmaktır. Bu böyle olunca doğal olarak saat kuponlarının salt uygulama alanına sokulması bile burjuva üretiminin tüm bozukluklarını, tüm bunalımları ortadan kaldıracaktır. Metaların parayla ifade edilen fiyatı = gerçek değerleri; talep = arz; üretim = tüketim; para aynı anda hem ortadan kaldırılmış hem de muhafaza edilmiştir; metaın ürünü olduğu emek süresini —meta halinde maddîleşen emek süresini— saptamak, ona tekabül eden değer simgesini, parayı, saat kuponu şeklinde ortaya çıkarmaya yetecektir. Böylece her meta doğrudan doğruya para haline getirilmiş, altınla gümüş de tüm diğer metaların rütbesine indirilmiş olacaktır.

Mübadele değeriyle fiyat —ortalama fiyatla bunun ortalaması olduğu fiyatlar— arasındaki çelişkinin, niceliklerle bunların ortalaması olan nicelikler arasındaki farkın ortadan kaldırılmasının salt **nominal farkı** kaldırmakla, sözgelimi 1 libre ekmek 8d. eder

[6] Proudhon'un İngiliz ütopyacı sosyalistleri J. Gray (1799-1850) ve J.F. Bray'i (1809-1895) izleyerek savunduğu teori, emek-saatin para birimi kabul edilmesini, merkezî bir halk bankasının tüm emekçilerin tüm ürünlerini üretim için harcadıkları emek-saati gösteren kuponlar karşılığında satın alarak aynı fiyata satmasını gerektiriyordu.

diyecek yerde 1 libre ekmek = 1/X iş saati demekle mümkün olamayacağını inceden inceye izah etmeye gerek yok. Tam tersine, eğer 8d. = 1/X işsaati ise, ve bir libre ekmekte maddîleşmiş olan emek süresi 1/X işsaatinden daha az veya daha çok oluyorsa, o zaman, değer ölçüsü aynı zamanda fiyatı da ifade eden öge olacağından, altın ve gümüş cinsinden ifade edilen fiyatta görünen fiyat-değer farkının açıkca ortaya çıkması imkânsız olacaktır. Ortaya sonsuz bir denklem çıkacaktır. 1/X saat emek (8d. de içerilmiş olarak) $> <$ 1/X saat emek (1 libre ekmekte içerilmiş olarak).

Ortalama emek süresini temsil eden saat kuponu asla **fiilî emek süresine** karşılık veya ona çevrilebilir nitelikte olamayacaktır; yani bir metada nesnelleşmiş olan emek süresi hiçbir zaman kendisine eşit nicelikte emek süresini satın alma ya da onun tarafından satın alınabilme durumunda olmayacak, daima, tıpkı bugünkü durumda piyasa değerindeki her dalgalanmanın metaların altın ve gümüşe göre olan fiyatlarındaki artış ya da düşüşte ifadesini bulması gibi, daima daha büyük veya daha küçük bir miktarı karşılayacaktır. Daha önce sözünü ettiğimiz, me-
7 taların saat kuponlarına nazaran —uzun sürede— sürekli değer kaybına uğraması olayı, emek süresinin üretkenliğinin artması yasasından, yani nisbî değerin bizzat kendisinde, bizzat kendi organik değişim ilkesi (yani emek süresi) gereğince ortaya çıkan değişikliklerden kaynaklanır. Şimdi üzerinde durduğumuz bu saat kuponlarının emek süresine çevrilmezliği konusu ise gerçek değerle piyasa değerinin, mübadele değeriyle fiyatın birbirine çevrilmezliğinin

[7] Çevirmediğimiz bölümde. Bk. A. s. 54. Bk. not 3.

sadece bir başka anlatımıdır. Öteki metalar karşısın-
da saat kuponu, bazan daha çok, bazen daha az mik-
tarda fiilî emek süresi ile mübadele edilebilen ve ku-
ponun varlığında, bu eşitsizliğe tekabül eden kendi
ayrı varlığına kavuşan ideal bir emek süresini tem-
sil edecektir. Genel eşdeğer, dolaşım aracı ve meta
8 ölçüsü, metaların karşısına yine kişileşmiş, kendi ya-
salarına göre işleyen, yabancılaşmış bir şekilde çı-
kacak, yani kısacası bugün varolan şekliyle paranın
bütün özelliklerine sahip olacak, buna karşılık onun
gördüğü hizmetleri göremeyecektir. Öte yandan me-
taların, bu nesnelleşmiş emek süresi birimlerinin bir-
biriyle kıyaslandıkları ortam üçüncü bir meta değil de
kendi değer ölçüleri, yani bizzat emek süresi oldu-
ğunda, karışıklık büsbütün içinden çıkılmaz boyutla-
ra ulaşacaktır. 3 saatlik emeğin nesnelleşmesi olan
B metaı= 4 işsaati kuponu. Metaların para fiyatları,
üstü kapalı bir şekilde dahi olsa, uygulamada bu çe-
lişkiyi ifade eder. Fiyatla değer arasında, ürünü ol-
duğu emek süresi cinsinden ölçülen meta ile bunun
mübadele edildiği bir diğer emek süresi ürünü ara-
sında varolan fark, metaların fiilî mübadele değeri-
nin ölçütü olacak bir üçüncü metaın varlığını gerekli
kılar. **Fiyat değere eşit değildir, ve dolayısıyla değeri
belirleyen öge —emek süresi— aynı zamanda fiyat
ifade eden öge olamaz, çünkü böyle olsa emek sü-
resinin aynı anda hem belirleyici hem de belirleyici
olmayan, hem kendi kendine eşit hem de kendi kendi-
ne eşit olmayan öge olarak görülmesi gerekecektir.**
Çünkü emek süresi değer ölçüsü olarak ancak dü-
şüncede var olabilir, fiyat kıyaslama aracı işlevini ye-

[8] Genel eşdeğer, dolaşım aracı ve meta ölçüsü: parayı tanımlayan bu üç işlev için, bk. Başlık 4.

rine getiremez. (Burada değer ilişkisinin parada ne-
den ve nasıl bağımsız maddî bir varlığa kavuştuğu
9 da aydınlanmaktadır. Bu konu daha genişletilecek.)
Fiyatla değer arasındaki fark, değerlerin fiyat cinsinden ölçülebilmesi için değer ölçeğinden farklı bir ölçeği gerekli kılar. Fiyat, değerden farklı olarak, **para cinsinden** olmak zorundadır. Fiyatla değer arasındaki **nominal** farkın, aralarındaki **gerçek** fark tarafından koşullandırılmış olduğu burada açıkça görülüyor.

A metaı = 1 şilin (yani = 1/X gümüş); B metaı = 2 şilin (yani = 2/X gümüş). Dolayısıyla B metaı = A metaının değerinin iki katı. A ile B arasındaki değer ilişkisi, ikisinin bir üçüncü metaın belli bir miktarıyla mübadele ediliş oranı cinsinden ifade edilebilir; bir değer ilişkisi cinsinden değil.

[Meta, mübadele değeri, para]

Her meta (ürün ya da üretim aracı) = belli bir emek süresinin nesnelleşmesi. Metaın değeri, yani öbür metalara karşı mübadele edilme oranı = metada realize edilmiş belli bir emek süresi miktarı. Bir meta sözgelimi = 1 saatlik emek süresi ise, o zaman öbür bütün 1 saatlik emek süresi ürünü olan metalara bedeldir. (Bu akılyürütmenin tümünde varsa-
10 yım: mübadele değeri = *piyasa değeri*; değer =
piyasa değeri; değer = fiyat olduğu). Metaın değeri,

[9] Aşağıda, özellikle s. 210-214. (MELİ)

[10] Bu varsayımın gerekcesi s. 221'de başlayan tartışmada daha acıkça görülecektir. Arzla talebin bir an için dengede olduğunu (dolayısıyla fiyat=değer) varsaysak bile, metaın doğal varlığı ile toplumsal varlığının (değerinin) birbirinden ilkede bağımsız oldukları, dolayısıyla ayrılabilecekleri ve çelişebilecekleri gösterilebilir.

11 metaın kendisinden ayrı birşeydir. Meta ancak mübadele fiilinde (gerçek veya hayalî) bir değerdir (mübadele değeri); değer metaın sadece genel mübadele edilebilme kapasitesi değil, özgül mübadele edilebilirliğidir. Değer metaın aynı zamanda hem metalarla mübadele edildiği oranın, hem de ilk başta üretimi sırasında başka metalar (maddîleşmiş emek süreleri) ile mübadele edilmiş olduğu oranın ifadesidir; metaların bir nicelik olarak saptanmış mübadele edilebilirliğidir. İki meta, sözgelimi bir yarda pamukla bir ölçek zeytinyağı, pamuk ve zeytinyağı olarak düşünüldüklerinde, birer doğal varlık olarak birbirinden farklıdır, farklı özellikleri vardır, farklı ölçü birimleriyle ölçülürler, birbiriyle ölçüştürülmeleri olanaksızdır. Buna karşılık birer değer olarak ele alındığında, her meta nitelikçe ötekilerine eşit ve sadece nicelikçe farklıdır; dolayısıyla onlara oranla ölçülebilir ve belli niceliksel oranlar çerçevesinde onların yerine konabilir (mübadele edilebilirler, karşılıklı birbirlerine çevrilebilirler). Değer, onların sosyal ilişkisi, ekonomik belirlemesidir. Belli bir değeri olan bir kitapla aynı değeri taşıyan bir somun ekmek birbirine bedeldir, ayrı bileşimler içinde aynı değerdir. Meta, bir değer sıfatıyla aynı zamanda, belli bir oran çerçevesinde, bü-
12 tün metaların eşdeğeridir. Meta, değer sıfatıyla, bir eşdeğerdir; eşdeğer sıfatıyla, tüm doğal özellikleri silinmiştir; öbür metalarla özgül niteliksel bir ilişki içinde olmaktan çıkmıştır; tüm metaların ortak öl-

[11] Metaın kendisinin, soyut olarak düşünüldüğünde, bir mübadele değeri yoktur. Mübadele değeri, meta ancak toplumsal üretim sürecinin bir parçası haline geldiği mübadele olayı çerçevesinde düşünüldüğünde sözkonusudur.

[12] Eşdeğer: «başka değerlere eşit bir değer» anlamında.

çüsü, ortak temsilcisi ve onların mübadele edilme-
sini mümkün kılan aracı ortamdır. Değer sıfatıyla me-
ta, **paradır.** Öte yandan meta, ya da daha doğrusu
ürün ve üretim aracı ile bunun değeri farklı şeyler
olduğuna göre, metaın meta olarak varlığı ile değer
olarak varlığı da birbirinden ayrı olmalıdır. Dolayısıy-
la metaın değeri metaın doğal varlığından ayrı bir
varlığa kavuşabilir; yalnız kavuşabilir değil, kavuşmak
zorundadır. Neden? Çünkü birer değer olarak metalar
birbirlerinden sadece nicelik olarak ayrılırlar; dolayı-
13 sıyla metaın da kendi değerinden nitelikçe farklı olma-
sı gerekir. Öyleyse metaın değerinin, metaın kendisin-
den ayırdedilebilir bir varlığı olması ve mübadele fiilin-
de de bu ayrılabilirliğin fiilen bir ayrılığa dönüşmesi zo-
runludur — çünkü mübadelede, metaların doğal fark-
lılığı ile ekonomik eşdeğerliği çelişkiye girmesi kaçı-
nılmazdır, bunlar ancak metaın kendisi çifte bir var-
oluşa, yani meta doğal varlığının yanısıra aynı za-
manda salt bir sembol, bir üretim ilişkisini simge-
leyen bir rümuz, kendi değerinin bir sembolü olarak,
saf ekonomik bir varlık kazandığında varlıklarını bir-
likte yanyana sürdürebilirler. Bir değer olarak, her
meta eşit bölümlere ayrılabilir; oysa doğal varlığı için
bu sözkonusu değildir. Bir değer olarak meta, istediği
kadar başkalaşım ve varoluş biçiminden geçsin, aynı-
dır; oysa gerçekte metalar sadece farklı oldukları ve
farklı ihtiyaç sistemlerini karşıladıkları için mübade-
le edilirler. Bir değer olarak meta geneldir; gerçek

[13] Ürünler birbirinden nitelikce farklıdır. Değerler birbirinden sadece nicelikçe farklıdır. Demek ki ürün ile değeri arasında nitelik farkı vardır. Meta, a) mübadelesi somut koşullara bağlı olan bir üründür, b) mübadelesi hiçbir koşula bağlı olmayan bir nicelik sorunu olan bir mübadele değeri olması istenmektedir. Bunun gerçekleşmesi için metaın tikel varlığından kurtulması gerekir.

bir meta olarak ise tikeldir. Bir değer olarak meta
her zaman için mübadele edilebilme kapasitesine
sahiptir; gerçek mübadelede ise ancak belli koşul-
lara uyduğu takdirde mübadele edilebilir. Bir değer
olarak metaın mübadele edilebilirlik ölçüsü, metaın
kendisinde belirlenir, mübadele değeri sadece onun
hangi oran çerçevesinde diğer metaların yerine ko-
nabileceğini ifade eder; gerçek mübadelede ise me-
ta ancak doğal özellıklerine bağımlı olarak ve ihti-
yaçlarını karşılayacak miktarlarda mübadele edilebi-
lir. (Kısacası, paranın özgül nitelikleri olarak sırala-
nan özelliklerin hepsi de, mübadele değeri olarak
14 metaın, yani ürün biçimini kazanan değerden farklı
olarak, değer biçimini kazanan ürünün özellikleridir.)
(Metaın mübadele değerinin, metaın yanısıra ayrı,
özgül bir varlık kazanmış biçimi, **paradır;** tüm meta-
ların birbiriyle eşitlenebilecekleri, karşılaştırılabilecek-
leri, ölçüşebilecekleri *varoluş biçimidir; tüm metala-*
rın çözülüp dönüştükleri, kendisi çözülüp tüm me-
15 talara dönüşen biçimdir; genel eşdeğerdir.) Fiyat he-
saplarken, defter tutarken vb., metaları değer sem-
bollerine dönüştürdüğümüz anda, onları, oluştukları
maddeden ve doğal özelliklerinden soyutlayarak, salt
birer mübadele olarak tesbit etmiş oluruz. Kâğıt üze-
rinde ve kafada bu dönüşüm salt bir soyutlama fiiliyle
gerçekleştirilir; ama gerçek mübadele sürecinde ger-

[14] Ürün biçimini kazanan değer=para, yani ayrı bir metada (altın vb.) nesne'leşmiş olan saf değer. Bunu tanımlayan özellikler «değer biçimini kazanan ürün»de, yani metaın mübadele değeri olma sıfatında zaten verilidir deniyor.

[15] Mübadele edilebilmek için ürün (ürün olarak meta) değere (değer olarak metaya) çevrilir dendi. Bu işlemin sadece kafada yapılması yetmez, fiilen değeri temsil eden bir nesnenin ortaya çıkması, metaın tikel varlığının fiilen yokedilmesi gerekir.

çek bir dolayımın, bu soyutlamayı fiilen gerçekleştirecek bir yolun, bir aracın varlığı zorunludur. Doğal özellikleri, doğal kendi kendine eşitliği çerçevesinde meta ne her an için mübadele edilebilir, ne de diğer metaların herbiriyle; böyle olması ancak kendi kendisine eşit olmamakla, kendinden ayrı birşey olmakla, yani bir mübadele değeri olmakla mümkündür. Metaı önce kendi mübadele değeri olarak varolan biçimine çevirmeliyiz ki bu mübadele değerini başka mübadele değerleriyle karşılaştırabilelim, karşılıklı bunları değiştirebilelim. En ilkel şekliyle takasta, iki meta mübadele edileceği zaman önce herbiri mübadele değerlerini ifade eden bir sembolle, sözgelimi kimi Batı Afrika kıyısı zencilerinde, =X çubuk ile eşitlenir. Metaın biri = 1 çubuk; öbürü = 2 çubuk. İkisi bu oranda mübadele edilirler. Metalar birbiriyle mübadele edilmeden önce kafada ve sözde çubuklara çevirilirler. Mübadeleye girmeden önce, değerleri biçilir; bir değer biçilebilmesi için ise bunların belirli bir sayısal orantı içine sokulmuş olmaları gerekir. Böyle bir sayısal orantıya sokulabilmeleri, kıyaslanabilecek duruma gelmeleri için de, tek bir ölçü birimine bağlanmaları şarttır. (Çubuk yalnızca hayalî bir varlığa sa-
16 hiptir; genelde de, bir ilişki ancak bir kez soyutlandıktan sonra yeniden tikel bir varlıkta cisimleşebilir, somutlanabilir). Mübadele değerlerinin eşitsizliğini kapatmak ve bilançoyu dengelemek için, en ilkel takasta da, tıpkı bugünkü uluslararası ticarette olduğu gibi, parayla ödeme yapmak zorunlu olur.

Ürünler (ve eylemler) birer meta niteliğiyle mübadele edilirler; metalar mübadelede ancak birer de-

[16] Bk. Başlık 1., Yöntem tartışması. Önvarsayılan soyut ilkenin pratik içinde fiilen cisimleşmesi olayı.

ğer olarak vardır; ancak nitelikleriyle oranlanabilirler. Bir yarda keten beziyle mübadele etmek için ne kadar ekmeğe ihtiyacım olduğunu saptamak için, önce keten bezinin yardasını mübadele değerine, yani 1/X işsaatine eşitlerim. Yine aynı şekilde, ekmeğin libresi = mübadelede değeri= 1/X ya da 2/X vb. işsaati derim. Metaların herbirini= bir üçüncüsü olarak, yani kendi kendisine eşit olmayan birşey olarak tesbit ederim. Her ikisinden de farklı olan bu üçüncüsü, bir ilişki ifade ettiğinden başlangıçta yalnızca kafada, bir tasavvur olarak vardır — tıpkı, genelde tüm ilişkilerde olduğu gibi bu ilişkinin [bir varlık olarak] tesbit edilmesi, ilişkiye giren öznelerin tersine, önce **düşüncede** gerçekleşir. Bir ürünün (ya da eylemin) mübadele değeri haline gelebilmesi için sadece belirli bir niceliksel ilişkiye, oransal bir sayıya —başka metaların ne miktarının kendisine eşit olduğunu, kendi eşdeğeri olduğunu, ve kendisinin hangi oranda başka metalara eşdeğer olduğunu ifade eden bir sayıya— dönüşmesi yetmez, aynı zamanda nitelikçe de hal değiştirmesi, bir başka ögeye transfer edilmesi gerekir ki iki meta da aynı türden, aynı birimle ölçülen nicelikler olsunlar ve dolayısıyla kıyaslanabilsinler. Metaın önce emek süresine, yani kendisinden nitelikçe farklı bir şeye çevrilmesi şarttır (nitelikçe farklı, (1) çünkü meta, emek süresi olarak emek süresi değil, maddîleşmiş emek süresidir; devinim halinde değil, hareketsiz halde; süreç olarak değil, sonuç olarak emek süresidir; (2) çünkü meta, yalnızca tasavvurda varolan —emeğin, niteliklerinden arınmış, sadece nicelik bakımından farklılaşan biçiminden ibaret olan— soyut bir emek süresinin nesnelleşmesi değil, belirli, fiziksel bakımdan özgül, başka emek çeşitlerinden nitelikçe farklı bir emeğin özgül bir sonu-

cudur.); yoksa meta belli miktarda bir emek süresi, belli bir emek niceliği olarak, başka emek süresi miktarıarıyla, başka emek nicelikleriyle oranlanamaz. Yapılan salt bir oranlama —ürüne değer biçme— ya da metaın değerini ideal olarak belirlemek ise, dönüşümü kafada gerçekleştirmek yeter (ürünü niceliksel üretim ilişkilerinin bir ifadesine çeviren bir dönüşüm). Bu soyutlama metaları oranlamaya yeter; ama gerçek mübadelede bunun da yine nesnelleştirilmesi, sembolize edilmesi, bir simgede realize edilmesi zorunludur. Bu zorunluk şundan ileri gelir: 1) Yukarıda söylediğimiz gibi, mübadele edilecek metalar kafada ortak nicelik ilişkilerine, mübadele değerlerine dönüştürülür, ve birbiriyle böyle oranlanırlar. Oysa fillî mübadelede bu metaların doğal özellikleri, bir mübadele değeri, yani belli büyüklükte bir sayı olma niteliğiyle çelişecektir. Keyfî olarak bölünemezler vb; 2) Fiilî mübadele sürecinde daima tikel metalar tikel metalarla mübadele edilir ve metaın gerek mübadele edilebilirliği, gerekse hangi oranda mübadele edileceği, yer zaman koşullarına bağlıdır. Oysa metaın mübadele değerine çevrilmesi onu herhangi bir başka tikel metaya eşitlemez, bütün metaların eşdeğeri olarak, bütün metalarla mübadele edilebilirlik oranını ifade eder. Kafada bir çırpıda gerçekleştirilen bu eşitleme, fiiliyatta ancak ihtiyaçlar tarafından belirlenmiş sınırlı bir alanda, ve ancak bir dizi mübadele sonunda gerçekleştirilebilir. (Örneğin 100 talerlik gelirimi, ihtiyaçlarım gerektirdikçe, bölüm bölüm, toplamı =100 talerlik mübadele değeri olan bir dizi meta ile mübadele ederim) Demek ki metaı bir çırpıda mübadele değeri olarak realize edebilmek ve ona mübadele değerinin soyut işlevini kazandırabilmek için, bir tek tikel meta ile mübadele etmek yetmemekte-

dir. Bir üçüncü nesneyle, o da yine aynı şekilde tikel
bir meta değil, meta olarak metaın, bizatihi metaın
mübadele değerinin sembolü olan, **böylelikle sözgeli-
mi başlı başına emek süresini temsil eden bir şeyle;**
emek süresinin bir kesirini temsil eden, bir kâğıt ya
da deri parçasıyla —sözgelimi— mübadele edilmesi
gereklidir. (Böyle bir sembolün herkesçe tanınmış ol-
ması şarttır; sözkonusu olan ancak toplumsal bir
sembol olabilir; ifade ettiği şey, toplumsal bir ilişki-
den başka bir şey değildir.) Bu sembol emek süresi-
nin belli bir kesimini, yani mübadele değerleri ara-
sındaki tüm orantıları basit aritmetik kombinezonlar-
la ifade edebilecek büyüklükte bir kesirini temsil
eder; sembol, mübadele değerinin bu maddeleşmiş
belirtgesi, mübadelenin kendisinden doğmuştur, **a pri-**
17 **ori** tasarlanmış bir fikrin uygulamaya konması değil-
dir. (Aslında mübadele aracı kabul edilen meta an-
cak zamanla, yavaş yavaş paraya yani bir sembole
dönüşür; bu bir kez gerçekleşince, onun yerine de
yine kendi sembolü geçebilir. Bu durumda artık para
bilinçli olarak mübadele değerinin bir işaretidir.)

O halde süreç kısaca şudur: Ürün, bir meta haline, **yani mübadelenin bir ögesi** haline gelir. Meta, mübadele değerine dönüşür. Meta olarak varlığını mübadele değeri olarak varlığıyla eşitlemek için, saf mübadele değeri olarak varlığını temsil eden bir sembolle mübadele edilir. Bu simgeleşmiş haliyle de öteki metalarla belli oranlar içinde mübadele edilebilir. Ürün bir meta, meta da bir mübadele değeri haline geldiği için, ilk başta sadece kafada olmak üzere, ikili bir varoluş kazanır. Düşüncedeki bu ikileşme, metaın gerçek mübadelede de ikiye bölündüğü

[17] Marx herhalde Proudhon'a dokunuyor.

noktaya kadar varacaktır (ve varmak zorundadır). Bu noktada meta, bir yanda doğal bir ürün, öbür yanda ise mübadele değeri olarak belirir. Yani metaın mübadele değeri, metadan ayrı bir maddî varlığa kavuşur.

Ürünün mübadele değeri olarak belirlenmesi, demek ki, mübadele değerinin üründen ayrı, bağımsız bir varlığa kavuşmasını gerektirmektedir. Metaın kendisinden kopmuş ve onun yanısıra kendi başına bir meta olarak varolan mübadele değeri ise —**paradır. Parada,** metaın bir mübadele değeri olarak sahip bulunduğu tüm özellikler, metaın kendisinden farklı bir nesne halinde, onun varoluşundan bağımsız bir toplumsal varoluş biçimiyle ortaya çıkarlar. (Paranın malûm özellikleri teker teker sayılarak bu husus da-
18 ha ayrıntılı bir şekilde kanıtlanacak.) (Bu sembolü cisimleştiren maddenin niteliği, tarih boyunca ne kadar farklı biçimler altında belirirse belirsin, önemsiz değildir. Toplumun gelişim sürecinde sembolün ken-
19 disiyle birlikte, ona gitgide daha iyi uyan maddî biçim de geliştirir — öyle ki sonradan bu kez bu maddî biçimden kopması yeni bir çabayı gerektirecektir; keyfî değilse, onu cisimleştiren maddenin de belli koşullara uyması gerekir. Örneğin sözcük sembollerinin de buna benzer bir tarihi vardır: alfabe vb.) Ürünün mübadele değeri, demek ki ürünün yanıbaşında parayı yaratmaktadır. Şimdi, tıpkı tikel ürünlerin yanısıra paranın varolmasından doğan zorluk ve çelişkileri salt paranın biçimini değiştirmekle ortadan kaldırmak mümkün olmadığı gibi (gerçi paranın nisbeten geri bir biçimine özgü zorlukları daha ileri bir biçime geç-

[18] Başlık 4.te.

[19] Başlık 2.deki altın para-kâğıt para tartışmasına atıfta bulunuluyor.

mek suretiyle çözmek mümkünse de) mübadele değeri ürünlerin toplumsal biçimi kaldığı sürece paranın kendisini ortadan kaldırmak da mümkün değildir. Bu noktanın iyice anlaşılması gerekir ki para ve dolaşım reformlarının üretim ilişkilerini ve bunlara dayanan toplumsal ilişkileri hangi sınırlar içinde dönüştürebileceği bilinsin ve imkânsız amaçlar peşinde koşulmasın.

Paranın sahip olduğu 1) meta mübadelesi ölçüsü; 2) mübadele aracı; 3) metaların temsilcisi (dolayısıyla, sözleşme aracı); 4) tikel metaların yanında genel meta olma işlevlerinin tümü de doğrudan doğruya, paranın metaların kendilerinden ayrılmış ve nesnelleşmiş mübadele değeri olma özelliğinden tü-
20 rer. (Paranın bu, öteki bütün metalar karşısında genel meta olmak, öbür metaların mübadele değerinin cisimleşmiş hali olmak özelliği onu aynı zamanda sermayenin de realize edilmiş ve her zaman için realize edilebilecek biçimi haline getirir; onu sermayenin daima geçerli olan tezahür biçimi yapar; bu özellik bul-
21 lion drain'lerde kendini gösterir; tarihi bakımdan sermayenin başlangıçta sadece para biçiminde ortaya çıkması bundandır; ve nihayet, paranın faiz oranıyla olan bağını ve onun üzerindeki etkisini de bu açıklar.)

Üretim giderek üreticiyi ürettiği metaın mübadele değerine bağımlılaştıran bir biçim aldığı, dolayısıyla ürün fiilen mübadele değeri haline geldiği,

[20] Bk. Başlık 9. «Meta üreten metaın» bu üretiş sürecinde birliğini ve sürekliliğini sağlaması için başta ve sonda para, yani **aynı şey** olarak belirmesi zorunludur.

[21] Bullion drain: (İng.) Piyasa güvensizliği ya da aşırı ticaret açığı nedeniyle kapitalistlerin sermayelerini «dondurup» altına çevirmeleri sonucu Merkez Bankası rezervlerinin erimesi ve bundan doğan kriz. Çağdaş «döviz darboğazlarının» 19.cu yüzyıldaki atası. Bk., Başlık 2.

mübadele değeri üretimin dolaysız amacı haline geldiği anda, **para ilişkilerinin** ve bu para ilişkilerinde, yani ürün ile ürünün para biçiminde **varoluşu** arasındaki ilişkilerde içkin olan çelişkilerin ortaya çıkması da kaçınılmazdır. Mübadele zorunluğu ve ürünlerin salt birer mübadele değerine dönüşmesi, işbölümüne, yani üretimin giderek toplumsallaşmasına paralel olarak artar. Buna karşılık üretimin toplumsallık niteliği arttığı ölçüde, **paranın** da gücü artar, yani giderek mübadele ilişkisi üreticinin dışında ve ondan bağımsız bir güç haline gelir. Başlangıçta üretimi sürdürüp artırmakta bir araç olarak gözüken mübadele değeri, giderek üreticilere yabancı bir ilişki haline gelir. Üreticiler mübadeleye bağımlı hale geldikçe, mübadelenin kendisinin giderek üreticilerden bağımsızlaştığı ve ürün olarak ürünle mübadele değeri olarak ürün arasındaki uçurumun büyüdüğü görülür. Bu antitez ve çelişkileri para yaratmaz; tersine, paranın görünürdeki mutlak gücünü yaratan, bu
22 çelişki ve antitezlerin gelişmesidir. (Tüm ilişkilerin parasal ilişkilere dönüşmesinin —ayni vergilerin parasal vergilere, ürünle ödenen rantın parayla ödenen ranta, askerlik mükellefiyetinin ücretli asker birliklerine, genel olarak tüm kişisel mükellefiyetlerin parasal mükellefiyetlere, ataerkil emeğin, köle, serf, lonca emeklerinin saf ücretli emeğe dönüşmesinin— etki-
23 leri gösterilecek.)

Ürün meta haline gelir; meta mübadele değeri haline gelir; metaın mübadele değeri metada içkin olan «paralık» niteliğidir; metaın bu «paralık» özelliği, para biçimi altında metadan kopup, tüm somut

[22] Gelişme (Entwicklung) kavramı için, bk. Sunuş, not 58.
[23] Bk. s. 227-243.

metalardan ve bunların doğal varoluş tarzından ayrı bir toplumsal varlık kazanır; ürün ile kendi mübadele değeri olma özelliği arasındaki ilişki, ürün ile kendi yanısıra varolan bir nesne —para— arasındaki ilişkiye, ya da tüm ürünler ile, tümünün de dışında olan bir şey olan para arasındaki ilişkiye dönüşür. Tıpkı ürünlerin fiilî mübadelesinin mübadele değerini yaratması gibi, mübadele değeri de parayı yaratır.

Şimdi karşımıza çıkan soru şudur: paranın metaların yanısıra varolması, daha baştan, bizzat bu ilişkinin kendisinde verili olan birtakım çelişkileri içer-
24 mez mi?

Birincisi: Şu basit olgu: metaın, bir yandan kendi doğal varlığı içinde mübadele değerini ideal bir biçimde (potansiyel olarak) taşıyan özgül bir ürün olarak, öbür yandan ürünün doğal varoluş biçimiyle her türlü bağını koparmış, başlı başına mübadele değeri (para) olarak, çifte bir varlığının olması— bu ikili, **farklılaşmış** varoluş giderek bir farka, fark da
25 **karşıtlık** ve **çelişkiye** yol açmak zorundadır. Metaın, ürün sıfatıyla sahip olduğu tikel işlev ile mübadele değeri sıfatıyla sahip olduğu genel işlev arasında varolan ve metaın ikili bir biçimde, bir yanda bu tikel ürün, öbür yanda da para olarak vazedilmesini zorunlu kılan çelişki, metaın özgül doğal niteliğiyle genel toplumsal niteliği arasındaki bu çelişki, daha baştan, metaın bu iki ayrı varlık biçiminin birbirine çevrilmesinin mümkün olmaması ihtimalini içinde taşır.

[24] Aşağıdaki dört çelişki de s. 212-13'de anlatılan emeğin kendi karşıtını yaratması, yarattıkça pasifleşmesi, toplumsallaştıkça bütünselliğini yitirmesi vb. olayının örnekleri olarak görülmelidir. Ekonomik krizler bu temel çelişkinin en açık ifadeleri olarak sunulmaktadır.

[25] Bk. **Mantık IV**, s. 504-551. (MELİ)

Metaın mübadele edilebilirlik kapasitesi, kendi yanısıra varolan bir şey olarak, metadan farklı bir şey, onunla artık dolaysız özdeşlik içinde olmayan bir şey olarak durmaktadır: paradır. Para metaın yanısıra dışsal bir nesne haline bir kez gelince de, metaın parayla mübadele edilebilirliği de hazır bulunabilecek ya da bulunmayabilecek dışsal koşullara bağlanmış
26 olur: dış koşulların insafına terkedilmiş olur. Mübadelede metaya duyulan talep, metaın doğal özellikleri, karşıladığı ihtiyaçlar nedeniyledir. Paraya ise, tam tersine, yalnızca mübadele değeri için, bir mübadele değeri olarak. Dolayısıyla metaın yerine paranın geçirilip geçirilemeyeceği, parayla mübadele edilip edilemeyeceği, metaın yerine metaın konup konamayacağı, ilke itibariyle metaın mübadele değeri niteliğiyle hiçbir ilgisi, hiçbir bağı olmayan dış koşullara bağımlıdır. Metaın mübadele edilebilirliği, ürünün doğal niteliklerine bağlıdır; paranınki ise, simgeleşmiş mübadele değeri sıfatıyla sahip olduğu varlıkla özdeştir. Öyleyse özgül bir ürün olarak beliren metaın bir noktada artık kendi genel para biçimine dönüştürülememesi onunla eşitlenememesi ihtimali ortaya çıkmıştır.

Metaın mübadele edilebilirliği, para biçiminde metaın dışında durmakla, ondan farklı, yabancı birşey haline gelmiştir; her şeyden önce metaın bu para ile **eşitlenmesi** gerekmektedir: demek ki esasen ona eşit değildir; öte yandan, eşitlemenin kendisi dış koşullara bağımlı hale gelmiştir: dolayısıyla raslansal bir eşitliktir.

İkincisi: Tıpkı metaın özgül meta ve para olarak

[26] İnsafına terkedilir: ausserlichen Bedingungen preisgegeben ist. Preisgeben hem teslim etmek, insafına terketmek, fahişeleşmek, hem de düpedüz fiyat biçmek anlamlarına gelir.

ikili bir varlığının olması gibi, mübadele fiili de birbirinden bağımsız iki fiile bölünmüştür: metaların parayla mübadelesi ve paranın metalarla mübadelesi; alım ve satım. Şimdi bunlar yer ve zaman bakımından birbirinden ayrı, birbiriyle ilgisiz birer varlığa kavuştuklarından, aralarındaki dolaysız özdeşlik de kalkmıştır. Birbirlerine tekabül edebilirler ya da etmeyebilirler; dengelenirler ya da dengelenmezler; birbiriyle orantısız hale gelebilirler. Muhakkak ki sürekli olarak eşitleşmeye çalışacaklardır; ama başlangıçtaki dolaysız eşitliğin yerini şimdi artık sürekli bir eşitleme süreci almıştır — bu ise, açıkça, sürekli bir eşitsizliği önvarsayar. Uyumun sağlanabilmesi için
27 şimdi pekalâ uyumsuzluğun en aşırı noktasından geçmek gerekebilir.

Üçüncüsü: Alımla satımın birbirinden ayrılması ve mübadelenin yer ve zaman itibariyle birbirinden bağımsız iki fiile bölünmesi ile, ortaya yeni bir ilişki daha çıkmıştır.

Tıpkı mübadelenin kendisinin bölünüp bağımsız iki fiile ayrılması gibi, mübadele sürecinin bütünü de mübadele eden bireyden, metaın üreticisinden kopup ayrılır. Mübadele uğruna yapılan mübadele, meta için yapılan mübadeleden ayrılır. Salt satış için alıp salt yeniden alış için satan, bu işlemi yapmaktaki amacı bir ürün olarak metaya sahip olmak değil, sadece başlı başına mübadele değerleri elde etmek, para elde etmek olan bir zümre, bir tüccar
28 zümresi, üreticilerin arasına girer. (Salt takasla bi-

[27] Uyum, uyumsuzluk: Konsonanz, Dissonanz. Ekonomik krizler kastediliyor.

[28] Tüccar zümresi: Kaufmannstand. Marx'ın bu terimi kullanması, akla kapitalist devlet öncesinin, hukuken ayrıcalıklı bir zümre (état) olarak tanımlanmış olan tüccarlarını getirmektedir. (İ. s. 148)

le bir tüccar zümresi oluşabilir. Ama bunun üretim üzerindeki etkisi, ve keza genel olarak önemi, elinde satılık olarak sadece iki tarafın üretim fazlasını bulacağı için, tümüyle ikincil bir düzeyde kalacaktır.) Mübadele değerinin parada bağımsızlaşmasına, üründen kopmasına, öte yandan mübadelenin (ticaretin) mübadele eden bireylerden kopuk bir işlem biçiminde bağımsızlaşması tekabül eder. İlk başta mübadele değeri meta mübadelesinin ölçüsüydü ve mübadele edilen metaya doğrudan doğruya sahip olup ona hükmetmekte bir araçtan ibaretti (tüketimde meta, bir ürün olarak, ihtiyaçların doğrudan doğruya giderilmesine yarayabilir, ya da tekrar bir üretim aracı olarak kullanılabilir). Ticaretin amacı ise doğrudan doğruya tüketim değil, para kazanmak, mübadele değeri toplamaktır. Mübadelenin böylece ikileşmesi —tüketim için mübadele ile mübadele için mübadele— yeni bir oransızlığı doğurur. Mübadelede tüccarın itkisi sadece metaların alımı ile satımı arasındaki farktır; oysa tüketici satın aldığı metaın müba-
29 dele değerini, karşılığını kesin ve nihaî bir şekilde verip bitirmek zorundadır. Dolaşımla dolaşımın sonuç noktası, yani tüccar zümresi dahilindeki mübadele ile tüccar zümresiyle tüketiciler arasındaki mübadele —hernekadar sonuç olarak karşılıklı birbirlerini koşullamaları kaçınılmazsa da— büsbütün ayrı yasalar ve itkilerle belirlenmiş olup, birbiriyle son derece keskin çelişkilere girebilirler. Ticarî kriz ihtimali daha bu ayrılma olayında verilidir. Öte yandan üretim dolaysız olarak ticarete ve ancak dolaylı oralar tüketime işlediğinden, üretimin, ticaret ve tüke-

[29] Ürünü tüketiciye ulaştırma aracı olan ticaretin, üretici ile tüketici arasında bir engel haline gelebilmesi ve bundan doğan krizler.

tim mübadelesi arasındaki bu çelişkiyi doğurduğu kadar, bu çelişkiden bizzat etkilenmesi de kaçınılmazdır. (Arz ve talep ilişkileri bütünüyle tersyüz olur.) (Asıl ticaretten bu kez de para ticareti ayrılır.)

Özdeyişler: (Meta, tahribi mümkün paradır. Para tahrip edilemeyecek olan metadır. İşbölümünün gelişmesiyle, dolaysız ürün bir mübadele aracı olmaktan çıkar. Genel bir mübadele aracına, yani bireyin ürettiğinin özgüllüğüne bağımlı olmayan bir mübadele aracına ihtiyaç doğar. Para sayesinde eşyanın değeri eşyanın vücudundan ayrılır. Başlangıçta para tüm değerlerin temsilcisidir; uygulamada durum tersine döner, tüm gerçek ürünlerle emekler paranın temsilcisi olurlar. Doğrudan takasta her mal her malla mübadele edilemez; belli bir faaliyet ancak belli bir ürünle mübadele edilebilir. Para takasa özgü zorlukları, ancak onları genelleştirerek, evrenselleştirerek aşabilir. Özde birbirine bağlı ve birbirinden zorla
30 koparılmış olan şeylerin ise, özde birbirine bağlı olan şeylerin **birbirinden koparılması** olduklarını zorlu patlamalarla göstermeleri mutlak bir zorunluktur. Kurulan *birlik*, **zorla** kurulur. Zıtlaşma patlamalara yolaçtıkça, iktisatçılar hemen **özdeki birliğe** işaret etmeye başlayıp, yabancılaşmayı unutuverirler, Şakşakçılık sanatı, çünkü, insanın kendi yaptığı tanım-
31 ları en önemli anlarda unutmasını gerektirir. Dolay-

[30] Üretim ve toplum, ürün ve değeri, meta ve para. Bunların birbirinden kopuşu krizleri doğurur. Krizi çözmek, yani üretimi toplumsal gereklerle hizaya getirmek için gerekli olan toplumsal zor (iflaslar, sefalet vb.), üretim ve toplum, ürün ve değeri vb. arasındaki yabancılaşmanın *nominal bir fark olmadığını, işin özünü oluşturduğunu; birliğin (arz-talep, değer-fiyat dengesi vb.)* ancak bu yabancılaşmadan geçerek, onu varsayarak, sonuçta kurulduğunu gösterir.

[31] Hem Proudhon, hem de başta Bastiat olmak üzere vülger iktisatçılar kastediliyor. Bk. Başlık 5.

sız mübadele aracı olarak ürün, 1) halâ doğrudan doğruya kendi doğal niteliğine bağımlıdır ve her bakımdan bu niteliğiyle sınırlıdır; sözgelimi çürüyebilir vb.; 2) bir başkasının o anda bu ürüne duyabileceği ya da duymayacağı ya da belki kendi ürününe duyacağı ihtiyaca tabidir. Emek ürünü ve bizzat emeğin kendisi mübadeleye bağımlı kılınınca, bu kez hem ürün hem de emek, bir cepheleriyle sahiplerinden ayrı, bağımsız bir niteliğe kavuşurlar. Bu ayrılıktan, bir başka biçim altında kendisine geri gelip gelmeyecekleri bir **raslantı** sorunu olur. Para mübadeleye girdiğinde, ürünümü genel mübadele değeriyle ya da genel mübadele kapasitesiyle mübadele etmem artık bir zorunluktur; dolayısıyla ürünüm yerel, doğal ve bireysel sınırlarından çıkmış, genel ticarete bağımlı hale gelmiştir. Tam bu nedenle, bir ürün olmaktan
32 çıkması da mümkündür.)
33 **Dördüncüsü:** Mübadele değerinin, para biçiminde, genel meta olarak tüm tikel metaların yanısıra ortaya çıkması, mübadele değerinin para biçiminde (paranın da ayrı tikel bir varlığı olduğuna göre) bir başka **tikel meta** olarak ortaya çıkması demektir. Çelişki sadece paranın, genel mübadele kapasitesi

[32] Toplumsal mekanizmalara bağımlı hale gelen üretimde, bu bağımlılığın bir yabancılaşma olarak gözükmesi; üretimin doğrudan doğruya yaratıcılık faaliyeti olmaktan çıkarak, yaratıcılığı (bir işe yarayıp yaramayacağı, üretim mi boşuna vakit kaybı mı olacağı) kendisinden bağımsız süreçlerce tayin edilen bir çaba haline gelmesi.

[33] Paranın ayrı bir meta olarak ortaya çıkması, bunun da gerekenden (talepten) az ya da cok bulunması (arzı) gibi sonuçlar doğurabilir. Bu ikiliği dengelemek için, tıpkı metaın yanında paranın ortaya çıkması gibi, paranın yanında paranın parası (kâğıt para) ve onun parası (senet vb.) ortaya çıkar; bu ikili, üçlü varoluş ise Başlık 2.de gördüğümüz yeni çelişki ihtimallerini içinde taşır. (Rezerv sorunu, konvertibilite sorunu vb.).

sıfatıyla metaların tikel mübadele kapasitesinin karşısına çıkıp, dolaysız olarak onu kendi içinde eritmesi, ve buna rağmen ikisinin her zaman için birbirine çevrilebilir kalmasının öngörülmesi değildir; buna ek olarak para şimdi salt bir simge olsa tikel bir meta haline gelmek ve dolayısıyla diğer metalarla mübadelesinde, kendi kayıtsız şartsız mübadele edilebilîrliğiyle çelişen belli mübadele koşullarına tabi olmakla, kendi kendisiyle ve kendi özgül niteliğiyle de çelişki içine girmektedir. (Burada henüz belli bir ürünün vb, fiziksel varlığına tesbit edilmiş şekliyle paradan sözetmiyoruz.) Mübadele değeri, metadaki varlığının yanısıra paradan kendine özgü bir varlık kazanmış, fiziksel varlığından, bu fiziksel varlığın doğal sınırlılığı, mübadele değerinin genel işleriyle çeliştiği için ayrılmıştır. Her meta, mübadele değeri sıfatıyla, her metaya eşittir (nitelikçe: meta şimdi sadece mübadele değerinin niceliksel bir artı ya da eksisini temsil etmektedir); başka metalarla eşitlenebilir. Dolayısıyla, metaların bu eşitliği, bu birliği, aradaki doğal farklılıktan kopup ayrılmış, ve para kılığında, hem ikisinde ortak olan öge olarak, hem de ikisinin karşısında bir üçüncü öge olarak ortaya çıkmıştır. Şimdi bir yanda mübadele değeri hem doğal olarak metaın içkin bir özelliği olarak kalmakta, hem de aynı zamanda onlardan ayrı, dışsal bir varlık kazanmaktadır; öte yanda ise para metaın bir özelliği olmaktan, metaların genel şekli olmaktan çıkıp onların yanısıra ayrı bir nesne haline gelerek, bu sefer kendisi de öbürlerinin yanında tikel bir meta olmaktadır. (Arz ve talep yasalarına uyar; farklı para çeşitlerine ayrılır vb.) Hem öbürleri gibi bir metadır, hem öbürleri gibi bir meta değildir. Soyut niteliğine karşılık, bütün mübadele edilebilen nesneler gibi mübadele edilebilen bir nesne-

dir. Yalnızca genel mübadele değeri değil, aynı zamanda öbür tikel mübadele değerleri arasında, onlar gibi bir tikel mübadele değeridir. Bu da pratikte kendini duyuran yeni bir çelişki kaynağı. (Paranın tikel karakteri para ticareti ile asıl ticaret arasındaki ayrışmada tekrar belirir.)

Böylece, işlevini yaparken aynı anda onu olumsuzlamanın, metalara karşı bağımsızlaşmanın; araç iken amaca dönüşmenin; metaın mübadele değerini realize etmek için mübadele değerini metadan koparmanın; mübadeleyi kolaylaştırmak için mübadeleyi parçalayıp bölmenin; dolaysız meta mübadelesinin güçlüklerini gidermek için bu güçlükleri genelleştirip yaymanın; üreticiler mübadeleye bağımlı hale gelirken mübadeleyi üreticilerden bağımsız kılmanın bizzat para kavramında içerilmiş olduğunu görüyoruz.

(İleride, bu konuyu bitirmeden önce, salt kavramsal belirlemeler ve bu kavramların diyalektiğiyle uğraşılıyormuş görüntüsünü veren idealist sunuş tarzının düzeltilmesi gerekecek. Herşeyden önce haliyle şu deyiş: ürün (ya da faaliyet), meta haline gelir; meta, mübadele değeri haline gelir; mübadele değeri para haline gelir.)

34 (..................)

[Emek parası teorilerinin eleştirisi]

Saat kuponlarının tedavüle çıkarılmasının tüm bu zorluklan çözeceği düşünülebilir. (Saat kuponlarının varlığı doğal olarak mübadele değeri ve para

[34] Güncel mali sorunlarla ilgili ve para sisteminin iç çelişkilerini örnekleyen üç gazete kupürü.

ilişkilerinin incelenmesinde doğrudan verili olmayan, ve mübadele değeriyle paranın onlarsız da varolabilecekleri —ve varoldukları— birtakım koşulları ön-
35 varsayar: açık kredi, banka vb; ama saat kuponcuları
bu kuponları «seri»nin **en son** ortaya çıkan, ve «saf» para kavramına en iyi tekabül etmesine karşılık gerçeklikte en son «tezahür eden» ürünü olarak mütalaa ettikleri için biz bu koşullara burada artık değinmeyeceğiz). İlk önce: Meta fiyatının metaın mübadele değerine eşit olmasını sağlayan koşullar varsayılmışsa; arz-talep dengesi, üretim-tüketim dengesi, son
36 tahlilde, **proportionate production** (bölüşüm ilişkileri
tabir edilen şey aslında üretim ilişkilerinin ta kendisi) [gerçekleştirilmişse], o zaman para sorunu bütünüyle ikincil bir sorun haline, özde biletçikler mavi mi yeşil mi ya da kâğıttan mı tenekeden mi yapılmalı, ya da toplumsal muhasebe defterleri nasıl tutulmalı sorunu haline gelmiş olacaktır. Bu durumda gerçek para ilişkileri üzerine bir araştırma yürütülüyormuş pozunda ısrar etmek büyük saçmalık olur.

37 Banka (any bank) saat kuponlarını tedavüle çıkarır. A metaı, =X mübadele değeri, yani =X iş saatini temsil eden bir parayla mübadele edilir. Bankanın aynı zamanda metaı satın alması, yani metaı pa-

[35] Bk. **Felsefenin Sefaleti** s. 110-115; ve Başlık 1., not 7.

[36] Proportionate production: (İng.) orantılı üretim. İngiliz ütopyacı sosyalisti Gray'in doğrudan doğruya toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamaya yönelen üretim düzeni için kullandığı ad: arz-talep eşitliği. Bk. John Gray, **Lectures on the Nature and Use of Money**, Edinburgh 1848, özellikle s. 250 ve **Felsefenin Sefaleti**. Ayrıca bk. William Atkinson, **Principles of Political Economy**, London 1840, s. 171-196. (MELİ)

[37] Any bank: (İng.) herhangi bir banka. Bu banka önerisinin tümü için bk. J. Gray, **The Social System**, Edinburgh 1831, s. 62-86. Bk. **MEGA 1/3**, s. 533-536. (MELİ)

ra biçimindeki temsilcisi ile mübadele etmesi gerekmektedir —tıpkı bugün sözgelimi Bank of England'ın altına karşılık banknot vermek zorunda olması gibi. Mübadele değerinin fiziksel ve dolayısıyla raslansal varoluş biçimi olan meta, mübadele değerinin mübadele değeri olarak sembolik varoluş biçimiyle mübadele edilmiş olur. Bu böyle olunca da mübadele değerini meta biçiminden para biçimine çevirmekte hiçbir zorluk kalmaz. İçerdiği emek süresinin gerçeğe uygun bir şekilde saptanması (lâf aramızda, bu altınla gümüşün ayarını ve ağırlığını saptamak kadar
38 kolay bir iş değildir) metaın, **contrevaleur**'ünü, parasal karşılığını ortaya çıkarmaya yeter. Meseleyi istediğimiz kadar döndürüp dolaştıralım, son tahlilde durum şudur: Saat kuponlarını çıkaran banka, metaları üretim maliyetine satın alır, tüm metaları satın alır, ve üstelik bu alım kendisine kâğıt parçacıklarının imalinden başka birşeye malolmaz; sonra satıcıya, belli bir fiziksel biçim altında sahip bulunduğu mübadele değerinin yerine, metaın sembolik mübadele değerini, bir başka deyimle bu mübadele değeri tutarında tüm diğer metalar üzerinden bir çekme hakkı verir. Mübadele değeri başlı başına saf bir mübadele değeri olarak şüphesiz sadece bir semboldür — şüphesiz sembolün salt zihinsel bir form olmakla kalmayıp gerçek bir işleve kavuşabilmesi için nesnel bir varlığının da olması, salt ideal bir tasavvur olmakla kalmayıp zihne nesnel bir biçimde sunulu olması da gerekir. (Her ölçü elle tutulabilir; mübadele değeri de bir ölçüdür, ama ancak ölçü elden ele geçtiğinde [ölçer]). Demek ki banka metaya karşılık para, metaın —dolayısıyla aynı değerdeki tüm

[38] Contrevaleur: (Fr.) karşılık-değer.

metaların— mübadele değeri üzerinden bir çekme hakkı olan bir para verir; banka, ürünü satın alır. Banka genel alıcıdır; yalnız şu ya da bu matain değil, tüm metaların alıcısıdır. Çünkü görevi, metaları mübadele değeri olarak sembolik varlıklarına çevirmektir. Öte yanda, banka genel alıcıysa, aynı zamanda genel satıcı da olması gerekir; yalnızca bütün metaların depolandıkları ardiye, umumî ambar değil, herhangi bir tüccar gibi, metaların sahibi olması gerekir. Sahip olduğum A metaını B saat kuponuna karşılık mübadele ettim diyelim — bunu ancak bu B'yi canımın istediği gibi, gerçek C,D,E vb. metalarından herhangi birine dönüştürmek için yapmış olabilirim. Oysa, bu para banka dışında tedavül edebilir mi? Kupon sahibiyle banka arasında gidip gelmek dışında dolaşıma girebilir mi? Kuponun konvertibilitesi nasıl güvenceye alınabilir? Burada yalnızca iki durum sözkonusu olabilir. Ya tüm meta (ürün veya emek) sahipleri metalarını mübadele değerleri üzerinden satmak istemektedir, ya da kimi istemekte, kimi istememektedir. Hepsi de mübadele değerinden satış yapmak istiyorlarsa, işi bir alıcı bulma ya da bulmama raslantısına bırakmadan hepsi de doğruca bankaya gidip mallarını ona devredecekler, yerine mübadele değeri sembollerini, paralarını alacaklardır; metaın kendisinde olan özgül «parasal» özü alıp, karşılığında metaı vereceklerdir. Bu durumda banka aynı anda hem genel alıcı hem genel satıcı rolündedir. Ya da tersi olur. Bu durumda banka kuponu sadece, genel mübadele değeri sembolü olarak tanınma iddiasında olup aslında hiçbir değer taşımayan bir kâğıt parçasından ibarettir. Çünkü böyle bir sembolün mübadele değerini yalnızca temsil etmek değil, fiilî mübadelede mübadele değeri **olmak** özelliğine sahip olması şart-

tır. Bu ikinci durumda banka kuponu para olmayacak, ya da açık pazarda değil sadece bankayla müşterileri arasındaki bir sözleşme çerçevesinde para yerine geçecektir. Durum, lokantanın birinden aldığım oniki yemeklik bir abone kartı ya da bir düzine tiyatro bileti gibi, para yerine geçen, ama yalnızca belli bir lokantada ya da belli bir tiyatroda para yerine geçen bir
39 belgeninkiyle aynıdır. Banka kuponu general public'te değil, yalnızca bankayla müşterileri arasında tedavül edilebileceği için, para vasfını kaybetmiş olacaktır. Dolayısıyla ikinci ihtimali bir yana bırakmak zorundayız.

O halde banka genel alıcı ve satıcı rolünde olacaktır. Gerekirse tedavüle banknot yerine çekler çıkarılabilir, ya da bütün bunların yerine basbayağı banka hesapları açabilir. X'in bankaya yatırmış olduğu meta değerleri toplamına göre, öbür metalar cinsinden aynı toplam değerde kredisi olur. Burada bankanın ikinci bir özelliğinin de bulunması gerekir: Metaların mübadele değerini, yani metada maddîleşmiş emek süresini gerçeğe uygun olarak saptamak. İşlevleri bu kadarla da kalamaz. Bir sanayi dalının ortalama imkânlarıyla metaların üretilebilecekleri emek süresini, metaın ne kadar sürede üretilmesi gerektiğini, belirlemek zorundadır. Bu da yetmez. Banka-

[39] Bk. John Locke, **Works in Four Volumes, II**, London 1768, s. 92. Marx A. s. 688-689'da Locke'tan şu alıntıyı yapar: «Gümüş, ötekilerden tamamen farklı bir ölçüdür. Bir ell (uzunluk birimi) ya da quart (hacim birimi) alıcının, satıcının ya da bir üçüncü şahsın elinde olabilir: kime ait olduğu önemli değildir. Oysa gümüş sadece alışverişin ölçüsü değil, alışveriş konusu olan maddenin ta kendisidir ve mübadelede satılan maddeye eşdeğer bir miktarda olmak üzere alıcıdan satıcıya geçer; böylece uygulandığı metaın değerini sadece **tespit etmekle** kalmaz, onunla, bir eşdeğer olarak, mübadele edilir.» (MELİ)

nın yalnızca belli miktarda ürünün üretilmesi için gereken süreyi belirlemesi ve üreticileri, emeklerinin eşit ölçüde üretken olacağı yerlere yerleştirmesi (dolayısıyla emek araçlarının bölüşümünü düzenlemesi) değil, aynı zamanda üretimin çeşitli dallarına ayrılacak emek süresini de belirlemesi gerekir. Çünkü mübadele değerinin realize edilebilmesi ve banka parasının gerçekten konvertıbilite hale gelmesi, genel üretimin güvenceye alınmasına ve mübadelecilerin ihtiyaçlarını giderebilecek oranlarda düzenlenmesine bağlıdır. Hepsi bu değil daha. Baş mübadele meta mübadelesi değil, metalara karşılık emek mübadelesidir. (Buna az sonra tekrar değineceğiz.) İşçiler bankaya emeklerini satmayacaklar, emeklerinin toplam ürününe karşılık olan mübadele değerini alacaklar vb. Tam söylemek gerekirse, bu durumda banka yalnızca genel alıcı ve satıcı değil, aynı zamanda genel üretici olacaktır. Gerçekte banka ya despotça bir üretim idaresi ve bölüşüm müfettişliği olacak, ya da gerçekten ortaklaşa üretim yapan bir toplumun hesaplarını tutan kurul olmaktan ileri gidemeyecektir. Üretim araçlarında ortak mülkiyet varsayılmıştır vb. vb.. Saint-Simoncular[40] bankalarını üretimin papalığı haline getirmişlerdir.

[40] Saint-Simon (1760-1825): Fransız ütopyacı komünisti; tüm toplumsal sermayenin tek elde toplanmasını, üretimin ve kredi düzeninin kamu yararı ve sosyal adalet ilkelerine göre yukardan örgütlenmesini savunmuştu. Saint-Simon'cu sosyalistlerin birçoğu 1848 sonrasında «sağa dönüş» yaparak, III. Napoleon'un «sosyalist» kapitalizminin ideologları oldular. Modern tekellerin ve malî sermayenin yatırım yoluyla üretimin geniş kesimlerine egemen oluşunun ilk örneği olan Crédit mobilier, Saint-Simon'cu Pereire kardeşler tarafından kuruldu; Bonaparte rejiminin öteki temel direği olan Banque de France'ın idare kurulu başkanı, eski Saint-Simon'culardan Michel Chevalier idi.

41 Tüm ürün ve faaliyetlerin çözülüp mübadele değerlerine dönüşmesi. üretimdeki tüm sabit kişisel (tarihî) bağımlılık ilişkilerinin de çözülüp, üreticilerin bü-
42 tün-taraflararası bağımlılığına dönüşmesini önvarsayar. Her bireyin üretimi öteki bütün bireylerin üretimine bağımlıdır; bunun gibi ürünün üretici bireyin elinde ihtiyaç maddesine dönüşmesi de ötekilerinin tüketimine bağlı hale gelmiştir. Fiyatlar eskidir; mübadele de öyle; ama birincisinin gitgide artan bir oran-
43 da üretim maliyetince belirlenmesi, ikincisinin de giderek tüm üretim ilişkilerine egemen olması ancak burjuva toplumunda, yani serbest rekabet toplumunda en ileri anlatımına kavuşur ve sürekli olarak ge-
44 lişmeye başlayabilir. Adam Smith'in su katılmamış Onsekizinci yüzyıl usulüyle tarih öncesine, tarihin baş-

[41] Faaliyet (Tätigkeit) sözcüğü bu bölüm boyunca **emek** anlamında kullanılmaktadır.

[42] Bütün-taraflararası: Allseitig. Herkesin herkese karşılıklı bağımlılığı: birey üretimini toplum (piyasa) için yapar, tüketimini yine oradan sağlar.

[43] Üretim maliyeti: emek süresi anlamında. Bk. s. 197. Emek sürecinin giderek mübadele değerini fiilen belirleyen bir faktör haline gelişi, ancak serbest rekabete dayanan bir piyasa düzeninde sözkonusudur. Serbest rekabet ise, «soyut bir sıfır» yani tüm dışsal ve sunî ayakbağlarının kaldırılıp özgürlüğün ilan edilmesi gibi bir şey değil, belli bir tarihi dönemde, belli bir tarihi gelişimin sonucu olarak ortaya çıkmış, özgül bir **toplumsal örgütlenme biçimidir.**

[44] Smith, ürünlerin üretim süresiyle orantılı olarak mübadelesini insan tabiatının bir gereği olarak sunar ve Wealth'ın ilk sayfalarında, avladıkları hayvanları buna göre değişen ilkel avcılar örneğini verir. Marx mübadeleye yönelik üretimin a) son derece gelişmiş bir işbölümünü, b) işbölümü örgütlemesinin (ihtiyac-üretim dengesinin) ortak kontrol yoluyla değil, ancak piyasa dalgalanmaları yoluyla sağlanabileceği bir yabancılaşma düzenini gerektirdiğini söylemektedir.

lamasından önceki döneme yerleştirdiği olay gerçekte tarihin bir ürünüdür.

Sürekli mübadele gereği ve mübadele değerinin bütün-taraflararası dolayım haline gelmesi bu karşılıklı bağımlılığı ifade eder. İktisatçılar bunu şöyle anlatırlar: Herkes kendi kişisel çıkarını ve yalnızca kendi kişisel çıkarını düşünür; bu yoldan, bilmeden ve istemeden, herkesin kişisel çıkarına, ortak çıkara hizmet eder. Söylenmek istenen, herkes kendi kişisel çıkarının peşinde *olunca bundan bir kişisel çıkarlar* toplamı, dolayısıyla da ortak bir çıkar oluşur demek değildir. Bu soyut *lâkırdıdan* örneğin pekalâ, herkesin karşılıklı öbürlerinin çıkar hesaplarını baltalıyacağı
45 ve bu **bellum omnium contra omnes**'den genel bir olumluluk yerine genel bir olumsuzluk çıkacağı sonucuna varılabilirdi. Asıl anlatılmak istenen şudur: Kişisel çıkarın kendisi zaten toplumsal olarak belirlenmiş bir çıkardır, ancak toplumca konulmuş koşullarda ve toplum tarafından sağlanmış araçlarla gerçekleştirilebilir; dolayısıyla bu koşul ve araçların yeniden-üretilmesiyle sınırlanmıştır. Çıkar, özel kişilerin çıkarıdır; ama çıkarın içeriği, gerçekleşme biçimi ve araçları, hepsinden bağımsız toplumsal koşullarda verilidir.

46 Birbirine karşı kayıtsız bireylerin karşılıklı ve bütün-taraflararası *bağımlılığı*, bu bireylerin toplumsal bağını oluşturur. Bu toplumsal bağ, ifadesini bireyin faaliyet ya da ürününün, **birey için** bir faaliyet ve

[45] (Lat.) Herkesin herkese karşı savaşı. Bk. Sunuş; s. 42.

[46] Piyasa düzeninde bireyin üretimi kendisinin ve cemaatinin dar ihtiyaçlarıyla, doyumları ise kendisinin ve cemaatin dar imkânlarıyla sınırlı değildir. Ürettiği bir toplumsal katkı olmak zorundadır ve bununla tüm toplumun üretimi üzerinde fiilî bir hak ve güç sahibidir.

ürün haline geliş biçimi olan **mübadele değerinde** bulur. Birey genel bir ürün, yani **mübadele değeri**, ya da bunun başlı başına soyutlanıp cisimleşmiş biçimi
47 olan **para** üretmek zorundadır. Öte yandan, öteki tüm bireylerin faaliyeti üzerinde, yani toplumsal zenginlik üzerinde bir güce de ancak bir **mübadele değerleri** sahibi, **para** sahibi olarak sahiptir. Birey toplumsal gücünü ve toplumla olan bağını cebinde taşır. Tekil tezahür biçimi ne olursa olsun her faaliyet ve özgül bileşimi ne olursa olsun faaliyetin ürünü, **mübadele değeridir**; içinde tüm tekillikler ve özelliklerin olumsuzlandığı, çözüldüğü bir genelliktir. Bu da, bireyin, ya doğal ya da tarihî bir gelişmeyle aile ve klan (sonraları, cemaat) noktasına gelen bireyin, doğrudan doğruya doğa yoluyla kendini yeniden-üretmesinden, ya da üretici faaliyetinin ve üretimdeki payının spesifik bir emek ve ürün tipiyle sınırlı olmasından, öbür bireylerle ilişkisinin de bu sınırlar içinde belirlenmiş olmasından cidden çok farklı bir durum.

Gerek faaliyetin toplumsallığı ve ürünün toplumsal biçimi, gerekse bireyin üretimdeki payı, burada
48 bireylerin karşısına yabancı, şeyleşmiş bir biçimde çıkmaktadır; bireylerin birbiriyle ilişkiler kurması olarak değil, kendilerinden bağımsız olarak varolan ve birbirine karşı kayıtsız bireylerin çatışmasından doğan birtakım ilişkilere tabi kılınması olarak gözükmektedir. Her birey için yaşamın önkoşulu haline gelen bu genel faaliyet ve ürünler mübadelesi, bireylerin bu karşılıklı bağı, bireylerin kendilerine yabancı,

[47] Bireyin ürününün kendisi için dolaysız bir kullanım değeri yoktur ve ancak mübadele değeri haline gelmekle, yani toplumsallaşmakladır ki birey için bir anlam ifade edebilir.
[48] Şeyleşmiş: sachliche.

bağımsız bir şey, bir nesne olarak belirmektedir. Mü-
badele değerinde, kişiler arasındaki toplumsal ilişki,
nesneler arasındaki toplumsal ilişkiye dönüşür; kişi-
sel güç, kişinin sahip olduğu nesnenin gücüne dönü-
49 şür. Mübadele aracının toplumsal gücü ne kadar sı-
nırlı olursa emeğin dolaysız ürününü de o ölçüde
doğal niteliğine ve mübadelecilerin dolaysız ihtiyaç-
larına bağlı olur; dolayısıyla ataerki! ilişkilerde, antik
cemaatte, feodalizmde ve lonca teşkilâtında olduğu
gibi, cemaatin bireyleri birbirine bağlayacak gücünün
de bir o kadar büyük olması gerekir. (Bk. Defter XII,
50 34b.) Birey toplumsal güce, bir nesne biçiminde sa-
hiptir. Nesne bu toplumsal güçten soyulunca, toplum-
sal gücün bu kez, kişiler üzerinde kullanılmak üzere,
kişilerin eline verilmesi zorunludur. Kişisel bağımlı-
lık ilişkileri, insan üretkenliğinin yalnızca sınırlı oran-
da ve belli noktalarda gelişebildiği ilk toplumsal bi-
çimleridir (başlangıçta tümüyle doğa kökenli). Nes-
nelere bağımlılığa dayalı kişisel bağımsızlık, ilk kez
51 genel bir toplumsal metabolizmanın, bir bütünsel bağ-
lanımlar, karşılıklı ihtiyaçlar ve evrensel yetenekler
sisteminin ortaya çıktığı ikinci büyük biçimi oluşturur.
Tüm bireylerin her alanda gelişmesine dayalı özgür
bireysellik ve bireylerin kendi ortak toplumsal üret-

[49] ... das persönliche Vermögen (verwandelt sich) in ein Sachliche. Vermögen, aynı zamanda hem servet, hem de kapasite, kudret, yetenek vb. anlamına gelir. Bireysel yetenek yerine maddi servet, yaratılan bir şey yerine alınan bir şey.

[50] Gönderme, Marx'ın bilinmeyen ve 1851 öncesine ait olduğu sanılan bir elyazması ile ilgilidir. (MELİ)

[51] Metabolizma: Stoffwechsel. Marx bu terimi nesnelerin toplumsal organizma içinde dolaşımı ve organizmanın bu sürekli dolaşım ve değişim aracılığıyla bir bütün olarak yeniden-üretilmesi anlamında kullanacaktır.

kenliklerini kendi toplumsal zenginlikleri olarak ken-
52 dilerine tabi kılmaları ise üçüncü aşamadır. İkinci aşa-
ma, üçüncüsünün ön koşullarını hazırlar. Aynı şekil-
de ataerkil ve antik aşamalar da (feodal de öyle)
ticaretin, lüksün, paranın, mübadele değerinin geliş-
mesiyle birlikte, modern toplum o ölçüde yükselip ser-
pildikçe, dağılır ve kaybolur.

Mübadele ve işbölümü karşılıklı birbirlerini ko-
şullarlar. Herkes kendi hesabına çalıştığına ve üret-
tiği nesne kendisi için hiçbir anlam ifade etmediği-
ne göre mübadele bir zorunluluktur — yalnızca genel
üretim fonuna katkıda bulunmak için değil, kendi öz
ürürünü kendisi için bir ihtivaç maddesi haline ge-
53 tirelemek için. (Bk. «Ekonomi Üzerine Notlar» p. V
13. 14.) Mübadele değeri ve para tarafından dola-
yımlanan mübadele, bir yandan gerçekten de üreti-
cilerin bütün-taraflararası bağımlılığını öngörür; ama
bu aynı zamanda herkesin kişisel çıkarlarının tam an-
54 mıyla yalıtılması ve birliği ve totalizasyonu adetâ
bir doğa ilişkiymişçesine bireylerin dışında ve on-
lardan bağımsız olarak gerçekleşen bir toplumsal iş-
bölümü demektir. Birbirine karsı kayıtsız bireylerin
karşılıklı bağı genel arz ve talebin karşılıklı baskıları
aracılığıyla gerçekleşir.

Bireylerin toplumsal güçlerini kazanmak ve ta-
nıtlamak üzere, ürün ya da faafivetlerini önce müba-
dele değeri biçimine, paraya, bu nesne! biçime çevir-

[52] Üçüncü aşama; yani komünizm.

[53] Marx'ın bilinmeyen bir başka elyazması tahminen 1845-1847 yazılarının kayıp kısımlarından biri. Bu yazıların b'r kısmı MEGA 1/3'te yayımlanmıştır. (MELİ)

[54] İşbölümünün birliği ve totalizasyonu: bölünmüş olan üretimlerin birbirine eklemlenip sistematik bir toplumsal bütünlük oluşturması; ihtiyaçlarla üretimleri dengeleyen, bütünleyen mekanizmalar.

me zorunda olmaları iki şeyi gösterir: 1) bireylerin
55 artık yalnızca toplum için ve toplum içinde üretim yaptıklarını; 2) üretimlerinin **dolaysız olarak** toplumsal nitelikte olmadığını, emeğin toplum tarafından bölünüp dağıtıldığı «the offspring of association» olmadığını. Bireyler toplumsal üretime bağımlıdır; toplumsal üretim, varlığını bir kader gibi, onların dışında sürdürür; buna karşılık toplumsal üretim, ortak zenginlikleri olarak kullanılmak üzere bireylere bağımlı kılınmış değildir. Dolayısıyla hiçbir şey, yukarıdaki saat kuponu bankasında olduğu gibi, **mübadele değeri** temeli, **para temeli** esas iken, birleşen bireylerin toplu üretimleri üzerinde kontrol sahibi olabileceklerini sanmak kadar yanlış ve saçma olamaz. Tüm emek ürünlerinin, yeteneklerin ve faaliyetlerin **özel mübadelesi**, hem bireylerin bir hiyerarşi halinde birbirlerine tabi ve metbu olmalarına dayalı (doğal ya da siyasal kökenli) bir bölüşüme (bu koşullarda asıl **mübadele** yalnızca yandan gelir, ya da genellikle cemaatin yaşamını her yanından kavramayıp, daha çok ayrı cemaatler arasında gerçekleşir; kesinlikle tüm üretim ve işbirliği ilişkilerine egemen değildir.) (bu tabilik-metbuluk düzeni türlü biçimlerde gözükebilir: ataerkil, antik ya da feodal), hem de, aynı zamanda üretim araçlarının ortaklaşa mülk edinilmesi ve kontrolü esasına göre biraraya gelen bireylerin özgür mübadelesine antitez teşkil eder. (Sözü edilen bu son

[55] 1) Burjuva-öncesi toplumdan farklı, ama 2) burjuva-sonrası toplumdan da farklı. Offspring of association: birleşme, işbirliği, ortak'laşa çalışma ürünü. Marx'ın Almanca cümlesi aynen şöyledir: «... emeği kendi arasında bölüştüren bir association'ın offspring'i olmadığı...» Bu ve ilerdeki «birleşen bireylerin toplu üretimleri üzerinde kontrol sahibi olmaları», komünizmin tanımları olarak veriliyor.

56 örgütleniş keyfî değildir; bu noktada ayrıntılarına gir-
meyeceğimiz birtakım maddî ve zihinsel koşulların
gelişmişliğini önvarsayar.) Tıpkı işbölümünün agglo-
merasyona, şirketlere ve ortak yatırımlara, kişisel
ve sınıfsal çıkar karşıtlıklarına, rekabete, sermaye
yoğunlaşmasına, tekellere, anonim ortaklıklara —ya-
ni kısacası, bizzat çelişki temeline dayanan bir bir-
liğin türlü çelişkili tezahür biçimlerine— yolaçtığı
gibi; özel mübadele de uluslararası ticareti; kişi-
sel bağımsızlık, «dünya piyasası»na tam bağımlılığı;
birbirinden kopuk mübadele edimleri, özel mübade-
lenin bilançolarının hiç değilse hesabını tutan bir ban-
kacılık ve kredi sistemini doğurur. Döviz kuru kılığın-
da, ulusal ticaret —her ne kadar ulusun özel çıkar-
57 ları, ulusu oluşturan «fullgrown individuals» sayısın-
da ayrı ulusa bölünmüş ise ve her ne kadar ulus da-
hilinde ihracatçılarla ithalatçıların çıkarları bir değil
ise de— en azından görünür bir varlığa kavuşur, vb.
vb.. Bundan hareketle, bir borsa reformuyla iç ve dış
özel ticaretin temellerinin ortadan kaldırılabileceğine
inanmak ise imkânsızdır. Buna karşılık burjuva toplu-
munun, yani mübadele değerine dayalı toplumun için-
de, herbiri bu toplumu paramparça edebilecek birer

56 a) Toplumsal bütünleşmenin ve bundan doğan kontrol imkânlarının birey ve grupların özel gücü (sermaye, şirket, kartel vb.) haline gelmesi; b) birey ve grupların özel çıkarları uğruna toplumsal bütünleşme ve kontrol imkânlarını geliştirmesi (dünya piyasası, banka sistemi, ulusal bütçe, iletişim araçları vb.). Komünist üretim imkânı tarihte ilk kez bu gelişen bütünleşme ve kontrol imkânlarından doğmaktadır. Ama kapitalist toplumda bu imkânların yabancılaşmış birer mübadele değeri biçiminde oluştuğunu, «tepesi üstü durduğunu»; dolayısıyla, «nominal farkı yokedip» (s. 197), «özdeki bütünleşmeye işaret edip» (s. 218), «yabancılaşmayı unutup» gerçek toplumsallığa çevrilemeyeceğini —ütopyacı sosyalistlerin aksine— unutamayız.
57 (İng.) Yetişkin bireyler.

mayın gücünde birtakım işbirliği ve üretim ilişkileri doğar. (Toplumsal birliğin birbiriyle çelişen ve çelişkilerinin sessiz bir reformla uziaştırılmasına imkân olmayan bir dizi tezahür biçimi. Öte yandan, varolan toplum içinde, sınıfsız bir toplumun ortaya çıkabilmesi için gerekli maddî üretim koşullarıyla, onlara tekabül eden işbirliği ilişkilerinin gizli varlığını keşfedemıyorsak, tüm mayınlama teşebbüsleri de Donkişotça olmaktan ileri gidemeyecektir.)

Bir yandan mübadele değeri = üründe maddîleşmiş olan relatif emek süresi iken, öte yandan paranın = metaın fiziksel varlığından çözülüp ayrılmış mübadele değeri olduğunu gördük. Metalarla mübadele değerleri, yani mübadele değeri olarak metaiarla para arasındaki çelişkiler, bu mübadele değeri ya da para ilişkilerinde verilidir. Metaın emek parası biçimindeki imajını dolaysız yoldan yaratan bankanın bir ütopya olduğunu da gördük. Demek ki para, varlığını mübadele değerinin fiziksel varlığından ayrılma ve saf biçimde cisimleşme eğilimine borçlu olsa da, metaın doğrudan doğruya paraya dönüştürülmesi imkânsızdır; yani, metada realize edilmiş emek süresi miktarını gösteren kupon, mübadele değerleri dünyasında, metaın fiyatı rolünü oynayamaz. Bu nasıl oluyor?

İ8 (İktisatçılar, işlevlerinden birinde —mübadele değeri ölçüsü değil, mübadele aracı olarak— paranın, toplumsal bağın şeyleşmesini önvarsaydığını kabul ederler; bir başka deyişle, para birisinden bir meta alabilmek için ona bırakılması gereken bir teminat işlevi gördüğü zaman. Bu noktada bizzat iktisatçıların kendileri, insanların birbirlerine göstermedikleri

[53] Bu parantez için bk. Hukuk Felsefesi s. 205-212, 218-268. (MELİ)

güveni bir nesneye (paraya) gösterdiklerini söylerler. Ama bu nesneye duyulan güven nereden gelmektedir? Şüphesiz bu nesnenin sadece kişiler arasındaki ilişkinin şeyleşmesi olmasından. Para, mübadele değerinin şeyieşmesıdir; oysa mübadele değeri kişilerin üretici faaliyetleri arasındaki ilişkiden başka bir şey değildir. Diğer her çeşit teminat, sahibine olduğu gibi faydalı olabilir; oysa paranın faydası sadece «toplu-
59 lumun şeref sözü«» olmaktır; para ancak toplumsal (sembolik) özelliği nedeniyle böyle bir güvence olabilir; bu toplumsal özellik ise onda ancak bireyler kendi toplumsal ilişkilerini nesne biçiminde kendilerine yabancılaştırdıkları için bulunabilir.)

60 Tüm değerlerin para cinsinden ölçülü oldukları fiyat listeleri gerek nesnelerin toplumsal karakterinin kişilerden bağımsızlığını, gerekse bu yabancılaşma esasına dayalı— toplan üretim üretim ve işbirliği ilişkilerinin bireyin, tüm bireylerin, karşısında ve üstünde gözüktüğü— ticaret faaliyetini yeniden bireylerin kontrolüne verivormuş qibi gözükür. Para ilişkilerinin (mubadele değerinin) gelişmesiyle birlikte, deyim yerindeyse «dünya piyasasının» (ki her bireyin faaliyeti buna dahildir) bağımsızlığıda arttığına, tüketicilerle üreticilerin karşılıklı bağımsızlık ve kayıtsızlığıyla birlikte genel bağlanım yani üretim ve tüketimdeki bütün- taraflararası bağımlılıkta da kuvvetlendiğine; bu çelişki krizlere vb. yol açtığına göre, bir yandan bu

[59] Toplumun şeref sözü: Faustpfand der Gesellschaft. Bk. John Bellers, Essay About the Poor, London 1699, s. 13. «Paranın iki niteliği vardır; bir yandan satın alınan nesnenin yerine verilen bir teminat (rehine, pledge), öte yandan diğer her şeyi ölçtüğümüz ve değerlendirdiğimiz ölçü ve tartıdır.» Marx'ın burada asıl atıfta bulunduğu kaynak, Aristoteles, Ethica Nicomacheia, V. 5. (MELİ)

[60] Bk. not 55. (s. 233).

yabancılaşma gelişirken bir yandan da, aynı temel veri alınarak, aşılmaya çalışılacaktır: Her bireyin, tüm diğerlerinin faaliyetlerine dair bilgi toplayıp, kendi işini ona göre ayarlayabilmesini sağlayan fiyat listeleri, döviz kurları, ticaretle iştigal edenler arasında posta, telegraf bağlantıları vb. (iletişim araçları da tabiatiyle aynı oranda gelişirler). (Bu demektir ki, arz ve talebin bütünü bireylerin hepsinden bağımsız olsa da, herkes arz ve talebin genel durumunu öğrenmeye çalışacaktır; ve bu bilgi uygulamada yeniden toplam arz ve talebi etkileyecektir. Veri kabul edilen temel üzerinde yabancılaşma ortadan kalkamazsa da, bu temeli ortadan kaldırabilme imkânını içinde taşıyan ilişki ve bağlantılar ilk kez sahneye çıkmaktadır.) (Genel istatistikler çıkarma imkânı vb.) (Bu nokta, sırası gelince, «**Fiyatlar, Arz ve Talep**» kategorileri altında
61 ele alınacaktır. Burada işaret edilmesi gereken yalnızca şudur: Ticaret ve üretimin bütününe, fiyat listelerinin gerçekte olanak sağladıkları ölçüde genel bir bakış, bireyin kendi mübadele ve üretiminin bireyin karşısına nasıl **bağımsız, şeysel** bir ilişki olarak çıktığını en açık biçimiyle gösterecektir. **Dünya piyasasının** varlığında, **bireyin bütünle bağlantısı**, ama aynı zamanda da **bu bağlantının bireyin kendisinden bağımsızlığı** öyle bir noktaya erişmiştir ki, dünya piyasasının oluşması zaten kendi içinde kendi aşılmasının önkoşullarını taşır.) Gerçek toplumsallık ve genellik yerine, **kıyaslama**.

(Denebilir ki, —diyeni de olmuştur— işin bütün güzelliği ve büyüklüğü de işte tam bu doğal, bireylerin bilip istemesine bağlı olmayan, hattâ onların kar-

[61] Sermaye konusu bitirildikten sonra sırası gelmesi gereken bu konuyu Marx burada sunduğu biçimiyle hiçbir zaman işleyemeyecektir.

şiikli birbirinden bağımsızlığını ve kayıtsızlığını önvarsayan bağlantıdan, bu maddî ve manevî metabolizmadan ibarettir. Bu şeysel bağlantının bağlantısızlığa, ya da salt yerel, kan bağından, doğadan, ya da efendi-uşak ilişkilerinden kaynaklanan bir bağlantıya yeğ olduğu kesindir. Aynı ölçüde kesin olan bir şey, bireylerin kendi toplumsal bağlantılarına egemen olmadan önce bir kere onları yaratmaları gerektiğidir. Ama bu salt **şeysel bağlantıyı** doğal, bireyin tabiatından gelen, bireysellik kavramında —bilgi ve iradeden bağımsız olarak— verili olan bir özellik olarak görmek saçmalıktır. Bağlantı, bireylerin ürünüdür. Tarihî bir üründür. Bireylerin gelişiminin belli bir
62 aşamasına tekabül eder. Bugün bireylerin karşısında yabancılaşmış ve bağımsız bir biçimde durması, olsa olsa bireylerin toplumsal hayatın önkoşullarını yaratmakla meşgul olduklarını, henüz bu koşullar çerçevesinde yaşamaya başlamamış olduklarını kanıtlar. Sözkonusu olan ancak belirli, dar üretim ilişkileri içerisinde bireyler için doğal olabilecek bir bağlantıdır. Toplumsal ilişkilerini kendi ortak ilişkileri olarak ortak kontrollerine almış olan, tüm cepheleriyle gelişmiş bireyler, doğanın değil tarihin eseridirler. Bir yandan bireyin kendisine ve başkalarına karşı yabancılaşmasını, ama bir yandan da ilişki ve yeteneklerinin tüm cepheleriyle gelişmesini ve evrenselleşmesini doğuran mübadele değerine dayalı üretim, zenginlik ve yetenek birikiminin **böyle** bir bireyselliği mümkün kılacak bir ölçüye ve evrenselliğe ulaşmasının önvarsayımıdır. Gelişimin önceki aşamalarında birey, henüz ilişkilerini bütün zenginliğiyle işlememiş ve kendisin-

[62] Bunu izleyen cümlelerdeki komünist birey anlayışı için, bk. **1844 Yazıları**, s. 99-116.

den bağımsız toplumsal güçler ve ilişkiler olarak karşısına dikmemiş olduğu için, daha tam, daha dolgun bir bireymiş gibi gözükür. Bu ilkel dolgunluğa geri dönmeyi özlemek ise en azından şimdiki bomboşlukta durup kalmak gerektiğine inanmak kadar gülünç bir şeydir. Burjuva görüş açısı, romantik görüşle bu antitezinden öteye hiçbir zaman geçemez; kendi meşru antitezi olarak, mübarek sonuna kadar
63 onu beraberinde taşıyacaktır.)

(Bireyin bilimle olan ilişkisi burada bir örnek olarak ele alınabilir.)

(Parayı kana benzetmek —dolaşım sözcüğü bu-
64 na fırsat vermiştir— ancak Menenius Agrippa'nın soylularla mide arasında yaptığı benzetme kadar doğ-
65 rudur.) (Parayla dili kıyaslamak da bundan daha yerinde değildir. Düşüncelerin dile çevirilmesi, düşüncenin özelliklerinin eritilip, toplumsal karakterinin, dilde, düşüncenin kendisinin yanısıra —tıpkı metaın yanısıra fiyat gibi— ayrı bir varlığa kavuşması şeklinde gerçekleşemez. Düşünceler dilden ayrı olarak varolmazlar. Tedavül etmek için, rnübadele edilebilir hale gelmek için önce anadillerinden yabancı bir dile çevrilmeleri gereken düşünceler, biraz daha iyi bir benzetme sağlarlar; ama o zaman da benzerlik dilde değil, dilin yabancılığındadır.)

[63] Ortaçağ feodal ilişkilerinin yüceltilmesi, 19.cu yüzyılın ilk yarısındaki romantik tepki hareketinin yaygın bir temasıdır. Bk. özellikle Adam Müiler ve Thomas Cariyle.

[64] Roma konsülü (M.Ö. 6.cı yüzyıl sonu) Menenius Agrippa'nın soyluları mideye, aşağı sınıfları el ve ayaklara benzeterek, her ikisinin de organizma için gerekli olduğunu söylediği anlatılır.

[65] Benzetme Bray'e aittir. Bk. J.F. Bray, Labour's Wrongs ond Labour's Remedy, Leeds 1839, s. 141. (MELİ)

66 (Tüm ürün, faaliyet ve ilişkileri, **ayrım gözetmeksizin** herşeyle yeniden mübadele edilebilecek bir üçüncü, bir nesne, bir şey ile mübadele edebilme imkânı —kısacası mübadele değerinin (ve para ilişkilerinin) gelişmesi— genel ahlâksızlıkla, genel yozlaşmayla birdir. Toplumsal fahişelik, kişisel güç, yetenek, kapasite ve faaliyetlerin toplumsallaşması sürecinde zorunlu bir aşama olarak kendini gösterir. Daha kibar deyimiyle: Fayda ve çıkar ilişkilerinin genelleşmesi. Shakespeare'in gayet güzel tanımladığı gibi, uygun-
67 suzların birbirine uydurulması. Zenginlik hırsı, mutlak şekliyle, para olmadan imkânsızdır; birikimin ve biriktirme hırsının başka tüm çeşitlerinin ilkel, sınırlı, bir yandan ihtiyaçlarla, öbür yandan da ürünlerin sınırlı doğal özellikleriyle koşullanmış oldukları görü-
68 lür (sacra auri fames).)

(Para sisteminin gelişimi, şüphesiz ki temel olarak birtakım başka, daha genel gelişmeleri öngörür.)

Gelişmemiş bir mübadele, mübadele değerleri ve para sistemi yaratan, ya da bunların gelişmemiş bir aşamasına tekabül eden toplumsal ilişkilere baktığımızda daha ilk andan açık olan husus, böyle bir toplumda bireylerin, hernekadar ilişkileri daha kişiselmiş gibi görünürse de, birbirleriyle ancak önceden belirlenmiş bir çerçevede, feodal bey ve vassal olarak, toprak sahibi ve serf vb. olarak, ya da bir kast üyesi olarak vb. ya da bir zümrenin üyesi olarak vb. ilişkiye girdikleridir. Para ilişkileri çerçevesinde, ge-

[66] Bu paragraf hemen bütünüyle **1844 Yazılarından** alınmıştır. Bk. **1844 Yazıları**, s. 139-145.

[67] Bk. **Timon of Athens,** Perde 4, Sahne 3. «Ey sen görünür tanrı / imkânsızlıkları kaynaştırıp öpüştüren.»

[68] (Lat.) «Kahrolası altın açlığı.» Vergilius, **Aeneid, III.** 57.

lişmiş mübadele sisteminde kişisel bağımlılık bağları
kan, eğitim vb. ayrıcalıkları gerçekten de yokolmuş,
dağılmıştır (demokratları kandıran da budur) (en azın-
dan kişisel bağımlılıklar **kişisel** bir sorun olarak be-
lirir); bireyler özgürce birbiriyle çatışmak ve bu öz-
gürlük içinde mübadeleye girişmekte serbest, bağım-
sız bireyler **görünümünü** kazanırlar (bu bağımsızlık
69 temelde hayaldir ve aslında farketmezlik —kayıtsız-
lık— diye adlandırılması gerekir.); ama bu görünüm,
bu bireylerin birbiriyle ilişkilerini ilişkinin **koşulların-
dan, gerçeklik koşullarından** soyutlayanları aldatır sa-
dece. (Aslında toplum tarafından yaratılmış olan bu
koşullar da yine bireylerden bağımsız **doğal koşul-
larmış**, yani bireyler tarafından kontrol altına alınma-
ları imkânsızmış gibi gözükür.) Birinci durumda bire-
yin, bir başkasının kişisel baskısına tabi olması ola-
rak beliren sınırlanmışlık, ikincisinde bireyin kendi-
sinden bağımsız, **gücü** kendinden gelen birtakım nes-
nel ilişkiler tarafından baskı altına alınması olarak
gözükür. (Birey kişisel tanımlanmışlığından sıyrılama-
yacağına, ama kendi dışında olan ilişkilere pekalâ
hakim olabileceğine, onları kendine tabi kılabileceği-
ne göre, ikinci durumda özgürlüğü daha büyükmüş
gibi **gözükür**. Ama bu dışsal ilişkiler, bu koşullar da-
ha dikkatli incelendiğinde, bunlar bütün olarak orta-
dan kaldırılmadıkça, bir sınıf vb. üyesi bireylerin bun-
ları aşamayacağı görülür. Bireyin biri, bir şans eseri
bu ilişkilerin hakkından gelebilir; ama ilişkilerin ta-
hakkümü altındaki kitleler asla — çünkü bu kitlelerin
sadece varlığı bile onlara bağımlılığı, hem de kaçı-
nılmaz bir bağımlılığı ifade eder.) Bu dışsal ilişkiler
«bağımsızlık ilişkileri»nin aşılması olmaktan çok uzak-

69 Farketmezlik, kayıtsızlık: Gleichgültigkeit.

tırlar: aslında sözkonusu olan bağımlılığın daha genelleşmiş bir biçim içinde çözülmesi, genelleşmesidir; kişisel bağımlılık ilişkilerinin ortak **temelinin** ortaya çıkarılmasıdır. Bireyler burada da birbirleriyle sadece önceden belirlenmiş bir çerçevede ilişkiye girebilmektedirler. Bunlara ilâveten, **kişisel** bağımlı-*lık ilişkilerinden farklı olarak,* ***şeysel*** *bağımlılık iliş*kileri şöyle bir görünüm daha kazanırlar (şeysel bağımlılık ilişkisi, toplumsal ilişkilerin bireylerden bağını koparıp, görünürde bağımsız kalan bireyin karşısına çıkmasından başka birşey değildir — yani bireyin çokyanlı üretim ilişkilerinin kendi dışında ve kendisine karşı özerkleşmesi.): bireyler eskiden birbirlerine bağımlı iken şimdi **soyutlamaların** tahakkümü altına girmiş bulunmaktadırlar. Soyutlama ya da idea ise, bireyin hakimi ve efendisi olan şu maddî ilişkilerin teorik ifadesinden başka bir şey değildir. İlişkiler, tabii, yalnızca kavramlarla ifade edilebilirler; filozoflar da bundan hareketle, idealar saltanatının
yeni devrin özgül niteliği olduğuna karar vermişler
70 ve özgür bireyselliğin yaratılışını da bu saltanatın
71 yıkılması diye tanımlamışlardır. İdeolojik açıdan bu
hatanın işlenmesini çok daha kolaylaştıran faktör,
72 bu ilişkiler tahakkümünün (bu şeysel bağımlılığın —

[70] Yani komünist topluma özgü bireyselliğin.

[71] Alman idealist felsefesi ve özellikle Hegel kastediliyor.

[72] Burjuva öncesinin, belli bir cemaat yapısı içinde kişisel bir ilişki (örneğin serfin efendisi için belirlı hizmetleri yerine getirme zorunluğu) olarak beliren ve bu kişisel ilişkinin çerçevesiyle sınırlı olan sömürüsünün yerine; sömürücünün kişiliğinin değil nesnel ekonomik gücünün (paranın) tek belirleyici olduğu ve sömürünün belirli bir efendinin belirli ihtiyaçlarına hizmetten çıkıp, insanın tüm varlığıyla bu nesnel ve bütünsel sürecin bir hizmetçisi olması haline geldiği sömürü. Bu sömürünün nasıl işlediğini henüz görmedik.

ki bu da sırası gelmişken söyleyelim, giderek, ama bu kez tüm aldatmacalardan arınmış olarak, yine belli birtakım kişisel bağımlılık ilişkilerine dönüşür.) bireylerin bilincine bir idealar saltanatı olarak yansıdığı ve ideaların, yani bu şeysel bağımlılık ilişkilerinin ebedîliğine olan inancın «bittabii» hakim sınıflar tarafından eldeki tüm imkânlarla beslendiği, güçlendirildiği, kafalara sokulduğu hususu olmuştur.

(Feodal çağlardaki vb. «halis kişisel ilişkiler» hayali konusunda tabii gözden uzak tutulmaması gerekir ki, 1) bu ilişkiler de, belli bir aşamada, kendi sınırları içinde şeysel bir nitelik kazanmışlardır — örneğin toprak mülkiyeti ilişkilerinin askerî tabiiyet ilişkilerinden doğarak gelişmesinde olduğu gibi; buna karşılık, 2) bunların dönüştükleri şeysel ilişki sınırlı, doğaca belirlenmiş bir niteliğe sahip olduğundan, kişisel bir ilişkiymiş gibi **gözükebiliyordu**; oysa modern dünyada kişisel hakimiyet ilişkileri salt üretim ve mübadele ilişkilerinin bir sonucu olarak ortaya çıkarlar.)

[Meta, Mübadele değeri, para]

Ürün meta haline gelir. Meta mübadele değeri haline gelir. Metaın değeri, metaın yanısıra ayrı bir varlık kazanır; yani metaın, 1) tüm metalarla mübadele edilebilir olduğu, 2) dolayısıyla genel bir meta haline geldiği, doğal özgüllüğünün ortadan kalktığı, 3) mübadele edilebilirlik ölçüsünün —başka metalarla özgül eşitlenme oranının— belirlediği varoluş biçimi, yani metaın para biçimi [ortaya çıkar]. Şüphesiz ki burada meta genel anlamda para değil, **belirli bir miktar paradır,** çünkü mübadele değerinin tüm bö-

lümleriyle temsil edebilmek için paranın sayılabilir, niceliksel olarak bölünebilir olması gerekir.

Paranın kendisinin —tüm metaların birer mübadele değeri olarak dönüştükleri ortak biçimin, yani genel metaın— da öbürlerinin yanısıra **tikel** bir meta olarak varolması şarttır; çünkü istenen, metaların yalnızca kafada para cinsenden ölçülmeleri değil, fiilen onunla mübadele edilebilmeleridir. Buradan kaynak-
73 lanan çelişki başka yerde incelenecek. Para da, devlet gibi, bir sözleşmeden doğmaz. Mübadeleden doğar, doğal olarak mübadelenin içinden gelir, mübadelenin bir ürünüdür. Başlangıçta, bir tüketim maddesi olarak en çok mübadele edilen, en çok tedavül eden, dolayısıyla başka metalarla mübadele edilebileceği en kesin olan ve dolayısıyla varolan toplumsal örgütlenme dahilinde en tam anlamıyla zenginliği temsil eden, en yaygın arz ve talebe tabi olan ve özgül bir kullanım değerine sahip bulunan meta para görevini yerine getirecektir — yani bir ihtiyaç ve tüketim maddesi olarak değil, başka metalarla yeniden mübadele edilmek için mübadele edilecektir. Tuz, hayvan postları, davar, köleler böyle. Böyle bir metaın tikel varlığı, mübadele değeri olarak varlığına, pratikte öteki metalardan daha tam bir şekilde teka-
74 bül eder (yazık ki **denrée** ile **marchandise** arasındaki farkı Almancadan aynen vermek imkânsız). Burada metaya para niteliğini veren, özgül bir tüketim maddesi olarak olsun (hayvan postları), doğrudan doğruya bir üretim aracı olsun (köleler), metaın özgül yararlığıdır. Daha sonraki gelişim sürecinde ise bu-

73 Bk. Başlık 4.

74 (Fr.) Denrée: tüketim için alınıp satılan mal; marchandise: ticaret metaı En ilkel para düzeninde merchandise'ler para yerine geçiyor.

nun tam tersi ortaya çıkacaktır: dolaysız tüketim maddesi ya da üretim aracı olarak en az yararı olan meta **başlı başına mübadelenin** gereklerine en iyi uyacaktır. Birinci durumda meta özgül kullanım değeri yüzünden para haline gelir; ikinci durumda ise özgül kullanım değeri, para olarak gördüğü hizmetten doğar. Değerli metaller, uzun ömürlü olmaları, değişmezlikleri, parçalanıp yeniden birleştirilebilmeleri, küçük bir hacme büyük mübadele değeri sığdırabilmeleri, nispeten kolay taşınabilmeleri gibi nedenlerle ikinci aşamaya tam biçilmiş kaftandırlar. Aynı zamanda da paranın ilk biçiminden sonra gelen doğal geçiş formunu oluştururlar. Üretim ve mübadelenin biraz daha ileri aşamalarında üretim **aracı,** üründen daha büyük bir önem kazanmaya başlar; madenler (ondan da önce, taşlar) ise ilk ve vazgeçilmez üretim araçlarıdır. Antik çağda para olarak o kadar önemli bir rol oynamış olan **bakırda** bile bu iki işlevi birlikte görebiliyoruz: Bir yanda bir üretim aracı olarak özgül kullanım değeri, öbür yanda ise metaın kullanım değerinden değil mübadele değeri olma niteliğinden (mübadele aracı olma işlevini de kapsamak üzere) ileri gelen öteki özellikler. Bundan sonra bu kez değerli metaller, paslanmamaları, standart kaliteleri vb. sayesinde öbürlerinden ayrılırlar; tüketim ve üretime doğrudan yararlılıkları geri plana çekildiği ve ender bulunmaları nedeniyle, salt mübadeleden kaynaklanan değerleri ön plana çıktığı için, daha ileri aşamaların gereklerini daha iyi karşılarlar. Daha ilk baştan, değerli metaller, zenginliğin ilk biçimi olan artıklığı, gereğinden fazlalığı temsil ederler. Ayrıca, metaller öteki metalardan çok metallerle mübadele edilirler.

Paranın ilk biçimi, paranın henüz gerçek bir mü-

badele aracından çok bir ölçü niteliğiyle ortaya çıktığı, mübadele ve takasın ilkel bir aşamasına tekabül eder. Bu aşamada ölçü henüz tamamen hayalî bir ölçü olabilir (buna karşılık zencilerde çubuğun de-
75 mirden olması şart) (deniz kabukları vb. ise daha çok, en son aşaması altınla gümüş olan diziye girerler.)

Metaın genel mübadele değerine dönüşmesinden, mübadele değerinin de tikel bir meta haline geldiği sonucu çıkar: bunun olabilmesi, belli tikel bir metaın ötekiler karşısında onların mübadele değerini temsil etme, sembolize etme ayrıcalığını kazanmasının, kısacası para haline gelmesinin bir sonucudur. Tüm
76 metaların sahip oldukları «paralık» niteliğinin tikel bir metada özne-para olarak ortaya çıkması, bizzat mübadele değerinin özünden ileri gelen bir olaydır. Gelişme sürecinde paranın da mübadele değeri kâğıt parada olduğu gibi; yine maddesinden, fiziksel varlığından ayrı bir varlığa kavuşabilir, ancak bu ayrı varoluş biçimi tikel metaya göre denomine edilmeye devam etmek zorunda olduğundan, bu durum [para haline gelen] tikel metaın ayrıcalığını ortadan kaldırmaz.

77 Meta mübadele değeri olduğu içindir ki para karşılığında mübadele edilmesi, = para olarak vazedilmesi mümkün olur. Parayla eşitlenme oranı, yani belirlenmiş mübadele değeri, meta paraya çevrilir-

75 İki dizi: 1) faydalı ürünler; 2) kullanım değeri mübadele aracı olmasından ileri gelen maddeler.

76 Her nitelik bir öznenin yüklemidir. Tikel metaın yüklemi olan mübadele değeri, giderek kendi başına bir özne (para) haline gelir. Yüklem-para özne-para haline gelir vb.

77 Bunu izleyen bölüm esas olarak Adam Smith'in emek-değer teorisinin eleştirisidir. Bk. Wealth, ch. 5. Bu bağlamda Marx, değer kavramı üzerinde buraya kadar söylediklerinin en sistemli özetini verir.

ken **önvarsayılmıştır.** Tikel metaın paraya karşı mübadele ediliş oranı, yani belirli bir nicelikte metaın çevrilebileceği para miktarı, metada nesnelleşmiş emek süresi tarafından belirlenir. Meta, **belirli** bir emek süresinin realizasyonu olduğu için mübadele değeridır; birim emek süresi, onu temsil eden paranın varlığında hem ölçülmüş, hem de genel, ideal, mübadelesi mümkün biçimine de kavuşmuştur. Para, mübadele değerlerinin, içine daldırılarak kendi genel karakterlerine tekabül eden bir biçim edindikleri nesnel ortamdır. Adam Smith emeğin (emek süresinin)
78 tüm metaları satın alan ilk para olduğunu söyler. Sözkonusu üretim fiili olduğu sürece bu her zaman için doğrudur (keza nisbî değerlerin belirlenmesinde). Üretimde meta sürekli olarak emek süresiyle mü-
79 badele edilir. Öte yandan emek süresi miktarının gerçekte emeğin dolaysız ve tikel ürünüyle değil dolaylı ve genel bir ürünle, ya da tikel ürünle, ama bütün ürünlere eşit ve onlara çevrilebilir bir şey olarak tikel ürünle, bir tek metada değil aynı anda tüm metalarda, dolayısıyla hepsini temsil eden tikel bir metada içerilmiş olan emek süresiyle ifade edilmesi zorunluğu, emek süresinden farklı bir paranın varlığını kaçınılmaz kılar. Emek süresi işte bu nedenle dolaysız olarak para görevini yerine getiremez (bir başka deyimle, emek süresinin dolaysız olarak para olmasını istemek, her meta dolaysız olarak kendi kendinin parası olmalı demekle birdir): emek süresi daima tikel bir ürün biçiminde (bir nesne olarak) varola-

[78] Bk. **Wealth** s. 30. Smith'in ifadesine göre, üretimde insan belli bir emek harcayarak belli bir ürünü doğadan «satın alır», yani üretir. Ürünü «ikinci elden», yani üreticiden satın almak için ise bu **ilk** para yerine, onu temsil eden bir meta ya da para kullanılır.

[79] Emek-süresi «verilir», ürün «alınır».

bilir; genel bir nesne olduğunu, ancak sembolik anlamda, yani para olarak vazedilen, ama yine de tikel olan bir meta olarak varolduğu anlamında söyleyebiliriz. Emek süresi, metaların doğal özelliklerinden bağımsız, onlardan soyutlanabilen, genel bir mübadele nesnesi değildir. Oysa paradan beklenen işlevleri dolaysız olarak yerine getirebilmesi için emek süresinin böyle varolabilmesi gerekirdi. Emek ürününü bir mübadele değerine dönüştüren, emeğin toplumsal niteliğinin (dolayısıyla da mübadele değerinin içerdiği emek süresinin) nesnelleşmesidir; metaya para niteliğini kazandıran, fakat aynı zamanda metaın dışında ondan bağımsız bir para-özneyi gerektiren budur.

Spesifik emek süresi, spesifik özelliklere sahip ve ihtiyaçları spesifik bir biçimde karşılayan belirli, tikel bir metada nesnelleşir; oysa mübadele değeri olarak emek süresinin, sadece kendi niceliğini ya da birimselliğini ifade eden, doğal özelliklerinden soyutlanmış ve dolayısıyla aynı emek süresini nesnelleştiren her metaya dönüştürülebilecek —onlarla mübadele edilebilecek— bir metada nesnelleşmesi gerekir. Nesne bu genel karaktere sahip olmalıdır; bu da nesnenin doğal tikelliğiyle çelişkilidir. Bu çelişkiyi çözmenin tek yolu bizzat çelişkinin kendisini nesnelleştirmek, yani metayı ikili bir şekilde, bir yanda dolaysız doğal biçiminde, öbür yanda da dolaylı biciminde, para olarak vazetmektir. Bu ise ancak belli bir meta adetâ mübadele değerinin kendi fiziksel varlığı haline getirildiğinde, ya da metaların mübadele değeri belli bir fiziksel varlıkla, tüm metalardan farklı özgül bir tek meta ile özdeşleştirildiğinde mümkün olabilir. Yani, ancak meta, bir mübadele değeri olarak başka metalarla istendiğince mübadele edilebilir, onlara dö-

nüştürülebilir hale gelmek için önce ürünün ya da emeğin nesnelleşmesinin genel sembolüyle mübadele edilmek zorunda olduğunda. Para, soyut bir nesne olarak emek süresi, ya da nesnelleşmiş soyut emek süresidir, genel anlamda emek süresidir. Böyle olunca, mübadele değerini belirlediğine, hattâ sırf mübadele değerinin içkin ölçüsü değil, bizzat özü olduğuna göre (birer mübadele değeri olarak metaların tek özü, tek içeriği emek süresidir), emek süresinin aynı zamanda doğrudan doğruya para işlevini de yapabileceği (yani mübadele değerlerini birer mübadele değeri olarak realize eden ögeyi sağlayacağı) çok basit bir doğruymuş gibi gözükür— bu basitlik aldatıcıdır. İşin aslı, mübadele değeri ilişkisinin —emek süresinin birbirlerine eşit ve eşitlenebilir birer nesnelleşmesi olma niteliğiyle metalar arasındaki ilişkinin— içinde birtakım çelişkiler taşıdığı ve bu çelişkilerin nesnel ifadelerini **emek süresinden farklılaşan parada** bulduklarıdır.

Adam Smith'te bu çelişki hâlâ bir yanyanalık gibi gözükür. Spesifik emek ürünün (tikel nesne olarak emek süresinin) yanısıra işçi belli bir miktar da genel meta (genel nesne olarak emek süresi) yaratmak zorundadır. Mübadele değerinin bu iki belirlemesi Smith'te birbirinin dışında, **yanyana** duran iki nitelik gibi gözükür. Çelişki henüz metaı bütünüyle kavramış, metaın içine işlemiş olarak belirmez. Bu Smith'in yaşadığı dönemde varolan üretim aşamasına tekabül eder: işçi ihtiyaçlarının bir kısmını dolaysız olarak ürettiğiyle karşılamaktadır; ne faaliyeti ne de ürünü bütünüyle mübadeleye bağımlı hale gelmiştir; kısa-
80 cası subsistence agriculture (Steuart'ın deyimiyle,

[80] Kendine yeterli, doğrudan tüketime yönelik tarım. Bk. Sir James →

ya da onun gibi birşey) ve ataerkil zanaatlar (tarımla yakından ilişkili olarak evde yapılan elişi dokumacılık, iplik eğirme) henüz büyük ölçüde egemendir. Mübadele edilen, ülkenin büyük bir kesiminde, hâlâ yalnızca üretim fazlasıdır. Mübadele değeri ve değerin emek süresine göre belirlenemsi henüz tam anlamıyla ülke çapında gelişmiş değildir.

81 [..............................]

[Emek süresi ve mübadele değeri]

82 Emek süresinin kendisi sadece özne olarak, sadece faaliyet olarak varolabilir. Bu biçimiyle mübadele edilebildiği (bizzat kendisi meta haline geldiği) zaman bile, emek süresi salt nicelikçe değil, nitelikçe de belirlenmiştir, farklılaşmıştır, genel ve eşdeğer emek süresi ile bir ilgisi yoktur; mübadele değerlerini belirleyen genel emek süresine tikel ürün ve metalar, nesne olarak ne kadar tekabül ediyorsa, o da, özne olarak, o kadar tekabül eder.

A. Smith'in, işçinin tikel metaının yanında genel bir meta üretmek zorunda olduğu, bir başka deyimle ürününün bir kısmına, yani kendisine kullanım değeri değil mübadele değeri olarak hizmet edecek olan

---

Steuart, An Inquiry into the Principles of Political Oeconomy, Dublin 1770, vol. I, s. 88. (MELİ)

[81] Değerli metallerin tüketimi, Antik dönemdeki rolleri ve daha sonra değinilecek konular ilgili notlar.

[82] Özne sözü burada «bireyin (yani öznenin) eylem hali» anlamında kullanılıyor. Bunun toplumsal, yani içerikten ve öznellikten soyutlanmış emekle ilgisinin olmadığı; bizzat emek (şu kadar saat çalışma vb.) biçiminde satılsa bile, eşit karşılık getirmesinin sözkonusu olmadığı söyleniyor.

kısmına para biçimini vermesi gerektiği şeklindeki tezi, öznel olarak ifade edildiğinde, şu demektir: işçinin tikel emek süresi dolaysız olarak diğer her tikel emek süresi ile mübadele edilemez; bu genel mübadele edilebilirliğin önce dolayımlanması gerekir, emek süresinin bu genel mübadele edilebilirliği kazanması için nesnel, kendisinden farklı bir biçim edinmesi gerekir.

Üretim fiili çerçevesinde ele alındığında, bireyin harcadığı **emek**, ürünü, yani bu özgül faaliyetin sonucu olan nesneyi satın alan paradır; ama bu para sadece **spesifik** bir ürünü satın alan **tikel** bir paradır. Doğrudan doğruya **genel para** olabilmek için bunun daha baştan **tikel** değil, **genel** bir emek, yani daha baştan **genel üretimin bir halkası, bir eklemi** olarak **vazedilmesi** gerekirdi. Oysa bu varsayılınca, emeğe genelliğini kazandırmak için artık mübadeleye gerek olmayacaktır; aksine, emeğin zaten önvarsayılmış olan komünal niteliği, ürünlerin de bölüşümünü belirleyecekti. Üretimin komünal niteliği, ürünü, daha baştan komünal, genel hale getirecektir. Üretimde gerçekleşen ilk mübadele —bu bir mübadele değerleri mübadelesi değil, ortak ihtiyaçlar ve ortak amaçlarca belirlenecek olan bir faaliyetler mübadelesidir— daha baştan bireyin komünal ürünler aleminde pay sahibi olmasını gerektirecektir. Mübadele değerleri temeli üzerinde, emek ancak **mübadele** yoluyla genel emek olarak **vazedilir**. Bu temel üzerinde ise bu **vazediş** mübadeleden önce olacak, yani ürünleri mübadelesi bireyin toplumsal üretimden pay alışını dolayımlayan **aracı ortam** olmayacaktır. Dolayım şüphesiz ki varolmak zorundadır. Bireylerin özerk üretiminden —her ne kadar bu bağımsız üretimlerin birbiriyle

83 karşılıklı ilişkileri post festum onları belirler ve değişikliğe uğratır ise de— hareket eden birinci durumda, dolayımın gerçekleşme şekli meta mübadelesidir, mübadele değeridir, paradır —hepsi de tek ve aynı ilişkinin farklı ifadeleri—. İkinci durumda **önvarsayımın kendisi dolayımlanmıştır;** yani komünal bir üretim, üretimin temeli olacak bir komünallik önvarsayılmıştır. Bireyin emeği daha baştan toplumsal emek olarak vazedilmiştir. Ürettiği ya da üretilmesine yardım ettiği ürünün tikel maddî biçimi ne olursa olsun, o halde, emeği ile satın aldığı ürün tikel bir ürün değil, toplumsal üretime belirli bir katılıştır. Elde ettiği, mübadele edilecek bir ürün değildir. Ürünü bir **mübadele değeri değildir.** Ürünün genel bir nitelik kazanması için önce ayrı bir tikel biçime dönüştürülmesi gerekmemektedir. Mübadele değerlerinin mübadelesinde zorunlu olarak ortaya çıkan emeğin bölünmesi (işbölümü) yerine, bireyin komünal tüketime katılması sonucunu doğuran **emeğin örgütlenmesi** sözkonusudur. Birinci durumda üretimin toplumsal niteliği ancak ürünlerin mübadele değerine çevrilmesi ve bu mübadele değerlerinin mübadelesi yoluyla post festum **vazedilir.** İkinci durumda **üretimin toplumsal niteliği** önvarsayılmıştır ve ürünler aleminden pay alış, tüketime katılış, birbirinden bağımsız emeklerin ya da emek ürünlerinin mübadelesi yoluyla dolayımlanmaz. Bireyin içinde çalıştığı toplumsal üretim koşulları yoluyla dolayımlanır. Bireyin emeğini (ve keza ürününü) dolaysız olarak **para, realize edilmiş mübadele değeri** haline getirmeyi istemek demek, o halde, **doğrudan doğruya** genel emek haline getirmek, yani emeğin para ve mübadele değeri haline

[83] (Lat.) Bayramdan sonra; mecazî anlamda: sonradan.

gelmesini ve özel mübadeleye bağımlı olmasını gerektiren koşulları yoketmek demektir. İsteğin karşılanması, ancak isteği doğuran koşulların ortadan kaldırılması ile mümkün olur. Emeğin mübadele değerleri temeline dayalı olması, bireyin ne emeğinin ne de ürününün **dolaysız olarak** toplumsal olmadığı, dolayısıyla; ürünün toplumsal biçime ancak **nesnel bir dolayımdan**, kendinden farklı bir **para** biçiminden geçerek kavuşabileceği anlamına gelir.

Komünal üretimde de, şüphesiz [emek] süre[si]nin belirlenmesi zorunlu bir işlem olarak kalır. Toplum buğday, sığır vb. üretmek için ne kadar az zamana ihtiyaç gösterirse, diğer maddî ve manevi üretimler için o kadar zaman kazanır. Tıpkı bir tek bireyde olduğu gibi, toplumun da gelişiminin, doyumlarının ve faaliyetinin zenginliği zamandan tasarrufa
84 bağlıdır. Zamandan iktisat — tüm iktisat, son tahlilde buna dayanır. Öte yandan, toplumun ihtiyaçlarının bütününü karşılayacak üretimi başarabilmesi için zamanını amaçlı bir şekilde bölüştürmesi şarttır; tıpkı yine bireyin, uyumlu oranlarda bilgi kazanabilmek ya da genel olarak çeşitli etkin ihtiyaçlarını gerekli ölçülerde karşılayabilmek için zamanını doğru bölüştürmesi gerektiği gibi. Zamandan iktisat ve emek süresinin çeşitli emek dallarına planlı olarak bölüştürülmesi, o halde komünal üretim temeli üzerinde de ilk iktisat yasası olarak kalmaktadır. Hatta daha da yüksek düzeyde bir yasa haline gelmektedir. Ancak bu, mübadele değerlerinin (emek, emeğin ve emek ürünlerinin) emek süresi ile ölçülmesinden özünde farklıdır. **Aynı işkolundaki** bireylerin emeği ve farklı emek

[84] İktisat (ekonomi), tabii aynı zamanda tasarruf, kısıntı anlamına da gelir.

çeşitleri salt **niceliksel değil, niteliksel** olarak da birbirinden farklıdırlar. İki şeyin birbirinden sadece **nicelikçe** farklı olması neyi öngörür? **Niteliklerinin** aynı olmasını. Demek ki emeklerin niceliksel olarak ölçülmesi, **niteliklerinin** eşitliğini, ayniyetini varsaymaktadır.

Başlık 4. [Para ve Para Dolaşımı]

ÖZET

Para dolaşımı ile ilgili 50 sayfalık bölümü, son derece bulanık, dönüş ve tekrarlarla ve güncel önemi kalmamış polemiklerle dolu yapısı nedeniyle, sadece özetlemekle yetiniyoruz.[1] Bölümün Marx tarafından yapılmış özetini Sunuş'ta Ek II. olarak vermiştik Aynı konu *Katkı*'da (s. 89-197) özü değişmeden çok daha berrak bir biçimde, *Kapital*'de ise (bölüm 3) küçük sunuş değişiklikleriyle anlatılmıştır.

Başlık 3 te toplumsal gücün, para biçiminde, toplumu oluşturan bireylere ve onların emeklerine karşı özerkleştiği, yabancılaştığı anlatıldı. Şimdi paranın işlevleri ve işleyiş mekanizmaları ayrıntılı olarak incelenerek, bu yabancılaşmış gücün niteliği kavranmaya çalışılacaktır.

> «*Metaların dolaşımına*, karşıt yönde bir *para dolaşımı* tekabül eder. A'nın metaı B'nin eline geçerken, B'nin parası A'nın eline geçer, vb.. Para dolaşımı, tıpkı meta dolaşımı gibi, sonsuz sayıda farklı noktadan yola çıkıp, yine sonsuz sayıda farklı noktaya döner. Bir merkezden çıkıp çevredeki sayısız noktaya gidiş ve çevredeki bütün noktalardan bir merkeze dönüş, para dolaşımının burada incelediğimiz *dolaysız* düzeyinde sözkonusu değildir; böyle bir şey ancak bir banka sistemiyle *dolayımlanmış* olan dolaşımda ortaya çı-

[1] Metnin karışıklığının en çarpıcı örneği, «şimdi paranın üçüncü işlevini inceleyeceğiz» diye üç kez haber verildiği (A. s. 117, 128, 129) ve hatta başlık atıldığı halde, bu konuya ancak s. 130'da geçilebilmesidir.

kar.(...) Para metaların mübadelesini (yani dolaşımını) dolayımlayan bir mübadele aracı rolünü oynadığı ölçüde, dolaşımda bir *araç*, bir *alettir;* öte yandan bu süreçte kendisi bizzat dolaştığı, tedavül ettiği, kendi başına bir devinim sahibi olduğu ölçüde, paranın da bir dolaşımı, *para dolaşımı* sözkonusudur. Amacımız, bu dolaşımın hangi ölçüde kendi özgül yasalarıyla belirlendiğini saptamaktır» *(A.* s. 101-102)

Para dolaşımının yasalarını saptamak, paranın özgül işlevlerini tanımlamakla eş anlamlıdır.

«Dolaşım, fiyatların vazedildiği, metaların fiyatlara çevrildiği süreçtir; metaların birer fiyat olarak realize edilmesidir. Paranın iki işlevi, yani 1) *ölçü*, ya da metaın bir mübadele değeri olarak realize edildiği öge olması ile 2) *mübadele aracı*, dolaşım aleti olması, birbirinden bütünüyle farklı yönlerde işler. Para, ancak bireyin kafasında ve toplumun tasavvurunda (alım satım işleminde taraf olan partilerin zihninde) *ideal olarak* paraya çevrilmiş olan metaların dolaşımına yardımcı olabilir Bu ideal paraya çevrilişle fiilî çevriliş, birbirinden tamamen farklı yasalara göre gerçekleşir. Bu ikisi arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekiyor.» *(A* s. 103)

Birinci işlevde, paranın bir meta olarak (altın vb.) kendi değerinin değişebilirliği hiçbir anlam taşımaz; daha doğrusu sadece nominal, biçimsel bir anlam taşır Örneğin paranın değeri düşerse, 1 ekmek = 3 lira yerine = 5 lira denir, fakat ekmeğin gerçek mübadele değeri değişmez. Bundan, varolan para hacminin, hatta paranın fiilen mevcut olup olmayışının da, bu düzeyde, herhangi bir fark yaratmayacağıdır. («İngiltere'nin ulusal serveti para cinsinden hesaplanacak olursa, herkes bilir ki dünyanın tüm parası bu fiyatı realize etmeye yetmez. Para burada sadece bir kategori, bir düşünsel ilişki olarak gereklidir.» *(A. s. 106))* Bu hususun açıklığa kavuşturulmasının önemi, Proudhon ve Darimon'un tezlerinin aksine, değerin bir üçüncü meta (altın vb.) cinsinden hesaplanmasının tek başına paranın yabancılaşmış gücüne yol açmadığını; çelişkinin kaynağının başka bir yerde olduğunu; dolayısıyla üçüncü metaın aradan çıkarılmasıyla çözülebileceğini sanmanın hayal olduğunu göstermesidir.

Paranın fiilî varlığı (ve dolayısıyla mevcut hacmi), paranın fiilen dolaştığı ikinci işlevinde —mübadele aracı işlevinde— önem

kazanır. Ancak Marx gösterecektir ki mübadele aracının işlevi sadece meta fiyatlarını realize etmektir, ve dolayısıyla hacmi: a) meta fiyatları, b) piyasaya çıkan meta hacmi ve c) aynı paranın tekrar tekrar çok sayıda fiyatı realize etmesine imkân veren dolaşım hızı tarafından belirlenir. Bu gerçeği ifade eden en çarpıcı olgu, paranın *sikke* (Münze; «geçer akçe») haline gelmesi, yani bir mübadele aracı olarak resmî değerinin, içerdiği metalin değerinin çok üstüne çıkmasıdır. Şüphesiz,

> «Dolaşım aracının hızı, hacminin sınırlılığını ancak bir noktaya kadar telâfi edebilir. Sabit bir miktar para, hızı ne olursa olsun, bir dizi ödemeyi ancak *birbiri ardından* gerçekleştirebilir. Oysa belli bir ödeme hacminin *eşzamanlı olarak* yapılabilmesi gerekir. Dolaşım, aynı anda çok sayıda noktadan hareket eder. Dolayısıyla belli bir para hacminin dolaşımda sürekli olarak mevcut bulunması zorunludur.» *(A.* s. 110)

Bundan, para hacminin herhangi bir anda dolaşımın gereklerine yetmemesi gibi durumlar ortaya çıkabilir. Ancak bu çelişkilerin çözümü, para dolaşımını kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı reformlardır: kâğıt para, çek, kredili işleyişler vb. Bir başka deyimle bu çelişkiler paranın ayrı bir meta olarak varlığından değil, tam tersine, yeterince gelişmemişliğinden doğarlar. Dolayısıyla Başlık 2. de gördüğümüz kriz, Darimon'un sandığı gibi, paranın ayrı bir metaın varlığında cisimleşmesinden ve dolayısıyla talep arttıkça fiyatının yükselmesinden değil, başka bir şeyden, kredi faizlerinin yükselmesinden kaynaklanır; bu nedenle çözümü basit dolaşımda değil, dolaşımın tek merkez (malî sermaye) tarafından kontrol edilmesine imkân veren koşullarda, parada değil sermayede aranmalıdır.

Paranın bu iki işlevi, paranın ortaya çıktığı en eski çağlardan bu yana parayı tanımlayan işlevler olmuşlardır. Ancak *dolaşım geliştikçe,* ortaya yeni bir işlevin çıktığını göreceğiz.

> «*Dolaşımın* varolabilmesi için mübadelenin bir süreç, akışkan bir alım ve satım işlemleri bütünü olarak ortaya çıkması gerekir. İlk önvarsayımı *metaların* dolaşması, doğal ve çokyanlı bir biçimde dolaşıma girmesidir. Meta dolaşımının koşulu ise metaların, *mübadele değeri* olarak, yani *dolaysız kullanım değeri* olarak değil, mübadele değerince dolayımlanmış olarak üretilmesidir. Mülk edinmenin (temellükün)

eldeki mülkü verme (temlik) aracılığıyla gerçekleşmesi temel varsayımdır. Mübadele değerlerinin realizasyonu olan dolaşım, şunları varsayar: 1) ürünüm, ancak bir başkası için olduğu zaman üründür; tikelliğin aşılması, genellik; 2) benim için yararlı hale gelmesi ancak elden çıkarılması, başkasının mülkü olmasıyla olur; 3) başkasının mülkü olabilmesi için, onun da kendi mülkünü elden çıkarması gerekir; ve dolayısıyla, 4) üretim benim için başlı başına bir amaç değil, bir araçtır. Dolaşım, toplumsal düzeyde, elden çıkarmanın mülk edinmeye ve mülk edinmenin elden çıkarmaya dönüştüğü süreçtir. Dolayısıyla sürecin tümü toplumsal sürecin ta kendisi olsa da, ve sürecin parçaları bireylerin bilinçli iradelerinden ve özel amaçlarından doğsa da, sürecin bütünlüğü kendiliğinden oluşan nesnel bir bağ olarak gözükecektir: gerçi bilinçli bireylerin karşılıklı eylemlerinden doğan, fakat bir bütün olarak bilinçlerinde yeri olmayan ve üstünde kontrolleri olmayan bir bağ. Bireylerin karşılıklı mücadeleleri, onların üstünde duran, *yabancı:* bir toplumsal gücü üretir; karşılıklı eylemlerini, kendilerinden bağımsız bir süreç ve güç biçiminde üretir. Bütünsel bir toplumsal süreç olan dolaşım, bundan dolayı, basit bir para ya da mübadele değerinden farklı bir düzeyde, toplumsal ilişkinin bireylerden bağımsız bir şey olarak gözüktüğü ilk biçimdir. Bireyler arasındaki toplumsal ilişkinin bireyerüstü özerk bir güç haline gelmesi, ister doğa yasası, ister şans, kader ya da bir başka biçimde kavransın, hareket noktasının özgür toplumsal birey olmayışının zorunlu bir sonucudur. Dolaşım, ekonomik kategoriler arasında bir bütünselliği ifade eden ilki olduğu için, bunu gayet güzel gözler önüne serer.» (*A.* s. 110-111) «Krizin tohumu, ya da en azından potansiyeli, paranın aracı olma işlevinde, mübadelenin (alım ve satım olarak) iki fiile ayrışmasında mevcuttur; ancak bu potansiyel, klasik biçimiyle oluşmuş, gelişmiş, kavramına tekabül eden gerçekliğe kavuşmuş dolaşımın önkoşulları varolmadıkça fiiliyata çıkamaz.» (*A.* s. 113)

Paranın ilk iki işlevine ek olarak, dolaşımın tam teşekküllü bir piyasa sistemi halinde geliştiği düzende, ve ancak burada, bir üçüncü işlev ortaya çıkmaktadır: paranın genel olarak tüm mülklerin temsilcisi, tüm nesnelerin soyut toplumsal özü, mübadele değerinin elle tutulur, cisimleşmiş biçimi olarak *başlı başına bir amaç* haline gelmesi. Marx'ın deyimiyle, «para olarak para».

«Para-Meta-Meta-Para: burada para artık sadece bir *aracı* ya da *ölçü* değil, başlı başına bir amaçtır, ve tıpkı dolaşımın varış noktasına gelip marchandise'den denrée'ye dönüşen meta gibi, dolaşımın dışına çıkar.» *(A.* s. 129)

«Her tikel meta, bir mübadele değeri olduğu, bir fiyat biçildiği ölçüde, belli bir para miktarını temsil eder; ama realize edilebilmesi için dolaşıma sokulması gerektiği ve realize edilip edilemeyeceği, tikelliği nedeniyle, bir şans işi olarak kaldığı için, ancak eksik ve gayrı-mükemmel bir biçimde. Fiyatı değil doğal özgüllüğü açısından ele aldığımızda ise, meta, sadece karşıladığı spesifik ihtiyaç bağlamında zenginliği temsil eder ve bu bağlamda da 1) sadece bir *kullanım zenginliğini* (Gebrauchsreichtum), 2) bu mülkün çok sınırlı ve tikel bir cephesini ifade eder. Oysa para, değerli bir meta olarak sahip olduğu kullanılabilirliğinin dışında, 1) realize edilmiş fiyattır,2) her türlü ihtiyaç nesnesiyle, her türlü somut özgüllüğe karşı kayıtsız olarak mübadele edilebileceğine göre, *her* ihtiyacı karşılar. Meta böyle bir şey, ancak paranın aracı rolü sayesinde yapabilir. Oysa para bu özelliğe dolaysız olarak, metalar aleminin tümü üzerinde sahiptir. Parada genel zenginlik sadece biçim değil, aynı zamanda içeriktir. Zenginlik kavramı deyim yerindeyse, tikel bir nesnede realize edilmiş, *bireyselleşmiştir.*» *(A.* s. 132)

«Somut, elle tutulur bir nesne olarak para, keyfî bir biçimde aranabilir, bulunabilir, çalınabilir, keşfedilebilir ve genel zenginlik böylece elle tutulur bir biçimde bireyin mülkiyetine geçmiş olur. Para salt dolaşım aracı biçiminde iken oynadığı uşak rolünden aniden çıkıp, metalar dünyasının efendisi ve Allah'ı kesilivermiştir. Dünyevî metaların, «öbür dünyadaki» karşılığı haline gelmiştir. (...) Bu tıpkı özel bir taşı [Büyücü ve simyacıların ünlü «filozof taşı»] bulmamın, bana, benim bireysel kimliğimden tamamen bağımsız olarak, tüm bilimlerin sırrını kazandırması gibi bir şeydir. Para sahibi olmakla benim toplumsal zenginlik karşısında edindiğim konum, «filozof taşının» bilimler karşısında bana sağlayacağı konumun aynısıdır.» *(A.* s. 133)

«Para, demek ki zenginlik hırsının yönelebileceği hedeflerden *biri* değil, tek hedefidir Özünde, *auri sacra fames*'tir. Özgül bir uğraş olarak, başlı başına zenginlik hırsı, yani giysi, silah, süs, kadın şarap vb. gibi tikel bir zenginliği elde etme arzusundan öte bir şey olarak, ancak soyut zenginlik,

başlı başına zenginliğin özü tikel bir nesnede cisimleştiği, yani para üçüncü işlevine kavuştuğu zaman mümkün olabilir. Para, o halde zenginlik hırsının sadece hedefi değil, aynı zamanda *yaratıcısı*, kaynağıdır. Mal hırsı para olmadan da mümkündür; ama başlı başına zenginlik hırsı belli bir toplumsal gelişimin ürünüdür; *doğal* değil *toplumsal* bir olaydır. Eskiçağdaki, paranın tüm kötülüklerin anası olduğu şeklindeki sızlanış bundan dolayı. Genelleşen biçimiyle açgözlülük ve cimrilik, para hırsının aldığı iki ayrı biçimdir. Soyut açgözlülük, potansiyel olarak tüm doyumları sunabilen nesnenin varlığını öngörür. (...) Para ve zenginlik hırsı, antik cemaatin çöküşünü beraberinde getirir Dolayısıyla onun *antitezidir*. Çünkü paranın kendisi *toplumsallıktır*, ve kendinden üstün bir toplumsallığa tahammülü yoktur.[2] Öte yandan bu toplumsallık, mübadele değerinin tam gelişimini ve buna tekabül eden toplumsal örgütlenişi gerektirir. Oysa antik çağda mübadele değeri nexus rerum[3] değildir; bu niteliğe sadece tüccar uluslarda kavuşur, ki bunlar da üretimi kendileri yapmazlar, sadece taşımacılık yaparlar En azından Fenikeli'ler, Kartacalı'lar vb., böyle. Marjinal Polonya'da ya da Ortaçağdaki Yahudi'ler gibi, toplumsal organizmanın gözelerinde yaşarlar Bu tür tüccar ulusların önvarsayımı bu dünyadır. Dolayısıyla antik cemaatle ciddi bir çatışmaya girdiklerinde mahvolmaları kaçınılmazdır. Romalı'lar, Yunanlı'lar vb. de para ancak ilk iki işleviyle, ölçü ve araç olarak, fakat iki işlevinde de pek gelişmemiş olarak görülür Ancak kendi ticaretleri gelişmeye başladığı, ya da, Romalılar'da olduğu gibi fetihler nedeniyle ortaya büyük miktarda para sürüldüğü anda; kısacası, ekonomik gelişimlerinin belli bir aşamasında para birden üçüncü işleviyle belirip bu niteliğiyle yaygınlaştığı anda, cemaat çözülmeye başlar.» (*A.* s. 133-134)

Paranın üçüncü işlevi, para kavramının özünde olan çelişkinin apaçık ortaya çıktığı biçimdir: toplumsal gücün bir nesne halinde

[2] Toplumsallık: Gemeinwesen. Gemeinwesen hem cemaat, hem de ortak düzen, ortak öz, ortak varlık anlamlarına gelir.

[3] Nexus rerum: (Lat.) nesnelerin göbekbağı: evrendeki (toplumdaki) herşey arasında düzeni, hiyerarşiyi, ilişki ölçütlerini belirleyen temel bağlantı.

cisimleşmesi; bir nesne parçasının başlı başına toplumsal amaç haline gelmesi. Proudhon'un teşhis ettiği sorunun çözümü için gerekli ipuçları, bu olgularda aranmalıdır. Ancak, daha şu Roma örneği bile göstermektedir ki, bu olgular aslında çok daha derin bir sürecin soyut ve yüzeysel bir ifadesinden başka bir şey değildir ve çözüm için o sürecin kendisinin incelenmesi gerekecektir.

Paranın üçüncü işlevinin dikkatli bir analizi, bize bunun *kendi başına alındığında* kendi kendini yokeden, kendi temelini tahrip eden bir çelişki, bir çıkmaz sokak olduğunu gösterir. Toplumsal güç, —tesadüfen bulunabilen, çalınabilen, biriktirilebilen— bir *nesne* haline geldiği anda, kendisine gücünü veren toplumsal temelden bağını koparmış demektir. Toplumsal gücün elle tutulur biçimi olduğu varsayılıp *biriktirilirse,* cimrinin yastığına doldurduğu paralar gibi, hiçbir toplumsal anlam ifade etmeyen nesne parçalarına dönüştüğü görülecektir. Tüm toplumsal değerlerin genel temsilcisi olarak, onları elde etmenin aslî aracı olduğu varsayılıp *tüketilirse,* genel bir tüketim hırsına dönüşüp, toplumsal değerlerin asıl kaynağı olan üretimi, emeği safdışı ederek, sonuçta kendi varlığının temelini yokedecektir. Nihayet, üretimde paralel bir artışa bağlı olmaksızın başlı başına bir amaç olarak artırılırsa, satın alma gücünü yitirerek toplumun ve özellikle toplumdaki para sahibi kesimlerin yıkımına yolaçacaktır.

«En son ve en tam kimliğiyle para, şimdi her yönüyle kendi kendini tahrip eden, kendi tahribini içinde taşıyan bir çelişki olarak ortaya çıkmaktadır. *Zenginliğin genel biçimi* olarak para, kendini tüm gerçek ve fiilî zenginlikler aleminin karşısında bulur. Saf bir soyutlamadır —dolayısıyla. kendi başına ele alındığında bir hayalden ibarettir. Zenginliğin maddî, elle tutulur bir biçimde varolduğu sanılan yerde aslında bu varlık sadece kafadadır, boş hayaldir. Midas. Öte yandan, *genel zenginliğin maddî temsilcisi* olarak para, ancak tekrar dolaşıma atıldığı, zenginliğin tikel biçimlerine dönüşüp dağıldığı zaman kendini realize edebilir, bu sıfatı bir gerçekliğe kavuşabilir. Dolaşımda bir dolaşım aracı olarak varlığını sürdürecektir, ama kendisini biriktirmiş olan birey için artık kaybolmuştur; ve bu kayboluş, zenginliği temsil ettiği iddiasının mümkün olan tek garantilenme ve ispatlanma yoludur. (...) Elimde tutmaya karar verdiğim anda, gerçek zenginliğin bir hayaleti olup parmaklarımın arasından kayıp gittiğini görürüm. Sonra: parayı biriktirmenin parayı artırmak olduğu, yani fiziksel hacminin değerinin öl-

çüsü olduğu da hayaldir. Öteki değerler artmadığı sürece, para biriktirildikçe değerini yitirmek zorundadır. Artar gibi gözükürken, aslında eksilmektedir.» (A. s. 144-145)

«Modern sanayi toplumunun gelişiminden hemen önceki dönem, gerek bireyler gerek devletler açısından, genel bir para çılgınlığına sahne olmuştur. Gerçek zenginlik kaynaklarının gelişimi ard planda, zenginliğin temsilcilerini (parayı) ele geçirmek için bir araç biçiminde gerçekleşmiştir. Paranın dolaşımdan doğmayıp fizikman keşfedilip getirildiği yerlerde —İspanya'da olduğu gibi— toplum yoksullaşmış, buna karşılık parayı İspanyol'lardan almak için çalışmak zorunda olan toplumlar zenginlik kaynaklarını geliştirerek gerçekten zenginleşmişlerdir.»[4] (*A.*s.136)

(Bu olayın çağdaş bir örneği olarak belki Arap emirlikleri düşünülebilir.) Bunlardan çıkan sonuç, paranın başlı başına bir amaç haline geldiği halde kendi kendini yoketmemesi için *para elde etmenin fiilî üretimle özdeşleştirilmesi* gerektiğidir. Paranın gücü, bizzat toplumsal pratik (üretim, emek) tarafından üretilmelidir. Bir başka deyimle para, toplumsal gücün ta kendisi olarak *önvarsayıldığı* halde, bu önvarsayımı soyut bir ilke olarak kalmamalı (kaldığı takdirde bunun bir çelişkiye dönüşüp kendi kendini yokettiğini gördük), toplumun emeğiyle sürekli olarak *yeniden-üretilmelidir.* Gerçek toplumsal gücün sürekli olarak bir nesnenin gücüne dönüşmesine imkân veren mekanizma oluşturulmalıdır; yoksa nesnenin gücü bir hayal olarak kalır. Para Roma'da da, prekapitalist İspanya'da da başlı başına amaç haline gelebilir; ama bunun yıkıcı bir delilik olmaktan çıkıp gerçek bir güce kavuşabilmesi, ancak paranın *sermayeye* dönüştüğü yerde gerçekleşir.

«Paranın, üçüncü işleviyle, üretken bir güç haline gelebilmesi için, dolaşımın önvarsayımı olduğu kadar sonucu olması ve bir önvarsayım olarak bizzat onun tarafından vazedilmesi gerektiğini gördük. Parayı tüm dünyayı yağmalayarak toplayan Romalılar'da, sözgelimi, durum böyle değildir. Paranın üretimin gelişkin bir ögesi haline ancak *ücretli emeğin* varolduğu yerde gelebileceği, paranın basit tanımında verilidir; ancak buradadır ki para, toplumsal düzeni yıkıma

[4] Bk. s. 173, not: 46. 47. 16.cı yüzyılda İspanya Amerika'daki sömürgelerinden sağladığı altınla kısa sürede dünyanın en güçlü devleti haline gelmiş, ama sonuçta bu gücü, merkantilist politikalarla üretimi geliştiren Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya kaptırmıştı.

götürecek yerde, tam tersine, toplumun gelişiminin önkoşulu ve maddî-manevî tüm üretici güçlerin motoru haline gelir. Bugün bile adamın biri paraya tesadüfen kavuşabilir, ve tıpkı antik cemaat gibi, bu onun yıkımına yolaçabilir. Ancak modern toplumda bu bireyin yıkımı, toplumun üretici kesiminin zenginleşmesi demektir. Klasik anlamda «para babası» sanayi süreci tarafından yıkıma sürüklenmek, ve istek ve iradesine rağmen ona hizmet etmek zorundadır. Yıkımı, sadece şahsını ilgilendirir.» (*A*. s. 134-135)

«Mübadele değerlerinin, paranın ve fiyatların incelendiği bu birinci bölümde, metalar daima verili birimler olarak ele alınır. Biçimsel belirlemeler basittir.[5] Toplumsal üretimin kategorilerini ifade ettikleri bilinir, fakat bu sadece önvarsayılmıştır. Öylece *vazedilmiş* değildirler. Nitekim gerçekte de ilk mübadele sadece üretim artıklarının mübadelesi olarak belirir, üretimin tümünü derinlemesine kavramaz, yapısını belirlemez. Mübadele değerleri aleminin dışında yatan toplam üretimin *verili* bir fazlalığıdır. Gelişmiş toplumda da aynı durum yüzeyde verili duran metalar alemi biçiminde kendini gösterir. Fakat bu başlı başına kendi ötesindeki birtakım süreçlere *üretim ilişkileri* olarak vazedilmiş ekonomik ilişkilere işaret eder.» (*A*. s. 138-139)

«Görmüş olduğumuz gibi, başlı başına alınan basit dolaşımda (mübadele değerlerinin devinim sürecinde) bireylerin karşılıklı eylemi, içeriği itibariyle sadece kişisel ihtiyaçların karşılıklı bir bencillikle karşılanmasından, biçimi itibariyle de sadece eşit bireyler ve değerler arasındaki mübadeleden ibarettir. Mülkiyet de burada henüz sadece emek ürününün emek verilerek mülk edinilmesi, yabancı emeğin ürününün bireyin kendi emeğiyle ve bireyin kendi emeğinin ürününün yabancı emekle satın alınması olarak konulmaktadır. Yabancı emek üzerindeki mülkiyet hakkı, bireyin kendi emeğinin eşdeğer bir miktarı verilerek kazanılır. Bu mülkiyet biçimi —tıpkı eşitlik ve özgürlük gibi— bu basit ilişkide vazedilmiştir. Mübadele değeri daha ileri düzeylerde incelendiğinde bu değişecek ve nihayet görülecektir ki bireyin kendi emeği üzerindeki özel mülkiyeti aslında emek ile mülki-

[5] Basit, yani yüzeysel, soyut, «önvarsayımsal». Bk. s. 101, not 58 ve s. 168, not 39.

yetin birbirinden ayrılması ve dolayısıyla emeğin yabancı mülk yaratması ve mülkün yabancı emeğe hükmetmesi ile aynı anlama gelir.» (A. s. 148)

Başlık 5. [Basit Mübadele Düzeyinde Toplumsal İlişkilerin Görünüşü]

GİRİŞ:

Mübadele değeri ve onun uzantısı olan para, burjuva toplum idealini (özgürlük, eşitlik, bencillik) realize eden, bunun fiilen varolmasını mümkün kılan toplumsal mekanizmalardır. Mübadele değeri ve para, aynı zamanda toplumsal gücün topluma yabancılaşmasının da ifadeleridir. Burjuva toplum idealinin ilkelerinin zorunlu olarak bu yabancılaşmayı ürettikleri anlaşılmadan, bir metal parçasının burjuva toplumunda kazandığı olağanüstü güç anlaşılamaz. Bu anlaşılamadığı için de, burjuva toplum idealinin «sosyalist» savunucuları, metal parçasına verilen bu önemi bir bozukluk, saçmalık, önyargı olarak değerlendirir ve paranın gücü yokedilince tüm toplumsal eşitsizliklerin düzeleceğine inanırlar.

Eşitlik ve özgürlük, belli bir toplumsal yapı içindeki belli birtakım toplumsal ilişkilerin ifadesi olarak kavranmalıdır. Bu üretim yapısının, a) bireylerin toplumsal kontrolden ilke olarak bağımsız üretimine, b) böylece üretilen ürünlerin toplumsallaştırılması zorunluğuna dayandığını gördük. Marx'ın çabası, bu yapı içinde insanlar arasında ortaya çıkan toplumsal ilişkileri tanımlamaktır. (Toplumsal ilişki kavramından ne anlamak gerektiğini gösteren güzel bir örnek için, bk. Başlık 6, s. 337-38'deki parantez.) Toplumsal ilişki, bireyleri bir bütün olarak toplumsal yapının yeniden-üretiminde belli *işlevleri* olan, bu işlev sayesinde belli toplumsal *kategorilere* oturan, belli *sıfatlarla* tanınan toplumsal birer varlık olarak tanımlayan ilişki demektir. Kişisel, doğal, keyfi ilişkiler bu ilişki çerçevesinde anlam kazanan, fakat ondan bağımsız veriler olarak değerlendirilmelidir.

Böyle olunca, yukarıda anılan üretim yapısı çerçevesinde bireyler arasındaki toplumsal ilişkinin sadece ürünün toplumsallaşması, yani mübadelesi anında gözükeceği açıktır. Bir başka deyimle, bireyin toplumsal bütünlük içindeki işlevi, sıfatı, piyasaya meta sunan ve karşılığını arayan bir *mübadeleci* olmasıdır. Bu sıfatla, a) bireyin toplumsal varlığı sunduğu metaın değerinden, ve toplumsal ilişkileri bu değerin başka değerlerle ilişkisinden ibarettir. Bunun dışında bireyin işçi, milyoner, kral, evli, utangaç, sarışın vb. olması dışsal verilerdir ve ilişkiyi ilgilendirmez. b) birey toplumsal ilişkiye girmekle sadece kendine hizmet eder, ve başkalarına ancak kendisine hizmet ettiği ölçüde hizmet eder. İlişkinin bu iki ilkesi de karşılıklı olarak, tanınmış, tasdik ve kabul edilmiştir. Mübadele eylemi, demek ki, eşitlik ve özgürlüğün soyut birer kavram olmaktan çıkıp pratik toplumsal gerçekliğe kavuştukları eylemdir; dolayısıyla mübadelenin sistematik bir biçimde gerçekleşmesinin koşulu olduğunu gördüğümüz para, eşitlik ve özgürlüğün pratik gerçekliğinin de önkoşuludur. Toplumsal gücün yabancılaşması, mübadele düzeyinde tanımlanan eşitlik ve özgürlüğe halel getirmez; tam tersine o eşitlik ve özgürlüğün tamamlayıcısı, madalyonun ters yüzüdür.

Öte yandan, toplumun ve dolayısıyla toplumsal ilişkilerin varlığı, üretimin düzenlenip yönlendirilmesine, yani belli bir işbölümüne bağlıdır. Mübadele ve mübadeleye özgü toplumsal ilişkiler düzeyinden bakıldığında işbölümü, özgür bireylerin piyasada çatışmasından doğan bir *sonuç, dışsal bir olay olarak gözükür;* oysa gerçekte *mübadeleyi ve özgür bireyleri mümkün kılan üretici temel,* o işbölümüdür; yani toplumsal üretim süreci Demek ki bu üretim düzeyinde, mübadeleden önce gelen ve bizzat mübadeleyi *mümkün kılan* daha temel birtakım toplumsal ilişkiler bulunmalıdır. Ahmet'le Mehmet birbiriyle iki Mübadeleci olarak ilişkiye girebilmek için, önce birbiriyle ve başkalarıyla İşçi ve Kapitalist, Kapitalist ve Kapitalist, İşçi ve İşçi, Vatandaş ve Devlet, Devlet ve Devlet vb. olarak birtakım ilişkilere gireceklerdir. Para da bu farklı toplumsal ilişkilerde basit bir mübadele gücü olarak değil, o ilişkilere özgü biçimlerde, örneğin sermaye olarak, mali sermaye (kredi) olarak, devlet borcu olarak, döviz olarak rol oynayacaktır Mübadele düzeyine özgü bakış açısı —yani burjuva ideolojisi— toplumsal üretimin örgütlenişini metalar arası ilişkilerden doğan yabancı bir sonuç olarak kavradığı gibi, bu örgütlenişten doğan ilişkileri de mübadele olgusunun farklı içeriklerle tekrarı olarak kavrar: mübadelede taraflar sarışın ve esmer ola-

bildikleri gibi, kaderin cilvesi, işçi ve kapitalist ya da banker ve sanayici de olabilirler; olan, karşılıklı çıkara dayanan bir değiş-tokuş ve eşitlik ilişkisidir vb. Unutulan, mübadelenin toplumsal üretimin belli bir örgütlenme biçiminin *sonucu* olduğu, dolayısıyla o örgütlenmeyi tanımlayan ilişkilerin, mübadeleden hareketle açıklanamayacağıdır.

Bölümün tümü, bir yandan kredi (mali sermaye) ile basit mübadele arasında hiçbir fark olmadığını, ikisinin de eşitlik ve özgürlük temeline dayandığını ileri süren vülger iktisatçı Bastiat ile, kredi karşılığında alınan faizin basit mübadele kavramıyla çeliştiğini, bunun mübadelenin metal para tarafından tahrifinin bir sonucu olduğunu ve metal para kalkınca faizin de kalkacağını ileri süren sosyalist Proudhon arasındaki, *Gratuité du crédit* («Karşılıksız Kredi» — Paris 1850) adlı kitapta toplanmış olan polemik akılda tutularak yazılmıştır. İki polemikçinin de hareket noktasının, mübadele değerine dayalı piyasa düzeni ile kapitalist üretim ve sömürü arasındaki ilişkiyi kavramamak olduğu gösterilmektedir Bastiat «madem ki piyasa düzeni vardır, kapitalist sömürü olamaz», Proudhon ise «madem ki kapitalist sömürü vardır, piyasa düzeni işlememektedir» diye akıl yürütmektedir.

Bölüme Marx tarafından «Sermaye niteliğini kazanan para üstüne» diye bir başlık konmuştur; dolayısıyla *A.* ve onu izleyen *İ.* ve *F.* bu bölümü «Sermaye Üstüne» bölümünün başına getirirler. Ancak bölüm ile başlığı arasında ilgi olmadığı apaçıktır; «sermaye niteliğini kazanan para» bir sonraki (bizim Başlık 6. dediğimiz) bölümde işlenecektir Bu bölümün ise «Para Üstüne»nin sonlarına bir yere geleceği içerikten ve Marx'ın çeşitli ifadelerinden kesinlikle bellidir. Bk. *A.* s. 858, 867, 901-918; bk. Sunuş, Ek II, s. 124-125.

1857 Kasım'ında yazılmış bölüme ek olarak, aynı konunun tam bir yıl sonra, *Katkı* adıyla yayımlanmak üzere yeniden işlenmiş (fakat hiçbir zaman yayımlanmamış) olan biçimini de veriyoruz. (*A.* s 901-918). Bu ikinci versiyon sadece Almanca ve Fransızca olarak mevcuttur, henüz İngilizce'ye çevrilmemiştir.

«Uygarlığın ilk günlerinden beri insanlar çalışıp ürettikleri ürünlerin mübadele değerini, **karşılık olarak sunulan ürünlere** oranla değil, seçilmiş belli
1 bir ürüne oranla hesaplamışlardır.» **(Ganilh,** 13. 9.)

Basit mübadele. Mübadeleciler arasında ilişkiler. Eşitlik, özgürlük vb. uyuşumları. (Bastiat, Proudhon.)

Paranın tam özgüllüğüyle kavranmasını özellikle zorlaştıran şey, toplumsal bir ilişkinin, bireyler arasındaki belli bir münasebetin burada onların dışında, salt maddî bir nesne, bir metal, bir taş parçası, aynen bu haliyle doğada bulunan, doğadaki varoluşundan artık biçimsel belirlemesiyle bile ayırdedilmeyen bir şey olarak ortaya çıkmasıdır — ekonomi politik bu zorlukları paranın kâh bir niteliğini kâh öbürünü aklına getirip, biri işine gelmedikçe öbürü-

[1] Charles Ganilh, **Des systemes d'economie politique,** Paris 1809, Tome **II,** s. 64-65. Ganilh (1758-1836), merkantilist gelenekten bir Fransız iktisatçısıdır. (MELİ)

2 ne sarılarak unutmaya çalışır. Altın ve gümüş, kendi
başına, para değıldır. Doga para üretmez — tıpkı
döviz kurları ya da bankerler üretmediği gibi. Peru
ve Meksika'da altın ve gümüşe süs eşyası olarak
rastlandığı ve ileri bir üretim sistemi mevcut olduğu
halde, bunlar para olarak kullanılmamıştır. Para ol-
mak altının ya da gümüşün doğal bir niteliği değildir;
dolayısıyla fizikçinin, kimyacının vb. bu sıfatlarıyla,
bütünüyle meçhulü olan bir özelliktir. Oysa para,
doğrudan doğruya altın ve gümüştür. Bir ölçü olarak
düşünüldüğünde para daha çok biçimsel niteliğiyle
ağır basar; aynı biçimsel niteliğin bir damgayla dışa
3 vurulduğu sikke halinde de öyle; ama ölçü ve geçer
akçe olmanın paranın birer işlevinden ibaret görün-
düğü üçüncü işlevinde, yani paranın tam ve mükem-
mel halinde, biçimsel nitelik bütünüyle ortadan kay-
bolur, ya da biçimsel nitelik ile madenî varoluş ta-
mamen çakışır. Para-olma niteliğinin toplumsal bir
sürecin sonucu olduğu hususu, paranın kendisinde
gözükmez; **para paradır**. İşin daha da zor yanı, ya-
şayan birey açısından paranın bu rolüyle dolaysız
kullanım değeri arasında dolaysız hiçbir ilişkinin bu-
lunmaması ve genel olarak, kullanım değeri ile ilgili
her türlü izin, mübadele değerinin bu saf cisimleş-
mesinden tamamen silinmiş olmasıdır. Burada böy-
lece mübadele değerinin ve ona tekabül eden top-
4 lumsal üretim tarzının özünde olan temel çelişki en
saf biçimiyle ortaya çıkmaktadır. Parayı madenî ka-
lıbından kurtarıp açıkça toplum tarafından **vazedil-
miş** bir şey olarak, toplumsal bir ilişkinin ifadesi ola-

[2] Bk. s. 218 ve s. 233, not: 56.
[3] Sikke, geçer akçe: Münze; yani dolaşım aracı. Bk. s. 256
[4] Temel çelişki: toplumsal bir ilişkinin nesnelerin ilişkisi (gücü) olarak gözükmesi, yani yabancılaşma.

rak vazederek bu çelişkiyi ortadan kaldırma fikrini —ki bunun en aşırı biçimi emek-parasıdır— yukarıda eleştirmiştik. Mübadele değeri temeli korunduğu sürece bunun aptallık olduğu ve madenî para mübadeleyi bozar hayalinin mübadelenin gerçek niteliği konusunda tam bir bilgisizliğin ürünü olduğu artık açık olmalıdır. Öte yandan, egemen üretim ilişkilerine karşı direniş arttığı ve bunlar giderek artan bir güçle kabuk değiştirmeye zorlandıkları ölçüde, sistemin elle tutulur bir biçimde ortaya çıktığı en çarpıcı, en çelişkili, en çetin olgu olarak, metal paraya ya da genel olarak paraya karşı polemiklerin yöneltileceği de ortadadır. Umulur ki para üstünde uygulanacak türlü marifetlerle, paranın salt göze gelen görüntüsü olduğu asıl çelişkiler de çözülebilsin. Yapılan hücumlar paradan başka her şeyi eskiden olduğu gibi bırakıp yalnızca bozuklukları düzeltiyormuş gibi gözüktüğü sürece para üzerinde birtakım devrimci operasyonların uygulanabileceği de ortada. Yani eşek nişanlanıp, sırtındaki çuvala sopa vurulur. Ama eşek çuvala vurulan darbeleri hissetmediği sürece dayağı yiyen gerçekte eşek değil çuvaldır. Eğer hissediyorsa o zaman artık çuvala değil eşeğe vurulmuş olur. Operasyonlar başlı başına paraya yönelik oldukları sürece sözkonusu olan, nedenleri bırakıp sonuçlara yöneltilen bir hücumdur; üretim sürecini rahatsız eder, fakat üretim sürecinin sağlam temeli zayıf ya da şiddetli bir tepkiyle bunu sırf geçici bir **rahatsızlık** olarak koyma ve duruma hakim olma gücüne her zaman için sahiptir.

Öte yandan, para ilişkisi saf haliyle bu noktaya
[5] kadar geliştirildiği ve daha üst düzeydeki üretim iliş-

[5] Geliştirmek: bk. Sunuş, not 58. (s. 101)

kileri hesaba katılmadığı sürece, basit biçimiyle ele
alınan para ilişkisinde burjuva toplumuna özgü tüm
çelişkilerin yokolmuş gözükmesi bizzat para ilişki-
sinin tanımında verilidir; ve bu yönüyle para kavra-
6 mına burjuva demokratları, aslında burjuva iktisat-
çılarından daha da sık olarak, varolan ekonomik iliş-
kilere övgüler düzmek için sığınırlar (iktisatçılar hiç
olmazsa mübadele değerinin ve mübadelenin daha
temel belirlemelerine geri gidecek kadar tutarlılık
gösterirler). Gerçekten, meta ya da emek sırf müba-
dele değeri olarak ve farklı metaları birbirine bağ-
layan bağlantı da bu mübadele değerlerinin birbiriy-
le mübadelesi, eşitlenmesi olarak konulduğunda, bi-
reyler, yani bu süreci gerçekleştiren özneler de dü-
pedüz ve sadece birer mübadeleci olarak gözüke-
cektir. Biçimsel belirleme açısından aralarında mut-
lak surette hiçbir fark yoktur ve bu biçimsel belir-
leme ise iktisadî belirlemedir, birbiriyle bir piyasa
ilişkisi içinde olan insanların ilişkisini tanımlayan ni-
teliktir; toplumsal işlevlerinin, aralarındaki toplumsal
ilişkinin göstergesidir. Öznelerin her biri bir müba-
delecidir, yani her birinin ötekiyle olan toplumsal iliş-
kisi, ötekinin onunla olan ilişkisinin aynıdır. Müba-
delenin özneleri olarak aralarındaki ilişki, o halde,
eşitlik ilişkisidir. Aralarında değil çelişki, en ufak bir
ayrılık, hatta farklılık bulmak imkânsızdır. Üstelik mü-
badele ettikleri metalar da birer mübadele değeri ola-
rak eşdeğerdir ya da en azından eşdeğer oldukları
kabul edilmiştir (olsa olsa karşılıklı değer biçmede
öznel bir yanılma sözkonusu olabilir; adamın biri öte-
kini diyelim aldattıysa, bu **içinde karşı karşıya gel-
dikleri toplumsal işlevin niteliğinden ötürü değildir,**

[6] Burjuva demokratları, burjuva iktisatçıları: Proudhon ve Bastiat.

çünkü bu, ikisi için de **aynıdır**; ikisi bu çerçevede **eşittir**; sadece birinin doğal kurnazlığı, ikna kabiliyeti vb., kısacası sadece ötekinden bireysel üstünlüğü yüzündendir. Aradaki fark doğal bir farktır, ilişkinin kendi niteliğini ilgilendirmez ve daha ileri aşamalara dayanarak denebilir ki, bu fark bile rekabet vb. sayesinde küçülecek ve başlangıçtaki ağırlığını kaybedecektir.) Sadece saf biçim, yani ilişkinin iktisadî yönü gözönüne alınırsa (bu biçimin dışında **içerik** henüz tamamiyle iktisat alanının dışında kalmakta, ya da iktisadî değil doğal bir içerik olarak görülmektedir; denebilir ki içeriğin iktisadî ilişkiden henüz tümüyle ayrı durmasının nedeni, bu ilişkiyle henüz dolaysız özdeşliğindendir) ortada birbirinden formel olarak ayrılan sadece üç öge vardır: a) ilişkinin özneleri olan **mübadeleciler**; bu nitelikleriyle vazedilmiş olarak; b) mübadelenin nesneleri olan mübadele değerleri, **eşdeğerler**, ki bunların sadece eşit olmaları değil, fiilen eşit sayılmaları, birbirine eşit olarak vazedilmeleri gerekir; ve nihayet c) mübadele fiilinin kendisi; özneleri birer mübadeleci —yani birbirine eşit— olarak ve nesneleri birer eşdeğer —yani birbirine eşit— olarak vazeden dolayım süreci. Eşdeğer, bir öznenin ötekisi gözünde nesnel biçim almış halidir; dolayısıyla bizzat özneler de eşit değerdedir ve mübadele fiiliyle de ortaya eşit ve farksız değerler
7 koyan, dolayısıyla eşit ve farksız (kim oldukları farketmeyen) kişiler olduklarını karşılıklı tasdik ederler. Mübadelede özneler birbirinin gözünde ancak eşdeğerler aracılığıyla, ortaya eşit değerler koyan özneler olarak vardırlar ve birbiri nazarındaki nesnel varlık-

[7] Burada Almanca bir kelime oyunu vardır. Gleichgeltend: eşit para ödeyen; Gleichgültig: farketmez, «ha biri ha öbürü».

larını karşılıklı değiştirerek de bunu tasdik ederler. Sadece ortaya eşit değerler koyan, eşit değerlere sahip olup bu eşdeğerliği mübadele fiilinde karşılıklı olarak tasdik eden özneler olduklarına göre, ortaya farksız (eşit) değerler koymak sıfatıyla, aynı zamanda kendileri de birbirinden farksızdır (eşittir); bireysel farklılıkları onları ilgilendirmez; tüm bireysel özelliklere karşı kayıtsızdırlar. Mübadele fiilinden —mübadele değerlerinin ve birer mübadeleci sıfatıyla öznelerin vazedilmesi ve tasdik edilmesi olan bu fiilden— ayrı olarak, içeriğe gelince, iktisadî biçimsel belirlemenin dışında kalan bu içerik ancak, 1) mübadele edilen metaın doğal özgüllüğü, ya da 2) mübadelecilerin özgül doğal ihtiyaçları olabilir; ya da her ikisi birden, yani mübadele edilen metaların farklı kullanım değerleri. Mübadelenin iktisadî belirlemesinin tamamen dışında kalan bu içerik, bireylerin toplumsal eşitliğini tehdit etmek şöyle dursun, bireyler arasındaki doğal farklılığı onların toplumsal eşitliğinin temeli yapar. Birey A'nın ihtiyaçları birey B'ninkilerin aynı olsa ve emeğini de B'ninkiyle aynı nesnede realize etmiş olsaydı *aralarında hiçbir ilişki* sözkonusu olmayacaktı; yaptıkları üretim acısından bakıldığında ikisi ayrı bireyler bile olmazdı. Her ikisinin de nefes alma ihtiyacı vardır; atmosferdeki hava her ikisi için de mevcuttur; bu, aralarında herhangi bir toplumsal bağ oluşturmaz; birer nefes alan birey sıfatıyla aralarındaki ilişki sadece iki doğa nesnesi arasındaki
8 ilişkidir, iki Kişi arasındaki değil. Ancak ihtiyaç ve

[8] Kişi (Person), Roma hukukuna dayanan modern medeni hukukta, mülk sahibi olabilen ve mülkünü özgürce kullanma ve elden çıkarma hakkına sahip reşit birey anlamına gelir. Hegel, **Hukuk Felsefesi**'nde Kişi kavramının medeni hukukun (Hegel'in deyimiyle «Soyut Hak») temel kategorisi olduğunu gösterir.

üretmlerinin farklılığıdır kl mübadeleye ve bireylerin mübadele yoluyla eşitlenmesine imkân verir; bu doğal farklılık o halde mübadele fiilindeki toplumsal eşitliklerinin ve genel olarak, birer üretken birey olarak girdikleri ilişkinin önvarsayımıdır. Bu doğal farklılık açısından bakıldığında, birey A birey B için bir kullanım değerinin sahibi olarak, birey B ise birey A için bir kullanım değerinin sahibi olarak vardır. Bu açıdan doğal farklılık onları yine karşılıklı bir eşitlik ilişkisi içine sokar. Öte yandan, bu açıdan ikisi birbirine karşı kayıtsız da değildirler, birbiriyle bütünleşirler, birbirine ihtiyaçları vardır; metasında somutlaşan birey B birey A için bir ihtiyaçtır, birey A da aynı şekilde birey B için; öyle ki aralarında sadece bir eşitlik değil, ondan da öte toplumsal bir bağ vardır. Hepsi bu değil. Bireyin ihtiyacı ötekinin ürünü aracılığıyla, ötekinin ihtiyacı da berikinin ürünü aracılığıyla karşılanabiliyorsa, biri ötekinin ihtiyaç nesnesini üretmeye muktedir ise ve herbiri ötekinin nazarında onun ihtiyacı olan nesnenin sahibi konumundaysa, bunlar bize bireylerin insan olarak kendi özel ihtiyaçlarının vb. ötesine geçtiğini, insanlar olarak birbiriyle ilişkiye girdiklerini, ortak toplumsal varlıklarının tüm taraflarca tanındığını gösterir. Başka hiçbir yerde böyle bir duruma —fillerin kaplanlar için ya da hayvanların başka hayvanlar için üretim yapmasına— raslanmaz. Örneğin. Bir arı kovanı temelde yalnızca bir tek arıdan oluşur ve hepsi de aynı şeyi üretir. Sonra. Gerek bireyler ve gerekse metaları (ürünler, emek vb. burada henüz ayırdedilmemiştir; hepsi de sadece birer meta, ya da Bay Bastiat'
9 nın Say'i izleyerek dediği üzere, **hizmet** olarak rol oy-

[9] Bk. J-B. Say, **Traité d'economie politique,** Paris 1817, Tome II, s. 480-482. (MELİ)

narlar. Bastiat mübadele değerinin iktisadî belirlemesini doğal içeriğine, meta ya da hizmete indirgeyerek, böylece de mübadele değerine özgü iktisadî ilişkiyi olduğu gibi kavramaktan aciz olduğunu gözler önüne sererek, İngiliz okulunun klasik iktisatçılarına oranla büyük bir ilerleme kaydettiği kuruntusu içindedir —o İngiliz iktisatçıları ki üretim ilişkilerini başlı başına özgüllükleri içinde, saf biçimleriyle kavramayı başarmışlardır) arasında varolan bu doğal farklılık, bu bireylerin bütünleşmesini, birer Mübadeleci sıfatıyla, birbirine eşit **varsayıldıkları** ve bunu **tasdik ettikleri** bir toplumsal ilişki içine girmelerine yol açan itki olduğuna göre, eşitlik nitelemesinin yanında ortaya bir de **özgürlük** nitelemesi çıkar. Birey A birey B'nin metaına ihtiyaç duysa bile gidip onu zorbalıkla ele geçirmez, ne de birey B böyle bir şey yapar; karşılıklı birbirini birer mülk sahibi olarak, iradesi metaına sinmiş birer Kişi olarak tanırlar. Dolayısıyla hukukî Kişi ögesi ve bunun içerdiği kadarıyla **Özgürlük** ilk kez burada ortaya çıkar. Kimse başkasının malını zorla gaspetmez. Herkes malını özgür iradesiyle ferağ ve
10 temlik eder. Ama hepsi bu değil: birey A a metaı aracılığıyla birey B'nin ihtiyacına, ancak birey B de birey A'nın ihtiyacına b metaı aracılığıyla hizmet ettiği için ve ancak bu ölçüde hizmet edecektir. Herkes ötekine ancak kendi kendine hizmet için hizmet eder; herkes karşılıklı olarak ötekini bir araç olarak kullanır. İki bireyin de bilincinde şu iki husus vardır: 1) herbirinin amacına ancak ötekine bir araç olarak hizmet etmekle varabileceği; 2) herbirinin ancak ken-

[10] Ferağ ve temlik: Entäusserung (alienatio) sözcüğünün Türk medeni hukukundaki karşılığı. Bir mal üzerindeki mülkiyet hakkını elden çıkarıp başkasına devretme, yani satma anlamında. Zıddı: temellük.

di amacına hizmet ettiği için (kendisi-için varlık) öteki
11 için bir araç haline geldiği (başkası-için varlık) öteki birinin aynı anda hem amaç hem araç olduğu, ancak araç haline gelmekle amacına ulaşabildiği ve ancak kendini amaç olarak koyduğu için araç haline geldiği; kısacası herbirinin amaç olarak varolduğu oranda öteki için araç olduğu, ötekini ise, o amaç olarak varolduğu oranda kendisi için araç haline getirdiği karşılıklılık — bu karşılıklılık ilişkisinin mübadelenin doğal önkoşulu olarak önvarsayılmış, zorunlu bir gerçek olduğu, ama bu haliyle mübadelenin iki öznesini de ilgilendirmediği, bu karşılıklılığın özneyi ancak kendi çıkarına, ötekininkini dıştalayan, onunla bir ilgisi olamayan bir çıkar olarak hizmet ettiği ölçüde
12 ilgilendireceği. Demek ki ortak çıkarın bir bütün olarak sürecin itici gücü olduğu, her iki tarafça da bir olgu olarak kabul edilmiştir; ama bu haliyle ortak çıkar itici bir güç değildir, deyim yerindeyse sahne arkasından, bencil özel çıkarların, öteki çıkarlara karşıt münferit çıkarların perde arkasından işler. Bu açıdan birey olsa olsa kendi antitetik özel çıkarına hizmet etmesinin gerçekte karşıtlığın aşımı, **toplumsal**

[11] Hegel felsefesinde «kendisi-için varlığın» (kendi deyimiyle özdeşlik, kendi kendini yeniden-üretme, sentez) «başkası-için varlıktan» (karşıtlık, nesne üretme, antitez) geçerek oluşacağı kavramı, «olumsuzlamanın olumsuzlanması» kavramının bir başka ifadesidir. Örneğin: Robinson, ıssız adasında gerçek anlamda özgür değildir: özgür olabilmesi için belli toplumsal ilişkilere girmesi ve bu ilişkiler içinde bu ilişkilerden bağımsız (bunlara kendi iradesiyle giren) bir özne olarak tanınması gerekir. Özgürlük: bireyin başkasına, ancak kendi çıkarına hizmet ettiği için hizmet etmesi; yani olayın hareket noktası ve hedefi olarak kendini koyması, yoksa olayın dışında durması değil. Bk. **Mantık IV.** s. 132-147; 186-192; **Hukuk Felsefesi**, par. 1-31.

[12] Ortak çıkar: bir bütün olarak üretim süreci, işbölümü. Bk. s. 228; 293-301.

ortak çıkarın realizasyonu olduğunu düşünerek kendini teselli edecektir. Birey —her birey— o halde, mümabele fiilinden geriye, kendi bilincine, sürecin nihaî ve egemen (belirleyici) öznesi olarak yansıyacaktır. Böylece birey tam anlamıyla özgür olarak vazedilmiş olmaktadır; karşılıklı özgür iradeye bağlı bir alışveriş; tarafların hiç birinde zorbalık unsurunun bulunmaması; bireyin kendi kendini araç olarak vazetmesi, ya da başkasına, ancak kendini başlı başına bir amaç olarak sürecin egemen ve üstün ögesi kılmak üzere bir araç olarak hizmet etmesi; nihayet kişisel ve kişinin benliği dışında hiçbir şeye yönelik olmayan çıkar kaygısı. Öteki bireyin de aynı şekilde kendi kişisel çıkarlarını realize etmekte olduğu tanınmış ve kabul edilmiştir; öyle ki ikisi de ortak çıkarın yalnızca karşılıklılıkta, çok sayıda taraf arasındaki karşılıklılıkta ve tüm tarafların karşılıklı bağımsızlığında, karşılıklı kişisel çıkarların mübadelesinde olduğunu bilirler. Ortak çıkar, kişisel çıkarların genelleşmesinden başka bir şey değildir. O halde tıpkı iktisadî biçimin, yani mübadelenin, taraf olan öznelerin eşitliğini vazetmesi gibi, mübadeleye yol açan gerek bireysel gerek nesnel içerik ya da madde de, **özgürlüğü** vazeder. Demek ki olay, mübadele değerlerine dayalı mübadelede eşitlik ve özgürlüğe sadece saygı gösterilmesi değildir; mübadele değerleri mübadelesi, aynı zamanda tüm **eşitlik** ve **özgürlüğü** üreten gerçek temelin ta kendisidir. Saf idealar olarak eşitlik ve özgürlük, bu temelin idealize edilmiş ifadeleridir; hukukî, siyasî, toplumsal ilişkiler biçiminde gelişmeleri ise sadece aynı temelin bir başka düzeyde tezahürüdür. Tarih de bunu doğrulamaktadır. Bu ölçüde yaygın ve ileri eşitlik ve özgürlük, antik çağın gelişmiş bir mübadele değerinden kaynaklanmayan, aksine mübadele değe-

rinin gelişmeye başlamasıyla çöken eşitlik ve özgürlüğünün taban tabana tersidir. Bu özgürlük ve eşitlik ne antikitede —ve ne de ortaçağda— varolmayan birtakım üretim ilişkilerini varsayarlar. Doğrudan doğruya zora dayalı emek antik dünyanın temelidir; cemaatin gerçek temeli budur; henüz bütünüyle tikel
13 nitelikte bir privilegium olarak, genel mübadele değerleri üretmeye yönelik olmayan emek ise ortaçağ dünyasının temelini oluşturur. [Oysa modern toplumda] emek ne zora dayalıdır, ne de, ikinci durumda olduğu gibi, yüksek ve ortak bir bütün (korporasyonlar) gözönünde bulundurularak gerçekleştirilir.

Gerçi Mübadeleciler arasındaki ilişkinin de, itici gücü, yani iktisadî sürecin dışında kalan, doğal itkisi itibariyle bir çeşit zora dayandığı doğrudur. Ama bu, bir kere, ötekinin benim ihtiyacıma karşı kayıtsızlığından, bir birey olarak benim doğal varlığıma karşı ilgisizliğinden, dolayısıyla benimle eşitliğinden ve özgürlüğünden başka bir şey değildir — ki bu da aynı zamanda benim kendi eşitlik ve özgürlüğümün önkoşuludur. Öte yandan, eğer ihtiyaçlarımın beni belirlediği, zorladığı söyleniyorsa, beni zorlayan nihayet sadece benim kendi, bir ihtiyaç ve itkiler bütünü olan doğamdır, bir yabancı değil (ya da, genelleşmiş, yansımış biçimiyle söylenirse, benim **çıkarımdır**). Kaldı ki nihayet ben de ötekini bu yolla zorlamakta, onu mübadele sistemi içine itmekteyim.

14 Roma hukukunda **servus**'un hukukî tanımı, o halde, mübadele yoluyla kendi hesabına bir şey edine-

[13] (Lat.) Ayrıcalık. Fermanla belli bir dalda üretim yapma yetki ve ayrıcalığını kazanan loncalar kastediliyor.

[14] (Lat.) Köle.

15 meyen kişidir. (Bk. **İnstitutiones**) Demek ki bu **hukuk**, hernekadar mübadelenin kesinlikle gelişmemiş olduğu bir toplum aşamasına tekabül ediyorsa da, yine de sınırlı bir çerçevede mübadele gelişmiş olduğu için **hukukî Kişi'yi**, yani tam deyimiyle **mübadele içindeki bireyi belirleyen karakteristikleri** tanımlayabilmiş ve böylece sanayi toplumunun hukukuna (ana hatlarıyla) ve özellikle de yükselen burjuva toplumunun ortaçağa karşı öne sürmek zorunda olduğu hukuka öncülük etmiştir. Oysa bu hukukun gelişmesi, Roma toplumunun çözülme dönemine rastlar.

Para her şeyden önce mübadele değerinin realizasyonundan ibaret *olduğuna* ve mübadele *değeri* ancak gelişmiş bir para sistemine realize edilebildiğine göre, para sistemi de temelde ancak bu eşitlik ve özgürlük düzeninin realizasyonundan başka bir şey
16 değildir. Değer ölçüsü olarak para sadece eşdeğere belirli bir ifade kazandırır, eşdeğere eşdeğer biçimini
17 verir. Dolaşımda gerçi biçimsel bir farklılaşma ortaya çıkar: iki Mübadeleci farklılaşmış rollerde, alıcı ve satıcı olarak gözükürler; mübadele değeri bir yanda soyut biçimiyle para olarak, öbür yanda somut biçimiyle, fiyatı olan doğal bir meta olarak belirir. Buna karşılık bir kere bu belirlemeler karşılıklı yer değişirler; dolaşımın kendisi bir eşitsizlik doğurmaz, aksine eşitliliği sağlar, sırf olumsuzlanmış olan farklılığın gerçek anlamda aşılmasını *sağlar*. Eşitsizlik sadece biçimseldir. Nihayet paranın bizzat dolaştığı, yani bir o elde bir bu elde belirdiği halde bu duru-

[15] **Institutiones:** İmparator Justinianus'un 527 yılında derlettiği Roma medeni hukuku külliyatı.

[16] Ölçü olarak para.

[17] Dolaşım aracı olarak para.

ma karşı kayıtsız kaldığı biçimde, eşitlik artık elle tutulur bir biçimde vazedilmiş olur. Mübadele süreci çerçevesinde bakıldığında, her birey ötekinin gözünde sadece para sahibi olarak, hatta sadece para olarak vardır. Böylece karşılıklı farketmez ve eşit değerde olma hali, bir nesne biçiminde, açıkça görülür ve tutulur. Metada yatan özgül doğal farklılık yokedilmiştir ve dolaşım sürecinde sürekli olarak yokedilmektedir. 3 şilinlik meta satın alan bir işçi, satıcının gözünde, aynı şeyi yapan bir kralla aynı işlevi görmektedir, aynı 3 ş. biçimindedir. Kıralla arasındaki tüm farklılık yokedilmiştir. Satıcı da, satıcı sıfatıyla, sadece 3 ş. fiyatında bir metaın sahibi ve dolayısıyla alıcıya tam anlamda eşit bir kişi olarak gözükür; aradaki tek fark 3 ş.in bir yanda gümüş, öbür yanda ise şeker vb. biçiminde olmasıdır. Paranın üçüncü
18 biçiminde sürecin özneleri arasına bir farklılığın girmesi sözkonusuymuş gibi gözükebilir. Oysa para bu-
19 rada genel sözleşme metaı olarak düşünülürse, aslında olan sözleşmeci taraflar arasındaki tüm farklılığın yokedilmesidir. Para birikim nesnesi olarak alındığında, birikimi yapan özne burada da ancak dolaşımdan çekmediği eşit fiyattaki metalar ölçüsünde dolaşımdan para, yani zenginliğin genel biçimini çekebilir. Böylece bir birey para biriktiriyor, öteki de biriktirmiyorsa, biri ötekinin zararına bir iş yapmış değildir. Biri fiilî zenginliğin tadını çıkarmaktadır, öteki ise zenginliğin genel ve soyut biçimine sahip olmaktadır. Biri yoksullaşır diğeri zenginleşirse bu kendi özgür iradelerinin bir sonucudur, yoksa kesinlikle iktisadî ilişkinin kendisinin, aralarındaki iktisadî ba-

[18] Mübadele değerinin cisimleşmesi olarak para.
[19] Genel sözleşme metaı: Bk. s. 234-35; Sunuş Ek II. not 6 (s. 123).

ğın değil. Bu gibi eşitsizlikleri sürekliliştiren veraset ve benzeri hukukî ilişkiler bile bu doğal özgürlük ve eşitliğe halel getirmezler. Eğer birey A'nın durumu baştan sistemle çelişkili değilse, birey B'nin birey A'nın yerine geçmesinden, onun varlığını sürdürmesinden de şüphesiz böyle bir çelişki doğacak değildir. Veraset, tersine, toplumsal belirlemenin doğal yaşamın sınırlarının ötesinde dahi geçerli kılınması, doğanın raslansal işleyişlerine karşı sağlama alınmasıdır; doğa güçlerini olduğu gibi işlemeye bırakmak aslında bireysel özgürlüğün ortadan kaldırılması olurdu. Sonra birey bu ilişkide paranın kişileşmesinden başka bir şey olmadığına göre, bu sıfatıyla, tıpkı para gibi ölümsüz olması da doğaldır ve varisleri tarafından temsil edilmesi de bu vasfının bir uzantısıdır.

Bu anlayış tarihî bağlamı içinde ortaya konmayıp, bireylerin artık sırf birer Mübadeleci ya da sırf alıcı ve satıcı olarak değil, belirli ilişkiler içinde karşı karşıya geldikleri, hepsinin de aynı rolde oynamadıkları daha üst üretim ilişkilerine karşı kanıt olarak öne sürülecek olursa, bu, doğal cisimler arasında karşıtlık ve çelişki şöyle dursun, hiçbir ayırım bile bulunmadığını, çünkü sözgelimi ağırlık itibariyle hepsinin de belli bir ağırlığının olduğunu, dolayısıyla eşit olduklarını; ya da hepsinin de üç boyutta yer tuttuklarına göre eşit olduklarını ileri sürmekle birdir. Mübadele değeri de burada aynı biçimde en basit haliyle alınıp, kendi daha üst ve çelişkili biçimlerine karşı çıkarılmaktadır. Bilimsel süreç içinde bu soyut belirlemeler gerçekten de ilk ve en basit belirlemeler olarak ortaya çıkarlar; tarihte bulunuş sıraları da kısmen böyledir; daha gelişmiş olanı daha sonra. Mevcut burjuva toplumunun bütünü içinde ise fiyat koyma, dolaşım vb. sadece en yüzeysel süreçtir; bu-

nun altında, diplerde, bireylerin bu görünen eşitlik ve özgürlüğünün kaybolduğu bambaşka süreçler işlemektedir. Unutulan, bir yandan, mübadele değerinin **önvarsayımının,** bir bütün olarak üretim sisteminin nesnel temelinin, ta baştan birey üzerinde bir zor unsurunu içerdiği; bireyin ürününün dolaysız olarak birey için bir ürün olmadığı, ancak toplumsal süreç içinde onun için bir ürün **haline geldiği** ve bu genel ama buna rağmen dışsal biçimi almak zorunda olduğu; bireyin ancak bir mübadele değeri üreticisi olarak varolduğu, bunun ise bireyin doğal varlığının tamamen olumsuzlanması anlamına geldiği; dolayısıyla bireyin varlığının bütünüyle toplum tarafından belirlenmiş olduğu; bunun, üstelik, işbölümünü vb. önvarsaydığı; bunun da, açıkça, bireyin sırf bir Mübadeleci olmaktan öte başka birtakım ilişkiler çerçevesinde vazedilmiş olduğunu gösterdiği vb.'dir. Dolayısıyla bu önvarsayımın kesinlikle bireyin ne özgür iradesinden ne de dolaysız olarak insan tabiatından doğmayan, **tarihî** bir varsayım olduğu ve bireyi, daha baştan, toplum tarafından **belirlenmiş** bir birey olarak **vazettiğidir.** Bunlar unutulur. Öbür yandan mübadelenin vazedildiği daha üst biçimlerin ya da mübadelede kendilerini realize eden üretim ilişkilerinin bu basit belirleme düzeyinde, en derin ayırımların bile biçimsel ve dolayısıyla içeriği ilgilendirmeyen ayırımlar oldukları bu soyut düzeyde durup kalmayacakları unutulur. Nihayet gözden kaçırılan son nokta, mübadele değeri ve paranın basit belirlemesinde bile, ücret ve sermaye vb. çelişkisinin zaten gizil olarak içerilmiş bulunduğudur. Bütün bu ustalığın sırrı, demek ki en basit ekonomik ilişkiler düzeyinden ileri gitmemekten başka bir şey değildir: kendi başına ele alındıklarında bu ilişkiler birer soyutlamadan ibarettir; oysa gerçekte bun-

lar en derin çelişkiler tarafından üretilirler ve çelişkilerin açığa çıkışını bulandırıp gizleyecek şekilde, sadece bir tek yanını gösterirler.

20 Öbür taraftan, karşımıza yine aynı şekilde, bu kez mübadelenin, mübadele değerinin vb. köken (tarih içinde) ve **kavram** itibariyle (özüne uygun biçiminde) herkesin özgürlük ve eşitliğini getiren bir sistem olduğunu, ancak para, sermaye vb. tarafından çarpıtılıp saptırıldığını izah ve ispat eden sosyalistlerin (özellikle de sosyalizmi Fransız ihtilalinde biçimlendirilmiş olan **burjuva** toplum ideallerinin gerçekleşmesi olarak gören Fransız sosyalistlerinin) ahmaklığı çıkar. Ya da bunun yanısıra, tarihin bu sistemi asıl özüne uyan bir biçimde uygulama alanına sokmak için şimdiye kadar hep yanlış yollarda çabaladığını, şimdi ise sosyalistlerin, örneğin Proudhon gibi asıl Yakup'u
21 keşfetmiş olup, artık sahtesi yerine bu ilişkilerin gerçek tarihini yazmak üzere olduklarını. Bunlara verilecek cevap şudur: mübadele değeri ya da daha doğrusu para sistemi aslında gerçekten özgürlük ve eşitlik düzenidir; sistemin daha üst gelişim düzeylerinde onlara bozulma gibi gelenler ise sistemin bizzat kendisinden kaynaklanan içsel bozukluklardır; **eşitlik ve özgürlüğün,** eşitsizlik ve özgürlüksüzlük olan gerçek yüzlerini göstermeleridir. Mübadele değerinin gelişip sermayeye, ya da mübadele değeri üreten emeğin gelişip ücretli emeğe dönüşmemesini dilemek ise ham hayaldir. Bu beyefendileri burjuva şakşakçıların-

[20] Bir önceki paragrafta Bastiat zımnen eleştirilmişken, şimdi Proudhon ve özellikle **Systeme des Contradictions**'daki fikirleri (Bk. Başlık 1. s. 142, not 7) eleştiriliyor.

[21] Asıl Yakup: Tevrat'ta, gözleri görmeyen İshak'ın büyük oğlu İsmail yerine küçük oğlu Yakup'u takdis ettiği, dolayısıyla İsrailoğulları ailesi reisliğinin küçük oğlun sülalesine kaldığı anlatılır.

dan ayıran nokta, bir yandan düzenin içindeki çelişkilere karşı duyarlıkları ise, öbür yandan burjuva toplumunun gerçek ve ideal biçimleri arasındaki zorunlu ayırımı kavrayamamalarına ve dolayısıyla ideal ifadeyi —aslında sadece bu gerçekliğin bir izdüşümü olan ideal dışavurumu— yeniden realize etmeye çalışmak gibi fuzûlî bir işe kalkışmalarına neden olan
22 ütopyacılıklarıdır. Nitekim şimdi bu sosyalistlere karşı, onlara yaraşır bir biçimde son zamanların yozlaşmış ekonomisi en kör ve yavan akılyürütmeleriyle çıkmakta, ekonomik ilişkilerin her yerde **aynı** basit belirlemeleri ifade ettikleri, her düzeyde basit mübadele değerleri mübadelesine özgü eşitlik ve özgürlüğü gösterdikleri **ispat edilmektedir** (bayağılık, diyalektik tellallığı, küstahça kendini beğenmişlik, budalalığa varan basmakalıplık ve tarihî süreçleri kavramada tüm kabiliyetsizlik bakımlarından bu ekolün klasik temsilcisi olarak **Frederick Bastiat** sayılabilir, çünkü Amerikalı Carey Avrupa'ya özgü ilişkilere karşı hiç olmazsa özgül Amerikan tavrını ortaya koyuyor) — yapılan, son tahlilde çocukça bir soyutlamadan ibarettir. Örneğin sermaye ile faiz arasındaki ilişki mübadele değerleri mübadelesine indirgenir. Böylece ampirik dünyadan mübadele değerinin sadece bu basit haliyle değil, özünde farklı olan sermaye biçimiyle de varolabileceği alınmakta, sonra sermaye yine basit mübadele değeri kavramına indirgenmektedir; faiz de —ki faiz üstelik sermayenin özgül olarak sermaye niteliğinde rol oynadığı bir ilişkiyi ifade eder— bu özgüllüğünden sökülüp mübadele değeriyle eşitlenmektedir; ilişkinin tümü onu tanımlayan belirleyici özgüllükten soyutlanıp soyut meta-meta mübadelesi ilişki-

22 Bk. s. 291-92 ve s. 139-140.

sine indirgenmekte, geri götürülmektedir. Somutu soyuttan ayıran farkı gözardı edersem elde edeceğim tabii ki soyuttur ve soyuttan da hiç farkı yoktur. **Bu böyle olunca, tüm ekonomik kategoriler de hep aynı kalan bir ilişkiye verilen türlü çeşitli isimler olmaktan öteye gitmezler — sonra da gerçek ayırımları kavramaktaki bu ilkel kabiliyetsizlik, katıksız «sağduyunun»** temsilcisi diye ortaya **sürülmektedir. Bay Bastiat'nın «ekonomik uyuşumları», temelde çeşitli isimlerle anılan bir tek ekonomik ilişkinin olduğunu, ya da tek farklılaşmanın isimler arasındaki farklılaşma olduğunu söylemekle aynı kapıya çıkar.** Yapılan indirgeme en asgarî düzeyde, somut gelişimin getirdiği fark ve ayırımları bir yana bırakarak her şeyin gerçekten *varolan* bir ekonomik *ilişkiye indirgenmesi* anlamında, biçimsel bakımdan bile bilimsel değildir. Yapılan, sorunun kâh o kâh bu cephesini bir yana atıp, kâh bir kâh öbür yandan özdeşlik bulmaktan ibarettir. Örneğin ücret bir bireyin bir başkasına yaptığı hizmete karşılık yapılan ödemedir. (Yukarıda değinildiği gibi, burada belirleyici ekonomik biçim bir yana atılmıştır.) Kâr da yine bir bireyin bir başkasına yaptığı hizmet karşılığındaki ödemedir. Demek ki ücretle kâr aynı şeydir ve iki ödemeden birine ücret birine kâr demek olsa olsa bir deyim yanlışıdır. Bir de kârla faize bakalım. Kârda hizmetin karşılığı olan ödeme şansa ve rastlantılara maruzdur; faizde ise sa-
23 bittir. Ücretlerde ödeme relativement parlant rastlantıya maruz olduğuna, kârda ise emeğe oranla sabit olduğuna göre, demek ki faiz ile kâr arasında, ücretle kâr arasındakinin aynısı olan bir ilişki bulunmaktadır —ki bunun da eşdeğerlerin mübadelesin-

[23] (Fr.) Nispeten.

den ibaret olduğunu yukarıda gördük. Muhalifler tabii hemen (çelişkinin açıkça ifade edilmiş olduğu ekonomik ilişkilerden geriye, çelişkinin sadece gizil yattığı, susturulmuş olduğu ilişkilere dönen) bu bayağılığı aynen kabul edip, buna karşılık ortaya sözgelimi sermaye ve faizde yapılanın basit mübadele olmadığını, çünkü sermayenin yerine eşdeğerinin getirilmediğini, aksine sermaye sahibi eşdeğerin 20 katını faiz biçiminde tükettikten sonra bile halâ eşdeğere sermaye biçiminde sahip kalıp, bunu bir 20 eşdeğerle daha mübadele edebileceğini koyarlar. Buradan da, bir tarafın gelişmiş ve gelişmemiş mübadele değerleri arasında hiçbir fark bulunmadığını, öteki tarafın ise bir farkın maalesef bulunduğunu, ama hakkaniyet ve adalet babında aslında bulunmaması gerektiğini iddia ettikleri, sürüp giden seviyesiz tartışma.

24 **Basit Dolaşımda Mülkiyet Yasasının Görünüşü.**

Mübadeleyi gerçekleştiren bireyler arasındaki ekonomik ilişkiler burada daha ileri düzeydeki üretim ilişkileri hesaba katılmaksızın, buraya kadar incelenen mübadele süreci çerçevesinde gözüktükleri kadarıyla, basit düzeyde ele alınmalıdır. Biçimsel ekonomik belirlemeler bireylerin birbiriyle iletişim kurdukları, karşılıklı iş yaptıkları (karşı karşıya geldikleri) çerçeveyi tanımlar.

«Emekçi, emeğinin yarattığı değer üzerinde tek
25 hak sahibidir.» (Cherbuliez, p. 48, «Riche ou pauvre», Paris 1841.)

Mübadele sürecinin özneleri her şeyden önce meta üzerinde **mülkiyet sahibi** bireyler olarak ortaya çıkarlar. Basit dolaşım düzeyinde bir metaı mülk edi-

[24] Mülkiyet yasası: aslında Aneignungsgesetz, yani **temellük** (mülk edinme) yasası. Bunun «tersine dönüşü» Başlık 10.da görülecektir.

[25] Antoine-Elisé Cherbuliez (1797-1869): İsviçreli ütopik sosyalist avukat ve iktisatçı. Marx'ın yaptığı alıntı Paris baskısında s. 80, Cenevre baskısında s. 105 olacak. (MELİ)

nebilmenin tek yolu eşdeğerini vermek olduğuna göre, meta üzerindeki mübadele **öncesi** mülkiyet, yani dolaşım aracılığıyla elde edilmemiş, dolaşıma yeni sokulmak istenen meta üzerindeki mülkiyet, doğrudan doğruya sahibinin emeğinden kaynaklanan bir şey olarak ve emek ilk mülk edinme yöntemi olarak gözükür. Bir mübadele değeri olarak meta sadece [emeğin] ürünüdür, **nesnelleşmiş emektir**. Dolayısıyla aynı zamanda bu emeği harcamış olan kişinin de nesnelleşmiş biçimidir; onun başkaları gözünde kendi varlığına kendi eliyle nesnel bir biçim vermesidir. Fakat dolaşımın çeşitli ögelerine ayrışan basit mübadele sürecinde metaların üretiminin yeri yoktur. Metaların tamamlanmış birer kullanım değeri olarak verili oldukları varsayılmıştır. Takasta olduğu gibi mübadele başlamadan, ikisi aynı anda, ya da paranın ödeme aracı olarak kullanıldığı dolaşım biçiminde olduğu gibi, mübadele işlemi gerçekleştiği anda hazır ve bitmiş olmaları gerekir. İkisi aynı anda olsun ya da olmasın, metalar dolaşıma hazır ve bitmiş halde girerler. **Metaın oluşma süreci ve dolayısıyla ilk mülk edinilme süreci demek ki dolaşımın dışında kalmaktadır.** Fakat yabancı bir meta ancak dolaşım aracılığıyla, yani sahibi olunan bir eşdeğerin elden çıkarılmasıyla mülk edinilebileceğine göre, bireyin kendi emeğinin ilk mülk edinme işlemi olarak ve dolaşımın da gerçekte sadece farklı ürünlerde somutlaşmış olan emeğin karşılıklı mübadelesi olarak kabul edilmesi zorunludur.

Emek ve bireyin kendi emeğinin ürünü üzerindeki mülkiyet hakkı, o halde, onsuz dolaşım yoluyla yapılan ikincil mülk edinme işleminin gerçekleşemeyeceği temel önvarsayım olarak gözükmektedir. **Bireyin kendi emeğinden kaynaklanan mülkiyet,** dolaşım çer-

çevesinde, **başkasının emeği üzerinde mülkiyet hakkı edinmenin** temelini oluşturur. Gerçekten de dolaşım sürecini doğru olarak kavrayacak olursak, önvarsayım, mübadelecilerin birer mübadele değeri sahibi, yani kullanım değerlerinde maddileşmiş olan emek süresi miktarı üzerinde mülkiyet sahibi birey olarak ortaya çıkmalarıdır. **Bu metalara nasıl sahip oldukları,** basit dolaşımın perde arkasında cereyan eden ve dolaşım başlamadan önce bitip gözden kaybolan bir süreçtir. Özel mülkiyet dolaşımın önvarsayımıdır ama mülk edinme sürecinin kendisi dolaşım çerçevesinde ortaya çıkmaz, gözükmez, daima bir varsayım olarak kalır. Burjuva toplumunun yüzeyinde görüldüğü kadarıyla dolaşımda, mübadele sürecinde, herkes ancak bir şey aldıkça bir şey verir ve ancak bir şey verdikçe bir şey alır. İkisini de yapabilmek için önce bir şeye **sahip olması** gerekir. Onu bir şeye sahip olma durumuna getiren prosedür ise dolaşıma dahil bir öge değildir. Özneyi dolaşımın öznesi haline getiren, sadece, meta biçiminde olsun para biçiminde olsun, mübadele değerleri üzerinde özel mülkiyet sahibi olmasıdır. Özel mülk sahibi haline nasıl geldiği, yani **nesnelleşmiş** emeği **nasıl mülk edindiği,** basit dolaşımın analizine girmeyen bir konu olarak gözükür. Buna karşılık meta da, öte yandan, dolaşımın bir önvarsayımıdır. Ve dolaşımın bakış açısından yabancı metalar, dolayısıyla **yabancı emek** ancak bireyin kendi metaını ve emeğini elden çıkarması yoluyla mülk edinilebileceğine göre, bu açıdan bakıldığında **metaın dolaşımdan önce** gerçekleşen **mülk edinilme işlemi de zorunlu olarak** emek **yoluyla gerçekleşmiş olarak gözükecektir. Mübadele değeri olarak meta sadece nesnelleşmiş bir miktar emek olduğu** ve —mübadele değerlerinin el değiştirme sürecinden

başka bir şey olmayan— dolaşımın bakış açısından, yabancı nesnelleşmiş emek bir eşdeğeri verilmedikçe mülk edinilemeyeceği için **meta aslında bireyin kendi emeğinin nesnelleşmiş biçiminden başka bir şey olamaz;** böylece, doğa ürünlerine fiilen el koymanın yolu olan emek aynı zamanda hukukî mülkiyet hakkının kaynağı olarak belirir. **Dolaşım** sadece bu dolaysız el koyma işleminin, **toplumsal bir işlemin aracılığıyla, bireyin kendi emeği üzerindeki mülkiyeti** nasıl **toplumsal emek üzerindeki mülkiyete** çevirdiğini gösterir.

Bütün modern iktisatçılar bundan dolayı bireyin kendi emeğinin, ilk mülkiyet hakkının kaynağı olduğunu gerek ekonomik, gerekse hukukî açılardan savunmuşlar ve **bireyin kendi emeği üzerindeki mülkiyetini burjuva toplumunun temel önvarsayımı olarak kabul etmişlerdir.** (Bk. **Cherbuliez**, yukarıda ve keza **A. Smith**) Bu varsayımın kendisi, **üretim ve iletişim ilişkilerinin bütününe egemen olan temel ekonomik ilişki olarak mübadele değerinin önvarsayılmasına** dayanır ve dolayısıyla **bizzat burjuva** toplumunun, **yani** gelişmiş mübadele değeri toplumunun tarihî bir **ürünüdür.** Öte yandan, basit dolaşıma oranla daha somut düzeydeki ekonomik ilişkiler incelendiğinde bununla çelişen birtakım başka yasalar su yüzüne çıktığından, Ricardo'ya kadar ki klâsik iktisatçılar, **bizzat burjuva toplumundan kaynaklanan** bu gözlemi hem evrensel bir yasa sayıp, hem de aynı zamanda yasanın tam geçerli olduğu düzeni **mülkiyetin henüz ortaya çıkmamış olduğu** bir Altın Çağa —ekonominin bir çeşit cennetten kovulma öncesi dönemine, sözgelimi bk. Boisguil-
26 lebert— geri göndermeyi severler. **Böylece, burjuva**

[26] Pierre lePesant Boisguillebert (1646-1714): Merkantilizme karşı Fiz- →

toplumunun temellük yasasının geçerliliğinin, bu toplumun kendisinin henüz varolmadığı bir döneme ve mülkiyetin temeli olan yasanın mülkiyetin olmadığı bir çağa transfer edilmesi gibi garip bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu yanılsamanın gerçek içeriği kolaylıkla gösterilebilir. İlk üretimin ilkel cemaat yapısına dayandığını ve bu çerçevede özel mübadelenin sadece yüzeysel ve ikincil önemde bir istisna olarak ortaya çıkabildiğini biliyoruz. Bu cemaatin tarihî çöküşüyle birlikte ise ortaya efendi-uşak ilişkileri, yani bu zayıf meta dolaşımı ve ona tekabül eden ilişkilerle esastan çelişen birtakım şiddet ilişkileri çıktı. Fakat bunlar ne olursa olsun, dolaşım süreci, **toplumun yüzeyinde gözüktüğü biçimiyle,** bundan başka mülk edinme yolu tanımaz ve araştırma sürecinde bundan dolayı çelişkilerle karşılaşmamız zorunlu bile olsa, **emek yoluyla mülk edinme yasasını yine de bizzat mübadele değeri kavramından türeterek ortaya koymamız şarttır.**

Bireyin ancak kendi emeğiyle mülk edindiği yasası varsayıldığında, —ki bu keyfî değil, doğrudan doğruya dolaşımın analizinden kaynaklanan bir varsayımdır,— bu yasada temellenen bir burjuva özgürlük ve eşitlikleri alemini dolaşım kavramından kolaylıkla türetebiliriz.

Metaların bireyin kendi emeği aracılığıyla elde edilmesi ilk zorunluksa, bu ürünü bir mübadele değeri olarak vazeden ve buradan tekrar bireyler için bir kullanım değerine dönüştürülmesini gerektiren toplumsal süreç de ikinci zorunluk olarak kendini göstermektedir. Emek aracılığıyla metaın elde edilmesi,

---

yokratların ilk öncülerinden, sömürülen kitlelerden yana görüşleri nedeniyle 14.cü Louis'nin gazabına uğramış iktisatçı. (MELİ) Aynı tarih anlayışı için bk. Wealth s. 53-61.

ya da emeğin nesnelleşmesi yasasından sonra ikinci yasa, bunun **elden çıkarılması** ya da **toplumsal biçime çevrilmesidir.** Dolaşım, bireyin kendi ürününü mübadele değerine (para), yani toplumsal bir ürüne ve toplumsal ürünü bireyin kendi ürününe (bireysel kullanım değeri, bireysel tüketim maddesi) çeviren bu süreçtir.

Şurası da artık anlaşılmıştır:

Mübadelenin, sürecin bütününü ilgilendiren bir başka önvarsayımı öznelerin toplumsal işbölümüne bağlı olarak üretim yapmalarıdır. Karşılıklı mübadele edilen metalar gerçekte farklı kullanım değerlerinde nesnelleşmiş, dolayısıyla farklı tarzlarda nesnelleştirilmiş emekten başka bir şey değildir; gerçekte sadece işbölümünün nesneler biçiminde varolmasından nitelikçe farklı ve farklı ihtiyaç sistemlerini karşılayan emeklerin nesnelleşmesinden ibarettirler. Bir **meta** ürettiğimde varsayım, gerçi ürünümün bir kullanımın değeri olduğu, ama **benim için** kullanım değeri olmadığı, dolaysız haliyle benim için (en geniş anlamda) bir ihtiyaç maddesi olmadığı, sadece bir mübadele değeri olduğudur; bu ürün ancak para halinde genel bir toplumsal ürün biçimini aldıktan ve böylece başkasına ait ve nitelikçe farklı bir emek biçiminde realize edilebilir hale geldikten sonradır ki benim için bir ihtiyaç maddesi olabilir. Demek ki ben ancak toplum için ürettiğim ve toplumun her üyesi de bir başka çerçevede benim için emek harcadığı zaman kendim için üretim yapmış olabilirim.

Mübadelecilerin mübadele değerleri üretmeleri gerektiği koşulunun sadece genelde işbölümünü değil, işbölümünün özgül bir gelişim biçimini önvarsaydığı da açıktır. İşbölümü örneğin Peru'da da vardı, kendi kendilerine yeterli (self-supporting) küçük Hint

cemaatlerinde de. Ama bu işbölümü mübadele değeri temeline dayanan bir işbölümü olmamakla kalmaz, tam tersine az ya da çok direkt bir komünal üretimi önvarsayar. Dolaşımın öznelerinin mübadele değerleri, yani doğrudan doğruya toplumsal bir belirlemeyle vazedilmiş ve dolayısıyla belirli bir tarihî biçimlenişe sahip bir işbölümüne bağlı olarak üretilen ürünler üretmesi koşulu, bu temel koşul beraberinde bir dizi önvarsayımı da getirir: bunlar bireyin iradesinden ya da dolaysız insan doğasından değil, bireyi daha baştan **toplumsal** bir birey olarak, toplum içinde tanımçlanmış bir birey olarak belirleyen tarihî koşul ve ilişkilerden kaynaklanan önvarsayımlardır; temel koşulun gerçekleşmesi, bireylerin dolaşımda birbiriyle girdikleri basit düzeydeki ilişkilerin ötesinde, başka birtakım üretim ilişkilerini gerektirir. Mübadeleci bir mübadele değeri üretir ve bunu başka mübadele değeri üreticileri için üretir. Bu, şunları ima etmektedir: Bir kere mübadeleci bağımsız bir özel kişi olarak, kendi insiyatifiyle, sadece kendi ihtiyaç ve yetenekleriyle belirlenmiş olarak, kendi eliyle ve kendi hesabına üretim yapmaktadır — ister ilkel cemaatin bir üyesi olsun, isterse doğrudan doğruya toplumsal bir varlık olarak üretimden pay alan ve dolayısıyla ürünü kendisi için dolaysız bir ihtiyaç maddesi olmayan bir birey olsun. Ama öte yandan da bu üretici **bir mübadele değeri**, yani ancak belli bir toplumsal süreç, belli bir dönüşüm süreci sonunda kendisi için ürün haline gelecek bir ürün üretmektedir. Demek ki üretimini zaten belli bir ilişkiler sistemi çerçevesinde, tarihî bir süreç içinde oluşmuş bulunan —fakat bireyin kendisine doğal zorunluluk olarak gözüken— birtakım üretim koşullarına ve işbirliği ilişkilerine bağlı olarak yapmaktadır. Bireysel üretimin bağımsızlığı öbür yan-

da özgül ifadesini işbölümünde bulan bir toplumsal bağımlılıklar düzeniyle tamamlanmaktadır.

Mübadele değerleri üreten bireyin üretiminin özel üretim olma niteliği, yani bireyin üretimdeki **yalıtılmışlığı, özerkliği**, belli bir işbölümü koşuluna dayanır; bu işbölümü ise temelde tekrar bireyi başka bireylerle olsun, bizzat kendi varoluş tarzıyla olsun ilişkilerinde her yönden belirleyen bir ekonomik koşullar dizisini gerektirir.

Bir İngiliz toprak kiracısı ile bir Fransız köylüsü, sattıkları metaın her iki durumda da toprak ürünleri olması açısından düşünüldüğünde, aynı ekonomik ilişkiler içindedirler. Buna karşılık köylü, ailesinin ürününün sadece küçük bir artığını satmaktadır. Ürünün çoğunu kendisi tüketecektir, dolayısıyla ürünün büyük bir kısmı kendisi için mübadele değeri değil kullanım değeri, yani dolaysız olarak ihtiyaç maddesidir. Toprak kiracısının yaşamı ise bütünüyle ürünününün satımına, yani ürünün meta olma özelliğine, toplumsal kullanım değerine bağlıdır. Yaptığı üretim, o halde, her yönüyle derinlemesine mübadele değeri tarafından sarılmış ve belirlenmiştir. Tahılın sözgelimi saf mübadele değeri olarak üretilmesi ve bütünüyle dolaşıma girmesi için emeğin üretici gücünün ne derece yüksek bir gelişim ve farklılaşma düzeyinin, nasıl bir işbölümünün, üretimde bireyler arasında ne derece çeşitlenmiş ilişkilerin gerektiği, kısacası Fransız köylüsünü İngiliz toprak kiracısı haline getirebilmek icin nasıl birtakım ekonomik süreclerin zorunlu
27 olduğu apaçık ortadadır. Ad. Smith mübadele değerini incelerken, mübadele değerinin henüz tam anlamıyla gelişmemiş, biçimini, yani üreticinin kendi tüke-

27 Bk. s. 247 ve devamı.

timi için ürettiği kullanım değerinin fazlalık kısmı olarak görülen mübadele değerini, mübadele değeri kavramının ta kendisi olarak almak hatasına düşer; oysa sözkonusu olan, mübadele değerinin henüz üretim sisteminin bütününde genel ve belirleyici bir rol oynamadığı bir dönemdeki tarihî biçimlerinden biridir. Burjuva toplumunda ise mübadele değeri, egemen biçim olarak kavranmalıdır; öyle ki **üreticilerin kendi ürünleriyle**, kullanım değeri olarak, **her türlü dolaysız ilişkisi** sahneden silinmiş olsun; **bütün ürünler ticarî ürünler olsunlar.** Modern bir fabrikadaki, örneğin bir pamuk fabrikasındaki işçiyi ele alalım. İşçi eğer mübadele değeri üretmemişse hiçbir şey üretmiş değildir, çünkü ortada parmağını koyup, «işte benim ürünüm» diyebileceği bir kullanım değeri yoktur. Toplumsal ihtiyaçlar sistemi çokyanlılaşıp bireyin üretimi tekyanlılaştıkça, yani toplumsal işbölümü geliştikçe, ürünün bir mübadele değeri olarak üretilmesi ya da **ürünün mübadele değeri olma niteliği** de o ölçüde belirleyici hale gelir.

İşbölümünün özgül niteliğinin, bunun dayandığı üretim koşullarının, toplum üyeleri arasında bu koşullardan doğan ekonomik ilişkilerin analizi gösterecektir ki, mübadele değerinin yüzeysel ve basit ilk hareket noktası olarak belirebilmesi ve mübadele süreci ile onun açımlanma biçimi olan basit dolaşımın **üretimin ve tüketimin bütününü kucaklayan toplumsal metabolizma** olarak gözükebilmesi için, burjuva üretim sisteminin bütünü zaten önvarsayılmış olmak zorundadır. Şu da görülecektir ki bireylerin dolaşım sürecinde birbirinin karşısına **basit alım ve satım ilişkileri içindeki özgür özel üreticiler** olarak çıkabilmeleri, dolaşımın bağımsız özneleri olarak boygösterebilmeleri, aslında temelde birtakım **başka** daha kar-

maşık ve bireylerin özgürlük ve bağımsızlığıyla şu ya da bu ölçüde çelişen üretim ilişkilerinin, ekonomik ilişkilerin önvarsayılmış olmasına bağlıdır. **Fakat basit dolaşımın bakış açısından bu ilişkiler gözden kaybolur.** Kendi başına ele alındığında, basit dolaşımda işbölümü sadece mübadele öznelerinin farklı ihtiyaçlara tekabül eden farklı metalar ürettikleri, bir kişi herkesin üretimine bağımlı olursa üretimler karşılıklı birbirini bütünleyeceğinden, herkesin de o bir kişinin üretimine bağımlı olacağı ve böylece her bireyin ürününün dolaşım aracılığıyla, değeriyle orantılı olarak toplumsal üretimin bütününden bir pay alma aracı haline geleceği önvarsayımlarından türeyen fiilî bir **sonuç** olarak ortaya çıkar.

Ürün dolaysız düzeyde bireyin bağımsız özel emeğinin nesnelleşmesinden ibaret olduğu halde, aynı zamanda bir mübadele değeri, yani **genel emeğin nesnelleşmesidir.**

Metaın önce elden çıkarılması gereği; bireyin dolaysız ürününün kendisi için bir ürün olmaması ve toplumsal üretim süreci içinde onu bireye yararlı bir ürüne **dönüştürme** zorunluluğu, ürünün bu genel ve hatta dışsal biçimi kazanmak **zorunda** olması; tikel emeğin ürünününün, doğrudan doğruya genel emeğin nesnel biçimi olduğu resmen kabul edilmiş olan bir **şey** —yani para— şekline girerek, **genel** emeğin nesnelleşmesi olduğunu toplumda kanıtlamak zorunda olması — bu belirleyici koşullar dolaşımın zembereğini, kalp atışını oluştururlar. Dolayısıyla, buradan
28 türeyen toplumsal ilişkiler, işbölümünü oluşturan ekonomik ilişkiler gibi basit dolaşım düzeyinin gerisinde

[28] Buradan türeyen toplumsal ilişkiler: buradan itibaren incelenecek olan eşitlik ve özgürlük ilişkileri

saklı olmayıp, basit dolaşımın analizinde doğrudan doğruya verili olan ögelerdir.

Bireyin özel emeği genel emek, ürünü genel toplumsal ürün haline nasıl gelir? Emeğinin özgül içeriğinin, özgül kullanım değerinin bir başkası için bir ihtiyaç maddesi olması ve dolayısıyla bu başkasının kendi ürününü karşılık olarak vermeye razı olması sayesinde. [[Bunun para biçimini almak zorunda olması —metaın paraya dönüştürülmesinin basit dolaşımın belirleyici bir ögesi olması — daha ileride üzerinde duracağımız bir husustur.]] Demek *ki* emeğinin, toplumsal emeğin bütünlüğüne özgül bir katkı olması, spesifik niteliğiyle onu bütünleyen bir dal olması sayesinde. Emek ancak toplumsal bağımlılıklarca belirlenen bir *içeriğe* sahip olduğu sürece —*ki* bu, maddî
29 belirleme ve önvarsayımdır— genel emek sayılır ve genel emek olarak tanınır. Emeğin genel **biçimi**, emeğin **gerçekte** bir emekler bütünlüğünün parçası, toplumsal emeğin tikel bir tezahürü olması sayesinde ortaya çıkar, kendisini kanıtlar.

Bireyler birbirinin karşısına birer mübadele değeri sahibi olarak çıkarlar; birbirleri nazarında ürünleri —metaları— sayesinde nesnel bir varlık edinirler. Bu nesnel dolayım dışında, dolaşımda gerçekleşen toplumsal metabolizma açısından bakıldığında, aralarında başkaca bir ilişki yoktur. Birbirinin nazarında sadece birer **şey** olarak vardırlar. Ortak toplumsal varlıklarının her ikisine de dışsal ve dolayısıyla rastlansal bir nesne olarak gözüktüğü para ilişkisinde, aynı olay sadece bir adım daha ileri gitmiştir. Ba-

* Maddî belirleme: kullanım değeri ya da toplumsal içerik anlamında. Metaların eşitliği ya da mübadele değeri ise biçimsel belirleme olacaktır.

ğımsız bireylerin çatışmasından doğan toplumsal bağın bireylerin karşısına nesnel bir zorunluk ve aynı zamanda dışsal bir bağ olarak çıkması ise gerçekte onların **bağımsızlığının** bir başka ifadesinden ibarettir; **toplumsal varoluş bireyler için gerçi bir zorunluktur** ama bu toplumsal varoluş aynı zamanda sadece bir **araç** olarak **ve dolayısıyla bireyin kendisine dışsal ve hatta, para biçiminde,** elle **tutulabilen bir nesne olarak ortaya çıkar.** Bireyler toplum içinde ve toplum için, toplumsal bireyler olarak üretim yaparlar; fakat bu aynı zamanda sırf kendi bireyselliklerini nesnelleştirmek için bir araç olarak gözükmek zorundadır. Doğal cemaate tabi olmadıkları, ne de, öbür yandan, toplumsal varlıklarını henüz bilinçli ortak eserleri olarak kendilerine tabi kılmamış oldukları için, kendileri toplum karşısında bağımsızlaştıkları ölçüde, toplumsal varlıkları da kendi karşılarına aynı derecede bağımsız, dışsal, raslansal bir şey olarak çıkmak durumundadır. Bağımsız birer özel kişi iken, aynı zamanda toplumsal bir bütünlük içinde yer alabilmelerinin koşulu budur.

İşbölümü [[bireylerin mübadele değerleri üretmelerine imkân veren toplumsal üretim koşullarının tümü bu terimle özetlenebilir]], o halde, basit mübadelede —dolaşımda— kendini sadece şöyle göstermektedir: 1) ihtiyaç maddelerinin birey tarafından dolaysız olarak, kendi direkt emeğiyle üretilmemesi. 2) genel toplumsal emeğin, bir dizi tikel emeğe ayrışan basit doğal bir toplam olarak varolması, bir başka anlatımla dolaşımın öznelerinin birbirini bütünleyen metalara sahip olması, herbirinin bireyin toplam toplumsal ihtiyaçlarının sadece bir cephesini karşılaması; öbür yanda ise bu özgül işbölümünün kendisinden kaynaklanan ekonomik ilişkiler ortadan kaybolur. Mü-

badele değerinin analizinde işbölümünü bundan daha fazla incelemedik; işbölümünü sadece mübadele değerinin yanısıra duran bir olgu olarak, daha doğrusu, kullanım değerinin bir nesne biçimi altında ifade ettiği şeyin —ki kullanım değeri olmadan ne mübadele ne de mübadele değeri olabilir— bir süreç biçiminde ifadesi, yani emeğin farklılaşması olarak ele
30 aldık. Nitekim A. Smith de, tıpkı kendisinden önceki
31 öteki iktisatçılar, Petty, Boisguillebert, İtalyanlar (...)
gibi, işbölümünü mübadele değerinin tamamlayıcısı olarak koymakla aynı şeyi yapmaktadır. Buna karşılık sadece Steuart'tır ki işbölümü ile mübadele değerlerinin üretimini özdeş olarak değerlendirmiş ve bunu toplumsal üretimin ve toplumsal metabolizmanın tarihî süreç içinde aldığı özgül bir biçim olarak kavrayarak kendini iktisatçılardan takdire şayan bir ölçüde ayırmıştır. A. Smith'in işbölümünün üretici gücü üzerine söyledikleri ise bu çerçeveye ve Smith'in onu yerleştirdiği çerçeveye bütünüyle yabancı olan bir bakış açısının ürünüdür; manüfaktürün gelişimindeki belli bir dönem dışında, genelde modern fabrika sistemi içinde bütünüyle geçersizdir. Burada sözünü et-
32 tiğimiz işbölümü, üretimin toplumun bütünü içinde

[30] Sir William Petty (1623-1787): Merkantilist İngiliz iktisatçısı.

[31] (...) Orijinalde silik.

[32] Smith'in Wealth'in ilk sayfasında (s. 7) bir topluiğnenin üretiminde işbölümünün sağlayacağı üretim artışını örnek vererek, piyasa düzenine özgü toplumsal işbölümünü de buna benzetir. Çeşitli yazarlar bu örnekteki yanlışa işaret etmişlerdir. Ortada iki türlü işbölümü vardır: a) toplumda herkesin kendisi için ihtiyaç maddeleri üretecek yerde toplum için ürettiği, **mübadeleyi doğuran** işbölümü; b) *fabrika içindeki* işbölümü, ki burada farklı parçaları üreten işçiler bunları birbirine **satmazlar,** farklı aşamalardaki ürünün işe yaraması için piyasaya çıkması, arz ve talebe uyması, toplumsal işbölümünün gereklerine uyan bir kullanım değeri olduğunu ispatlaması gerekmez.

kendiliğinden ve özgül bölüşümüdür ve kendini mübadele değerlerinin üretimi biçiminde gösterir — fabrika içindeki işbölümü değil (bir tek üretim dalı içindeki emeklerin ayrışması ve birleşmesi değil, bu üretim dallarının kendilerinin toplum içinde adeta bireylerden bağımsız olarak farklılaşıp bölüşülmesi.). Toplum içindeki işbölümünün bir fabrika içindeki işbölümü ilkesine tekabül etmesi, modern sistemden çok belki eski Mısır sisteminde geçerlidir. Toplumsal emeklerin özgür ve karşılıklı birbirinden bağımsız olarak çatışmasından doğan ve sadece içsel zorunlukla bir birlik ve bütünlük oluşturan bu işbölümü ile bilinçli ayrıştırma ve ayrışan parçaların bilinçli birleşmesine dayanan öteki işbölümü büsbütün farklı şeylerdir ve büsbütün farklı yasalara göre gelişirler — hernekadar birinin belirli bir biçimi öbürünün belirli bir biçimine tekabül ederse de. A. Smith işbölümünün ne mübadele değerinin aktif karşılığı olduğu basit biçimini, ne de emeğin özgül bir üretici gücü olduğu öteki biçimini kavrayamamıştır; üretimin ekonomik karşıtlıklarını, yani bireylerin birbiri karşısına kapitalist ve işçi, kapitalist ve rantiye, toprak sahibi ve toprak kiracısı olarak çıkmalarını sağlayan niteliksel toplumsal belirlemeleri dahi belli bir işbölümünün ekonomik ifadeleri olarak gösteren bir işbölümü anlayışına sahiptir.

33 (..................)

[38] Bu noktadan sonra 1857 metnindeki s. 272-287, önemsiz değişikliklerle tekrarlanmaktadır.

SERMAYE

ÜSTÜNE

Başlık 6. : [Paranın Sermayeye Dönüşmesi]

GİRİŞ

Mübadele sisteminin geliştiği bir toplumda, para zenginliğin genel temsilcisi, ya da genel zenginliğin temsilcisi haline gelir. Burada iki öge sözkonusudur. Öncelikle, tüm gerçek ve tikel zenginlikler (özel zenginlikler, kullanım zenginlikleri), genel ve toplumsal bir yöne, bir mübadele değerine, *toplumsal bir birim* cinsinden bir ifadeye kavuşmuştur. Öte yandan bu *genel* yön, paranın varlığında, tüm gerçek ve tikel zenginliklerden ayrı, kendine özgü *tikel* bir varlığa kavuşmuştur. Tikel ile genel birbiri içinde eriyecek yerde, ortaya bir *antitez* çıkmıştır: bir yanda gerçek zenginlikler, *öbür yanda*, ayrıca, bunların genel varlığı (bk. Başlık 3.).

Oysa tikelin antitezi haline gelen genel, genel olamaz; bir hiçtir, çelişkidir. Gerçekten genel olabilmesi için, tüm tikelleri kendi bünyesi içinde bütünleştiren, onların tikelliğini —karşılıklı birbirinden kopukluğunu, kayıtsızlığını— genellik içinde eritip aşan bir bütünsellik olması gerekir. Tüm tikel zenginliklerden soyutlanan «genel zenginlik», zenginliğin sadece hayaletidir; cimrinin küp dolusu altınları gibi, sadece bir metal parçasıdır. Herhangi bir gerçek anlam taşıyabilmesi için, *genelliğini terkedip*, tikel kullanım değerlerine dönüşmesi gereklidir. «Gerçekleşmesi —realize edilmesi— paralıktan çıkması demektir; ancak o zaman gerçekten zenginliktir. (Başlık 4.)

Bu çelişkiye varıldığında artık temel kavramlar tamamlan-

mış ve asıl konuya gelinmiştir. *Grundrisse'nin konusu, bu genel zenginliğin niteliğinin tesbitinden ibarettir.* Sermaye kavramının içeriği ve bu kavrama verilen olağanüstü önem ve bu kavram ile komünist toplum anlayışı arasında kurulan ilişki, genel zenginlik fikri bağlamında anlam kazanacaktır. Burada önce Başlık 6. da en soyut biçimiyle işlenen genel mantıkî sistematiği kısaca özetlemeye çalışacağız. Marx'ın bu genel çerçeveye yüklediği çokyönlü tarihî, ekonomik, teorik anlamlar, tartışma ilerledikçe daha somut düzeylerde izlenebilecektir.

Marx'a göre, genel zenginlik kavramının ve bu kavrama tekabül eden toplumsal pratiğin oluşması, insanlık tarihi için dönüm noktası olan bir adımdır. Sözkonusu olan, zenginliğin bir dizi spesifik kullanım değeri —sabit, statik, sınırlı doyumlar: giysiler, konutlar, mücevherler, cariyeler vb.— ile sınırlı olmaktan çıkarak, bunların tümünün ötesinde, *başlı başına* bir anlam kazanmasıdır. Bu zenginliğin özelliği, bütünsel ve sınırsızca dinamik olmasıdır: önceden bilinen ve hedeflenen hiçbir tikel kullanım değeri ile sınırlı değildir; elde mevcut bulunan ve bulunabilecek tüm tikel zenginlik birikimlerini sürekli olarak aşmaya yönelmek, doğası gereğidir. Genel zenginliğin kendini toplumsal yasa olarak kabul ettirdiği bir toplumda, tikel zenginlikler artık sadece genelin parçaları, birimleri, somut tezahür biçimleri, kendi kendini oluşturma sürecinin ögeleri oldukları ölçüde anlam taşırlar, «zenginlik» sayılırlar. Genel, tikel unsurların her birine hayat ve anlam veren, oluşturan ve aynı zamanda tikel zenginliklerin her birinde hayat bulan, oluşturulan temeldir.

Söylenen şeyler, Marx için, komünizmin tanımlarıdır. «Komünallik» ile genelliğin (Gemeinwesen ya da Gemeinschaftlichkeit ile Allgemeinheit) aslında aynı anlama geldiğini, «tikel»in bir başka anlamının da «özel» (toplumsalın karşıtı anlamında özel) olduğunu ayrıca belirtelim. İşte burada anlatılan, kapitalist toplumda, komünist toplumun bu yapılarının *«tepesi üstü duran» bir biçimde* nasıl oluştuğudur. İnsalığın, genel zenginlik olgusunu doğuran büyük adımının, para kılığında nasıl hapsedildiğidir —daha doğrusu, para değil, *sermaye haline gelen para.*

Para, *kendi başına alındığında,* genel zenginlik değil, sadece genel zenginliğin hayalidir. Nitekim üretimin doğrudan doğruya kullanım değerine yönelik olduğu ve toplumsal zenginliğin bir dizi kullanım değeri biçiminde görüldüğü en eski tarih dönemlerinden beri, para, bazen önemini artırarak, bazen azaltarak, bazen kaybolmaya yüztutarak vb. kullanılagelmiştir. Tüm bu toplumlarda

paranın işlevi, kullanım değerlerinin elden ele geçmesinde aracı ya da düzenleyici olmaktır. Roma'nın çöküş döneminde olduğu gibi —kısmen Başlık 12. de değinilecek sınıfsal nedenlerle— para biriktirmek bazı toplumsal kesimlerin başlı başına amacı haline gelebilir. Bu, o sınıfların ve onlarla birlikte toplumun yıkımına yolaçar, çünkü genel zenginlik henüz ne toplumsal üretimin, ne de toplumsal zenginliğin temeli haline gelmemiştir. Dolayısıyla paranın temsil edebildiği tek gerçek zenginlik, bir dizi tikel kullanım değeridir; ve paranın temsil ettiği *sınırsızca artırılabilen, sınırsızca dinamik* zenginlik hayali, gerçekte ancak bir *sınırsız tüketim ve israf* anlamına gelebilir; avuçla inci yutmak gibi, kullanımı doğal sınırlarının —insan doğal olarak ancak sınırlı bir miktar mücevher kullanabilir vb.— ötesine götürmeye varan bir *deliliğe* dönüşür.

Sermaye sorunu şöyle de konabilir: Paranın, Roma toplumunun çöküşüne yolaçtığı halde, modern toplumun yükselişinin dinamik temeli olmasını sağlayan özgül farklılık nedir? Başlık 6'nın konusu, bir bakıma, 16-18 ci yüzyılların yaygınlaşan para sistemi içinden kapitalist üretimin doğuşunu açıklamaktır. Parasal gücün topluma getirdiği büyük tüketim humması, hangi koşullarda Roma'daki gibi yıkıma götürecek yerde, *büyük bir üretim hummasının* zorunlu koşulu ve tamamlayıcısı haline gelebilir? Burjuva toplumunun doğuş döneminde Roma'nın bir ideal olarak kabul edildiği ve Başlık 5.te incelenen sivil toplum ilkelerinin Roma hukukundan alınma olduğu düşünülürse, araştırılan, bu ideal ilkelerin toplumsal *gerçekliğinin* koşullarıdır.

Paranın —tüm tikel zenginliklerden kopuk bir metal parçasının— genel zenginlik olarak alınması, başlı başına bir amaç ve değer haline gelmesi, ve üstelik *başlı başına anlamı olan tek toplumsal değer* haline gelmesi, bir deliliktir. Şimdi sorun şudur: para hem tüm tikel zenginliklerden kopuk bir nesne olacak, hem de *gerçekten* genel zenginliği temsil edecektir; hem tikel zenginliklerden soyutlanacak, hem tüm tikel zenginliklerin anlam ve değerinin tek kaynağı olacaktır. Hem para ile meta arasındaki —para para olarak kaldığı sürece— aşılması imkânsız olan antitez korunacak, hem de buna rağmen ikisi bir sentez oluşturacaktır. Para ancak bu şartlarla kendi kendini yıkıcı iç çelişkisini aşıp, gerçekten genel zenginliği temsil edebilir.

Yani paranın başlı başına bir anlam ve değeri olması, tikel metaları satın alma gücünün ötesinde başlı başına bir amaç olabilmesi ilk şarttır. O halde: a) Para, basit (sabit, soyut) haliyle hiç-

bir zaman bu koşulları yerine getiremez, çünkü para, ancak harcandığı, metaya çevrildiği zaman gerçek bir zenginliği ifade eder, b) Para buna rağmen başlı başına amaç olacaksa, demek ki bu harcayıştaki amaç da yine para olmalıdır. Para, dolaysız haliyle çelişkiyi hiçbir zaman aşamaz, çünkü ancak P-M (paranın metaya çevrilmesi) işleminde bir işe yarar. Çelişkinin aşılması, ancak dolaylı yoldan, yani *süreç içinde* sözkonusudur: P-M'nin amacının da yine M-P olması ve üstelik bu elde edilen P'nın da sabit haliyle alınmayıp, nihai amacı daima para olan sonsuz bir P-M ve M-P'lar dizisine dönüşmesi, P-M-M-P; yani satma amacıyla satın alma sürecine giren para, ya da *parayı amaçlayan para* ise, sermayedir. (Bu sermayenin ilk tanımıdır: aynı mantığın devamı olarak, aşağıda sermaye, «parayı amaçlayan para»yı amaçlayan para, ya da sermayeyi amaçlayan para diye tanımlanacaktır. Yani sermaye, özünde *sermaye doğuran sermayedir,* dairesel bir yeniden-üretim sürecidir. Bk. Başlık 10.)

Soyut kavramın uzantılarını görmeyi ileriye bırakıp, sermaye tanımının bazı ögelerine dikkati çekelim:

1. Sermaye, öncelikle paradır; ama özel bir işlevi olan para: yani «para kazanan para». Öte yandan para hiçbir zaman doğrudan doğruya para kazanamayacağından (öyle olsa para olmaktan çıkardı), sözü edilen işlev, paranın önce tikel birtakım metalara dönüşmesi, sonra bu metaların yeniden paraya dönüşmesi aracılığıyla, dolaylı yoldan gerçekleşecektir.

2. Sermaye haline gelen para, herhangi bir para gibi, bir meta satın alır, mübadeleye girer. Ama bu mübadele, basit mübadele kavramını altüst eden, mübadele olmayan bir mübadeledir. Burada paranın (mübadele değerinin) amacı, eşit mübadele değeri olan bir kullanım değerini elde etmek değil, bizzat bir mübadele değeri elde etmektir; mübadele değeri, alınan şeyin içeriğinin, konusunun ta kendisidir. Paranın sonuçta para satın aldığı yerde, artık gerçekte paradan ve satın almadan sözedilemez: ortada bir *artık-değer* vardır, ve bu, *eşdeğeri verilmeden elkonan* bir değerdir.

3. P-M-M-P sürecinde, artan bir değer sözkonusudur. Bu değerin ise tek kaynağı olabilir ki, o da emektir. Sermaye eğer bir çeşit «para olmayan para» ise, satın aldığı özgül meta da bu «meta olmayan meta»dır: yani işlevi, kullanım değeri emek olan, kullanıldıkça emek haline gelen meta —ya da, emek kapasitesi, insan potansiyeli. Sermaye, ancak bu özgül metaın *piyasada bulunduğu* toplumsal koşullarda ortaya çıkabilir. Paranın sermayeye dönü-

şebilmesi ve ilk kez gerçek anlamda genel zenginliğin oluşması, ücretli emeğin ortaya çıkmasıyla mümkün hale gelir; ve ilk kez ücretli emeğin toplum çapında yayılmasıyladır ki emek, kendisini belli toplumsal-cemaatsal işlevlerle, belli hünerlerle, çırakken öğrenilen belli bir zanaatle *sınırlayan* bağlantılardan kurtulup «her ne olursa olsun emeği» haline, başlı başına «emek» faaliyeti haline, şu ya da bu tikel değeri üretmeden önce *emek* olan, *genel* bir nesneyi üreten genel bir faaliyet haline gelebilir.

Bu başlıkta işlenen konular, *Kapital*'in 5., 6. ve kısmen 7. ci bölümlerinde daha «anlaşılır», fakat aynı ölçüde zenginliği eksilmiş bir anlatımla sunulmuştur.

Yöntem ve Bölümleme Sorunları

Daha önce de belirttiğimiz gibi, *Grundrisse* metninde seyrek ve düzensiz birtakım başlıklar dışında bölümleme yoktur. Buna karşılık metinde sık sık ortaya çıkan teorik yöntem sorunununa yakından bağlı olduğu için —sunulan kavramsal analizin sistematiği nedir, bir kavramdan ötekine geçiş mantığının ilkeleri nedir vb.— bölümleme tartışması alelade bir kitapta olduğundan çok daha önemli bir yer tutacaktır.

Marx, metni bitirdikten bir yıl sonra (Şubat 1859, *Katkı*'nın birinci —tek— cildi yayımlandıktan hemen sonra), defterlerinin içindekileri kısa konu başlıklarıyla belirten ve sınıflandıran bir plan taslağı çıkarmıştır. Taslak şöyledir:

I. Sermavenin Üretim süreci (Başlık 6., 7., 8., 10., 11., 12. tamamı, 15b., Başlık 9. ve 16. nın ikinci yarıları, 14. ve 15.a dan kısımlar)

II. Sermayenin Dolaşım Süreci (Başlık 9. un çoğunluğu, Başlık 13. ve Başlık 14. ve 15 a ve c. den önemli bölümler)

III. Sermaye ve Kâr (Başlık 16. nın çoğunluğu ile 8., 14. ve 15. ten bölümler) Taslak büyük ölçüde *Kapital'deki* bölünüme tekabül etmektedir. İşte MELİ editörleri bu taslağı temel alarak —fakat onu bütünüyle izlemeyerek— Başlık 6.-8.i Üretim Süreci, 9.-15.i Dolaşım Süreci, 16. yı ise Kâr Süreci diye adlandırmışlardır.

Bunun yanlış olduğu ve önemli kavram karışıklıklarına yolaçtığı kanısındayız. *Metni yazdığı sırada* Marx'ın kafasında olan plan (en azından Başlık 15.e ya da belki 12. sonuna kadar) bu değildir. Bu plan daha sonraki ve daha olgun bir yöntemin ifadesidir, ama *Grrundrisse*'nin planı değildir. Örneğin metinde «serma-

yenin üretim süreci», en dar anlamıyla, fabrikadaki süreç anlamında kullanılmıştır ve sadece Başlık 7'nin ikinci yarısıyla Başlık 15b.ye uygulanabilir. Örneğin Başlık 9 daki konunun «sermayenin dolaşım süreci» olmadığı açıkça belirtilmiştir; oysa Başlık 9. dolaşım süreci değilse, üretim ya da kâr süreci hiç değildir vb.

Grundrisse metnini yönlendirmesi gereken plan sf. VI.21-22 ve VII. verilmiş ve metinde defalarca tartışılmıştır. Bu plan, soyutlamalardan somut bütünlüğe doğru, «üçlü içinde üçlü» dizilerle (soyut özdeşlik, karşıtlık, karşıtların birliği, tez, antitez, sentez —sonra sentezin başlı başına bir tez olarak alınması, yeni antitez ve yeni sentez vb.) yükselen, son derece formel bir diyalektik yönteme dayanır.

Bu genel *modelin nasıl uygulanacağına* dair, metin boyunca farklı öneriler sunulmuştur. Metnin büyük bir bölümünde izlenen ve özellikle Başlık 7. sonunda ve Başlık 9. ve 10. da en berrak biçimiyle savunulan (fakat Başlık 12. den sonra kısmen dağılan, yeniden yorumlanan, ve Başlık 16. dan anlaşıldığı kadarile, metin yeniden işlenirken herhalde gözden geçirilmesi gerektiğine karar verilen) düzen şöyledir.

I. Sermaye kavramı

1. *Sermayenin oluşması, ya da paradan sermayeye geçiş.* Önce, paradan sermayeye geçiş ve sermaye kavramının genel tanımı. (Başlık 6.) Bunun ögeleri: a) P-M: sermayenin emek kapasitesini satın alması (Başlık 7., ilk yarısı). b) M-M': Üretim süreci; bir yandan alınan emek kapasitesinin emeğe dönüşmesi, yani kullanım; basit üretim süreci; öbür yandan bu süreçte sermayenin değerinin artışı, artık-değerin üretilişi, yani değerlenme süreci (Başlık 7., ikinci yarısı ve 8.). c) M'-P': Ürünün satılması, yeni üretilen değerin realize edilmesi, ve böylece sermayenin *yeniden-üretimi;* bu arada bir yanda emekten kopuk birikmiş değer ile öbür yanda üretim araçlarından kopuk çıplak emek kapasitesinin (işçinin) ve aralarındaki özgül ilişkinin sürekli yeniden-üretimi (Başlık 9., 10., 11., 12.)

2. *Sermayenin dolaşımı.* Yukardaki süreçte sermaye, emeğin üretici gücünü kendine malederek, değer üreten değer niteliğini kazanmıştır. Sermaye, sonsuz P-M-M-P döngüleri içinde döndükçe, devindikçe değer üreten bir değerdir: devinimi herhangi bir aşamada takılır ya da zaman kaybederse, kaybettiği değer oranında eksik değer üretecektir. Vakit nakittir. Öte yandan, sermayenin farklı parçalarının farklı hızlarda dönmesi, bazı parçalarının uzun süre hareketsiz kalması (makina vb. —sabit sermaye), ve buna

paralel olarak bazı sermayelerin ötekilerden daha yavaş dönmesi (örneğin makine üreten sektör) bütünsel dönüşün *zorunlu bir* önvarsayımıdır ve sermayenin üretkenliğini *sınırlar*. Sermayenin değer üretişi, o halde, değer üreten sermaye kesimleriyle, değer üretmeyen sermaye kesimleri arasındaki *çelişkili ilişkinin* sonucudur. (Başlık 13., 14., 15.)

3. *Kâr*. Sermaye, ürettiği yeni değeri gerek kendi sabit ve dolaşan kısımlarının, gerekse çeşitli hızlarda dönen farklı sermayelerin belli bir zaman dilimi içinde ürettiği artık-değerin ortalaması cinsinden hesaplar. Belli bir zaman dilimi içinde, farklı artıkdeğerler üreten ve farklı hızlarda dönen sermayeler ve sermayenin artık-değer üreten ve üretmeyen kısımları *ortalamada aynı kârı getirirler*. Bu, gerçekte sermayelerarası bir bölüşüm mekanizmasıdır ve örneğin yata yata değerlenen bir şarabın ve hiçbir yeni değer üretmeyen ticarî ve malî sermayenin kârları ancak böyle açıklanabilir. Dolaşım kısmında ortaya çıkan çelişki (sermayenin üretimi için, yavaş dönen sermaye kesimleri, en az hızlı dönen kesimler kadar gereklidir —oysa yavaş dönen kesim çok az artıkdeğer ürettiğine göre, sermayenin mantığına elverişli bir yatırım alanı olamaz) bu yöntemle çözülür (Başlık 16)

II. *Çoğul sermayeler*. Sermaye, zorunlu olarak, *birçok* sermaye arasında piyasada gerçekleşen mübadele ve rekabet ilişkisini gerektirir. Bu rekabet giderek artan bir oranda piyasanın denetim altına alınışını ve sermaye yoğunlaşmasını doğurur.

III. *Bütünleşen sermaye*. Sermayelerarası ilişkinin çelişkileri (sermaye hem *piyasada* varolmak ve dolayısıyla öteki sermayelerde, birbirine yabancı, bağımsız mübadeleciler gibi ilişkiye girmek *zorundadır;* hem de sürekli olarak bu yabancılığı ve raslansal ilişkileri aşmaya, piyasayı düzenlemeye çalışır) giderek merkezîleşmiş maliye ve kredi düzenini, anonim ortaklıkları, hisse senedi piyasasını, ve bunlar aracılığıyla oluşan çeşitli hiyerarşik kontrol ve bütünleşme yöntemlerini doğurur. (Sermaye hakkındaki kitabın varış noktasını oluşturması gereken bu bölümle ilgili olarak Marx'ın elindeki başlıca modelin Crédit mobilier olduğunu gözönünde tutmak gerekir. 1850'ler boyunca Marx'ın sürekli makalelerine konu olan bu şirket, Merkez Bankasını ve kamu kredi kaynaklarını hemen tümüyle ele geçirmiş, özel kredi piyasasını ve yüzlerce irili ufaklı şirketi denetlemeye başlamış, Fransa içinde ve dünya çapında büyük direkt yatırımlara (demiryolları vb.) girişmiş ve Bonaparte rejiminin temel kurumu haline gelmişti)

1 **Sermaye. *B i r i k m i ş d e ğ e r.***

Sermaye haline gelen para, paranın para olarak basit işlevinin ötesinde, yeni bir niteliğe kavuşmuştur. Daha üst düzeyde bir realizasyon da denebilir; tıpkı insanın maymunun gelişmiş biçimi olarak gö-
2 rülmesi gibi. Gerçi böyle yapınca aşağı form bir üst niteliğin yüklendiği temel ve belirleyici özne olarak konmuş olmaktadır. Ama her halükârda, **sermaye haline gelen para, para olarak paradan farklıdır.** Şimdi bu yeni belirlemeyi inceleyeceğiz. Öte yandan, **para biçimindeki sermaye,** sermayenin daha aşağı bir forma geri götürülüşü sanılabilir. Oysa para biçimindeki sermaye, sadece sermayenin sermayeden önce, yani sermaye niteliğine sahip olmaksızın varolan ve sermayenin önvarsayımlarından biri olan spesifik bir biçim üstlenmesinden ibarettir. Para daha üst düzey-

[1] Birikmiş değer: Summe von Werten; toplanmış değer, değerler toplamı.

[2] Sermaye paranın özgül bir işlev kazanmış biçimidir derken, gelişmiş biçimiyle paranın ancak sermaye temelinde varolabileceğini unutmamak gerekir.

deki tüm ilişkilerde yeniden ortaya çıkar; ama artık
3 salt para işlevi yapmaz. Yapılmak istenen, buradaki
gibi, paranın giderek para piyasası halinde bütünleş-
mesini izlemek ise, demek ki öteki süreçlerin hesaba
katılması ve sürekli olarak gündeme getirilmesi şart-
tır. Dolayısıyla burada sermayenin para biçimindeki
spesifik varoluş tarzına geçmeden, önce sermayenin
genel kavramını ele alacağız.
4 Sermaye, örneğin Say'in dediği gibi **birikmiş de-
ğerdir** dersek, **sermaye = mübadele değeri** demek-
ten başka bir şey söylemiş olmayız. Her birikmiş de-
ğer bir miktar mübadele değeridir, her mübadele de-
ğeri bir miktar birikmiş değerdir. Basit toplama işle-
miyle mübadele değerinden sermayeye geçmek ise
imkânsızdır. Başlı başına para biriktirme eyleminde
henüz sermayeleşme ilişkisinin vazedilmemiş olduğu-
nu gördük.

Mübadele değerleri deviniminin, dolaşımının, saf biçimiyle ortaya çıktığı tek yer perakende ticarettir; burjuva yaşamının doğrudan doğruya üretici ile tüketici arasında gerçekleşen gündelik ilişkileridir; bireysel ihtiyaçları gidermek üzere bir yanda metaı parayla, öbür yanda parayı metayla mübadele etmeyi amaç-

[3] Paranın para piyasası halinde bütünleşmesi başlığı altında malî sermaye, para ve kredi politikası, Merkez Bankası vb., yani «bir merkezden çıkıp aynı merkeze dönen» para dolaşımı incelenecektir. Başlık 2.'deki kriz, tam anlamıyla, o düzeyde analiz edilebilir. Bk. s. 336. Bu konuyu Marx ne **Grundrisse**'de ne de **Kapital**'de işlemeyecektir.

[4] Bk. J.B. Say, **Traité d'economie politique**, Paris 1817, Tome II, p. 428-430, 478-480. (MELI)
Say buradan hareketle, işçinin emeğini harcayabilmek üzere belli bir birikmiş değere ihtiyacı olduğunu; kapitalistin bu birikmiş değeri sağlayarak işçiye «hizmet ettiğini»; kârın da bu hizmete karşılık ödenen fiyat olduğunu söyler.

layan küçük alışveriştir —burjuva dünyasının bu görünen yüzeyidir. Bir somun ekmek satın alan bir işçiyle aynı şeyi yapan bir milyoner bu eylemleri çerçevesinde sadece birer alıcı olarak, dükkâncı da onlara oranla sadece bir satıcı olarak belirir. Öbür bütün belirlemeler burada kaybolmuştur. Alışverişin gerek içeriği ve gerekse hacmi bu biçimsel belirlemeyi kesinlikle ilgilendirmez, farketmez.

5 Değer kavramının sermaye kavramından önce gelmesi ve buna karşılık saf haliyle gelişimi için sermayeye dayalı bir üretim tarzını gerektirmesi, teoride olduğu gibi aynen pratikte de sözkonusudur. İktisatçılar bu nedenle bir an sermayeyi değerin yaratıcısı, kaynağı olarak görürken, bir an sonra, değeri sermayenin oluşmasının bir önvarsayımı olarak alıp, sermayeyi belli bir işleve sahip birikmiş değer olarak sunmak zorunda kalırlar. Değerin saf ve genel biçimiyle varolabilmesi için, somut ürünün üretici, ya da, özel olarak, bireysel emekçi için ürün niteliğini artık kaybettiği, dolaşımda realize edilmedikçe hiçbir şey olmadığı bir üretim tarzının varolması gerekir.

[5] Mübadele değeri ilkesinin tam anlamıyla gelişmesi, ücretli emeğin eseridir. Ancak emek, bireyin hayat boyu cemaat içindeki statüsünü belirleyen bir hüner, ustalık vb. ya da köle, serf vb. emeğiyle sınırlı olmaktan çıkıp vasıfsız özgür emek haline geldiği zamandır ki, mübadele değeri, üretimin toplumsal örgütleniş sistemi içinde talî bir ilişki olmaktan çıkıp, temel ve belirleyici hale gelebilir. *Öte yandan, ücretli emeği* —proletaryayı— *doğuran da, sermaye, yani birikmiş değerdir.* O halde şu söylenebilir: ilk kez ücretli emeği doğuran bu birikim, mübadele değerine (sermayeye) özgü yasalarla oluşmamıştır — tefecilikle, feodal yağmayla, vergilerle vb. oluşmuştur. Bunun gerçek anlamda mübadele değerinin yasaları içine yerleşmesi *(emeğin ürünü olması, emekle ölçülmesi* ve mübadelede eşdeğerlik ilkesi), ancak kapitalist üretim içinde **yeniden-üretilmeye** başladığı zaman olur. Bk. özellikle Başlık 10., 11., 12.

Bir yanda pamuğun sonsuz küçüklükte bir parçasını üreten biri için, ürettiğinin sadece bir değer, bir mübadele değeri olması hiç biçimsel bir sorun değildir. Ürettiği şey eğer mübadele değeri değilse, para değilse, hiçbir şey değildir çünkü. Bu değer belirlemesi, demek ki, toplumsal üretim tarzının belli bir tarihî aşamasını varsayan, bizzat kendisi üretim tarzının belirleyici bir ögesi olan, dolayısıyla tarihî bir ilişkidir.

Öte yandan, değer belirlemesinin bazı ögeleri toplumun üretim sürecinin daha önceki tarihî aşamalarında gelişmişlerdir ve o sürecin sonuçları olarak gözükürler.

Toprak mülkiyeti ve sermaye

6 Burjuva toplumunun sistemi çerçevesinde demek ki sermaye doğrudan doğruya değeri izler. **Tarihte başka sistemler daha önce gelir** ve değerin gelişiminin nispeten geri aşamalarının maddî temelini oluştururlar. Bunlarda mübadele değeri kullanım değerinin yanında sadece ikincil bir rol oynadığı gibi, mübadele değerinin reel temeli de sermaye değil toprak mülkiyeti ilişkileridir. Modern toprak mülkiyeti ise tersine sermaye önvarsayılmadıkça anlaşılamaz, çünkü varolamaz; nitekim tarihî açıdan modern toprak mülkiyetinin ortaya çıkışı da, sermayenin eski toprak mülkiyeti biçimlerini kendi yapısına uyan bir biçime sokmasının bir sonucudur. Toprak mülkiyetinin geliş-

[6] Bk. Başlık 1., s. 176-180. Marx'ın anlattığı İngiliz tarım düzeni, büyük aristokrat toprak sahiplerinin toprağı çiftçiye kiralamasına ve toprak sahibine rant (kira) ödemek zorunda olan çiftçinin üretimini piyasa ve kâr esasına göre düzenlemek (kapitalistleşmek) zorunda oluşuna dayanır.

me süreci o halde sermayenin adım adım biçimlenip kesin zaferi kazanışının gözleneceği yerin ta kendisidir ve bu nedenledir ki modern çağın iktisatçısı Ricardo büyük bir tarih sezisi ile sermaye, ücretli emek ve toprak rantı ilişkilerini özgül biçimleri ile saptayabilmek için, araştırmasını toprak mülkiyetinin alanında sürdürmüştür. Sınaî kapitalistin toprak sahibi ile olan ilişkisi, toprak mülkiyetinin kendisine dışsal olan bir ilişki olarak gözükebilir. Oysa aynı ilişki modern çiftçinin toprak rantiyesi ile olan ilişkisi olarak anlaşıldığında, bunun bizzat toprak mülkiyeti ilişkisinin, üstelik şimdi artık yalnızca sermayeyle olan ilişkisi çerçevesinde bir anlam taşıyan toprak mülkiyeti ilişkisinin içsel bir parçası olduğu görülecektir. Feodal beyin giderek toprak rantiyesine, toprağa bağlı, ödediği kira kiradan çok haraç niteliğinde olan ve çoğunlukla özgür olmayan toprak kiracısının modern çiftçiye, toprağa ait serf ve toprak kölesinin gündelikçi tarım işçisine dönüşmelerini anlatan toprak mülkiyeti tarihi o halde aslında modern sermayenin oluşumunun tarihi olacaktır. Kent sermayesi ticaret vb. ile olan tüm ilişkiler bu tarihe dahildir. Ama biz burada sadece oluşumunu tamamlamış, kendi kendine dayanarak işleyen burjuva toplumuyla ilgileniyoruz.

Sermaye dolaşımdan gelir. Mübadele değeri içerik. Ticari sermaye, parasal sermaye ve parasal faiz.

Sermaye ilk önce dolaşımdan gelir; çıkış noktası paradır. Dolaşıma giren ve dolaşımdan tekrar geri dönen paranın, para kavramını aşmak için gereken son koşul olduğunu görmüştük. Bu aynı zamanda ilk sermaye kavramı, sermayenin ilk ortaya çı-

7 kış biçimidir. Salt dolaşıma girip kaybolan bir şey olarak para, olumsuzlanmıştır; ama aynı zamanda, dolaşım karşısında bağımsız kalan bir şey niteliğiyle de olumsuzlanmıştır. Bu olumsuzlama, pozitif yönüyle, sermayenin ilk ögelerini oluşturur. Para, sermayenin başlı başına ortaya çıktığı ilk biçimdir. P-M-M-P; paranın metayla, metaın da yine parayla mübadelesi; **ticaretin ve ticarî sermaye olarak sermayenin biçimsel tanımını veren bu süreç, bu satmak amacıyla satın almak süreci,** ekonomik gelişimin en eski aşamalarında da bulunur; mübadele değerinin başlı başına içeriği —yalnızca biçimi değil, biçimlenen şeyi— oluşturduğu ilk süreç budur. Süreç, bir toplumun içinde ya da mübadele değerinin henüz kesinlikle önvarsayım olmadığı iki ayrı toplum arasında gerçekleşebilir; doğrudan doğruya tüketime yönelik olan üretimin sadece fazlalık kısmını ilgilendirir, sadece sınırlarda, marjinde sürer. Örneğin Eski Polonya ve genel olarak Ortaçağ toplumunda Yahudiler, ya da tüccar bir ulusun tümü, örneğin Antik çağdakiler ve daha sonra Lombardiyalılar, üretim tarzları henüz temel önvarsayım olarak mübadele değerince koşullanmamış olan toplumlar arasında bu konumu kazanabilirler. Ticarî sermaye sadece dolaşan sermayedir; **sermayenin henüz kesinlikle üretimin temeli haline gelmemiş olan biçimi.** Daha gelişmiş bir biçim

[7] Bunu hem mantıkî, hem tarihi anlamda okumak gerekir (merkantilizmden kapitalist üretime geçiş).

İki olumsuzlama: P-M-M-P sürecinde para a) P-M (metaya dönüp kaybolma) işlevinde değildir, ama b) çıplak P (istif, küpe doldurulup harcanmayan para) da değildir. İki karşıt olumsuzlama ise iki olumlama eder: a) madem ki para istiflenmemektedir, demek ki harcanmaktadır (P-M), b) madem ki metaya dönüp kaybolmamaktadır, demek ki sonuçta elde kalan P'dır.

parasal sermaye ve **parasal faiz**, yani tefeciliktir — yine bunun da bağımsız bir olgu olarak ortaya çıkışı eskilere dayanır. Son olarak, para ve genel olarak dolaşımın salt dolaşımın dışına çıkıp doğrudan doğruya bir ihtiyacı giderecek olan **metaın dolaşımı** için bir araç rolünü oynadığı M-P-P-M biçimi de ticarî sermayenin ilk ortaya çıkışının bir önvarsayımıdır. Önvarsayımlar ayrı toplumlar arasında bölüşülmüştür; ya da bir başka anlatımla ticarî sermaye bu niteliğiyle ancak bu saf tüketime yönelik dolaşım sayesinde vardır. Öte yandan **dolaşan meta**, yani ancak dolaşım dışına çıkıp doğrudan doğruya tüketilen bir **başka** meta biçimini almakla kendini realize edebilen meta da, keza, sermayenin ilk biçimidir; özünde, **meta-sermayedir**.

Dolaşım bir başka süreci önvarsayar. Önvarsayılmış kutuplar arasındaki süreç.

Buna karşılık şurası da açık olmalıdır ki, mübadele değerlerinin basit dolaşımda girdikleri süreç sermayeyi realize etmeye hiçbir şekilde yetmez. Paranın dolaşımdan çekilmesine ve istifine yol açabilir, ama bu para tekrar dolaşıma girdiği anda, birer tüketim nesnesi olan metalarla bir dizi mübadele işleminde erimek, dolayısıyla satınalma gücü tükenir tükenmez kaybolmak durumundadır. Para aracılığıyla bir başka metayla mübadele edilen meta da aynı şekilde tüketilmek, yokedilmek üzere dolaşımın dışına çıkar. Tüketilmeyip, para biçiminde, dolaşımdan bağımsızlaştırılacak olursa, bu da zenginliğin sadece içeriksiz,
8 soyut biçimini verir. Sözkonusu olan eşdeğerlerin mübadelesi olduğu sürece, zenginliğin para biçiminde

[8] İçeriksiz: Substanzlose.

elle tutulur varlığa kavuşan biçimi meta ile, metada
verili olan kullanım değeri de, aynı şekilde, para ile
mübadele edildiği anda kaybolmak zorundadır. Basit
mübadele eyleminde olabilecek olan, sadece, birinin
kendini öbüründe realize ettiği anda kendisini öbürü
karşısında tanımlayan özgül belirlemesini kaybetme-
sidir. Biri öbürü ile yer değiştirirken aynı zamanda
kendi özgül belirlemesini koruyamaz. Sermayeyi al-
layıp pullayıp saf mübadeleye indirgeyen burjuva ik-
9 tisatçılarının safsataları da bundan dolayıdır ki aynı
fikrin tersyüzüyle, yani sermayenin bir güç niteliğiyle
ortadan kalkması ve gerek meta gerek para olarak
yokedilmesi için **gerçekten** saf mübadeleye indirgen-
mesini öneren, aynı derecede saçma, ama hiç olmaz-
sa biraz daha haklı taleple karşılık görmektedir.*

Para ya da meta kutuplarının birinden hareketle
sürecin devamı, mübadelenin kendi koşulları çerçe-
vesinde vazedilmiş değildir. Mübadele eylemi ancak
eylem tamamlanıncaya kadar, yani mevcut mübade-
le değeri tutarında mübadele yapılıncaya kadar sür-
10 dürülebilir. Kendi kendini yeniden alevlendiremez. **Do-
laşım, o halde, kendi kendini yenileme gücünü kendi
içinde taşımaz. Öğeleri önvarsayılmıştır, daha önce-
den vazedilmiştir**, yani kendisi tarafından vazedilmiş
değildir. Metaların sürekli olarak, ateşe yakıt atar gi-

* *Tıpkı parada mübadele değerinin, ya da metaların mübadele değeri olarak tüm ilişkilerinin, bir nesne olarak ortaya çıkması gibi,* sermayede *de mübadele değeri yaratıcı faaliyetin, yani emeğin, tüm belirlemeleri bir nesneye dönüşür.*

* Para salt bir mübadele aracıdır diyen (dolayısıyla sermaye kavramını yokeden) Bastiat ile, değildir ama öyle olmalıdır diyen Proudhon arasındaki polemik kastediliyor.

10 Bk. **Mantık IV**, s. 466-478.

bi, dışarıdan getirilmeleri gerekir. Yoksa dolaşım, ilgisizlik içinde söner gider. Sonuç olarak kendi başına bir amaç olan paraya, yani metalar, fiyatlar ya da dolaşımla bir ilişki içinde olmaktan çıkan ve çıktığı ölçüde de para niteliğini kaybeden, artık bir üretim ilişkisinin ifadesi olmayan, ekonomik varlığını yitirip mâdenî varlığıyla kalan bir paraya varır ve orada boğulup kalır. Burjuva toplumunun yüzeyinde dolaysız bir veri gibi gözüken dolaşım, demek ki ancak sürekli olarak dolayımlandığı sürece varolabilir. Kendi başına ele alındığında dolaşım, önvarsayılmış iki kutup arasındaki dolayımdır. Ama bu kutupları kendisi vazetmez. O halde sadece ayrı ayrı ögelerinin değil, dolayımın bütünlüğü olarak, bütün bir süreç olarak da *dolayımlanmış olması gerekir*. Demek ki dolaysız
11 varlığı görüntüden, hayalden ibarettir. **Dolaşım, perde arkasında süren bir sürecin görüntüsünden ibarettir.** Bütün ögeleri olumsuzlanmıştır: meta olarak; para olarak; ikisi arasındaki ilişki, ikisinin basit mübadelesi ve dolaşımı olarak. Başlangıçta toplumsal üretim faaliyeti mübadele değerlerinin ve bunun bir üst aşaması —mübadele değerlerinin karşılıklı gidiş-geliş sürecinin tam gelişmiş biçimi— olan dolaşımın vazedilmesi olarak görülmüştü — şimdi dolaşımın kendisi bu mübadele değerleri vazedici, ya da üretici, faaliyete geri dönmüştür. Kendi temeli olarak ona geri dön-
12 müştür. Dolaşımın önvarsayımı belli bir emek süresinin realizasyonu ve bu sıfatla birer mübadele değeri olan metalardır (gerek tikel biçimde, gerek para biçiminde); demek ki dolaşım hem metaların emekle üretilmesini, hem de özel olarak birer mübadele

[11] Görüntü, hayâl: Schein. Bk. **Mantık IV**, 485-486.

[12] Bk. **Mantık IV**, 539-541.

değeri olarak üretilmesini önvarsayar. Hareket noktası budur ve buradan hareketle, dolaşım, kendi özgül devinim sürecinin sonucu ve varış noktası olarak, mübadele değerleri yaratan üretim sürecine geri gelmiştir. Böylece başlangıç noktamız olan mübadele değerleri vazedici, yaratıcı **üretime** —ama bu kez açıkça **gelişmiş bir öge olarak dolaşımı önvarsayan,** dolaşımı vazeden, sonra yeniden vazetmek üzere tekrar tekrar kendine dönen, kesintisiz bir **süreç** olarak üretime geri gelmiş bulunuyoruz. Mübadele değerini vazeden süreç böylece burada çok daha karmaşık bir biçimde, artık sadece önvarsayılmış mübadele değerlerinin gidiş-geliş süreci ya da onları birer fiyat olarak biçimsel varlığa kavuşturan süreç olarak değil, aynı zamanda onları birer önvarsayım olarak yaratan, oluşturan süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Üretim süreci burada artık verili birtakım sonuçların öncesinde, duran, yani önvarsayılmış bir şey değildir: aynı anda bizzat bu sonuçları yaratma işleminde görülmektedir; ve bunları üretirken de artık ilk aşamada olduğu gibi, sırf dolaşıma mal yetiştiren bir işlem olarak değil, kendi süreci içinde aynı zamanda dolaşımı ve gelişmiş bir dolaşımı önvarsayan, şart koşan bir işlem olarak belirmektedir. (Dolaşım, esasta, mübadele değerini bir an meta, bir an para biçiminde vazeden biçimsel süreçten ibarettir.)

Dolaşımdan kapitalist üretime geçiş.

Bu süreç, gerek tarihî gelişim içinde giderek değer-üretici emeğe doğru yönelirken, gerekse burjuva, yani mübadele değeri üreten üretim sistemi dahilinde, çeşitli biçimlerde ortaya çıkar. Barbar ya da yarı-barbar toplumlarda ilk önceleri tüccar ulusların

aracılığı, ya da üretimleri doğal nedenlerle birbirinden farklı olan kabilelerin birbiriyle temas kurup fazlalıklarını mübadele etmeleri sözkonusudur. Birinci biçim daha klâsiktir; onun için birincisi üzerinde duralım. Üretim fazlasının mübadelesi, mübadeleyi ve mübadele değerini vazeden bir işlemdir. Ama bu üretimin sadece fazlasını ilgilendirir, üretimin kendisine marjinaldir. Buna karşılık, üretici toplum —mübadele değerleri üretme itkisi üretimin iç yapısından değil dışarıdan geldiğine göre— henüz yalnızca **pasif** ticaret yaptığı halde, mübadele edecek mal arayan tüccarların (Lombardiyalılar, Normanlar vb. hemen hemen bütün Avrupa ulusları karşısında bu roldedirler) ziyaretleri sıklaşıp sürekli ve kalıcı bir ticaret geliştikçe, üretim fazlası da artık sadece rastlansal, arasıra bulunabilen bir şey değil, sürekli bir artık olmak zorundadır; böylece iç üretimin kendisi de dolaşıma, mübadele değerleri üretmeye yönelme eğilimini kazanır. Etki, başlangıçta sadece içeriği ilgilendirir. İhtiyaçların çerçevesi genişler; amaç yeni ihtiyaçların karşılanmasıdır ve bu da üretimin daha düzenli hale gelmesi ve artması sonucunu doğurur. Üretimin iç yapısı dolaşım ve mübadele değerinin etkisiyle dönüşmeye başlar —fakat henüz ne tüm yüzeyince ne de tüm derinliğince istilâ edilmiş olmaktan çok uzaktır. Dış ticaretin **uygarlaştırıcı etkisi** adı verilen şey budur. Bundan sonra mübadele değerleri üreten sürecin üretimin tümünü hangi ölçüde ele geçireceği, kısmen dış etkinin gücüne, kısmen de iç üretimin çeşitli ögelerinin —işbölümü vb.— gelişme derecesine bağlıdır. Örneğin İngiltere'de 16 cı yüzyılda ve 17 ci yüzyıl başlarında Hollanda'dan yapılan ithalat, İngiltere'nin karşılık olarak satmak zorunda olduğu yünün üretim fazlasına kesin bir belirleyici

lik kazandırmıştır. Daha fazla yün üretebilmek amacıyla tarım arazisi meralara çevirilmiş, kiracı küçük
13 çiftçiler sistemi parçalanmış vb., **clearing of estates** vb. gerçekleşmiştir. Tarım böylece kullanım değerine yönelik emek olma niteliğini, üretim fazlasının mübadelesi de tarımsal emeğin iç yapısına karşı nispi kayıtsızlığını kaybetmiştir. Belli birtakım alanlarda tarımın kendisi bütünüyle dolaşım tarafından belirlenmeye başlamış, mübadele değerleri üretimine dönüşmüştür. Bununla sadece üretim tarzı değişmekle kalmamış, ona tekabül eden bütün eski demografik ilişkiler, üretim ilişkileri ve ekonomik ilişkiler de çözülmüştür. Öyleyse başlangıçta ortada mübadele değerlerinin sadece fazlalık olarak üretildiği bir üretimi önvarsayan bir dolaşım varken, bu dönüp, sadece dolaşıma bağlı olarak gerçekleşen bir üretime, tek ve nihaî içerik olarak mübadele değerini üreten üretime gelmiştir.

14 Mübadele değerinin ve gelişmiş dolaşımın önvarsayım olduğu modern üretimde ise, bir yandan fiyatlar üretimi belirlerken, öbür yandan da üretim fiyatları belirler.

[13] Clearing of estates: İngiltere'de özellikle Onyedinci yüzyılda büyük toprak mülklerinin, üzerlerinde yaşayan küçük köylülerden (squatters) temizlenmesi olayı. Toprakların büyük kapitalist işletmelere dönüşmesine ve topraktan atılan köylülerin kentlere göçerek proleterleşmesine yol açmıştır.

[14] Yukarıda dolaşımın (fiyatların) herhangi bir üretim tarzını nasıl etkilediği anlatıldı. Kapitalist üretim tarzında ise üretimin kendisi mübadele değerleri üreten, dolaşımı yeniden-üreten bir üretimdir. Aşağıdaki iki bölümde önce sermayeyi dolaşımdan bağımsız herhangi bir üretime, sonra üretimden bağımsız herhangi bir dolaşıma indirgeyen görüşler eleştirilecek.

15 Sermayenin «yeni emeğin (üretimin) aracı olarak kullanılan birikmiş (realize edilmiş) emek (doğrusu nesnelleşmiş emek)» olduğu söylenirse, sermayenin sadece maddesi belirtilmiş olur; sermayeyi sermaye yapan özgül biçimsel belirleme hesaba katılmamış olur. Bunun sermaye = üretim aracı demekten öte hiçbir anlamı yoktur, çünkü bir alet ya da üretim aracı olarak kullanılabilmesi için, en geniş anlamda her nesnenin, sözgelimi taş gibi doğrudan doğruya doğadan sağlanan bir nesne de dahil olmak üzere, önce bir çeşit faaliyetle elde edilmiş olması zorunludur. Böyle olunca sermaye her toplum biçiminde varolmuş, yani tarih dışı bir şey olmaktadır. Aynı düşünüş tarzına göre insan vücudunun her organı da sermayedir, çünkü bir organ olarak çalışabilmesi için hem faaliyet ve emek harcıyla geliştirilmesi, hem de aynı zamanda beslenmesi, yeniden-üretilmesi gerekir. Demek ki kollar ve özellikle eller birer sermayedir. Demek ki sermaye insan ırkı kadar eski bir olgunun yeni bir adından başka bir şey değildir; çünkü her türlü emek, hatta avcılık, balıkçılık vb. gibi en ilkel emek bile şu anki yaşayan emek için geçmiş emeğin ürününün bir araç olarak kullanılmasını gerektirir. Yukarıdaki tanımın bir başka özelliği de
16 ürünlerin maddî içeriğinden soyutlama yapılması ve geçmiş emeğin tek içerik (madde) olarak görülmesidir; aynı şekilde, bu ürünün bir araç olarak hizmet

[15] Bk. s. 143-144.

[16] Emeğin ve üretimin başlı başına emek ve üretim olarak soyutlanmaları, içerikten bağımsız olarak düşünülmeleri belli bir üretim tarzının eseridir. Bk. Başlık 1., s. 172-176.

edeceği amaç da özgül niteliğinden soyutlanmış, amaç olarak genelde herhangi bir üretim alınmıştır; ve bu, tüm toplumsal dönemler için aynı derecede geçerli olan ve analizi alışılagelmişinden daha ileri götürmek ve daha soyut (daha genel) bir biçimde formüle etmekten başka bir şey yapmayan bir soyutlama olarak gözükmektedir. Sermaye özgül biçiminden böyle soyutlanıp sadece **içerik** vurgulanacak olursa, **sermaye bu tanımıyla her türlü emeğin zorunlu bir ögesi olduğuna** göre, **doğal olarak sermayenin insanî üretimin** her **çeşidi için zorunlu bir koşul olduğunu ispatlamaktan kolay şey düşünülemez.** Bu ispatı mümkün kılan, sermayenin düpedüz, onu insanî üretimin belli bir **tarihi** aşamasının bir ögesi yapan özgül belirlemelerden soyutlanmasıdır. İşin püf noktası şudur: her sermaye yeni üretimde araç olarak kullanılan nesnelleşmiş emek olsa bile, yeni üretimde araç olarak kullanılan her nesnelleşmiş emek sermaye değildir. **Sermaye bir nesne olarak kavranmaktadır, bir ilişki olarak değil.**

Değer üreten birikmiş değer.

Öte yandan sermaye değer üretimi için kullanılan birikmiş değerdir denecek olursa, bunun da anlamı şudur: sermaye, kendini yeniden-üreten mübadele değeridir. Oysa biçimsel açıdan, mübadele değeri basit dolaşımda da kendini yeniden-üretir. Bu açıklama tarzı gerçi mübadele değerini hareket noktası olarak almakla biçimsel yönü doğru koyabilmiştir, ama bu kez içerikle olan ilişki (ki bu sermayede, basit dolaşımdaki gibi kayıtsız kalınabilecek bir şey değildir)
17 gözden kaçırılmıştır. Sermaye kâr üreten, ya da en

[17] Gözden kaçırılan, paranın emeğe ve özellikle **belli bir çeşit** emeğe (ücretli emek) dönüşerek sermaye haline geldiğidir.

18 azından bir kâr üretmek amacıyla kullanılan mübadele değeridir dendiğinde ise sermaye kavramı zaten tanımın içinde varsayılmıştır, çünkü kâr zaten sermayenin kendi kendisiyle belli bir ilişkisidir. Sermaye basit bir ilişki değil, farklı aşama ve ögelerinde daima sermaye olarak kalan bir **süreç** olarak anlaşılmalıdır. İncelenmesi gereken o halde bu süreçtir. Daha **biriktirilmiş** emek kavramının bir şeylere işaret ettiğini sezebiliyoruz, çünkü aslında sermayenin, tam tanımıyla, sadece içinde belli bir miktar emeğin birikmiş olduğu **nesnelleşmiş** emek olması gerekir. Oysa biriktirilmiş emek dediğimiz zaman, içinde emeğin realize edilmiş olduğu belli bir miktar nesne ima edilmektedir.

«Başlangıçta herkes halinden memnundu, çünkü mübadele sadece mübadeleciler için bir değeri olmayan nesneleri ilgilendiriyordu; önem taşıyan, mübadelecinin kendisi için bir değeri olmayan nesnelerdi; öteki nesnelerin bir önemi yoktu ve herkes yararsız bir şeye karşılık yararlı bir şey almaktan memnundu. Ama bir kez işbölümü herkesi bir tüccar, toplumu da bir ticaret toplumu haline getirince, kimse artık eşdeğerini almadıkça ürününü elden çıkarmaya yanaşmamaya başladı; böylece bu eşdeğeri belirleyebilmek üzere, alınan şeyin **değerini** bilmek ge-
19 rekti.» (Ganilh, 12b.) Bir başka anlatımla, demek ki mübadele, mübadele değerlerinin formel olarak vazedilmesi aşamasında kalmadı, kaçınılmaz bir biçimde bizzat üretimin mübadele değerine bağımlılaşması yönünde ilerledi.

[18] Bk. **Principles**, s. 72-74. (MELI)

[19] Bk. Charles Ganilh, **Des systemes d'economie politique**, Tome II, p. 11-12.

1) Dolaşım ve dolaşımdan gelen mübadele değeri sermayenin önvarsayımıdır.

20 Sermaye kavramının analizi için hareket noktası olarak emeği değil değeri ve daha açıkçası dolaşım süreci içinde gelişmiş olan mübadele değerini almak şarttır. Emekten doğrudan doğruya sermayeye geç- sadece negatif, yitici ya da hayalî bir biçim olduğunu dolaşıma-girme ihtimali olarak varolabilir; realize edilmek, en azından çeşitli insan ırklarından doğrudan doğruya bankere ya da doğadan buhar makinesine geçmek kadar imkânsızdır. Mübadele değerinin para aracı rollerine geri gider. Hem dolaşım karşısında bağımsızlık kazanan, hem de bizzat dolaşım içinde gördük. Para ancak dolaşımla olan bağı içinde ve bir diği anda bu niteliğini kaybeder, daha önceki iki belirlemesine, mübadele değeri ölçüsü ve mübadele biçiminde dolaşım karşısında bağımsız bir varlık kazandığını, ama bunun kendi başına ele alındığında bu varlığını sürdüren mübadele değeri olarak vazedilen para ise artık para değildir, çünkü para, salt para niteliğiyle, negatif belirlemeyi aşamaz: sözkonusu olan artık **sermayedir.** Paranın mübadele değerinin sermaye işlevini kazanan ilk biçimi olması ve bundan dolayı da sermayenin **tezahür ettiği** bu ilk biçimin sermayenin ta kendisi olarak alınması ya da sermayenin asıl özüne uyan biçimi olarak görülmesi, bizim analizimizle çelişmek şöyle dursun, onu doğrulayan

[20] Sermaye kavramının iki ögesi burada ve s. 335'de verilmiştir. Türkçe ser-maye (baş-para) deyimi de bize aynı iki ögeyi verir: 1) sermaye paradır, 2) başparadır — demek ki başın bir «devamı» vardır! 1 numara, buraya kadar ki para teorisinin kısa özeti ve sermayeye dönüşümün gerekçeleri niteliğindedir; 2 numara ise kitabın geri kalan kısmının konusunu oluşturur.

bir tarihî olgudur. Sermayenin birinci özgül niteliği o halde şudur: dolaşımdan gelen, dolayısıyla dolaşımı önvarsayan mübadele değerinin, varlığını dolaşım içinde ve dolaşım sayesinde sürdürmesi; dolaşıma girmekle benliğini kaybetmemesi; dolaşımın mübadele değerinin kaybolma süreci değil, kendini fiilen mübadele değeri olarak realize etme süreci olması. Basit dolaşımda mübadele değerinin mübadele değeri olarak realize edilmesi sözkonusu değil-
21 dir. Mübadele değeri sadece yitiş anında realize edilir. Metaın para aracılığıyla bir başka metayla mübadelesinde, değer-olma niteliği kendini realize ettiği anda yokolur, meta ilişkinin dışına çıkar, ilişkiye karşı ilgisizleşir, dolaysız bir ihtiyaç maddesi haline gelir. Metaya karşılık paranın verildiği mübadelede, mübadele biçiminin, metaın doğal içeriğine sahip olmaya yarayan bütünüyle biçimsel bir dolayım olarak yitişi vazedilir. Paraya karşılık metaın verildiği mübadelede, mübadele değerinin biçimi, mübadele değeri olarak vazedilmiş olan mübadele değeri, yani para, ancak mübadele dışında durduğu, mübadeleden çekildiği sürece bu varlığını koruyabilir; dolayısıyla bunun bütünüyle hayalî bir realizasyon olduğu, paranın ancak ideal olarak mübadele değerinin bağımsız ve elle tutulur varoluş biçimi olabildiği ortaya çıkar. Son olarak, paranın parayla mübadelesinde ise —dolaşımın analiz edilebileceği bu dördüncü biçim, ki esasta üçüncü biçimin mübadele biçiminde ifadesinden ibarettir— artık farklı ögeler arasında biçimsel bir fark
22 bile yoktur; distinction without a difference; yalnızca

[21] Basit mübadelenin dört ana biçimi sayılıyor: M-P-M, P-M, M-P, P-M-P.

[22] (İng.) Fark olmayan ayrım. Örneğin «Grundrisse yazarı» ile «Karl Marx» arasında fark olmayan bir ayrım vardır.

mübadele değeri kaybolmakla kalmamış, biçimsel kayboluş süreci de kaybolmuştur. Basit dolaşımı oluşturan bu dört biçimsel süreç, temelde ikiye indirgenebilir — aslında özünde bunlar da bir tektir: ayırım, vurgunun hangi uca konduğu sorunudur; iki ögenin —para ve meta— hangisinin başlangıç noktası olarak alındığıdır. Metaya karşılık verilen para mı, paraya karşılık verilen meta mı? Birinci durumda metaın mübadele değeri maddî içeriği (fiziksel varlığı) karşısında kaybolmaktadır; ikinci durumda içerik (fiziksel varlık) metaın biçimi, yani mübadele değeri karşısında kaybolmaktadır. Birincisinde mübadele değerinin biçimi kaybolur, ikincisinde ise içeriği; her ikisinde de, demek ki, realizasyonu yitici bir realizasyondur. Mübadele değerinin mübadele değeri olarak vazedilmesi ancak **sermaye** ile, mübadele değerinin varlığını dolaşımda koruması ile gerçekleşir; ancak bu süreçtedir ki mübadele değeri ne içeriğini ne de biçimsel belirlemesini kaybeder; tersine, durmadan yeni içeriklerde ya da bunların toplamında kendini realize eder ve bu içeriklerin her birinde kendi kimliğini korumasını bilir. Yani her an hem para hem de meta olarak kalır. Her ögesinde, dolaşımda birbirinde kaybolduklarını gördüğümüz ögelerin aynı anda her ikisini birden içerir. Böyle olabilmesi ise ancak kendisinin sürekli kendini yenileyen bir mübadele çemberi olmasındandır. Fakat bu açıdan dahi sermayenin dolaşımı, basit mübadele değerlerinin bu nitelikleriyle dolaşımından farklıdır. Basit dolaşım aslında sadece gözlemcinin bakış açısından, ya da **potansiyel olarak** dolaşımdır; bu niteliğiyle vazedilmiş değildir. Önce para sonra tekrar meta haline gelen aynı mübadele değeri değildir, çünkü mübadele değerinin içeriği, **belli** bir metadır; paranın karşısına hep

başka metalar, başka mübadele değerleri çıkar. Dolaşım, dolaşımın dairesel hareketi, para ve meta belirlemelerinin basit tekrarından, sırayla birbirini izlemesinden doğar; yoksa varış noktasının hareket noktasıyla aynı olmasından değil. Bundan dolayı basit dolaşım kendi başına ele alındığı sürece tek kalıcı öge para olduğu için salt **para dolaşımı** ya da **para tedavülü** diye adlandırılmıştır.

23 «Les valeurs capitales se perpétuent.» (Say. 21.) «Sermaye — kalıcı» («kendini çoğaltan»ın henüz sırası değil) «bu kaybolmayan bir değerdi; kendisini doğuran metadan kopup ayrılıyor ve adeta metafizik, gayrı cismanî bir özellik gibi **cultivateur**'ünün (burada farketmez; **sahibinin** diyelim) malı olarak kalıyor, onun
24 **emriyle kılıktan kılığa giriyordu.»** (Sismondi VI.)

Paranın kendini negatif bir şekilde dolaşımın karşısına koymak suretiyle, kendini dolaşımdan çekmek suretiyle ulaşmaya çalıştığı ölümsüzlüğe sermaye ulaşmıştır — hem de varlığını ancak kendini dolaşıma koyvererek koruyabilmesi sayesinde. Dolaşımda önvarsayılmış ya da dolaşımı önvarsayan ve varlığını ancak dolaşım içinde koruyabilen mübadele değeri olarak sermaye, sadece ideal olarak her ögesinde basit dolaşımdaki iki ögenin her ikisi birden olmakla kalmaz, sırayla bunlardan kâh birinin, kâh öbürünün biçimini alır. Ama bu biçim değiştirmeler artık basit dolaşımdaki gibi salt birinden öbürüne geçmek şek-

[23] «Kapital değerler varlıklarını idame ettirirler.» — J.B. Say, **a.g.e.** p. 185

[24] Bk. Sismondi, **Nouveaux principes d'economie politique**, Paris 1827, Tome I, p. 89. Cultivateur: (Fr.) bakıcı, yetiştirici.

Sismondi (1773-1842): İsviçreli iktisatçı ve tarihçi. Adam Smith'den hareketle kapitalist sistemin çelişkilerini göstererek, bunlara romantik ütopyacı sosyalizm yönünde çözümler önerdi. (MELI)

linde değildir: sermaye, belirlemelerin her birinde aynı zamanda karşıt belirleme ile bir ilişki olarak varolur, yani onu ideal olarak kendi içinde içerir. Sermaye sırayla para ve meta halini alır; ama 1) **sermayenin kendisi zaten bu iki belirlemenin birbirini izleme sürecinden ibarettir;** 2) sermaye meta halini alır; ama şu ya da bu meta değil, **bir metalar bütünlüğü** halini. Sermaye içeriğe değil, bunun aldığı spesifik biçime karşı kayıtsızdır; bu açıdan bu içeriğin sürekli bir biçim değiştirme süreci olarak gözükür; mübadele değerinin tikel içeriği olarak konduğunda, bu tikellik demek ki bir tikellikler bütünüdür; yani sermaye tikelliğinin tekil, ayrı hallerine karşı ilgisizdir, tikelliğin kendisine karşı değil. Ulaşacağı birlik ya da genellik biçimi, mübadele değeri ve dolayısıyla para olmaktır. Yani yine para olarak vazedilecektir, mübadelesi fiiliyatta para karşılığında meta mübadelesi olarak gözükecektir. Ama vazedildiği bu para biçiminde, mü-
25 badele değerinin bu antitetik genellik biçiminde, sermayenin basit dolaşımdakinin aksine genelliği değil sadece genelliğin antitetik niteliğini kaybetmek durumunda olduğu (ya da bu antitetik belirlemeyi sadece geçici bir belirleme olarak edindiği) da kabul edilmiştir; yani sermaye yine metaya karşılık mübadele edilir, ama bu kez meta tikel haliyle mübadele değerinin genelliğini ifade eden, dolayısıyla spesifik biçimi sürekli olarak değişen bir metadır.

Burada sermaye diyorsak, bu sermaye henüz bir isimden başka bir şey değildir. Sermayeyi burada dolaysız mübadele değeri ve paradan ayırdeden tek özellik **dolaşım içinde ve dolaşım sayesinde varlığını**

[25] Antitetik genellik: genel zenginliğin, tikel zenginliklerin dışında ve karşısında duran biçimi, yani para.

26 **koruyan ve sürekli kılan mübadele değeri olma özelliğidir.** Buraya kadar işin sadece bir yanını, dolaşımın içinde ve sayesinde varlık sürdürme sorununu ele aldık. Aynı ölçüde önemli olan öbür yan, mübadele değerinin **önvarsayılmış** olduğu, fakat bu mübadele değerinin ne meta dolaşıma girmeden metaın sadece ideal bir belirlemesi olarak, ya da daha doğrusu «amaçlanan» bir belirleme olarak varolan ve ancak dolaşıma girip kaybolmakla mübadele değeri haline gelen soyut mübadele değeri; ne de dolaşımın bir ögesi olarak varolan mübadele değeri, yani para olmadığıdır. [Önvarsayılan] mübadele değeri para, yani cisimleşmiş mübadele değeridir — ama yukarıda an-
27 latılan ilişkiyi de içinde taşıyan mübadele değeri. Mübadele değerinin ikinci varoluş tarzını birincisinden
28 ayıran noktalar, 1) nesnel biçimde bulunması; ve 2) dolaşımdan gelmesi, dolayısıyla dolaşımı önvarsaymasının yanısıra, aynı zamanda kendi bir önvarsayım olarak kendisinden hareketle dolaşıma doğru gitmesidir.

Basit dolaşımın sonucu iki yönden ifade edilebilir:

Basit negatif: Dolaşıma sokulan metalar hedeflerine ulaşmıştır; birbiriyle mübadele edilmişler, herbiri bir ihtiyaç nesnesi haline gelmiş ve tüketilmiştir. Dolaşım burada sona erer. Geriye kalan tek şey sa-

[26] Yani P-M sürecine girdiği halde kaybolmayan, yeniden paraya dönüşmek üzere meta satın alan para.

[27] Yukarıda anlatılan ilişkiyi de içinde taşıyan: yani P-M-M-P sürecine girme özelliğine sahip para. Burada ve bir sonraki cümlede sözü edilen iki öge, not 20'de sözü edilen ögelerdir.

[28] Nesnel biçim: die Form der Gegenstandlichkeit. Normal olarak nesne demek olan Gegenstand, «karşıt-duran» yani antitez anlamına da gelebilir.

dece basit bir bakiye, bir tortu olarak paradır. Bu niteliğiyle ise para para olmaktan çıkmıştır, belirleyici biçimini kaybetmiştir. Bir süreçten arta kalan inorganik küller gibi, çözülüp hammaddesine dönüşmüştür.

29 **Pozitif olarak negatif:** Para, nesnelleşmiş, başlı başına varolan —dolaşımda kaybolup giden bir ögeden ibaret olmayan— mübadele değeri niteliğiyle olumsuzlanmış değildir; sadece saplanmış olduğu antitetik bağımsızlık, bütünüyle soyut genellik olumsuzlanmıştır; öte yandan

üçüncüsü: Dolaşımın hem önvarsayımı hem de sonucu olan mübadele değerinin, tıpkı eskiden olduğu gibi, sonuçta dolaşım dışına çıkması gerekmektedir. Bu sadece biçimsel olarak gerçekleşirse, dolaşımdan çıkan yine basit şekliyle paradır; basit dolaşımdaki gibi gerçek bir meta şeklinde çıkarsa, basit bir ihtiyaç maddesi haline gelir, öylece tüketilir ve belirleyici biçimini yine kaybeder. Dolaşımın dışına çıkışın gerçek anlamda gerçekleşmesi için mübadele değerinin hem böyle bir ihtiyaç nesnesi haline gelmesi ve o sıfatla tüketilmesi, fakat bu tüketimin emek yoluyla olması, yani aynı zamanda bir yeniden-üretim olması şarttır.

Başka bir anlatımla: Mübadele değeri başlangıçta içerik itibariyle nesnelleşmiş emek, ya da emek süresi idi; bu nesnelleşmiş haliyle, dolaşımdan geçerek para şeklinde elle tutulur bir varlığa kavuştu. Şimdi bunun tekrar dönüp, dolaşımın hareket noktasını —dolaşımın dışında kalan, dolaşımda önvarsayılmış olan ve dolaşımı dışarıdan gelip kendisini istila eden ve iç yapısını değiştiren bir süreç olarak

[29] Bk. s. 378, not 25.

algılayan bu ön-veriyi— vazetmesi gerekmektedir; yani emeği. Bu mübadele değeri artık basit bir eşdeğer ya da emeğin basit bir nesnelleşmesi değil, kendini emeğe teslim eden, üzerinde emek harcanacak bir hammadde haline gelen, böylelikle kendini yenileyip tekrar kendi başına dolaşıma giren nesnelleşmiş ve özerkleşmiş mübadele değeri olarak yapmak durumundadır. Bununla sözkonusu olan artık dolaşımdaki gibi mübadele değerlerinin basit eşitlenmesi değildir; mübadele değerinin kendini **çoğaltmasıdır.** Mübadele değeri ancak kendini değerlendirmek, yani kendi değerini artırmakladır ki kendini mübadele değeri olarak vazedebilir. **Sermaye haline gelen para** (dolaşımdan kendine geri gelen para) **katılığını kaybetmiştir, elle tutulur bir şey olmaktan çıkıp bir süreç haline gelmiştir.** Aynı şekilde, emeğin kendi nesnelleşmiş biçimiyle olan ilişkisi de değişmiştir; emek de kendine geri dönmüştür. Fakat bu dönüşte,
30 —bu tersyüz oluşta— başlangıçta sadece emeğin bir ürününden ibaret gözüken mübadele değeri, mübadele değeri biçiminde nesnelleşmiş olan emek, artık yaşayan emeği kendi yeniden-üretiminin bir aracı haline getirmiştir.

2) Dolaşımdan gelen mübadele değerinin emek aracılığıyla
31 **dolaşımı vazetmesi, dolaşımda varlığını sürdürmesi**
ve kendini çoğaltması.

32 [[I. 1) Genel olarak sermaye kavramı. 2) Serma-

30 Dönüş, tersyüz oluş: Rückkehr.

31 Bu başlıktan sonra gelen sayfalar, başlıkla ilgisiz bir dizi not niteliğindedir. Konuya, Başlık 7'de geçilecektir ve bir anlamda kitabın geri kalan kısmı, bu başlıkla ilgilidir.

32 Bk. Sunuş, EK II. s. 120; Başlık 1., 181; Başlık 7., s. 357.58: Burada

yenin tikel halleri: capital circulant, capital fixe. (İhtiyaç maddesi olarak, hammadde olarak, üretim aracı olarak sermaye.) 3) Para olarak sermaye.

II. 1) **Sermayenin niceliği. Birikim.** 2) **Kendisine oranla ölçülen sermaye. Kâr. Faiz. Sermayenin değeri:** yani kendi kâr ve faiz biçimlerinden ayrı olarak sermaye. 3) **Sermayelerin dolaşımı** a) Sermayenin sermayeyle mübadelesi. Sermayenin gelirle mübadelesi. Sermaye ve **fiyatlar.** b) **Sermayeler arası rekabet.** c) **Sermayelerin tekelleşmesi.**

III. Kredi olarak sermaye.

IV. Hisseli sermaye olarak sermaye.

V. **Para piyasası olarak sermaye.**

VI. Gelir kaynağı olarak sermaye. Kapitalist.

Sermayeden sonra toprak mülkiyeti incelenecek. Ondan sonra ücretli emek. Bu üçü tesbit edildikten sonra, bu üçünü önvarsayan **fiyat hareketleri:** dolaşımın iç bütünlüğü ile kavranması. Öbür taraftan üretimin üç temel formu ve dolaşımın önvarsayımları olarak üç toplum sınıfı. Sonra **devlet.** (Devlet ve sivil toplum. — Vergiler, ya da üretici olmayan sınıfların varlığı. — Devlet borçları. — Nüfus. — Dış çerçevede devlet: Sömürgeler. Dış ticaret. Döviz kuru. Uluslararası para.

---

sunulan bölünüm herhalde bir öneri olarak değerlendirilmelidir. Nitekim 22 sayfa sonra bir başka bölünüm önerisi sunulacaktır.
İlk iki madde tam birer diyalektik üçlü oluşturmaktadır: 1) dolaysız özdeşlik, 2) karşıtlık, 3) karşıtların birliği.
I.1) Kendini yeniden-üreten değer olarak sermaye. 2) Bunun sabit sermaye ve dolaşan sermaye olarak ikiye bölünmesi. 3) ikisinin birliği olan para (kâr) II. 1) Biriken para olarak sermaye. 2) Ana para ile buna eklenen paranın ilişkisi. 3) Bu ilişkiyi yöneten mekanizma olarak sermaye: fiyatların ve kârın belirleniş mekanizmaları.
Grundrisse'de I incelenecektir. II'ye daha sonraki şemalarda yer verilmemiştir.

— Son olarak, dünya piyasası. — Devletin sivil topluma tabi olması. Krizler. Mübadele değerine dayalı üretim tarzının ve toplum biçiminin çözülmesi. Bireysel emeğin gerçekten toplumsal emek niteliğini kazanması ve tersi.)]]

Ürün ve sermaye. Değer ve sermaye. Proudhon.

(Ekonomik olgular babında, **toplum** kavramının gerek iktisatçılar ve gerekse sosyalistler tarafından ele alınış tarzı kadar yanlış bir şey olamaz. Örneğin Proudhon Bastiat'ya karşı şöyle diyor: «**Toplum açı-**
33 **sından** sermaye ile ürün arasında bir fark yoktur. Bu fark bütünüyle bireylere özgü, **öznel** bir farktır.» Yani toplumsal olan ögenin ta kendisini öznel, öznel soyutlamayı da toplum diye adlandırıyor. Sermaye ile ürün arasındaki tek fark, sermayenin ürünün tarihî bir toplum biçimine özgü belirli bir toplumsal ilişkisini ifade etmesinden ibarettir. Toplum açısından bakmak tabir edilen şey, aslında tastamam bu **toplumsal ilişkiyi** (burjuva toplumuna özgü ilişkiyi) ifade eden **farkları** gözden kaçırmak anlamına gelir. Toplum bireylerden değil, bu bireylerin birbiriyle olan ilişkilerinin, bağlarının toplamından oluşur. Söylenenin şundan farkı yoktur: «Toplum açısından köleler ve özgür yurttaşlar yoktur; her ikisi de insandır.» Tam tersine, bu **toplumun dışında** doğrudur. Köle ya da özgür yurttaş olmak toplumsal belirlemedir, A ve B insanları arasındaki bir ilişkidir. A insanı kendi başına köle değildir. Ancak toplum içinde ve toplum sayesinde köledir. Bay Proudhon burada sermaye ve ürün hakkında söylediği ile, toplum açısından kapitalist ile işçi arasında

[33] Bk. Proudhon-Bastiat, *Gratuité du crédit*, Paris 1850, s. 250. (MELI)

bir fark bulunmadığını da ima etmektedir, ki bu fark, tersine, ancak ve sadece toplum açısından mevcuttur.)

34 [..................]

Sermaye ve emek. Mübadele değeri ve mübadele değerine yönelik kullanım değeri.

35 Basit mübadele değerinden ve bunun dolaşımından sermayeye geçiş şöyle de ifade edilebilir: Dolaşımda mübadele değeri iki biçimde gözükür; bazen meta, bazen para olarak. Bir rolde iken aynı zamanda öbür rolde olamaz. Bu kural tüm tikel metalar için geçerlidir. Oysa, dolaşımın kendi içinde bir bütünlük oluşturması, aynı mübadele değerinin, özne olarak mübadele değerinin, kendini bazen meta bazen de para olarak vazetmesi; hatta giderek kendini bu ikili rolde vazetme ve her rolde karşıt belirlemeyi de (metada parayı, parada metayı) muhafaza etme sürecinden başka bir şey olmaması demektir. Basit dolaşımda bu bütünlük sadece zımnen vardır; dolaşım içinde vazedilmiş değildir. Meta ve paranın birliği olarak vazedilen mübadele değeri, **sermaye**; ve bu vazetme süreci de sermayenin dolaşımıdır. (Dolaşım,

[34] Proudhon'daki «oluşturulmuş değer» kavramı üzerine bir parantez.

[35] Basit dolaşımda metaın meta haline gelebilmesi için paraya çevrilmesi, paranın ise para haline gelebilmesi için metaya çevrilmesi gerekir. Metaın meta olarak realize edilmesi metalığını kaybetmesine, paranın para olarak realize edilmesi paralığını kaybetmesine bağlıdır. Oysa sermaye haline gelen meta, yeniden meta haline gelebilmek için paraya çevrilir, para yeniden para haline gelebilmek için metaya çevrilir.

ama kapalı bir daire içinde değil, bir helezon, genişleyen bir çember biçiminde.)

36 İlk önce sermaye ile emek arasındaki basit düzeydeki ilişkileri inceledikten sonra, gerek bu ilişkilerin iç birliğini, gerekse onlardan türeyen daha ileri düzeydeki ilişkileri bulabileceğiz.

İlk önvarsayım, bir yanda sermayenin öbür yanda da emeğin, birbirinden bağımsız —ve dolayısıyla birbirine yabancı— iki oluşum olarak durduklarıdır. Sermayenin karşısında duran emek **yabancı** emektir; emeğin karşısında duran sermaye **yabancı** sermayedir. Karşılıklı duran iki kutup birbirinden **spesifik olarak** ayrılmıştır. Mübadele değerini basit mübadele değeri olarak ilk ortaya koyduğumuzda emeği, emekçi için dolaysız olarak kullanım değeri, direkt ihtiyaç maddesi üretmeyen emek olarak tanımlamıştık. Bu, mübadele değeri üretiminin ve genelde mübadelenin zorunlu önkoşuluydu. Öyle olmasa emekçi bir ürün —kendisi için dolaysız bir kullanım değeri— üretebiliyor, ama mübadele değeri üretemiyordu. Öte yandan bu mübadele değeri, başkaları için bir kullanım değeri olan ve bu sıfatla da onların belli birtakım ihtiyaçlarını gideren bir üründe nesnelleşmekteydi. Şimdi, işçinin kapitaliste ya da genel olarak herhangi birine sunduğu kullanım değeri bir ürün halinde nesnelleşmiş değildir; dolayısıyla fiilen değil sadece potansiyel olarak, işçinin kapasitesi olarak vardır. Fiilen varolabilmesi için sermaye tarafından işe koşulması, harekete geçirilmesi gerekir; çünkü bir nesnesi ol-

[36] Basit bir ilişki, çünkü sermaye ve emek birbirinden bağımsız, tesadüfen karşı karşıya gelen iki nesne olarak alınmıştır. İlerde görülecektir ki bu sermaye emek tarafından üretilen bir sermayedir ve bu emek sermaye tarafından yaratılan proletaryadır. (Bk. Başlık 10)

mayan faaliyet hiçtir, olsa olsa zihinsel faaliyettir ki burada konumuz o değil. Sermaye tarafından bir kez harekete geçirilince bu kullanım değeri işçinin özgül, üretken faaliyeti halini alır; işçinin belirli bir amaca yönelik ve dolayısıyla belirli bir biçimde dışlaşan yaşamının, hayatiyetinin ta kendisi olur.

Sermaye ile emek arasındaki ilişkide mübadele değeri ile kullanım değeri arasında bir ilişki sözkonusudur; ilk başta, bir taraf (sermaye) öbürünün karşısına **mübadele değeri** olarak, öbür taraf (emek) da sermayenin karşısına **kullanım değeri** olarak çıkar.*

37 ** Kullanım değeri ile mübadele değerinin birliği olarak değer alınamaz mı? Başlı başına değer, kullanım değeri ile mübadele değerinin özelleşmiş biçimleri oldukları genel ve ortak temel değil midir? İktisadî açıdan bu bir anlamı ifade eder mi? Kullanım değeri basit ya da saf mübadelede de önvarsayılmıştır. Ama mübadelenin sadece metaın karşılıklı taraflarca kullanımı amacıyla gerçekleştirildiği bu düzeyde, kullanım değerinin, yani içeriğin, metaın meta olarak doğal özgüllüğünün, ekonomik biçim açısından hiçbir anlamı yoktur. Biçimsel belirleme sadece mübadele değeridir. Bu biçimden bağımsız olarak içerik tamamen ilgisizdir; toplumsal bir ilişki olarak ilişkinin içeriğini oluşturmaz. Fakat bu içerik bu haliyle bir ihtiyaçlar ve üretim sistemi içinde oluşmamış mıdır? Kullanım değeri, bu haliyle, biçimi etkilemez mi? ekonomik biçimi belirleyen bir öge değil midir? Örneğin sermaye ile emek arasındaki ilişkide? farklı emek bi-*

→

[37] Mübadele değeri ile kullanım değeri (para ve meta) arasındaki karşıtlığın birleşme ve birbirine dönüşme temeli olarak sermaye süreci gösterildi. Karşıtlığın birleştiği ve çelişkinin çözüldüğü nokta olarak Proudhon'un önerdiği «değer» kavramı, ekonomik hiçbir anlamı olamayan bir soyutlamadır. Bk. **Felsefenin Sefaleti**, s. 33-81. Vülger iktisatçı Say'ın (ve aslında tüm neo-klâsik iktisadın) mübadele değerini emek süresiyle değil kullanım değeriyle açıklayan «yararlılık» kavramı ise, teorik bir acizliğin eseridir.

Basit dolaşımda iki metaın her ikisi de sırayla iki rolün birinde ya da öbüründe olabilir. Her iki durumda da, meta rolünde olan meta, bir ihtiyaç maddesi sıfatıyla dolaşımın dışına çıkar, ekonomik ilişkinin dışına düşer. Mübadele değer —para— olarak tesbit edilen meta ise, bu kez ekonomik ilişkinin içinde kalmakla birlikte yine aynı biçim kaybına uğrar. Her halükârda, mübadele değeri ilişkisinde (basit dolaşım-

---

çimlerinde (tarım, sanayi, vb.)? toprak rantında? mevsimlerin hammadde fiyatlarına olan etkisinde? vb. İktisatta sadece mübadele değeri rol oynuyorsa, bütünüyle kullanım değerini ilgilendiren ögeler, örneğin az sonra göreceğimiz hammadde biçimindeki sermaye işin içine nasıl katılabilir? Ricardo'da
38 örneğin toprağın fiziksel bileşimi nereden çıkmaktadır?
39 Meta [Ware] sözcüğü (marchandise'den farkı belirtmek için denrée karşılığı olarak Almanca Güter [mal] mı demeli?) bu bağı verir. Fiyat, metaın salt biçimsel bir belirlemesi olarak gözükür. Mübadele değerinin hakim belirleme olması bu olguyla çelişmez. Öte yandan tabii kullanım —gerçi mübadelenin gideceği yönü kullanım tayin ederse de— bütünüyle mübadele tarafından belirleniyor diye metaların kullanımına son verilecek değildir. Her halükârda bunun değer konusunun analizinde ayrıntılı olarak ele alınması gerekir —ne Ricardo gibi bütünüyle soyutlamak, ne de Say aptalı gibi

[38] Ricardo bir yandan mübadele değerini belirleyen tek öğenin emek süresi olduğunu söylerken (Principles, s. 5), öte yandan toprak rantını «mahsulün, toprağın doğal ve tahribi imkânsız güçlerinin kullanımı karşılığında toprak sahibine ödenen kısmı» olarak tanımlamakta, toprağın üretkenliği arttıkça rantın yükseleceğini söylemektedir (age s. 36).

[39] P-M-M-P süreci içersinde bir meta satın alan para, aldığı metaın doğal kullanım değerleriyle ilgilenmemektedir. İstediği, metaı tüketmek değil, yeniden paraya çevirmektir — dolayısıyla satın aldığı metaın kendisi açısından tek kullanım değeri, «mübadele değeri üretir» olmaktır Özgül kullanım değeri bu olan meta ise, emektir (daha doğrusu emek kapasitesi).

da) metalar ancak mübadele değerine sahip oldukları ölçüde ilgi kaynağıdırlar; öte yandan bu ilgi de sadece geçici bir ilgidir, çünkü mübadele değeri [kullanım değerinin] sadece tekyanlılığını —sadece tekil birey için, o halde **dolaysız** olarak birey için varolan kullanılabilirliği ya da kullanım değerini— ortadan kaldırır, kullanım değerinin kendisini değil; tersine onu, başkaları için kullanım değeri olarak vb., vazeder ve dolayımlar. Mübadele değeri para biçiminde kendi başına elle tutulur bir varlığa kavuştuğu zaman ise, kullanım değeri paranın karşısında duran soyut bir kaos olarak belirir; içeriğinden böylece ayrılan mübadele değeri, tam bu yüzden, «ipini koparır» ve basit mübadele değeri düzeyinden —en yüksek süreci basit dolaşım ve en mükemmel ifadesi para olan bu düzeyden— öteye gitme eğilimini ve potansiyelini kazanır. Fakat bu düzeyde fark henüz sadece **yüzeysel** bir ayırım, salt biçimsel bir farklılıktır. Ne kadar elle tutulur hale gelirse gelsin para bile yine de bir me-

---

sırf «yararlılık» sözcüğünü ortaya atmakla bir şey yaptığını sanmak doğru olur. Hepsinden önemlisi, her bölümün analizinde kullanım değerinin ne ölçüde bir önvarsayım olarak ekonominin ve onun biçimsel belirlemelerinin dışında kaldığı, ne ölçüde onlara dahil olduğu açıkça ortaya konmak zorundadır. Proudhon'un saçmalıkları için bk. Felsefenin Sefaleti. *Şu kadarı kesindir: mübadelede (dolaşımda) meta —kullanım değeri— fiyat biçiminde ortaya çıkar; bunun fiyatının yanısıra aynı zamanda bir meta, bir ihtiyaç maddesi olduğunu ayrıca söylemeye gerek yok. Bu iki belirleme tikel kullanım değerinin metaın doğal sınırlılığı olarak kendini göstermesi ve dolayısıyla metaın mübadele değerini aynı zamanda metaın dışında ayrı bir varlık —para— olarak vazetmesi hususu dışında, birbiriyle kesinlikle ilişki içinde değildir. Öte yandan para da bir metadır, içerik olarak bir kullanım değerine sahiptir.* [*Marx'ın notu*]

tadır ve ötekinden tek farkı mübadele değerini daha tam bir biçimde ifade etmesidir; ve tam bundan dolayıdır ki, geçer akçe niteliğiyle, başlı başına **mübadele değeri** olma özelliğini kaybeder ve salt kullanım değeri haline gelir — adıgeçen kullanım değeri metaların fiyatını belirlemek vb. bile olsa. Metin iki belirlemesi henüz birbiriyle dolaysız özdeşlik ve dolaysız ayırım içindedirler. Birbirinden bağımsız iki öge olarak birbiriyle ilişkiye girdiklerinde, iki ilişki sözkonusudur: ya **pozitif**, ki bu durumda meta, tüketim maddesi haline gelerek ekonomik sürecin bir ögesi olmaktan çıkar; ya da **negatif**, ki bu durumda para, **delilik** haline gelir —ama ekonominin asli bir ögesi olarak, toplumların pratik yaşamını belirleyen bir delilik.

Mübadele değerinin basit dolaşımda realize edilmesinin sözkonusu olmadığını daha önce görmüştük.[40] Bunun nedeni, mübadele değerinin karşısına kullanım değerinin bu sıfatla çıkmaması, bizzat onun tarafından kullanım değeri olarak belirlenmiş olarak gözükmemesidir; öte tarafta kullanım değeri de bu niteliğiyle mübadele değeri ile ilişki içinde değildir, belli bir mübadele değeri edinmesi ancak kullanım değerlerinin ortak yönünün —emek süresi olma özelliğinin— ona dışsal bir ölçüt olarak uygulaması sayesindedir. İkisinin birliği henüz dolaysız olarak karşıtlığa, karşıtlıkları dolaysız olarak birliğe dönüşür. Şimdi kullanım değerinin mübadele değeri tarafından kullanım değeri olarak belirlenmesi ve mübadele değerinin kullanım değeri aracılığıyla kendini dolayımlaması olayının vazedilmesi gerekmektedir. Para dolaşımında sadece mübadele değerinin çeşitli biçimler edinmesini (metaın fiyatı — para) ya da sadece

[40] Bk. Başlık 3., s. 243-244.

kullanım değerinin mübadele değerini —parayı— sırf geçici bir ara noktası olarak kullanarak biçim değiştirmesini (Meta — meta) gördük. Mübadele değeri ile kullanım değeri arasında gerçek bir ilişki sözkonusu olmadı. Meta, kendi başına —tikel haliyle— ne olduğu farketmeyen, tamamen raslansal, genel haliyle önvarsayılmış, ekonomik biçim ilişkisinin dışına düşen bir içerikti; bir başka anlatımla, ekonomik biçim ilişkisi gerçek içeriği kendi alanının dışında bırakan ve onu o niteliğiyle herhangi bir şekilde bağlamayan sırf yüzeysel bir biçim, tamamen biçimsel bir belirlemedir; bundan dolayı bu biçimsel belirlemenin kendisi para biçiminde elle tutulur bir varlığa kavuşacak olursa, kaşla göz arası herhangi bir doğa ürününe, gerek bireyle, gerekse bireylerarası ilişkilerle her türlü bağını kaybetmiş bir maden parçasına dönüşüverir. Maden parçası şüphesiz kendi başına herhangi bir toplumsal ilişkiyi ifade edemez; toplumsal karakterinin son kalıntısı olan geçer akçe olma özelliğini dahi kaybeder.

Sermaye ilişkisi çerçevesinde para ve bunun kullanım değeri (emek). Değerin kendinden hareketle kendini çoğaltması. — «Kimse bir kazanç elde etmedikçe sermayesini kullanmaz.»

Bizzat ilişkinin bir ucu olarak vazedilmiş olan kullanım değerinin karşısına çıkan mübadele değeri paradır, fakat bu para artık salt para rolünde değildir, **sermaye** haline gelmiş paradır. Sermayenin ya da vazedilmiş **mübadele değerinin** karşısına çıkan **kullanım değeri** ya da meta da artık paranın karşısında gördüğümüz, biçimsel belirlemeden bağımsız, sırf tanımlanmamış herhangi bir içerik olan meta değildir. Bir defa, sözkonusu olan sermaye tarafından kullanılacak bir kullanım değeridir; yani sermaye bu nesneyle

mübadele edildiğinde, şu ya da bu metayla mübadele edilen paranın aksine, değer belirlemesini kaybetmeyecektir. Herhangi bir nesnenin sermaye için sahip olabileceği tek yarar, ancak ve ancak sermayenin varlığını sürdürmek ya da artırmak olabilir. Başlı başına elle tutulur biçim kazanan değerin —ya da zenginliğin genel biçiminin— tek işlevinin niceliksel olduğunu para bahsinde yeterince görmüştük: kendi kendini artırmak. [Elle tutulur biçim kazanan değer] ideal olarak tüm kullanım değerlerinin özüdür; ama daima belirli bir miktar para (burada, sermaye) olarak varolma zorunluğu, bu niceliksel sınırlama, bu ideal niteliğiyle çelişir. Dolayısıyla sınırlamayı sürekli zorlayarak aşmaya yönelmek, onun tabiatı gereğidir. (Tüketim zenginliği biçimindeki değer bundan dolayı, Roma İmparatorluğu döneminde olduğu gibi, tüketimi dahi hayalî bir sınırsızlığa ulaştırmaya çalışan sınırsız israf şeklinde ortaya çıkar — avuçla inci salatası yutmak vb.) Değer olma iddiasında tutarlı olan değer için, varlığını sürdürmekle artmak birbirinden ayrılamaz; varlığını sürdürebilmesi ancak kendi biçimsel belirlemesiyle, özündeki sınırsızlıkla çelişen niceliksel sınırlamayı sürekli aşmak yoluyla olur. Sermayenin nihaî amacı ancak zenginliği artırmak, yani kendi kendini büyütmek, çoğaltmak olabilir. Sınırlı bir para (ki nitekim para sahibi için para daima belli bir nicelikte bir paradır, belli bir tutardır) (bu konunun para ile ilgili bölümde incelenmiş olması lazım) ancak sonuçta parayı yokeden belli bir tüketim için yeterlidir. Ama zenginliğin genel temsilcisi sıfatıyla para için bu yetmez. Niceliği belirli, sınırlı bir para tutarı, ancak genel zenginliğin sınırlı bir temsilcisi ya da sınırlı bir zenginliğin temsilcisidir. Dolayısıyla, tanımı gereği sahip olması gereken, tüm doyumları, tüm me-

taları, maddi refah araçlarının tümünü satın alma kapasitesine aslında sahip değildir; «précis de toutes
41 les choses» değildir vb.. Zenginliğin ta kendisi, soyut biçimi, başlı başına geçerli değer olabilmesi için, niceliksel sınırlamasını sürekli olarak aşma eğilimini taşıması, sonsuz bir süreç olması gerekir. Tüm hayatiyeti bundan ibarettir; kullanım değerinden bağımsız olarak, kendi başına mübadele değeri olarak **varlığını sürdürmesi** ancak **sürekli artması** sayesinde mümkündür. (Bay iktisatçılar sermayede değerin varlığını sürdürmesi olayından artması olayına teorik geçişi
42 keşfetmekte, ya da bunu sadece bir sonuç ya da sadece bir tesadüf değil, temel bir belirleme olarak anlamakta Allahına zorluk çekerler. Örneğin Storch'un
43 bir «aslında» sözcüğüyle belirleyicilik ögesini devreye sokması. Gerçekte iktisatçılar bunu sermaye ilişkisinde asli bir öge olarak hesaba katmaya çalışırlar, ama bu, sermayeyi kâr getiren para diye tanımlayıp, sermayenin artışını kâr adı altında ayrı bir **ekonomik biçim** olarak ortaya atmak gibi bir vahşet yoluyla yapılmadıkça, ister istemez elçabukluğuyla ve son derece zayıf bir şekilde başarılır — bunları aşağıda iktisatçıların sermaye kavramının tanımlanmasına getirdikleri katkıları sırayla gözden geçirirken göstereceğiz. Kimse bir kazanç elde etmeden sermayesini kullanmaz meyanındaki zırvalara gelince, ya bunlardan çıkarılacak anlam iyi kapitalistler sermayelerini

[41] (Fr.) Her şeyin özü, özeti.

[42] Dolayısıyla artık-değer olayını kavramakta. Bk. Başlık 14.

[43] Bk. Henri Storch, **Cours d'economie politique**, Paris 1823, Tome 1, p. 154.
«Aslında (en effet) sözcüğün tam anlamıyla üretken niteliğini kazanabilmek için sınaî emeğin masrafı kadar üretmesi yetmez; ulusal serveti artıracak şekilde, bir fazlalık üretmesi gerekir.» (MELI)

kullanmasalar bile kapitalist kalırlar gibi bir hezeyandır, ya da evire çevire nihayet kazanç elde etmek üzere kullanılmanın bizzat sermaye kavramının özünde olduğu söylenmektedir. İyi güzel. Ama maksat bu olayı açıklamaktı.) — Bir para tutarı olarak para, niceliğiyle sınırlıdır. Bu sınırlılık, paranın sınırsızlığa yönelik olması gereken temel niteliğiyle çelişir. Para hakkında bütün bu söylediklerimiz, paranın tam potansiyeliyle gelişip ortaya çıktığı biçim olan sermaye için daha da geçerlidir. Sermaye için kullanım değeri, yani yarar, demek ki ancak onu artıran, çoğaltan ve böylece sermaye olarak varlığını sürdürmesini sağlayan bir şey olabilir.

Sermayenin içeriği nesnelleşmiş emek.
Karşıtı canlı ve üretken (değeri koruyan ve artıran) emek.

İkincisi. Özü itibariyle sermaye paradır, ama artık basit altın ve gümüş biçiminde, dolaşımdan ayrı ve dolaşımın karşısında duran para değil, tüm maddi içerikler —metalar— biçiminde varolan para. Sermaye halindeki para, o halde, kullanım değeri ile karşıtlık içinde değildir, çünkü [basit] paradan farklı olarak, kullanım değerleri biçiminde varolması zorunludur. Dolayısıyla, bu maddi varoluş biçimleri geçici birer biçimdir: kullanım değerleri kaybolduğu zaman mübadele değerleri de yoktur — fiilen kullanılmadıkları zaman, doğanın kendiliğinden süreçleri içinde kullanım değerlerini kaybederler; fiilen kullanıldıkları zaman ise daha da kesinlikle kaybolurlar. Bu bakımdan sermayenin muhatabı bir başka tikel meta olamaz; tikel bir meta sermayenin karşıtı olamaz, çünkü sermayenin kendi maddi içeriği zaten kullanım değeridir; şu ya da bu metaın ötesinde, her metadır.

Tüm metaların ortak özü, yani maddi bileşimleri ya da fiziksel belirlemeleri anlamında değil, birer **meta** ve dolayısıyla birer **mübadele değeri** olma sıfatıyla ortak özü, **nesnelleşmiş emek** olmalarıdır. **Nesnelleşmiş** emekten farklı olan tek şey ise **nesnelleşmemiş, henüz nesnelleşmekte olan** emek olabilir: öznel haldeki emek. Nesnel halde varolan, **geçmiş** emeğin karşısına ancak süre içinde varolan, şu **anki** emek konabilir. Süre içinde, canlı olarak varolması istenen emek ise ancak **canlı öznenin** bir yeteneği, potansiyeli olarak bulunabilir; yani **emekçinin** şahsında. Sermayenin karşıtı olarak ortaya çıkabilecek tek **kullanım değeri**, demek ki, **emektir**.

Üretken emek ve hizmet. — Üretken ve üretken olmayan emek. A. Smith vb. — Lauderdale'in hırsızlık anlayışı ve üretken emek.

(Daha doğrusu emek değil, **değer üreten**, yani **üretken** emek. Bu not ileride ortaya çıkacak konula-
44 ra önceden değinme niteliğindedir; peyderpey genişletilmesi gerekir. Sırf dolaysız ihtiyaçları karşılayan hizmet biçimindeki emeğin sermaye ile hiçbir ilişkisi yoktur ve sermayenin ilgilendiği emek bu değildir. Kapitalistin biri kuzu çevirmek için odun kestirdiğinde, gerek kendisinin oduncuyla gerekse oduncunun kendisiyle olan ilişkisi, basit mübadele ilişkisidir. Oduncu ona hizmetini, yani sermayeyi artırmayan, aksine tüketen bir kullanım değeri sunar, o da buna karşılık oduncuya para biçimi altında bir başka meta verir. Aynı durum, üreticinin bir başka şahsa doğrudan para karşılığında sattığı ve o şahıs tarafından tüketilen tüm hizmetler için geçerlidir. Sözkonusu olan **gelir** tüketimidir ve bu haliyle her zaman için sermaye do-

[44] İlerde: Bk. Başlık 7., s. 391-92; Başlık 10 vb.

laşımına değil, basit dolaşıma girer. Taraflardan biri öbürünün karşısında kapitalist sıfatıyla çıkmadığı sürece, ifa edilen hizmet üretken emek kategorisine girmez. Orospudan papaya kadar koskoca bir asalak takımı burada sayılabilir. Ama yalnız bunlar değil, namuslu ve «çalışkan» lumpenproletarya da aynı kategoridedir; örneğin liman kentlerinde hizmetlerini sunan hamal vb. kalabalığı vb.. Parayı temsil eden taraf hizmeti sadece eline geçer geçmez kaybolacak olan kullanım değeri yüzünden istemektedir; öte yandan hamal da parayı istemektedir ve para veren metayla, meta veren de parayla ilgili oldukları için aralarında sadece basit dolaşımın iki tarafı olarak bir ilişki sözkonusudur; hamalın parayla, yani zenginliğin genel biçimiyle ilgilenen taraf olarak, geçici arkadaşının sırtından para kazanmaya çalıştığını, bunun ise, hele hizmete bir **kapitalist sıfatıyla** değil alelade insanî zaaflarının bir sonucu olarak ihtiyaç duyduğu düşünülürse, bu «hesap adamına» fena halde dokunduğunu da ayrıca biliyoruz. A. Smith **üretken**
45 ve **üretken olmayan** emek arasında yaptığı ayrımda **esasta** haklıydı —burjuva iktisadı açısından haklıydı.
46 Öteki iktisatçıların itirazları ya götten çıkmadır (ör-
47 neğin Storch; Senior daha da beter, vb.)— her eylem ne olursa olsun sonuçta bir şey üretir biçiminde, doğal anlamda ürünle ekonomik anlamda ürün birbirine karıştırılır; bu hesapla yankesici de, dolaylı olarak ceza hukuku kitapları ürettiğine göre, üretken bir emek-

[45] Bk. **Wealth**,

[46] G.ç.: Selchbeutelei.

[47] Bk. H. Storch, **Considérations sur la nature du revenu national**, Paris 1827, p. 38-50. N. Senior, **Principes fondamentaux d'economie politique**, Paris 1836, p. 284-308. (MELI)

çi olur; (en azından bu mantık, hırsızlığa engel olduk-
48 ları için hakimleri üretken emekçi sayan mantıktan
daha kötü değil). Ya da modern iktisatçılar öylesine
burjuva dalkavuğu kesilmişlerdir ki birisi burjuva-
49 nın kafasındaki bitleri ayıklasa ya da kıçını yalasa,
kalın kafasının ertesi gün yazıhanede daha iyi çalış-
masını sağlayacağı için bunun da üretken emek ol-
duğunu iddia ve ispat ederler. Tutarlı iktisatçılar bun-
dan dolayı doğal olarak —fakat aynı zamanda an-
lamlı bir şekilde— sözgelimi lüks eşya mağazasında
çalışan işçileri üretken işçi sayarken, aynı lüks eş-
yayı tüketen tiplere işe yaramaz asalaklar yaftasını
yapıştırmak zorunda kalırlar. Yani aslına bakılırsa, bu
işçiler efendilerinin sermayesini artırdıkları oranda
üretkendir; emeklerinin ürettiği maddî sonuç açısın-
dan ise işe yaramazlar. Aslında tabiî üretmek zorun-
50 da olduğu bok parçası ne bu «üretken» işçiyi ilgilen-
dirir, ne de kendisini çalıştıran ve şahsen bu hırdavata
zırnık kadar önem vermeyen kapitalisti. Maamafih
daha dikkatli analiz edildiğinde, üretken işçinin tam
tanımının aslında şu olduğu ortaya çıkar: tam, kapi-
talistine mümkün olan en yüksek kazancı sağlama-
sına imkân verecek kadar yiyen ve fazlasını talep
etmeyen kişi. Bütün bunlar gayrı ciddi. Konu dışı. Ama
üretken ve üretken olmayan konusuna ileride tekrar
dönülecek.)

[48] Bk. Lauderdale, **Recherches sur la nature et L'origine de la richesse publique**, Paris 1808, p. 109-111. Earl of Lauderdale (1759-1839): Gerici İngiliz siyaset adamı. Vülger iktisatçı bir bakış açısından Smith'i ve onun üretken-üretken olmayan emek ayrımını eleştirdi. (MELI)

[49] K.y.: den Schwanz reiben.

[50] B.p.: Scheissareck.

Başlık 7. : [Sermaye ile Emek Arasındaki İlişki]

GİRİŞ:

Sermaye ile emek arasındaki ilişki, bir önceki başlıkta geliştirilen sermaye kavramı çerçevesinde incelenecektir. Sermaye, para kazanan paradır. Buna göre, 1) sermaye paradır ve parayı tanımlayan özgül işlevi yerine getirerek, belli bir kullanım değeri olan bir metaı, eşdeğerini verip satın alır; tikel bir kullanım değerine çevrilir. 2) Sermaye böylece bir kullanım değeri haline gelir ve kullanım değerini tanımlayan özgül işlevi yerine getirerek, kullanılır. Sermayenin ayırıcı yönü işte burada ortaya çıkar: çünkü sermaye açısından, satın aldığı metaın tek kullanımı, para kazanmak, ya da *mübadele değeri üretmektir.*

Gelişmiş mübadele sistemi varsayıldığında, bu değer üretme işini yapabilecek bir tek meta düşünülebilir: emek. Dolayısıyla sermaye, 1) emek satın alır; 2) satın aldığı emeği kullanır ve değer üretir. Kapitalist üretim tarzı çerçevesinde, emekle bu ilişkiye girmeyen sermayelerin (ticarî ve malî sermaye) kârlarının, sınaî sektörde üretilen değerin kapitalist sektörler arasında bölüşülmesinin ürünü olduğu ilerde görüşülecektir.

Başlık 7, birçok bakımlardan *Grundrisse* metninin en önemli bölümüdür. Burada vurgulanması gereken bir nokta, Marx'ın 1850'lerde keşfettiği ve ekonomik teorisinin temel direğini oluşturan emek-gücü (emek kapasitesi, çalışma yeteneği) ve emek ayrımının, Marx'ın hayatında ilk kez bu sayfalarda formüle edildiğidir. Bu ilk formülasyonun bizim açımızdan en dikkate değer yönü, ayrımın tek başına alınıp oldukça basit bir şekilde sunulacak yerde, (kısmen Marx'ın bu ayrıma varış mantığını da yansıtacak biçimde) ayrıma götüren tüm mantıkî sürecin, adım adım izlenmiş olmasıdır. İlk sayfada, satılan emeğin mübadele değeri

ile kullanım değeri arasında yapılan ayrım, emek gücü-canlı emek ayrımının ilk adımı, ya da soyut ve «tohum halinde» ifadesidir. Kavramın tam içeriğiyle ortaya çıkması ise, Başlık 7. den 8.e geçiş noktasındadır. İşçinin, sattığı nesnenin (kendi çalışma yeteneğinin) değerinden daha fazlasını üretmek zorunda oluşu, dolayısıyla yaşaması için gerekenden daha fazlasını üretmesi, bunun artık-değer olarak kapitaliste maledilmesi ve bu süreçte, üretimde basit *kullanım değeri mantığının aşılması* konuları o noktada görülecektir.

Emek-gücü-emek ayrımının türetilişi, hem mantıkî, hem tarihî bir süreç olarak yorumlanmalıdır. Bölüm, bir yönüyle kapitalist toplumda hergün gerçekleşen bir sürecin soyut analizi ise, bir yönüyle de sermayenin ilk kez üretime el atışı olan manüfaktür döneminin analizidir. Bir yönüyle, yüzeydeki özgür ve eşit mübadele düzeninin temeldeki sınıfsal üretim yapısıyla nasıl zorunlu bir bağdaşım içinde olduğu, bir yönüyle de belli bir noktaya kadar gelişmiş para ilişkilerinin, hangi mantıkla gidip emeği ele geçirdiği ve bu ele geçirişin üretim yapısında ne gibi değişikliklere yol açtığı anlatılmaktadır.

Bölümün diyalektiği şöyle özetlenebilir:

1) Sermaye haline gelen para, kendi özgül kullanım değeri olan, yani değer üreten metaı —emeği— satın alır. (P-M) Burada basit bir mübadele sözkonusudur: alıcı, aldığı metaın kullanım değeriyle, yani emeğin kullanımı ile, yani canlı, fiilî emekle ilgilidir. Satıcı ise sattığı malın kullanımı üzerindeki tüm haklarını alıcıya devretmiştir; sadece sattığına karşılık elde edeceği mübadele değeriyle ilgilidir. Sözkonusu değer, ortalama olarak, satılan malın maliyetine, dolayısıyla işçinin çalışma yeteneğini üretmek için yapılan harcamaya eşittir.

O halde işçinin yeteneğini satmakla elde ettiği, tastamam bu yeteneği yeniden-üretmeye yeten bir değerdir. İşçi yeteneğini yeniden-üretmek *zorunda* olduğuna göre, (aksi halde aç kalır, ölür vb.) demek ki işçinin bu mübadelede hedefi olan para, başlı başına bir amaç değil, sadece varlığını ve gücünü sürdürmesi için gerekli maddeleri satın almaya yarayan bir araçtır. Bir başka deyimle işçinin hedefi *genel zenginlik* değil, tikel bir dizi kullanım değeridir. Bir önceki başlıkta, genel zenginlik kavramının yaratılışı, insanlık tarihinin büyük bir adımı olarak tanımlandı. İşte işçi sınıfının bu toplum biçimi çerçevesinde hedefleyebileceği «zenginlik», sanki bu büyük ve uygarlaştırıcı adım hiç atılmamış gibi, tıpkı kapitalizm öncesindeki gibi, varlığını sürdürmeye yö-

nelik bir dizi kullanım değeriyle, tikel doyumlarla sınırlıdır: konut, besin ve en temel hayatî ihtiyaçlar gibi. Kapitalizm tarihte ilk kez genel zenginliği, sınırsızca dinamik ve bütünsel üretimi, zenginliğin başlı başına bir amaç olarak kavranmasını getirmiştir. Ama bütün bunların «tepesi üstü» durduğu kapitalizmde, bu zenginliğin koşulu, geniş toplumsal kesimlerin bu çabanın, bu imkânın, bu yeteneğin, bu kafa yapısının *dışında* tutulmasıdır. Emeğin *tikel* kullanım değerlerine, sınırlı hedeflere yönelik olmaktan çıktığı bir üretim yapısında, emekçinin kendisi, emeğinin bu büyük tarihî misyonuna yabancıdır! Başlık 9 da bu temel olgudan türeyen çelişkiler görülecektir.

2. a) Para emeği satın alarak tikel bir nesneye dönüşür. Bu nesnenin kullanımı, üretim (M-M') sürecini verir. Para kavramında karşımıza çıkan çelişki, burada da kendini gösterecektir. Kısaca şöyle. Olayı 1'inci adımdaki basit mübadelenin bir devamı olarak ele alalım Para olgusunun zorunlu bir gereği olarak, para harcanmış ve genelliğini yitirerek *tikel bir* şeye dönüşmüştür. Satın almış olduğu şeyin *parayla* satın alınmış olduğu, bir *mübadele değeri* olduğu, bir mübadele sistemi içinde yeraldığı şimdi kimseyi ilgilendirmeyen, *biçimsel* bir olaydır. Kullanım anında, örneğin ekmeğin köleler tarafından mı, kapitalist fabrikada mı üretildiği hiç farketmez; bunun gibi paranın satın aldığı emek süreci de, genel zenginlik olan kökenini «unutan», *toplumsal biçimi* farketmeyen bir emek sürecidir. Tarih boyunca çeşitli biçimlerde olduğu gibi, birtakım tikel insanların, birtakım insanî ihtiyaçları karşılamak üzere, birtakım işe yarar kullanım değerleri üretmesidir. Bir başka deyimle, zenginlik genelleşir ve toplumsal bir nitelik kazanırken, üretim (emek) sürecinde, *ilk bakışta*, değişen bir şey yoktur.

Burada anlatılan, bir bakıma, manüfaktür sistemidir: sermaye haline gelen paranın, feodal ve hatta köleci ya da ilkel kabile ilişkileri içinde gerçekleşen emek süreçlerini satın alması ve fiilî emek süreci açısından, feodal bey vb. için değil de sermaye uğruna çalışıyor olmanın salt biçimsel bir değişim olması.[1] Ancak bundan da öte, en modern kapitalist üretimde bile, üretim fiilinin

[1] Günümüzden bir örnek vermek gerekirse, eskimo kabilelerinin geleneksel taş heykelciklerinin, Kanada ve ABD sermayesi için ciddi bir yatırım alanı haline gelişini düşünebiliriz. Bunda basit ticaretten öte, belli bir süre içinde x parça mal üretmek zorunda olan kabilenin fiilen sermayenin ücretli işçilerine dönüşmesi sözkonusur.

tarih boyunca özü değişmeden kalan basit, tikel bir eylem, bir kullanım değeri üretimi olarak kavranması, ve bunun zorunlu bir kavrayış olması sözkonusudur Kapitalizmin bakış açısından, kullanım değerleri üretimi, insanla doğa arasındaki ebedî bir ilişki olup, bunun hangi sınıfsal yapılar içinde gerçekleştirildiği biçimsel bir sorundur, bir eklentidir (bk. Başlık I.). Sınıf çelişkilerine duyarlı olan biri, olsa olsa diyebilir ki emekçinin ürettiği kullanım değerlerinin büyük kısmı emekçi olmayan toplum sınıflarının eline gitmektedir vb. Gözden kaçırılan, üretimin yapılış mantığının artık tarihte ilk kez kullanım değeri perspektifiyle (belli ihtiyaçlarımız var, dolayısıyla *bunları karşılamak için* üretim yaparız) sınırlı olmaktan çıktığı, sürekli yeni ihtiyaçların yaratılmasına yöneldiği, *yeni ihtiyaçlar* üretmenin üretimin en önemli dinamiği haline geldiği, ve bu yapı içinde yapılan üretimin artık bir *ihtiyaç karşılama* işi olarak görülemeyeceğidir. Bu görülmez, çünkü üretim fiilinin *yapılış süreci ve dolaysız ürünü* henüz toplumsallaşmamış, üreticilerin bizzat üretim fiilinde toplumsal ihtiyaçları sınırsızca yaratma ve karşılaması gerçekleşmemiş, kısacası üretim, genelin genel tarafından, ya da *toplumun toplum tarafından üretilmesi süreci* haline gelmemiştir. Üretimdeki büyük toplumsal devrim, kapitalizmde, boğulmuş ve tersyüz edilmiş bir biçimde gözükür.

Sermayenin üretime salt biçimsel bir değişiklik getirdiği, zorunlu ama aldatıcı bir görünümdür; yani sermayenin, emeğe el attığı halde eski *üretim tarzı* çerçevesinde yaşamını sürdürmeye devam etmesi (manüfaktür gibi) mümkün değildir Çünkü,

b) Bu anlayışla olaya bakıldığında, sermaye yokolur! Sermaye para kazanan paradır; paranın para kazanmasının koşulu ise, satın aldığı metaın, içerdiği değerden daha fazla değer üretmesidir. Bir başka deyimle emeğin, emekçiyi yaşatmak için zorunlu olandan daha fazlasını üretmesi. Dolayısıyla sermayeye dayalı üretimi, geçici ve konjonktürel birtakım kâr imkânları dışında, sistemli ve sürekli olarak yürütmenin ilk koşulu üretkenliği durmaksızın ve sınırsızca artırmak, ve üretkenlik «üretmeyi», üretimin en önemli bir ögesi haline getirmektir. Ancak bu sayededir ki sermaye, tuttuğu işçiyi, yaşaması için zorunlu olan sürenin üstünde, öldürmeden çalıştırabilir. İşte bu «üstü», yani *artık-emek*, binlerce yıllık bir üretim mantığının yıkılışının sembolüdür.

Sermayenin emekle mübadelesindeki iki ayrı süreç.
(Burada sermaye ile mübadele edilen şeyin
kullanım değeri de biçimsel ekonomik belirlemeye dahildir.)

Vazedilmiş mübadele değeri olarak sermayenin karşısında duran **kullanım değeri**, emektir. Sermaye
1 mübadeleye girer; yani sermayenin sermaye olarak varolması ancak **sermaye-olmayan** ile, sermayenin karşıtı, negatifi ile ilişkisi çerçevesinde sözkonusudur; onunla bu bağı içinde sermayedir. Sermayenin karşıtı ise, **emektir**.

Sermaye ile emek arasındaki mübadeleyi incelediğimizde bunun, birbirinden yalnızca biçimsel olarak değil, nitelikçe de farklı, hatta karşıt iki sürece bölünmüş olduğunu görürüz:

[1] Sermaye bir mübadele değeridir ve her mübadele değeri gibi, **mübadele değeri işlevi** göstermesi demek, bir kullanımın değerine, yani karşıtına, antitezine dönüşmesi, olumsuzlanması demektir. Sermayenin özgül *kullanım değeri* ise, *kullanıldıkça mübadele değerine* dönüşen özgül metadır. Marx'ın bu deyimleri («emek sermayenin kullanım değeridir» vb.) yarı-alaylı kullandığı söylenebilir.
Kullanılan bazı deyimlerden, Marx'ın bu «karşıt» deyimini «karşı cins» (sermayenin türünü yeniden-üretmek için «ilişkiye girdiği» karşı cins) gibi düşündüğü de anlaşılmaktadır.

1) İşçi sahip olduğu metaı, her meta gibi bir **fiyatı** olan bu kullanım değerini, emeği, sermayeden aldığı belli bir mübadele değeri tutarı, belli bir para tutarı karşılığında satar.

2) Kapitalist emeğin ta kendisini, değer üretici faaliyeti, üretken emeği alır; sermayenin varlığını sürdüren ve artıran, böylece sermayenin üretme ve kendini yeniden-üretme gücü haline gelen, bizzat sermayenin kendi bir gücü haline gelen bir güç elde eder.

Bu iki süreç arasındaki ayrım o kadar açıktır ki, ikisinin zaman içinde birbirinden ayrılmaları bile mümkündür; aynı anda gerçekleşmeleri hiçbir şekilde gerekmez. Birinci süreç ikincisi daha başlamadan tamamlanabilir ve genellikle de belli bir ölçüde tamamlanır. İkinci fiilin gerçekleşmesi üretimin gerçekleşip bitmesi demektir. Oysa ücretlerin ödenmesi bunu bekleyemez. Hatta bunu beklememesinin ilişkinin bizzat özünde olduğunu da ilerde göreceğiz.

Basit mübadele ve dolaşımda bu ikili süreç sözkonusu değildir. Eğer A metaı B parası ile, bu da tüketilmek üzere C metaı ile —yani A'nın mübadelesinin asıl hedefi olan nesne ile— mübadele ediliyorsa,
2 C metaının kullanımı, tüketimi, dolaşımın tümüyle dışındadır; ilişkinin biçimini kesinlikle ilgilendirmez; bireyin doğal varlığı çerçevesinde kişisel bir ihtiyacına tekabül eden bir nesneyle ilişkisini ifade eden, salt içeriksel bir rolü vardır. C metaının ne olduğu, ekonomik ilişkinin dışında kalan bir sorundur. Şimdi ise, tam tersine, **para karşılığında elde edilen şeyin**

[3] Sermaye haline gelen paranın satın aldığı tikel meta, tikelliği içinde geneli taşıyan, geneli yeniden-üreten bir metadır; kullanım değeri (yani kullanılışı) kapitalistin tikel şahsiyetini, özel ihtiyaçlarını değil, genelin yeniden-üretimini ilgilendirir; mübadele değeri üretir.

kullanım değeri özgül bir ekonomik ilişki olarak belirmekte ve para karşılığında satın alınan bu şeyin özgül kullanımı her iki sürecin de nihai amacını oluşturmaktadır. Demek ki daha bu noktadan, sermaye ile emek arasındaki mübadele ile basit mübadele birbirinden biçimsel bakımdan farklıdır; ortada iki farklı süreç vardır.

3 Şimdi bir adım daha atıp, sermaye ile emek arasındaki mübadelenin içerik bakımından basit mübadeleden (dolaşımdan) farkının ne olduğunu sorarsak, bu farkın dışsal bir bakış açısından ya da kıyaslamadan doğmadığını, gerçekte sermaye-emek mübadelesini oluşturan iki fiil arasındaki farkın zaten bizzat bu fark olduğunu görürüz. İkinci fiilin —ki bu fiil, sermayenin emeği asıl kendine malediş sürecidir— birincisinden farkı, sermaye ile emek arasındaki mübadele ile paranın iki meta arasında aracılık ettiği mübadele arasında bulunan farkın ta kendisidir. **Sermaye ile emek arasındaki mübadelede birinci fiil bir mübadeledir, bütünüyle bildiğimiz dolaşıma girer; ikincisi ise mübadeleden nitelikçe farklı bir süreçtir,** şu ya da bu biçimde, **bir mübadele çeşidi** diye adlandırılması ancak bir **suistimal** olabilir. İkinci fiil mübadelenin tam tersidir; öz itibariyle farklı bir kategoridir.

4 [[Sermaye. I. **Genellik:** 1) a) Paranın sermayeye dönüşmesi. b) Sermaye ve emek (**yabancı emek**

[3] Sermaye haline gelen para, ilk fiilde basit bir meta (kullanım değeri) satın alır gözükse de, ikinci fiilde görülür ki asıl «satın aldığı», yani mübadelenin içeriği, konusu, yine paradır — bu ise, mübadele olgusunun taban tabana zıddı bir olaydır. Paranın para satın alması, gerçekte bir satınalma değildir.

[4] Bk. Baş'ık 6. I. 1 a: Baş. 6; I. 1 b, c: Baş. 7; I. 2: Baş. 13-15 ve belki kısmen 8-15 (?); I. 3: Baş. 16; II ve III yazılmamıştır.

tarafından dolayımlanması). c) Sermayenin öğelerinin emekle ilişkisine göre analizi (ürün, hammadde, üretim aracı). 2) Sermayenin tikel biçimleri: a) sabit sermaye, dolaşan sermaye. Sermayenin dolaşımı. 3) Tekil sermaye: Sermaye ve kâr. Sermaye ve faiz. Kendi kâr ve faiz biçimlerinden ayrı, değer olarak sermaye. II. Tikellik. 1) Sermayelerin birikimi. 2) Sermayelerin birbiriyle rekabeti. 3) Sermayelerin yoğunlaşması (sermayeler arasındaki niceliksel farkın nitelik farkına dönüşmesi). III. Tekil bütünlük: 1) Kredi olarak sermaye. 2) Hisseli sermaye olarak sermaye. 3) Para piya-
5 sası olarak sermaye.

[..................]

Sermaye ile emek arasındaki mübadele. Parça ücretleri. Emek kapasitesinin değeri.

İşçi ile kapitalist arasındaki mübadele basit bir mübadeledir; her iki taraf verdiğinin eşdeğerini alır; biri bir para, öbürü ise **fiyatı** aynen ödenen para kadar olan bir meta elde eder. Kapitalistin bu basit mübadelede aldığı, bir kullanım değeridir: yabancı bir emeği kullanma hakkı. Bu mübadelede satıcı rolünde olan işçi için, sattığı metaın alıcı tarafından nasıl kullanılacağı, tıpkı herhangi bir başka metaın (kullanım değerinin) satıcısı için olduğu gibi, ilişkinin biçimsel niteliğini ilgilendirmeyen bir şeydir; bu açık. İşçinin sattığı, nitelikleri belirli, belli işlere uygun vb. emeğinin kullanım hakkıdır.

Kapitalistin bu emeği ne yapacağı kimseyi ilgilendirmez — şüphesiz emeği özgül koşullarına göre

[5] Bundan sonra sermaye-toprak mülkiyeti-ücretli emek ilişkileri üzerine, s. 316-317'nin tekrarı olan birtakım gözlemlerle, iktisatçı Wakefield'in sömürge ve pazarlar konusundaki görüşlerini içeren 4 sayfa bulunmaktadır.

kullanacağı ve kullanım hakkının **belli** bir emekle ve **belli bir süreyle** (şu kadar emek süresi) sınırlı olduğu kabul edilmiştir. Gerçi parça başına ödeme sistemi işçi üründen belli bir pay alıyormuş gibi bir görünüm yaratabilir. Oysa bu sadece zamanı ölçmenin bir başka biçimidir (12 saat çalışacaksın denecek yerde, parça başına şu kadar alacaksın, yani çalıştığın süreyi çıkardığın parça sayısıyla ölçeceğiz denir) ve ilişkinin genel niteliğini incelediğimiz bu noktada tamamen konu dışıdır. Kapitalist işçiyi fiilen çalıştırmaksızın, örneğin yedek işgücü bulundurmak ya da rakiplerini bu işgücünden mahrum etmek amacıyla, sadece kullanma hakkını elde etmekle yetinse bile mübadele bütünüyle tahakkuk etmiş sayılır (sahneye çıkarmak için değil, rakip tiyatroda sahneye çıkmasına engel olmak için bir şarkıcıyla mevsimlik kontrat yapan tiyatro direktörleri gibi). Denebilir ki işçinin eline, para biçiminde, zenginliğin genel biçiminin belli bir miktarı geçmektedir ve bunun azlık ya da çokluğuna göre işçinin toplumun genel mülkü üzerindeki payı da küçük ya da büyük olacaktır. Ama bu azlık ya da çokluğun nasıl belirlendiği, elde edeceği para tutarının nasıl ölçüldüğü ilişkinin genel yapısını o kadar az ilgilendirir ki, doğrudan doğruya bu ilişkinin analizinden türetilmesi bile mümkün değildir. Genelde metaın mübadele değerini, alıcının metaı **kullanış** tarzı değil, metaın bizzat kendi içerdiği nesnelleşmiş emek miktarı belirler; yani burada, bizzat işçinin kendisini yenidenüretmek için harcanan emek miktarı. Çünkü işçinin alıcıya sunduğu kullanım değeri ancak kendi bedeninin bir yeteneği, bir kapasitesi olarak varolabilir; ondan ayrı, kendi başına bir varlığı yoktur. [Sattığı metada] nesnelleşmiş olan emek, gerek bu emek

kapasitesinin varolmasını sağlayan fiziksel varlığı, yani kendi bedenini canlı tutmak, gerekse bu fiziksel varlığı sözkonusu kapasiteyi geliştirecek şekilde eğitmek için gereken nesnelleşmiş emektir. Mübadelede alacağı değer miktarının, para tutarının ölçüsü, genelde budur. İşçi ücretlerinin nasıl, bütün meta-
6 larda olduğu gibi, işçiyi işçi olarak üretmek için gerekli olan emek süresiyle ölçüldüğünü daha ayrıntılı olarak ilerde inceleyeceğiz.

Ücretli işçinin genel zenginlikten alacağı pay sadece nicelikçe sınırlı.

Dolaşımda, bir metaı para karşılığında satıp o parayla meta satın aldığım ve ihtiyacımı giderdiğim anda süreç sona erer. İşçi için de durum böyledir. Buna karşılık işçi aynı sürece baştan başlayabilir, çünkü hayatiyeti, yaşıyor olması, onun kullanım değerini belli bir süre boyunca —tükenip bittiği güne kadar— durmaksızın yeniden canlandıran ve aynı mübadeleye yeniden başlamak üzere durmaksızın sermayenin karşısına çıkmasını sağlayan kaynaktır. Dolaşımda özne olarak rol oynayan her birey gibi, işçi de bir kullanım değerinin sahibidir; işçi bu kullanım değerini satarak, kendi dolaysız tüketim ihtiyaçlarını karşılayacak metalara dönüştüreceği bir para, yani mülkün genel biçimini elde eder. Demek ki işçi, sahip olduğu kullanım değerini zenginliğin genel biçi-

[6] Şu aşamada sermayenin karşısında duran, öylecene verili, nasıl oluştuğu bilinmeyen, herhangi bir işçidir. Sermayenin dâvâsı, bu işçinin bu varlığının yeniden-üretilmesini sağlamaktır. İlerde işçinin işçi olarak varlığının, işçi sınıfının nasıl sermaye tarafından üretildiği görülecektir. Proleterleşme, nüfus artışı, işçinin eğitimi vb. gibi sorunlar orada tartışılacaktır. Bk. Başlık 8., kısmen 9., 10., ve özellikle 12.

mine çevirebildiği sürece, genel zenginlikten verdiği
7 eşdeğerle orantılı bir pay alacaktır. Sadece nicelik bakımından sınırlı olan bu pay, gerçi her mübadelede olduğu gibi, sonucta niteliksel bir sınıra dönüşür. Buna karşılık işçi ne belli nesnelerle ne de belli ihtiyaç giderme yöntemleriyle sınırlandırılmış değildir. Tüketimin çerçevesi nitelik değil sadece nicelik bakımından saptanmıştır. Bu olgu onu köle, serf vb.den ayırır. Tüketim tabiatile dönüp üretimi belli bir ölçüde etkiler; ama bu etki herhangi bir meta satıcısını ne kadar ilgilendirirse işçiyi de o kadar ilgilendirecektir; basit dolaşım düzeyinde —ki bu ana kadar gelişmiş olarak gördüğümüz *tek* düzey *budur*— bu etki ekonomik ilişkinin sınırları dışında kalır. Mamafih geçerken şimdiden şu kadarına da değinebiliriz ki, işçinin tüketiminin nitelik değil sadece nicelik bakımından ve ancak niceliğin dolayımıyla nitelik bakımından sınırlanmış olması, ona bir tüketici olarak da üreticilerin sözgelimi Antik ya da Ortaçağda ya da bugün halen Asya'da sahip oldukları önemden çok farklı nitelikte bir önem kazandıracaktır. (Sermayenin analizinin daha ileri aşamalarında özellikle tüketim ile üretim arasındaki ilişki daha yakından incelenmeli.) Ama dediğimiz gibi, bunun yeri henüz burası değil.

[7] İşçiye, kölenin aksine belli nitelikte ihtiyaç maddeleri değil, herhangı bir ihtiyaç maddesine (niteliğe) dönüştürülebilecek bir para (nicelik) verilir. Bu, işçinin giderek ihtiyaçlarının alanını genişletebilmesinin, bir alıcı (tüketici) olarak, kendi patronu dışındaki kapitalistlerle ilişkiye girmesinin ve o kapitalistlerin, kendi üretimlerini genişletebilmek amacıyla işçinin ihtiyaçlarının alanını genişletmeye çalışmalarının (reklâm vb.) önkoşuludur. Marx az sonra bu olayı sermayenin «uygarlaştırıcı cephesi» ve «tarih önündeki mazereti» diye adlandıracaktır.

İşçinin aldığı eşdeğer, para.
Dolayısıyla sermaye ile eşitlik içinde.

Bir başka husus, metaının karşılığını para biçiminde, genel zenginlik biçiminde alan işçinin bu mübadelede herhangi bir mübadeleci gibi kapitalist ile eşitlik içinde olmasıdır —en azından görünürde öyle. Aslında bu eşitlik daha baştan bozuktur, çünkü görünürde basit olan bu mübadelede, aslında işçi-kapitalist ilişkisi, yani mübadele değerinden spesifik olarak farklılaşan ve onun antitezi olan kullanım değeri
8 varsayılmıştır; yani işçi, daha baştan, metaın kullanım değerinin ekonomik ilişkiyi ilgilendirmediği basit mübadele ilişkisinin dışında, farklı nitelikte bir ekonomik ilişki içindedir. Yine de işçi ve bir ölçüde kapitalist açısından bu eşitlik hayalî geçerliğini korur ve dolayısıyla ilişkiyi fiilen etkileyerek, işçiye öteki toplumsal üretim tarzlarındaki emekçilerden özde farklı bir işlev kazandırır.

Fakat mübadelede amacı ihtiyaçlarını karşılamak.
Para kendisi için sadece d o l a ş ı m a r a c ı .

Asıl önemli olan, işçi açısından mübadelenin amacının, ihtiyaçlarını gidermek olduğudur. Mübadelede hedefi dolaysız ihtiyaçlarını karşılamaktır, başlı başına mübadele değeri değil. Gerçi eline para geçer, ama salt geçer akçe işleviyle, salt kendini yokedip kaybolan bir araç olarak. İşçinin mübadelede elde ettiği demek ki, mübadele değeri değil, zenginlik değil, ihtiyaç maddesidir; yaşamını sürdürmesi için, fiziksel, toplumsal vb. ihtiyaçlarını gidermesi için gereken nesnelerdir. Kendi emeğinin üretim maliyetini karşılayan belli bir miktar ihtiyaç maddesi, nes-

[9] Bk. not 1. Özgül işlevi, sermaye için değer üretmek olan emek.

nelleşmiş emektir. Elden çıkardığı ise, kendi emeğinin kullanım hakkıdır.

İşçinin tutumluluk, kemerleri sıkma yoluyla zenginleşmesi. — Sermayenin önkoşulu işçinin değersiz ve değerden yoksun oluşu.

Buna karşılık, basit dolaşımda dahi dolaşım aracının para niteliğini kazanabildiği ve dolayısıyla, emeği karşılığında dolaşım aracı elde eden işçinin bunu biriktirerek, dolaşımdan çekerek vb. paraya dönüştürebileceği; mübadelede kaybolup gidecek bir araç yerine, zenginliğin elle tutulur genel biçimine çevirebileceği söylenebilir. Aynı bakış açısından, işçinin sermaye ile mübadelesinde asıl hedefinin —ve dolayısıyla mübadelenin işçiye kazandırdığının— ihtiyaç maddesi değil zenginlik olduğu, tikel bir kullanım değeri değil başlı başına mübadele değeri olduğu ileri sürülebilir. Bu durumda işçinin kazancını mübadele değeri haline getirmesi, ancak —genelde, eşdeğerlerin mübadelesi olan **basit dolaşımın bir ürünü olarak**
9 zenginliğin ortaya çıktığı tek yol **olarak gözüken**— zenginliğin **biçimi** uğruna fiili doyumlardan vazgeçme yoluyla, yani kemerleri sıkıp, tasarruf edip, tüketimi kısıp, dolaşıma verdiğinden daha azını dolaşımdan çekmesi yoluyla olabilir. Dolaşımın sunduğu tek zenginleşme imkânı budur. Kemer sıkma bundan sonra artık basit dolaşım çerçevesini aşan daha aktif biçimlerde, işçinin dinlenme süresinden, işçi olarak varlığı dışında kalan hayatından kısıntı yapması olarak; dolayısıyla mümkün olan en yüksek oranda sadece bir

[9] Basit dolaşımda, eşdeğerlerin mübadelesi yasası gereğince, değer elde etmenin tek yolu, eşdeğeri olan (canlı, ya da geçmiş-nesnelleşmiş) emeği harcamaktır; sermayenin özü ise, **değer kazanan değer** olmaktır, yani eşdeğerlik yasasının inkârıdır.

işçi olarak varolması ve böylece mübadele eylemini daha sık yenilemesi ya da ortaya nicelikçe daha çok emek koyması, kısacası **çalışkanlık** biçiminde ortaya çıkabilir. Bundan dolayıdır ki bugünün toplumunda çalışkan olma, **tasarruf etme** ve **kemerleri sıkma** talebi, kapitalistlere değil işçilere yöneltilmektedir — üstelik talebi yöneltenler de kapitalistlerdir. Çağdaş toplumun talebi şöyle bir paradokstur: Kemerleri sıkması gereken, mübadelede amacı zenginleşmek olan taraf değil, ihtiyaç maddeleri olan taraf olmalıdır. [10] Kapitalistlerin ihtiyaçlarından «fedakârlık» edip bu sayede kapitalist oldukları şeklindeki hayale gelince, sadece sermayenin feodal vb. ilişkiler içinde oluşmakta olduğu ilk dönemde herhangi bir anlamı olan böyle bir zorunluk ve böyle bir model, modern iktisatçıların sorumluluk hissine sahip olanları tarafından terkedilmiştir. İşçinin tutumlu olması istenir, tasarruf sandıkları vb. üzerine büyük yaygaralar kopartılır. (Bu konuda iktisatçılar bile kabul ederler ki, asıl amaç yine zenginlik değil, sadece harcamaların daha akıllıca planlanmasıdır; öyle ki işçiler yaşlılıklarında ya da hastalık, kriz vb. durumlarında muhtaçevlerine, devlete, hayır fonlarına yük olmasınlar — kısacası kapitalistin başına asalak kesilecekleri yerde, işçi sınıfının cebinden beslensinler; kısacası kapitalistler için kemerleri sıkıp onların üretim masraf-

[10] Bk. Başlık 11. Sermayenin kendine özgü birikme yöntemi, sermaye olarak yatırılıp «para kazanan para» olmak, yani sermaye tarafından artık-değer biçiminde biriktirilmektir. Bu kısır döngüye girmek için gereken ilk sermaye ise, şüphesiz sermayeye özgü olmayan yöntemlerle biriktirilmek durumundadır; çünkü bunu artık-değer yöntemiyle biriktirecek daha önceki bir sermaye sözkonusu değildir. Dolayısıyla sermayenin bu ilk birikim yöntemleri, sermayenin özgül işleyiş tarzı diye sunulamaz.

larını azaltsınlar.) Öte yandan hiçbir iktisatçı, işçinin **genelde**, yani **işçi sıfatıyla** bu talebe uyması, bunu bir **kural** olarak benimsemesi halinde* (bireysel bir işçinin genelde, işçi sıfatından bağımsız olarak ne yaptığı ve ne yapabileceği **kural** değil **istisnadır**, çünkü ilişkinin belirleyici yapısını ilgilendirmez) bunun, amacıyla tamamen çelişen bir yöntem olacağını, işçiyi doğrudan doğruya bir İrlandalı düzeyine, sermayeyle alışverişinde tek amacı en hayvansal minimum ihtiyaçlarını gidermek olan bir işçi düzeyine düşüreceğini inkâr etmez. Kullanım değeri yerine zenginliği amaçlayan işçi, demek ki zenginleşememek bir yana, arada kullanım değerini de kaybedecektir. Çünkü kural olarak, çalışmanın maksimuma çıkartılıp tüketimin minimuma indirilmesi —yani kemerleri sıkmanın ve para kazanmanın en üst düzeyi— işçinin maksimum emek için minimum ücret olmasından başka bir şey demek değildir. İşçinin çabalayıp kendini sıkmakla ulaşabileceği sonuç, kendi emeğinin ortalama üretim maliyeti **düzeyini** ve dolayısıyla emeğinin fiyatını düşürmektir. İrade, fiziksel güç ve dayanıklılık, açgözlülük vb. sayesinde dolaşım aracını paraya dönüştürmeyi başarması ancak istisnadır — işçi sınıfının ve onun genel varoluş koşullarının bir istisnası. Tüm işçiler ya da çoğunluk çok fazla çalışkan olursa (üretimin en önemli ve en ileri dallarında çalışkan-

11 * *Aynı zamanda toplam tüketime, dolayısıyla üretime, dolayısıyla sermayeyle girişebilecekleri mübadelelerin sayısına ve hacmine, ve dolayısıyla da birer işçi olarak bizzat kendi kendilerine verecekleri zararları burada hesaba katmıyoruz. [Marx'ın notu]*

[11] Bk. not 7. İşçi tüketimi kısarsa toplam talep; dolayısıyla toplam üretim; dolayısıyla toplam istihdam azalır. İşçiler işsiz kalır.

lığın kişilerin keyfine göre ayarlanmasının tarihe karıştığı modern sanayide eğer halâ böyle bir şey sözkonusu ise) metaların değerini değil, sadece niceliğini, yani ondan talep edilen kullanım değeri miktarını artırmış olurlar. Hepsi tasarrufa başlasa, genel bir ücret düşüşü kısa zamanda akıllarını başlarına getirir; çünkü herkesin tasarrufta bulunabilmesi kapitaliste ücretlerin genel olarak çok yüksek olduğunu, işçilere, sattıkları metaın eşdeğerinden daha fazlasını verdiğini gösterecektir; basit mübadelenin özü ise —ki burada işçi ile kapitalist arasında bu ilişki sözkonusudur— kimsenin dolaşımdan çektiğinden fazlasını dolaşıma katmaması ve fakat aynı zamanda, ancak dolaşıma kattığı kadarını dolaşımdan çekebilmesidir. Bireysel bir işçinin ortalama düzeyin üstünde, işçi olarak yaşaması için zorunlu olanın ötesinde **çalışkan** olması, ancak bir başkasının ortalamanın altında durması, tembel olması sayesinde mümkündür; tasarruf edebilmesi, öte yandan bir başkasının savurgan olmasına bağlıdır. Tutumlu olmakla ortalamada kazanacağı tek şey, fiyat dalaglanmalarına (dönemsel yükselme ve alçalmalara) daha iyi dayanabilmektir; yani tüketimini daha iyi planlayabilir, ama zenginlik biriktiremez. Kapitalistlerin istediği de aslında budur. İşçiler işlerin iyi gittiği dönemlerde yeterince tasarrufta bulunmalıdırlar ki kötü dönemlerde iyi kötü yaşayabilsinler, «sıkıntılara», ücret düşüşlerine katlanabilsinler. (Böylece ücret daha da düşürülebilsin.) Demek ki işçiler mümkün olan en minimum düzeyde yaşasınlar ki kapitalistler krizleri daha kolay atlatabilsin vb.. Hem salt birer emek makinası olsunlar, hem de mümkün olduğunca kendi amortisman giderlerini kendileri karşılasınlar. Bunun yaratacağı düpedüz hayvanlaşma bir yana (ki böyle bir

12 hayvanlaşma soyut biçimde, yani para, istif edilmiş para biçiminde zenginlik edinme uğraşını bile imkânsız kılacaktır) (ve üstelik işçinin daha yüksek doyumlardan, hattâ kültürel doyumlardan pay alması, çıkarları uğruna mücadele vermesi, gazete okuması, konferanslara katılması, çocuklarını eğitmesi, zevklerini geliştirmesi vb. gibi, kendisini köleden ayırdeden tek faktör olan uygarlık payı, ekonomik açıdan ancak işlerin iyi gittiği ve belli bir ölçüde tasarrufun sözkonusu olabildiği dönemlerde zevklerinin çerçevesini genişletmeyi başarmasıyla mümkündür) bu bir yana, işçi nefsini yeterince köreltip parasını biriktirmeyi başarır ve taleple orantılı olarak sayıları artan lumpenproletarya, yankesiciler vb. için ikramiyeler düzse bile, bu kez biriktirdiği parasını — normal olarak bu para minimum faiz ödeyen resmî tasarruf saydıklarının boyutlarını aşamayıp kapitalistlerin tasarruflarından büyük faizler çekmelerine yardım etmekten, ya da devlet tarafından yenmekten başka işe yaramayacak ve böylece tek işlevi rakiplerinin gücünü ve kendi bağımlılığını artırmak olacaktır; bu boyutları aşsa bile — parasını saklamanın ve kârlı kılmanın tek yolu bankaya yatırmak vb. ve böylece, bolluk dönemlerinde hayatın bütün zevklerinden vazgeçip sermayenin gücünü artırmak için çalıştıktan sonra, bu kez kriz geldiğinde mevduatlarını kaybetmek olacaktır; nasıl yaparsa yapsın, tasarrufu kendisi için değil, **sermaye içindir.**

[12] *Soyut biçim: gerçek, fiilî zenginliklerden soyutlanmış zenginlik.* Bunun ötesinde gerçek zenginlik ise, şüphesiz bu zenginliğin bir anlam taşıyabilmesi için gereken ihtiyaç ve doyum **yeteneklerinin** gelişmesini gerektirir. Okuma bilmeyen biri için, kitap bir zenginliklik değildir.

Bunların burjuva «hayırseverliğinin» riyakârlıkları olarak, işçileri fazilet yoluyla kazıklama işlevi bir yana, şurası bir gerçektir ki her kapitalist, işçilerinin tasarrufta bulunmasını ister — ama sadece **kendi** işçilerinin, yoksa geri kalan **işçiler aleminin** değil; çünkü kendi karşısında işçi rolünde olan birincilerdir, ikincileri tüketici rolündedir. Bu yüzden kapitalist, tüm «fazilet» lakırdılarına karşın, bu ikincilerde tüketimi tahrik etmek, yeni ihtiyaçlarla beyinlerini yıkamak, mallarını daha arzu edilir hale getirmek vb. için elin-
13 den geleni esirgemez. Sermaye-emek ilişkisinin, özünde uygarlaştırıcı olan cephesi budur ve sermayenin hem tarih önünde mazereti, fakat aynı zamanda günümüzdeki kuvveti buna dayanır. (Üretim ile tüketim arasındaki bu ilişki sermaye ve kâr vb. başlığı altında analiz edilecek.) (Ya da belki sermaye birikimi ve rekabet konusunda.) Maamafih bunlar konuya epey yabancı gözlemler olup, burada bizi ilgilendirmeleri ancak riyakâr burjuva hayırseverliğinin taleplerinin kendi içinde çelişkili olduğunu ve dolayısıyla söylemek istediğinin tam tersini —yani işçi-sermaye mübadelesinde işçinin basit dolaşım ilişkisi içinde olduğunu ve zenginlik değil sadece dolaysız tüketime giden ihtiyaç maddeleri elde ettiğini— ispatladığını gösterdikleri içindir.

[13] Bk. not 7. Sermayenin tarihî misyonu öncelikle üretici güçleri geliştirmek değil, üretimdeki artışın gerçekleşebilmesinin ve herhangi bir anlam taşımasının koşulu olan, bu yeni üretimlere tekabül eden **yeni ihtiyaçların** yaratılmasıdır. Uygarlık yeni makinelerin vb. üretilmesi değil, **yeni insanların** yaratılması, insan ihtiyaçlarının «bir lokma, bir hırka, bir dam» çerçevesinin bu hayvansal ihtiyaçların ötesine geçerek, insani, tarihi, toplumsal süreçlerde yaratılmış ihtiyaçlar haline getirilmesidir. Bu olmadan üretici güçler gelişemez; ihtiyaç yaratılmadıkça üretim büyüyemez. Bu konu için bk. Başlık 8., özellikle sayfa 421.

Talebin ilişkinin kendisiyle çelişkide olduğu şundan bellidir:* İşçinin tasarruflarının salt dolaşımın eseri olarak —ancak eninde ya da sonunda zenginliğin gerçek maddî içeriğine, doyumlara vb. çevrilmekle realize edilebilen biriktirilmiş para olarak— kalmaması için, bu biriktirilmiş paranın da sermaye haline gelmesi, yani emek satın alması, emeği kullanım değeri olarak görmesi şarttır. Demek ki sermayenin karşıtı olan emek ve kendi karşıtına dönü-
14 şen —emeğin antitezi haline gelen— emek önvarsayılmaktadır. Sermaye haline gelebilmek için, bu emeğin, yine sermayenin karşıtı olarak sermayenin karşısına çıkan emeğe ihtiyacı vardır; tüm yapılan, aşıldığı iddia edilen karşıtlığı bu kez bir başka noktada varsaymaktır. Demek ki daha ilk ilişkide de işçinin mübadelesinin hedefi ve ürünü kullanım değeri, ihtiyaç maddesi, dolaysız ihtiyaçların karşılanması, dolaşıma sokulanın eşdeğerinin tüketilmek üzere dolaşımdan çekilmesi olmasaydı —ki basit mübadelenin ürünü bundan başka bir şey olamaz— emek serma-

* *Son zamanlarda büyük bir şeymiş gibi öne sürülen, işçilerin kârdan belli bir pay alması şeklindeki talep* ücretli emek *bölümünde incelenecektir. Sözkonusu olan ya ancak kuralın bir istisnası olduğu sürece anlamı olabilecek* özel bir ikramiyedir, *ve nitekim pratikte de, dikkate değer bir şekilde, kendi sınıflarının çıkarlarına* karşı *işverenin çıkarlarını korumak üzere tutulan birtakım nezaretçilerde, ya da komi vb. lerle sınırlıdır; yani* basit işçiyi, *ve dolayısıyla saf haliyle ilişkinin kendisini ilgilendirmez. Ya da* ücretlilerin bir kısmını kesip, *miktarı işlerin iyi gitmesine bağlı olan ve hiçbir garantisi olmayan kâra bağlayarak, işçileri dalgaya getirmenin yeni bir yoludur.* [*Marx'ın notu*]

[14] Karşıtına dönüşen emek: Kendisini sömüren gücü, yani sermayeyi üreten emek; zenginliği kendi karşıtı olarak üreten, dolayısıyla kendi yoksulluğunu üreten emek. Bk. s. 376-77; Başlık 10.

yenin karşısında emek, yani sermayenin karşıtı olarak değil, doğrudan doğruya sermaye olarak duruyor olacaktı. Oysa, sermayenin karşısında bir emek bulunmadığı sürece sermayenin karşısına sermaye de çıkamaz, çünkü sermaye ancak emeğin karşıtı olarak varolduğu için ve ancak bu antitez ilişkisi içinde sermayedir. Demek ki bizzat sermaye kavramı ve sermaye ilişkisi yokedilmiş oluyor. Şahsen çalışan mülk sahiplerinin birbiriyle mübadeleye girebilecekleri toplum koşullarının varlığını inkâr etmiyoruz. Ama bu koşullar, sermayenin tam şekliyle geliştiği toplumun koşulları değildirler ve dolayısıyla sermaye geliştikçe hızla ortalıktan kaybolurlar. Sermaye kendini sermaye olarak ortaya koyabilmek için emeği sermayenin karşıtı, yani saf kullanım değeri olarak vazetmek zorundadır.

(Kölenin bir **mübadele değeri**, bir **değeri** vardır; özgür ücretli işçinin **değeri yoktur**; tek değeri olan, emeğinin mübadele yoluyla elde edilen kullanım hakkıdır. Kapitalist-işçi ilişkisinde mübadele değeri rolünde olan işçi değildir, kapitalisttir. İşçinin bu **değersizliği**, sermayenin ve genelde **özgür** emeğin önvarsayımını oluşturur. Linguet bunu geri bir adım
15 olarak değerlendirirken, işçinin bu sayede **emeğinin**

[15] Bk. Simon *Nicholas Henri Linguet*, ***Theorie des lois civiles, ou Principes fondamentaux de la société***, Londres 1767. Tome II, p. 462-468. (MELİ) Linguet (1736-1794): Fransız hukukçu ve gazetecisi. «Aydınlık» çağı filozoflarını ve fizyokratları, küçük burjuva-romantik-gerici bir bakış açısından eleştirdi; hem krallık rejimiyle, hem de Fransız devrimiyle başı derde girdi. Devrimden sonra idam edildi. Bir bakıma daha sonraki küçük burjuva sosyalizminin atası sayılabilir.

Burada sözkonusu *olan*, eski cemaat güvencelerinin, ataerkil bağların kaybolması sorunudur.

16 dışında kendi başına bir varlığı oları ve emeğini ancak kendi yaşamı uğruna bir araç olarak elden çıkaran bir Kişi olarak resmen vazedildiğini unutmaktadır. İşçinin işçi olarak bir mübadele değeri olduğu sürece, sınaî sermaye ve dolayısıyla genelde gelişkin sermaye ortaya çıkamaz. Bu sermayenin olabilmesi için karşısında emeğin saf kullanım değeri olarak, yani bizzat sahibi tarafından kendisine satılıp karşılığında —işçinin elinde sadece genel mübadele aracı işleviyle kalacak olan— mübadele değeri alınan bir meta olarak varolması şarttır; yoksa yokolur.)

Güzel. Demek ki işçi kendini basit dolaşım ilişkisi içinde bulmakta ve sattığı kullanım değerine karşılık sadece geçer akçe elde etmektedir; ihtiyaç maddesi — ama dolaylı olarak. Bu dolaylı biçim, görmüş olduğumuz gibi, ilişkinin aslî ve karakteristik bir öğesidir. İşçinin bu geçer akçeyi paraya dönüştürme —tasarruf— imkânına sahip olması sadece içinde bulunduğu ilişkinin basit dolaşım ilişkisi olduğunu ispat eder; işçi az ya da çok tasarrufta bulunabilir, ama bunun ötesine geçemez, biriktirdiği parayı realize etmesinin tek yolu, doyumlarının çerçevesini bir süre için genişletmektedir. Önemli olan —ve bizzat ilişkinin özgül niteliğini etkileyen— nokta, mübadelesinin ürünü para olduğu için, genel zenginlik hayalinin işçiyi sürekli olarak çalışmaya iteceği, teşvik edeceğidir. Böylece [elde ettiği parayı] fiilen realize edişinde biçimsel bir keyfîlik imkânı doğmakla kalmıyor.(......)

17

[16] Bk. Başlık 11, not 20-21.

[17] Marx'ın defterinde burada bir yaprak kayıptır; bu yaprağa ait konu başlıkları aşağıda köşeli parantez içinde belirtilmiştir.

[Sermaye, işçi karşısında salt nesnelerin gücü.
Kişisel değeri yok. — Hizmet ilişkilerinden farkı —
Sermaye ile mübadelede işçinin amacı tüketim.]
Sürekli yeniden başlaması gerek: Emek = işçinin sermayesi.
***(Emek-kapasitesi = sermaye)* (!)**

18 (...) aynı öznenin süreçleridir; sözgelimi göz, görme eyleminin sermayesidir vb.. Bir noktasından benzetip herşeyi herşeye bağlayabilen bu tür şairane laflar, ilk söylendiklerinde esprili bile olabilirler — özellikle en benzemez şeyleri bir araya getirmeyi başardıklarında. Ama tekrar tekrar ve üstelik büyük bir ukalâlıkla, bilimsel değeri olan gerçekler olarak öne sürülürlerse basbayağı budalalığa delâlet ederler. Boş lâf sanatkârlarının ve kustukları çamurla bütün bilimleri berbat eden macun beyinlilerin işi. Emeğin işçi için çalışmaya muktedir olduğu sürece sürekli yenilenen bir mübadele kaynağı olacağı —herhangi bir mübadele değil, sermaye ile mübadele— bizzat kavramın içinde verilidir: işçi sadece emek kapasitesini belli bir süre kullanma hakkını satar, dolayısıyla emeğini yeniden-üretmesi için gerekli malzeme ikmalinde bulunur bulunmaz mübadeleye yeniden başlayabilir. Hayretlerini bu yöne yöneltecek — ve işçinin yaşamını sürdürebildiği, yeterince yiyip uyuduktan sonra belli hayatî süreçleri her gün tekrarlayabildiği için sermayeye büyük bir minnet borcu olduğu sonucunu çıkaracak yerde, burjuva iktisadının ve evetefendimci dalkavukları dikkatlerini işin öbür tarafına çevirip, işçinin sürekli tekrarlanan emekten

[13] İşçi emeğini neden satar? Para kazanmak için. Parayı neden kazanır? Emek gücünü yeniden-üretip, satıp yeniden para kazanmak için. O halde yaptığı, ürün üretip satan kapitalistten hiç farklı değildir. Vülger iktisat eleştiriliyor.

sonra her seferinde mübadele **edecek sadece** direkt emeğiyle kaldığını farketmeliydiler. Tekrar, aslında sadece görünürdedir. **İşçinin sermayeye karşılık mübadele ettiği, ödemesi —sözgelimi— 20 yıl süren, tüm çalışma kapasitesidir.** Sermaye bunun karşılığını bir kerede ödeyecek yerde küçük dozlarda emek kullanılmak üzere sunuldukça, sözgelimi haftalık taksitler halinde öder. İşin özünde kesinlikle bir şey değişmiş değildir ve bundan —işçi emeğini ve sermayeyle mübadelesini tekrarlayabilmek için 10-12 saat uyumak zorunda diye— emek **işçinin sermayesidir** gibi bir sonuca kesinlikle atlanamaz. Burada sermaye denen, gerçekte devridaim makinası olmayan işçinin emeğinin limitinden, emeğini sürdürebilmesi için gereken fasıladan başka bir şey değildir. On saat yasası vb. için verilen mücadele gösteriyor ki kapitalistin **işçinin yaşam gücünü mümkün olduğunca fasılasız bir şekilde israf ve heba etmesinden** daha çok istediği şey yoktur.

Ücret bir şey üretmez.

Şimdi emek ile sermaye arasında bu mübadeleden **sonraki** ilişkiyi oluşturulan ikinci sürece geliyo-
19 ruz. Burada son olarak şunu da ekleyelim ki, iktisatçılar da **ücret üretken değildir** demekle aynen yukarıdaki tezi ifade ederler. İktisatçılar için şüphesiz üretken olmak demek zenginlik üretmek demektir. Ücret ise işçi ile sermaye arasındaki mübadelenin ürünü —ve **bu mübadele eyleminin** getirdiği tek ürün— olduğuna göre, işçinin bu mübadelede **zenginlik** üretmediği kabul edilmelidir: ne kapitalist için (çünkü sermayenin bu mübadelede belli bir kullanım değeri-

[19] İkinci sürece aslında gelmiyoruz, s. 378'e kadar da gelmeyeceğiz.

ne karşılık para **ödemekten** başka bir işlevi yoktur ve bu da zenginlik yaratmaz, tersine eksiltir; bu yüzden kapitalist mümkün olduğu kadar az ödemeye bakar), ne de işçi için (çünkü mübadele işçiye sadece ihtiyaç maddeleri, sadece bireysel ihtiyaçlarının şu ya da bu ölçüde karşılanmasını getirir, asla zenginliğin genel biçimini, zenginliği değil). Tersi zaten mümkün değildir, çünkü satılan metaın içeriği herhangi bir şekilde dolaşımın genel yasalarının dışına çıkmış değildir: dolaşıma belli bir değer atıldığında, karşılığında bunun geçer akçe aracılığıyla bir başka kullanım değerine çevirilip tüketilecek olan eşdeğeri elde edilir. Böyle bir işlem doğal olarak satıcıya zenginlik getirmeyecek, onu sonuçta tam başladığı noktaya geri götürüp bırakacaktır. Daha önce de gördüğümüz gibi bu, onun dolaysız doyumlarının çerçevesinin belli bir elastikiyete sahip olmadığı anlamına gelmez. Öte taraftan kapitalist de —kapitalistin bu mübadelede henüz kapitalist olarak değil sadece **para** olarak varsayıldığını hesaba katarsak— bu eylemi sürekli tekrarlayacak olursa, parası kısa sürede işçi tarafından bir dizi başka doyum, pantolon tamiri, ayakkabı cilası —kısacası bir dizi hizmet— şeklinde yenip bitirilecektir. Hangi yönden bakılırsa bakılsın, bu işlemin tekrarlanma kapasitesinin kapitalistin kesesinin çapıyla sınırlı olduğu bellidir. Kişisel keyfi için çeşitli kullanım değerlerine para harcamak kapitalisti ne kadar zenginleştirirse bu da o kadar zenginleştirir; para getirmez, götürür.

[23] Yani henüz «para kazanan para» değil, «bir meta satın olan para»

Emekle sermaye arasındaki ilişkide ve hatta ikisi arasındaki bu ilk mübadele ilişkisinde, işçinin mübadele değeri, kapitalistin ise kullanım değeri elde etmesi (emeğin sermaye karsısında **herhangi bir** kullanım değeri olarak değil, **tek ve özgül** kullanım değeri olarak durduğunu hatırlayalım); ve buna rağmen kapitalistin bu mübadelede zenginlik, işçinin ise tüketimde sönüp gidecek bir kullanım değeri kazanmak durumunda olması çok garip gelebilir. [[İşin kapita-
21 listi ilgilendiren yani ikinci süreçle birlikte incelenecek.]] Normal olanı tepeüstü çevirip tam tersini doğ-
22 rulayan bir diyalektik sözkonusuymuş sanılabilir. Ama dikkatli incelendiğinde, metaını satan işçinin mübadelede M-P-P-M sürecinden geçtiği açıktır. Dolaşımda hareket noktası olarak metadan, kullanım değerinden yola çıkıldığında, sonuç olarak yine metaya varılması ve paranın sadece bir geçer akçe ve mübadele aracı işleviyle, sonuçta kaybolan bir dolayım olarak ortaya çıkması *kaçınılmazdır;* böylece elde edilen meta ise devrenin sonunda dolaysız bir ihtiyaç nesnesi olarak tüketilecektir. Öbür tarafta sermaye, P-M-M-P'yi yani karşıt yöndeki süreci temsil eder.

[21] İkinci süreç: bk. s. 381-382 ve asıl, Başlık 8.

[22] Gerçekten de, «normal olanı tepeüstü çevirip tam tersini doğrulayan» bir diyalektik sözkonusudur. Sermayenin özünün bu diyalektikten ibaret olduğu, s. 398'de belirtilecektir. Bk. s. 377: durum çelişkili değildir; daha doğrusu temelinden çelişkilidir, ama bu çelişki ücretli emek (dolayısıyla sermaye) olgusunun özünden ileri gelmektedir. Olayın kendisi akıldışı olduğu için sonuçları da akıldışı şeyler olarak gözükmektedir.

Emek ile mülkiyetin birbirinden kopmuş olması bu mübadelenin önvarsayımı. Emek, nesne olarak mutlak yoksulluk, özne olarak zenginlik potansiyeli.

Mülkiyet ile emeğin birbinden kopmuş olması sermaye ile emek arasındaki bu mübadelenin zorunlu
23 yasasıdır. Sermayenin karşıtı olarak alınan emek, bu niteliğiyle: 1) **negatif anlamda, nesnelleşmemiş** (nesnel biçimde; nesnel bir şey olarak nesnelleşmemiş) emektir. Bu açıdan bakıldığında, emek hammaddenin, üretim aracının, ürünün antitezidir; çalışacağı tüm araç ve nesnelerden, tüm nesnelliğinden koparılmış emektir. Kendisini fiilen emek yapan ögelerden **soyutlanmış** durumdaki canlı emek (aynı şekilde, değerin karşıtı); emeğin çırılçıplak soyulmuş, nesnellikten tümüyle yoksun, saf öznel varoluşu, **mutlak yoksulluk** olarak emek: eksiklik anlamında yoksulluk değil, nesnel varlığın, zenginliklerin bütünüyle dıştalanması anlamında yoksulluk. Ya da hiçbir dolayımsız değerin fiilen varolan karşıtı, yani nesnel halde duran, varolan saf kullanım değeri — bu nesnellik, kişi-

[23] Açıklanan çelişki, emeğin karşıtına dönüşmesi, emeğin üretici gücünün sermayenin üretici gücü haline gelmesi olayıdır. Ya da genel zenginliğin yaratıcısının, aynı anda, aynı eylemiyle, kendi mutlak yoksulluğunun yaratıcısı olması; bir yandan zenginliği üretirken, bir yandan da bunu **kendisine yabancı** bir şey olarak üretmesi, dolayısıyla kendi zenginlikten kopukluğunu **yeniden-üretmesi**. Marx, özgül bir emek türünün, yani **ücretli emeğin**, bu çelişkinin ta kendisi olduğunu söylüyor («ücretli emeğin bütün bu bokun temeli olduğu görülecektir» — Sunuş, Ek II. s. 120).

Mülkiyetten kopuk emek, ki buna emek değil, emek kapasitesi demek gerekir, zenginliğin karşıtı, yokluğu, negatifi demektir. Bu aynı zamanda **fiili emeğin** de karşıtı, yokluğu, negatifidir: emek değildir. Emek olmayan bir emek, zenginlik olmayan bir zenginlik. İşçi bunu satar. Tüm çelişkinin kaynağı, işçinin elinde bu emeğin, bu zenginliğin bulunmasıdır.

nin kendisinden ayrı şey olamaz: doğrudan doğruya, kişinin hayatiyetiyle özdeş olan bir nesnelliktir. Bu bütünüyle dolaysız nesnellik, sonuçta doğrudan doğruya o nesnelin karşıtıyla özdeştir. Yani kısacası: bireyin kendi dolaysız varlığından gayrı hiçbir şey
24 olmayan bir nesnellik. 2) **Nesnelleşmemiş emek, değerin antitezi, pozitif** anlamda, ya da olumsuzlanan olumsuzluk olarak, emeğin **henüz nesnelleşmemiş** olmak anlamında nesnel-olmayan, yani öznel varoluş biçimidir. Nesne halinde değil, eylem halinde emek; **değer** haline gelmiş olarak değerin canlı **kaynağı** olarak. Genel biçimiyle zenginliğin nesnel halde ve fiilen ortada durduğu sermayenin **tersine**, zenginliklerin, niteliği ancak fiiliyata dönüştürüldüğünde ortaya çıkan **genel potansiyeli**. Demek ki bu tezler çelişkili değildir: ya da, emeğin bir yandan **nesne olarak mutlak yoksulluk**, öbür yandan özne ya da eylem olarak **tüm zenginliklerin genel potansiyeli** olduğu şeklindeki her bakımdan birbiriyle çelişkili tezler, karşılıklı birbirini koşullamakta ve bizzat bu özgül emek biçiminin —sermaye tarafından kendi antitezi olarak **önvarsayılan** ve kendisi de sermayeyi önvarsayan emeğin— özünden ileri gelmektedir.

[24] Bu olumsuzlama, aynı zamanda olumsuzlamanın olumsuzlamasına yolaçar. Tüm nesnel bağlarından kopmuş emek, **sınırsız** emektir, herşeyi üreten emektir. Emekçinin bir mülk sahibi olarak nesnel varlığının sınırlı ihtiyaçlarının karşılanması ve bu varlığın yeniden-üretilmesiyle sınırlı olmayan; para, yani genel zenginlik üreten genel, ya da soyut emektir; vasıfsız emektir. Vasıfsız emek ise, aslında hiçbir dar emek türüyle sınırlı olmayan, **her şeyi** üretebilen emektir. Sermayenin acımasız bir sömürü içinde yarattığı şey, aslında geleceğin «kendi tarihini özgürce üretecek» olan toplumunun **temel** koşuludur. Burada soyut olarak anlatılan ikili niteliğin daha somut tarihî analizi Başlık 12.de görülecektir.

Sermayenin antitezi olarak gözüken emek hak-
25 kında değinilmesi gereken son nokta şudur: sermaye olarak vazedilen paranın karşısındaki **özgül** kullanım değeri olarak bu emek, şu ya da bu emek değil **salt** emek, soyut emektir; tikel **belirlenmeye** karşı mutlak olarak kayıtsız, ama herhangi bir biçimde belirlenebilecek emek. Belli bir sermayenin verili özgül bileşimine şüphesiz özgül bir emek biçimi teka-
26 bül eder; ama sermaye **sermaye olarak**, içeriğinin herhangi bir andaki özgüllüğüne karşı kayıtsız olduğuna ve sırf bu biçimlerin toplamı değil, aynı zamanda tek tek bütün bu tikel biçimleri aşan soyutlama olduğuna göre, sermayenin antitezi olan emek de tabiatile özne düzeyinde aynı bütünsellik ve soyutluğa sahip olmak durumundadır. Örneğin sermayenin henüz dar kalıplar içinde ve spesifik bir maddî içerikten ayrılmaz bir nitelikte olduğu, dolayısıyla henüz **tam anlamıyla** sermaye olmadığı lonca ve zanaatkâr emeğinde, emek henüz tikel niteliğinden ayrılması imkânsız bir emek olarak görülür: sermaye karşısındaki bütünsellik ve soyutluk niteliğiyle, emeğin **ta kendisi** olarak değil. Yani, emek her iki durumda da spesifik bir emektir; ama sermaye kendini herhangi bir spesifik emeğin karşısına koyabilir; karşısındaki emek, potansiyel olarak **bütün** emekler olup, şu anda hangi

25 Bk. s. 170-176.

26 Sermayenin «sermaye olarak» işlevi, para kazanan para olmaktır, bu uğurda girilen tikel M-M' süreçleri, ancak «tikelin içinde geneli taşıyan», yani mübadele değeri üreten süreçler olarak anlam taşırlar. Sermaye açısından emek, birtakım ihtiyaçları karşıladığı için değil, ihtiyaç kavramından bağımsız olarak, **üretim olduğu için** anlam ifade eder: dolayısıyla sınırsızdır, geneldir.

emek olacağı raslansaldır. Öbür tarafta işçi de emeğinin niteliğine karşı kesinlikle ilgisizdir; işçi için emek, tikel niteliği nedeniyle değil, sadece genel anlamda emek ve dolayısıyla sermayenin kullanım değeri olduğu ölçüde anlam taşır. İşçinin ekonomik varlığı, demek ki soyut anlamda emeğin —yani, sermayenin **kullanım değeri** olarak emeğin— taşıyıcısı olmaktadır; **Sermayecinin** karşısında duran bir **Emekçi** olarak vardır. Bu, şüphesiz, varlığı doğrudan doğruya emeğinin **özgül niteliğinde ve belli bir ustaya** vb. bağlı olmasında yatan zanaatkârın, lonca üyesinin vb. durumundan çok farklı bir durumdur. Dolayısıyla emek zanaat niteliğini kaybettikçe, aynı oranda bu ekonomik ilişki —kapitalist ve işçinin, üretim ilişkisinin iki kutbu oldukları ilişki— de giderek daha saf ve tam bir biçim kazanacaktır; emeğin özgül ustalığı giderek soyutlaşıp farksızlaştıkça, emeğin kendisi giderek **salt soyut eyleme**, salt mekanik, dolayısıyla tikel biçimi-
27 ne karşı kayıtsız bir eyleme, salt **biçimsel**, ya da aynı şey olan salt **maddi** bir eyleme, şu ya da bu biçimi almasının bir şey farkettirmeyeceği «herhangi bir eyleme» dönüştükçe [bu ilişki gelişecektir]. Bir üretim ilişkisini, kategorileri —burada, emek ve sermaye— tanımlayan belirlemelerin ancak belli bir **maddî üretim tarzının** gelişmesiyle ve sınaî **üretici güçlerin** gelişiminin belli bir aşamasında gerçekliğe kavuşabile-
28 ceği burada bir kez daha görülmektedir. (Bu genel

[27] **Salt biçim**, çünkü işin içeriği (şu vidayı çevirmek ya da öteki şalteri indirip kaldırmak) işçi açısından hiçbir şey değiştirmiyor. Salt **maddî**, çünkü işin bütünlüğünün, biçimleme etkinliğinin işçinin bilincinde yeri yok; işçiyi ilgilendirmiyor. İşçi şu iş yerine aynı rahatlıkla bir başka iş de yapabilir (özgürlük); ama şunu ya da bunu yapması hiçbir şeyi değiştirmiyor (özgürlüğün anlamsızlaşması, özgürlüksüzlük).

[28] Gelişmiş mübadele sisteminin ancak gelişmiş bir işbölümü saye- →

ilke özellikle bu ilişki çerçevesinde analiz edilmeli, ileride; çünkü burada bizzat ilişkinin kendisi içinde varsayım durumunda, oysa mübadele değeri, dolaşım, para gibi soyut belirlemelerde yeri henüz daha çok bizim öznel bakış açımızda.)

Emek sürecinin sermayeye dahil edilmesi
(sermaye ve kapitalist).

29 2) Şimdi sürecin ikinci cephesine geliyoruz. Sermaye ya da kapitalist ile işçi arasındaki mübadele, sözkonusu olan genel anlamıyla mübadele süreci ise, artık bitmiştir. Sıra şimdi sermayenin emekle kendi
30 kullanım değeri olarak kurduğu ilişkidedir. Emek sadece sermayenin karşısında duran kullanım değeri değil, sermayenin bizzat kendi kullanım değeri haline gelmiştir. Nesnelleşmiş değerin antitezi olarak tanımlanan emek, değerin henüz nesnelleşmemiş, yani ideal varlığıdır; değer potansiyeli, ya da fiilî biçimiyle,

---

sinde, tüm emeklerin birbiriyle rahatlıkla yer değiştirebildiği düzen de mümkün olduğu gösterildi (Bk. Başlık 5.). Fakat bu işbölümü gerçeği, mübadele işlemi içersindeki Mübadelecileri ilgilendirmez: mübadele ilişkisinde, üretimin nasıl bir yapı içinde gerçekleşmiş olduğu, mübadeleyi ilgilendirmeyen bir veri olarak kabul edilir. Oysa sermayenin varlığı, özgül birtakım üretici güçlerin, yani a) en önemlisi, belli tür bir insan emeğinin (cemaat bağlarından kopmuş, mülksüz, özgür ve vasıfsız emek), b) bu emeği örgütleyebilecek, fiilen işe koşabilecek maddî koşulların piyasada bulunmasına bağlıdır.

[29] İkinci cephe: M-M' süreci. Bu süreç de ilk önce içerik (bir nesnenin bir başka nesneye çevrilmesi) sonra özgül tarihî-toplumsal biçim (mübadele değerinin bir başka mübadele değerine çevrilmesi) açısından incelenecektir.

[30] Birinci süreçte sermaye, belli bir kullanım değeriyle mübadele ilişkisine giren para idi. Şimdi para kaybolmuş, sermaye satın aldığı kullanım değer(ler)inden ibaret kalmıştır.

değer-üretme eylemidir. Sermaye ile karşı karşıya geldiğinde, bu emek, değer üretme eyleminin salt soyut biçiminden, işçinin hayatiyetinde bir kuvvet, bir yetenek olarak varolan soyut potansiyelden ibarettir. Ancak sermayeyle temasa girip fiilen eyleme geçtiği zamandır ki, emek fiilen bir değer üretme eylemi, bir *üretici eylem halini alabilir* (bunu kendi başına yapamaz, çünkü nesnesi yoktur). Sermaye açısından bu eylem esasta kendi kendini yeniden-üretme —sadece
31 para olan paranın tersine, sırf ideal değil **eylemli** ve **aktif** değer olarak, varlığını sürdürme ve artırma— eyleminden başka bir şey değildir. İşçi ile yaptığı mübadelede sermaye emeği kendi mülkü yapmıştır; sermayenin bir parçası haline gelen emek, şimdi onun durağan ve dolayısıyla ölü nesnelliği üzerinde üretken, dölleyici bir canlılık etkisi yapar. sermaye paradır (bağımsız bir varlık olarak mübadele değeri); ama mübadele değerinin öbür maddî varoluş biçimlerini dıştalayan ayrı bir tikel varlık biçiminde değil, tersine, ideal birliğini tüm maddî varoluş biçimlerinde, *her türlü tikel biçimdeki mübadele değerinde* sürdüren paradır. Şimdi bu sermayenin, tüm tikel nesnelleşmiş emek biçimlerinde varolan para olarak, gidip nesnelleşmemiş, yani canlı, süreç ve eylem ha-
32 lindeki emekle reaksiyona girdiğini görüyoruz. Bu noktada sermaye, kendisini oluşturan bu maddî içerik ile **o da artık kendisine ait olan bu emek** (biçim) arasındaki niteliksel karşıtlık ve ilişkiden ibarettir. Bu karşıtlık ve karşıtlığın aşılması sürecinde sermayenin bizzat kendisi bir süreç haline gelir. Emek, sermaye-

[31] Sırf ideal para: zenginliği ideal olarak temsil eden, gerçek zenginliklere çevrildiğinde yokolan (harcanıp biten) para.

[33] Bk. not 30.

ye katılıp onu kabartan mayadır. Şimdi bir yandan sermayeyi oluşturan maddî içeriğin işlenmesi, emek yoluyla tüketilmesi; öbür yandan, emeğin salt öznel ve salt biçimsel varlığının aşılarak, sermayenin maddî varlığında nesne haline gelmesi gerekmektedir.

İçerik açısından bakıldığında, sermayenin emekle ilişkisi, nesnelleşmiş emeğin canlı emekle ilişkisinden, genel anlamda emeğin kendi nesnel ortamıyla, materyeliyle ilişkisinden başka birşey değildir. Sermayenin emek önünde pasif rolde gözüktüğü bu ilişkide, bir yanda nesne olarak tikel bir fiziksel sermayenin bütünüyle pasif varlığı, öbür yanda biçimleyici etkinlik olarak emek sözkonusudur. (Bunun müba-
33 dele değeri konusunda önce, genel olarak üretimi ele
alacak olan birinci bölümde analiz edilmiş olması
gerek) Aktif emeğin önünde materyelin (nesnelleşmiş
34 emeğin) ancak iki işlevi olabilir: **hammadde**, yani
biçimlenmemiş madde, emeğin biçimleyici, bilinçli etkinliğiyle işlenecek ham materyel; ve **üretim aracı**, yani öznel etkinlikle nesne arasına sokulan nesnel iletken. İktisatçıların bu noktada işin içine soktukları ürün belirlemesinin, hammadde ve üretim aracından ayrı bir belirleme olarak burada henüz kesinlikle yeri yoktur. Ürün, sermayenin maddî içeriği ile emeğin

[33] Genel olarak üretim: üretim ilişkilerinden, yani ekonomik biçimden soyutlanmış teknik üretim süreci. Bk. Başlık 1.

[34] Hammadde ve araç (ve emek-gücü) de birer üründür; belli bir miktar nesnelleşmiş emektir. Ama üretim süreci özgül biçimsel yapısından soyutlanıp salt teknik üretim süreci olarak alındığında, ilişkiye ürün belirlemesiyle girmezler; nasıl üretildikleri, değerleri (yani nesnelleşmiş emek olarak varlıkları) şu anki ilişkiyi ilgilendirmez. Oysa sermaye ilişkisinin temel koşulu, tüm üretim faktörlerinin birer mübadele değeri olması, dolayısıyla satın alınabilir nitelikte olması, dolayısıyla «değer üreten değer» mekanizmasının mümkün olabilmesidir.

aktifliği arasında gerçekleşen sürecin **önvarsayımı** değil, **sonucudur. Önvarsayım** olan ürün, nesnenin emekle ilişkisinde oynadığı hammadde ya da üretim *aracı rollerinin dışında*, ayrı bir belirleme değildir; çünkü hammadde ve üretim aracı, değeri olan birer nesne olarak, zaten **nesnelleşmiş emektir, üründür.** Değerin içeriği nesnenin tikel doğal içeriği değil, nesnelleşmiş emektir. Bu nesnelleşmiş emek, yeniden **canlı ekmekle** ilişkiye girdiğinde **hammadde** ve **üretim aracı** biçimlerini alır. Üretme eylemi tek başına ele alındığında, üretim aracı ve hammadde, oldukları gibi, doğrudan doğruya doğadan devşirilen şeyler gibi gözükebilir; öyle ki, yapılan salt bunları **kendine mal etmek**, yani onları emeğin nesnesi ve aracı yapmak olacaktır ve bu da bu haliyle şüphesiz bir emek süreci değildir. Dolayısıyla **ürünün** bu ikisinden nitelikçe farklı bir şey olarak gözükmesi ve araç yardımıyla hammaddeye uygulanan emeğin yalnızca bir sonucu değil, hammadde ve araçtan farklı olarak, **emeğin nesnelleşmesi** olan yegane öge olarak değerlendirilmesi doğaldır. Oysa ki sermayenin parçaları olarak hammadde ve araç, nesnelleşmiş emek ve dolayısıyla **ürün** olmak zorundadır.

Ancak ilişkiyi tanımlamak için bu kadarı yetmez. Çünkü, sözgelimi, sermaye bir yana, mübadele değerinin bile bulunmadığı bir üretimde de emek ürünü yeni emeğin hammadde ve aracı haline gelebilir. Örneğin sırf kullanım değeri üretmeye yönelik tarımda. Avcının yayı, balıkçının ağı, kısacası en basit önkoşullar dahi, ürün işlevinden çıkıp, **hammadde** ya da daha doğrusu **üretim aracı** işlevini yüklenen (asıl doğrusu *üretim aracı, çünkü* tam söylemek gerekirse, ürü-
35 nün yeniden-üretimde araç haline geldiği ilk özgül

[35] Bk. Başlık 12.

biçim budur) bir ürünü önvarsayarlar. Bu ilişki, demek ki, **hammadde** ve **üretim aracının** sermayenin ögeleri olarak boygösterdikleri özgül ilişkiyi tanımlamakta yetersizdir.

Bu bir yana, iktisatçılar bir başka anlamda daha
ürün'ü sermayenin maddî içeriğin üçüncü ögesi ha-
line getirirler. Anlatılan, işlevi hem üretim sürecinin
hem de dolaşımın dışına çıkıp bireysel tüketimin do-
laysız nesnesi olmak olan üründür: Cherbuliez'nin de-
36 yimiyle, **approvisionnement.** Yani işçinin işçi olarak
yaşamasını ve üretim eylemi sırasında yeni ürün mey-
dana getirilinceye kadar yaşamını sürdürebilmesini
mümkün kılmak üzere önvarsayılan ürünler. Kapita-
listin bunsuz da yaşayabileceği, sermayenin tüm öge-
lerinin aslında para olması ve dolayısıyla zenginliğin
bu genel biçiminden tikel biçimlere, tüketim madde
lerine her zaman dönüştürülebileceği hususunda ve-
riiidir. İktisatçıların **approvisionnement**'i demek ki sa-
dece işçiyi ilgilendirir; işçinin kapitalistle mübadelede
elde ettiği paranın bir tüketim maddesi ya da kullanım
değeri biçiminde ifade edilişinden başka bir şey de-
ğildir. Bu da sürecin birinci kısmına girer. Bu birin-
37 cisini ikinciyle özgül ilişkisi bağlamında ele almanın
yeri ise henüz burası değil. Bizzat üretim süreci tara-
fından vazedilen tek ayrışma, bizzat nesnel emek ile
canlı emek arasındaki ilişkiden doğan ilk ayrışmadır;

[36] Approvisionnement (Fr.): kumanya, ihtiyaç maddeleri fonu. Bk. A. Cherbuliez, *Richesse ou pauvreté*, Paris 1841, sf. 16. (MELİ)

[37] Birincisinin ikincisiyle özgül ilişkisi: İlk mübadelede veri olarak aldığımız emek-gücünün ve emek-gücünün varlığını sağlayan ihtiyaç maddelerinin (özellikle besin) de sermaye tarafından üretilmesi; dolayısıyla farklı üretim sektörlerindeki sermayeler arasındaki karmaşık üretim girdisi-üretim çıktısı dengelerine dayanan, sermayenin bütünsel dolaşım süreci. Bk. kısmen Başlık 9., ve 15.

yani **hammadde-üretim aracı** ayrımı. Bu belirlemeleri birbirine karıştırmak ise, sermayeyle emek arasındaki ilişkideki iki süreci birbirine karıştırması ve ikisi arasındaki spesifik farkı kavrayamaması zorunlu olan iktisatçı için, gayet tutarlı bir davranış.

Öyleyse: hammadde ve üretim aracı, birincisi emek tarafından dönüştürülmek ve biçimlendirilmek, ikincisi ise aynı süreçte kullanılmak ve aşındırılmak suretiyle tüketilmektedir. Öbür yanda emek de, *harcanma* sürecinde, tüketilmektedir: emek işe koşulmakla işçinin adale gücünün belli bir miktarını vb. harcanmasına, işçinin tükenmesine yol açmaktadır. Ama emek sadece tüketilmekle kalmaz, aynı zamanda eylem halinden nesne haline geçer, duragan, elle tutulur bir maddî varlığa kavuşur; nesneyi dönüştürme sürecinde kendi varoluş biçimini de dönüştürür, eylemden varlığa geçer. Sürecin sonucu, hammadde ile emeği birbiriyle kaynaştıran **üründür**; üretim aracı ise, fiilen emeğin iletkeni haline gelmekle kendini soyut bir potansiyelden fiiliyata geçirmiş, ama bu süreçte hammadde üzerindeki mekanik ya da kimyasal etkinliği sonucunda statik varlığını tüketip bitirmiştir. Sürecin üç ögesi, hammadde, araç ve emek, nötr bir sonuçta **—ürün—** çakışırlar. Üretim sürecinin üç ögesi, bu süreçte tüketilmekle, aynı zamanda ürünün varlığında yeniden-üretilmişlerdir. Dolayısıyla sürecin
38 bütünlüğüne bir **üretken tüketim** demek gerekiyor: yani tüketim, ama sonucu ne **yokoluş**, ne de nesnel olanın öznel hale gelmesi olan, bizzat kendisi yeniden bir **nesne** olarak vazedilen tüketim. Tüketim maddenin düpedüz, basit tüketimi değil, bizzat tüketimin tüketilmesidir; maddenin yokedilmesi, aynı zamanda

[38] Bk. s. 151-158.

bu yokedilişin de yokedilişi ve dolayısıyla maddenin yeniden **vazedilmesidir. Biçimleme eylemi** hem nesnesini hem kendini tüketir, ama nesnenin sadece varili biçimini, yeni bir nesnel biçimde yeniden-üretmek üzere *tüketir*; kendi kendinin ise eylemsel halini, öznel biçimini tüketir. Nesnede nesnel olanı —biçime karşı kayıtsızlığı— eylem sürecinde ise öznel olanı tüketir; birincisini biçimler, ikincisine içerik verir. Buna karşılık bir **ürün** olarak, üretim sürecinin sonucunda çıkan şey bir **kullanım değeri**dir.

Buraya kadar elde edilen sonuçlara bir göz atarsak şunları görüyoruz:

39 **Birincisi:** Sermayenin (sermaye henüz sadece para; şöyle ki, emeği kullanma hakkının satın alınması eylemi henüz sadece süreci başlatan bir araç olarak görülmektedir, sürecin kendi bir ögesi olarak değil) emeği kendine maletmesi; sermayenin mayalanmasını, bir süreç, bir **üretim süreci** haline gelmesini sağlar. Bu süreçte sermayenin bütünlüğü, bir yanda canlı emek, öbür yanda ise sırf nesnelleşmiş emek olmanın ötesinde, emeğin çıplak **nesnesi** olarak belirir.

İkincisi: Basit dolaşımda metaın ve paranın maddî içeriği, biçimsel belirlemeden bağımsız ve onu etkilemeyen bir şeydi — yani, meta ve para dolaşımın birer ögesi olarak kaldıkları sürece. Meta maddî içe-

[39] 1) Sermaye birtakım tikel maddeler (hammadde, araç, emek) satın alarak bir üretim sürecine dönüşür; 2) bu sürecin sermaye açısından **özgül** kullanım değeri, mübadele değeri üretmesidir; 3) bu iki süreç (ürün üretimi ve yeni değer üretimi) arasındaki birlik, yani mübadele değeri üretimine yönelik yapının üretimin *fiilen yapılış tarzını* etkilemesi, onu **sermayeye özgü** bir üretim haline getirmesi, üretimin mübadele değeri üreten, dolayısıyla artık-değer üreten ve *zorunlu* emeğin ötesinde artık-emeğin sürekli artırılmasına dayanan bir üretim tarzı haline gelişi henüz görülmemiştir; Başlık 8.de görülecektir.

riğine *indirgendiğinde*, bir tüketim (ihtiyaç) maddesi olarak ekonomik ilişkinin dışına düşmekteydi; paranın biçimsel varlığı bağımsızlaştığında, dolaşımla gerçi halâ ilişkisi olan, ama sadece negatif ilişkisi olan ve varlığı bu negatif ilişkiden ibaret olan bir şeye dönüşmekteydi. Bu negatiflik bağımsız bir varlık olarak vazedildiğinde, tıpkı meta gibi ölü bir maddeselliğe düşmekte, para olmaktan çıkmaktaydı. Gerek meta, gerekse para, mübadele değerinin ifadeleri idi ve birbirinden sadece birinin genel, öbürünün ise tikel olmasıyla ayrılıyorlardı. Bu ayrımın bütünüyle dışsal bir ayırım olduğu, gerek fiilî dolaşımda iki belirlemenin yer değiştirmesinden, gerekse, bağımsız bir varlık olarak ele alındığında paranın tikel bir metadan, metaın ise, bir fiyat olarak, genel paradan başka bir şey olmamasından bellidir. Fark sadece biçimseldir. Nesnenin iki belirlemeden birine sahip olması, ancak öbürüne sahip olmadığı için ve ancak bu şartla sözkonusudur. Oysa şimdi, üretim sürecinde sermaye kendi biçimsel varoluşu ile içeriksel varoluşu arasındaki ayrımı bizzat kendisi koyar. Aynı anda belirlemelerin her ikisi birden, hem de aynı anda bu ikisinin birbiriyle ilişikisidir sermaye. Buna karşılık:

Üçüncüsü: İki belirlemenin birbiriyle ilişkisi henüz sadece **biçimseldir**. İlişki henüz **vazedilmiş** değildir; *ya da henüz iki cepheden* sadece birinin, madde (hammadde ve alet) ve biçim (emek) olarak ikiye ayrılan **maddî içerik** cephesi çerçevesinde vazedilmiştir — bu düzeyde kavrandığında bizzat kendisi de maddî içeriğin iki parçası arasındaki ilişki olarak fiilî bir süreç olarak, bir içerik ilişkisidir; sermayenin sermaye olarak özgül biçimsel karakterinden bağımsız olarak, sermayenin sadece içeriğini oluşturan iki maddî öge arasındaki bağlantıdır. Şimdi sermayeyi eme-

ğin karşıtı olarak görüldüğü ilk baştaki yönüyle, dolayısıyla üretim süreci içinde kendisini sermaye (yani başlı başına bir toplumsal ilişki biçimi) yapan biçimsel belirlemeden tamamen soyulmuş, salt pasif bir nesne olarak ele alalım. Sermaye sürece sadece içeriksel yönüyle, lalettayin, herhangi bir nesnelleşmiş emek olarak girmektedir; bunun nesnelleşmiş emek olduğu hususu, bununla ilişkiye girmekle üretim sürecini oluşturacak olan emeği kesinlikle ilgilendirmez. İçerik, sürece **nesnelleşmiş emek** olarak değil, nesne olarak girer, bu sıfatla işlenir. İplik haline gelen pamuk, kumaş haline gelen iplik ya da basma ve boyama işlemine giren kumaş, emek için sadece verili bir miktar pamuk, iplik ve kumaştan ibarettir. Süreci ilgilendiren, bunların da emek ürünleri, nesnelleşmiş emekler olması değil, belli doğal *özelliklere sahip* maddî varlıklar olmasıdır. Bu özellikleri **nasıl** kazandıklarının, emeğin onlarla ilişkisi açısından bir önemi yoktur; emek için bunların varlığı ancak kendisinden *ayrı birer nesne oldukları ölçüde*, yani emek için materyel olarak sözkonusudur. Bu dediklerimiz, sermaye emeğin karşısına çıkan nesnel bir varlık biçiminde alındığı zaman. Öte yandan, işçiyle yapılan mübadele sonunda emeğin kendisi de sermayenin nesnel ögelerinden biri haline geldiğinde, bu kez bununla sermayenin nesnel ögeleri arasındaki fark da nesnel bir farktır: biri eylem, öbürü durgunluk halindedir. İlişki sermayenin iki bileşeni arasındaki maddî ilişkidir; **bizzat sermayenin** bu ikisiyle olan ilişkisi değil. Sermaye demek ki bir bakımdan sadece her türlü biçimsel belirlemeden soyulmuş **pasif nesne** olarak gözükmektedir; öbür bakımdan ise, sadece süreç içinde sermayenin maddî içeriğinin ötesinde, sermaye olarak devreye girmediği **basit üretim süreci** olarak. Söz-

konusu içerik, kendi özgül içeriği —yani mübadele
değerinin içeriği olan, nesnelleşmiş emek— bile de-
ğildir; bu içeriğin salt doğal varlığı, yani mübadele
değeriyle, nesnelleşmiş emekle, sermayenin özgül kul-
lanım değeri olan emekle, dolayısıyla sermayenin ken-
disiyle her türlü ilişkiden soyulmuş halidir. Sermaye-
nin süreci, o halde, bu cephesiyle, basit üretim sü-
recinin ta kendisidir: süreçte, sermayeyi sermaye ya-
40 pan özgül biçimsel karakter kaybolmuştur — tıpkı,
değer biçiminde, para olarak paranın kayboluşu gibi.
Buraya kadar gördüğümüz şekliyle süreçte, serma-
yenin bağımsız ve bilinçli varoluşunun —yani kapi-
talistin— yeri yoktur. Emek tarafından hammadde
ve üretim aracı biçiminde tüketilen şey, kapitalist de-
ğildir. Tüketme işini yapan da kapitalist değil, emek-
tir. Dolayısıyla sermayenin üretim süreci sermayenin
üretim süreci olarak değil, salt genel anlamda üretim
süreci olarak; **emekle ilişkisi çerçevesinde** sermaye
ise, sadece maddî niteliğiyle, **hammadde ve üretim
aracı** olarak gözükmektedir. İktisatçılar sermayeyi her
türlü üretimin zorunlu bir ögesi diye sunarken, süre-
cin bu cephesine —keyfî bir soyutlama değil, bizzat
sürecin kendisinden türeyen bir soyutlama olan bu
yana— takılırlar. Bunu yapabilmek için, şüphesiz, sü-
reç içinde sermayenin sermaye olarak oynadığı özgül
41 işlevi hesaba katmayı unutmaları gerekecektir.

Sırası gelmişken, burada ilk kez sadece gözlem-
cinin bakış açısından değil, bizzat ekonomik ilişkinin

[40] Yani para kazanan para olması özelliği.

[41] Para kazanan para, iradesi olan, mülk edinen (yani yeni para kazanan) ve dönüşümlü (refleksif: yani kendi kendini ikileştirip kendine yansıyabilen, bir başka deyimle «kendi kendini filan yapmak» türünden eyleme girebilen, bir «kendi'liği» olan) bir varlıktır. Bu özelliklerden üçü de, medenî hukukta tanımlanan Kişi kavramına aittir.

kendisi tarafından vazedilen bir ögeye de dikkati çekelim. Sürecin ilk adımında —sermayeyle emek arasındaki mübadelede— **kendi başına** varolan emeğin, **işçinin** şahsından başka birşey olamayacağı anlaşılmıştı. Burada ikinci süreçte de aynı durum sözkonusudur: sermaye kendi başına ve kendi hesabına varolan, deyim yerindeyse bencil değerdir (bunun, paranın erişmeyi düşlediği amaç olduğunu hatırlayalım). Kendi başına bir varlık halini alan sermaye ise, **kapitalistten** başkası değildir. Sosyalistler belki bize sermaye gerekli ama kapitalistler değil diyebilirler. Burada sermaye salt bir nesne olarak görülmektedir. Kapitalistin şahsında yansımış ve bağımsız varlık kazanan bir **üretim ilişkisi** olarak değil. Sermayeyi herhangi bir sermayeciden pekalâ ayırabilir, bir başkasının eline verebiliriz. Ama sermayesini kaybeden kapitalist aynı zamanda kapitalist olma özelliğini de kaybeder. Demek ki sermaye şu ya da bu kapitalistten ayrılabilir, ama «kapitalist»ten, bu sıfatla «işçi»nin karşısına çıkan Kapitalist'ten aslâ. Tıpkı bunun gibi şu ya da bu işçi de çıplak emeğin şahıslaşması olmaktan çıkabilir; mirasa konar, soygun yapar vb.. Ama bunu yaptığı anda da **işçi** olmaktan çıkar. İşçi olarak varlığı, emeğin şahıslaşmış biçimi olmaktan ibarettir çünkü. (Bu konu ileride daha geliştirilecek.)

Sermayenin içeriği olarak üretim süreci. Üretken ve üretken olmayan emek (üretken emek = sermaye üreten emek).

Sürecin başında önvarsayım ve koşul olarak gözükmeyen hiçbir şey sürecin sonunda sonuç olarak çıkamaz. Buna karşılık önvarsayım olarak alınan her şey sonuçta çıkmak zorundadır. Dolayısıyla sermayeyi önvarsayım olarak almakla başlayan üretim sü-

recinin sonunda sermaye biçimsel bir ilişki olarak kaybolmuş gözüküyorsa, bunu ancak sermayenin süreç boyunca ördüğü görünmez tellerden örgünün gözden kaçırılmış olmasıyla açıklayabiliriz. Şimdi bu yönü **ele** alalım öyleyse.

İlk sonucumuz, o halde, şudur:

a) Emeği özümsemekle sermaye bir üretim süreci haline gelir; ama önce **maddî** üretim süreci; genel anlamda üretim süreci: öyle ki, sermayenin üretim süreci, **herhangi** bir maddî üretim sürecinden farklı değildir. Biçimsel belirleme bütünüyle kaybolmuştur. Sermayenin nesnel varlığının bir kısmı emekle mübadele edilmiş ve böylece kendi içinde, nesne ve emek olarak ikiye bölünmüştür; bu ikisi arasındaki ilişki ise üretim sürecini, ya da daha doğrusu **emek sürecini** oluşturur. Görülüyor ki, **değer'den önce, hareket noktası olarak alınmış** olan emek **süreci** —tamamen soyut ve maddî olduğundan, bütün üretim biçimleri için geçerli olan bu süreç— **şimdi sermayenin içinde,** sermayenin maddî varlığı **içinde** gerçekleşen, sermayenin içeriğini oluşturan bir süreç olarak tekrar ortaya çıkmaktadır.

(Üretim süreci içinde dahi, **biçimsel belirleme-**
42 **nin kayboluşunun** hayalden ibaret olduğu ileride gö-
rülecektir.)

Sermaye değerdir; ama süreç niteliğiyle, önce basit üretim süreci biçiminde, yani her türlü **ekonomik** belirlemeden yoksun, genel üretim süreci olarak gözükür. Bundan dolayı, —basit ve bundan dolayı da kesinlikle sermayeyi önvarsaymayan ve her üretim tarzında ortak olan üretim sürecinin hangi cephesine takılındığına göre— sermaye ürüne dönüşürdü, ya

42 Bk. Başlık 8. ve özellikle makinalaşma konusunun incelendiği 15 B.

da üretim aracı ve hammaddeden ibaretti gibi şeyler
43 söylenebilir. Hatta giderek hammadde ya da çıplak üretim aracı olarak emeğin karşısında durduğu cephesine bakılıp, sermayenin üretken olmadığı* bile

44 * *Üretken emeğin ne olup ne olmadığı, Adam Smith bu ayırımı yaptığından beri üzerinde ileri geri çok lâflar edilmiş olan bu konu, sermayenin farklı cepheleri ayırdedildiğinde kendiliğinden açıklığa kavuşacaktır.* Üretken *olan tek emek,*
45 sermaye üreten *emektir. Bay Senior, soruyor: piyano yapıcısının emeği* üretken emek *sayılırken,* piyanistinki *üretken değil demek, piyanist olmadan piyanonun hiçbir anlamı olmayacağına göre, akıldışı değil midir? (ya da buna benzer bir şey) Tam tersine! Piyano yapıcısı* sermayeyi *yeniden-üretir; oysa piyanist emeğini sadece* gelir *karşılığında elden çıkarır. Piyanist müzik ürettiğine ve ses duyumuza bir doyum sağladığına göre, o da bir anlamda üretici değil midir? Evet öyle: piyanistin emeği bir şey üretir; ama bu onun* ekonomik anlamda üretken emek *olduğu anlamına gelmez — tıpkı hayaller üreten budalanın emeğinin üretken sayılmayacağı gibi.* Emek ancak kendi karşıtını ürettiği ölçüde üretkendir. *Başka bazı iktisatçılar buradan hareketle, «üretken olmayan» emekçinin dolaylı yoldan üretken olmasını sağlarlar. Sözgelimi piyanist üretimi tahrik edici bir etkiye sahiptir: kısmen kişiliğimize enerji ve canlılık katarak, kısmen de, daha alelâde anlamıyla, yeni bir ihtiyacı besleyerek ve bunu karşılamak için direkt maddi üretimde daha fazla* →

[43] Bk. aşağısı, özellikle s. 403-404.
[44] Sermayenin biçimsel-toplumsal yönü (emek-gücü satın alması, emeğin üretkenliğinin sermayenin üretkenliği haline gelmesi) unutulup sermaye sadece içerik (hangi toplumsal ilişkilere dayandığı farketmeyen bir basit üretim süreci) olarak kavranırsa, sermaye sadece hammadde ve araç olarak görülür ve **bunlar değil** sadece emek üretkendir denir. Bunu yalnız burjuva iktisatçıları değil, sosyalistler de yaparlar. Yapılan, üretim olayını içinde gerçekleştiği toplumsal ilişkilerden koparmaktır. Bk. s. 337-38; 347-48 ve burada 385-87.
[45] Bk. Nassau Senior. **Principes fondamentaux de l'economie politique,** Paris 1836, p. 197-206. (MELİ)

söylenebilir; çünkü sermaye burada sadece emekten ayrı ve onun karşısında duran pasif bir maddesellik olarak kavranmıştır. Doğru bakış açısı ise, sermayenin bu cephelerden herhangi biri ya da bu cephelerden birinin iç farklılaşması ya da hatta sadece bir sonuç (ürün) değil, basit üretim sürecinin ta kendisi olarak görülmesini ve bunun da sermayenin kendi kendine dayanarak devinen **içerlği** olarak kavranmasını gerektirir.

çalışmamızı sağlayarak. Bu söylenmekle, sadece sermaye üretken olduğu fikri zaten zımmen kabul edilmiştir; bunu yapmayan emeğin, ne kadar faydalı olursa olsun pekâlâ zararlı da olması mümkündür— sermaye açısından üretken olmadığı, dolayısıyla üretken olmadığı ima edilmiştir. Başka birtakım iktisatçılar, üretken ve üretken olmayan arasındaki farkın üretimde değil tüketimde aranması gerektiğini söylerler. Kesinlikle yanlış. Tütün tüketimi üretken bir eylem olmadığı halde tütün üretimi üretkendir. Üretken bir yanı olmayan tüketime yönelik üretim, en az üretken tüketime yönelik üretim kadar üretkendir —tabii, sermaye üretmek ya da yeniden— üretmek şartıyla. «Productive labourer *he*
46 *that directly augments his* masters wealth» *derken Malthus (IX.40) demek ki bütünüyle haklıdır; en azından, işin bir yönü itibariyle, ifade çok soyuttur, çünkü şöyle konduğunda aynen köle için de geçerli olur. Emekçinin ilişkiye girdiği «master's wealth», zenginliğin emekle ilişki içindeki biçimi, yani sermayesidir. Productive labourer he that directly aug-*
47 *ments capital.* [*Marx'ın notu*]

[45] Bk. Thomas Robert Malthus, **Principles of Political Oeconomy**, London 1836, p. 47. «Üretken emekçi, doğrudan doğruya patronunun zenginliğini artıran emekçidir.» (MELİ)
Malthus (1766-1834): İngiliz rahip, tarihçi ve klâsik iktisatçıların en önemlilerinden. İşçi nüfusu arttıkça bunları beslemenin imkânsız hale geleceğini ileri süren ve dolayısıyla nüfus kontrolünü öneren tezi, Marx ve Engels tarafından şiddetle eleştirilmiştir.
[47] (İng.): Üretken emekçi, doğrudan doğruya sermayeyi artıran emekçidir.

48 b) Şimdi konuyu, üretim süreci içinde varlığını sürdüren ve değiştiren biçimsel belirleme yönünden ele alalım.

Emek sadece **sermaye için** kullanım değeridir ve sermayenin özgül kullanım değeridir, sermayenin kendi kendini **değerlendirmesine** yarayan dolayımlama eylemidir. Kendi değerini yeniden-üreten ve artıran sermaye, bağımsızlaşmış mübadele değerinin (paranın) süreç haline, **değerlenme süreci** haline gelmiş biçimidir. Emek, o halde, işçi için kullanım değeri değildir; emek, **işçi için** bir **zenginlik üretici güç,** bir zenginleşme eylemi ve aracı değildir. İşçi mübadelede emeğini, kullanım değeri olarak sermayeye sunar; sermaye bu noktada henüz işçinin karşısında sermaye olarak değil **para** olarak durmaktadır. Sermayenin işçinin karşısına sermaye niteliğiyle çıkması sadece emeğin tüketimi aşamasındadır —bu ise ilk başta bu mübadelenin dışında ve ondan bağımsız bir olgudur. Sermaye için **kullanım değeri** olan emek, demek ki işçi için **salt mübadele değeridir;** verili bir miktar **mübadele değeri.** Sermaye ile mübadeleye girip, para karşılığında satılmakla, emek bu özgül işlevi yüklenmiştir. Bir şeyin kullanım değeri satıcısını değil alıcısını ilgilendirir. Güherçilenin doğal bir özelliği olan barut yapımında kullanılabilme özelliği, gü-

[48] Marx sık sık yaptığı gibi «şimdi yeni konuya geçelim» deyip, eski konuyu işlemeye devam ediyor. «Üretim süreci içinde varlığını sürdüren ve dönüşen biçimsel belirleme», yani sermayenin değerlenme (artık-değer yaratma) süreci s. 408'de, hatta Başlık 8'de ancak ele alınacaktır. Burada şimdi Başlık 7'nin buraya kadarki kısmı yeniden özetlenlyor.

herçilenin fiyatını belirlemez: fiyatı belirleyen, güherçilenin üretim maliyeti, yani güherçilede nesnelleşmiş olan emek miktarıdır. Kullanım değerleri dolaşıma birer fiyat olarak girerler; değerleri, gerçi ancak dolaşımda realize edilebilirse de, dolaşımda oluşmaz; değer **önvarsayılmıştır** ve satışta bu sadece fiiliyata çıkar, **realize edilir.** Aynı şekilde, sermaye tarafından işçiden bir **kullanım değeri** olarak satın alınan emek de, işçi için bir mübadele değeridir: işçi bunu realize etmeyi istemektedir, ama mübadele değeri zaten bu mübadele fiilinden önce **belirlenmiş,** mübadelenin bir koşulu olarak ön varsayılmıştır; bütün metalarda olduğu gibi, arz ve talep tarafından, ya da daha genel anlamda — ki burada bizi ilgilendiren budur— üretim maliyeti tarafından, yani işçinin emek kapasitesini üretmiş olan emek miktarı tarafından belirlenmiştir ve dolayısıyla satıldığında karşılık olarak işçiye bu miktar ödenir. Emeğin kapitalistle mübadelede realize edilen mübadele değeri, demek ki **önvarsayılmıştır,** önceden belirlenmiştir ve —ideal olarak belirlenen her fiyat gibi— realize edilmekle sadece biçimsel bir dönüşümden geçer. Emeğin kullanım değeri tarafından belirlenmez. İşçi için, emeğinin, sadece **mübadele değeri** **o l d u ğ u** için kullanım değeri vardır, mübadele değeri **ürettiği** için değil. Sermaye açısından ise, tersine, sadece kullanım değeri olduğu için mübadele değeri sözkonusudur. Mübadele değerinin ötesinde ayrıca bir kullanım değerine sahip olması, işçi açısından değil sadece sermaye açısından sözkonusudur. O halde işçi emeğini, basit, önceden belirlenmiş, geçmişteki bir süreç içinde belirlenmiş bir mübadele değeri olarak satar; satışta emek **nesnelleşmiş emek** olarak, yani ancak zaten belli bir miktar emeğin nesnelleşmiş hali olma,

dolayısıyla ölçülü, verili bir eşdeğere tekabül etme yönüyle sözkonusudur; sermayenin satın aldığı ise, canlı emek olarak, genel zenginlik üretici güç olarak, zenginlik artırıcı eylem olarak emektir. Bir tas mer-
49 cimeğe kıdem hakkından vazgeçen İsmail gibi, kendi sabit bir nicelik olarak emek kapasitesi karşılığında bunun yaratıcı gücünü alıcıya terkeden işçinin, bu mübadelede **zenginleşmeyeceği** açıktır. Tersine, yoksullaşmanın kaçınılmaz olduğunu, çünkü kendi emeğinin yaratıcı gücünün sermayenin gücü olarak, **yabancı bir kudret** olarak karşısına yerleşeceğini, aşağıda göreceğiz.

İşçi emeğini elden çıkarmakla zenginlik üretici gücü elden çıkarır. (Sermaye, emeği elde etmekle bunu elde eder) — Emeğin sermayeye dönüşmesi vb. Sismondi, Cherbuliez, Say, Ricardo, Proudhon vb.

İşçi, zenginlik üretici güç olarak emeği **elden çıkarır**; sermaye emeği bu niteliğiyle elde eder. Emeğin ürün üzerindeki mülkiyetten, emeğin zenginlikten kop-
50 ması, demek ki daha bu mübadele olayında varsayılmıştır. **Sonuçta** bir paradoks gibi gözüken şey, önvarsayımda zaten içerilmiştir. İktisatçılar bunu şu ya da bu ölçüde ampirik yollardan belirtirler. Böylece, işçinin emeğinin üretkenliği, yani **kapasite** olarak değil eylem halinde, **fiilî** emeği, işçiye **yabancı bir kudret** haline gelir; sermaye de buna karşılık, ancak **yabancı emeği kendine maletmek** yoluyla değerlendiri-

[49] Bk. Başlık 5. not 21 (s. 284). Tevrata göre, Yakup'un ağabeysi olan İsmail, bir gün aç olduğu için bir tas çorba karşılığında ağabeylik hakkını Yakup'a satar; bundan dolayı İsrailoğulları ailesinin reisliği Yakup'un sülalesine kalır.

[50] Bk. not 22, 23, 24. (s. 375-376-77)

lebilir. (Emek ile sermaye arasındaki mübadelede, en azından bir ihtimal olarak bu değerlenme varsayılmıştır. İhtimal, ancak sermayenin yabancı emeği fiilen tükettiği üretim eyleminde gerçekleşebilir.)

Önvarsayılmış bir mübadele değeri olarak satılan emeğin karşılığında elde edilen para, tekrar **meta** biçiminde bir eşdeğerle mübadele edilir ve tüketilir. Bu mübadele sürecinde emek üretken değildir; emek ancak sermaye için üretken olabilir; dolaşımdan, ancak dolaşıma soktuğu kadarını, yani **önceden belirlenmiş** bir miktar metaı çeke*bilir* — *bu da ne kendi* ürünüdür, ne de kendi değeri. Sismondi işçilerin emeklerini tahıla karşılık mübadele edip tahılı tükettiklerini, emeğin ise «patronları için **sermaye** haline geldi-
51 ğini» söyler. (Sismondi VI) «Emeklerini satan işçiler, emeği sermayeye **dönüştürürler.**» (id. VIII.) Emeğini kapitaliste satmakla, işçi ancak emeğin **fiyatına** hak kazanır, **ürününe** ya da **bu emeğin ürüne katmış ol-**
52 **duğu değere** değil. (**Cherbuliez** XXVIII.) «Emeği satmak = emeğin ürünleri üzerindeki hakkından feragat etmek.» (a.y.) Bundan dolayı uygarlığın her ileri adımı, ya da bir başka deyimle **toplumsal üretim gücünün**, ya da deyim yerindeyse, **bizzat emeğin üretici gücünün** —bilim keşif ve icatlar, işbölümü ve kombinasyonu, gelişen iletişim araçları, dünya piyasasının kurulması, makinalaşma vb. sonucunda— artışı, işçiyi değil sermayeyi zenginleştirir; sadece emeğe hükmeden gücü bir kat daha büyütür; sadece sermayenin üretici gücünü artırır. Sermaye işçinin karşıtı olduğuna göre, emeğin üretici gücünün artışı sa-

[51] Bk. Sismondi, **Nouveaux principes de l'economie politique**, Paris 1827, Tome I., p. 90. (MELİ)

[52] Bk. Cherbuliez, **Richesse ou pauvreté**, Paris 1841, p. 58. (MELİ)

dece **nesnenin emek üzerindeki hakimiyetini** artırır.

Emeğin (canlı, amaçlı bir eylem olarak emeğin) **sermayeye dönüşmesi,** kapitaliste emek ürününün mülkiyetini ve emeğe kumanda hakkını kazandıran sermaye-emek mübadelesinde **zımnen** verilidir. Buna karşılık bu dönüşüm, ancak **üretim süreci içinde** açık olarak **vazedilebilir.** Sermaye üretken midir değil midir sorusu, o halde, budalacadır. Sermayenin üretimin temelini oluşturduğu, dolayısıyla kapitalistin de üretime kumanda etme konumunda olduğu yerde emek ancak sermaye tarafından özümsendiği ölçüde üretken olabilir. Tıpkı metaların ortak mübadele değerinin parada elle tutulur bir varlık kazanması gibi, emeğin üretici gücü de sermayenin üretici gücü haline gelir. Sermayenin dışında işçinin şahsında **kendi başına** duran emek, yani **dolaysız varoluş** halindeki emek, **bir şey üretemez.** Sadece biçimsel bir dönüşüm getiren basit dolaşım sürecine girmekle de emek üretken hale gelmez. Sermayeye üretkenlik atfetmenin olayı
53 **tersyüz etme,** emeğin üretkenliğini tepeüstü çevirip sermayeye **transfer etme** olduğunu öne sürenler, sermayenin zaten özünün bu **tersyüz edişten,** bu **transferden** ibaret olduğunu; ücretli emeğin de, ücretli emek olabilmek için bu sermayeyi önvarsaydığını, dolayısıyla bizzat kendisinin bu **tepetaklak dönüşten** başka bir şey olmadığını; işçinin kendi üretici gücünü

[53] Marx Verrückung Tranposition ve Transsubstantiation kelimelerini kullanıyor. Verrückung (tersyüz olma) aynı zamanda Verrückheit (delilik) sözcüğünü akla getiriyor. Transsubstantiation ise Hıristiyan dininde ekmek ve şarabın (gerçek alemin) İsa'nın vücuduna (manevî aleme) dönüşmesine verilen addır. Marx'ın sermaye kavramının diyalektiğinde bir dizi din temasını (fetişizm, insanın toplumsal güçlerinin kendisine yabancı bir Güç haline gelmesi, soyutun somuta hakim oluşu vb.) sürekli olarak kullandığı görülmektedir.

kaçınılmaz bir şekilde kendisine **yabancı** bir güç haline getirme sürecinden başka bir şey olmadığını unutmaktadırlar. Aynı zamanda hem ücretli emeğin korunmasını hem de sermayenin ortadan kaldırılmasını istemek, demek ki, kendi içinde çelişkili ve kendi kendini çürüten bir taleptir.

Bazıları da, hatta bu arada Ricardo, Sismondi vb.
gibi iktisatçılar dahi, **sadece emeğin** üretici olduğu-
nu, sermayenin bir şey üretmediğini söylerler. Bunu
54 söylemekle, **spesifik biçimsel özgüllüğüyle**, yansımalı
bir **üretim ilişkisi** olarak sermayeyi bir yana bırakmış,
sadece bunun maddî varlığını, hammadde vb yi göz-
önüne almış olurlar. Oysa sermayeyi sermaye yapan
bu maddî ögeler değildir. Öte yandan bunu bir kez
söyledikten sonra bu sefer hatırlayıverirler ki, ser-
maye bir yönüyle de **değer**, yani **gayrı-maddî** bir şey,
maddî varlığına karşı kayıtsız bir şeydir. Böylece Say'e
göre: «**Sermaye özünde her zaman için gayrı-maddî-
dir**, çünkü sermayeyi oluşturan şey maddî içerik de-
ğil bu maddenin **değeridir** — maddî hiçbir tarafı ol-
55 mayan değeri.» (Say, 21.) Ya da, Sismondi: «Sermaye
56 ticarî bir düşünüş şeklidir.» (Sismondi, LX.) Sonra
hatırlarına, sermayenin değerden farklı bir ekonomik
belirleme olduğu, çünkü aksi takdirde **değerden farklı
olarak** sermayenin sözünü etmenin mümkün olmaya-
cağı ve her sermaye bir değer olsa bile her değerin
sermaye olmadığı gelir. Bu sefer yine sahadan kaçıp,

[54] Bk. not 41 (s 389) ve Sunuş not 58 (s. 101). Yansımalı: kendi kendini yeniden-üreten, kendi gerçekleşme koşullarını yaratan, kendi temellerini atan anlamında.

[55] Bk. Sismondi, **Etudes sur l'economie politique**, Bruxelles 1838, Tome II, p. 273. (MELİ)

[56] Bk. Say, **Traité d'economie politique**, Paris 1817, Tome II, p. 529. (MELİ)

örneğin sermayeyi «yeni emeğin üretiminde kullanı-
57 lan birikmiş emek» diye, yani **üretim aracı ve ham-
madde** diye tanımlayan Ricardo gibi, sermayenin üre-
tim sürecindeki maddî varlığına geri dönülür. Say
bu meyanda işi **service productif du capital**'den söz
58 etmeye kadar götürür; sermayeye ödenen «tazminatı»
da buna bağlar — emek aracı işlevini, **üreticilik** nite-
liğini ancak ve sadece işçi sayesinde kazanmıyormuş
da, üstelik işçinin bir de araca şükran borcu varmış
gibi. Emek aracının [emekten] kopukluğu, bu özgül
toplumsal belirleme, bu **sermaye** belirlemesi önvar-
sayıldığında, sermayenin hak kazandığı «tazminat»
da zaten kendiliğinden önvarsayılmış olur.
59 **Proudhon**'un «le capital vaut, le travail produit»
formülüne gelince, bunun da şundan başka bir an-
lamı yoktur: sermaye değerdir, demek ki sermaye
hakkında değer olduğundan öte birşey söylenmediği-
ne göre, değer değerdir (önermenin öznesi burada
sadece yüklemin bir başka adıdır); emek üretir, yani
üretici etkinliktir, demek ki emek bu üretme fiilinden
başka bir şey olmadığına göre, emek emektir. Bu öz-
deş yargıların pek derin bir bilgelik hazinesine delâ-
let etmediği ve özellikle, değer ile emeğin karşılıklı
bir ilişkiye girdikleri, bizzat kendi kendilerini ilişkiye
soktukları ve kutuplaştıkları, her halükârda birbirinden
kopuk iki kayıtsız öge olarak durmadıkları bir ilişkiyi
ifade etmekten aciz olduğu ortadadır. Daha serma-

[57] Bk. **Principles**, p. 182-191, özellikle 186.

[58] Bk. Say, **a.g.e.**, p. 425 (MELİ) Service productif du capital: Sermayenin üretici hizmeti. Neoklasik iktisadın atası olan Say'in, mübadele değerini «hizmete karşılık ödenen tazminat»a, yani kullanım değerine indirgediğini görmüştük. Sermayenin kazandığı kârın kaynağı da, üretime makina ve hammaddesiyle yaptığı «hizmet»tir.

[59] (Fr.): Sermaye değeri(li)dir; emek üreti(ci)di)r.

yenin karşısında özne olarak gözükenin emek, yani işçinin **kendisi** değil, sadece emek olarak oynadığı rol olduğu hususu bile gözleri açmaya yetmeliydi. Sermaye işin içine hiç katılmasa bile, bu işçi ile eylemi arasındaki ilişkinin kesinlikle **«doğal»** olan ilişki değil, özgül bir **ekonomik** belirlemeyi içeren bir ilişki olduğunu göstermeye yeter.

60 Değer ve para ilişkilerinden farkını gösterdiğimiz sermaye, buraya kadar gördüğümüz biçimiyle **genel anlamda sermayeden**, yani sadece sermaye halindeki değeri çıplak değer ve paradan ayıran karakteristiklerin toplamından ibarettir. Bir yanda değer, para, dolaşım vb., fiyatlar vb. öbür yanda emek vb. önvarsayılmıştır. Buna karşılık ne sermayenin **tikel** biçimleri, ne de başka tek tek sermayelerden ayrı **bir sermaye** henüz hesaba katılmış değildir. Henüz sermayenin oluşum sürecinde bulunuyoruz. Bu diyalektik süreç, sermayenin gerçek oluşum sürecinin ideal ifadesinden başka bir şey değildir. Daha ileri düzeydeki ilişkiler bu tohumdan üreyen gelişmeler olarak görülmelidir. Ama yine de sermayenin **belli** noktalardaki özgül biçimlerini iyice saptamak ve sabit tutmak şarttır. Yoksa her şey birbirine karışır.

Değerlenme Süreci

Buraya kadar sermaye, maddî yönüyle, **basit üretim süreci** olarak ele alındı. Oysa bu süreç, özgül biçimsel niteliğiyle ele alındığında bir **değerlenme sü-**
61

[60] Henüz sermayenin kendine özgü emek tarzını üretişi (Başlık 8.-12.) ve kendi kendine dayanarak işleyen bir sistem haline gelişi (Başlık 10., 13.-16.) görülmemiştir. Dolayısıyla henüz **kapitalist üretim tarzının** sözü edilemez.

[61] Değerlenme (Verwertung) sözcüğü hem değer **kazanma** anlamında,

recidir. Değerlenme süreci hem önvarsayılmış değerin korunmasını, hem de bu değerin artırılmasını kapsar.

Değer, sürecin öznesi olarak sahneye çıkar. Emek amaçlı bir eylem olduğuna göre, maddî içerik açısından bakıldığında, aracın fiilen bir amacın aracı olarak kullanıldığı ve hammaddenin kimyasal ya da mekanik bir dönüşümden geçerek ürün haline geldiği ve eskisinden daha yüksek bir kullanım değerine kavuştuğu kabul edilmiştir. Ancak, sadece kullanım değerini ilgilendiren bu yön tek başına ele alındığı zaman, sözkonusu olan basit üretim sürecinden öte bir şey değildir. Burada ise sorun artık daha büyük bir kullanım değerinin yaratılması değildir. Kullanım değerinin artışı, süreçte veri alınan, önvarsayılan bir şeydir. (Bu da aslında son derece göreli bir şey; örneğin buğday viskiye çevrildiği zaman, «daha büyük kullanım değeri» zaten sadece dolaşıma bağlı olarak sözkonusudur.) Üretimi yapan açısından henüz daha büyük bir kullanım değeri yaratılmış değildir. Kaldı ki bunun yaratılması zorunlu da değildir; ilişkinin özünü ilgilendirmez. İlişkiyi ilgilendiren, **başkaları için** daha büyük bir kullanım değerinin yaratılmasıdır. Sorun **daha büyük bir mübadele değeri üretmektir.**

Basit dolaşımda, herhangi bir meta için sürecin varış noktası, sahibini bulup bir kullanım değeri olarak tüketilmekti. Bununla artık dolaşımın dışına çıkıyor, mübadele değerini, ya da tam deyimiyle biçimsel ekonomik varlığını yitiriyordu. Sermaye de emek aracılığıyla hammaddesini ve hammaddesi aracılığıyla eme-

---

hem de konuşma dilindeki —vaktini, yeteneğini, parasını vb.— değerlendirme (dolayısıyla parasını boşuna harcamayıp, «işe yarar hale» getirme, yani parasıyla para kazanma) anlamında kullanılmaktadır.

ği tüketmektedir; kullanım değeri olarak varlığını tüketmektedir — ama herhangi bir kullanım değeri değil **kendi özgül kullanım değeri, sermaye için kullanım değeri** olarak varlığını tüketmektedir. Dolayısıyla kullanım değeri niteliğiyle tüketilmesi dolaşımın dışına çıkmamakta, **dolaşımın başlangıç** ya da —bakış açısına göre— **sonuç noktasını** oluşturmaktadır. Kullanım değerini tanımlayan şey burada mübadele değeri olduğu için, bizzat kullanım değerinin tüketimi de artık ekonomik sürece dahil olmuştur. Üretim sürecinin hiçbir ögesinde ve hiçbir anında sermaye sermayeliğini ya da değer değerliğini ve dolayısıyla **mübadele**
62 **değeri** olma niteliğini kaybetmez. Bay Proudhon'un dediği gibi, mübadele edilme fiili sayesinde, yani yeniden basit dolaşıma girmekle, sermaye ürün iken mübadele değeri olur demek, aptallığın uç noktasıdır. Bunu yapmak yeniden başlangıç noktamıza, hattâ ürünün mübadele değerini doğuruşunu izlediğimiz dolaysız takas evresine fırlatılmak anlamına gelir. Sermayenin üretim sürecinin sonunda, bir kullanım değeri olarak *tüketildikten* sonra yeniden dolaşıma girdiği ve girebileceği, sermayeyi kendi varlığını sürdüren mübadele değeri olarak tanımladığımızda zaten kabul

[62] Sermaye ilişkisi içinde gerçekleşen üretim sürecinin ürünü basit bir ürün (kullanım değeri) olarak görülemez; çünkü bunun gerçekten ürün haline gelebilmesi, gerçekten bir kullanım değeri ifade edebilmesi için satılması, yani **mübadele değerine çevrilmesi** şarttır. Sözkonusu basit üretim süreci herhangi bir üretim süreci değildir, çünkü sözgelimi feodal üretimin aksine, gerçekten bir fayda üretebilmesi, ürün piyasada bir mübadele değeri olarak realize edilmedikçe imkânsızdır. İlk baştaki analizde önce bir kullanım değeri almış, sonra bunun mübadelesini izlemiştik. Şimdi ise, ürün mübadele değeri haline gelmedikçe kullanım değeri bile olamaz. Buradan doğan çelişkiler Başlık 9. da görülecektir.

edilmiştir. Buna karşılık sermayenin süreçten basit bir ürün olarak çıkıp tekrar meta ve dolayısıyla bir mübadele değeri haline geldiği, bir fiyat edindiği ve bu haliyle para biçiminde realize edildiği söylenirse, bunun adı basit bir metadır, herhangi bir mübadele değeridir; dolayısıyla dolaşımda para olarak realize edilmeye yönelik olabildiği gibi, olmayabilir de; ürünün mübadele değeri para haline gelebildiği gibi, gelmeyebilir de. Sürecin başında varsayılan ideal mübadele değeri sonuçta **gerçekleşecek** yerde, tersine problematik hale gelmiştir. Bu bir yana, bunun eskisinden daha büyük bir mübadele değeri haline gelişi de, sadece basit haliyle eşit değerlerin mübadele edildiği basit dolaşımdan kaynaklanmış olamaz. Dolaşımdan eskisinden büyük bir mübadele değeri olarak çıkıyorsa, bu demektir ki dolaşıma girişi de öyledir.

63 Sermaye, biçimsel yönüyle, emek ile emeğin üstünde çalıştığı nesnelerden değil, **değerlerden**, daha özgül ifadesiyle **fiyatlardan** oluşur. Bu değerlerin üretim süreci boyunca çeşitli farklı maddî içeriklerde görülmesi, onların değer olma niteliklerini ilgilendirmez; değer olarak varlıklarını değiştirmez. Sürecin sonunda hareket —süreç— halinden tekrar duragan, nesnel bir ürün haline dönerlerse, —sözkonusu değer olduğu sürece— bu sadece bir madde değişimidir, değerin kendisini değiştirmez. Gerçi maddenin eski hali tahrip edilmiştir ama sonuçta elde edilen bir hiç değil, başka türlü biçimlenmiş bir maddedir. Başta ürünün ilkel, işlenmemiş önkoşulları olarak belirmişken, şimdi ürün haline gelmiştir. O halde ürünün de-

[63] Buradan başlayarak, sermayenin **üretim maliyeti** kavramının iç çelişkisi açılmaktadır. Sonuçta görülecektir ki sermayenin maliyeti sermayenin maliyetine eşit değildir!

ğeri, sürece hammadde, üretim aracı (ki ara malları da buna dahildir) ve emek şeklinde giren özgül maddi ögelerin değerlerinin toplamıdır. Hammadde tamamen tüketilmiştir, emek tamamen tüketilmiştir, üretim aracı ise sadece kısmen tüketilmiştir, yani sermayenin değerinin bir kısmı süreçten önceki özgül varoluş tarzında kalmıştır. Herhangi bir değişimden geçmeyen bu kısım, bundan dolayı burada hesaba katılmaz. O halde değerin farklı varoluş tarzları birer görünümden ibarettir; bunların kaybolup başkalarına dönüşme sürecinde, değer hep aynı kalan temeli, özü oluşturmaktadır. Dolayısıyla bir değer olarak ele alındığında, sonuçta çıkan ürün bir ürün değildir; hep aynı kalan, değişmeyen, sadece bir başka varoluş tarzı edinen değerdir. Bu değişen varoluş tarzı onun değer niteliğini değiştirmez ve her an için paraya çevrilebilir.

Ürünün değeri = hammaddenin değeri + üretim aracının tüketilen, yani ürüne aktarılan, başlangıçtaki biçimi yokedilen kısmı + emeğin değeri. Ya da, ürünün fiyatı = bu üretim maliyeti, yani üretim sürecinde tüketilmiş olan metaların fiyatlarının toplamı. Bir başka anlatımla bu demektir ki ürün, üretim sürecinin maddî yönüne karşı tamamen ilgisizdir; yani baştan sona aynı kalmış ve sadece farklı bir maddî varoluş tarzı kazanmış, farklı bir [fiziksel] içerik ve biçimde maddîleşmiştir. ([fiziksel] içeriğin biçiminin ekonomik **biçim**, yani değer ile bir ilgisi yoktur.) Sermaye başta = 100 taler idiyse, sonda da 100 taler kalacaktır; sadece, üretim fiyatında 50 taler pamuk + 40 taler ücret + 10 talerlik eğirme makinesi olan 100 taler, şimdi 100 taler fiyatında pamuk ipliği olarak durmaktadır. 100 talerin bu yeniden-üretimi basit bir aynı-kalıştır; şu farkla ki şimdi bu eşitlik maddî üre-

tim süreci tarafından dolayımlanmıştır. Bundan dolayı, sürecin sonuçta ürün noktasına varması şarttır; yoksa pamuk değerini kaybetmiş, araç boşuna kullanılmış, ücret boşuna ödenmiş olur. Değerin varlığını sürdürmesinin tek koşulu, üretim sürecinin fiilen tamamlanması, yani ürün noktasına varıncaya kadar sürmesidir. Ama üretim sürecinin, burada değerin varlığını koruyup aynı kalışının koşulu olarak görülen tamamlığı, yani ürüne varıncaya kadar sürüşü, aslında zaten sermayenin fiilen kullanım değeri ve üretim süreci haline gelmesini önvarsayan ilk koşulun bir parçasıdır; yani zaten **önvarsayılmıştır.** Öte yandan, sermaye açısından bir üretim sürecinin sözkonusu olabilmesi de **ancak** sermaye bu süreçte —ve dolayısıyla üründe— değer olarak varlığını koruması halinde mümkündür. Demek ki zorunlu fiyat = üretim maliyetine giren fiyatların toplamı önermesi, sadece analitik bir önermedir. Sermayenin üretimi denirken, zaten önvarsayılmıştır. Sermaye önce 100 taler halinde, basit bir değer olarak ortaya konmuştur; sonra da süreç içinde bu kez belli bir takım bileşenlerin toplamı, ya da üretim fiyatının belirlediği değerin bileşenlerinin toplamı haline gelmiştir. Sermayenin fiyatı, yani para cinsinden ifade edilen değeri = ürünün fiyatı. Yani üretim sürecinin önvarsayımı olan sermayenin değeri ne idiyse, sürecin sonucunda da odur. Yalnız şu var ki, bu değer üretim süreci sırasında, başta ve sonda sahip olduğu basit biçimde durmayarak, ilk başta birbirinden tamamen bağımsız olan niceliksel bileşenlerine ayrışmıştır. (Emeğin değeri —ücret—, aracın değeri ve hammaddenin değeri). Bu noktada, basit değerin üretim maliyetinde sayısal ayrışmaya uğradığı, bir dizi değere bölündüğü ve bunların üründe yeniden basit bir birliğe dönüş-

tüğü, ama bunun bu kez bir **toplam** olduğu hususlarından öte henüz herhangi bir başka ilişki vazedilmiş değildir. Sondaki toplam = baştaki birlik. Henüz, değer açısından bakıldığında, ayrışan değer birimleri arasında niceliksel farklılık dışında herhangi bir özgül ayrım yoktur. Başta konan sermaye 100 taler idi; ürün de, bu kez 50 + 40 + 10 talerin toplamı olmak üzere, 100 talerdir. Başlangıçtaki 100 taleri de ben pekalâ 50 + 40 + 10 talerin, ya da sözgelimi 60 + 30 + 10 talerin toplamı olarak görebilirdim. Bunun şimdi belli birtakım sayı birimlerinin toplamı olarak gözükme gereği, sermayenin üretim sürecinde ayrıştığı maddî ögelerinden her birinin sermayenin değerinin bir parçasını, ama özgül bir parçasını, temsil etmesinden doğmaktadır.

64 Baştaki birliğin ayrıştığı bu sayısal nicelikler arasında belli birtakım ilişkilerin bulunduğu ileride görülecektir bu husus henüz bizi ilgilendirmez. Üretim süreci esnasında değerin de herhangi bir süreçten geçmesi sözkonusuysa, olay şu basit ve bütünüyle biçimsel eylemden ibarettir: değer ilk başta bir birliktir: bir birlik, bir bütünlük olarak alınan bir niceliksel meblağdır: 100 talerlik bir sermaye; sonra üretim sürecinde bu birlik 50, 40 ve 10 talerlik kısımlara ayrışır: hammadde, araç ve emeğin belli oranlarda bulunması gerekliği açısından bakıldığında zorunlu olan bu ayrışma, burada 100 talerin bakış açısından, belli bir rakamın, rakamın birliğini hiç ilgilendirmeyen bir biçimde birtakım bileşenlere ayrışmasından ibarettir; nihayet sonuçta 100 taler ürün biçiminde yeniden bir

[64] Hammadde artı aracın değerinin emek-gücünün değerine **oranının** sonuçta çıkan değeri nasıl etkilediği, özellikle Başlık 15. ve 16. da incelenecektir.

toplam olarak belirir. Değer açısından sözkonusu olan tek süreç, bunun önce bir birlik, bütünlük; sonra bu birliğin belli birtakım rakamlara bölünmesi; nihayet bir toplam olarak gözükmesidir. Sonda bir toplam olarak gözüken 100 taler, başta birlik olarak gözüken toplamın ta kendisidir. Bir toplam, yani bir toplama işleminin sonucu olma niteliği, sadece üretim eyleminde gerçekleşen ayrışma dolayısıyladır; ürünün kendisinde gözükmez. Dolayısıyla önermenin bütün söylediği, ürünün fiyatı = üretim maliyeti, ya da, sermayenin değeri = ürünün değeri olduğu, sermayenin üretim eyleminde değerini koruduğu ve bu değerin şimdi bir toplam olarak gözüktüğüdür. Sermayenin bu çıplak özdeşliğini, ya da üretim sürecinde değerini aynen yeniden-üretişini ortaya koymakla, başlangıçta bulunduğumuz noktadan bir adım ileriye gitmiş olmuyoruz. Başta önvarsayım olan, şimdi sonuç olarak, hem de hiç değişmeden ortaya çıkmıştır. İktisatçıların, fiyatları üretim maliyeti belirler derken anlattıkları hiç şüphesiz bu değildir. Yoksa başta verili olandan daha büyük bir değer —mübadele değeri— hiçbir zaman yaratılamaz; olsa olsa daha büyük bir kullanım değeri çıkarılabilir, ama burada sorun o değildir. Burada sorun, **sermayenin kullanım değeridir**, herhangi bir metaın kullanım değeri değil.

(Üretim Maliyeti). — (Artık-değer mübadeleyle açıklanamaz. Ramsay, Ricardo.) Kapitalist e m e ğ i n i n ü c r e t i y l e vb. geçinemez. (Faux frais de production) — Sadece varlığını sürdürmek, değerini artırmamak, sermayenin özüyle çelişir.

65 Bir metaın üretim maliyeti ya da zorunlu fiyatı =

[65] Başlık 3. ün başında mübadele değerinin üretim maliyetine, yani →

110 derken hesap şöyle yapılır: ilk sermaye = 100
(sözgelimi, hammadde = 50, emek = 40, araç =
10) + %5 faiz + %5 kâr. Böylece üretim maliyeti
100 değil 110 olur; üretim maliyeti üretimin maliye-
tinden daha yüksek olur. Bazı iktisatçıların hoşuna
giden yolu tutup, mübadele değerinden kaçıp kulla-
nım değerine sığınmak da fayda vermez. Metaın kul-
lanım değerinin büyük ya da küçük olması kendi ba-
şına mübadele değerini belirleyemez. Metalar üre-
timden **öncesine** oranla tartışmasız daha büyük bir
kullanım değeri kazandıklarında bile, sık sık maliyet
fiyatlarının altına düşebilirler. Dolaşımdan medet um-
mak da boştur. 100 e üretiyorum, ama 100 a satıyo-
rum. «Mübadelede kâr edilmez. Kâr mübadele ön-
cesinde yoksa, mübadele işleminden sonra da ola-
66 maz.» (Ramsay IX, 88.) Bu, dolaşımda değer **resmen
ve açıkça** sadece eşdeğer olarak vazedilmiş olduğu
halde, değerin artışını basit dolaşıma dayanarak açık-
lamaya çalışmak demektir. Ampirik olarak dahi açık-
tır ki, herkesin malını %10 pahalı satması, sonuçta
herkesin malını üretim fiyatına satmasıyla aynı ka-

---

metada nesnelleşmiş olan emek miktarına eşit olduğu belirtilmişti. Tüm sermayeler ürünlerini 110'a satıyorlarsa, sattıkları ürünün **değerinin** (içerdikleri emeğin) de ortalamada 110 olması gerekir; yoksa herkes malını değerinden %10 yükseğe satarsa (genel enflasyon) kimse daha fazla bir değer kazanmış olmaz, sadece paranın değeri düşmüş olur. O halde, 100 değerinde birtakım metalar satın alan sermayenin, bunlardan çıkan ürününün değeri 110 ise, bu 10 birimlik artışı (artık-değeri) nasıl açıklayacağız? Bütün burjuva iktisatçılarının bu konuda düştüğü açmazı, Marx Başlık 14. te uzun uzadıya inceleyecektir.

[63] Bk. George Ramsay, **An Essay on the Distribution of Wealth**, Edinburgh 1836, p. 184. Ramsay (1800-1871): İngiliz filozof ve iktisatçısı. İktisada başlıca katkısı, sabit ve dolaşan sermaye arasındaki ayrımı yapmış olmasıdır (MELİ)

pıya çıkar. Artık-değer o zaman bütünüyle nominal, yapay, konvansiyonel bir şey, sırf bir deyiş tarzı olmaktadır. Ve paranın kendisi de bir meta, bir ürün olduğuna göre, o da %10 fazlasına satılmakta, yani malına karşılık 110 taler alan satıcının eline aslında yalnızca 100 taler geçmiş olmaktadır. (Bk: Ricardo'
67 nun dış ticaret üzerine söyledikleri. Ricardo dış ticareti basit dolaşım olarak alır ve dolayısıyla der ki, «dış ticaret bir ülkenin toplam mübadele değerini artıramaz.» (Ricardo 39, 40) Buna getirdiği kanıtlar, basit dolaşımın ve genelde ticaretin, bu düzeyde ele alındıklarında asla mübadele değerini büyütemeyeceğini, **mübadele değeri** yaratamayacağını «ispatlayan» kanıtların bütünüyle aynısıdır.) öyle anlaşılıyor ki, fiyat = üretim maliyeti önermesi, bu anlamına ek olarak şu anlama da gelmektedir: metaın fiyatı daima metaın üretim maliyetinden yüksektir! Üretim sürecinde değer, sayısal ayrışma ve toplanmanın yanısıra, bir biçimsel öge daha kazanır: değerin bileşenleri şimdi **üretim maliyeti** biçiminde gözükürler, yani, üretim sürecinin ögeleri maddî özgüllükleriyle değil, üretim sürecinde önce sahip oldukları bu varoluş tarzları tahrip edilmiş **değerler** olarak tesbit edilirler.

Öte yandan, eğer üretim eylemi sermayenin değerinin sadece yeniden-üretimiyse, bunun sermayenin ekonomik değil sadece maddî bir değişim geçirmesi anlamına geldiği ve değerini böyle olduğu gibi korumanın sermaye kavramıyla çeliştiği açıktır. Gerçi sermaye bağımsızlaşan para gibi dolaşımın dışında kalamayacak, çeşitli farklı metalar kılığında gözükecektir; ama boşuna, amaçsız bir süreç olacaktır bu: çünkü eninde sonunda daima aynı para tuta-

67 Bk. **Principles**, p. 77.

rını temsil edecek, üstelik bu arada üretim sürecinden zararlı çıkma riskini almış olacaktır (üretim başarısızlığa uğrayabilir ve para ölümsüz biçimini kaybedebilir). İyi diyelim. Üretim süreci şimdi sona ermiştir. Ürün de para şeklinde realize edilmiş ve yeniden baştaki 100 taler biçimini almış olsun. Ama kapitalistin yiyeceğe, içeceğe de ihtiyacı vardır; paranın böyle biçim değiştirmesi karnını doyurmaz. 100 talerin bir kısmının, sermaye değil geçer akçe olarak, kullanım değeri olan metalarla mübadele edilmesi ve bu şekilde tüketilmesi gerekmektedir. 100 taler böylece 90 olacak ve sermaye sonuçta daima para biçiminde ve üstelik üretimin başındakine eşit bir para miktarı biçiminde yeniden-üretileceğine göre, sonuçta 100 taler yenmiş ve sermaye kaybolmuş olacaktır. Diyelim ki bu 100 talerden yiyeceği yerde, kapitaliste bu parayı üretime sermaye olarak yatırma **emeğine** karşılık bir para ödenmektedir. Ama nereden ödenecektir bu para? Sermaye zaten emek ücretini de içerdiğine, dolayısıyla ücretli işçi —kapitalistin yapamadığını yapıp— üretim girdilerinin olduğu gibi yeniden-üretimiyle geçinebildiğine göre, kapitalistin emeği bütünüyle lüzumsuz bir emek değil
68 midir? Kapitalisti öyleyse **faux frais de production**
69 kalemine koymak gerekiyor. Oysa, ilk önce: kapita-

[68] (Fr.): endirekt (dolaylı) üretim harcamaları. Üretim sürecine dolaylı yoldan katkısı olan kantin, doktor, rüşvet vb. gibi harcamalar. Eğer ürünün değeri üretim girdilerinin fiyatlarının toplamıysa (aşağıda «üretim maliyeti» bu anlamda kullanılıyor) o zaman bu «harcamayı» yapmak için gerekli fonun nereden bulunduğu bilmecedir ve zaten ortada yeni üretilen bir değer yoksa, böyle bir harcama yapmanın (kapitaliste para ödemenin) gerekçesi de açık değildir.

[69] O zaman kâr acaba bir üretim girdisi midir; yani üretim girdileri →

liste hizmetlerinin karşılığı nasıl ödenirse ödensin,
işçiler üretim sürecinde bir yerden çıkardıkları değe-
ri bir başkasına transfer ettiklerine, dolayısıyla sü-
reci sürekli yeniden başlatabilmek için bir bütün
olarak sermaye ilişkisine ihtiyaçları olmadığına göre
yeniden-üretim onsuz da mümkündür; ve ikincisi, me-
70 ta fiyatı = üretim maliyeti olduğuna göre, kapita-
listin hizmetlerinin karşılığını ödeyecek fon bulmak
imkânsızdır. Kapitalistin emeğine işçilerininkinin ya-
nısıra, fakat ondan ayrı özel bir emek, sözgelimi ne-
zaret ve kontrol emeği vb. diyecek olursak, bu kez
onun da öbürleri gibi belli bir ücret alması, dolayı-
sıyla onlara aynı kategoriye girmesi ve emekle iliş-
kisinin bir kapitalist sıfatıyla olmaması gerekecektir;
tıpkı onlar gibi kesinlikle zenginleşmeyecek, eline sa-
dece dolaşımda tüketmek zorunda olduğu bir müba-
dele değeri geçecektir. Sermayenin emekle ilişkisi
içersinde varolması, kendisi-için varolan sermayenin,
yani kapitalistin, **işçi olmayan** biri olarak yaşayabil-
mesini gerektirir. Bunlar bir yana, sermayenin bilinen
ekonomik nitelemelerinden bile şurası açıktır ki **sa-
dece değerini** koruyabilen sermaye, değerini **koruya-
maz. Üretim risklerinin karşılanması gerekir.** Serma-
yenin fiyat dalgalanmalarına dayanabilmesi gerekir.
Üretici gücün artmasına paralel giden değer kaybı-

---

hammadde + araç + ücret değil, bunlar + kapitalistin «ücreti» midir? Öyle olursa ürün fiyatı gerçekten = girdilerin toplamı olur, ama sermayenin **büyümesi** olayı, yani kapitalist üretimde üretimin özgül **dinamiği** kavranamaz.

[70] Ürün fiyatı üretim maliyetine eşittir; ama üretim maliyeti üretim girdilerinin toplamına değil, toplam nesnelleşmiş emeğe eşittir. 100 lira %10 faizle ödünç alındığında, bunun maliyeti 100 değil, 110'dur. 100 liralık sermayenin değeri, 100'dür! Basit mübadele mantığının tamamen dışında bir olay.

nın telâfi edilmesi gerekir vb. İktisatçılar nitekim bir kazanç, bir kâr sözkonusu olmasa kimsenin parasını oturup yiyecek yerde üretime sokmayacağını, sermaye olarak kullanmayacağını açık açık söylerler. Kısacası, şayet sermayenin **değerlendirilmemesi**, yani değerinin çoğalmaması öngörülmekteyse, öngörülen sermayenin üretimde fiilen bir rol oynamadığı, **özgül bir üretim ilişkisi** olmadığıdır; üretim girdilerinin sermaye biçimine sahip olmadıkları ve sermayenin üretimin koşulu olarak varsayılmadığı bir durum öngörülmektedir.

Emeğin kullanım değerini nasıl artırdığını anlamak kolaydır: zorluk, emeğin başta konandan daha büyük bir mübadele değerini nasıl yaratabileceğini anlamaktadır.

Sermayenin işçiye ödediği mübadele değerinin, emeğin üretim sürecinde yarattığı değerin tam eşdeğeri olduğunu varsayalım. Bu durumda ürünün mübadele değerinde herhangi bir artış imkânsızdır. Hammadde ve aracın önceden verili değerine üretim sürecinde emeğin eklediği değer, aynen işçiye ödenmiş olacaktır. Ürünün değerinde, hammadde ve aracın değerine ek olan artık kısım işçiye gidecektir; şu farkla ki, kapitalist işçiye bu değeri ücret şeklinde ödemekte, işçi ise değeri ürün şeklinde kapitaliste geri vermektedir.

Sermaye, üretim maliyetine sermaye olarak girer.
Faiz getiren sermaye. Proudhon

[[**Üretim maliyeti** derken anlatılanın üretime girdi olarak giren değerlerin toplamı olmadığını —hatta öyledir diyen iktisatçılarda bile öyle olmadığını— ödünç alınmış sermaye üzerinden ödenen **faiz** apaçık gösterir. Sınaî kapitalist için faiz, direkt bir harcama,

fiilî bir üretim masrafıdır. Oysa faizin varlığı, sermayenin üretimden bir artık-değerle dönmesini gerektirir; faiz bu artık-değerin biçimlerinden sadece **bir tanesidir.** Ödünç alan açısından faizin **direkt üretim maliyetine** girmesi, sermayenin üretim maliyetine sermaye olarak girdiğini, ama özgül niteliğiyle sermayenin, salt kendisini oluşturan değer birimlerinin toplamından ibaret olmadığını gösterir.

Faizde, sermaye kendisi tekrar bir **meta** niteliğini kazanmıştır, ama bu meta öteki tüm metalardan **spesifik olarak** farklı bir metadır. Dolaşıma girip **meta** haline gelen şey, bir mübadele değerleri toplamı değil, **sermaye niteliğindeki** sermayedir. Burada metaın özgül niteliği, **özgül bir ekonomik belirleme olarak** verilidir — ne basit dolaşımdaki gibi ilgisizdir, ne de sınaî sermayedeki gibi kendi karşıtı ve kullanım değeri olarak emeğe bağlıdır. Bir **meta** haline gelen sermaye, o halde, dolaşımda eşdeğerine karşılık mübadele edilmez; dolaşıma girdiğinde **kendi hesabına bağımsız varlığını korur;** yani yabancı birinin elinde olduğu zaman bile asıl sahibiyle orijinal ilişkisini sürdürür. Yani sadece **ödünç verilir.** Sahibi için bu metaın kullanım değeri **değerlendirilmektir,** dolaşım aracı olarak değil para olarak paradır; sermaye **niteliğiyle sahip olduğu kullanım değeridir.**

Bay Proudhon'un sermayenin ödünç verilip faiz getirme yerine, herhangi bir meta gibi eşdeğeri karşılığında satılması gerektiği önerisi, son tahlilde mübadele değerinin sermaye haline gelmeyip basit mübadele değeri olarak kalması gerektiğini önermektir. Ücretli emeğin üretimin temeli kalmasını öngören öteki öneriyle bu birleştirildiğinde, ortaya en basit ekonomik kavramların birbirine karıştığı tam bir festival çıkar. Dolayısıyla Bastiat'ye karşı polemikte oynadı-

ğı zavallı rol; buna döneceğiz. Adalet ve hukuk konusundaki palavralara gelince bunlar basit mübadeleye tekabül eden mülkiyet ve hukuk ilişkilerini, mübadele değerinin daha üst bir aşamasının mülkiyet ve hukuk ilişkilerine uydurmaya çalışmaktan başka bir anlam taşımaz. Bundan dolayıdır ki Bastiat, bilinçsizce, basit dolaşımda sermaye yönüne doğru yönelen ögeleri vurgulamaktadır.

Meta haline gelen sermaye, **sermaye haline gelen para** ya da **para biçimindeki sermayedir.**]]

71 [[Sermaye kavramını oluştururken ele alınması gereken üçüncü öge, bir yanda **ilkel birikim** ve öbür yanda nesneden yoksun emek ögeleridir. **Birinci öge** dolaşımdan gelen ve dolaşımı önvarsayan şekliyle değer'i hareket noktası olarak almıştı. Bu, **sermayenin soyut kavramı,** yani dolaysız olarak sermaye işlevini yüklenen para idi. **İkinci ögenin** hareket noktası, üretimin önvarsayımı ve sonucu olarak alınan sermaye oldu. **Üçüncü öge** ise dolaşımla üretimin **özgül birliği** olarak alınan sermayeyi varsayar. (Bizzat üretim sürecinin bir sonucu olarak sermaye ile emeğin, kapitalist ile işçinin ilişkisi.) Bunun sermayelerini birikiminden ayırdedilmesi gerekir: sermayelerin birikimi

[71] Birinci öge, P-M sürecine girme özelliğine sahip P; ikinci öge M-M' sürecine girme özelliğine sahip M; üçüncü öge ise M'-P' sürecine girme özelliğine sahip M'dır. Üçüncü öge, **özgül bir üretim yapısının,** yani işçinin kendi yaşamı için zorunlu olandan daha fazla çalıştırılmasına ve bu artığın kapitalistin malı olmasına dayanan bir üretim mekanizmasının (Başlık 8.) sonucudur (Başlık 9.). Bu mekanizmanın eseri olarak, bir yanda sermayenin zenginliği, öbür yanda işçinin yoksulluğu, artarak yeniden-üretilmiş olur (Başlık 10.). İşçinin ve kapitalistin karşılıklı ilişkileri içinde birbirini yeniden-üretişinden farklı olarak, ikisinin ilk kez karşı karşıya gelmeden önceki oluşma süreçleri, başka mekanizmaların eseridir (Başlık 11., 12.).

zaten sermayeleri önvarsayar, **varolan** bir şey olarak sermayenin ilişkilerini, dolayısıyla bunun emekle, fiyatlarla (sabit sermaye ve dolaşan sermaye), faiz ve kârla olan ilişkilerini önvarsayar. Oysa sermayenin varolabilmesi için belli bir ön-birikime gerek vardır; nesnelleşmiş emek ile canlı emeğin birbirinden kopuk şeyler olarak karşı karşıya gelmeleri, bu karşıtlığın yeniden-üretimi, bu birikimi önvarsayar. Sermayenin oluşması için zorunlu olan, dolayısıyla sermaye kavramında bir önvarsayım, bir öge olarak içerilmiş bulunan bu birikim, sermaye haline gelmiş olan sermayenin, zaten **sermayelerin** varlığını gerektiren birikiminden ayırdedilmelidir.]]

72 [[Buraya kadar sermayenin şunları önvarsaydığını gördük: 1) genel, tüm toplum biçimlerinde ortak, dolayısıyla tarihî nitelikten yoksun, deyim yerindeyse **insanî** üretim süreci, 2) her ögesi ve özellikle de bu ogelerin bütünlüğü olarak kendisi **tarihin** bir eseri olan **dolaşım;** 3) bu ikisinin **özgül** birliği olan **sermaye**. Genel anlamda üretim sürecinin sermayenin bir ögesi haline gelmekle nasıl bir tarihî değişime uğradığı analiz süreci içinde ortaya çıkacaktır; aynı şekilde sermayenin özgül ilişkilerinin soyut analizi de bize sermayenin genel tarihî önvarsayımlarını vermek durumundadır.]]

[72] Bu parantez tarihî anlamda yorumlanırsa, demek ki, 1) tarihî bir emek tarzı, örneğin feodal üretim, 2) bundan bağımsız olarak gelişen para ilişkileri ve parasal servet, 3) paranın üretime hakim oluşu. Bu hakim oluş sonucunda **üretimin** nasıl değiştiği, bundan sonrasının konusudur.

Başlık 8: [Sermayenin Değerlenme Süreci ve Artık-Değer]

ÖZET

Şimdi sıra, sermayenin üretim sürecinin sonunda elde etmiş olduğu artık-değerin kaynağının ayrıntılı bir analizindedir. *Kapital*'de 1 ci Cilt 7-25. ci bölümlerde, toplam 520 sayfada tartışılacak olan bu konu, burada oldukça bulanık bir 80 sayfada yoğunlaştırılmıştır.[1]

«*Sermayenin üretim sürecinin sonunda sahip olduğu artık-değer*, mübadele değerinin genel yasasına uygun olarak ifade edildiğinde, üründe nesnelleşmiş olan emek süresinin, sermayenin baştaki bileşenlerinde varolandan daha çok olduğu anlamına gelir. Bu ise ancak emeğin fiyatında nelleşmiş olan emek süresi, görmüş olduğumuz üzere, üçten daha az olduğu takdirde mümkündür. Sermayede nesnelleşmiş olan emek süresi, görmüş olduğumuz üzere, üç bileşenin toplamından ibarettir: a) hammaddede nesnelleşmiş olan emek süresi; b) üretim aracında nesnelleşmiş olan emek süresi: c) emeğin fiyatında nesnelleşmiş olan emek süresi. Sermayenin bileşenleri olarak (a) ve (b) değişmeden

[1] **Kapital**'de 7, 9, 16-19 ve 25.ci bölümlerin içeriği buradaki tartışmaya tekabül etmektedir; 8, 10-15, **Grundrisse**'de değinilmeyen yeni konuları açmaktadır. Burada henüz formüle edilmemiş olup, ancak Başlık 15.te kısmen biçimlenecek olan değişen sermaye / değişmeyen sermaye ayrımı (bk. **Kapital** 8.ci bölüm), **Kapital**'deki tartışmaya şüphesiz çok daha berrak bir anlatım ve çok daha geniş ufuklar kazandırmıştır.

kalırlar; süreç içinde maddi varoluş biçimlerini değiştirseler bile, değer olarak varlıkları değişmez. Ancak (c) dedir ki sermaye, nitelikçe farklı bir şeyle mübadele edilmiştir: belli bir miktar nesnelleşmiş emeğe karşılık bir miktar canlı emek. Canlı emek süresi sadece emeğin fiyatında nesleşmiş olan emek süresini yeniden-üretmekle yetinse, bu da salt biçimsel bir değişim olacak ve değer açısından, canlı emekle yer değiştirmenin getirdiği tek değişiklik, tıpkı hammadde ve üretim aracının değerinin bir başka maddi biçim altında yeniden ortaya çıkması gibi, aynı değerin bir başka varlık biçimi kazanması olacaktır. Kapitalist işçiye bir işgününe eşit bir fiyat ödemiş ve işçinin bir işgünü hammadde ve araca sadece bir işgünü eklemişse, kapitalistin yaptığı sadece bir biçimdeki mübadele değerini bir başka biçimde aynı mübadele değeriyle değiştirmektir. Kapitalist olarak işlev yapmış değildir. Öbür yandan işçi, basit mübadele sürecinde kalmamış, gerçekte emeğinin ürünü para biçiminde kendisine ödenmiştir; şu farkla ki, ürünün fiyatı ürün daha fiilen ortaya çıkmadan, iyiliksever kapitalist tarafından ödenmektedir. Yani kapitalist işçiye kredi vermekte, üstelik bunu «pir aşkına», bedavadan yapmaktadır. Voilà tout.[2]

İşçi ile kapitalist arasındaki mübadele —ki emeğin fiyatı bunun ifadesidir— işçi açısından istediği kadar basit bir mübadele olsun, kapitalist açısından mübadele olmayan bir şey olmak zorundadır. Kapitalist, verdiği değerden daha fazlasını elde etmelidir. Kapitalist açısından mübadele sadece *görünürde* olmalı, yani mübadeleden farklı bir ekonomik kategoriye dahil olmalıdır; yoksa bir yanda sermaye ile öbür yanda onun karşıtı olarak emeği tanımlayan özgül ilişki mümkün olamaz. Farklı maddi biçimlerde varolan iki eşit mübadele değerinin mübadelesi olur İktisatçılar, sermayeyi meşrulaştırmak ve haklılığını kanıtlamak için bu basit sürece sığınırlar; sermayeyi, bizzat sermaye ilişkisini imkânsız kılan bu süreçle açıklarlar. Sermayeyi açıklayabilmek için, sermayeyi yokederler. Ben emeğimi veririm, sen de emeğimin ürününden, kendi sağladığın hammadde ile aracın değerini çıkartıp, geri kalanını bana ödersin.

[2] (Fr.): Hepsi bu kadar. Bu paragraflarda kullanılan Fransızca ifadeler, Fransız vülger iktisatçıları Say ve Bastiat'ya karşı bir polemiği akla getiriyor.

Böylece, üretim süreci için gereken farklı öğeleri getirip, karşılığında değerlerini alan iki *ortak* oluruz. Ürün paraya çevrildiğinde kazandığımız paradan, sen kapitalist olarak getirdiğin hammadde ve aracın fiyatını, ben de işçi olarak emeğimin bunlara eklediği fiyatı alırım. Senin çıkarın, hammadde ve aracının şimdi tüketilebilir (dolaşıma çıkabilir) bir nitelik kazanması, benim çıkarım ise emeğimin realize edilmesidir. Tabii bu arada sen kısa bir süre sonra sermayenin tümünü para biçiminde yiyip tüketmiş, ben ise işçi olarak, her ikisinine birden sahip olmuş olurum.

İşçinin sermayeye sattığı, bizzat kendi emeğidir (mübadelede, bu emeğin kullanım hakkı); emeğini *elden çıkarır*. Elde ettiği fiyat, elden çıkardığının *değeridir*. Değer üretici faaliyeti verip, karşılığında, bu faaliyetin sonucu ne olursa olsun, önceden belirlenmiş bir değer elde eder. Bu değer nasıl belirlenmiştir? Satılan metaın içerdiği nesnelleşmiş emek miktarıyla. Satılan metaın kaynağı, işçinin hayatiyetidir. Bu hayatiyeti bugünden yarına sürdürebilmek için, kullanıp tükettiği kanının vb. yerine geçmek üzere, işçinin belli bir miktar gıda tüketmesi gerekir (burada henüz işçi sınıfından, dolayısıyla işçi sınıfı olarak varlığını sürdürmek üzere gereken wear and tear[3] giderlerinden sözetmiyoruz; burada henüz sermayenin karşısında duran, *İşçi*'dir; yani çalışanlar sınıfından ölümlü bir birey değil, koşulsuz olarak verili olduğu varsayılan ebedî bir özne). Aldığı, sadece bunun eşdeğeridir. Böylece mübadele tamamlandıktan sonra, ertesi günü çalışma kapasitesi aynen eskisi gibi olacaktır: aldığı sattığının tam eşdeğeridir, çünkü elde ettiği fiyatla, elindeki mübadele değeri aynen eskisi kadar kalmış olmaktadır Sermaye, kendisine kendi hayatiyetinin içerdiği nesnelleşmiş emek miktarını ödemiştir. Sermaye aldığını tüketir; buna karşılık satılan şey bir nesne değil, yaşayan bir varlığın bir kapasitesi olduğu için, işçi metaının *özgül* niteliğinden dolayı—yaşam sürecinin özgül niteliğinden dolayı—mübadeleye yeni baştan başlayabilir. Burada konumuz belli vasıfları olan bir emek değil, genel, basit emek olduğu için, işçinin dolaysız varlığında sadece onun hayatiyetinde nesnelleşmiş olan emeğin (yaşamını sürdürmek için gerekli olan ürünleri elde etmek için gereken emeğin) değil, aynı

[3] (İng.): aşınma payı, amortisman. Bk. Başlık 7. not 30. (s. 380).

zamanda belli bir *emek kapasitesini*, belli bir *yeteneği* üretmek üzere tükettiği değerlerin bulunduğu hususu bizi henüz ilgilendirmiyor. Bu değerler, benzeri bir özgül emek yeteneğini üretmekte harcanacak olan maliyetin belirlenmesinde kendini gösterecektir.

Bir işçiyi bir işgünü hayatta tutmak için bir günlük emek gerekli olsaydı sermaye varolamazdı, çünkü bu durumda bir günlük emeğin karşılığı o emeğin ürünü olur, ve dolayısıyla sermayenin değerlenmesi ve dolayısıyla sermaye olarak varlığını sürdürmesi imkânsız olurdu. Sermayenin varlığını sürdürmesi için değerlenmesi gerekir. Sermaye yaşamak için aynı zamanda çalışmak zorunda olduğunda, varlığını sermaye olarak değil, emek olarak yeniden-üretmiş olur. Bu durumda hammadde ve üretim araçlarının mülkiyeti sadece *biçimseldir;* ekonomik anlamda mülkiyetleri kapitaliste olduğu kadar işçiye de aittir, çünkü kapitalist için bir *değer* yaratmaları, ancak bizzat kendisi kendi emeğiyle çalıştığı sürece mümkündür Dolayısıyla kapitalist için işlevleri *sermaye* olmak değil, tıpkı üretim sürecinde işçi için oldukları gibi, basit hammadde ve emek aracı olmaktır.[4] Buna karşılık bir işçiyi bir bütün işgünü yaşatmak için sözgelimi sadece yarım günlük emek gerekliyse, ürünün artık-değeri apaçık ortadadır, çünkü kapitalist ödediği yarım günlük emeğe karşılık, üründe bir tam günlük nesnelleşmiş emek elde etmiştir; demek ki, ikinci yarım günlük emeğe karşılık *hiçbir şey* ödememiştir. Kapitalisti kapitalist yapan mübadele değil, mübadele olmaksızın *nesnelleşmiş emek süresi, yani değer* elde ettiği bu süreçtir. Yarım günlük emeğin sermayeye maliyeti, *hiçtir;* sermaye böylece karşılığında hiçbir eşdeğer vermemiş olduğu yeni bir değere kavuşur. Ve değerin artabilmesi, ancak verilen eşdeğerden daha yüksek bir değer elde edildiği, dolayısıyla *yaratıldığı* takdirde sözkonusudur.

Artık-değer, eşdeğerden yüksek olan değerdir. Eşdeğer,

[4] Zenginliğin, sahibi için **sermaye** niteliğini kazanması, bunun emekgücü satın olarak «kendiliğinden» değer üreten bir zenginlik olması sayesindedir. Eğer zenginlik sahibi değer elde etmek için şahsen çalışmak zorundaysa, yeni değeri üreten şey zenginlik değil kendi emeğidir ve dolayısıyla zenginlik de sermaye değil, herhangi bir üretim aracı vb.dir.

tanımı gereği, değerin kendi kendisiyle eşitliğini ifade eder. Dolayısıyla artık-değer asla eşdeğerden doğamaz; ilk kaynağı dolaşım da olamaz; kaynaklandığı yer, o halde, bizzat sermayenin üretim süreci olmalıdır. Durum şöyle de anlatılabilir: eğer işçinin bir tam gün yaşaması için yarım günlük emek gerekliyse, işçi olarak varlığını sürdürebilmesi için yarım gün çalışması gerekir. İşgününün ikinci yarısı karşılıksız emektir; artık-emektir. Sermaye açısından artık-değer olarak beliren şey, işçi açısından, kendi bir işçi olarak ihtiyacının, dolayısıyla yaşamını sürdürmek için dolaysız olarak gerekenin ötesinde kalan artık-emektir. Sermayenin büyük tarihî rolü, işte bu artık-emeği, salt kullanım değerinin, çıplak geçimlik üretimin bakış açısından *fazlalık* olan bu emeği *yaratmaktır*. Ne zaman ki ihtiyaçlar tüm yönleriyle gelişerek, zorunlu olanın ötesindeki artık-emeği, bizzat bireysel ihtiyaçlardan doğan genel toplumsal bir ihtiyaç haline getirirler; ne zaman ki sermayenin katı disiplini, kuşaklar boyu etkisini sürdürerek, genel çalışkanlık ve üretkenliği yeni kuşakların ortak karakteri haline getirir; ne zaman ki sermayenin sınırsız zenginlik hırsıyla sürekli kamçıladığı emeğin üretici güçleri, bir yandan genel zenginliğin toplumun bütünü tarafından sahiplik ve muhafazasının çok daha az emek süresini gerektireceği, bir yandan da çalışan toplumun kendi genişleyen yeniden-üretim sürecine, sürekli daha geniş alanlarda gerçekleşen yeniden-üretimine bilimsel olarak hakim olabileceği aşamaya varırlar; dolayısıyla nesnelere yaptırabileceği şeyleri insanın kendi emeğiyle yapma zorunluğu sona erer; o zaman sermayenin tarihî misyonu da tamamlanmış olur. Sermaye ile emek arasındaki ilişki, o halde, para ile meta arasındaki gibidir: biri zenginliğin genelleşmiş biçimini, öbürü ise doğrudan tüketime yönelik içeriğini temsil eder. Ama sermayenin zenginliğin genel biçimi uğruna durmak bilmeyen atılımı, emeğin kendisini doğal darlığının sınırlarının ötesine sürerek, hem üretiminde hem tüketiminde evrensel olan, ve emeği, doğal zorunluk kavramının dolaysız biçimiyle yokolması ve tüm zorunlukların tarih içinde insan tarafından yaratılmış zorunluklar haline gelmesi anlamında, emek olmaktan çıkıp tam ve mutlak yaratıcılık faaliyeti haline gelen gerçek anlamda zengin bireyselliğin maddi koşullarını yaratacaktır. Bu anlamda, *sermaye üretkendir; toplumun üretici güçlerinin gelişiminin*

zorunlu bir ögesidir. Bu niteliğini, ancak üretici güçlerin gelişimi önünde bir engel haline gelmeye başladığında yitirir. (*A.* 227-231)

Artık-değer artık-emeğe, yani emekçinin kendi emekçi olarak varlığını sağlayacak değerleri ürettikten (yani ücreti karşıladıktan) sonra, bunun ötesinde hâlâ bir süre çalışabilmesine bağlıdır. Demek ki kapitalist artık-değeri artırabilmek için, emekçinin varlığını sürdürmek için gerekli değerleri ürettiği süreyi (zorunlu emek) kısaltmak, aynı değerleri daha kısa sürede üretmenin yöntemlerini bulmak, kısacası *emeğin üretkenliğini* artırmak zorundadır.

Son paragraf, Marx'ın yapıtında sık sık yanlış yorumlanan iki noktayı açıklığa kavuşturduğu için çok önemlidir. *Birincisi:* hem artık-değer, hem de *artık-emek* kapitalizme özgü olgulardır. Doğrudan kullanım değeri üreten üretimde, ne kadar çalışıldığını önceden verili olan ihtiyaçlar (köylünün, derebeyinin, cemaatin vb. ihtiyaçları) belirler; bu ihtiyaçların ötesindeki emek fazlalıktır, lüzumsuzdur, ve böyle bir emek yaratmak yönünde bir dinamik yoktur. Oysa kapitalistin yönelişi, ne işçi ne de kendisi için doğrudan bir ihtiyaçtan doğmayan bir üretim artışını gerçekleştirmektir. Bu bir noktadan sonra bizzat *emek* kavramının aşılması demektir: insanlar artık belli ihtiyaçları olduğu için ve ancak bu ihtiyaçlar bulunduğu sürece çalışmayacak, mutlak bir üretkenlik ve yaratıcılık faaliyeti halinde, insanlığın maddî ve manevî zenginliklerini sınır tanımaksızın genişletmek için çalışacaktır. *İkincisi:* İhtiyaçların ötesinde üretimin gerçekleşmesi için, üretilenlerin nihayet tüketilmesi, yani giderek bu artık-üretim için bir artık-ihtiyacın yaratılması gerekir. Bir başka deyimle, verili ihtiyaçların sürekli aşılmasının bir ihtiyaç haline gelmesi; temel ihtiyaçların ötesinde yeni toplumsal, tarihî ihtiyaçların (kitaplar, radyo, televizyon, modaya uygun giyinme vb. gibi) oluşturulması. Böylece aslında zorunlu emek süresi bir yandan azalırken, bir yandan da artacak, ama artan hayvanî zorunlu emek yerine insanî zorunlu emek olacaktır.

Metinde bundan sonra Fizyokratlar ve Ricardo'daki artık-değer kavramını eleştiren ve aslen Başlık 14.e ait olması gereken bir bölüm gelmektedir Bundan sonra Marx emeğin üretkenliğinin artışı ile artık-değerin artışı arasındaki sayısal ilişkiyi tartışmaya başlamaktadır. Tartışma 6 sayfa sonra şöyle özetleniyor:

«Özetlersek, şunları görüyoruz:

Birincisi: Canlı emeğin üretici gücünün artışı sermaye-

nin *değerini* arttırır (ya da, işçinin değerini azaltır); bunun nedeni belli bir emekle yaratılan ürün ya da kullanım değerleri miktarının artması değil (emeğin üretici gücü onun doğal gücüdür), *zorunlu* emeğin azalması, dolayısıyla bu azaldığı oranda *artık emeğin*, ya da aynı şey demek olan artık-değerin yaratılmasıdır. Çünkü sermayenin üretim sürecinde elde ettiği artık-değer, artık emeğin *zorunlu emeğe* oranla fazlalığından ibarettir. Üretici gücün artışı artık-emeği —yani üründe nesnelleşen emeğin işgününde nesnelleşmiş olan emekten fazlalığını— ancak zorunlu emeğin artık-emeğe oranını düşürdüğü zaman ve bu düşüş oranında artırabilir. Artık-değer artık-emeğe eşittir; bunlardan birinin artışı, *zorunlu emek* azaldığı ölçüde gerçekleşir.

İkincisi: Artık-değerin artış oranı, üretici gücün artış oranına eşit değildir; artık-değerin artış oranı, ilk baştaki zorunlu emeğin işgününe oranı, eksi, bu oran, bölü, üretici gücün artış oranına eşittir Yani, *zorunlu emek* bir günlük canlı emeğin 1/4 ü iken üretici güç iki katına çıkarsa, sermayenin değeri iki katına çıkmaz, 1/8 i kadar artar; 1/4 (ilk başta zorunlu emeği temsil eden işgünü kesiri) — 1/4 bölü 2, yani 1/8 = 1/8. Değer iki katına çıktığına göre, değerdeki artışın artık-değerdeki artışa oranı = 1:16. O kadarcık! Oran 1/1.000 iken üretici güç bin kat artsa, sermayenin değeri bin kat değil, 1/11 den daha küçük bir oranda artacaktır: *1/1.000 — 1/1.000.000 = 999/1.000.000.*

Üretici gücün belli bir artışı sonucunda sermayenin değerinde gerçekleşen *mutlak* artış, demek ki, işgününün *zorunlu* emeği temsil eden *verili bir kesirine*, yani zorunlu emekle artık-emek arasında ilk başta varolan orantıya bağlıdır. Dolayısıyla üretici gücün belli bir oranda artması, sözgelimi *farklı ülkelerde* sermayenin değerini farklı ölçülerde artırabilir. Genelde üretici gücün sabit bir oranda artması, farklı sanayi dallarında, *zorunlu emeğin* işgünü içindeki oranına bağlı olarak, sermayenin değerini farklı ölçülerde artırabilir. Serbest rekabet düzeninde bu oran, bütün emekler basit emek olduğu, dolayısıyla *zorunlu emek* herkes için aynı olduğu takdirde bütün üretim dallarında aynı olacaktır.

Üçüncüsü: Üretici gücün artışından önce sermayenin artık-değeri ne kadar büyük olursa, başlangıç anında veri alınan artık-emek ne kadar büyük olursa, ya da işgününün işçinin karşılığını oluşturan —zorunlu emeği temsil eden—

kısmı ne kadar küçük olursa, sermayenin üretici gücün artışıyla elde edeceği artık-değer artışı da o kadar küçük olur. Artık-değer artar, fakat üretici gücün gelişmesine oranla giderek küçülen bir oranda. Demek ki sermaye verili bir anda ne kadar çok gelişmişse, ne kadar çok artık-emek yaratmışsa, yeniden —ve giderek küçülen bir oranda— artık-değer elde etmek için üretici gücü çok daha muazzam ölçülerde geliştirmesi gerekir. Gelişiminin sınırı, işgününün bütünü ile bunun *zorunlu emeği* ifade eden kısmı arasındaki orandır: sermaye bu sınırlar içersinde hareket edebilir. *Zorunlu* emeği ifade eden kesir ne kadar küçük ve *artık-emeği* ifade eden kesir ne kadar büyükse, üretici güçteki bir artışın zorunlu emeği ciddi bir ölçüde azaltması o kadar zor olur; çünkü kesir payı çok büyümüştür. Sermaye değerlendiği oranda, daha fazla değerlenmesi zorlaşır. Üretici güçlerin büyümesi, hatta bizzat değerlenme süreci sermayeyi ilgilendirmemeye başlar, çünkü artık-değerin artış oranı son derece küçülmüştür; sermaye sermaye olmaktan çıkar. Zorunlu emek 1/1.000 iken üretici güç üç katına çıkarsa, zorunlu emek 1/3 000e düşmüş ya da artık emek 2/3.000 oranında artmış olacaktır. Bunun nedeni ücretin ya da emeğin üründen aldığı payın çok yükselmiş olması değil, tersine emeğin ürününe ya da işgününe oranla son derece küçülmüş olmasıdır.

(Bütün bu söylenenler sadece ilişkiyi şu anda ele aldığımız soyutlama düzeyinde geçerlidir. Bunları önemli ölçüde yeniden gözden geçirmeyi gerektiren başka ilişkiler incelenecektir. Bu soyut haliyle bile zaten konunun bütünü aslında *kâr teorisine girer.)*

Genelde şimdilik şunlar söylenebilir: Emeğin üretici gücünün artışı —öncelikle artık emeğin yaratılması— sermayenin değerinin artışının, yani sermayenin değerlenmesinin zorunlu koşuludur. Sonsuz bir zenginlik hırsı olan sermaye, durmaksızın emeğin üretici güçlerini sonsuza kadar artırmak ve hayata geçirmek yönünde çaba gösterir Buna karşılık emeğin üretici gücündeki her artış —kapitalistler için kullanım değerlerini artırması bir yana— sermayenin üretici gücünün artışıdır, ve bu bakış açısından emeğin üretici gücü, ancak sermayenin üretici gücü olduğu zaman emeğin üretici gücüdür.» *(A. sf. 245-247)*

Burada ortaya çıkan husus, zorunlu emek süresi kısaldıkça artık-emek süresindeki *nisbî* artışın azalacağı; bir başka anlatımla emeğin üretkenliğindeki artış hızlandıkça, sermayenin kazancındaki artışın yavaşlayacağıdır. Demek ki bir noktadan sonra üretici güçlerdeki artış sermaye için çok küçük bir kazancı temsil etmeye başlayacak, sermaye üretici güçlerin artışı için bir engel haline gelecektir. Ama, Marx'ın da belirttiği gibi, olay bu kadar basit değildir. Her şeyden önce görülecektir ki, emeğin üretkenliğinin artması ile zorunlu emeğin azalması arasında öyle bire bir, bir ilişki kurulamaz: ürettiği mallar için pazar arayan kapitalist, aynı zamanda işçi sınıfının alım gücünü belli ölçülerde yükseltmek, işçi için yeni ihtiyaçlar yaratmak, dolayısıyla zorunlu emek süresini artırmak zorundadır. Ayrıca artık-değer oranının düşmesi ile kâr oranının düşmesi aynı şey değildir, ve ikincisini anlayabilmek için değişmez sermaye (üretim aracı ve hammadde) ile değişen sermaye (ücretler) arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekir (Başlık 15., 16.)

Bundan sonraki bölüm, üretkenliğin artışıyla mübadele değerinin artışı arasındaki ilişki konusunu inceler. Tartışma, Ricardo ile bir polemik biçiminde sürdürülür. Sorun şudur: Üretkenlik artışı, artık-emek süresini artırdığı halde, toplam emek süresini artırmaz; işgünü 8 saat ise 8 saat kalır. Dolayısıyla, sonuçta çıkan ürünün toplam mübadele değeri artmaz, sadece bu değerin kapitaliste giden kısmı artar. Mübadele değeri mutlak anlamda artmamıştır; buna karşılık, *nitelik değiştirmiştir:*

> «Fakat aslında *yeni bir değer* de ortaya çıkmıştır. [üretkenlik artışı sayesinde sağlanan] 20 talerlik ek değer *özerk* bir değer olarak, yani geçmiş emek-gücüne karşı mübadele edilme görevinden kurtulmuş, bağımsız bir nesnelleşmiş emek olarak vazedilmiştir. (....) daha büyük miktarda bir *bağımsız mübadele değerini, parayı, sermaye potansiyelini* temsil eder.» *(A.* sf. 251)

Bu değer ya kapitalist tarafından doğrudan tüketim için harcanır; böylece dolaşımdaki mal hacmi sabit iken dolaşıma yeni para sürüldüğü için malların fiyatı artar ve bu artış o malları satan kapitalistlerin kâr hanesine kaydolur; ya da bizzat kapitalist tarafından kendi sermayesine katılarak, *kendi kendini yeniden-üreten ve artıran değer* haline getirilir.

> «Üretkenliğin artışıyla gerçi mübadele değeri *dolaysızca,* basit mübadele değeri olarak artmamıştır, ama dinamik

biçimiyle, *sermaye olarak* artmıştır (....); daha çok canlı emeği harekete geçirebilir ve dolayısıyla sonuçta daha çok basit mübadele değerini yeniden-üretebilir.» (*A.* sf. 253)

«Ricardo gibi, mülkün soyut biçimi olarak mübadele değeri artmaz, sadece sermaye olarak mübadele değeri artar demek, yetmez. Bunu söylerken Ricardo sadece ilk üretim sürecini göz önüne almaktadır. Oysa nisbî artık-emek arttığı —dolayısıyla sermaye mutlak olarak büyüdüğü— zaman, dolaşımda *mübadele değeri olarak varolan mübadele değeri* nispeti, başlı başına bir amaç olarak varolan para miktarı, ve dolayısıyla, üretim sürecinden geçerek, *mübadele değerinin mutlak niceliği* de artacaktır. (....) [Üretilen bu bağımsız değer] halen varolan değerlerle mübadele edildiğinde, onlara eşdeğerinden fazlasını öder, dolayısıyla onlar tarafından belli bir mübadele değerinin serbest kalmasına yol açar. Statik halde, serbest kalan ve o ölçüde toplumu zenginleştiren bu mübadele değeri ancak para olabilir: bu durumda, mülkün soyut biçimi artmıştır Hareket halinde, bu değer ancak *yeni* canlı emekle realize edilebilir: ya o zamana kadar uykuda olan emek harekete geçirilir; ya *yeni emekçiler yaratılır* (nüfus artar); ya dolaşımda bulunan mübadele değerleri hacminin sınırları genişletilir, ki bunun üretim yoluyla *yapılabilmesi* ancak *ortaya yeni* çıkan mübadele değerinin *yeni bir üretim dalı* açmasıyla, yani ortaya yeni bir mübadele nesnesi, yeni bir kullanım *değeri* biçiminde nesnelleşen bir emek koymasıyla mümkündür; ya da nesnelleşmiş emek, ticaretin genişlemesiyle, yeni bir ülkede dolaşım alanına sokulur. Dolayısıyla bunların yaratılması gerekir.» (A. sf. 253-254)

«Yeniden örneğimize dönelim. 100 taler sermaye = 50 taler hammadde, 40 taler emek, 10 taler üretim aracı. İşçinin yaşaması için gerekli maddelere tekabül eden 40 taleri üretmesi, ya da üretimin kendi varlığını sürdürebilmesi için zorunlu olan kısmını tamamlaması 4 saat istesin; işgünü de 8 saat olsun Sermaye o halde bedavadan 4 saatlik artık elde etmektedir; elde ettiği artık-değer 4 saatlik nesnelleşmiş emeğe, yani 40 talere eşittir; dolayısıyla ürün = 50 + 10 (sabit kalan, değişmeyen değer) + 40 (işçi tarafından tüketilip yeniden-üretilen ücret) + 40 taler artık-değer. Toplam = 140. Bu 140 talerin 40'ı fazlalıktır. Kapitalistin üretim sırasında ve yeniden-üretime başlayıncaya kadar

yaşaması gerekmektedir; diyelim ki o da 20 taler. Kapitalistin bu paraya 100 talerlik sermayesinden ayrı olarak sahip olması gerekir; dolayısıyla bunun eşdeğerleri dolaşımda hazır bulunmalıdır. (Bunların nasıl üretilmiş olduğu burada bizi ilgilendirmiyor.) Sermaye dolaşımın sabit bir nicelik olduğunu önvarsayar. Eşdeğerler sürekli hazır bulunacaktır Kapitalist o halde kazancından 20 taleri tüketir. Bunlar basit dolaşıma gider. 100 taler de basit dolaşıma girer, ama yeniden-üretim koşullarına dönüşmek üzere (50 taler hammadde, 40 işçi için ihtiyaç maddeleri, 10 üretim aracı). Geriye yeni yaratılmış, eskisine eklenmiş değer olarak 20 taler kalır. Bu, negatif anlamda bağımsız değer olarak dolaşımın karşısına konan bir *paradır*. Dolaşımın sabit bir büyüklük olduğu önvarsayıldığına göre, salt bir eşdeğer olarak, doğrudan tüketim maddeleriyle mübadele edilmek üzere dolaşıma sokulamaz. Buna karşılık paranın hayalî bağımsızlığı da aşılmıştır; bu para şimdi sadece kendini değerlendirmek, yani sermaye haline gelmek için vardır. Sermaye haline gelmek için yeniden-üretim sürecinin ögelerini, yani işçi için ihtiyaç maddeleri, hammadde ve üretim aracı satın alması gerekir; bunlar ise, son tahlilde, canlı emek tarafından üretilmiş nesnelleşmiş emek birimleridir. Sermaye olma *potansiyeline* daha baştan sahip olan bu *para*, demek ki düpedüz *gelecek (yeni) emek üzerinde bir hakkı* temsil etmektedir. Nesnel olarak varlığı sadece *para* olmaktır. Artık-değer, *nesnelleşmiş emekteki* bu artış, kendi başına düşünüldüğünde sadece *paradır;* ama bu para şimdi sermaye olma *potansiyelini kendi içinde* taşımaktadır; dolayısıyla, *yeni emekler üzerinde bir hak* oluşturmaktadır. Burada artık sermaye sadece mevcut, verili emekle değil, gelecek emekle de ilişki içine girmektedir. Dolayısıyla içeriği de artık sırf basit üretim sürecindeki ögelerin toplamı olarak değil, para olarak belirmektedir; sırf genel mülkün soyut biçimi olarak para değil, her türlü değerin gerçek yaratıcı potansiyeli, yani emek kapasitesi, ya da daha doğrusu *oluşmakta olan emek kapasitesi* üzerinde bir hak olarak. Böyle bir hak olma niteliğiyle, artık maddî varoluş biçiminin para ya da başka herhangi bir hak belgesi biçiminde olması hiçbir şey değiştirmez. Tıpkı bir vakıf sahibi gibi, kapitalist, yeni kazandığı değerle gelecek emekler üzerinde hak sahibi olmuştur; mevcut emeği mülk edinmekle, aynı

zamanda gelecek emeği de mülk edinmiştir. (Sermayenin bu özelliği şimdilik bu kadar incelenecek. Her türlü içerikten kopuk değer olarak varolabilme özelliği burada kendini göstermektedir. Kredi kavramının temeli bu söylenenlerle atılmıştır.) Para biçiminde biriktirilmesi, o halde, emeğin maddî koşullarının maddeten biriktirilmesinden çok farklı bir şeydir. Emek üzerinde mülkiyet belgelerinin biriktirilmesidir. Gelecekteki emeklerin *ücretli emek* olarak, sermayenin kullanım değerleri olarak vazedilmesidir. Yeni yaratılan değere karşılık olacak *eşdeğerler* mevcut değildir: dolayısıyla yeni değer ancak yeni emekle realize edilebilir.» (A. sf. 271-273)

Bölümün geri kalan kısmı, doğrudan bir anlam çıkarılması, özellikle Başlık 15. ve 16. okunmadıkça imkânsıza yakın olan bir karalama defteri niteliğindedir. Öncelikle sermayenin hammadde ve araca yatırılan kısmının üretim sürecinde *değer yaratmadığı*, sadece emek sayesinde değerlerini yeni bir biçim altında korumalarının sağlandığı anlatılır. Artık-değer üreten, yani sonuçta değeri değişen (artan) sadece sermayenin değerinin ücret tarafından ifade edilen bölümüdür - bir başka deyimle, emek-gücü. Oysa,

> «Sermayenin bakış açısından —ki sermayenin kendi değerlenme sürecinin gerçek mahiyeti hakkında hiçbir bilgisi yoktur, ve *krizler* dışında da bunu bilmekte hiçbir çıkarı bulunmaz—, 100 talerlik bir sermayeden elde edilen % 10 kâr, sermayenin bileşenlerinin (hammadde, araç, ücret) her birinin eşit ve farksız bir biçimde artışı olarak gözükür; öyle ki 100 talerlik bir toplam değer olarak sermaye, bir bütün olarak % 10 artmış olur. Oysa gerçekte *asıl* soru şudur: 1) Sermayenin bileşenleri arasındaki oran nedir; 2) sermaye ödediği ücrete karşılık ne kadar artık-emek satın almıştır?» (*A.* sf. 277)

Kitabın ilerki bölümlerinde Marx bunlardan hareketle çok önemli iki keşfini, yani 1) değişmez sermaye (hammadde ve araç) ile değişen sermaye (ücret) arasındaki ayrımı, ve 2) artık-değer oranı (artık-değerin zorunlu emeğe —ücrete— oranı) ile kâr oranı (artık-değerin toplam sermayeye oranı) arasındaki ayrımı formüle edecektir. Özellikle ikinci ayrım, bir ay kadar sonra Engels'e yazılan bir mektupta, Marx'ın en önemli ekonomik keşiflerinden biri olarak sunulacaktır. Ancak burada ayrımların he-

nüz Marx'ın kafasında kristalleşmemiş oldukları, Marx'ın deyimiyle «son derece sıkıcı» (sf. 276), ve sürekli bir yanının eksik kaldığı görülerek 4, 5, 6 kez baştan yapılan birtakım aritmetik hesaplarla açıklığa kavuşturulmaya çalışıldıkları görülmektedir. Bölümün sonunda yeniden artık-emek ve üretkenlik artışı konusuna dönülerek şunlar anlatılır:

«Sermayenin yasasının artık-emek, ya da fazlalık zaman yaratmak olduğunu gördük. Sermaye bunu ancak belli bir *zorunlu emeği* harekete geçirerek, yani işçiyle mübadeleye girerek yapabilir. Dinamiği, o halde, bir yandan zorunlu emeği minimuma indirirken, bir yandan da mümkün olduğu kadar çok emek yaratmaktadır. Sermaye bir yandan emekçi nüfusu artırmaya yönelirken, bir yandan da bunun bir kısmını bir artık-nüfus —sermaye tarafından kullanılmadıkça varlıkları lüzumsuz olan fazlalık bir nüfus— olarak vazetmeye yönelir. (Artık-nüfus ve artık-sermaye teorilerinin doğru yanı burada.) Sermayenin eğilimi bir yandan insan emeğini (nisbî anlamda) lüzumsuzlaştırırken, bir yandan da insan emeğini sınırsız bir şekilde artırmaktır. Değer nesnelleşmiş emekten başka bir şey değildir ve artık-değer (sermayenin değerlenmesi) de, nesnelleşmiş emeğin, emek kapasitesinin yeniden-üretimi için zorunlu olan kısmının ötesinde kalan fazlalığıdır. Emek her zaman için önvarsayım olarak kalır, ve artık-emek de ancak zorunlu emeğe oranla ve ancak zorunlu emek varolduğu sürece varolabilir. Sermayenin artık-emek yaratabilmek için, o halde, sürekli zorunlu emek yaratması; artığı çoğaltabilmek için zorunlu emeği (yani *aynı anda* hareket halinde olan işgünleri toplamını) çoğaltabilmesi; buna karşılık yarattığı zorunlu emeğin zorunluluk niteliğini sürekli aşarak onu artık-emeğe çevirebilmesi gerekir. Bir tek işgünü ele alındığında, süreç basittir: 1) işgünü doğal imkânların elverdiği ölçüde uzatılır; 2) bunun zorunlu kısmı sürekli olarak kısaltılır (üretici güçler sınır tanımaksızın büyütülür). Buna karşılık, işgünü hacim olarak düşünüldüğünde, *aynı anda varolan çok sayıda işgününün toplamıdır.* Sermaye bir defada ne kadar çok işgünüyle mübadeleye girip *canlı emeğe karşılık nesnelleşmiş emek* verse, bir defada elde edeceği artık-değer o kadar çok olur. Bir insanın çalışabileceği işgününün getirdiği *doğal* sınırları, sermaye, *üretici güçlerin belli bir geliş-*

me aşamasında, (bu aşamanın değişmekte olduğu bir şey farkettirmez) bir işgününün *yanısıra* bir başka işgünü yaratarak, *aynı anda varolan işgücü hacmini* arttırarak kırabilir.» (*A*. sf. 302-303)

Başlık 9: [Sermayenin Yeniden Dolaşıma Girmesi ve Sermayeye Dayalı Üretimin Sınırları]

A. GİRİŞ:

Sermaye haline gelen para, para kazanmak üzere, emek satın aldı. Satın aldığı emeği, daha önceki üretim tarzlarından temelde farklı bir yöntemle işe koştu: emeğin harcanış mantığı artık verili birtakım ihtiyaçların (emekçinin, sömürücünün, cemaatin, devletin vb. ihtiyaçları) karşılanmasına, yani kullanım değeri üretimine değil, tüm ihtiyaçların ötesinde, artık-üretimin gerçekleştirilmesine yönelikti. Dolayısıyla emeğe anlam veren dinamik, emeğin «yaptırıcı» kaygısı ve dolayısıyla emeğin sınırı, belli birtakım ihtiyaçlar değil, bizatihi emek olması, ne olursa olsun üretim yapmasıydı. Üçüncü aşamada, sermaye böylece üretilen ürünü satarak paraya çevirmek, ve yarattığı yeni değeri «ispatlamak» ya da fiilen gerçek kılmak zorundadır. (M' —P') Kullanım değerine yönelik üretimde, ürün çeşitli yöntemlerle kullanıcısına ulaştırılabilir, ve bu yöntemlerden biri de mübadele olabilir. Ama realize edilmeye çalışılan hedefin belli bir ihtiyacı karşılamak değil, *genel emek* olduğu kapitalist üretimde, üretilen tikel ürünün mübadele yoluyla genel ve toplumsal biçime çevrilmesi, üretimin aslî, zorunlu bir ögesi, hatta tek hedefidir.

Sermaye üretimden çıkıp piyasaya döner. Ancak bu piyasa şimdi sermayenin önünde bir sınır ve fren niteliğindedir. Çünkü sermaye, artık-üretimi gerçekleştirirken, a) işçiyi zorunlu olanın ötesinde çalışmaya zorlayarak, piyasaya süreceği toplam değeri mutlak anlamda artırmış; b) emeğin üretkenliğini artırarak, top-

lam emek süresi (değer) aynı kalmak şartıyla, üretilen mal miktarını ve bunların sermaye tarafından piyasaya sunulan kısmını artırmıştır. Oysa sermayenin içinden doğduğu piyasa sabit bir veri kabul edilirse, ne sermayenin ürettiği artık-değeri realize edecek bir *artık-eşdeğerin*, ne de artan üretkenliğe tekabül edecek *yeni ihtiyaçların* bulunmasına imkân yoktur. O halde sermayenin bir yandan kendi üretimini sınırsızca artırmaya yönelebilmesi için, öbür yandan a) toplumsal ihtiyaçların sınırsızca artmasını, b) kendisine ödenecek eşdeğerleri üreten, ve üstelik bunları *mübadele değerleri olarak* üreten öteki üretim dallarının sınırsızca gelişmesini sağlaması şarttır. Yani, sermayeyi doğuran piyasa şimdi sermayenin önünde aşılması gereken bir engeldir, ve sermaye, piyasa sisteminin tüm ögelerini ve bütününü sürekli olarak yıkıp baştan inşa etmek, aşıp *yeniden-üretmek* zorundadır. Böylece başta veri ve önvarsayım olarak alınan piyasa sistemi (belli ihtiyaçları olan bir toplum ve bu ihtiyaçlara tekabül eden üretim işbölümü ve dolaşım sistemi), sermaye tarafından sürekli yeniden yaratılmak zorundadır. Bu anlamda sermaye a) yeni toplumsal ihtiyaçları, b) yeni sermayeleri, yeni kapitalist üretim dalları üretir; yalnızca birtakım ürünlerin değil, bütün bir burjuva toplum sisteminin üreticisidir.

Bölüm soyut analitik düzeyde okunduğunda, anlatılan, sermayenin *önvarsayımlarının* (bir yanda para, öbür yanda mülksüz emek-gücü ve ikisi arasındaki ilişkinin koşulları) nasıl *yeniden-üretildiği;* başta birbirinden bağımsız ve tesadüfi veriler gibi ortaya çıkan şeylerin, süreç içinde nasıl organik bir bağlılık içinde üretildiğidir. Bu kavramlar özellikle bir sonraki başlıkta vurgulanacaktır. Tarihî düzeyde ise olay, manüfaktür şeklinde üretime elatan sermayenin, giderek tüm ekonomik ve toplumsal düzeni kendi gereklerine uygun olarak dönüştürmeye başlaması, piyasa ve rekabet yapılarını geliştirerek burjuva-öncesi toplumu yıkışıdır. İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde 18. ci yüzyılda gerçekleşen bu olayla, artık ilk kez *kapitalist üretim tarzının* sözü edilebilmeye başlanacaktır.

Başlık 6. ve 7. de gördüğümüz genel-tikel diyalektiği, bu bölümün de mantığının temelindedir. Sermaye, üretimi dar «ihtiyaç karşılama» mantığının ötesine sürüklemekle, sürekli olarak yeni toplumsal ihtiyaçlar, ilişkiler ve yapılar üretmeyi, üretimin zorunlu bir ögesi haline getirmiştir. Toplumu her gün yıkıp yeniden inşa eden bu devrimci süreç, tarihte ilk kez insanın kendi üretiminin ve yaşamının toplumsal koşullarına hakim oluşunun, bir-

takım tikel ürünlerin yanısıra *toplumunu ve tarihini bilinçli iradesiyle üretebilmesinin* koşullarını hazırlar. Sermaye, geneli üretir: ama tersyüz olmuş, tikelin dar bakış açısı içinde hapsedilmiş biçimde üretir. Sermayeye dayalı düzende, genel zenginliğin ifadesi para, insanın genel, toplumsal yaşamının ifadesi ise piyasadır: genel zenginliğin birikmesi, bundan dolayı, tikel bir nesnenin ve özel zenginliğin birikmesi şeklinde, genelin ilerlemesi, özel çıkar odaklarının çoğalması ve güçlenmesi şeklinde gözükecektir. Genel zenginliği artıran dinamik, özel zenginlik hırsı; genel çıkarı ilerleten dinamik, özel çıkarlar çatışmasıdır Bu çelişki, ekonomik krizlerin temelidir, ve buna dayanarak gösterilecektir ki, sermaye, toplumsal üretimin gelişmesi sürecinde, giderek *kendi kendini sınırlayan* ve toplumun gelişimi önünde tıpkı loncalar, cemaatler vb. gibi bir ayakbağı haline gelen bir aşamadır.

Birincisi, sermaye, toplumu üretir. Ama kendi fiilî üretimi özel bir üretim, yani özel bir çıkarı karşılamak uğruna tikel bir nesnenin üretimidir; *toplumun fiilen toplum tarafından üretimi* değildir (Bk. Başlık 7.). Dolayısıyla sermayenin üretimi ile buna tekabül eden yeni toplumsal ihtiyaç, ilişki ve yapıların kurulması arasında, doğrudan bir birlik değil, aksine bir uçurum vardır. Piyasa, tanımı gereği, birbirinden karşılıklı bağımsız ve bu ilişki çerçevesinde *karşıt* olan Mübadeleciler arasındaki ilişkilerden oluşur. Sermayenin piyasa koşullarını kendisine uydurması, karşıtlıklar içinde ve sayesinde oluşan, karşıtlığı yeniden-üreten bir birlik olmak; uyumsuzluktan doğan bir uyum, rekabet ve mücadeleden doğan bir düzen olmak zorundadır. Piyasa koşullarını oluşturmak, sermaye için içsel bir zorunluktur; oysa bu koşullar, sermayenin kontrolü dışında, dışsal koşullardır Bu çelişki, dönemsel krizlere yol açar. Sermaye, üretim ile toplum arasındaki uçurumun varlığında, kendi gelişim sürecinin ayakbağlarını üretir, ve kendi ürettiği ayakbağlarına takılarak tökezler.

İkincisi, sermayenin sınırsız üretkenliği (dar ihtiyaç kalıplarından çıkarak yeni ihtiyaçların, yeni ve çokyönlü bir insan yaşamının, yeni bir uygarlığın doğuşu anlamına gelen üretkenlik) sınırsız bir artık-emek sömürüsü şeklinde; sınırsızca üretilen genel zenginlik, toplumun geniş kesimlerinin sınırsızca yoksullaşması şeklinde gözükür. Bu da sermayenin çelişkisinin bir başka ifadesidir. Şöyle ki: Sermayenin artık-değer üretme çabası, üretilen ürünün değerinin, başlangıçta sermaye tarafından piyasaya sürülen paraya (özellikle işçi ücretlerine) oranla artmasını gerektirir. Artık-değer dinamiği uyarınca, bir yandan piyasanın top-

lam alım gücü görece azalırken, bir yandan piyasaya satılmak üzere sunulan toplam ürün değeri artacaktır. Bu nedenle, artık-değer sömürüsünü giderek artırdığı her «istikrar» döneminin sonunda, sermaye, kendi eliyle daralttığı piyasa tarafından boğulmak ve aşırı üretim krizine düşmek tehlikesiyle karşı karşıyadır.

«Bu «kendi kendini piyasada boğma» sürecinin çeşitli koşul ve mekanizmaları başlığın ikinci ve üçüncü kısımlarında tartışılmaktadır. Öte yandan, gerek insan üretkenliğinin, gerek insan ihtiyaçlarının sınırsızca gelişmesinin önündeki en büyük engel olan *insanın tekyanlılaşması* sorunu ise, bu bölümde incelenmeyecektir.

Bölümün içeriği genel olarak *Kapital*'in ikinci cildinde tartışılan sorunlara tekabül etmekteyse de, konunun buradaki kadar yoğun bir tartışması, Marx'ın başka hiçbir metninde yoktur denebilir.

Sermayenin üretim sürecinden dolaşım sürecine geçiş. (Üretici güçlerin gelişmesiyle sermayenin değer yitirmesi), (Rekabet), (Üretim süreci ile dolaşım sürecinin birliği ve çelişkisi olarak sermaye).

Değerlenme sürecinde sermayenin 1) mübadele yoluyla (yani, canlı emek ile mübadele edilerek) değerini koruduğunu; 2) arttığını, artık-değer yarattığını gördük. Üretim ve değerlenme süreçlerinin bu birliği yüzündendir ki, şimdi sürecin ürünü —yani önvarsayımı olduğu süreçten şimdi ürün olarak çıkan sermayenin ta kendisi— değeri olan bir ürün olarak belirmektedir; bir başka anlatımla, bu **değerin** kendisi şimdi sürecin ürünü olarak gözükmektedir ve üstelik ürün sürecin başındakinden daha fazla nesnelleşmiş emek içerdiğine göre, **eskisinden daha yüksek bir değer** haline gelmiştir. Kendi başına soyutlandığında, bu değer **paradır**. Ancak, sadece potansiyel anlamda paradır, para olarak vazedilmemiştir. Bu noktada **vazedilmiş** olan, verili olan, sadece belli

(ideal) bir fiyatı olan, yani ancak ideal anlamda belli bir para tutarını temsil eden bir metadır. Bunun **para** olarak vazedilebilmesi için herşeyden önce mübadelede bu niteliğinin **realize edilmesi** ve dolayısıyla ilk önce yeniden basit dolaşım sürecine girmesi ge-
1 rekmektedir. Bununla, **sürecin üçüncü cephesine,** sermayenin sermaye olarak vazedildiği cepheye geliyoruz.

3) Tam söylemek gerekirse, demek ki, sermayenin değerlenme sürecinin —ki para ancak bu değerlenme sürecinden dolayı sermaye niteliğini kazanır— aynı zamanda sermayenin **değerini yitirme süreci,** para niteliğini yitirmesi olduğu görülmektedir. Hem de iki bakımdan. Bir kere, sermaye mutlak emek süresini *artırmayıp,* üretkenliği *artırarak* zorunlu emek süresi oranını azaltmaya yöneldiği sürece, bizzat kendi üretim maliyetini ve kendisi üretime bir metalar toplamı olarak girdiğine göre, kendi müba-
2 dele değerini düşürecektir. Varolan sermayenin bir kısmı, **yeniden-üretilmesi** için gerekli üretim maliyetinin düşmesi nedeniyle sürekli olarak değerini yitirecektir; kendisinde nesnelleşmiş bulunan emek miktarı azaldığı için değil, bundan sonra aynı metaı üretmek için nesnelleşmesi gereken canlı emek miktarı azaldığı için. **Ama varolan** sermayenin bu sürekli de-

[1] Üçüncü cephe: M'-P'. Burada sermayenin **sermaye olarak** üretilmesi, yaratılması sözkonusudur. Sürecin başında, **herhangi bir para** alındı: bunun ne şekilde biriktirildiği bizi ilgilendirmiyordu. P-M-M'-P' sürecinde yeniden-üretilen para ise, sermayeye özgü yöntemle, yani artık-değer sömürüsüyle biriktirilmiştir. Herhangi bir para olarak değil, *sermaye olarak üretilmiştir.* Böylece, öylecene duran bir **veri** olarak almakla işe başladığımız noktaya geri dönmüş ve onu **temellendirmiş** oluyoruz. Bk. Başlık 10., 11.

[2] Bk. s. 197. ve s. 199 not 4.

ğer yitirmesi konusunun yeri henüz burası değildir; çünkü sermayenin bütünlenmiş halini önvarsayar. Burada buna, daha ileri düzeylerde ortaya çıkacak hususların genel kavramında içerilmiş olduğunu göstermek için değiniyoruz. Asıl yeri, ayrı sermayelerin tekelleşmesi ve rekabeti konusudur.

Burada sözü edilen **değer yitimi**, sermayenin para biçiminden, belli bir fiyatı olan, **realize edilmesi** gereken bir ürün, bir **meta** biçimine dönüşmesidir. Para biçiminde, sermayenin varlığı bir **değerdi**. Şimdi ise bir üründür, **varoluş** biçimi ancak ideal anlamda bir fiyattır; başlı başına bir **değer** değildir. Sermayenin kendini **değerlendirmesi**, yani değerini koruması ve çoğaltması için önce para biçiminden çıkıp, kullanım değerleri (hammadde-araç-emek) biçimine geçmesi, dolayısıyla değer **biçimini** yitirmesi gerekiyordu; şimdi ise, bu genel zenginlik biçimine yeniden kavuşması için yeniden dolaşıma girmesi gerekmektedir. Kapitalist bu kez dolaşım sürecine sadece basit bir mübadeleci olarak değil, öbür mübadelecilerin karşısında birer **tüketici** olarak durdukları bir **üretici** olarak girer. Amacı, kendi ürününe karşılık onların parasını almak, onların amacı ise paralarına karşılık tüketmek üzere onun ürününü elde etmektir. Bu sürecin bir noktada koptuğunu farzedelim —bunun ayrı bir süreç olması daha baştan böyle bir ihtimali ortaya çıkarmaktadır: bu durumda kapitalistin parası değersiz bir ürüne dönüşmüş olacak ve değerini artırmamakla kalmayıp, üstelik başlangıçtaki değerini de kaybedecektir. Böyle bir ihtimal gerçekleşmese bile, her halükârda değer yitiminin değerlenme sürecinin bir ögesini oluşturduğu açıktır. En basit anlamda, sürecin ürününün dolaysız biçimiyle bir değer olmadığı, bir değer olarak realize edilebilmek için ye-

niden dolaşıma girmesi gereken bir ürün olduğu gerçeği ortadadır. Sermaye üretim süreci aracılığıyla bir değer + yeni değer olarak yeniden-üretilirken, demek ki aynı zamanda **değer olmayan** bir şey olarak, **mübadele sayesinde değerlendirilecek bir şey** olarak vazedilmektedir. Sermayeyi oluşturan üç süreç birbi-
3 rinden kopuktur, yer ve zaman olarak birbirinden ayrıdır. Dolayısıyla, birinden öbürüne geçiş, yani herhangi bir kapitalist için süreçlerin bir birlik oluşturması, rastlantıya bağlıdır. **İçsel birliklerine** karşın süreçler yanyana ve **birbirinden bağımsız** olarak dururlar ve biri öbürünün önkoşulu olmak durumundadır. Üretimin bütünü sermayeye dayalı olduğu, dolayısıyla sermaye kendini oluşturma süreci için gereken koşulların hepsini gerçekleştirmek ve bunu yapmak için gerekli araçlara sahip olmak zorunda olduğu ölçüde, olay bir bütün olarak alındığında bu birlik sağlanacaktır. Ancak, şimdi geldiğimiz noktada sermaye henüz dolaşımın (mübadelenin) belirleyicisi olarak değil, dolaşımın basit bir ögesi olarak gözükmektedir ve tam dolaşıma girdiği anda sermaye olmaktan çıkmak durumundadır. Herhangi bir **meta** haline gelen sermaye şimdi tüm metaların kaderini paylaşır; paraya çevrilmesi, **fiyatının** realize edilip edilmemesi rastlantılara bağlıdır.

Sermayenin baştan sona değer olarak kaldığı önvarsayılan üretim sürecinde, **değerlenme**, nesnelleşmiş emek olarak beliren sermaye ile canlı emek arasındaki ilişkiden, yani sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişkisinden başka hiçbir koşula bağlı değildi. Oysa şimdi bir ürün, bir meta haline gelen ser-

[3] Üç süreç: emek-gücü alımı, üretim, ürünün satımı. P-M, M-M' ve M'-P'.

mayenin, bu sürecin bütünüyle dışında olan dolaşıma
4 bağımlı olduğu görülmektedir. (Aslında dolaşımın ni-
hai temeli olarak bu sürece döneceğini, fakat orada
kalmayıp yeniden dışarı çıkacağını daha önce de gör-
müştük.) Bir meta sıfatıyla, 1) bir kullanım değeri ve
dolayısıyla bir ihtiyaç maddesi, bir tüketim nesnesi
olması; 2) para biçiminde bir eşdeğer ile mübadele
edilmesi gerekmektedir. Ancak satış yoluyladır ki,
yeni değerini realize edebilir.

Eskiden 100 taler fiyatında nesnelleşmiş emek
içerirken, şimdi 110 talerlik içeriyorsa, bunu, üretilen
metadaki nesnelleşmiş emeği 110 taler ile mübadele
ederek ispatlamak zorundadır. (Fiyat burada yalnızca
nesnelleşmiş emek miktarının para olarak ifadesidir).
Değer biçimini yeniden kazanmak için önce parayla
mübadele edilmesi gerektiği anlamında, ürün değeri-
5 ni yitirmiştir. Üretim süreci içinde, değerlenme, artık-
emeğin üretimiyle (artık-emek süresinin nesnelleş-
mesiyle) tamamen eşanlamlı gözüktü; dolayısıyla sü-
reç için, süreç içinde kısmen önvarsayılan, kısmen
de vazedilen sınırlar dışında bir **sınır** sözkonusu de-
ğildi; bu sınırlar ise daima süreç içinde üstesinden
gelinecek birer **ayakbağı** olarak belirdiler. Şimdi or-
6 taya sürecin **dışında duran** ayakbağları çıkmıştır. Ön-

[4] Bk. Başlık 6, özellikle s. 328-334.

[5] Değerlenmenin üretim süreci içindeki tek sınırı, artık-emek ile zorunlu emek arasındaki orandır. Bu oranı sınırlayan değişkenler ise, işgünü uzunluğu (bu arttıkça artık-emek artar, artık-değer mutlak anlamda çoğalır) ve emeğin üretkenliğidir (bu arttıkça zorunlu emek azalır, artık-değer nisbî olarak çoğalır).

[6] Bu bölümde sık sık geçen ve Hegel'de teknik bir terim olan **Schranke** sözcüğünü «ayakbağı» diye çevirdik. Belli bir dinamiğin gelişmesi yönünde önüne çıkan engeller, dinamiğin varlığını sürdürebil-

→

ce en yüzeysel yaklaşımla, metaın ancak aynı zamanda bir **kullanım değeri**, yani bir tüketim nesnesi (ne tür tüketim olduğu şimdilik hiç farketmez) olduğu zaman bir değeri olacağı ortadadır: kullanım değerini kaybettiği anda değerini de kaybedecektir, (çünkü henüz tekrar para olarak değil, özgül ve doğal niteliklerinin ötesinde bir varlığı olmayan bir nesne olarak vardır). O halde, birinci ayakbağı **tüketimdir —metaya duyulan ihtiyaçtır.** (Buraya kadar ki varsayımlarımız çerçevesinde, **ödeme imkanı olmayan**, yani ihtiyaç duyulan metaya karşılık verecek parası, ya da başka bir metaı olmayan ihtiyaçlardan sözetmek kesinlikle olanaksız.) Sonra, ikincisi, metaya bir eşdeğerin bulunması gerekir; oysa ilk baştan dolaşımın sabit bir büyüklük olduğu —belli, verili bir hacme sahip olduğu— varsayıldığına, buna karşılık sermaye üretim sürecinde yeni bir değer yaratmış olduğuna göre, bu eşdeğerin bulunması imkansız gözükmektedir. Sermaye, o halde, üretim sürecinden çıkıp yeniden dolaşıma girmekle a) **üretim** sıfatıyla, varolan **tüketim** hacmini —**tüketim kapasitesi**— karşısında bir ayakbağı olarak bulur. Spesifik bir kullanım değeri sıfatıyla, niceliği ancak bir noktaya kadar **önemsiz** sayılabilir; bu noktadan sonra ise —kullanım değeri sadece belirli ihtiyaçları karşıladığına göre— tüketim için istenir olmaktan çıkar. **Özgül, tekyanlı, niteliksel** bir kullanım değeri, sözgelimi tahıl olarak, niceliği ancak bir düzeye kadar keyfi bir biçimde artırılabilir; ancak belli bir miktarı için talep vardır; yani bir

---

ınesi için aşması gereken ayakbağlarıdır. Bu anlamda, olgular **dinamik olarak** kavrandığında, her olgunun varlığını, işlevini, niteliğini belirleyen **sınırlar**, giderek birer ayakbağına dönüşmek zorundadır.

sınırı vardır. Bu sınırı belirleyen ise, bir yandan bir kullanım değeri olma niteliği —**özgül** yararı, kullanışlılığı—, bir yandan da bu özgül tüketim türüne ihtiyacı olan mübadelecilerin sayısıdır. Tüketicilerin sayısı çarpı bu **özgül** ürüne duydukları ihtiyacın miktarı. Başlı başına soyutlanan değerin sahip olduğu sınırsızlığa, kullanım değeri sahip değildir. Belli nesneler ancak belli bir yere kadar tüketilebilir, ancak belli bir noktaya kadar ihtiyaç maddesi olarak kalabilirler. Örneğin: tahılın belli bir miktardan fazlası tüketilmez, vb. Demek ki ürün, bir **kullanım değeri** olduğu sürece, bizzat kendi içinde bir engel taşımaktadır. Kendisine olan ihtiyaçtan doğan bu engelin büyüklüğü ise üreticilerin ihtiyacı tarafından değil, tüm mübadelecilerin toplam ihtiyacı tarafından belirlenir. Kullanım değeri, kendisine olan ihtiyaç ortadan kalktığı anda kullanım değeri olmaktan çıkar. Kullanım değerinin sınırı, kendisine duyulan ihtiyaçtır. Oysa meta kullanım değerini yitirdiği anda (eğer para değilse) bir dolaşım nesnesi de olamaz. b) **Yeni değer,** ya da genel olarak **değer** sıfatıyla, karşısına bu kez **varolan** eş**değerin** ve öncelikle paranın —dolaşım aracı olarak değil, para olarak paranın— hacmi bir engel olarak çıkar. Artık-değere (yani ilk baştaki değere oranla artan değere) artık bir eşdeğer lazımdır ki. Bu da ikinci bir ayakbağı olarak belirir.

c) Paranın —yani başlı başına zenginliğin, ancak **yabancı nesnelleşmiş emek** ile mübadele içinde ve bu mübadele sayesinde varolabilen zenginliğin— giderek **yabancı canlı emek** ile mübadeleye, bir başka deyimle üretim sürecine girmediği zaman, soyutlaşıp yokolduğu görülmüştü. Dolaşımın kendi kendini yenileme gücü olmadığı görüldü. Şimdi de üretim sürecinin, dolaşım sürecine geçmeyi başaramadıkça

çıkmazda olduğunu görüyoruz. Ücretli emek temeline dayalı üretım tarzı olan sermaye, sürecin bütününün zorunlu bir önkoşulu ve ögesi olarak dolaşımı önvarsayacaktır. Bu üretim biçiminin özgül niteliği, ifadesini para dolaşımında bulunan özgül bir mübadele biçimini önvarsayacaktır. Sürecin yenilenebilmesi için ürünün tümünün paraya çevrilmesi şarttır; mübadele, daha önceki üretim biçimlerindeki gibi üretim ve ürünün sadece fazlalık kısmını değil, bütününü kapsamına almak durumundadır.

Basit, objektif, tarafsız bir gözlemle kendiliğinden ortaya çıkan çelişkiler demek ki bunlar. Sermayeye dayalı üretim tarzının bunları nasıl sürekli olarak aşıp, bir yandan da sürekli yeniden yarattığı bir başka sorun, (ki bu aşma işi bir noktaya kadar salt gürültüsüz, sakin bir dengeleme hareketi gibi gözükse de, sonuçta ancak zor yoluyla başarılabilir.) Önemli olan, önce bu çelişkilerin varlığını ortaya koymak. Dolaşımın tüm çelişkileri şimdi yeni bir biçim altında yeniden canlanmaktadır. Metaın kullanım değeri olarak varlığı, değer olarak varlığıyla çelişki içindedir; belli bir nitelikte özgül bir nesne, belli doğal özellikleri olan bir ürün, belli ihtiyaçları karşılayan fiziksel bir madde olarak içeriği, bir değer olarak tek içeriği olan **nesnelleşmiş emek** olma niteliğiyle çelişme halindedir. Ama bu kez çelişki, dolaşımdaki gibi **salt biçimsel bir ayrım** olarak konmamış, kullanım değerinin getirdiği sınır burada açıkca mübadelecilerin ürüne toplam taleplerinin —yani toplam tüketim hacminin— koyduğu sınır olarak tespit edilmiştir. Toplam tüketim hacmi şimdi metaın kullanım değerinin ve dolayısıyla meta değerinin sınırıdır. Basit dolaşımda sözkonusu olan sadece tikel kullanım değeri biçimini mübadele değeri biçimine çevirmekti. Bunda tek ayakbağı, me-

taın ilk başta bütün öbür metalarla doğrudan doğ-
ruya mübadele edilebildiği değer biçiminde değil,
doğal bileşiminin getirdiği tikel bir biçimde varolma-
sıydı. Şimdi ise metaın arzedilebilirlik **sınırının** doğ-
rudan doğruya metaın **doğal bileşiminde** verili olduğu
ortaya çıkmıştır. Genel biçime çevrilebilmek için, kul-
lanım değerinin belli bir nicelikte bulunması gerek-
mektedir ve bu **niceliğin sınırı** metada nesnelleşmiş
olan emek değil, **doğal bir kullanım değeri olma nite-
liği**, daha doğrusu **başkaları için bir kullanım değeri
olma özelliğidir.** Öte yandan bağımsız olarak varolan
paranın canlı emekle mübadeleye girmesi gerektiği
7 *şeklindeki çelişki, üretilen artık-değer başlı* başına pa-
ra olarak varolabilmek için [bir başka] artık-değerle
mübadele edilmek zorunluğuyla karşı karşıya olduğu
için, şimdi daha da büyümüştür. O halde,, bir kulla-
nım değeri olarak ürünün ayakbağının yabancı tüke-
tim olması gibi, bir değer olarak ayakbağı da yabancı
üretimdir. Birinci niteliğiyle, sınırı, bu özgül ürüne du-
yulan ihtiyacın hacmidir; ikincisinde ise, dolaşımdaki
nesnelleşmiş emek hacmi. Böylece bir yandan değe-
rin değer olarak varlığının kullanım değerine karşı
kayıtsızlığı ve öbür yandan değerin içeriğinin ve sı-
nırının salt soyut nesnelleşmiş emek olarak alınması
tezleri olumsuzlanmış oluyor.*

* *Henüz buradan arz, talep, fiyat ilişkilerine geçmek mümkün değil; bu ilişkilerin özgül biçimleriyle gelişmesi sermayeyi önvarsayar. Arz ve talep özgül bir ekonomik ilişkiyi ifade etmeyen soyut kategoriler olduklarına göre, bunların basit dolaşım ya da üretim konularında ele alınmaları gerekmez miydi? [Marx'ın notu]*

[7] Çelişki: paranın, kendi kendini temellendiren, kendi kendini üreten, dolayısıyla kendisi dışında hiçbir şeye bağımlı olmayan bir varlık, yani başlı başına varlık ve zenginlik olması için ...önce karşıtına, yani emeğe dönüşmesi gerekir!

Sadece genel anlamda sermaye kavramıyla ilgilendiğimiz şu noktada, bütün bunlardan çıkan sonuç şöyle özetlenebilir: **üretim ve değerlenme süreçlerinin bu birliği dolaysız** bir birlik değil, bir **süreç** içinde **gerçekleşen** bir birliktir; sürecin gerçekleşmesi ise, **dışsal** koşullar olduğu görülen birtakım koşullara bağlıdır*.

8 Sermayenin **mutlak artık-değer** —daha çok nesnelleşmiş emek— yaratmasının koşulu, dolaşım çerçevesinin genişlemesi ve sürekli olarak genişlemesidir. Bir noktada yaratılan **artık-değer**, karşılığında mübadele edilmek üzere bir **başka** noktada da artık-değerin yaratılmasını gerektirir; ilk başta bu sadece daha çok altın ve gümüş, daha çok para üretimi olabilir: öyle ki, artık-değer yeniden doğrudan doğruya sermaye haline gelmese bile, yeni sermaye potansiyeli olarak, ,para şeklinde, varlığını sürdürebilsin.

* *Sermayenin değerlenme sürecinin daha önce* basit üretim sürecinin *analizini gerektirdiğini gördük. Basit mübadede ürüne duyulan ihtiyaç önvarsayıldığına göre,* arz ve talep *için de aynı durum sözkonusu. Üreticinin* özgül *ihtiyacı başkalarının talebine duyduğu ihtiyaç. Bütün bunlarda* önvarsayılmış olanın *neler olduğu olay geliştikçe ortaya çıkacak ve bunların hepsinin sonradan birinci bölüme serpilmesi gerekecek.* [*Marx'ın notu*]

[8] Sözgelimi zorunlu emek (işçi ücretinin karşılığını üreten emek) 4 saat, işgünü de 8 saat olsun. Bu durumda işgününü 10 saate çıkarmak ya da 1 yerine 2 işçi çalıştırmak, üretilen değeri mutlak anlamda artırmak demektir, dolayısıyla buna tekabül eden eşdeğerler gerekir. Buna karşılık, teknolojik gelişme vb. sayesinde ürelkenlik iki katına çıkarılırsa, bu kez zorunlu emek 2 saate düşüp artık-emek 6 saate çıkacak, üretilen toplam değer artmadığı halde üretilen mal miktarı iki katına çıkmış olacaktır. Dolayısıyla buna tekabül eden ihtiyaçların da iki katına çıkması gerekir.

Sermayeye dayalı üretimin koşullarından biri, o halde, **sürekli genişleyen bir dolaşım çerçevesinin üretilmesi** olmaktadır: bu, ya doğrudan doğruya çerçevenin genişletilmesi, ya da aynı çerçeve içinde **daha çok üretim odağının yaratılması** yoluyla olabilir. İlk başta sabit bir büyüklük olarak alınan dolaşım, burada bizzat üretim tarafından genişletilen, değişken bir büyüklük olarak gözükmektedir. Yani bizzat üretim sürecinin bir ögesidir. Demek ki, sermayenin dinamiği, bir yandan sürekli olarak daha çok artık-emek yaratmaya yönelirken, bir yandan da bunu karşılayıp bütünleyen mübadele odaklarını yaratmaktır; sadece **mutlak** artık-değer düşünüldüğünde, sermayenin dinamiği kendisini bütünleyecek daha çok artık-emeği yaratmaktır; son tahlilde sermayeye dayalı üretimi, ya da sermayeye tekabül eden üretim tarzını yaymaktır. **Dünya piyasası** yaratma eğilimi doğrudan doğruya sermayenin kavramında verilidir. Her sınır, üstesinden gelinecek bir ayakbağıdır. Her şeyden önce, üretimin tüm ögeleri mübadeleye tabi kılınmak ve mübadeleye yönelik olmayan, dolaysız kullanım değerleri üretimi ortadan kalkmak, yani kısacası sermayeye dayalı üretim, daha önceki doğal (sermayenin bakış açısından doğal ve ilkel gözüken) üretim biçimlerinin yerini almak zorundadır. **Ticaret** artık birbirinden bağımsız iki üretimin fazlalıklarının mübadelesini ilgilendiren bir işlev değil, bizzat üretimin her cephesini kapsayan temel önvarsayım ve öge olacaktır*.

* *Dolaysız kullanım değerine yönelik üretim, tabiatıyla mübadelecilerin sayısını, dolaşıma sokulan mübadele değeri toplamını ve hepsinden önemlisi artık-değer üretimini azaltır. Dolayısıyla sermayenin eğilimi: 1) dolaşımın çapını sü-*

→

Öte yandan, **nisbî artık-değerin** üretimi, yani üretici güçlerin artışı ve gelişmesine dayanan artık-değer artışı, yeni tüketimlerin üretilmesini gerektirecektir; dolaşım içinde ürünler çerçevesinin genişlemesi gibi, tüketim çerçevesi de genişleyecektir. Önce, varolan tüketimin nicelikçe genişlemesi; ikincisi, varolan ihtiyaçları daha geniş bir alana yaymak yoluyla yeni ihtiyaç yaratılması; üçüncüsü, yeni ihtiyaçların üretilmesi, yeni kullanım değerlerinin keşfedilmesi ve yaratılması. Başka bir anlatımla, kazanılan artık-emek salt niceliksel bir artış olarak kalmaz, emeğin (dolayısıyla artık-emeğin) niceliksel çeşitlenme alanını da sürekli olarak genişletir, emekleri ayrıştırır, çeşitlerini çoğaltır. Örneğin, üretkenliğin iki katına çıkması sonucunda eskiden 100 talerlik sermayenin yaptığı işi şimdi 50 talerlik sermaye yapabiliyorsa, dolayısıyla 50 talerlik bir sermaye ile ona tekabül eden zorunlu emek serbest kalmışsa, şimdi bu açıkta kalan sermaye ve emek için yeni bir ihtiyacı doğuran ve doyuran, yeni ve nitelikçe farklı bir üretim dalının yaratılması gereklidir. Eski sanayiin değeri, sermaye ile emek arasındaki ilişkinin yeni bir biçime döküldüğü yeni bir sanayi için fon yaratarak korunur. Buradan, nesnelerden yeni yararlanma yolları keşfetmek amacıyla tüm doğanın derinlemesine araştırılması; tüm yabancı iklim ve ülke ürünlerinin dünya çapında mübadelesi; doğal nesnelerin yeni (yapay) yollardan imal edilip, yeni kullanım değerleri kazandırılması*. Yer-

---

rekli büyütmek; 2) [üretimi] her yerde sermaye egemenliğinde gerçekleşen üretime dönüştürmek. [*Marx'ın notu*]

9 * Lüks *tüketimin Antik çağda oynadığı bugünkünden farklı role ilerde değinilecek.* [*Marx'ın notu*]

[9] Bk. s. 260-63; Başlık 6., Giriş; Başlık 12. Aşırı tüketim, antik cemaati →

yüzünün her yönden araştırılmasıyla yeni yararlanılabilir nesnelerin ve eskilerin yararlı yeni özelliklerinin —hammadde olarak yeni kullanım alanları, vb.— keşfedilmesi; dolayısıyla doğa bilimlerinin en yüksek noktasına kadar gelişmesi; bunun gibi, doğrudan doğruya toplumdan kaynaklanan yeni ihtiyaçların keşfedilmesi, yaratılması ve doyurulması; toplumsal insanın tüm niteliklerinin işlenip terbiye edilmesi, nitelikleri ve ilişkileri bakımından zengin, dolayısıyla ihtiyaçları da mümkün olan en ileri derecede gelişmiş bir varlık olarak, toplumsal insanın üretilmesi; insanın, toplumun en üstün ve en evrensel ürünü olarak üretilmesi (çok yönlü doyumlarının olabilmesi için insanın çok yönlü doyum yeteneğine sahip olması, dolayısıyla ileri bir derecede eğitilmiş ve kültürlü olması gerekir); bütün bunlar da sermayeye dayalı üretimin bir koşuludur. Yeni üretim alanlarının açılması, yani nitelikçe yeni bir artık-sürenin yaratılması, salt işbölümünün ilerlemesi değildir; olay, varolan üretimin kendi bağrından yeni bir kullanım değeri olan bir emek doğurmasıdır; sürekli olarak genişleyen ve herşeyi kapsar hale gelen bir emek ve üretim çeşitleri sistemi ile ona tekabül eden, sürekli genişleyen ve zenginleşen bir ihtiyaçlar sisteminin giderek gelişmesidir.

Sermayeye dayalı üretim, o halde, bir yandan evrensel üretkenliği —artık-emeği, değer-yaratıcı emeği— yaratırken, bir yandan da doğanın ve insanın tüm özelliklerinin sonuna kadar işletilip kullanıldığı bir evrensel yararlanma sistemini yaratır; sistemi ilerletici bir etmen olarak bilimden, tıpkı tüm

ve köleci üretimi yıkıma götürdüğü halde, temel varsayımı toplumsal ihtiyaçların ve tüketim kapasitesinin sürekli olarak gelişmesi olan kapitalist üretimin dinamizminin temelidir.

fiziksel ve manevi değerlerden yararlanıldığı gibi yararlanılırken, bu toplumsal üretim ve mübadele alanının dışında hiçbir şey **kendi başına ulu**, kendi başına değeri olan şeyler olarak görülmez. Sermaye
10 böylece burjuva toplumunu, doğanın ve toplumsal ilişkinin toplum üyelerinin egemenliğine ve mülkiyetine girişini üretir. Sermayenin muazzam uygarlaştırıcı etkisi buradan kaynaklanır; ürettiği bu toplumsal aşamayla kıyaslandığında, önceki tüm aşamalar insanlığın salt **yerel, kısmi ilerlemeleridir; doğa putperestliğidir.** Doğa, tarihte ilk kez salt insan için bir nesne, salt yararlanılacak bir nesne halini alır, özerk bir kudret olarak görülmemeye başlar; özerk yasalarının teorik bilgisi sadece onu bir tüketim maddesi, ya da üretim aracı olarak, insana bağımlı kılmaya
11 yarayan bir hile olarak kullanılır. Sermaye bu dinamiği gereğince doğa putperestliğini aştığı gibi, tüm ulusal ayakbağlarını ve önyargılarını, verili ihtiyaçların geleneksel, dar, kanaatkâr, kabuk bağlamış doyumlarını, eski yaşam tarzının sürekli yeniden-üretimlerini yıkıp geçer. Bunları hiç durmayan bir devrim hareketi içinde tahrip eder; üretici güçlerin gelişme-

[10] «Burjuva toplumu» (Bürgerliche Gesellschaft), aynı zamanda **sivil toplum**, yani cemaat bağlarının kırılışına, özerk bireyselliğe ve özel çıkarlar mücadelesine dayanan toplum anlamındadır. Marx'ın İngilizce **civilising** (uygarlaştırıcı, ya da «sivilleştirici») deyimini kullanışı anlamlıdır. Yukarda geçen «ihtiyaçlar sistemi» (System der Bedürfnisse) deyiminin, Hegel'e özgü bir terim olduğuna ve Hegel'de sivil toplumu tanımlayan ilk öge olarak sunulduğunu ayrıca belirtebiliriz. Bk. **Hukuk Felsefesi.**

[11] Doğa bilgisine dayanarak insanın doğaya hakim olduğu tüm durumlarda, doğa güçlerinin doğayı altetmek için bir «hile» olarak kullanıldığı fikri, **Mantık'ta** teleoloji ve emek (Werk) kavramları diyalektiğinin temelini oluşturur. Bk. **Mantık V.**

sini, ihtiyaçların genişlemesini, .üretimin çeşitlenmesini, maddi-manevi tüm güçlerin işletilmesini ve mübadelesini kısıtlayan tüm ayakbağlarını çözüp atar.

Ancak, sermayenin tüm bu sınırları birer ayakbağı olarak gördüğü, dolayısıyla **ideal olarak** onları aştığı gerçeğinden, **gerçekte de** onların üstesinden geldiği sonucu çıkmaz; ve bu türden her ayakbağı sermayenin özgül niteliğiyle çelişki içinde olduğundan, sermayenin üretimi, sürekli olarak aşılan ama sürekli yeniden vazedilen çelişkiler içinde ilerleyecektir. Dahası var. Sermayenin durmaksızın yöneldiği genellik, bizzat sermayenin kendi yapısı içinde ayakbağlarıyla karşılaşır; gelişiminin belli bir aşamasında bunlar, bizzat sermayenin bu dinamiğin önündeki en büyük ayakbağı olduğunun anlaşılmasını sağlayacak, ve dolayısıyla sermayenin kendi kendini ortadan kaldırmasını zorunlu kılacaklardır.

Sermayenin Üretime Engel Haline Gelmesi. Aşırı Üretim.

Ricardo gibi, üretimi sermayenin değerlenme süreciyle dolaysız olarak özdeş sayan, (dolayısıyla, gerek tüketimin getirdiği sınırlara, gerekse her nokta için ortaya bir karşı-değer koymak zorunda olan dolaşımın mevcut sınırlarına aldırmaksızın, yalnızca üretici güçlerin gelişmesini, sınai nüfusun artmasını —talebi hiç hesaba katmaksızın, arzı— gözönüne alan) iktisatçıların, sermayenin pozitif özünü, Sismondi gibi tüketimin ve varolan karşı-değer hacminin getirdiği sınırlamaları vurgulayanlara oranla çok daha doğru bir şekilde ve derinlemesine kavramış olduklarını söyleyebiliriz. İkinciler, sermayeye dayalı üretimin sınırlı karakterini ve negatif tekyanlılığını daha derinlemesine kavramış olsalar bile, birincilerde konu, daha çok,

sermayenin belirleyici ve evrensel dinamiği, ikincilerde ise tikel sınırlardır. Sermaye temelinde **aşırı üretimin** mümkün ve zorunlu olup olmadığı konusundaki tüm polemik, son tahlilde sermayenin üretimdeki değerlenme sürecinin dolaysız olarak dolaşımdaki değerlenmeyi de vazedip etmediği, ya da **üretim sürecinde** vazedilen değerlenmenin **gerçek** değerlenme olup olmadığı sorusuna dayanır. Ricardo'da da, şüphesiz **mübadele değerinin** mübadeleden soyutlandığında değer olmadığına ve değer niteliğini ancak mübadelede ispatlayabileceğine dair bir kuşku vardır; ama Ricardo, üretimin önüne bu nedenle çıkabilecek engelleri salt raslansal ve aşılabilecek engeller olarak görür. Dolayısıyla sermaye düzeni içinde bu engellerin aşılması sürecini, her ne kadar analizde sık sık saçmalarsa da, doğru olarak kavrar. **Sismondi** ise tersine sırf ayakbağlarının varlığını değil, bunların bizzat sermaye tarafından yaratıldıklarını, sermayenin kendi çelişkilerini ürettiğini de vurgular; bunların giderek sermayenin çöküşüne yolaçmak zorunda olduğunu sezer. Bu nedenle üretim gelişmesini dışarıdan, ahlâkî, yasal, vb. engellerle yavaşlatmayı hayal eder —bu salt dışsal ve yapay frenlerin sermaye tarafından paramparça edilip atılması kaçınılmazdır. Buna karşılık Ricardo ve ekolü ise, sermayenin bu çelişkilerinin her seferinde sermayenin toplumun ve üretimin temeli olma niteliğini biraz daha fazla tehdit eden büyük fırtınalarla patladıkları gerçek **modern krizleri** katiyen anlayamamışlardır.

Ortodoks iktisadın, belli bir anda **genel aşırı-**
12 **üretimin** mümkün olduğunu inkar çabaları aslında

[12] **Genel** aşırı üretim, yani piyasadaki toplam eşdeğerin, yapılan üre-

13 cocukcadır. Yapılan, ya sözgelimi McCullogh gibi, **sermayeye dayalı** üretimi kurtarmak amacıyla özgül, tanımlayıcı belirlemelerini gözardı etmek, tersine çevirip **dolaysız kullanım değeri** üretimine indirgemektir; temel ilişkilerinden soyutlamaktır. Çelişkilerinden arındıralım derken, sermayeye dayalı üretim yokedil-
14 mekte, olumsuzlanmaktadır. —Ya, sözgelimi Mill'in, Say aptalına dayanarak, fakat daha akıllıca dediği gibi: **arz** ve **talep** aynı şeydir, dolayısıyla birbirine tekabül etmesi gerekir. Yani arz, kendi miktarınca ölçülen bir taleptir. Büyük kavram kargaşası: 1) Arzın kendi miktarınca ölçülen bir talep olması anlamında arz-talep özdeşliği, ancak arzedilen **mübadele değeri** (=belli bir miktar nesnelleşmiş emek) olduğu takdirde doğrudur. Arz bir **değer** arzı olarak görüldüğü ölçüde, doğurduğu taleple özdeştir. Ancak böyle başlı başına bir değer haline gelebilmek için, arzedilen nesnenin önce **para** karşılığında satılarak realize edilmesi gerekir ve para karşılığında mübadele edilebilirliği de, **2) kullanım** değerine, yani kendisine duyulan toplam ihtiyaç hacmine bağlıdır. Kullanım değerinin ölçüsü

---

timi realize etmeye yetmemesi inkâr edilmektedir. Yoksa herhangi bir tikel üretim dalında aşırı üretim ihtimali şüphesiz ki reddedilemez. Aşağıda yedi ayrı itiraz sayılıyor ve kabaca en vülger akılyürütmeden en klasiğine doğru bir sıra izleniyor.

[13] Bk. McCullogh, **The Principles of Political Economy**, Edinburgh 1825, s. 166-190. John Ramsay McCullogh (1789-1864): İngiliz istatistikçi ve Ricardo ekolünden vülger iktisatcı. (MELİ)

[14] Bk. Mill, **Eléments d'economie politique**, Paris 1823, s. 250-260. James Mill (1773-1836): ünlü John Stuart Mill'in babası olan İngiliz faydacı filozofu ve Ricardo'cu iktisatçı. (MELİ)
Akılyürütme şöyledir: Piyasaya bir ürün arzetmek, o ürün ölçüsünde bir karşılığı piyasadan talep etmek demektir; dolayısıyla toplam arzın toplam talebi aşması diye bir durum sözkonusu olamaz.

kendi içerdiği nesnelleşmiş emek miktarı değil, kendi-
sine tamamen dışsal olan, mübadele değeri olma ni-
teliğinden bağımsız olan bir etmendir. Ya da denir ki:
15 arz, **belli bir değeri olan belli bir ürüne taleptir** (öl-
çüsü, talep edilen ürün cinsinden ifade edilir). Böy-
lece, eğer *arzedilen* ürün *satılamıyorsa*, bu, *arzedilen*
meta gereğinden çok, arzedicinin talep ettiği meta
da gereğinden az üretiliyor demektir. Dolayısıyla ge-
nel bir aşırı-üretim değil, bazı maddelerin aşırı üretil-
mesi, bazılarının da eksik üretilmesi sözkonusudur.
Burada unutulan, yine, üretici sermayenin talebinin
herhangi bir kullanım değeri değil, başlı başına **de-
ğer**, *yanı para olduğudur* —**dolaşım** aracı işleviyle pa-
ra değil, mülkün genel biçimi ve dolayısıyla bir ba-
kıma sermayenin realize edilmiş biçimi, bir bakıma
da ilk baştaki uyku haline geri dönüşü olarak para.
Gereğinden az para üretiliyor demek ise, söylemek is-
tediğimizin aynısını, yani üretimin değerlenme ile ça-
kışmadığını, dolayısıyla **aşırı üretim** olduğunu, bir baş-
ka deyimle paraya, **değere** dönüştürülmesi imkânsız
bir üretim olduğunu, dolaşım sınavını geçemeyen bir
üretim olduğunu söylemektir. Para cambazlarının
(Proudhon da bunlara dahildir) durumu paranın pa-
halılığından doğan bir **dolaşım aracı yetersizliği** ola-
rak değerlendirip, yapay olarak para yaratmayı çö-
züm yolu sanma yanılgısının kaynağı budur. (Birming-
16 ham'lılarda da aynısı, örneğin bk. Gemini). Ya da de-

[15] Bu. Başlık 2.de gördüğümüz Darimon'un akılyürütmesidir. Piyasaya ürün arzetmek, eşdeğer metaın belli bir fiziksel miktarını talep etmektir; bunu Marx da kabul eder. Ancak burada para herhangi bir meta gibi kavranmakta, dolayısıyla ürünün realize edilememesi bu metaın azlığına, çözüm de sınırsız para basmaya bağlanmaktadır.

[16] Birmingham'lılar: Birmingham Political Union for the Protection →

17 nir ki, **toplumsal açıdan üretim ile tüketim özdeştir,**
dolayısıyla ikisi arasında bir aşırılık, ya da oransızlık
durumunun ortaya çıkması sözkonusu olamaz. Bura-
da «toplumsal açı» diye, özgül toplumsal eklemlenme
ve ilişkileri ve dolayısıyla onlardan doğan çelişkileri
gözardı eden soyutlama anlatılmaktadır. Tüketimin
büyük bir kısmının doğrudan kullanım için tüketim ol-
mayıp, üretim sürecinde tüketim, örneğin makina, kö-
mür, yağ, gerekli yapılar, vb. tüketimi olduğuna, söz-
gelimi Storch, Say'e karşı, haklı olarak, dikkati çek-
miştir. Bu tüketim, burada sözü edilen tüketimle aynı
şey değildir. Yine, sözgelimi işçilerin toplam tüketi-
minin kapitalistler için asla **yeterli** bir tüketim olama-
18 yacağını, Malthus ve Sismondi doğru olarak göster-
19 mişlerdir. Burada yapılan, değerlenme ögesini tama-
men bir kenara bırakıp, üretim ile tüketimi karşı kar-
şıya getirmek, yani sermayeye değil, doğrudan doğru-
ya **kullanım değerine dayalı** bir üretimi önvarsaymak-
20 tır. Ya da **sosyalistçe ifade** edildiğinde: Emek ile eme-

---

of **Public Rights** (Birmingham Kamu Hakları Koruma Birliği). **Avam Kamarasında** radikal-reformcu Çartizm hareketinin başını çeken bu grup, kâğıt para ilkesini savunuyordu. Gemini: Yukarıda anılan grubun önderlerinden Thomas Attwood, John Harlow ve Thomas Barber Wright'ın bu takma adla kaleme aldıkları **The Currency Question,** London 1844, adlı broşür. (MELİ)

[17] Bk. Başlık I, s. 156-57, not 25, 26; Başlık 6. s. 337-38.

[18] Bk. Malthus, **Principles of Political Economy,** London 1836, s. 405; **Definitions in Political Economy,** London 1827, s. 258-259. (MELİ)

[19] Bk. Sismondi, **Etudes sur l'economie politique,** Tome I, Bruxelles 1837, s. 61. (MELİ)

[20] «Sosyalistçe»: özellikle John Gray'in ütopik sosyalizmi kastediliyor. Bk. Başlık 3. s. 221-27. Sorun, a) birtakım şeylerin üretilmesi, b) bunların toplum içinde bölüşülmesi olduğuna göre, aşırı üretim (üretilenlerin topluma ulaşamaması) olsa olsa bir koordinasyon hatası olabilir. →

ğin mübadelesi, yani üretim ile bunun mübadelesi (do-
laşım) sürecin eğer tümünü oluşturuyorsa, oransızlı-
ğın hesap hatasından, dikkatsizlikten başka bir ne-
deni olabilir mi? Burada, ne emek ücretli emek olarak,
ne de sermaye sermaye olarak ele alınmaktadır.
Bir yandan sermayeye dayalı üretimin sonuçları alın-
mış, öbür yandan bu sonuçların önvarsayımı ve te-
meli —zorunlu emeğin artık-emek uğruna ve artık-
emek tarafından vazedilmesi— unutulmuştur. Ya da
21 —örneğin Ricardo'da— üretimin kendisi üretim ma-
liyetine göre düzenlendiğine göre, demek ki üretim
kendi kendini düzenleyecek ve sermaye, değerlenme-
nin imkansız olduğu üretim dalından belli ölçülerde
çekilerek, sermayeye gereksinim olan bir başka nok-
taya yönelecektir. Oysa, bu dengelenme zorunluğu-
nun varolan bir dengesizliği, uyumsuzluğu **önvarsay-
dığını** bir yana bıraksak bile; genel aşırı üretim krizin-
de çelişki farklı üretici sermaye çeşitleri arasında de-
ğil, sınai sermaye ile ödünç verilen sermaye arasın-
dadır —üretim sürecine doğrudan doğruya katılan
sermaye ile, para şeklinde, üretim sürecinden bağım-
sız (nisbeten) duran sermaye arasındadır. Son olarak:
22 **proportionate production** (Ricardo, vb.'de de bu var),
ancak sermayenin dinamiği kendini doğru oranlarda
bölüştürmek olduğu zaman; oysa aynı zamanda bu
oranın ötesine sürüklemek de, sınır tanımaksızın ar-
tık-emeğe, artık-üretkenliğe, artık-tüketime yönelen

Marx'ın kapitalist üretim eleştirisi birçok kişi tarafından bu anlayışa indirgendiğinden (kapitalizmde üretici güçler rekabet yüzünden hesapsızca harcanır, halbuki sosyalizm olsa her şey düzenli yapılacaktır), Marx'ın burada söylediklerine dikkat etmek gerekir.

[21] Bk. **Principles,** s. 48-51.

[22] Orantılı üretim: Bk. s. 222 ve 223, not 38.

sermayenin zorunlu bir dinamiği. (**Rekabet** olayında, sermayenin bu iç dinamiği, başka sermayeler tarafından kendisine dikte ettirilip, sürekli bir **marş, marş!** eşliğinde kendisini doğru oranın ötesine sürükleyen
23 bir zor olarak algılanır. Bay Wakley'in Smith üzerine şerhinde haklı bir alayla belirttiği gibi, bir bütün olarak burjuva üretiminin, sermayeye dayalı üretimin temeli olan serbest rekabet, hakkında bolca gevezelik edildiği halde, iktisatçılar tarafından **hiçbir zaman** analiz edilmemiştir. Sadece negatif bir şekilde, tekellerin, korporasyonların, yasal sınırlamaların, vb. olumsuzlanması olarak kavranmıştır. Oysa bunun bir de **kendi başına** bir şey olması gerekir, çünkü salt O boş bir olumsuzlama, sınırlardan soyutlamadır ve soyutlanan sınırların, tekel, doğal tekeller, vb. biçiminde hemen yeniden ortaya çıkması kaçınılmazdır. Kavramsal açıdan **rekabet**, sermayenin **içsel dinamiğinin**, özünü tanımlayan yapının, çok sayıda sermayenin karşılıklı etkileşimi biçiminde belirmesi ve realize edilmesi; iç dinamiğin dışsal bir zorunluk biçiminde tezahür etmesidir.) (Sermaye ancak çok sayıda sermaye biçiminde varolabilir ve dolayısıyla sermayenin kendi kendini yönlendirişi, bu çok sayı-

[23] «Wakley» aslında Wakefield olmalı. Bk. **Adam Smith's Wealth of Nations... Edited by Edward Gibbon Wakefield**, Vol I. London 1843, s. 244-246. Wakefield (1796-1862): İngiliz diplomat, sömürge politikacısı ve iktisatcı. Sömürgelerde sermaye-toprak ilişkileri üzerindeki incelemeleriyle ünlü. (MELİ)
Serbest rekabet sadece feodal ayrıcalık ve kısıtlamaların kaldırılması şeklinde kavranamaz; bunlar kaldırılırken kurulan **özgül ilişkiler sistemi** incelenmelidir. Bu ilişkiler (üretim ilişkileri) yok sayılırsa, kısıtlamalar hukuken kaldırılırken, yerlerine yenilerinin hemen kendiliklerinden ve fiilen oluşması kaçınılmazdır. Burada sözü edilen tekeller, özellikle kapitalizmin hemen öncesinde, kıral fermanıyla belli alanlarda iş yapma tekeli kazanan firmalardır. Bk. Başlık 1; s. 181.

da sermayenin karşılıklı etkileşimi şeklinde gözükür.;
Sermaye, proportionate production'ın sürekli vazedil-
mesi ve sürekli yıkılıp aşılmasıdır. Artık-değerler ya-
ratılıp üretici güçler artırıldıkça, varolan oran sürekli
olarak yıkılıp aşılmak zorundadır. Oysa, üretimin **aynı
anda ve eşit oranda** genişlemesini gerektiren bu zo-
runluk, sermaye üzerinde, kendi dinamiklerinden
doğmayan, dışsal bir baskı uygular; üretimin bir da-
lında verili oranın aşılması, öteki tüm üretimleri de
oranın ötesine ve üstelik eşitsiz oranlarda sürükler.
Daha bu noktadan, (ki henüz sermayenin **capital cir-**
24 **culant** niteliğini kazanışına gelmiş değiliz ve hâlâ do-
laşımı bir yana sermayeyi öbür yana koyuyor, ya da
üretimi dolaşımın yola çıktığı önvarsayım, ya da te-
mel olarak görüyoruz) dolaşım, üretimin bakış açı-
sından, tüketim ve üretimle ilişkiyi de içermektedir
—bir başka deyimle, artık-emeğin karşı-değer üre-
timi olarak kavranması ve emeğin giderek zenginle-
şen biçimlerde ayrışması.

[24] Capital circulant: dolaşan sermaye; bk. Başlık 13. ve 15. Bu bölümde dolaşımı (piyasayı) hala sermayenin üretim sürecinin dışında ve karşısında duran bir şey olarak değerlendirdiğimiz halde, buna rağmen, dolaşımı basit bir eşdeğerlerin eşitlenmesi süreci olarak (Başlık 5.teki gibi) görmüyoruz. Benim sermayemin üretim süreci için dolaşım **dışsal** bir olaydır, buna karşılık benimki dışındaki **tüm** üretimler ve tüketimler, yani üretim sisteminin **tümü** bu dolaşım sisteminde içerilmiştir; dolaşım (piyasa), artık-değer ve artık-ihtiyaç üretiminin belirli oranlarda gelişmesi sürecinden soyutlanarak kavranamaz.

Diyalektik analiz, belirli ögelerden başlayarak, tüm dışsal ilişkileri (yani iki şey arasında içsel bir birliğe dayanmayan, karşılıklı birbirini koşullamayan, tesadüfi ilişkilerin; iki şeyin birbrinden bağımsız, yani **soyut** olarak havadan gelip yanyana konması tipindeki ilişkilerin), bütünsel bir süreç içinde yeniden-üretilen **yapısal ögeler** olarak, yani somut bir ekonomik-toplumsal bütünlüğün karakteristik görüntüleri olarak kavramayı amaçlar.

25 Basit sermaye kavramında, sermayenin uygarlaştırıcı, vb. dinamikleri **zımnen** verili olmalıdır; bugüne kadarki iktisatta olduğu gibi, salt dışsal sonuçlar olarak gözükmemelidir. Keza sonradan patlak verecek olan çelişkilerin de ta baştan sermaye kavramında potansiyel olarak bulunduğu gösterilmelidir.

Değerlenme sürecinde vardığımız aşamada, tek tek ögelerin birbirine karşı salt kayıtsız olduklarını; birbirini içsel olarak koşulladıklarını ve dışsal olarak buluşmaya çalıştıklarını; buluşup buluşmamalarının, dengelenip dengelenmemelerinin, tekabül edip etmemelerinin eşit ölçüde mümkün olduğunu gördük. Ögeleri birbirine bağlayan içsel zorunlukla, karşılıklı kayıtsız, bağımsız varlıkları, birçok çelişkinin kaynağı olacaktır.

Ancak bu kadarı kesinlikle yeterli değildir. Üretim ile değerlenme arasındaki çelişki, —ki sermaye, tanımı gereği, bu ikisinin birliği olmak zorundadır— salt sürecin tek tek ögelerinin, ya da daha doğrusu sürecin tümünün, karşılıklı kayıtsız ve görünürde bağımsız olarak gözükmelerinden çok daha temel ve
26 içsel bir düzeyde kavranmalıdır.

İşin özüne biraz daha yaklaşmak gerekirse: **Her**

[25] Basit sermaye kavramı: yani «para kazanan para». Uygarlaştırıcı etki: toplumsal bireylerin, gelenek, cemaat, tanrısal düzen vb. gibi şeylere kulak asmaksızın, yeni ihtiyaçlar, yeni doyumlar, yeni ilişki ve kurumlar, yani kısacası yeni bir toplum ve yeni bir insan yaratması. Sınırsızca dinamik ve bu dinamizmi başlı başına bir amaç olarak koyan toplumun yaratılması. «Para kazanan para» bir yandan üretimi sınırsızca kamçılamak, bir yandan da bu üretimi özümseyebilecek toplumsal gelişmeleri sağlamak zorundadır.

[26] «Daha içsel ve temel düzey»: yani sermayenin ürettiği değerle piyasadaki realizasyon imkânlarının, **bizzat sermayenin artık-değer üretme dinamiğinden doğan nedenlerle**, giderek birbirine tekabül etmez hale gelmesi.

şeyden önce, genel olarak üretimin değil, ama sermayeye dayalı üretimin bir sınırı vardır. Sınır iki tanedir, ya da aynı sınır iki ayrı yandan ele alınabilir. Burada sermayenin —üretimin önündeki her engeli aşmak yönündeki temel dinamiğiyle çelişen bir şekilde— üretime **kendine özgü** birtakım ayakbağları getirdiğini göstermek, gelişmiş sermayenin temel çelişkisi olan **aşırı üretimin** temellerini ortaya çıkarmamıza ve genelde, sermayenin, iktisatçıların sandığı gibi, üretici güçleri geliştirmenin **mutlak** biçimi olmadığını —mutlak biçim olmak bir yana, bir mülkiyet biçimi olarak, üretici güçlerin gelişimi ile mutlak uyum içinde bile olmadığını— göstermemize yetecektir. Sermayenin bakış açısından, sermayeden önce gelen üretim evrelerinin her biri üretici güçlere vurulmuş bir boyunduruk gibi gözükür. Oysa sermayenin kendisi doğru olarak kavrandığında görülür ki, sermaye ancak üretici güçler gelişmek için dışarıdan mahmuza ve kırbaca gerek gösterdikleri sürece üretici güçlerin gelişiminin bir koşuludur —mahmuz ve kırbaç ise, aynı zamanda bir dizgindir. Bu kırbacın disiplini, üretici güçlerin gelişiminin belli bir aşamasında tıpkı loncalar, vb. gibi gereksiz bir külfet haline gelir. Bu içsel ve zorunlu sınırların bizzat sermayenin özüyle, sermayeyi tanımlayan belirlemelerle çakışması gerekir. Sınırlar şunlardır:

27 1) Canlı emek kapasitesinin mübadele değerinin, ya da sınaî nüfusun harcayabileceği paranın sınırı olarak, **zorunlu emek;**

[27] Bk. s. 461-65. Artık-değer yasası gereğince, işçi sınıfının eline gecen paranın, işçi olarak varlığını sürdürmeye yeten ücretlerle sınırlı kalması ve dolayısıyla piyasadaki toplam alım gücünün sınırlanması. Özellikle sermaye gelişip ara sınıfları tasfiye ettikçe, bu durum sermayenin ürettiği değeri realize etmesini imkânsız kılacaktır.

2) Artık-emek süresinin sınırı, ya da nispî artık-emek süresi olarak bakıldığında, üretici güçlerin gelişiminin sınırı olarak, **artık-değer;**

29 3) Bununla aynı şey demek olan, üretimin sınırı olarak **paraya çevrilme** sorunu, ya da genelde mübadele değeri; ya da üretimin sınırı olarak, değer temeline dayalı mübadele, ya da mübadele temeline dayalı değer. Bu da yine,

30 4) **kullanım değerleri üretiminin mübadele değeri tarafından sınırlanmış olması,** ya da gerçek zenginliklerin üretim nesnesi haline gelebilmek için **belirli,** kendisinden farklı ve kendisiyle mutlak özdeşlik içinde olmayan bir başka biçime girmek zorunda olması ile aynı şeydir.

31 Öte yandan sermayenin **genel dinamiği,** 1) zorunlu emeğin canlı emek-gücünün mübadele değerine; 2) artık-değerin artık-emeğe ve üretici güçlerin gelişmesine; 3) paranın üretime; 4) mübadele değerinin kullanım değerleri üretimine getirdiği sınırları unutmasını, kendini bunlardan soyutlamasını gerektirir. (Basit dolaşımda bunun beliriş biçimi, dolaşım aracı olarak paranın salt yitici, bağımsız bir zorunluğu olmayan, dolayısıyla sınırlama ve ayakbağı olamayacak bir öge olarak belirmesidir.)

[28] Bk. s. 464-468 ve Başlık 8. Sermaye, artık-emeği artırarak üretimi ilerletir. Ancak, a) artık-değer üretme imkânı yeterli olmadığı zaman, varolan emek kapasitesini işe koşmayarak bir işsizler ordusu yaratır ve bir yandan üretimi, öbür yandan piyasadaki alım gücünü kısıtlar; b) üretkenliğin artması bir noktadan sonra zorunlu emeğin toplam emek içindeki oranını son derece düşürüp, işçinin alım gücü de buna paralel olarak azalacağından, o noktadan sonra artan artık-değeri realize etmek imkânsız olacağı için,, sermaye artık üretimi artıramaz.

[29] Bk. s. 435-442.

[30] Bk. s. 438-442.

[31] Genel dinamiği: yani sınırsız artık-değer üretme itkisi

Dolayısıyla aşırı-üretim; yani, sermayeye dayalı üretimin bu zorunlu ögelerinin aniden **hatırlanması;** bizzat bu unutkanlığın sonucu olan genel değerlenmeme durumu. Bu durumla karşı karşıya kalan sermaye, şimdi üretici güçlerin daha yüksek bir gelişme noktasından vb. çabasına yeniden başlamak ve her seferinde **sermaye olarak** daha büyük bir çöküntüye uğramak durumundadır. Bu nedenle, sermayeyi üretime ve dolaşıma bir külfet haline getiren öteki çelişkiler bir yana, sermayenin gelişme düzeyi ne kadar ileri olursa, üretimin —ve dolayısıyla tüketimin— oluşturduğu ayakbağları o kadar büyük olacaktır.

[{Tüm **kredi düzeni** ve onunla birlikte giden overt-
32 rading, overspeculation, vb., dolaşımın ve mübadele alanının oluşturduğu engellerin üstesinden gelme zorunluğundan doğar. Uluslararası ilişkilerde bu, bireylerarası ilişkilerde olduğundan çok daha devasa, klasik boyutlarda gözükür. Örneğin İngilizlerin, kendilerine mal satabilmek için yabancı ulusları **borç almaya** zorlamaları. Son tahlilde İngiliz kapitalisti **üretici** İngiliz sermayesiyle iki kez mübadeleye girmektedir: 1) Şahsen, 2) Yankee vb. kılığında, ya da parasını başka nasıl yatırmışsa, o biçimde.}]

33 [..................]

[32] (İng.): aşırı-ticaret, aşırı spekülasyon. Piyasadaki alım gücü sermayenin sunduğu değerleri karşılayacak düzeyde olmayınca, sermaye, kendi ürünlerini satın alabilmesi için, piyasaya kredi açar. Böylece, hem sattığı ürün üzerinden **kâr**, hem verdiği kredi üzerinden **faiz** elde edecektir. Marx, Ek I olarak verdiğimiz makalesinde, bu durumun giderek daha da büyük bir krize yol açacağı inancını belirtmektedir.

[33] İngiliz iktisatçıları Hodgskin ve Malthus'un yapıtlarında, sermayenin üretime ayakbağı olmasına dair ipuçları üzerine, iki sayfalık bir parantez.

34. Burada tabii ki amacımız aşırı üretimi somut olarak analiz etmek değil, bizzat sermaye kavramı içinde ilkel biçimiyle varsayılmış olan dinamikleri ortaya koymaktır. Bu nedenle, üretmeden gelirle yaşayan, dolayısıyla sermaye ile mübadeleye giren, sermaye için mübadele odakları yaratan öteki mülk sahibi ve tüketici sınıfları burada bir yana bırakıyoruz. Bunları ancak kısmen ve sermayenin tarihî oluşumunda taşıdıkları büyük önem açısından (ama daha iyisi **birikim** bahsinde) ele alabiliriz.

Toplumun büyük çoğunluğunun, ihtiyaçlarının büyük çoğunluğunu dolaysız olarak kendi emeğiyle karşıladığı, gerek köleliğe dayalı üretim, gerekse ataerkil kırsal sanayi gibi üretim tarzlarında, dolaşım ve mübadelenin alanı henüz çok dardır; örneğin, birincisinde köle hiçbir zaman bir **mübadeleci** olarak gözükmez. Sermayeye dayalı üretimde ise, tüketim her noktada mübadele ile dolayımlanmıştır ve emekçi için emeğinin **dolaysız** hiçbir kullanım değeri yoktur. Üretimin temeli, mübadele değeri olan ve mübadele değeri yaratan emektir.

35 Güzel. Önce: Köleden farklı olarak, ücretli işçi, bağımsız bir dolaşım odağıdır, bir mübadeleci, bir mü-

[34] Aşırı üretimin somut analizi, a) ortalama kâr oranı kavramının, b) malî sermayenin, kredi ve para piyasasının ve bunlarla sınai sermaye arasındaki çelişkilerin, c) rantiye toprak sahibi ve maaşlı sınıfların ekonomik işlevinin, d) uluslararası (ve özellikle sömürge) piyasanın analizini gerektirecektir.

[35] Bk. not 25 ve 29. Sermaye kendini piyasanın dışında ve karşısında, yani bir rakip (özel mülk sahibi bir Mübadeleci ve Rekabetçi) olarak koyduğunda, tek kaygı artık-değerdir ve bu bakış açısından toplumda (üreticinin kendi işçileri hariç) herkes bir Mübadeleci (muhtemel alıcı) olarak değerlendirilecektir.

badele-değeri-verici ve mübadele-yoluyla-elde-edici-dir. **Birincisi**, sermayenin işçiye ücret olarak ödenen kısmıyla *canlı* emek kapasitesi arasındaki mübadelede, bu kısmın **mübadele değeri**, sermayenin üretim sürecinden çıkıp yeniden dolaşıma girmesinden **önce**, dolaysız olarak vazedilmiştir; yani bu bir dolaşım olayı olarak kavranabilir. **İkincisi**, her kapitalist için, kendi işçileri dışındaki tüm öteki işçiler işçi değil tüketici, yani kendi metaını satın alacak mübadele değerlerine (ücret), paraya sahip olan kişiler konumundadır. Her biri, mübadele sürecini başlatan ve sermayenin değerini korumasına katkıda bulunan bir dolaşım odağıdır. Tüketici kesiminin oldukça önemli bir parçasını —gerçi, tam anlamıyla sanayî işçileri düşünüldüğünde, genellikle sanıldığı kadar büyük olmasa da— oluştururlar. Sayıları —sınaî nüfus— ve harcayabilecekleri para ne kadar büyük olursa, sermayenin mübadele alanı da o kadar geniş olur. Sermayenin dinamiğinin, sınaî nüfusu mümkün olduğu kadar artırmak olduğunu da görmüştük.

Aslında bir kapitalistin, **bir başka** kapitalistin işçileriyle olan ilişkisi burada bizi hiç ilgilendirmez. Bu sadece her kapitalistin kafasında olan yanılsamayı gösterir, sermaye ile emek arasındaki genel ilişkide birşey değiştirmez. Her kapitalist bilir ki, kendi işçisiyle olan ilişkisi bir üretici-tüketici ilişkisi değildir ve baş arzusu onun tüketimini, yani mübadele kapasitesini, ücretini, mümkün olduğu kadar kısmaktır. Şüphesiz **başka** kapitalistlerin işçilerinin **kendi** metaını mümkün olduğu kadar çok tüketebilmelerini diler. Ama her kapitalistin **kendi** işçileriyle olan ilişkisi, **sermaye ile emek arasındaki** genel **ilişkisidir**, temel ilişkidir. Öte yandan, **kendi işçileri dışında** kalan tüm işçi sınıfının işçi değil, bir **tüketici** ve **mübadeleci**,

bir para harcayıcısı olduğu şeklindeki yanılsama da —ki, öteki tüm kapitalistlerden yalıtılıp alınan her bireysel kapitalist için aslında bir gerçeğin ifadesidir— buradan kaynaklanır. Malthus'un dediği gibi,
36 «bir metadan kâr elde edilmiş olmasının, **o metaı üreten işçininki dışında talebin** varlığını gerektirdiği», ve dolayısıyla da, **işçinin kendi talebinin hiçbir zaman yeterli bir talep olamayacağı** unutulur. Her üretim bir başka üretimi harekete geçirdiğinden ve böylece **öteki** sermayenin işçilerinin şahsında **kendisi** için tüketiciler yarattığından, bireysel sermaye için işçi sınıfının üretim süreci içinde yaratılan talebi «yeterli bir talep» imiş gibi gözükür. Bizzat üretim süreci içinde yaratılan bu talep, sermayeyi, işçiler için yapması gereken üretim **oranını** aşmaya yöneltir; öte yandan, **işçinin kendi talebi dışındaki** talep azalır, ya da yokolmaya yüztutar ve kriz başgösterir. Bu durumda sermaye **işçiden gelen talebi** —yani, bu talebe imkân veren ücretlerin ödenmesini— kazanç değil, kayıp olarak görmeye başlar. Yani **sermaye ile emek arasındaki temel ilişki** kendini gösterir. Bireysel sermayenin kendi dışındaki tüm sermayenin işçilerini, karşısında **işçi olarak** görmemesine ve dolayısıyla doğru oranın üstüne çıkması-

[36] Bk. Malthus, **Principles of Political Economy,** London 1836, s. 405. Sermaye üretimi ne kadar genişletir, ne kadar çok emek istihdam eder, bir başka deyimle ne kadar çok zorunlu emek yaratırsa, piyasadaki alım kudreti (sermayenin realizasyon imkânları) o kadar genişleyecektir. Oysa, artık-değer yasası gereğince, **sermayenin piyasada yarattığı alım gücü** (ödediği ücretler) **arzettiği ürünlerin toplam değerinden daha az olmak zorundadır.** Aksi takdirde artık-değer sözkonusu olamaz. Dolayısıyla üretimi ve istihdamı artırmak, **üretilen değeri hızlı, piyasanın alım gücünü ise yavaş** artırarak, uzun dönemde sermayeyi bunalıma sürüklemek durumundadır.

na, burada yine **sermayeler arasındaki rekabet,** sermayelerin birbirine karşı kayıtsızlığı ve karşılıklı bağımsızlığı yol açmaktadır. Sermayeyi efendi-uşak ilişkisinden ayıran temel ayırım, **işçinin** sermayenin karşısına bir tüketici ve ödeyici olarak, bir **para sahibi** biçiminde, para biçiminde, basit bir dolaşım odağı biçiminde çıkmasıdır. İşçi burada sonsuz sayıdaki dolaşım odağından biri olarak, işçi belirlemesini yitirir*.

37 * *Hammadde, yarı-tamamlanmış maddeler, makinalar, iletişim araçları, ve boya, kömür, yağ, sabun gibi üretim esnasında tüketilen yardımcı materyal vb. için üretim tarafından yaratılan talep konusunda da durum aynıdır. Bu efektif ve ödeyici talep, üreticiler kendi aralarında mübadele etmekle yetindikleri sürece yeterlidir. Yetersizlik, nihai ürün dolaysız ve nihai tüketim sınırına çarptığında kendini gösterir. Giderek üretimi doğru oranın ötesine sürükleyen bu* yanılsama *da sermayenin özünden kaynaklanmaktadır: İleride rekabet konusuyla ilgili olarak ayrıntılarıyla analiz edeceğimiz gibi, sermayenin özü, kendi kendini itici* olmak, *birbirine karşı kayıtsız çok sayıda sermaye* olmaktır. *Bir kapitalist bir başkasından birşey, bir meta* satın aldığı, *ya da sattığı sürece, aralarındaki ilişki basit mübadele ilişkisidir, sermaye ilişkisi değil. Sonuçta sermaye olarak kendilerini değerlendirebilmek üzere mübadelede tutturmaları*
38 *gereken doğru (hayalî) oran, aralarındaki ilişkinin dışında kalır.* [*Marx'ın notu*]

[37] Sermaye, üretimi artırdıkça, piyasada buna paralel olarak yeni iş imkânları (hammadde, makina vb. sanayileri için iş alanları) açar. Bir kapitalist yüzünden, birçok başka kapitalist de üretim yapabilmeye başlar; bu da, piyasada yeni istihdam alanlarının açılması ve yeni değerlerin üretilmesi demektir. Bu anlamda, sermayenin üretimi, otomatik olarak, piyasada kendi realizasyon imkânlarını da üretmez mi? Hayır; çünkü sermaye sayesinde doğan bu üretim odakları, aynı zamanda bir o kadar **artık-değer sömürüsü** odağı demektir. Yani sermaye bir dizi kapitalist alıcı yaratır, ama aynı ölçüde, nihai alıcının yoksullaşmasını da yaratır. Bk. Sunuş, Ek I.deki malî kriz analizi.

[38] Başlık 3.te incelenen, arz ile talebin hiçbir zaman denge içinde ola-

→

39 Sonra: sermaye, işçileri zorunlu emeğin ötesine geçip artık-emek harcamaya zorlar. Değerlenmesinin ve artık-değer yaratmasının tek yolu budur. Öte yandan, sermaye zorunlu emeği **ancak** artık-emek var-olduğu, ve bu **artık-değer olarak realize edilebildiği** taktırde ve **ancak o zaman** vazeder. Demek ki, artık emeği zorunlu emeğin önvarsayımı ve artık-değeri de nesnelleşmiş emeğin, yani genel olarak değerin sınırı olarak vazeder. Artık-değer vazedemediği sürece, demek ki, zorunlu emek de vazetmeyecektir ve verili temel çerçevesinde bunun başka türlü olması da düşünülemez. O halde, sermaye, emeği ve değer
40 yaratımını, İngilizlerin dediği gibi, bir «artificial check» ile kısıtlamaktadır ve bunu aynen artık-emek ve artık-değer vazetmesi ölçüsünde ve aynı temelde yapmaktadır. Doğası gereği, emeği ve değer yaratımının önüne, onları sınır tanımaksızın genişletme dinamiğiyle çelişkili olarak, bir **engel** koymaktadır. Ve bir yandan **tüm** engelleri aşarken, bir yandan da bu kendine öz-

---

maması olgusu burada hatırlanmalıdır. a) sermayenin üretimi hiçbir zaman taleple (verili ihtiyaclarla) sınırlı değildir; b) dolayısıyla sermaye, talebin artmasını sağlamak zorundadır. Bu iki öge, sürekli bir dalgalanma şeklinde birbirini izler, hiçbir zaman statik bir dengeye varamaz.

[39] Bk. Başlık 8, s. 420-21 ve s. 457 not 26. s. 427-430'da anlatılan sınırlamanın bir başka cephesi. Zorunlu emek ilkesine göre ödenen ücretlerin, artık-emeğin piyasadaki realizasyon imkânlarını daraltması gibi; belirli alanlarda, artık-değer getirmeyeceği gerekçesiyle, geniş bir zorunlu emek potansiyelinin atıl bırakılması, bir işsizler ordusunun yaratılması ve böylece piyasanın (dolayısıyla üretim imkânlarının) daha da daralması

[40] «Sunî bir engel koyarak». Bk. Thomas Hodgskin, **Popular Political Economy**, London 1827, sf. 246. (MELİ)

gü **spesifik** engeli vazeden sermaye, bu nedenle, canlı bir çelişkidir*.

Böylece sermaye, bir yandan artık-emek **ile** bunun **artık-emeğe karşı mübadelesini** zorunlu emeğin ve dolayısıyla da **emek kapasitesinin** bir mübadele odağı haline gelmesinin önkoşulu yaparken, (ki bu, zaten mübadele alanının bir yönden kısıtlanması ve koşula bağlanması demektir), öte yandan, yine doğası gereği, işçinin tüketimini emek kapasitesini yeniden üretebilmesi için gereken miktarla sınırlamak, yani **zorunlu emeğe** tekabül eden değeri, emek kapasitesinin değerinin ve dolayısıyla işçinin **mübadele gücünün** sınırı yapmak ve zorunlu emeğin artık-emeğe oranını minimuma indirmeye çalışmak durumundadır. Bu da mübadele alanının genişlemesi önünde yeni bir engel olup, aynı zamanda tıpkı birincisi gibi, sermayenin değerlenme süreci önündeki tüm sınırları birer engel olarak görme eğilimiyle tamamen özdeştir. Sermaye değerinin sınır tanımaksızın büyütülmesi —sınırsız değer yaratımı— o halde burada mübadele alanının, yani üretim sürecinde vazedilmiş olan değerin realizasyon olanaklarının önüne engel koymakla bütünüyle özdeştir.

* *Değer, sermayenin temeli olduğuna ve dolayısıyla sermaye ancak* karşı-değerlerle *mübadelesi içinde varolabileceğine göre, sermayenin zorunlu olarak kendi içinde parçalanıp çatışan bir şey olduğu ortaya çıkıyor. Mübadeleye gireceği karşı ve yabancı sermayeler olmaksızın varolan bir* evrensel sermaye, *boş bir laftır. (şimdilik vardığımız noktada, sermayenin karşısında ücretli işçilerden ve bizzat kendisinden başka bir şey olamaz). Sermayelerin birbirini karşılıklı itmesi, realize edilmiş mübadele değeri olarak tanımlanan sermaye kavramında dahi içerilmiştir. [Marx'ın notu]*

41 **Üretici güçler** konusunda da durum aynı. Bir yandan, sermayenin zorunlu dinamiği, nispî **artık-sürenin** artabilmesi için üretici güçleri mümkün olan en yüksek noktaya kadar geliştirmektir. Öte yandan, bu olay aynı zamanda **zorunlu emek süresinin,** yani işçinin mübadele gücünün azalması demektir. Bunlar bir yana, daha önce görmüş olduğumuz gibi nispî **artık-değer** üretici güce oranla çok yavaş artmakta ve üstelik bu oran üretici güçlerin vardığı gelişme düzeyi yükseldikçe daha da küçülmektedir. Oysa **ürün hacmi [üretici güçlerle] orantılı olarak büyür** —aksi takdirde, serbest kalan yeni sermayenin (ve emeğin) dolaşıma girme imkânı olmayacaktır. Fakat bu durumda, ürün hacmi büyüdükçe, içerdiği emek süresini reali-
42 ze etmek de, tüketim talebi artacağından, aynı ölçüde güçleşecektir. (Burada ele aldığımız sorun henüz sadece sermayenin **değerlenme sürecinin** nasıl aynı zamanda onun **değer kaybetme süreci** olduğu sorunudur. Sermayenin dinamiği **üretici güçleri sınır tanımaksızın ileri götürmek** iken, aynı zamanda **en birinci üretici gücü** yani **insanın** kendisini nasıl tekyanlılaştırdığı, kısıtladığı, vb., şimdilik konu dışı kalır; genelde üretici güçleri kısıtlama dinamiği.)

Sermaye, o halde, **zorunlu emek süresini,** canlı emek kapasitesinin mübadele değerinin ayakbağı olarak; **artık-emek süresini** zorunlu emek süresinin ayakbağı olarak; **artık-değeri** artık-emek süresinin ayakbağı olarak vazeder. Öte yandan, aynı zamanda **emek**

41 Bk. not 26. Üretkenliğin artmasıyla, zorunlu emeğin ve dolayısıyla emek-gücünün mübadele değerinin düşmesi; böylece bir yandan piyasaya sunulan ürün hacmi artarken, bir yandan piyasadaki toplam alım gücünün buna oranla düşmesi.

42 «Tüketim talebi artacağından...» deyimi pek bir anlam ifade etmiyor Herhalde «azalacağından» olmalı.

kapasitesini basit bir mübadeleci olarak, salt para olarak karşısına alıp, artık-emek süresini de, artık-değerin yaratıcısı, dolayısıyla tek sınırı olarak vazettiği zaman, tüm bu ayakbağlarını altedip aşmayı başarır. (Ya da, birinci bakış açısından, artık-değerlerin mübadelesini zorunlu değer mübadelesinin sınırı olarak vazettiği zaman.)

Sermaye, aynı anda, hem dolaşımdaki **mevcut değerleri** —ya da bir başka deyimle, kendi ürettiği değerlerin, kendisinde ve dolaşımda **önvarsayılmış** olan değerlere oranını kendi değer yaratma süreci önünde zorunlu bir sınır olarak; hem de kendi üretkenliğini değerin tek yaratıcısı ve sınırı olarak vazeder. Dolayısıyla, sürekli olarak, bir yandan kendi değer yitimine, bir yandan da üretici güçlerin ve değerler şeklinde nesnelleşen emeğin baltalanmasına yönelir.

B. ÖZET

Bölümün geri kalan 25 sayfalık kısmı, piyasa ve realizasyon konusundan saparak, Proudhon'a karşı bir polemik biçiminde, artık-değer ve kâr kavramları ile ilgili bir dizi değinmeyi içermektedir. Tartışma son derece dar ve özel bir teorik alan içinde sürdürüldüğü, ve daha çok, Başlık 16. da işlenecek olan konulara yönelik notlar niteliğinde olduğu için, özetlemekle yetiniyoruz.

Proudhon'un tezi, işçi ile kapitalist arasındaki mübadelenin *haksız* bir mübadele olduğudur. İşçi, bu mübadelede, verdiği emeğin karşılığını almamaktadır. Bunun nedeni, kapitalistin sattığı ürünün fiyatına faiz ve kâr eklemesidir. Ürün fiyatına faiz ve kâr eklenince, işçinin eline geçen ücretle kendi ürününü satın alması imkânsız hale gelir. İşçiye belli bir ücret karşılığı ürettirilen ürün, işçiye verilen paradan daha yüksek bir paraya satılmaktadır. ((Proudhon'a göre bunun nedeni, sermayenin ve özellikle *kredinin* az bulunması, daha doğrusu belli ellerde tekelleşmiş olmasıdır. Bu az bulunur nesneye sahip olan kişiler, doğal olarak, arzla talep arasındaki farkın doğurduğu fırsattan yararlanarak, hakları olandan daha fazla paralar kazanacaktır; mübadeleye eşitsizlik sokacaktır. Çözüm, sermayeyi az bulunur bir nesne olmaktan çıkarmak (her isteyene faizsiz kredi veren halk bankası) ve mevcut kredi olanaklarını doğal olarak sınırlayan altın rezerv sisteminden vazgeçmektir (emek parası). Proudhon, sermayeyi tanımlayan özgül ekonomik ilişkiyi (para kazanan para;

dolayısıyla, nesnelleşmiş emeğin canlı emeğe hakim olması, emeğin üretici gücünü kendi üretici gücü haline getirmesi) tamamen bir kenara atmakta, bütün bir üretim ve toplum sisteminin temeli, yaratıcısı, dinamik gücü olan bu ilişkiyi bir «bozukluk» olarak görmektedir.))

«Çalan çanları duyan, ama nerede olduklarını bir türlü anlayamayan Proudhon, bu nedenle aşırı-üretimi 'işçinin kendi ürününü satın alamamasına' bağlıyor. Bundan anladığı, ürüne faiz ve kârın eklenmiş olduğu, ya da ürünün, gerçek fiyatın üzerinde, aşırı fiyatla satıldığıdır. Bu onun değer kavramından hiçbir şey anlamadığını gösterir; çünkü genel anlamda, değerin belirlenmesinde aşırılık kesinlikle sözkonusu olamaz. Pratik ticarette A kapitalisti B kapitalistine kazık atabilir. Birinin kaybettiğini, öteki cebine atabilir. Ama ikisini topladığımızda, mübadelenin toplamı = nesnelleşmiş emek süresinin toplamı olup, A kapitalisti sadece B'ye oranla kendisine düşen paydan daha fazlasını cebine atmıştır. Sermayenin, yani tüm kapitalistlerin toplamının kârından, 1) sermayenin değişmeyen parçası; 2) işçi ücretleri, ya da canlı emek kapasitesini yeniden-üretmek için zorunlu olan nesnelleşmiş emek süresi eksiltilir. Dolayısıyla kapitalistlerin kendi aralarında paylaşabilecekleri tek şey, artık-değerdir. Bu artık-değeri, aralarında haklı ya da haksız çeşitli oranlarda paylaşmaları, mübadelede ve işçi ile kapitalist arasındaki mübadelenin oranında hiçbir şeyi değiştirmez.

Denebilir ki, kâra dahil olmayan, tam tersine kârdan eksiltilmiş olan bu *zorunlu emek* (yani işçi ücreti) de aslında ürün *fiyatlarınca* belirlenmiştir ve ürün fiyatları da kârı içerir. Doğrudan doğruya bu işçiyi çalıştırmayan kapitalistin, onunla mübadelede elde ettiği kâr başka nereden gelebilir ki? Örneğin dokumacının işçisi, gündeliğiyle şu kadar bushel tahıl satın almaktadır. Oysa her bushel'in fiyatı, çiftçinin, yani kapitalistin kârını da içerir. Dolayısıyla zorunlu emek süresiyle satın alınan hayatî ihtiyaç maddelerinin *fiyatı* da artık-emek süresi içermektedir. Öncelikle, çiftçinin bir bushel buğdayın *fiyatına* kattığı kâr ne olursa olsun, dokumacının işçilerine ödediği gündeliğin, gerekli miktarda buğdayı satın almaya yetecek kadar olması gerektiği açıktır. Öte yandan, aynı ölçüde açık olan bir şey, dokumacının giyim eşyasının *fiyatına* kattığı kâr ne olursa olsun,

çiftçinin kendi işçilerine ödediği ücretin, işçilere gereken miktarda giyim eşyası satın almaya yetecek kadar olmak zorunda olduğudur.

İşin püf noktası şudur: 1) *fiyat* ile *değer* birbirine karıştırılmaktadır; 2) değer belirlemesiyle ilgisi olmayan farklı ilişkiler işin içine sokulmaktadır. Önce sorunu kavramsal ilişki düzeyinde ele alıp, A kapitalistinin, işçileri için gerekli ihtiyaç maddelerini, ya da zorunlu emeğin nesnelleştiği kullanım değerlerinin tümünü kendi ürettiğini varsayalım. Bu durumda işçi, kapitalistten aldığı parayla (para bu işlemde sadece dolaşım aracı niteliğindedir) ürünün belli bir parçasını, yani kendi zorunlu emek süresini temsil eden parçasını kapitalistten geri alacaktır. A kapitalistinin ürününün belirli bir parçasının *fiyatı*, şüphesiz herhangi bir başka mübadeleci için ne kadarsa, işçi için de o kadardır. Kapitalistin karşısına alıcı olarak çıktığı anda, işçinin özgül işçi olma niteliği kaybolmuştur; parasında, nasıl elde edilmiş olduğunun en ufak bir izi bile yoktur; kapitalistin karşısında, dolaşımda basit bir P'den, kapitalist de basit bir M' den ibarettir; işçi için. P'yi temsil eden herhangi bir başka kimse, yani alıcı için olduğu gibi, realize edeceği M *fiyatı*, önvarsayılmıştır. Güzel. Ama satın aldığı meta parçasının içinde, sermayeye düşen artık-değer payının ifadesi olan kâr da bulunmaktadır. Dolayısıyla, eğer kendi zorunlu emek süresi ürünün 20 talerlik bir kısmını temsil ediyorsa ve kâr da %10 ise, demek ki kapitalist metaı olan 22 talere satacaktır.

Proudhon böyle düşünüyor, ve bundan, işçinin kendi ürününü, yani kendi *zorunlu emeğine* tekabül eden ürün payını satın alamayacağı sonucunu çıkarıyor. (Buradan çıkardığı öteki sonuca, yani *bundan dolayı* sermayenin yeterince mübadele edemeyeceği, ve *bundan dolayı* aşırı üretim olacağı sonucuna daha sonra değineceğiz.) Sorunu daha somutlaştırmak için, diyelim ki işçinin 20 taleri = 4 bushel tahıl olsun. Bu durumda işçi —20 taler 4 bushel tahılın para cinsinden ifade edilen değeri olduğuna, ve kapitalist 4 bushel'i 22'ye sattığına göre— 4 bushel'i geri alamaz, daha doğrusu sadece 3 tam 7/11 bushel alabilir. Bir başka anlatımla, parasal işleyişin oranı bozduğu sanılabilir 20 taler zorunlu emeğin fiyatı = 4 bushel'dir ve kapitalist işçiye bunu öder; ama işçi elindeki 20 taleriyle 4 bushel sa-

tın almak istediğinde, sadece 3 tam 7/11 alabilir. Böylece *zorunlu* ücreti alamadığına göre de yaşaması imkânsızdır; yani Bay Proudhon ispatlamak istediğinden de fazlasını ispatlamaktadır. Ama, izninizle, varsayımın yanlış olduğunu söylemek zorundayız. 5 taler eğer bir bushel'in *değerini*, yani bir bushel'de nesnelleşmiş olan emek süresini, ve 4 bushel de zorunlu ücreti ifade ediyorsa. A kapitalisti bu 4 bushel'i Proudhon'un sandığı gibi 22 talere değil, 20 talere satacaktır. Mesele şundan ibarettir: toplam ürün (zorunlu ve artık-emek süresi dahil) 110 taler = 22 bushel olsun; bunun 16 bushel = 80 talerlik kısmı tohum, makina vb. olarak yatırılan sermayeyi temsil etsin; 4 bushel = 20 taler zorunlu emek süresi; 2 bushel = 10 taler artık-emek süresi olsun. Kapitalist her bushel'i 5 talere, yani değerine satar ve buna rağmen bushel başına %10, yani yarım taler kâr eder. Nasıl oluyor? Çünkü 20 X 5 yerine, 22 X 5 satmaktadır.» (*A.* sf. 326-330.)

Bundan sonra, kâr kavramı ile ilgili olarak, esasında Başlık 16'ya ait olması gereken birkaç dağınık gözlem anlatılmaktadır. Kısaca kâr, toplam artık-değerin farklı sermayeler ve farklı kapitalist sektörler arasında *bölüşülmesinden* ibarettir. Ürünün fiyatı, *üretim maliyeti + kâr* (yatırılan sermaye, artı bunun belli bir yüzdesi) şeklinde hesaplanır ve bu fiyat, ürünün gerçek değerinden (değişmez sermaye payı —hammadde ve araç— artı zorunlu emek, artı, artık-emek) daha yüksek ya da daha alçak olabilir. Ama daha alçak da olsa, hatta kapitalist ürünü zararına da satsa, sonuçta kapitalistin kaybettiği artık-değeri işçi kazanmaz; artık-değer farklı kapitalist sektörler arasında bölüşülmüş olur. A kapitalistinin değerinin altına sattığı ürün, ya hammaddedir, ya araçtır, ya da direkt tüketim maddesidir. Eğer ilk ikisinden biriyse, sonuç, B kapitalistinin üretim girdi fiyatlarının düşmesidir; eğer üçüncüsüyse, sonuç, işçi ücretlerinin görece düşmesi (çünkü işçi ihtiyaçlarını daha ucuza karşılayabilmektedir) ve üretim maliyetinin böylece yine düşmesidir. Her üç durumda da, B kapitalistinin kârı yükselir.

Bu anlatılanlar Başlık 16'da kısmen işlenecektir; fakat konu, berrak bir anlatıma, ancak Kapital'in ikinci cildinde ulaşabilecektir.

Bölümün son sayfasında, bir sonraki başlığa geçiş niteliğinde, şunlar anlatılmaktadır:

«Mübadele, değerlenme sürecinin iç koşullarını değiştirmez, sadece dışlaştırır; onlara karşılıklı birbirinden bağımsız bir biçim vererek, aralarındaki birliğin salt içsel bir zorunluk haline gelmesini ve dolayısıyla bu birliğin krizlerde zor yoluyla kendini göstermesini sağlar. Sermaye düzeni, o halde, şunların her ikisini de içerecektir: hem sermayenin üretim sürecindeki değersizleşmesi, hem de bu değersizleşmenin aşılarak, sermayenin değerlenmesi için gereken koşulların oluşturulması. Bunun fiilen gerçekleşme süreci, ancak *gerçek* sermaye, yani rekabet vb. —gerçek fiilî önkoşullar— incelendikten sonra ele alınabilir. Yeri burası değildir. Buna karşılık, *mübadele olmaksızın*, özgül niteliğiyle sermaye üretimi de mümkün değildir; çünkü özgül bir ilişki olarak *değerlenme* olayı, mübadele olmaksızın mümkün olamaz. Mübadele olmadığı takdirde olay, üretilen *kullanım değerinin* ölçülmesine vb., kısacası salt kullanım değerine indirgenmiş olur.

Sermaye, üretim sürecinde, 1) değerlendikten, yani yeni bir değer yarattıktan, 2) değerini yitirdikten, yani para biçiminden somut bir meta biçimine dönüştükten sonra, şimdi 3) ürünü yeniden dolaşıma sokmak ve M biçiminden P biçimine çevirmek suretiyle, kendini, yeni değeriyle birlikte realize edecektir. Sermayenin sadece genel olarak ele alındığı şu noktada, bu üçüncü sürecin gerçek zorlukları salt birer *ihtimal* olarak durmaktadır ve dolayısıyla birer *ihtimal* olarak aşılır. Ürünün o halde şimdi yeniden paraya çevrilmiş olduğunu varsayıyoruz.» *(A.* sf. 351.)

Başlık 10. [Sermayenin Yeniden-Üretimi]

GİRİŞ

Ürün, piyasa sınavından geçerek, yeniden-üretime atılmaya hazır bir sermayeye dönüşmüş; üretim sürecinde oluşmuş bulunan artık-değer, böylece, eski sermayeye eklenen bir artık-sermaye haline gelmiştir. Bu artık-sermayeyi ilk sermayeden teorik olarak ayıran özellik, bunun «kendini yoktan vareden sermaye» ya da *sermaye tarafından üretilmiş sermaye* olmasıdır. İlk sermayenin, sermaye ilişkisinden doğmayan, aksine sermaye ilişkisini doğuran birtakım *ön*varsayımları vardı: bir yanda birikmiş değer, öbür yanda mülksüz emek ve bunların sermaye ilişkisine girmesini mümkün kılan öteki koşullar. Sermaye şimdi bu önvarsayımları yeniden-üretmiş, genişleterek yeniden-üretmiş, ve kendi sürecinin dayandığı temelleri, kendi kendisine dayanarak, yine kendisi atmıştır.

1) Yeni sermaye, bir önceki üretim sürecinde sermaye tarafından işe koşulan emeğin ürünüdür. (Başlık 5'de Bastiat ve Say'a karşı başlatılan polemiğin burada da perde arkasında olduğuna dikkat edelim. İlk süreçte vülger iktisatçı diyebilir ki, kapitalist, kendine ait bir değeri getirip üretim sürecine yatırmakla aslında işçiye bir *hizmette* bulunmuştur ve bunun bedelini talep etmek onun hakkıdır. Oysa ikinci süreçte kapitalistin işçiye «hizmet» diye getirdiği para, işçinin kendi emeğinin eseridir!)

2) Ama bundan, her şeyi üretenin emek olduğu vb. gibi soyut bir sonuç çıkarılamaz. Sermayeyi üreten emektir, ama bu, *sermayeye özgü*, belirli bir yapısı olan, kendi çelişkisini kendi içinde taşıyan bir emektir; yani ücretli emek. Ücretli emek, yapısı gereği, ürününü *kendisine yabancı bir ürün* biçiminde, daha doğrusu *sermaye* biçiminde üreten emek çeşididir.

3) Sermaye ile emeğin her biri, *kendi karşıtını yaratmakla kendini yeniden-üretmiş*, böylece aralarındaki ilişkiyi de durmayan, *sürekli* bir ilişki olarak, ya da bir süreç olarak vazetmiştir.

Bölüm, Marx'ın sermaye anlayışının en açık ifadelerinden biridir. Aynı zamanda, gerek konusu, gerek tartışmanın akışı içindeki yeri, gerekse üslup yoğunluğu açısından kendisinden önceki ve sonraki kısımlardan oldukça kesin hatlarla ayrılmıştır. Bu nedenlerle, kısalığına rağmen, ayrı bir başlık olarak değerlendirdik.

Bölümün içeriği *Kapital*'de 23 ve 24cü bölümlerde kısmen işlenmişse de, özellikle *Grundrisse*'deki Başlık 5'e tekabül eden bir bölüm *Kapital*'de bulunmadığı için (buradaki metin büyük ölçüde Başlık 5'in tamamlayıcısı olduğundan), aynı zenginlikte sunulmuş olduğu söylenemez.

Artık-emek ve artık-değerin artık-sermayeye dönüşmesi. Kapitalist üretimin tüm önkoşullarının (ücretli) emeğin sonuçları olarak belirmesi.

Yeni değer böylece yeniden sermaye olarak vazedilmiş; canlı emekle mübadele sürecine giren ve dolayısıyla kendini bir sabit kısım (emeğin nesnel koşulları, hammadde ve araç) ve emeğin öznel ko-
1 şulunun, yani canlı emek kapasitesinin varlığının koşulları (işçinin zorunlu ihtiyaç maddeleri) olarak ikiye bölünen bir nesnelleşmiş emek haline gelmiştir. Sermayenin ikinci kez bu biçim altında sahneye çıkışında, ilk ortaya çıkışta —değer niteliğinden sermaye

[1] Emeğin koşulları, a— geçmiş, nesnelleşmiş emekler, yani nesneler ile, b— canlı emek, yani öznedir. Nesnel koşullar da yine 1— nesnel (emeğin nesnesini oluşturan nesnel koşullar: hammadde ve üretim araçları) ve 2— öznel (emeğin öznesini oluşturan nesnel koşullar: zorunlu ihtiyaç maddeleri) olarak ikiye ayrılır. Bu ikinci anlamda, örneğin, artık-emeğin öznel koşulları yoktur. (Metin boyunca, aksi belirtilmedikçe, ikinci anlam kullanılmıştır.)

niteliğine geçen para olarak— bütünüyle belirsiz
olan bazı noktalar aydınlığa kavuşur. Bizzat değerlen-
me ve üretim süreçleri bunları çözümlemiştir. Ser-
2 mayenin ilk ortaya çıkışında, **önvarsayımlar** dışarıdan,
dolaşımdan gelen şeyler, sermayenin dünyaya gel-
mesini sağlayan **dışsal** önvarsayımlar olarak, dolayı-
sıyla sermayenin iç varlığından türemeyen ve serma-
3 yenin varlığıyla açıklanamayacak koşullar olarak gö-
züktüler. Bu **dışsal** önvarsayımlar, şimdi bizzat ser-
maye sürecinin ögeleri, ya da bizzat sermaye tara-
fından (tarih içinde ilk nasıl ortaya çıkmış olurlarsa
olsunlar) kendi önvarsayımları olarak vazedilen öge-
ler olarak gözükmektedir.

4 Üretim sürecinde sermayenin baskısıyla üretilen
artık-değer, **artık-emek** olarak; yani bizzat canlı emek
olarak; yoktan bir şey varedemeyen ve bu nedenle
nesnel koşullarının önceden verili olması gereken can-
lı emek olarak tezahür etti. Bu **artık-emek** şimdi nes-
nelleşerek **artık-ürün** biçiminde ortaya çıkmış ve ser-
maye olarak değerlenmek üzere yeniden ikiye bölün-
müştür: **emeğin nesnel koşulları** (hammadde ve araç)
ve öznel koşulları (yeniden işe koşulacak olan can-
lı emeğin ihtiyaç maddeleri). Değerin genel biçimi

[2] Önvarsayımlar, a— değerin birikmesi, b— emek üzerinde hakimiyet kurması (ki bunun için emeğin özgür olması, mülksüz olması ve değerin, emeğin öznel ve nesnel koşullarına sahip olması gerekir) ve c— kendini başlı başına amaç ve değer üreten değer olarak vazetmesidir. Bunların herbiri aslında sermayeyi oluşturan üç ögeden birine —P-M, M-M', M'-P'— tekabül eder. Üç önvarsayım biraz aşağıda teker teker ele alınacaktır.

[3] Varlık: **Wesen.** Wesen sözcüğü hem varlık, öz, bir şeyin varlığını tanımlayan temel; hem de sistem ya da düzen anlamına gelir.

[4] İlk paragraftan ikincisine geçiş ilginçtir. İlk paragrafta, sermayenin önvarsayımlarının **sermaye tarafından** üretildiği vurgulanırken, şimdi onların **emek tarafından** üretildiği anlatılacaktır.

(nesnelleşmiş emek) ve nesnelleşmiş emeğin dolaşımdan gelmesi, şüphesiz genel ve kendiliğinden kabul
5 edilen önvarsayımdır. Bundan da öte: **artık-ürünün** tümü (toplam artık-emeğin nesnelleşmesi) şimdi, devrenin başlangıcındaki ilk sermayeye eklenen bir **artık-sermaye** olarak, yani canlı emek kapasitesini kendi **özgül kullanım değeri** olarak gören nesnelleşmiş mübadele değeri olarak ortaya çıkmaktadır. Canlı emek kapasitesinin karşısına **yabancı, dışsal** ve onu **verili, kendi iradesinden bağımsız** koşullarda işe koşan ve tüketen kuvvetler olarak çıkan tüm ögeler, şimdi **bizzat bu emek kapasitesinin ürünü ve eseri** olarak vazedilmiştir.

6 **Birincisi: artık-değer, ya da artık-ürün** nesnelleşmiş belli bir canlı emek —artık-emek— miktarından ibarettir. Canlı emeğin karşısına, kendisiyle mübadeleye giren bağımsız bir değer, yani sermaye olarak çıkan bu yeni **değer,** aslında **emeğin ürünüdür. Toplam emeğin zorunlu emeğin üstünde kalan fazlasından** —ve bunun nesnelleşmiş ve **değer** biçimini almış halinden— başka bir şey değildir.

7 **İkincisi:** bu değerin yeni baştan değerlenmek, ya-

[5] a— Emek, belli bir değer (artık-değer) üretir; bu nisbeten basit; b— ama bu değeri, **sermaye niteliğinde** (artık-sermaye) üretir. Aşağıdaki üç maddede bu «bundan da öte» olayı incelenecektir.

[6] Bk. not 2, a.

[7] Bk. not 2, b. Birikmiş değer, emekle ilişkiye girip kendini sermaye olarak realize edebilmek için, kendini emeğin nesnel ve öznel koşullarına dönüştürür (belli bir miktar hammadde ve araç ile, onlarla orantılı bir miktar işçi ücreti). Mülksüz (kendi başına çalışamayan) ve özgür (satın alınabilen) emek üzerindeki hakimiyetini ancak bu yoldan kurabilir; bu yoldan, ölü bir değer olmaktan çıkarak emek üzerinde bir hakimiyet aracı haline gelebilir. Şimdi görüyoruz ki sadece değer değil, bunun dönüştüğü «hakimiyet aracı» biçimleri de özünde nesnelleşmiş emeklerdir.

ni kendini yeniden sermaye olarak vazetmek üzere aldığı somut biçimler (bir yandan hammadde ve araç, öbür yandan üretim eylemi sırasında emek için gerekli ihtiyaç maddeleri) de, o halde, yine artık-emeğin tikel biçimlerinden ibarettir. Artık-emek, belli bir oran dahilinde hammadde ve araç üretir, ya da nesnel biçimde bizzat artık-emeğin kendisi hammadde ve araç olarak belli bir oran dahilinde ikiye bölünür. Bu oran, salt belli bir miktar zorunlu emeğin (yani zorunlu ihtiyaç maddelerinin değerini yeniden-üreten canlı emeğin) nesnelleşmesine ve üstelik sürekli olarak nesnelleşmesine, dolayısıyla varlığını koruma ve yeniden-üretme süreçlerinin nesnel ve öznel koşulları halinde sürekli olarak yeni baştan ikiye bölünmesine imkan sağlamakla yetinmez; aksine canlı emek, kendi nesnel koşullarını yeniden-üretme sürecini tamamlarken, aynı zamanda hammadde ve aracı öyle bir oranda üretir ki, emek bunlar aracılığıyla **artık-emek** olarak, **zorunlu emeğin ötesinde, fazlalık emek olarak** gerçekleşebilsin, dolayısıyla bunlar **yeni** değerlerin
8 yaratım aracı haline gelebilsin. Demek ki şimdi, **artık-emeğin** nesnel koşullarının —ki bunlar, zorunlu emeğin, bir kez daha nesnel ve öznel (canlı emeğin zorunlu ihtiyaç maddeleri) olarak ikiye ayrılan nesnel koşullarından farklı olarak, sadece zorunlu emek için gereken kısım çıkarıldığında kalan hammadde ve araç kısmıyla sınırlıdır— bizzat artık-emeğin kendi ürünü, kendi sonucu, nesnelleşmiş biçimi, dışsallaşmış varoluşu olduğu görülmektedir; böylece vazedilmiştir. Oysa ilk başta, araç ve zorunlu ihtiyaç maddelerinin

[8] Sadece emeği temellük etme araçları (zorunlu emeğin öznel ve nesnel koşulları) değil, **artık-emeği temellük etme, yani emeği sömürme** araçları da emeğin ürünüdür.

emeğin, **zorunlu emeğin** yanısıra, aynı zamanda **artık-emek** olarak gerçekleşmesini mümkün kılacak miktarlarda verili olması, canlı emeğin kendisine yabancı bir olay olarak, sermayenin **yaptığı** bir şey olarak gözükmüştü.

9 **Üçüncüsü:** Değerin canlı emek kapasitesi karşısındaki bağımsız varlığı, yani **sermaye** olarak varoluşu; emeğin nesnel koşullarının canlı emek kapasitesi karşısında, bu koşulların işçinin şahsına karşı kapitalistin şahsı olarak, yani kendi özel iradesi ve çıkarları olan kişilikler olarak çıkmasına kadar varan nesnel özerkliği, **yabancılığı;** emeğin nesnel koşullarının emeğin karşısına **yabancı mülkiyet** olarak, bir başka hukukî kişinin realitesi olarak, **onun** iradesinin mutlak **hüküm** alanında olan bir nesne olarak çıkması ve dolayısıyla öbür tarafta emeğin, kapitalistin şahsında kişileşmiş olan değere, ya da kendi nesnel koşullarına **yabancı** bir emek olarak gözükmesi anlamında, mülkiyetin, yani emeğin nesnel koşullarının, canlı emek kapasitesinden mutlak olarak **ayrılışı, kopuşu;** mülkiyetle emek arasındaki, canlı emek kapasitesiyle bunun gerçekleşme koşulları arasındaki, nesnelleşmiş emekle canlı-emek arasındaki, değerle değer-yaratıcı faaliyet arasındaki bu mutlak ayrılık ve dolayısıyla emeğin içeriğinin de işçiye karşı mutlak yabancılığı; tüm bunların, bu yabancılaşmanın tümünün, bizzat emeğin kendi ürünü, kendi ögelerinin

[9] Bk. not 2 c. Yalnız sermayenin nesnel varlığı (a. birikmiş değer, b. emeğin öznel ve nesnel koşulları) değil, bununla emeğin kendisi arasındaki dinamik ilişki, yani emeğin **kendi kendini yabancılaştıran ve kendi ürününü sermayenin mülkü olarak vazeden** emek olması da emeğin ürünüdür. Emek, sermayeyi, **kendi kendini yeniden-üreten değer** olarak, böyle bir güçle donatılmış olarak üretir.

nesnelleşmesi olduğu görülmektedir. Çünkü yeni üretim sürecinde —ki bu süreç, sermaye ile canlı-emek kapasitesi arasında, üretimden önce yapılan mübadelenin gereğinin yerine getirilmesinden başka bir şey değildir— artık-emek ve dolayısıyla artık-değer, artık-ürün, ya da bütünüyle emeğin (hem zorunlu, hem de artık-emeğin) toplam ürünü, yeniden sermaye olarak, yani canlı emek kapasitesine karşı yabancı ve özerk bir değer, emek kapasitesini salt kullanım değerine indirgeyen mübadele değeri olarak vazedilmiştir. Emek kapasitesi, sadece zorunlu emeğin öznel koşullarını (üretici emek kapasitesinin hayatî ihtiyaç maddelerini, yani gerçekleşme koşullarından bütünüyle soyutlanmış çıplak emek kapasitesi olarak yeniden-üretilmesi için gereken maddeleri) elde etmiş ve nesnel koşulları, kendi karşısında, yabancı bir kişiliğin hüküm alanında duran **nesneler, değerler** olarak vazetmiştir. İşçi, bu süreçten, eskisinden daha zengin olmak şöyle dursun, daha da yoksullaşmış olarak çıkmaktadır. Çünkü zorunlu emeğin koşullarını, sermayeye ait şeyler olarak üretmiş olması bir yana; kendi bir gücü olan değerlendirme, değer yaratma potansiyeli de şimdi aynı şekilde artık-değer haline, artık-ürün haline, tek kelimeyle sermaye, yani canlı-emek kapasitesi üzerinde bir hükmetme gücü haline gelmiş; emek kapasitesinin soyut, nesnelliksiz, salt
10 öznel yoksulluğu karşısında, kendi kudret ve iradesi ile donatılmış bir değer niteliğini kazanmıştır. Emek kapasitesi yalnızca kendisine yabancı mülkü ve do-

[10] Bk. s. 339-340. Emek kapasitesi, kendi başına alındığında, hiçbir nesnelliği olmayan bir hiçtir; sermaye tarafından satın alınıp işe koşulmadıkça, işçinin hayalinde duran bir fikir olmaktan öte hiçbir fiili varlığı yoktur.

Üretim sürecini ilk ele aldığımızda halâ varolan,
sermayenin dolaşımdan kendi hesabına belli bir de-
ğer getirdiği şeklındeki yanılsama burada artık kay-
bolmuştur. Şımdi tersine, emeğin nesnel koşulları-
nın, gerek genelde değer, gerekse üretim için kul-
lanım değerleri olma nitelikleriyle, bizzat emeğin ürün-
leri oldukları görülmektedir. Buna karşılık, bir yandan
böylece sermayenin emeğin ürünü olduğu görülür-
ken, emek ürünü de öte yandan aynı şekilde sermaye
olarak, yani eskisi gibi, basit bir ürün, ya da müba-
dele edilebilir bir meta olarak değil, **sermaye** olarak
ortaya çıkmakta, nesnelleşmiş emek, canlı emek üze-
rinde hüküm süren bir egemenliğe, bir kumanda hak-
kına dönüşmektedir. Emeğin ürünü, ama aynı za-
manda, ürününü bir **yabancı mülkiyet** olarak, canlı-
emek karşısında bağımsız bir varlık ve güç, kendi ira-
desine sahip bir emeğin **değer** olarak vazeden bir
emeğin ürünü; canlı emek tarafından bağımsız bir
ruh ve hayatîyetle donatılan ve canlı emeğin karşı-
sına **yabancı bir kudret** olarak dikilen nesnelleşmiş
12 emek anlamında emeğin ürünü. Emeğin bakış açısın-
dan **durumu,** o halde, şudur: canlı emek üretim sü-
13 recinde öyle bir faaliyette bulunur ki, kendini nesnel
koşulları aracılığıyla gerçekleştirmesini, aynı zaman-
da yabancı bir gerçeklik olarak kendi başına iter ve
kendini bu kendisine yabancılaşmış, kendisine değil,
başkalarına ait olan gerçeklik karşısında, her türlü
içerikten yoksun, çıplak ve soyut emek kapasitesi

[12] Sermayenin, tüm cepheleriyle, emek tarafından üretilmiş olduğu görüldükten sonra, şimdi bu işi yapan faaliyetin —ücretli emeğin— niteliği ele alınacaktır. Bu emeğin ele alınan üç niteliği, emek tarafından üretilmiş olduğunu gördüğümüz sermayenin üç niteliğine paraleldir.

[13] a) Emeğin **kendisine yabancı** değer üretmesi.

sürekli olarak büyüdüğüne göre, gitgide büyüyen ölçülerde sürdürmesine— ayrılan bu parçanın; gerekse, 2) sermayenin öbür bileşenlerinin, yani bu ihtiyaç maddeleri ile belli bir artık-değerin toplamına eşit bir değerin yeniden-üretilmesi için gerekli nesnel koşulların, yabancı emeğin, yani sermayeye yabancı emeğin ürünleri oldukları görülmektedir.

Bu artık-sermayenin perspektifinden, sermayenin bir değişmeyen (emek karşısında tufan öncesi varlığını sürdüren parça, hammadde ve araçlar), bir de değişen (yani canlı emek kapasitesine karşılık mübadele edilen ihtiyaç maddeleri) parçaya bölünmesi; her iki parça da emek tarafından vazedildiğine ve ikisi de emek tarafından aynı ölçüde kendi önvarsayımları olarak vazedildiğine göre, bütünüyle biçimsel bir ayırım olarak gözükmektedir. Şu aşamada, sermayenin iç bölümü, daha çok şöyle gözükmektedir: emeğin kendi ürünü, ya da nesnelleşmiş artık-emek, a) emeğin yeniden değer üretmesinin nesnel koşulları ve b) bu canlı emek potansiyelinin varlığını sürdürebilmek ve canlı tutabilmek için gereken belli bir
16 emek fonu olarak ikiye bölünmüştür; ama öyle bir şekilde ki, emek kapasitesinin kendi öz ürününün (kendi nesnelleşmiş varlığının) emek fonu olarak ayrılan parçasını yeniden elde edebilmesi, ya da kendi dışında ve karşısında duran yabancı bir mülk olma

[13] Bk. not 8. Emek, yeni emeğin nesnel ve öznel koşullarını (hammadde, araç, ihtiyaç maddeleri) üretir. Ama bunları herhangi bir biçimde değil, sermaye biçiminde üretir. İlkel insanın baltası da emeğin bir koşuludur, ama sermayenin bundan farkı, emek koşulunun, emek üzerinde, hakimiyet kurmasıdır. Yeni emek, eski emeğin ürünü olan nesnel ve öznel koşulları kullanabilmek için, hem onları yeniden-üretmek, hem de bir artık üretmek zorundadır. Marx'ın bir önceki başlıkta sermayenin üretimi «kırbaçlaması» diye anlattığı şey budur.

niteliğinden çıkarıp geri alması için, hem onun değerini yeniden-üretmesi, hem de aynı zamanda yeni sermayenin, yeni artık-değerler üretiminin (yeni artık-emeğin gerçekleşmesinin) nesnel koşullarını temsil eden parçasını da değerlendirmesi gerekmektedir. Emek, yeni zorunlu emekleri işe koşmak, ya da yeni canlı emek kapasitelerini, yeni işçileri canlı tutmak için gereken yeni fonları yaratmıştır; ama aynı zamanda bu fonların, ancak artık-sermayenin fazlalık kısmı üzerinde yeni bir artık-emek çalıştırıldığı takdirde kullanılabileceği koşulunu da yaratmıştır. Emek tarafından üretilen artık-sermaye (artık-değer) ile birlikte, aynı zamanda fiilen yeni bir artık-emek zorunluğu da yaratılmıştır; ve aynı şekilde, artık-sermayenin kendi kendisi, fiilen yeni bir artık-değer ve yeni bir artık-sermaye potansiyelidir. Burada, emeğin nesnel zenginlikler alemini nasıl kendisine yabancı ve karşıt bir güç olarak ürettiği ve gittikçe genişlettiği, gittikçe daha yaygın ve tam bir varlığa kavuşturduğu, dolayısıyla değerler, ya da değer yaratmanın nesnel koşulları yaratıldıkça, aynı oranda canlı emeğin çıplak öznelliğinin bununla gittikçe daha keskin bir kontrast oluşturmaya başladığı açıkça görülüyor. Ne kadar çok emek nesnelleşirse, emeğin karşısında yabancı bir varlık —yabancı mülkiyet— olarak duran nesnel değerler alemi de o kadar büyür. Artık-sermaye yaratmakla, emek kendini her seferinde yeni artık-sermaye yaratma yükümlülüğü altına sokar, vb., vb..

Canlı emek kapasitesi açısından, ilişki, ilk baştaki artık-olmayan sermayeye oranla şöyle değişmiştir: 1) sermayenin zorunlu emekle mübadele edilen parçası, bizzat bu emek tarafından yeniden-üretilmiştir; yani dolaşımdan getirilmiş bir değer değil, emeğin kendi ürünüdür; 2) değerin hammadde ve araç

şeklinde, canlı emeğin değer üretmesinin zorunlu nesnel koşullarını oluşturan parçası, üretim sürecinde emek tarafından korunmuştur; ancak her kullanım değeri, doğası gereği, ölümlü malzemeden oluştuğuna, mübadele değeri ise, ancak kullanım değerinde varolabileceğine göre, bu değerin korunması demek, onun her türlü tahrip ihtimaline karşı aşılanması, yani kapitalistin mülkiyetindeki değerin ölümlülüğünün olumsuzlanması, dolayısıyla onun kendi kendini yeniden-üreten bir değer olarak, **ölümsüz bir varlık** olarak vazedilmesi demektir. İlk başta ortaya konan bi-
17 rikmiş değer, demek ki ancak üretim sürecinde ve ancak canlı emek tarafından, sermaye olarak vazedilmektedir.

Artık-Sermaye I'in oluşması.

Şimdi sermayenin bakış açısından: **Artık-sermaye** gözönüne alındığında, kapitalistin kendi kendini yeniden-üreten değeri, ya da paranın üçüncü niteliğini, zenginliği temsil ediş biçimi, düpedüz **yabancı emeği kendine maletmektir;** çünkü artık-sermayenin her ögesi, hammadde, araç, ihtiyaç maddeleri, özünde, kapitalist tarafından verili değerlere karşı **mübadele** yoluyla değil, **bedelsiz olarak** elde edilen **yabancı emeğe** indirgenmiştir. Şüphesiz **kendisine ait bir kısım değerin,** ya da kendi mülkiyetindeki **nesnelleşmiş emeğin** yabancı canlı emek kapasitesiyle mübadelesi, bu artık-sermayenin **ilk önkoşuludur.** Birinci üretim sürecinde ortaya çıkan artık-sermayeye **artık-sermaye I** adını verirsek, bunun oluşması için, yani **yabancı emeğin, yabancı nesnelleşmiş emeğin elde edilebilmesi**

[17] c) Emeğin, **kendi kendini yeniden-üreten değer** üretmesi.

için, kapitalistin, bir kısmını canlı emek kapasitesine karşılık **biçimsel olarak** mübadele ettiği birtakım **değerlere** sahip olması şarttır. Biçimsel olarak diyoruz, çünkü canlı emek bu **mübadele edilmiş** değerleri de yeniden-üretip kapitaliste geri vermek zorundadır. Ama böyle de olsa farketmez. Şu, ya da bu biçimde, **artık-sermaye I**'in oluşması için, yani yabancı emeğin, ya da bu emeğin nesnelleşmesi olan değerlerin elde edilmesi için, kapitaliste ait, onun tarafından dolaşıma sokulan, canlı emek kapasitesine sunulan değerlerin —kapitalistin canlı emekle **mübadelesinden** gelmeyen, emek ile **sermaye** sıfatıyla girdiği ilişkiden
18 doğmayan değerlerin— varlığı ve mübadelesi şarttır.

19 **Artık-Sermaye II. — Mülkiyet Hukukunun tersine dönmesi.**

Şimdi bu artık-sermayenin de yeniden-üretim sürecine atılmış olduğunu, kendi artık-değerini yeniden mübadele yoluyla realize ettiğini ve üçüncü bir üretim sürecinin başında yeni bir artık-sermaye olarak ortaya çıktığını düşünelim. Bu **artık-sermaye II**, artık-sermaye I'den farklı önvarsayımlara sahiptir. Artık-sermaye I'in önvarsayımı, kapitaliste ait olup, onun tarafından dolaşıma, ya da daha doğrusu canlı emek kapasitesiyle mübadeleye sokulan değerler idi. Artık-sermaye II'nin önvarsayımı ise, artık-sermaye I'in varlığından başka bir şey değildir; yani bir başka deyişle önvarsayım, kapitalistin daha önce yabancı emeği bedelsiz olarak kendine mal etmiş olmasıdır. Bu ona süreci sürekli olarak yeniden başlatabilme imkanını sağlar. Şüphesiz kapitalist, artık-sermaye II'

[18] Bu şart Başlık 11'de incelenecektir.
[19] Mülkiyet hukuku: aslında Aneignungsrecht, yani temellük hukuku, mülk edinme hukuku. Bk. Başlık 5. B. (s. 288).

yi ortaya koyabilmek için, artık-sermaye I'in değerinin bir kısmını, ihtiyaç maddeleri şeklinde, canlı emeğe ödemek zorundadır. Ama burada ödediğinin kaynağı, kendi fonlarından dolaşıma soktuğu değerler değildir; hiçbir eşdeğer vermeksizin kendine mal etmiş olduğu, şimdi ise yeniden yabancı canlı emekle mübadele ettiği yabancı nesnelleşmiş emektir; tıpkı bunun gibi, bu yeni emeğin gerçekleştiği ve artıkdeğer yarattığı hammadde vb.'yi de bedelsiz olarak, salt kendine maletme yoluyla ele geçirmiştir. **Yabancı emeğin geçmişte mülk edinilmiş olması şimdi yabancı emeğin yeniden mülk edinilmesinin tek koşulu olarak belirmektedir;** ya da, kapitalistin mülkiyetinde nesnelleşmiş biçimde, varolan değerler biçiminde yabancı emeğin bulunması, onun yabancı **canlı** emek kapasitesini, dolayısıyla artık-emeği, yani eşdeğersiz emeği, yeniden kendine mal edebilmesinin önkoşuludur. Daha önce sermaye olarak emekle ilişkiye girmiş olması, hem kendi sermaye olarak varlığını korumasının, hem de giderek büyüyen ölçülerde yabancı emeği eşdeğersiz olarak kendine mal etmesinin tek önkoşulu, ya da canlı emek kapasitesinin karşısında sermaye olarak varlığını ve gücünü artırmasının ve öbür yandan da canlı emek kapasitesini çıplak yoksulluğu ve öznelliği içinde, sürekli salt canlı emek kapasitesi olarak yeniden vazetmesinin tek önkoşuludur. Mülkiyet —geçmiş, ya da nesnelleşmiş yabancı emek— şimdiki, ya da canlı emeğin de elde edilmesinin tek koşuludur. Artık-sermaye I'in nesnelleşmiş emek ile canlı emek arasındaki basit mübadeleden —içerdikleri emek miktarı, ya da emek süresi açısından eşdeğer metaların mübadelesi yasasına bütünüyle uygun bir mübadeleden— doğduğunu görmüştük. Hukuken ifade edildiğinde, bu mübadele, herke-

sin kendi ürünü üstündeki mülkiyet ve özgür kullanım hakkından başka bir şeye **dayanmadığı** ve keza artık-sermaye II'nin I ile olan ilişkisi de bu birinci ilişkinin sonucundan başka bir şey olmadığı halde, şimdi hayret verici bir mantık ve diyalektik bir tersine dönüşle, mülkiyet hakkının sermaye için yabancı ürün, ya da yabancı emek üstündeki mülkiyet hakkına, yabancı emeği eşdeğerini vermeksizin kendine maletme hakkına, emek için ise bizzat kendi emeğini, ya da bizzat kendi ürününü **yabancı mülkiyet** olarak görme yükümlülüğüne dönüştüğünü görüyoruz. Mülkiyet
[20] hakkı tersyüz olup, bir yanda yabancı emeği temellük etme hakkına, öbür yanda da kendi emeğinin ürününü ve bizzat kendi emeğini, başkasına ait değerler olarak görme yükümlülüğüne dönüşmüştür. Öte yandan, başlatıcı işlem olarak görülen ve hukukî **ifadesi** *mülkiyet yasası olan eşdeğerler mübadelesi de* şimdi, taraflardan biri açısından mübadeleyi tamamen bir yanılsama haline getirecek bir şekilde, tersyüz olmuştur. Mübadele sadece görünürdedir; çünkü sermayenin canlı emek kapasitesiyle mübadele edilen parçası zaten **yabancı emek**tir, eşdeğersiz elde edilmiştir; ve ikinci olarak da, **işçi tarafından bir artıkla birlikte geri ödenmesi gerekmektedir,** dolayısıyla gerçekte elden çıkarılmış değildir, sadece bir biçimden bir başkasına dönüştürülmüştür. Mübadele ilişkisi o halde tamamen geçersizdir, ya da **salt bir yanılsamadır.** Sonra, başlangıçta insanın kendi emeği

[20] Önemle vurgulanması gereken nokta, yeni temellük hukukunun, eşdeğerlerin emek süresi ilkesine göre eşit mübadelesine dayanan eski temellük hukukunun zorunlu sonucu ve tamamlayıcısı olduğudur. Birbirine taban tabana zıt iki yasanın zorunlu birliği (karşıtların birliği) sözkonusudur.

mülkiyet hakkının kaynağı olarak gözükmüştü. Şimdi ise mülkiyet, yabancı emek üzerinde bir hak ve emeğin kendi ürününü mülk edinememesi olarak belirmektedir. Mülkiyet ile emek arasındaki tam ve kesin kopuş, ikisinin özdeşliğinden temel alan yasanın mantıkî sonucu olarak belirmektedir.

Üretim ve değerlenme sürecinin başlıca sonucu: Sermaye-emek, kapitalist-işçi ilişkisinin yeniden-üretimi ve yeni üretimi.

Nihayet, **bizzat sermaye-emek ilişkisinin, kapitalist ile işçi arasındaki ilişkinin** yeniden-üretimi ve yeni-üretimi, üretim ve değerlenme sürecinin başlıca sonucu olarak görülmektedir. Bu toplumsal ilişki, bu üretim ilişkisi, gerçekte sürecin maddî sonuçlarından çok daha önemli bir ürünüdür. Gerçekten, bu süreçte işçi kendi kendini emek kapasitesi olarak ve kendi karşıtı olarak sermayeyi üretmekte, kapitalist ise kendi kendini sermaye olarak ve kendi karşıtı olarak canlı emek kapasitesini üretmektedir. Her biri kendini yeniden-üretirken, kendi olumsuzlamasını da yeniden-üretmektedir. Kapitalist, emeği yabancı emek olarak üretmekte; emek, ürünü yabancı ürün olarak üretmektedir. Kapitalist işçiyi, işçi de kapitalisti üretmektedir, vb..

Başlık 11. Sermayenin İlk Birikimi

GİRİŞ

Başlık 10'da sermaye ilk kez *kendi önkoşullarını yaratan* bir süreç, yani kapalı bir daire, kendi içinde tutarlı bir bütün olarak kavrandı. Bu yeniden-üretim şüphesiz henüz en soyut düzeyde konmuştur; aşama aşama giderek görülecektir ki bu soyut yeniden-üretim ilkesi, aslında çok çeşitli ögelerin karşılıklı karmaşık ilişkilerinden oluşan bir *kapitalist sistem* içinde somut gerçekliğe kavuşur. Ama en soyut düzeyde de olsa, sistem ilkesi ortaya çıkmıştır: sermaye ilişkisi artık birtakım toplumsal verilerin —örneğin bazı insanların çeşitli yöntemlerle para biriktirmesi, bazı insanların çeşitli nedenlerle mülksüzleşmesi, birinci grubun emek üzerinde belli bir tahakküm kurması, bunun teknik araçlarının gelişmesi vb.— *basit bir sonucu* değil, kendi verilerini ve ögelerini kendi üreten bir *sistem* olarak kavranmıştır.

Sermaye bütünsel bir tarihî sistem, ya da bir üretim tarzıdır. Devrenin ilk kez kapandığı bu aşamada, sermaye sisteminin teorik analizi içinde bir parantez açılarak, sistemin bütünü, insanlık tarihinin genel süreci içinde belli bir yere, bir bağlama oturtulabilir. Bundan sonraki iki başlık, sermaye sisteminin kendinden önceki sistemlerin tutarlı *iç* mantığı içersinde doğuşunu ve farklılaşmasını —sermaye kavramının şu andaki soyutluğuna tekabül eden bir soyutlama düzeyinde— inceleyecektir.

Sermaye sisteminin ögeleri, sermayenin öncesinde oluşurlar. Burada dikkat edilmesi gereken en önemli husus, bu ögelerin ve aralarındaki ilişkilerin varlığının, sermaye sistemini tanımlamaya *yetmediğidir*. Sermaye, dinamik bir olgu, ya da bir

yeniden-üretim süreci olarak kavranmak zorundadır. Emekten kopuk birikmiş değer ve bunun üretim sürecinde emek üzerinde tahakküm kurması, sermaye ilişkisinin ögeleridir; ama ilişkinin gerçekten sermaye ilişkisi olabilmesi için, sermaye ilişkisini sürdürmeye ve yeniden-üretmeye yönelik olması, ve dolayısıyla giderek tüm ögelerin bizzat sermayenin kendi ürünleri haline gelmeleri gerekir. İlk sayfadaki dipnotun anlamı budur. Ayrıca gösterilecektir ki, köleliğin ve serfliğin çözülerek özgür ücretli emekçilerin ortaya çıkması ve öbür yanda parasal servetlerin biriktirilerek parasal güce (mübadeleye) dayanan sömürünün ortaya çıkması, henüz *kapitalizm öncesinin* olgularıdır; kapitalizmden sözedebilmek için gerek ücretli emekçilerin, gerekse birikmiş servetlerin *sermayenin* üretim sürecinde üretilmeleri gerekir; gerek fakirliğin, gerekse zenginliğin *nedeninin* sermaye olması gerekir.

Başlık 11., *Kapital*'de «İlkel Birikim» alt-başlığını oluşturan 26-33'ncü bölümlere ve özellikle 26'ncı bölüme tekabül etmektedir. *Grundrisse*'deki metnin değerli yanı, *Kapital*'de hiç konu edilmeyen teorik sorunları vurgulamasıdır; buna karşılık *Kapital* metninde asıl konu olan «ilkellik» ve «saf ve sevimli olmaktan çok uzak» olma hususlarına burada değinilmemiştir.[1]

[1] Türkçe'de bu kavram için yaygın olarak kullanılan «ilkel birikim» deyimi İngilizce **primitive accumulation**'dan gelmektedir. Almanca **ursprüngliche Akkumulation** deyiminde «ilkellik» anlamı yoktur. Ursprünglich, tam olarak, «ilk kaynağa, orijine, başlangıç aşamasına değgin» demektir. Primitive sözcüğü de Ondokuzuncu yüzyıl İngilizcesinde, etimolojik köküne uygun olarak («ilk-adımsal»), bu anlamda kullanılmıştır.

1 **Sermayenin ilk birikimi.** **(Gerçek Birikim). — Tarih içinde bir kez gelişen sermaye, kendi varoluşunun koşullarını yaratır. (Doğuş koşulları değil, varlığının sonuçları).**

2 Sermayeye dayalı üretim bir kez varsayıldığında*, kapitalistin sermaye olarak ortaya çıkabilmek için,

* *Para, ancak kendi yeniden-üretimi ve artık-sermaye I'in üretimi ile sonuçlanan* birinci üretim sürecinin sonunda *gerçekten sermayeye dönüşür; artık-sermaye I'de ise ancak artık-sermaye II'yi ürettiğinde artık-sermaye olarak vazedilir, realize edilir; yani, ancak sermayeye dönüşmekte olan paranın, hâlâ gerçek sermaye sürecinin dışında kalan önvarsayımları kaybolduğu, dolayısıyla sermaye, üretimde temel olduğu koşulları, kendi sistematiği içinde kendisi vazettiği zaman.* [*Marx'ın notu*]

[1] «Gerçek birikim» parantezi, burjuva iktisatçılarına karşı s. 498'deki polemiği ifade etmektedir. Marx, gerçek birikim deyimiyle, ilk birikimden farklı olarak, sermayenin kendi yeniden-üretim süreci içindeki birikimini kastediyor.

[2] Sermayeyi tanımlayan üç ögeden, sermayeyi gerçek anlamda ser-

kendi emeğiyle, ya da herhangi bir başka yöntemle (sadece ücretli emek yöntemi dışında) yaratılmış birtakım değerleri dolaşıma sokmak zorunda olması koşulu, sermayenin tufan-öncesi koşullarından biri haline gelir. [Bu koşul] sermayenin **tarihî bir önvarsayımıdır** ve tüm **tarihî** önvarsay**ımlar** gibi, geçmişte kalmıştır; sermayenin **doğuş tarihine** aittir, yoksa **çağdaş** tarihine, yani sermayenin egemen olduğu üretim
3 tarzının fiilen varolan sistemine değil. Örneğin, serflerin kentlere göçü, kentleşmenin **tarihî** koşul ve varsayımlarından biridir, ama gelişmiş kent sisteminin bir **koşulu**, bir ögesi değildir; onun **geçmiş** önvarsayımlarından, kendisi bir kez oluştuktan sonra aşılan
4 önvarsayımlarından biridir. Sermayenin **oluşumunun, ortaya çıkışının** koşul ve varsayımları, doğal olarak,

maye yapan ne birincisi (birikmiş paranın dolaşım yoluyla varlığını sürdürmesi: P-M) ne ikincisi (üretim sürecinde emek üzerinde hakimiyet kurması: M-M'), fakat üçüncüsüdür (**kendi kendini** yeniden-üretmesi: M'-P'). Gerçek sermaye, ancak kendi kendini yeniden-üreten sermayedir.

[3] Fiilen varolan: **wirkliche**. Wirklich, gerçek, hakikî, fiili anlamlarına gelir; fakat kök olarak (Werk), «işleyen, işlerliğe kavuşmuş» vb. gibi **aktif** bir anlamı vardır. Dolayısıyla, salt verili bir ilişkiler sistemi (nesne) değil, **kendini üreten** bir ilişkiler sistemi (özne-nesne) olarak kavranan sistemin ikiyanlılığını gayet iyi ifade etmektedir. Sistem vb. kavramları için, bk. Başlık 1, s. 176-182.

[4] Buradaki kavramlar için, Hegel'in **Hukuk Felsefesinin** başında söyledikleri yararlı olabilir: «Hukuk kavramı, **oluşma süreci** açısından, hukuk biliminin dışında kalır; kavramın türetilişi (Deduktion), **verili** bir şey olarak önvarsayılmıştır.» Buna karşılık: «Felsefe, kapalı bir dairedir: başlangıç noktası dolaysız, ispatlanmamış, felsefenin ürünü olmayan bir İlk'tir. Ama felsefenin neyle başladığı aslında görecelidir, çünkü aym başlangıç noktası bir başka noktada bir sonuç, bir ürün olarak belirmek zorundadır. Havada asılı duran, dolaysız olarak bir noktadan başlayan bir dizi değil, bir çember çizerek kendini temellendiren bir dizidir.» (**Hukuk Felsefesi,** s. 2.). →

sermayenin henüz varolmadığını, ancak **oluşmakta olduğunu** varsayarlar; ve dolayısıyla sermaye ve bizzat kendi fiilî varlığına dayanarak kendi varlık koşullarını vazeden sermaye fiilen ortaya çıktığında kaybolurlar. Bunun gibi, sözgelimi paranın, ya da başlı başına varolan değerin ilk kez sermaye haline gelme süreci, kapitalist hesabına belli bir birikimi —kapitalistin **kapitalist olarak** değil, belki kendi emeğiyle yarattığı ürünlerden ve değerlerden tasarruf ederek, vb. gerçekleştirdiği bir birikim— gerektirebilir ve dolayısıyla, paranın sermaye haline gelişinin önvarsayımları, sermayenin doğuşunun verili, dışsal **önvarsayımları** olarak belirmiş olabilir. Ama sermaye, sermaye olarak bir kez oluştuğunda, kendi önvarsayımlarını, yani yeni değerler yaratma sürecinin nesnel koşullarının **bedelsiz** mülkiyetini, bizzat kendi üretim süreci aracılığıyla, kendisi yaratır. Başlangıçta oluşumunun önkoşulları olarak gözüken —ve dolayısıyla kendi **sermaye** niteliğiyle eyleminden kaynaklanmış olmalarına olanak olmayan— bu önvarsayımlar, şimdi bizzat kendi varlığı ve gerçekliği tarafından **vazedilmiş** sonuçlar olarak, **doğuşunun önkoşulları değil, varlığının sonuçları olarak** belirirler. Sermaye artık **oluşmak** üzere belli önvarsayımlardan yola çıkmaz, aksine bizzat kendisi önvarsayılmıştır ve kendi kendinden yola çıkarak, kendi varlığını sürdürme ve büyümesinin varsayımlarını yaratır. Dolayısıyla, artık-sermaye I'in üretiminin önkoşulları, sermayenin temel

---

Sermaye de, yasaları, koşulları, nedenleri vb. **sermayenin** eseri olmayan, dolayısıyla sermaye sisteminin ögeleri olmayan bir noktadan başlar (bir yanda birikmiş değer, öbür yanda mülksüz emek vb.) ve bu noktayı, bu kez **kendi** sistemi içinde yeniden temellendirir, bir «çember çizer».

önvarsayım olduğu üretim tarzının alanında bulunmazlar; tıpkı yeryüzünün bir ateş ve buhar denizi halinden çıkıp bugünkü haline geliş süreçlerinin, tamamlanmış bir dünya olarak şimdi yaşadığı hayatın dışında, yeryüzünün bugünkü olgun varlığının gerisinde kalmış olması gibi, [bu koşullar da] sermayenin oluşumunun tarihî önadımları olarak, geçmişte kalırlar. Herhangi bir sermaye her zaman için, sözgelimi istifçilik vb. yoluyla ortaya çıkabilir. Ama istifin sermayeye dönüşmesi, ancak emeğin sömürülmesiyle gerçekleşir. Sermayeyi bir yandan ebedî ve (ta-
5 rihle sınırlı olmayan anlamında) **doğal** bir üretim biçimi olarak gören burjuva iktisatçıları, bir yandan da onu meşrulaştırabilmek için, sermayenin oluşma koşullarını, varlığının koşulları olarak sunmaya, yani henüz kapitalist haline gelmekte olan kapitalistin, **kapitalist olmayan biri** olarak mülk edinme yollarını, **kapitalist olarak** mülk edinmesinin koşulları olarak göstermeye çalışırlar. Bu savunma arayışları, belli bir huzursuzluğun ve sermayenin sermaye olarak mülk edinme yöntemi ile bizzat sermaye toplumu tarafın-
6 dan ilan edilen **genel mülkiyet yasaları** arasında uyum sağlamaktaki başarısızlığın göstergesidir. Öte yandan, bizim için çok daha önemli olan husus, yöntemimizin bize hangi noktalarda tarihî perspektifin işe dahil edilmesi gerektiğini ve hangi noktalarda burjuva iktisadının, üretim sürecinin tarihî biçimlenişlerinden biri

[5] Bk. Başlık 1, s. 143-149. Kapitalistin üretim süreci içinde servetini artırması (değerin değer üretmesi) olayını örtbas etmek üzere, sermayeyi kapitalistin «dişinden tırnağından keserek» vb. —ya da «sosyalistçesi»: çalıp çırpıp, dolaplar çevirip vb.— biriktirdiği parayla açıklayan anlayış kastediliyor. Özellikle Bastiat: bk. Başlık 5.

[6] «Uyum» (Harmonie) sözcüğü Bastiat'yı akla getiriyor. Bk. s. 142, not 6. Başlık 5.

olarak, geçmişteki öteki üretim tarzlarına işaret ettiğini göstermesidir. Burjuva iktisadının yasalarını analiz etmek için **gerçek üretim ilişkilerinin tarihini** yazmak, demek ki, gerekmiyor. Buna karşılık burjuva iktisadının yasalarını, tarih içinde oluşmuş ilişkiler olarak, doğru bir şekilde kavramak ve birbirine bağla-
7 mak, bize, tıpkı sözgelimi doğa bilimlerindeki ampirik sayılar gibi, bu sistemin ardında yatan tarihî geçmişi aydınlatan temel denklemleri sağlayacaktır. Şimdiki halin doğru olarak kavranması ile birlikte bu ipuçları, bize geçmişi anlamanın anahtarını da verirler —başlı başına bir çalışmayı gerektiren bu konuyu ileride ele
8 alabilmeyi umuyoruz. Öte yandan bu doğru perspektif, aynı zamanda üretim ilişkilerinin haldeki yapısının aşılmasına işaret eden, böylece geleceğin ipuçlarını veren, bir oluşum sürecini gösteren noktaları da ortaya çıkaracaktır. Bir yandan burjuva-öncesi evreler **salt tarihî** aşamalar, geçmiş, aşılmış önvarsayımlar olarak kavranırken, aynı şekilde üretimin görünürdeki koşullarının da **kendi kendilerini ortadan kaldıran** ve böylece kendilerini yeni bir toplumsal aşamanın **tarihî**

7 Birbirine bağlamak: **Deduktion.** Bu terim, Hegel terminolojisinde, kavramların en soyuttan en somuta diyalektik bir dizi halinde birbirinden türetilmesini ifade eder. (Bk. not 4) Yani not 3'te sözü edilen «sistem»in iç mantığı.

8 Marx, Lassalle'ye 22 Şubat 1858 tarihli mektubunda (bu sayfaların yazıldığı günlerde), (1) *ekonomik kategorilerin eleştirisi, ya da burjuva* ekonomik sisteminin eleştirel analizi (**Grundrisse**'yi içeren 6 kitaplık dizi); (2) ekonomi politik ve sosyalizmin tarihi ve eleştirisi; (3) ekonomik ilişkiler ya da kategoriler *tarihinin kısa bir özet olmak üzere,* üç eser yazma niyetinde olduğunu belirtmektedir. Metindeki ifade üçüncü eserle ilgili olmalıdır. (MELİ) Buradaki Başlık 12. (ki **Kapital**'e alınmamıştır), herhalde daha çok sözü edilen üçüncü eser bağlamında düşünülüp yazılmıştır. Başlık 14. ise, açıkça, ikinci esere ait notlar niteliğindedir.

önvarsayımları olarak vazeden koşullar oldukları görülür.

9 Önce oluşum sürecini tamamlamış olan ilişkiyi ele alalım. Değer sermayeye dönüşmüştür ve canlı emek, salt onun karşısındaki kullanım değeri, ya da salt nesnelleşmiş, ölü emeği değerlendiren, ona hayat ve ruh veren —kendi hayatını ve ruhunu ona teslim eden— ve sonuçta bir yanda mülkü yabancı bir mülk olarak, öbür yanda kendi malı olarak canlı emek kapasitesinin yoksulluğunu üreten bir araç işlevindedir. Bu durumda açıkça görülmektedir ki, canlı emeğin nesnel koşulları (yani emeğin gerçekleşirken işleyeceği hammadde, kullanacağı araç ve canlı emek kapasitesinin ateşini körükleyecek, sönmesine engel olacak, hayatî süreçlerine gereken yakıtı sağlayacak olan ihtiyaç maddeleri) bizzat süreç içinde ve süreç tarafından vazedilmişler; ve yabancı, bağımsız varlıklar olarak, ya da **yabancı bir kişinin** varlığı olarak, canlı emek kapasitesinin yalıtılmış, soyut varlığı karşısında, kendi varlıklarını kendilerine dayanarak sürdüren ve yeniden-üreten değerler, dolayısıyla emek kapasitesine yabancı bir zenginliği, kapitalistin zenginliğini oluşturan değerler olarak vazedilmişlerdir. Canlı emeğin nesnel koşulları, canlı emek kapasitesinin **kopmuş, bağımsızlaşmış** değerler haline; canlı

*) S. 503'e kadar sermaye sistemine özgü, ürününü kendi kendine yabancılaştıran ve böylece sermayeyi kendi kendini yeniden-üreten değer olarak vazeden emek (ücretli emek) anlatılacaktır. Sonra, bu sürecin ögeleri olan, fakat sermayenin **öncesinde** oluşan koşullar, yani a) bir yanda birikmiş değer ile öbür yanda mülksüz emek kapasitesi arasında mübadeleye dayalı ilişki (kölelik ve serfliğin yokolması: (s. 503-507) b) nesnelleşmiş emeğin canlı emek üzerinde hakimiyet kurması (s. 507-515) ve bunların neden sermaye ilişkisini oluşturmaya yetmediği anlatılacaktır.

emek de dolayısıyla bu değerlere oranla **farklı bir** çeşit değer (değer değil, değerden ayrı bir kullanım değeri) haline gelmiştir. Bu kopuş, bir kez veri alınınca, üretim sürecinin tek yapabileceği şey, bunu üretmek, yeniden-üretmek ve giderek genişleyen bir ölçekte yeniden-üretmektir. Bunu nasıl yaptığını gördük. Canlı emek kapasitesinin nesnel koşullarının canlı emeğin kendisinden bağımsız ve karşıt bir varlık, ondan farklı ve bağımsız karşıt bir öznenin nesnelliği olduğu varsayılmıştır; dolayısıyla bu nesnel koşulların yeniden-üretimi ve **değerlendirilmesi**, yani büyütülmesi, kayıtsız ve bağımsız olarak emek kapasitesinin karşısında duran yabancı bir öznenin mülkünün üretilmesi ve yeniden-üretilmesi demektir. Üretilen ve yeniden-üretilen sadece canlı emeğin bu nesnel koşullarının varlığı değildir, **aynı zamanda onların bu canlı emek kapasitesi karşısında bağımsız, yani yabancı bir özneye ait değerler olarak varlığıdır.** Emeğin nesnel koşulları canlı emek kapasitesi karşısında öznel bir varlığa kavuşurlar — sermaye, kapitalist haline gelir. Öte yanda, emek kapasitesinin kendi nesnel koşullarından kopuk salt öznel varlığı, bu koşullar karşısında ona bütünüyle kayıtsız bir nesnel biçim verir: emek kapasitesi, belli bir kullanım değerine sahip **değerler** olan kendi gerçekleşme koşullarının **yanısıra**, onlardan farklı bir kullanım değerine sahip bir değerdir. Üretim sürecinde nesnel koşullar emeğin gerçekleşmesinin koşulları olarak realize edilecekleri[10] yerde, tam tersine, süreç, emeği, salt **onların** değerlenmelerinin ve kendi kendilerini yeniden-üreten değerler olarak korunmalarının koşulu haline getirir.

[10] Realize edilmek: işlevsel gerçekliğe kavuşmak, belli bir ilişki içinde gerçeklik kazanmak, ya da vazedilmek anlamında.

İşlediği hammadde, **yabancı** bir hammaddedir; kullandığı araç **yabancı** araçtır; emeği ise, bu öznelerin tüm-
11 leci, tamamlayıcısı niteliğindedir ve dolayısıyla nesnelleştiği ürün de **kendisine ait** olmayan bir nesnedir. Giderek, canlı emek kapasitesi için kendi emeği, kendi hayatiyetinin dışavurumu olan canlı emek bile, **yabancıdır**, çünkü alınmış olan nesnelleşmiş emek karşılığında, bizzat emeğin nesnelleşmiş ürünü karşılığında, sermayeye teslim edilmiştir. Emek kapasitesi için, kendi emeği yabancı bir emektir ve bu nedenle sermaye kendisine **çalışmadan** para ödemek isterse, teklifi memnuniyetle kabul etmeye hazırdır. O halde, bizzat kendi emeği —aynı zamanda yönetim vb. bakımından da— tıpkı hammadde ve araç gibi, kendisine yabancıdır. Ve dolayısıyla, yabancı hammadde, yabancı araç ve yabancı emeğin bir bileşimi olan ürün de sonuçta **yabancı mülkiyet** olarak belirir. Ve angarya, emek kapasitesinin kendi özyaşam koşullarından ayrı, salt öznel varoluşuyla, hiçbir şey değişmemiş olarak —emek kapasitesinin, harcadığı yaşam gücü ölçüsünde yoksullaşmış olması hariç— yani baştan başlar. [Emeğin] ürünleri kendi eseri olarak kavraması ve kendi gerçekleşme koşullarından koparılmışlığını bir sakatlık, bir zor eseri, bir şiddet eylemi olarak değerlendirmesi muazzam bir bilinçtir ve bizzat sermayeye dayalı üretim tarzının *ürünü* olan bu bilinç, tıpkı kölenin **bir başkasının mülkü olamayaca-**

11 Bu öznenin tümleci, tamamlayıcısı niteliğindedir: erscheint nur als Akzessorium an ihnen als der Substanz. Felsefe dilinde: bu tözün ilineği olarak gözükür. Yani: **temel süreç** değerlerin kendi kendilerini yeniden-üretmesi olarak vazedilmiş ve kabul edilmiştir; dolayısıyla emek, bu sürecin basit bir aracı, bir eklentisi olarak gözükmek zorundadır; aktif değil, pasif bir şeydir. **Fetişizm** mantığının klasik bir örneği.

12 ğının bilincine, bir Kişi olma bilincine varmasıyla kölelik kurumunun salt yapay ve yozlaşmış bir varlık haline gelmesi ve üretimin temeli olma niteliğini uzun süre sürdürmesinin imkansızlaşması gibi, aynı zamanda bu üretim tarzının ölüm çanlarının çalmaya başlaması demektir. Öbür tarafta, başlangıçtaki, paranın değerlenme sürecine girmesinden önceki ilişkiyi ele alırsak, bu kez ortaya, paranın sermayeye ve emeğin sermaye-üreten emeğe, yani ücretli emeğe dönüşmesini sağlayan, tarih içinde oluşmuş veya verili bulunmuş, farklı birtakım koşulların çıktığı görülür. (**Ücretli Emek**, burada kullandığımız tek anlam olan kesin ekonomik anlamıyla, sermaye-vazeden, sermaye üreten
13 emek demektir; gerek fiilen bir eylem olarak gerçekleşmesinin nesnel koşullarını, gerekse bir emek **kapa-**
14 **sitesi** olarak varoluşunun nesnel ögelerini, kendisine karşıt ve yabancı bir kuvvet, **kendisinden bağımsız, kendi başlarına varolan değerler** olarak üreten canlı
15 emek. İleride bunu öteki gündelikçi emeği vb. çeşitle-
16 rinden ayırdetmemiz gerekecek.) Temel sistematik koşullar, ilk baştaki ilişki içinde vazedilirler: 1) bir tarafta

[12] «Köle, Varlığını [yani bir Kişi olarak varlığını], sınırsızlığını, özgürlüğünü bilmez, bir Varlık [yani Kişi] olduğunu bilmez, çünkü kendini **düşünemez.** Kendini bir Varlık olarak düşünmek ve kavramaktan doğan bu bilinç (...) hukukun, ahlâkın ve töreselliğin temelidir.» (**Hukuk Felsefesi,** s. 21).

[13] Gerçek ücretli emeği salt sermaye üreten emek olarak tanımlamak, gerçek sermayeyi kendini yeniden-üreten sermaye olarak tanımlamakla eşdeğerdir. Ücretli emek = sermayenin a) değerini, b) emek üzerindeki hakimiyetini ve c) bunların ikisini de yeniden-üretme gücünü yeniden-üreten emek.

[14] Nesnel koşulları, nesnel ögeleri: bk. s. 477 not 1. Yani hem hammadde ve üretim aracını, hem de ücretin karşılığı olan ihtiyaç maddelerini.

[15] İleride: s. 507-515.

[16] Temel sistematik koşullar: die wesentliche Bedingungen. Bk. s. 478 not 3.

canlı emek kapasitesinin salt öznel bir varoluş halinde, nesnel varlığının ögelerinden, yani hem canlı emeğin koşullarından, hem de canlı **emek kapasitesinin yaşaması, varlığını sürdürmesi için gereken ihtiyaç maddelerinden** kopmuş, ayrılmış olarak bulunması; canlı emeğin bu mutlak soyutlukta varolabilmesi; 2) öbür tarafta, bulunan değer ya da nesnelleşmiş emeğin, sadece canlı emek kapasitesini yeniden-üretmek, ya da varlığını sürdürmesini sağlamakla kalmayıp, artık-değer emmeğe, bunun için gereken nesnel koşulları sağlamaya yetecek büyüklükte bir kullanım değerleri birikimi olması gerekir; 3) iki taraf arasında özgür mübadele ilişkisi (para dolaşımı); iki üç arasında, mübadele değeri temeline dayanan (efendi-uşak ilişkisine dayanmayan) bir ilişki; dolayısıyla, üretici için gerekli ihtiyaç maddelerini dolaysız olarak üretmeyip, mübadele dolayımından geçmek zorunda olan, yine aynı şekilde, yabancı emeği, dolaysız olarak el koymak yerine, işçinin kendisinden satın almak, mübadele yoluyla elde etmek zorunda olan bir üretim; ve nihayet, 4) taraflardan birinin —emeğin nesnel koşullarını, bağımsız, kendi başlarına varolan değerler şeklinde sunan tarafın— bir değer olarak ortaya çıkması ve doğrudan doyumları, ya da kullanım değeri üretimini değil, değer üretimini, değerlenme sürecini, para yapma faaliyetini nihai amaç olarak koyması gerekir.

17 **Her iki taraf da** emeklerini **nesnelleşmiş** biçimde mübadele ettikleri sürece, böyle bir ilişki olanak

[17] Sermaye ilişkisinin ortaya çıkabilmesi için, a) iki taraf arasında mübadele ilişkisinin bulunması (kölelik, serflik, uşaklık, «ağanın adamı olma» vb. ilişkilerinin çözülmesi), b) salt **ürünlerin** mübadele edilmemesi, yani bir tarafın henüz nesnelleşmemiş emek kapasitesini satması. Aşağıda bu ikinci koşulun da yeterli olmadığı gösterilecektir.

dışıdır. **Canlı emek kapasitesi** öteki tarafın mülkü olduğu, dolayısıyla bir mübadeleci olarak ortaya çıkmadığı zaman da ilişki yine olanaksızdır. (Köleliğin burjuva üretim sistemi içinde belli noktalarda mümkün olması bununla çelişmez. Ama bu noktalarda kölelik, ancak öbür noktalarda bulunmadığı için mümkündür ve varlığı, burjuva sistemi temelinde ortaya çıkan bir anormalliktir.)

İlişkinin başlangıçta ortaya çıktığı koşullar, ya da doğuşunun tarihî önvarsayımları, ilk bakışta ikili bir karaktere sahiptir: bir yandan, canlı emeğin nis-
18 peten *aşağı bazı biçimlerinin çözülmesi* — öbür yandan, nispeten daha mutlu bazı ilişkilerinin çözülmesi.

Her şeyden önce ilk önvarsayım, kölelik ve serflik ilişkisinin ortadan kalkmış olmasıdır. Canlı emek kapasitesi kendisinden başka kimseye ait değildir ve kendi gücü üstündeki tasarruf hakkını, mübadele yoluyla, kendisi kullanır. Her iki taraf da bir Kişi'dir. Aralarındaki **biçimsel** (resmi) ilişki, eşit ve özgür mübadelecilerin ilişkisidir. Bu biçimin bir **yanılsama** ve de
19 **aldatıcı bir yanılsama** olduğu hususu, hukukî ilişki açısından bakıldığında, tümüyle **dışsal** bir konudur. İşçinin sattığı daima belirli, sınırlı bir güç-harcama miktarıdır; bu sınırlı harcamaların hiçbiri, bir bütün olarak emek kapasitesini tüketemez. İşçi bu belirli, sınırlı güç-harcamasını, karşısında bir **birey** olarak duran belirli, tikel bir kapitaliste satar. Sermaye olarak varolan sermaye ile, yani kapitalist **sınıfıyla** olan

[18] «Nispeten aşağı biçimler»: kölelik ve serflik. Bu Başlıkta bunların çözülmesine değinildikten sonra, Başlık 12.de «nispeten mutlu ilişkilerin», yani cemaatin çözülmesi, emekçilerin topraktan atılması vb. vurgulanacaktır.

[19] Burada Almanca bir kelime oyunu vardır. Tausch: mübadele («birinin yerine öbürünü koyma»). Täuschend: aldatıcı.

ilişkisinin bu olmadığı açıktır. Buna karşılık, bunun ona birey olarak, gerçek bir kişi olarak, geniş bir seçme ve serbestlik alanı ve dolayısıyla formel bir özgürlük bıraktığı da bir gerçektir. Kölelik ilişkisinde birey, **somut, bireysel** bir sahibin mülkü, onun emek makinasıdır. Emek kapasitesinin, harcadığı güç potansiyelinin tümü, başka birisine ait bir **şey**, bir nesnedir ve dolayısıyla köle, kendi tikel güç-harcama, ça-
20 lışma edimlerinin öznesi konumunda değildir. Serflik ilişkisinde birey, toprak mülkiyetinin bir ögesi olarak belirir; tıpkı çift öküzleri vb. gibi, toprağın bir eklentisidir. Kölelik ilişkisinde işçi, yaşayan bir emek makinasıdır ve bu nedenle de başkaları için bir değeri olabilir, ya da daha doğrusu, bir değerdir. Oysa emek kapasitesi, bütünsel olarak, işçinin kendi mülküdür; temel özne olan işçinin yüklemi olan bir ögedir; ve işçi tarafından harcandığı halde ve özellikle harcan-
21 dığı için, işçinin egemenliğinde kalır. Bu konu ileride ücretli emek başlığı altında daha geliştirilecek.

[20] Bk. not 12. Hegel'de, bireyin kendini bir **özne olarak kavraması** ve vazetmesi, ya da kendini kendi eylemlerinin **temeli** olarak **koyması**; yani «ben bir Varlığım, **kendi** bir iradem **vardır** ve yaptıklarım (emeğim) **kendi** eserimdir» diyebilmesi, özgürlüğün ilk koşuludur. Köle, öncelikle özgürlüğün bu koşulundan yoksundur.
«Atinalı kölenin belki bugünkü [işçiye] oranla işi daha hafif ve ruhsal yönü daha zengin olabilir, ama yine de köledir, çünkü faaliyet alanının **tümü** efendisinin mülküdür» (**Hukuk Felsefesi**, s. 67.)

[21] Yukarıdaki alıntıyı aldığımız sayfada Hegel, özgür emekle köle emeği arasındaki fark konusunda şunları söylüyor: «Emek biçiminde somutlaşan süremin **tümünü** ve yaptığım üretimlerin **bütünlüğünü** elden çıkarmam, onların temeli olan özneyi, kendi **tümel** varlığımı ve faaliyetimi, Kişi'liğimi bir başkasının mülkü yapmamla birdir. (...) Bir gücün somut kullanışlarının **toplamı**, o gücün kendisine; yüklemlerin (Accidenzen), tikelliklerin toplamı, özneye (Substanz), genele eşittir.» (**Hukuk Felsefesi**, s. 67.) →

Nesnelleşmiş emeğin canlı emekle mübadelesi henüz ne sermayeyi, ne de ücretli emeği oluşturur.
22 Ayakkabı boyacısından kırala kadar, **hizmetler** sınıfı diye adlandırılan sınıf bu kategoriye girer. Aynı şekilde, gerek şark cemaatinin, gerekse özgür toprak
23 sahiplerinden oluşan batı cemaatinin belirli ögelerinin —nüfus artışı, savaş tutsaklarının salıverilmesi, bireyin yoksullaşıp kendine yeterli emeğinin nesnel koşullarını kaybetmesine yolaçan raslantılar, emeğin ayrışmasının etkileri vb. sonucunda— çözüldüğü koşullarda daima seyrek olarak raslanan özgür gündelikçi emekçiler [de bu kategoriye girer]. A'nın B'den belli bir hizmet elde etmek üzere ona belli bir miktar değer, ya da para verdiği, böylece nesnelleşmiş emeğin canlı emekle mübadele edildiği durumlarda, şu ilişkilerden biri sözkonusu olabilir:

1) **Basit dolaşım ilişkisi.** Her iki taraf da gerçekte sadece kullanım değerleri mübadele etmektedir. Bir taraf ihtiyaç maddelerini verir, öbür taraf da birincisinin, ya doğrudan doğruya —kişisel hizmet— ya da öbürüne hammadde vb. sağlayıp, onun kendi emeğiyle, kendi emeğinin nesnelleşmesiyle bu malzemeden yaratacağı kullanım değerinden yararlanmak yoluyla tüketeceği emeği, ya da hizmeti. Örneğin, köylünün eskiden bulunan seyyar terzilerden birini evine çağırıp, ona elbise dikilecek kumaşı vermesi

---

Emeğin işçi tarafından harcandığı için işçinin egemenliğinde kalması; yani işçinin, (sermaye hesabına) emek harcamakla «hayatını kazanması», emek-gücünü **yeniden-üretmesi.**

[22] Bk. s. 348-350.

[23] «Şark cemaati» (Asya tipi toplum) ve «Batı cemaati» (antik ve feodal cemaatler) Başlık 12.de incelenecektir.

gibi. Ya da benim sağlığımı tamir etmesi için bir doktora para vermem gibi. Bu olaylarda önemli olan, her iki tarafın birbiri için yaptığı hizmettir. **Do ut**
24 **facias**, burada **facio ut des** ve **do ut des** ile bütünüyle aynı düzeydedir. Kendisine verdiğim malzemeyi alıp, bana kumaştan bir elbise yapan adam bana böylece bir kullanım değeri vermiş olur. Ama bunu doğruca nesnelleşmiş biçiminde verecek yerde, bir faaliyet biçiminde verir. Ben ona hazır bir kullanım değeri veririm; o bana bir başkasını hazırlar. Geçmiş, nesnelleşmiş emekle şimdiki, canlı emek arasındaki fark burada sadece fiilin geçmiş zamanıyla şimdiki zamanı arasındaki formel farktır. B'nin yaşantısını sürdürmesi için gerekli ihtiyaç maddelerini kendi mi üreteceği, yoksa bunları doğrudan doğruya üreteceğine, bir elbise üretip bunu ihtiyaç maddelerine karşılık A ile mi mübadele edeceği, işbölümü ve mübadele tarafından dolayımlanan biçimsel bir ayırımdır. Her iki durumda da B, A'ya ait olan kullanım değerine ancak eşdeğerini vermek suretiyle sahip olabilir; ve bu eşdeğer, ister mübadele işleminin tamamlanmasından önce, ister bu işlemin bir sonucu olarak nesnel biçime kavuşmuş olsun, son tahlilde B'nin kendi canlı emeğine indirgenebilir. Gerçi elbise sadece belirli bir biçimleyici emeği (emek sayesinde kumaşa eklenen özgül bir yararlılık biçimini) değil, aynı zamanda belli bir emek niceliğini; yani sadece kullanım değerini değil, aynı zamanda başlı başına **soyut değeri** içermektedir. Ancak elbiseyi tüketen

[24] **Do ut facias**: «veriyorum ki yapasın» (hizmet karşılığı para ödeme). **Facio ut des**: «yapıyorum ki veresin» (para karşılığı hizmet). **Do ut des**: «veriyorum ki veresin» (meta mübadelesi). Mübadele metaının nesnelleşmiş emek biçiminde mi, canlı emek (hizmet) biçiminde mi olduğu burada bütünüyle biçimsel bir sorundur.

ve elbise tüccarı olmayan A için, böyle bir değer mevcut değildir. Demek ki A, emeği satın alırken **değer-vazedici** emek olarak değil, bir yarar ya da kullanım değeri üreten bir faaliyet olarak almıştır. Kişisel hizmetlerde, bu kullanım değeri hizmet olarak, yani süreç biçiminden nesne biçimine dönüşmeden tüketilir. Basit ilişkilerde sık-sık raslandığı gibi, görülen hizmetin karşılığı **parayla** değil, doğrudan doğruya kullanım değerleriyle ödendiği zaman, taraflardan biri ya da öbürü kullanım değeriyle değil, **değerle** ilgiliymiş görüntüsü bile ortada yoktur. Ama A'nın hizmet karşılığında para ödediği varsayılsa bile, sözkonusu olan paranın sermayeye dönüşmesi değil, bir tüketim nesnesi, belli bir kulanım değeri elde etmek üzere, dolaşım aracı olarak vazedilmesidir. Dolayısıyla ortada bir mülk üretme eylemi değil, bir mülk tüketme eylemi vardır. A'yı ilgilendiren şey, kumaşta başlı başına emeğin belli bir emek süresinin, yani **değerin** nesnelleşmiş olması değil, sadece belli bir ihtiyacın karşılanmasıdır. Parası değer biçiminden kullanım değeri biçimine çevrilmekle **değerlenmemekte,** aksine **değerini yitirmektedir.** Emek, burada değerin özgül kullanım değeri olarak değil, tikel bir kullanım değeri olarak, kullanılacak bir değer olarak satın alınmıştır. A mübadeleyi kaç kez tekrarlarsa o kadar yoksullaşır. Bu mübadele onun için bir **zenginleşme,** bir **değer yaratma** eylemi değil, sahip olduğu verili değerleri **değersizleştirme** eylemidir. A'nın canlı emeğe —hizmete, ya da bir nesnede maddileşmiş olan hizmete— karşılık mübadele ettiği para **sermaye** değildir, **gelirdir;** dolaşım aracı olarak, kullanım değeri elde etmeye yarayan, değer biçimini salt geçici olarak kazanan paradır; emeği satın alarak parasal varlığını korumak ve değerini artırmak isteyen para

değildir. **Canlı emek ile gelir niteliğinde, salt dolaşım
aracı niteliğinde paranın** mübadelesi hiçbir zaman pa-
rayı sermayeye, emeği de ekonomik anlamıyla üc-
retli emeğe çeviremez. Para tüketmenin (harcamanın)
para üretmek olmadığını göstermek için uzun uzadı-
ya açıklamalar yapmaya gerek yok. Artık-emeğin bü-
yük kısmının tarımsal emek biçiminde tezahür ettiği
ve dolayısıyla toprak sahibinin, hem artık-emeğin,
hem artık-değerin sahibi olduğu koşullarda, toprak
sahibinin geliri, özgür işçilerin, yani tarım işçilerinin
dışında kalan manüfaktür (burada, zanaat anlamın-
da) işçilerinin emek fonunu sağlar. Bunlarla müba-
dele, toprak sahibinin [gelirini] tüketme biçimlerin-
25 den biridir — gelirin bir başka kısmı da doğrudan
26 doğruya kişisel hizmetler, çoğu zaman da retainer'lar
ordusunun bütünüyle hayalî hizmetleri karşılığında
dağıtılır. Hükümdarın tarımsal artık-ürünün tek sa-
hibi gözüktüğü Asya toplumlarında, hükümdarın ge-
27 liri ile —Steuart'ın deyimiyle— free hand'ler arasın-
daki mübadeleden, özünde seyyar konaklama kamp-
larından başka bir şey olmayan koskoca kentler do-
ğabilir. Bu ilişkinin, kölelik ve serflik ilişkilerinin an-
titezi olarak ortaya çıkması mümkün olduğu halde,
ücretli emekle herhangi bir ilgisi yoktur —kaldı ki

[25] Manüfaktür sistemi anlatılıyor. **Bunun kapitalist sistemden farkı, işverenin elindeki fonların, sermayenin üretim süreci içinde yeniden-üretilen fonlar (gerçek birikim) değil, kapitalizm dışı kaynaklardan gelen fonlar (ilk birikim) olmasıdır.**

[26] **Retainers** (İng.): «ağanın —ya da kralın— adamları; maiyet».

[27] **Free hands** (İng.): özgür uşaklar —hükümdarın maiyeti ve özellikle ordugâhı çevresinde birikip, çeşitli hizmetlerini satan kesimler; hizmetçi, ulak, zanaatkâr, dükkâncı, işportacı, sanatçı vb. gibi Bk. Steuart, **An Inquiry Into the Principles of Political Oeconomy**, Dublin 1770, vol. I, s. 40.

[kölelik ve serfliğin antitezi olarak] ortaya çıkması da sadece **mümkündür, zorunlu** değildir, çünkü emeğin toplumsal örgütlenmesinin çeşitli biçimlerinde bu ilişkiye daima raslanır.

Mübadele aracı olarak **para** kullanıldığı sürece, fiyatın belirlenmesi her iki taraf için de önemlidir; ama A için bu önem, sadece emeğin **kullanım değerine** aşırı para ödememek kaygısından doğar, yoksa emeğin **değeri** ile ilgilendiğinden değil. İlk başlarda örf ve adetlere bağlı olan bu fiyatın, giderek ekonomik süreçlerce (önce arz-talep ilişkisiyle ve nihayet bu canlı hizmetleri satan insanların üretilme maliyetiyle) belirlenmeye başlanması, ilişkinin özünde bir şey değiştirmez, çünkü salt kullanım değerlerini ilgilendiren mübadelede, fiyat belirmesi, ilk baştaki gibi biçimsel bir öge olarak kalır. Buna karşılık belirlemenin kendisi, başka birtakım ilişkilerin, yani tek-tek fiyat belirleme edimlerinin haberi olmaksızın işleyen genel yasaların, hakim üretim tarzının kendi kendini
28 belirleme sürecinin bir ürünüdür. Antik cemaatlerde bu ödeme biçiminin ilk ortaya çıktığı yerlerden biri
29 de **ordudur.** Sıradan askerin maaşı da bir minimuma indirilmiş, askerin kendisini yetiştirmek için gerekli üretim maliyetiyle belirlenmiştir. Ama askerin hizmetinin karşılığında mübadele edilen **sermaye** değil, devlet geliridir.

[28] Kendi kendini belirleme süreci: bütünsel sistemin, kendisini oluşturan ögeleri, koşulları, birimleri oluşturması. «Yeniden-üretim» fikrinin bir başka ifadesi.

[29] Bk. s. 173. Roma'da ilk dönemde her toprak sahibi soylu, ordu için, mülküyle orantılı sayıda asker yetiştirmek yükümlülüğü altındayken, giderek bu yükümlülüğün parasal vergiye dönüştüğü ve aynı mantıkla, bu paraların **ordu tarafından** ücretli askerler beslemek için kullanıldığı görülür.

Burjuva toplumunda, gelire karşılık mübadele edilen her türlü kişisel hizmet —kişisel tüketim için harcanan emek, yemek pişirme, dikiş vb., çiçek yetiştirme vb.den başlayıp, tüm üretken olmayan sınıflara, devlet memurlarına, doktorlara, avukatlara, bilim adamlarına vb. kadar— bu kategoriye girer. Bütün hizmetçiler vb.. En alçağından en yükseğine kadar bütün bu işçiler, gördükleri —çoğu zaman zorla empoze ettikleri— hizmetler sayesinde kapitalistin artık-ürününden, **gelirinden** bir pay alırlar. Ama kimsenin aklına, kapitalistin gelirini böyle hizmetlerle mübadele ederken, yani özel tüketiminde, kendini sermaye olarak vazettiğini düşünmek gelmez. Tam tersine, bu yoldan sermayesinin meyvalarını harcamış olur. Gelirinin bu çeşit canlı emekle mübadele edilme oranlarının üretimin genel yasaları tarafından belirlenmiş olması, ilişkinin niteliğini hiçbir şekilde değiştirmez.

30 *Para* bölümünde belirttiğimiz gibi, burada **değer** vazeden kişi, aslında hizmeti yapandır; bir kullanım değerini —belli bir çeşit emek, hizmet, vb.— **değere, paraya** çeviren odur. Bundan dolayı Ortaçağda üretime ve para birikimine yönelenlerin bir kısmı tüketici soylular tarafından değil, tersine canlı emek tarafından çıkar; para biriktirerek gelecek bir dönemin po-

[30] Bk. s. 348. Hizmeti yapan mübadele değeriyle, hizmeti alan ise kullanım değeriyle ilgilidir; hizmeti yapan örneğin kazandığı paraları biriktirip sermayeye çevirebilir. Sermaye ilişkisinde ise, işçi kullanım değeriyle, kapitalist ise mübadele değeriyle; daha doğrusu işçi **kullanım değerine** (yaşamını sürdürme araçlarına) dönüşen ücretle, kapitalist ise **mübadele değerine** (yeniden-üretilen değere) dönüşen kullanım değeriyle (emekle) ilgilidir. «Para yapan» taraf emeği satan taraf değil, alan taraftır.

tansiyel kapitalistleri haline gelirler. Kapitalistlerin bir kısmı, özgürlüğüne kavuşan saflardan oluşur.

Hizmet erbabına parasının gündelik ücretler bi-
31 çiminde mi, yoksa şeref aylığı, ya da «özel bütçe» olarak mı ödeneceği ve hizmeti gören kişinin rütbe itibariyle ödemeyi yapanın altında mı, üstünde mi olacağı demek ki temel ilişkiye değil, yapılan hizmetin doğal, özgül niteliğine bağlıdır. Her halükârda, bir kez egemen güç olarak sermaye varsayıldığında, bu ilişkiler şeref ve saygınlıklarını az-çok **yitirirler**. Ama gelenek vb. tarafından şairane yüceliklerle donatılmış olan kişisel hizmet ilişkilerini **gökten yere indirmenin** yeri henüz burası değil.

Demek ki, sermayeyi ve dolayısıyla ücretli emeği oluşturan, salt **nesnelleşmiş emeğin canlı** emekle **mübadelesi** değil (ki, bu perspektiften bunlar; biri nesnel, öbürü öznel biçimde iki ayrı özgüllük, iki farklı kullanım değeri biçimi olarak gözükürler), değer olarak, kendi kendini yeniden-üreten değer olarak nesnelleşmiş emeğin, **kendi** özgül kullanım değeri olarak, yani **herhangi bir tikel kullanımın**, ya da **tüketimin kullanım değeri** değil, **değerin** kullanım değeri olarak **canlı** emekle mübadelesidir.

32 Paranın, emek ya da hizmetle doğrudan tüketim amacıyla mübadelesinde, daima gerçek bir mübadele

[31] Özel bütçe: Zivilliste — 19. yüzyıl meşruti monarşilerinde, kıralın özel ödeneği.

[32] Gerçek mübadelede mübadele değeri sadece eşdeğerliği tesbit etmeye yarayan bir araçtır. Sermaye-emek mübadelesi ise gerçek bir mübadele değildir, çünkü **mübadele değeri mübadele edilen şeyin ta kendisidir.** Gerçek mübadelede bir taraf mübadele değeri içeren bir **ekmek,** öbür taraf da aynı mübadele değerini içeren bir **para, kalem** vb. verir. Oysa sermaye ilişkisinde mübadelenin konusu, bir tarafın →

sözkonusudur. Burada **her** iki taraf açısından da **emek niceliklerinin** mübadele ediliyor olması, emeğin **tikel** faydalılık biçimlerini birbiriyle kıyaslamakta sait **biçimsel** bir önem ifade eder. Mübadelenin sadece **biçimini** ilgilendirir, **içeriğini** oluşturmaz. Sermayenin emekle mübadelesinde ise **değer**, mübadele edilen iki kullanım değerinin ölçüsü değil, **mübadelenin içeriğinin** ta kendisidir.

2) **Burjuva-öncesi** ilişkilerin çözülme çağlarında, hizmetleri tüketim değil, **üretim** amacıyla satın alınan özgür işçilere seyrek olarak rastlanır. Ama **birincisi**, üretilen, büyük çapta da olsa **dolaysız** kullanım değerleridir, **değerler** değil; ve **ikincisi**, soylunun biri sözgelimi serflerine özgür işçiler eklese ve işçinin ürününün bir kısmını yeniden satsa, böylece özgür işçi onun hesabına **değer** yaratmış olsa bile, bu mübadele sadece ürünün fazlasını ilgilendirir ve sadece fazlalığa, aşırılığa, **lüks tüketime** hizmet eder; dolayısıyla, temelde, yabancı emeğin dolaysız tüketim amacıyla, yani bir kullanım değeri olarak satın alınmasının örtülü şeklinden başka bir şey değildir. Gerçi bu özgür işçilerin sayıca çoğaldığı ve bu ilişkinin kök saldığı yerlerde eski üretim tarzı —ataerkil, feodal vb. cemaat— çözülme sürecindedir ve gerçek ücretli emeğin ögeleri olgunlaşmaktadır. Ama bu özgür hizmetçiler ortaya çıktıktan sonra, örneğin Polonya'da olduğu gibi, üretim tarzı değişmeden tekrar kaybolabilirler de.

öbüründen **mübadele değeri** almasıdır. Gerçek mübadelenin sonunda, benim elimdeki **ekmekler** vb. artar, ama mübadele değeri aynı kalır (paraya dönüşür vb.); sermaye ilişkisinin sonunda ise, kapitalistin elindeki **mübadele değerinin** artacağı kabul edilmiştir.

33 [[Sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişkileri **mülkiyet ilişkileri**, ya da **yasalar** biçiminde ifade etmek için yapmamız gereken sadece iki tarafın **değerlenme sürecindeki** ilişkilerini bir **temellük (mülk edinme) süreci** biçiminde ifade etmektir. Örneğin, artık-emeğin sermayenin artan değeri (artık-değeri) olarak vazedilmesi, işçinin kendi emeğinin ürününün işçinin kendi mülkü haline gelmemesi demektir; **yabancı bir mülk** olması demektir; ve karşı tarafta, **yabancı emeğin** sermayenin mülkü olarak gözükmesi demektir. Burjuva mülkiyetinin birinci yasasının tersyüz edilişi demek olan —ve miras kanunları vb. sayesinde bireysel kapitalistlerin gelip geçiciliğinin ötesinde, bireysel raslansallıklardan bağımsız bir varlık kazanan— bu ikinci yasa, enaz birincisi kadar temel bir hukukî ilişkidir. Birinci yasa, emeğin mülkiyetle özdeşliğini vazeder; ikincisi ise, emeği mülkiyetin olumsuzlanması olarak, ya da mülkiyeti yabancı emeğin yabancılığının olumsuzlanması olarak [vazeder]. Aslında analizin daha ileri aşamalarında çok daha açık olarak
34 göreceğimiz gibi, sermayenin üretim sürecinde emek, bireysel birimlerinin her birine yabancı olan bir bütünlük (emekler kombinasyonu) oluşturur; öyle ki, işin bütünlüğü bireysel işçinin eseri **değildir**; ve farklı işçilerin emeklerini bir araya gelerek birleştirmeleri

[33] Bir yeniden-üretim süreci olarak kavranan toplumsal sistem ile, onun **hukukî** ifadesi olan mülkiyet arasındaki ilişki açısından ilginç *bir paragraf.*

[34] Başlık 3, s. 227-237 ve Başlık 15 B. Bir yandan, a) emeğin, feodal vb. toplumdaki **bireyselliğinin** *aşılması*, *emeğin toplumsallaşması*; *bir yandan da* b) toplumsallaşan emeğin, tüm emekçilere **yabancı** bir toplumsallık biçiminde, tikel emeklerin **karşısına** dikilmesi.

anlamında değil, ancak [sermaye tarafından] bütün-
leştirildiği için, toplamda, farklı işçilerin ortak eseri
olarak gözükebilir. Emeğin birleşip bütünleşmesi, ya-
bancı bir iradeye ve yabancı bir zekâya hizmet eden,
onun tarafından yönetilen —**hayat verici birliği** kendi
dışında olan— bir bütünleşme olarak gözükür; tıpkı
bu emeğin maddî birliğinin, **hayat verilmiş bir canavar**
olarak bilimsel düşünceyi nesnelleştiren ve fiilen sü-
recin birleştirici faktörü haline gelen makinanın (sa-
bit sermayenin) **nesnel birliğine** tabi olması, makina-
nın bireysel işçi için bir araç olmaktan çıkıp, tersine,
işçinin hayat verilmiş bir zerrecik, makinanın canlı
bir eklentisi haline gelmesi gibi. Demek ki emeğin
kombinasyonu, iki bakımdan, salt **dışsal** bir bütün-
leşmedir; ne birlikte çalışan bireylerin karşılıklı bağ-
35 lantıları anlamında, ne de, ister tikel ve yalıtık işlev-
lerine ve emek araçlarına hakim olmaları anlamında
bir bütünleşme değildir. İşçi için kendi emeğinin ürü-
nü yabancı bir ürün olursa, aynı şekilde emeğin kom-
bine bütünlüğü de yabancı bir bütünlük ve bizzat
kendi emeği de, kendisine ait bile olsa, yabancı ve
zorla katlanılan bir yaşam faaliyeti olacaktır. Bu ne-
denle, A. Smith vb., emeği bir **yük**, bir **fedakârlık**
36 olarak değerlendirirler. Tıpkı üründe olduğu gibi, eme-
ğin de, **tikel, yalıtık işçinin emeği olma niteliği olum-
suzlanmıştır.** Yalıtık emeğin olumsuzlanması gerçek-

[35] Yani ne komünizm, ne de prekapitalizm. Gerek bireysel işçinin emek sürecinin tümüne **kendi** eseri olarak hakim olması (kapitalizm öncesi zanaat vb.), gerekse tüm emekçilerin toplumsal emek sürecine **kendi** eserleri olarak hakim olmaları (komünizm), emeği sürecin **öznesi** olarak vazeden birer bütünleşmedir. (Bk. not 20) Emeğin kapitalist sistemdeki toplumsal bütünleşmesinde ise sermaye özne, emek ise araç, eklenti, yüklem rolündedir.

[36] Bk. **Wealth**, Book I, ch. 5.

te ortak, ya da kombine emeğin yaratılmasıdır. Ama böyle vazedilen **ortak, ya da kombine emek** (gerek faaliyet, gerekse sabit nesne biçiminde) aynı zamanda dolaysız olarak, fiilen varolan emeğin dışında, bir «Başkası» olarak, **yabancı bir nesnellik** (yabancı mülkiyet) ve **yabancı bir öznellik** (sermayeninki) olarak vazedilmiştir. Sermaye, demek ki, gerek emekte, gerekse emek ürününde, yalıtık emeğin ve dolayısıyla yalıtık işçinin mülkiyetinin olumsuzlanmasını temsil eder. Dolayısıyla sermaye emeğin, toplumsal emeğin varoluş biçimi, emeğin gerek nesne, gerekse özne olarak bütünleşmesiair; ama bu toplumsal varlık, kendisini oluşturan gerçek ögelerin karşısında, onlardan bağımsız bir varlık, onların yanısıra ortaya çıkan tikel bir varlık olarak gözükür. Sermaye böylece **yabancı emeğin** egemen öznesi ve malikidir ve sermayenin ilişkisi, kendi hesabına, en azından ücretli eme-
37 ğinki kadar tam bir çelişkidir.]]

[97] Toplumsal emeklerin bütünlüğünün, o emeklerin her birini dışta-layan, onlara yabancı bir varlık olarak belirmesi bir çelişkidir. Tıpkı ücretli emeğin kendi emeğini kendisine yabancı ve dışsal bir güç olarak vazetmesi gibi, bir toplumsal yeniden-üretim süreci olan sermaye de, kendisini oluşturan birimleri (emekleri), kendisine yabancı ve dışsal güç'ler olarak vazeder. Kapitalizmin, kendi bağrında, kendi olumsuzlanması olan proletaryayı **yaratması** (üretmesi, vazetmesi vb.) denilen olay bu çelişkiye dayanır.

Başlık 12. Kapitalist Üretim Öncesi Biçimler

GİRİŞ

Kapitalist üretim tarzı, emeğin nesnel koşullarının (hammadde, üretim aracı ve emekçiyi üretim süresince canlı tutacak ihtiyaç maddeleri) mülkiyeti ile emeğin birbirinden ayrılmasına dayanır. Ayrışma, kapitalist üretimin, kapitalizmin doğuşundan önceki süreçlerde ortaya çıkan bir *önvarsayımıdır;* ama kapitalist üretim tarafından sürekli *yeniden-üretilir.* (Başlık 11.) Şimdi öncelikle bu ayrışmadan önceki tarihî dönemlerde emeğin ve mülkiyetin genel karakteristikleri (523-560), sonra da ikisinin ayrışma süreci (560-590) incelenecektir.

Kapitalizm-öncesi döneme ilişkin olarak söylenenler şöyle özetlenebilir:

1) Tüm kapitalizm-öncesi toplumların temel birimi, kökeni ilkel insan sürülerine dayanan («doğal kökenli» —naturwüchsig), fakat tarihi süreç içinde kendini dönüştürerek yeniden-üreten, kökenini aşan *cemaattir.*

2) Emek, bireyin cemaat içindeki varlığını yeniden-üretme emeğidir. Dolayısıyla bireyin cemaat-içi konumunu önvarsayar ve ondan bağımsız olarak düşünülemez. Kapitalist üretimin temeli olan salt emek, mutlak üretme eylemi olarak emek («yaratıcı potansiyellerini, geçmiş tarihî gelişimden başka hiçbir koşul ve önvarsayım tanımaksızın bu gelişmenin kendisini, yani önceden verili hiçbir ölçüye vurmaksızın insan yeteneklerinin kayıtsız şartsız gelişimini, başlı başına amaç ilân ederek işleyip ortaya çıkarma» anlamında emek) cemaat düzeninde sözkonusu olamaz. Dolayısıyla, varlığı salt çıplak emekçi —emek harcayan kişi— olarak tanımlanan insan türü de bu düzende ortaya çıka-

maz. İnsan *önce* cemaat içinde belli bir yeri ve statüsü olan bir kişi, *sonra* bunu yeniden-üretmeye çalışan bir emekçidir. Köle ise, cemaat üyesi değildir; cemaat tarafından adeta bir hayvan gibi avlanmış ya da satın alınmış bir mal, bir üretim aracıdır. Dolayısıyla emeği de insan emeği olarak görülmez.

3) Mülkiyet, cemaatin kendi varlığını yeniden-üretme sürecinde, bu üretimin nesnel koşullarını *kendisine* (yani üretimin öznel koşuluna) *ait şeyler*, ya da *kendi* üretiminin koşulları olarak görmesi ve değerlendirmesidir; dolayısıyla, bireyin bir cemaat üyesi olarak varlığından ayrı düşünülemez. Birey, ancak bir cemaat üyesi sıfatıyla mülk sahibi olabilir, ve her cemaat üyesi, bu sıfatıyla, cemaatin mülkü üzerinde hak sahibidir. (Bu hakkın üç farklı çeşidi —Asya tarzı, antik tarz, Alman tarzı— incelenecektir.) Dolayısıyla bireyin cemaat içindeki varlığını yeniden-üretmek, onu *bir mülk sahibi olarak* yeniden-üretmek demektir ve emek, mülkiyetten ayrı düşünülemez.

4) Mülkiyet, o halde, üretimin sonucu değil önvarsayımı olarak, *üretilmiş* bir şey değil *varsayılmış* bir şey olarak görülmektedır. Yeniden-üretilse bile, bu yeniden-üretim, varsayımıyla sınırlı olan, varolanı sürdürmeye çalışan bir üretimdir — insanın kendi vücudunu, beslenme, çalışma vb. yoluyla yeniden-üretmesi gibi, emeğin öznel koşulunun (yani kendisinin) bir uzantısı gibi gördüğü nesnel koşulları yeniden-üretmesidir. Mülkün başlı başına bir amaç olarak, sınır tanımaksızın, ya da *tüm sınırları aşmaya çalışarak* üretilmesine cemaat düzeninde rastlanmaz. Daha doğrusu rastlanır, ama ancak azatlı köleler, yabancılar vb. gibi cemaat dışı ögeler arasında; ve bir yanda başlı başına bir amaç olarak biriktirilen mülkün gelişmesi, öbür yanda mülkten koparak köleleşen emeğin giderek ekonominin başlıca temeli haline gelmesi, cemaatin çöküşüne yolaçmak zorundadır.

5) Özellikle Başlık 10 ve 11'deki tartışmalarla bağlantılı olarak dikkat edilmesi gereken nokta, yukarıda mülkiyetin *ideal* bir ilişki, birey ve cemaat tarafından tanınan, kabul edilen *hukukî* bir konum olarak tanımlandığıdır. Bu mülkiyet ilişkisi, fiilî gerçekliğe ancak üretim sürecinde kavuşur; üretimin nesnel koşullarını *kendi* üretiminin koşulları olarak gören birey ya da cemaat, üretme eyleminde bu iddiasını fiilen gerçekleştirir. Önsöz'de dendiği gibi: «Üretim, doğanın birey tarafından belli bir toplum biçimi içersinde ve bu toplum biçimi aracılığıyla mülk edinilmesidir.» (s. 147; benzeri bir anlayış için bk. 152-53). Belli bir

mülkiyet biçimi, canlı gerçekliğini belli bir üretim tarzından, yani *mülkiyetin yeniden-üretiliş tarzından* alır.

Öte yandan bu yeniden-üretim süreci, yani *statik* bir durumun *dinamik* bir şekilde üretilmesi süreci. hiç şüphesiz bir çelişkidir: bir noktadan sonra dinamikler, statik ögeye ağır basarak mülkiyet düzenini ve cemaat yapısını dönüştürmeye, çözüştürmeye başlayacaklardır. Yapı, kendi varsayımları çerçevesinde kendini geliştirip potansiyellerini ortaya döktükçe, giderek kendi hareket noktasını, kendi varsayımlarını aşacak ve ürettiği dinamikler tarafından çökertilecektir (örneğin ilkel Roma cemaatinin kölelik kurumunu doğurması ve geliştikçe çözülerek çökmesi).

Son olarak, burada sunulan tarihî şemayı Marx'ın bilinen «üretim tarzı aşamaları» şemasıyla karşılaştırmaya çalışırsak, şunları görebiliriz:

Öncelikle, Marx'ın sunduğu üç toplum ve mülkiyet tarzı, ideal biçimlerinde sınıf ayrımına yer vermeyen, ilkel komünal toplumlardır. İkincisi, üçü arasındaki ayrım tarihî değil coğrafîdir: Asya tarzı diye adlandırılan biçim, özellikle (metinde sözü edilmese de, Marx'ın başka yazılarından anladığımız kadarıyla) Çin, Hindistan ve Türkiye'de, fakat aynı zamanda Slav ve Romen klanlarında, Meksika (Aztek) ve Peru (İnka) uygarlıklarında ve eski kelt'lerde (s. 528) geçerlidir.[1] Antik tarz başlığı altında sadece Roma toprak

[1] *Marx'ın buradaki Asya tarzı toplum anlayışı, çeşitli tartışmalara* konu olmuştur. Bireyin cemaat karşısında özel mülkiyete ve ona *dayalı özerk bir iradeye sahip olmadığı tüm toplum biçimlerini Asya'ya* maletmek, Hegel'den kaynaklanan bir tavırdır (Bk. **Hukuk Felsefesi,** par. 355.) Hegel ve Marx'ın, Çin, Hindistan ve Türkiye'de bulunduğunu varsaydıkları bu düzenin, anlatılan biçimleriyle, bu ülkelerde herhangi bir tarihte gerçekten varolup olmadığı tartışılabilir. İkincisi, bu üç ülkede de adıgeçen düzen, tüm cemaatlerin üst birliğini temsil eden devlet ve hükümdar ile cemaatler arasındaki ilişkiye dayanır. Son derece karmaşık bir toplumsal örgütlenişi ve sınıf yapısını içeren bu düzen ile Slav, Romen, Moğol vb. kabileleri gibi, henüz devlet ve sınıf olgularını tanımayan ilkel toplumları aynı başlıkta toplamanın doğruluğu da tartışılabilir. Üçüncüsü, örneğin Türkiye gibi bir yerde bu düzen, bin yılı aşkın süre özel/kamusal toprak mülkiyeti ikiliğine dayalı düzenden (antik tarz) ve bir bin yıl daha bunun çözüşmesine ve yarı-feodalleşmesine dayalı Bizans döneminden sonra kurulmuş olduğuna göre, «Asya» tarzının örneğin antik tarzdan «daha ilkel» oluşu da tartışılabilir.

düzeni tartışılmış ve bunun Yunan ve İbrani uygarlıklarında da geçerli olduğu söylenmiştir. Alman tarzı ise, büyük göçler öncesi Kuzey Avrupa Cermen aşiretlerinin tarzıdır. Moğol ve Kızılderili kavimlerine değinildiği halde, bunların Asya tarzı sayılıp sayılmayacağı açık değildir. İlkel Afrika kavimlerine ve bunların hepsinden oldukça farklı özellikleri olan İslâm öncesi Arap aşiretlerine hiç değinilmemiştir. Burada, Önsöz'deki şu notu hatırlamak yararlı olabilir: «Dünya tarihi hep varolmadı; tarihin dünya tarihi haline gelişi bir sonuç.» (s. 184) Sonuç, yani dünyanın ortak bir tarihe kavuşması, görüldüğü kadarıyla, kapitalizmin eseridir.

Nihayet gerek kölelik, gerekse serflik biçimlerinin, bu temel cemaat düzeninde daima potansiyel bir gelişim yönü olarak, bir ihtimal olarak bulunan; cemaat kendi ideal kurallarından hareketle geliştikçe er veya geç ortaya çıkan; *fakat cemaat yapısının zorunlu bir eseri oldukları halde, giderek onu bozan, dönüştüren ve sonuçta çökerten* olgular oldukları söylenmektedir. İlkel toplum, köleci toplum ve serfçi toplum birbirinden kesinlikle ayrı toplum biçimleri olarak sunulmamış, hele birbirini sırayla izlemeleri gerektiği hiç söylenmemiştir. Bu anlayışın, bilinen şemaya oranla tarihî gerçeklere daha uygun olduğu kabul edilmelidir.

Başlık 12., *Grundrisse* metni içinde büyük ölçüde bir parantez niteliğindedir, ve nitekim buna tekabül eden bir bölüm *Kapital*'de bulunmamaktadır. Yine bu nedenle ayrı bir metin halinde «Formen» adıyla ün kazanmış; E.J. Hobsbawn tarafından İngilizce ayrı bir kitap olarak yayımlanmış (*Pre-capitalist Economic Formations*, London 1964) ve iki kez Türkçe'ye çevrilmiştir.

Kapitalist üretim öncesi biçimler
(Sermaye ilişkisinin oluşumundan ya da ilk birikimden önceki süreç üstüne.)

Özgür emek ve bu özgür emeğin para karşılığın-
da, parayı yeniden-üretmek ve değerlendirmek üzere
—yani para tarafından, belli bir tatminin kullanım
değeri değil, bizzat paranın kullanım değeri olarak
tüketilmek üzere— mübadelesi, eğer ücretli emeğin
önvarsayımı ve sermayenin tarihî bir önkoşulu ise;
bir başka önvarsayım da özgür emeğin kendi ger-
çekleşme koşullarından —emeğin aracından ve ham-
maddesinden— kopmuş olmasıdır. Dolayısıyla, önce-
1 likle emekçinin kendi doğal çalışma alanı olan top-
raktan kopması ve gerek özgür küçük toprak mülki-

[1] Emekçi: Arbeiter. Arbeiter sözcüğünü, kapitalizmden sözedilirken «işçi», diğer durumlarda «emekçi» diye çevirdik — Almancada, ikisini ayırdetmek mümkün değildir. «Çalışan birey» (das arbeitende Individuum), ya da fiilen emek harcayan birey, metinde aynı anlamda kullanılmıştır.

yetinin, gerekse Doğu cemaatine dayalı komünal top-
rak mülkiyetinin çözülmesi. Sözü edilen biçimlerin
ikisinde de, emekçi, emeğinin nesnel koşullarını ken-
2 di mülkiyeti olarak görür; emek ile emeğin maddî
önvarsayımları arasındaki doğal birlik [bozulmamış-
tır]. Dolayısıyla emekçi, emeğinden ayrı ve bağımsız
bir nesnel varlığa sahiptir. Birey, kendi kendini bir
3 mülk sahibi, kendi fiilî varoluş koşullarının efendisi
olarak görür. Başkalarıyla ilişkisi de bu sıfatla —ve
bu **önvarsayımın** temelde cemaate mi, birleşerek ce-
maati oluşturan ayrı ayrı ailelere mi dayandığına bağ-
lı olarak; ya mülk ortakları, ortak mülkiyetin şahıslaş-
maları sıfatıyla, ya da kendisi gibi bağımsız mülk
sahipleri, bağımsız özel mülkiyet sahipleri sıfatıyla-
dır— [ikinci durumda], eskiden her şeyi kucaklayan
ve her şeye rağmen egemen olan komünal mülk,
şimdi özel mülklerin yanısıra, onlardan ayrı bir **ager**
4 **publicus** olarak gözükür.

[2] ... **verhält sich der Arbeiter zu den objektiven Bedingungen seiner Arbeit als seinem Eigentum.** Özellikle bu bölümde sık sık kullanılan «sich verhalten als...» deyimini, «... olarak görmek», «... olarak ilişkiye girmek», «... sıfatıyla ilişki kurmak» diye çevirdik. **Sich verhalten** fiili, «tavır almak, davranmak, konum tutmak» anlamına gelir; isim hali olan **Verhältnis** ise, ilişki demektir. Mülkiyet, emekçinin üretimin nesnel koşulları karşısındaki özgül bir konumu, onlarla özgül bir ilişkisidir.

[3] Fiilî varoluş koşulları: yani eylemli varoluş koşulları, ya da üretimin nesnel koşulları. Özne (üretimin öznel koşulu, yani emekci), özne olarak varlığını sürdürebilmek için, üretimin nesnel koşullarıyla belli bir ilişkiye girmek, onların dolayımıyla kendini yeniden-üretmek zorundadır. Bu ilişkinin ideol (hukukî) yönü özgül mülkiyet tarzını, fiilî, aktif yönü ise özgül üretim tarzını tanımlar.

[4] **Ager publicus** (Lat.): kamu arazisi. Aşağıda ayrıntılı olarak görüleceği üzere, Roma toprak düzeninde, her cemaat üyesi bir özel mülke ve ayrıyeten cemaatin komünal mülkü olan ager publicus üzerinde belirli haklara sahipti.

Her iki biçimde de bireylerin birbiriyle ilişkisi, emekçi değil, mülk sahipleri, aynı zamanda **çalışan** cemaat üyeleri sıfatıyladır. **Yabancı** ürünlerle, yani artık-ürünlerle mübadele edilmek üzere artık-emek harcandığı zaman bile, emeğin amacı **değer yaratmak** değildir; amaç, bireysel mülk sahibi bireylerle ailelerinin ve bir bütün olarak cemaat düzeninin varlığının sürdürülmesidir. Bireyin, çıplak biçimiyle, bir **emekçi** olarak vazedilmesi ise **tarihin** bir ürünüdür.

[Asya tipi mülkiyet, antik mülkiyet, Alman tipi mülkiyet]

Bu toprak mülkiyetinin ilk biçiminde, doğal kökenli bir cemaat ilk önvarsayım olarak ortaya çıkar.
5 Aile ve genişleyip klan haline gelen aile, ya da aileleraraası evlenmeler, ya da klanların birleşmesi yoluyla. **Çobanlığı**, ya da genel olarak **göçebeliği**, yani klanın belirli bir yere yerleşmeyerek, bulduğunu otlandığı yaşam tarzını varoluşun ilk biçimi olarak kabul edebileceğimize göre (yerleşmeye yatkınlık insanın tabiatı gereği değildir — olsa olsa belli olağanüstü verimli bir doğal çevrede, bir ağaçta oturan maymunlar gibi yerleşebilirler; aksi takdirde yabanî hay-
6 vanlar gibi roaming) **klan topluluğunun**, yani doğal cemaatin, **toprağın topluluk tarafından** (geçici olarak) **mülk edinilmesinin ve kullanılmasının sonucu** değil, **önvarsayımı** olduğu görülür. Yerleşik düzene geçildiğinde, ilkel topluluğun niteliğini ne ölçüde değiştireceği, çeşitli dışsal, iklimsel, coğrafî, fiziksel vb. koşullara ve topluluğun özgül doğal yapısına vb. —klan karakterine— bağlıdır. Yaşamın ve kendi kendini ye-

[5] Klan (Stamm), kabile, aşiret, soy, boy vb. gibi, **soy birliğine (ortak kökene) dayanan** doğal cemaat türlerinin ortak adıdır.

[6] Roaming (İng.): Amerika bizonları vb. gibi, sürü halinde dolaşma.

niden-üreten ve nesnelleştiren yaşam faaliyetinin **nes-**
nel koşulların (çobanlık, avcılık, tarım vb. yoluyla)
mülk edinilmesinin ilk önvarsayımı, doğal kökenli klan
topluluğu, ya da deyim yerindeyse «sürüsel varlık»
—kan, dil, örf, adet vb. birliği—dir. Toprak, emeğin
hem araçlarını, hem de hammaddesini sağlayan, ay-
rıca cemaatin yerleşme yerini, **temelini** oluşturan bü-
yük atölyedir, cephaneliktir. Klan üyeleri, ilkel bir
biçimde, bunu **cemaatin** ve canlı emek yoluyla ken-
dini üreten ve yeniden-üreten cemaatin, **mülkü** ola-
rak görürler. Birey ancak bu cemaatin bir üyesi, bir
7 member'ı sıfatıyla **mülkiyet**, ya da **zilyedlik** ilişkilerine
8 girebilir. Emek sürecindeki fiilî **mülk edinme**, emeğin
ürünü olmayan, tersine emeğin doğal, ya da **tanrısal**
önvarsayımları olarak gözüken bu önvarsayımlar çer-
çevesinde gerçekleşir.

Aynı temel ilişkiden kaynaklanan bu biçim, çok çeşitli tarzlarda gerçekleşebilir. Örneğin çoğu **Asya tipi** ana biçimlerde olduğu gibi, bütün bu küçük cemaatlerin üstünde duran **toplayıcı birliğin** üst düzeydeki mülk **sahibi**, ya da **tek mülk sahibi** olarak, dolayısıyla gerçek cemaatlerin de salt babadan oğula toprağı kullanan zilyedler olarak gözükmesi bir çelişki değildir. Birlik, mülkün gerçek sahibi ve ortak mülkiyetin gerçek önvarsayımı olduğuna göre, bu birliğin kendisi çok sayıda gerçek tikel cemaatin üstünde, **ayrı** bir varlık olarak ortaya çıkabilir; bu durumda birey fiilen mülksüzdür, ya da mülkiyet (yani bireyin, emek ve yeniden-üretimin **doğal** koşullarını, kendisine ait şeyler, kendi öznel varlığının inorganik

---

[7] Member (İng.): hem üye, hem de uzuv, organ anlamına gelir.
[8] **Zilyedlik:** Besitz; «bir şey üzerinde fiilen tasarruf sahibi olan kimse, o şeyin zilyedidir.» (Medeni Kanun, madde 887). Bk. s. 171, not 44.

doğadan devşirdiği nesnel gövdesi olarak ilişkiye girmesi), en yüksek birlik tarafından (bu birliği bütün cemaatlerin babası sıfatıyla despot temsil eder), tikel cemaatin dolayımıyla, bireye bağışlanmış bir şey olarak gözükür. Dolayısıyla, artık-ürünün bu en yüksek birliğe ait olacağı tabiidir; nitekim artık-ürün emek yoluyla gerçekleşen fiili mülk edinmenin sonunda, kanun yoluyla belirlenir.

Doğu despotizminin ve hukuken orada varmış
gibi gözüken mülksüzlüğün gerçek temeli, o halde,
çoğunluk zenaat ve tarımın küçük cemaat içinde bü-
tünleşmesinin ve cemaatin böylece tamamen self-
9 sustaining hale gelmesi ve yeniden-üretimin ve artık-
üretimin bütün koşullarını kendi içinde barındırma-
sının yarattığı bu klan, ya da cemaat mülkiyetidir.
Cemaatin artık-emeğinin bir kısmı, son tahlilde bir
Kişi niteliğini kazanan üst cemaate aittir ve bu artık-
emek, haraç vb. biçiminde olduğu kadar, birliğin, kıs-
men gerçek despotun, kısmen de klanın hayalî özü-
10 nün, yani tanrının şahsında, yüceltilmesi için ortak-
laşa harcanan emek biçiminde de gerçekleşebilir.
Cemaat mülkiyetinin bu çeşidi, emek yoluyla fiilen
realize ediliş tarzı açısından, iki biçimde gözükebilir:
ya küçük cemaatler birbirinden bağımsız olarak yan-
yana bitkisel hayatlarını sürdürürler, birey de ken-
disine ayrılan toprak parçasında ailesi ile birlikte

[9] Self-sustaining (İng.): kendi kendine yeterli. Bk. s. 248, not 80. Tarımla zenaatlerin ayrışmaması, mübadele ve para ilişkilerini sıfıra indirerek, köy cemaatini tamamen kendi içine kapalı bir ekonomik birim haline getirmektedir.

[10] Klanın hayalî özü: das gedachte Stammwesen. Burada çokyönlü bir kelime oyunu vardır. Stamm: klan, ya da soy, kök, ata. Wesen: «düzen», ya da «öz», ya da «varlık». «Hayalî klan düzeni» ya da «hayalî ata-varlık».

bağımsız olarak çalışır; (bir yandan **komünal rezervler**, ya da bir çeşit **sigorta** için, bir yandan da **cemaatin cemaat olarak giderlerinin**, yani savaş, ibadet vb. harcamalarının karşılanması için belli bir emek gereklidir; ağa ve beylerin egemenliği, en ilkel anlamıyla, ilk burada ortaya çıkar; Slav, Romen vb. ce-
11 maatlerinde olduğu gibi. Serflik vb. ilişkilerine geçiş de buradan kaynaklanır.); ya da birlik, Meksika'da, özellikle Peru'da, eski Kelt'lerde, bazı Hint klanlarında olduğu gibi, bizzat emeğin ortaklaşa gerçekleşmesi noktasına varabilir. Ayrıca klan sistemi içindeki ortaklaşalık, klan ailesinin bir başının, ya da aile reislerinin birbirleriyle bağlantılarının, ortak birliği temsil etmesi biçiminde gözükebilir. Cemaat, buna bağlı olarak, daha despotik, ya da daha demokratik bir biçim alabilir.

Emek yoluyla fiilen mülk edinme sürecinin toplumsal koşulları, **sulama sistemleri** (Asya toplumlarında çok önemli), iletişim araçları vb. bundan dolayı, üst birliğin —küçük cemaatlerin tepelerinin üstüne asılı duran despotik hükümetin— eserleri olarak belirirler. Gerçek anlamda şehirler, bu köylerin yanında, ancak dış ticaret için özellikle elverişli olan nok-
12 talarda, ya da devletin başıyla satraplarının gelirlerini (artık-ürünü) emeğe karşılık mübadele ettikleri, emek fonu biçiminde harcadıkları yerlerde oluşur.

[11] Doğu Avrupa'da 10.-12 ci yüzyıllarda gerçekleşen, **köleci aşamadan geçmeden** feodalizme geçiş olayı.

[12] Satrap: Pers imparatorluğunda, bölgesinde kendi çapında küçük bir hükümdar gibi hüküm süren eyalet valisi (benzeri durumlar Çin, Bizans ve Osmanlı idarî sistemlerinde de sözkonusudur). — Asya tipi kentler konusunda, bk. s. 510 ve orada not 27.

13 Daha canlı bir tarihî yaşam tarzının, ilkel klanların süreç içinde uğradıkları dönüşümlerin ürünü olarak ikinci biçim —ki bu da, birincisi gibi, yerel, tarihî vb. koşulların getirdiği esaslı çeşitlilikler gösterir—, yine ilk önvarsayımı olarak cemaati öngörür; ancak cemaat, birincisindeki gibi, bireyin salt doğal kökenli bir bütünlüğün doğal bir birimi, salt bir yüklem olarak gözüktüğü temel özne değildir. Temel, kır (toprak) değil, kır halkının (toprak sahiplerinin) gelişmiş yerleşim birimi (merkezi) olan kenttir. Salt toprağın birer eklentisi olan köyler yerine, bu kez tarım arazisi, kentin territorium'u haline gelir. Toprağın kendisi —işlenmesinde, yani gerçek mülk edinme sürecinde çıkarabileceği zorluklar bir yana—, canlı bireyin inorganik doğası, çalışma alanı, emeğin aracı, emeğin nesnesi ve öznenin geçim aracı olarak görülmesine ve öyle davranılmasına karşı herhangi bir direnç göstermez. Cemaatin karşılaşabileceği zorluklar, ancak toprağı ya daha önce işgal etmiş olan, ya da cemaatin işgal eylemine rahat vermeyen öteki cemaatlerden kaynaklanabilir. Savaş, o halde, canlı varoluşun koşullarını işgal etmek, ya da böyle bir işgali korumak ve sürdürmek için gereken büyük toplumsal görev, büyük komünal çabadır. Dolayısıyla, ailelerden oluşan cemaat, ilk başta savaşçı bir te-

[13] Aslında: «mehr bewegte, historische Leben» (daha canlı, tarihî bir yaşam tarzı); biz virgülü çıkararak okumayı tercih ettik. Ama virgüllü haliyle de cümle anlamsız değildir: aşağıda da değinileceği gibi, tarih kavramı ve cemaatin tarih içinde bir başlangıcı (kurucusu) olduğu fikri, ilk kez antik cemaatte ortaya çıkar.

Territorium (Lat.): arazi. Eski Yunan ve Roma'da temel siyasi-toplumsal birim, kent-devlet ile, kentte ikamet eden yurttaşların tarlalarından oluşan çevre bölgesidir (Atina'nın Attika yarımadası, Roma'nın Latium bölgesi gibi).

melde —bir savaş, ya da ordu düzeniyle— örgütlenir ve bu, onun toprağa sahip olabilmesinin koşullarından biridir. Konutların kentte yoğunlaşması, bu savaşçı örgütlenmede temel. Klan sistemi, doğal olarak, üstün ve aşağı soyların ayrışmasına yolaçar; savaşta yenilen klanlarla karışma vb. bu ayrışmayı daha da ilerletir. Komünal mülkiyet —devlet mülkü, ager publicus olarak— burada özel mülkiyetten ayrıdır. Bireyin cemaatten ayrı bir mülkiyet hakkının olmadığı, sadece zilyedlik ettiği birinci biçimin aksine, bireyin mülkiyeti burada dolaysız olarak cemaat mülkiyeti değildir. Bireyin mülkiyetinin, fiilen ancak ortaklaşa emekle değerlendirilebileceği koşullar —sözgelimi Asya'daki sulama sistemleri— ortadan kalktıkça; klanın bütünüyle doğal kökenli karakteri tarihî süreçler, göçler vb. sonucunda kırıldıkça; klanın, kendi ilk yerleşim merkezinden uzaklaşıp **yabancı** yöreleri işgal etmesi sonucunda, temelden yeni çalışma koşulları ortaya
14 çıktıkça ve bireyin enerjisi geliştikçe —bireyin komünal niteliği giderek dışsal, negatif bir birlik olarak belirmeye başladıkça, ki öyle olması kaçınılmazdır—, aynı ölçüde bireyin **özel toprak mülkiyeti sahibi**, özel olarak kendisi ve ailesi tarafından işlenen belli bir toprak parçasının sahibi haline gelmesinin koşulları oluşmaya başlar. Cemaat —devlet biçiminde— bir yandan bu özgür ve eşit özel mülkiyet sahiplerinin

[14] Bireyin enerjisi: bireyin **birey olarak** (yani komünal varlığından ayrı olarak) varlığı, gücü, dinamizmi vb.. Komünal niteliğin dışsal, negatif bir birlik haline gelmesi (Hegel dilinde): yani birbirinden nispeten bağımsız, özerk, dıştalayıcı özneler ile onların ortak varlığının (cemaatin), birbirinden **ayrı** ve **karşıt** ögeler (antitez) haline gelmesi; bir yanda özel bireyler ve onların özel mülkleri ile, öbür yanda bireylerin «kamusal» varlığı olan cemaat ve onun mülkü (ager publicus) Bu olay, **devletin** oluşmasıyla eşanlamlıdır.

ortak bağı, dışa karşı birliği, bir yandan da varlıkla-
15 rının güvencesidir. Cemaatin temelinin, burada, cemaat üyelerinin çalışan mülk sahipleri, toprak sahibi köylüler olması gibi, mülk sahiplerinin karşılıklı bağımsızlığının temeli de, cemaat üyeleri sıfatıyla aralarındaki bağ ve cemaatin ortak ihtiyaçları ve ortak şerefi vb. için ager publicus'un güvenliğinin sağlanmasıdır. Cemaatin üyesi olmak, yine toprağın mülk edinilmesinin önvarsayımı olarak kalır, ama bu kez cemaat üyesi birey, bu sıfatla, özel mülk sahibidir. Özel mülkü kendisi için bir toprak parçası olmanın yanısıra, aynı zamanda bir cemaat üyesi olarak varlığıdır; bu sıfatla varlığını sürdürmesi, aynı zamanda
16 cemaatin varlığını sürdürmesidir; ve bunun tersi vb.. Cemaat, burada artık **tarihin bir ürünü olduğu, oluşturulmuş** olduğu ve bu gerçeğin de bilincinde olduğu halde, topraktaki **mülkiyetin** —yani çalışan öznenin, emeğin doğal koşullarını kendisine ait şeyler olarak görmesinin— **önvarsayımıdır;** emeğin doğal koşullarının çalışan özneye ait olması, o halde, öznenin bir devlet üyesi olması tarafından, devletin varlığı tarafından, dolayısıyla tanrısal vb. addedilen bir **önvarsayım** tarafından dolayımlanmıştır. Kentte yoğunlaşma ve kırın territorium haline gelmesi; dolaysız tüketime yönelik küçük çaplı tarım; evde kadın ve kızların yan uğraşı olarak yapılan (eğirme, dokuma),
17 ya da yalnızca belli dallarda bağımsızlaşan (fabri vb.) zanaatler. Cemaatin varlığını sürdürebilmesinin

[13] Varlıklarının güvencesi: **yani bağımsız** (cemaate karşı nispeten özerk) varlıklarının güvencesi.

[16] Örneğin Roma takviminde **yıllar, kentin kuruluş tarihinden** (M.Ö. 753) başlatılır.

[17] Fabri (Lat.): zanaatkârlar.

koşulu, self-sustaining köylüleri arasındaki eşitliğin
korunması ve bunların da mülklerinin varlığını sür-
dürebilmesinin koşulu, kendi emekleriyle çalışmala-
rıdır. Köylü, emeğin doğal koşulları üzerinde mülk
sahibi konumundadır; ama bu koşulları, kendi kişi-
sel emeğiyle, sürekli olarak fiilen kendi kişiselliğinin,
kişisel emeğinin koşulları ve nesnel ögeleri olarak
vazetmesi gerekir. Öte yandan, bu küçük savaşçı
cemaatin dinamik gidişi, onu sürekli olarak bu sınır-
ların ötesine iter vb., (Roma, Yunanistan, Yahudiler
18 vb.) «Alametler tanrıların Numa'nın seçilmesini onayla-
dıklarını kanıtlayınca,» diyor Niebuhr, «dindar kıralın
ilk düşündüğü şey tanrısal değil insanî görevleri oldu.
Romulus tarafından savaşta kazanılmış ve işgale açıl-
19 mış olan toprakları bölüştürdü: Terminus'a tapma
kültünü kurdu. Başta Musa olmak üzere, eski çağın
bütün yasa koyucuları, erdem, adalet ve ahlâk ko-
nusundaki düzenlemelerinin başarısını, toprak mül-
kiyetine, ya da hiç değilse olabildiğince çok sayıda
yurttaşın güvenceli, kalıtımsal toprak mülkiyetine da-
20 yandırdılar.» (c. I, 245, 2. baskı. **Roma Tarihi**). Birey,
yaşamını kazanma mücadelesinde, hedef olarak ser-
vet biriktirmeyi değil, kendine yeterli olmayı, kendini
cemaatin bir üyesi olarak yeniden-üretmeyi, belli bir
toprak parçasının sahibi ve bu sıfatla da cemaatin

[18] Numa Pompilius, Roma kentini kuran Romulus'tan sonra Roma'nın ilk kıralı olduğu söylenen (M.Ö. 8. yy.) yarı-efsanevî kişiliktir.

[19] Terminus: tarla sınırlarının tanrısı; komşusunun sınırlarına tecavüz edenleri çarptığı söylenirdi.

[20] Barthold Georg Niebuhr (1771-1831): Çağdaş tarihçiliğin öncülerinden, Klasik Roma ve Yunan tarihini ilk kez modern ve eleştirel bir açıdan inceleyenlerden. Marx'ın antik tarz üzerine burada söyledikleri hemen bütünüyle Niebuhr'un **Römische Geschichte**, Berlin 1827, adlı yapıtından alınmıştır. (MELİ)

bir üyesi olarak yeniden-üretmeyi amaçlayacağı koşulların çerçevesine yerleştirilmiştir. Cemaatin varlığını sürdürmesi demek, tüm üyelerin, fazla zamanları sadece cemaate, savaş çalışmasına vb. ait olan self-sustaining köylüler olarak yeniden-üretilmesi demektir. Bireyin kendi emeği üstündeki mülkiyetinin önkoşulu, emek koşulları (toprak parçası) üstündeki mülkiyetidir; emek koşulları üstündeki mülkiyetin güvencesi cemaatin varlığı, cemaatin varlığının güvencesi ise cemaat üyelerinin savaş hizmeti vb. biçimindeki artık emeğidir. Cemaat üyesinin kendini yeniden-üretme tarzı, servet üretme çabasında işbirliği yapmak değil, komünal (gerçek ya da hayalî) çıkarları korumak ve iç ve dış tehlikelere karşı birliği ayakta tutmak çabasında işbirliği yapmak yoluyladır.
21 Mülkiyet, quiritorium'dur, Roma mülküdür; bir kimse ancak Romalı olmakla toprak üzerinde özel mülkiyet hakkına sahip olabilir, buna karşılık her Romalı, bu sıfatla toprakta özel mülkiyet sahibidir.

Çalışan bireylerin, self-sustaining cemaat üyelerinin, emeklerinin doğal koşulları üstündeki mülkiyetinin bir başka biçimi de **Alman** tarzıdır. Bunda, ne Doğu'ya özgü biçimde olduğu gibi cemaat üyesi, cemaat üyesi olarak, ortak cemaat mülkünün bir parçasının zilyedliğini kazanır (mülkiyetin **sadece** cemaat mülkiyeti biçiminde bulunduğu yerde, üye birey, üye olması sıfatıyla, sadece bunun belli bir parçasının —babadan oğula kalabilen, ya da kalmayabilen— **zilyedliğine** sahiptir; çünkü mülkün herhangi bir parçası, cemaat üyesine asla kendi adına değil, ancak cemaatin dolaysız bir uvzu olma sıfatıyla ve dolayısıyla cemaatten **ayrı** bir varlık olarak değil, ancak

[21] Quiritorium (Lat.): Roma yurttaşı (quirites) mülkü.

cemaatle doğrudan birliği içinde ait olabilir. Dolayısıyla birey mülkün sadece zilyedidir. Sözkonusu olan sadece **ortak mülkiyet** ve **özel zilyedliktir.** Ortak mülkiyet üzerindeki bu zilyedliğin biçimi, emeğin tek başına özel zilyed sahibi tarafından, gerçekleştirilmesine, ya da emeğin de cemaat eliyle, ya da cemaatin tepesinin üstünde asılı duran üst birlik eliyle yürütülmesine bağlı olarak, zaman ve mekan içinde büyük çeşitlilikler gösterir.); ne de Roma, Yunan (kısacası klasik antikite) biçimindeki gibi —bunda toprak, Roma toprağı, cemaat tarafından işgal edilir; bunun bir kısmı, cemaat üyelerinden ayrı olarak, cemaatin kendisine kalır, ager publicus'un çeşitli biçimlerinden biri olur; geri kalanı ise bölüştürülür ve her toprak parçası ancak bir Romalının özel mülkü, malikanesi, çalışma alanının kendisine düşen parçası olduğu oranda ve ancak o sayede Roma toprağıdır; buna karşılık Romalı da ancak Roma toprağının bir kısmı üstünde mutlak hak sahibi olduğu ölçüde, Romalıdır — toprak cemaat tarafından işgal edilmiştir.

22 [[Antikitede zanaat ve ticaret itibarsız, tarım itibarlı; Ortaçağda tam tersi değer yargısı.]]

23 [[Cemaat toprağından **zilyedlik** yoluyla **yararlanma** ilk başta patricilerin ayrıcalığı; sonra bunlar tarafından himayelerindeki adamlarına bağışlanıyor; nihayet ager publicus'un **mülkiyete devredilmesi** pleblere özgü; tüm devir işlemleri plebler lehine ve cemaat toprağının bir parçası karşılığında tazminat niteliğinde. **Gerçek toprak mülkiyeti** kent surları çevresindeki alan dışında, ilk başta sadece pleblerin elin-

[22] Bk. B.G. Niebuhr, **Römische Geschichte,** Erster Theil, Berlin 1827, s. 418 (MELİ)

[23] **a.g.e.,** s. 435-436.

de (sonraları Roma tarafından yutulan kırsal cemaatler).]]

24 [[Tarımsal bir zümre olarak Roma pleblerinin özünü, mülklerinin quiritorium olması gösteriyor. İstisnasız tüm antıkite, tarımı, özgür insanın **öz uğraşı** olarak, asker okulu olarak değerlendirir. Ulusun köklü gelenekleri varlığını tarımda sürdürür; yabancı tüccar ve zanaatçıların yerleştiği, yerlilerin ise kazanç hırsıyla göçüne yol açan kentlerde bozulur. Köleliğin bulunduğu her yerde, azatlı köle geçimini bu mesleklerde sağlamaya çalışır ve sık sık da önemli servetler biriktirmeyi başarır; Antikitede bu meslekler çoğunlukla onların elindedir ve dolayısıyla yurttaşlar için yakışıksız sayılır: zanaatkarların tam yurttaşlığa kabulünün tehlikeli olacağı düşüncesi buradan kaynaklanır (eski Yunan'da kural olarak yurttaşlığa kabul edilmeleri olanaksızdır). «Hiçbir Romalı, yaşamını esnaf, ya da zanaatkar olarak kazanmazdı.» Eskiçağda, Ortaçağ kentleri tarihindeki gibi yüksek itibarlı bir lonca düzeni fikrine rastlanmaz; ve hatta Eskiçağın savaşçı ruhu, loncalar klanlara galebe çaldıkça zayıflamış ve sönmüştür — onunla birlikte de, kentlerin dıştaki saygınlığı ve özgürlüğü.]]

25 [[Antik devletin klanları, **soy**, ya da **yerleşim merkezi** olmak üzere, iki ayrı ilkeye dayanırlar. **Soy** klanları tarihî bakımdan yer klanlarından eskidir ve hemen her zaman onlar tarafından sahneden silinmişlerdir. En aşırı ve en katı biçimleri, soyların birbirinden kesinlikle ayrıldığı, kız alıp verme hakkının bulunmadığı, her birinin çok farklı bir itibar düzeyine ve ötekilere yasak ve değiştirilmesi imkansız bir uğ-

[24] a.g.e., s. 614-615. (MELİ)
[25] a.g.e., s. 317-318. (MELİ)

raşa sahip olduğu kast sistemidir. **Yer klanları**, kö-
kenleri bakımından, kırsal arazinin ilçe ve köyler bi-
çiminde bölünmesine tekabül eder; böylece, bu bö-
lünümün düzenlendiği tarihte, örneğin Attika'da Kleist-
26 henes zamanında, belli bir köyde oturan kimse, o kö-
yün köylüsü olarak, o bölgenin phyle'sine kaydedil-
miştir. Buna karşılık onun soyundan gelenler, nerede
yaşadıklarına bakılmaksızın, kural olarak aynı köy ve
27 aynı phyle'den sayıldıklarından, bu bölünüm de belli
bir soy düzeni görünümü kazanmıştır. Şu Roma **soy-
28 ları** (gentes) gerçekte ortak bir soydan gelmezler;
Cicero, soy adlarını belirtirken, özgür insanların so-
yundan olanları ayrıca işaretler. Roma soyluları aşi-
ret sacra'larına sahipken, bunlar daha sonraları kay-
bolmuştur (Cicero'nun yaşadığı dönemden önce). Va-
rissiz ve vasiyetsiz ölen soy üyelerinin mirasının pay-
laşılması, varlığını en uzun süre sürdüren öge. En
eski dönemlerde, soy üyelerinin, zor durumdaki ak-
rabalarına yardım etme yükümlülüğü. (İlk başlarda
29 tüm Almanlarda genel kural, en uzun süre Dithmars'
larda.) Eskiçağda, soylardan daha genel (daha üst
düzeyde) bir örgütlenme bulunmaz. Aynı şekilde Gal'
lerde soylu Campbell'lar ve vassalları da bir klan
oluştururlar.]]

Patrici, cemaati daha üst düzeyde temsil ettiği için, ager publicus'un **zilyedliğine** de sahiptir ve onu

[26] Kleisthenes: M.Ö. 5. yüzyıl başında Atina tiranı. Bk. not 13.

[27] Phyle Yunanca, gens Latince **klan** demektir: Atina ve Roma kent cemaatini (yabancılar ve azatlı köleler dışında) oluşturan, sayıları birkaç düzineyi bulan klanlar gibi.

[28] a.g.e., s. 328-329. (MELİ)

[29] a.g.e., s. 330. (MELİ)

himayesindeki adamlar vb. eliyle kullanır; giderek kendi mülkü haline getirir.

Alman cemaati kentte yoğunlaşmamıştır; oysa salt bu yoğunlaşma, yani kentin kır yaşamının merkezi, toprağı işleyenlerin yaşama yeri ve ayrıca savaş yönetiminin merkezi olması, cemaate, bireylerden ayrı, başlı başına, dışsal bir varlık kazandırır. Klasik antikitenin tarihi, kentlerin, ama toprak mülkiyetine ve tarıma dayalı kentlerin tarihidir; Asya tarihi kentle kırın bir çeşit farklılaşmış birliğidir (gerçek büyük kentler, burada salt hükümdarın ordugahları, ya da asıl ekonomik yapının tepesine kondurulmuş bir üst-
30 yapı olarak görülmelidir); Ortaçağ (Alman dönemi), tarihin sahnesi olarak kır'dan hareket eder ve gelişmesini kent-kır antitezi içinde sürdür; modern tarih ise, antikitedeki kentin kırlaşmasının tersine, kırın kentleşmesinin tarihidir.

Kentte biraraya gelmekle, cemaatin varlığı, bağımsız bir ekonomik gerçeklik kazanır; kendin bir kent olarak **varolması**, birbirinden bağımsız bir konutlar toplamından farklıdır. Bütünlük, burada, parçalarının toplamından ibaret değildir; bir çeşit bağımsız organizmadır. Aile reislerinin ormanlarda tek tek

[30] Avrupa feodalizmi, Alman aşiretlerinin Roma'nın çöküş çağında imparatorluğun Batı yarısını istila edişinin ve Alman askerî şeflerinin, elde ettikleri toprak mülklerine ve askeri güçlerine dayanarak bölgelerindeki köylüleri serfleştirmesinin, yerel derebeylikler oluşturmasının ürünüdür. **Bu derebeyi aileleri arasındaki hukukî ilişkilerin** kökeni, Alman aşiret düzenindedir: geniş karşılıklı özerklik, kan, namus, akrabalık vb. kavramlarına dayalı karşılıklı yükümlülükler; derebeyleri kurultayına dayanan ve yargı alanı dışında fazla yetkisi olmayan üst otorite. Büyük ölçüde sınıfsız bir aşiret düzeninin tarihin en karmaşık sınıfsal sömürü düzenlerinden birine ve ilkel cemaat yapısının feodal devletin yapısına nasıl dönüştüğünü izlemek son derece ilginçtir.

ve birbirinden uzun mesafelerle ayrılmış olarak yerleştiği Almanlarda, cemaat, **dışsal** anlamda, ancak üyelerin belirli aralarla toplandıkları kurultaylarda **varolur** — **her** ne kadar ortak soy, dil, ortak bir geçmiş ve tarih vb. etkenler, **bir iç** birliği oluşturuyorsa da. **Cemaat**, demek ki, bir **birlik** değil, bir **biraraya gelme** biçiminde ortaya çıkar; birlik değil, toprak sahiplerinin bağımsız özneler olarak oluşturdukları bir birleşiklik. Bir **kent** biçiminde varolmayan cemaat, bu nedenle, antikitedeki **gibi** fiilen bir **devlet**, bir **politik**
31 **varlık** olarak da mevcut değildir. Fiilî bir varlığa kavuşması için, özgür toprak sahiplerinin **kurultayı toplamaları** gereklidir; oysa sözgelimi Roma'da bu kurultaylardan bağımsız olarak **bizzat kentin** ve onu yöneten memurların varlığında, cemaat bir **varlığa** sahiptir. Gerçi Almanlarda da, bireylerin mülkünden ayrı olarak, bir **ager publicus**, cemaat, ya da kamu toprağı vardır. Av arazisi, **otlak**, koruluk vb. gibi, **bölündükleri** takdirde bu işlevleri yerine getirmeleri imkansızlaşan toprak parçaları, cemaatin mülküdür. Ancak, özel mülk sahibinin, plebler gibi, ager publicus'
32 un kullanımının **dışında** tutulduğu, **privatus** (mahrum)

[31] Cemaatin **cemaat olarak** varlığının, üyelerin tek tek varlığından ayrı, özerk bir birim haline gelmesi, ya da cemaat üyelerinin bireysel varlığı ile kamusal varlığın ayrışması, bir **devlet otoritesinin** oluşması demektir. Alman aşiretlerinde, dönemsel kurultaylar dışında, böyle bir kamu otoritesi sözkonusu değildir. Marx'ın özellikle gençliğinde önemle üzerinde durduğu konulardan biri, feodal devlet yapısıdır: feodal devlette, yerel derebeyleri, kontlar, dükler vb. zinciri dışında, merkezî hükümetin otoritesi, geleneksel karşılıklı yükümlülükler esasına dayalı, son derece sınırlı ve koşullu bir otoritedir ve hükümdarın kendisi de aslında diğerleri gibi yerel bir derebeyidir (toprak sahibi) Bürokrasi, devlet kurumları yoktur vb.,

[32] Roma cemaatinde patriciler (soylu klanlar) ager publicus'u doğru- →

olduğu için, kelimenin tam anlamıyla **privatus** özel mülk sahibi olduğu Roma'dakinin aksine, ager publicus burada devletin özel mülk sahiplerinden ayrı, özel ekonomik varlığı biçiminde gözukmez. Almanlarda ager publicus, daha çok, bireysel mülkiyetin tamamlayıcısıdır ve ancak klanın ortak malı olarak düşman klanlara karşı savunulduğu içindir ki mülkiyet niteliğini kazanır. Bireysel mülkiyet cemaat tarafından dolayımlanmış değildir; tersine, cemaatin ve cemaat mülkünün varlığı dolaylıdır, yani bağımsız öznelerin kurdukları bir bağlantıdır. Ekonomik bütünlüğün birimi, temelde, hanedir ve her hane kendi başına bağımsız bir üretim merkezidir (zanaat sadece kadınların vb. evdeki yan uğraşı). Antik dünyada ekonomik bütünlüğün birimi, kent ve kentin arazisidir; Alman dünyasında ise, kendisine ait toprağın ortasında bir noktacıktan ibaret olan tek hane; birden fazla mülk sahibinin biraraya gelmesi değil, bağımsız bir birim olarak, aile. Asya tarzında (en azından, hakim biçimiyle) birey için mülkiyet değil, sadece zilyedlik sözkonusudur; asıl mülkiyet sahibi cemaattir — dolayısıyla toprak mülkiyeti yalnızca **komünal mülkiyet**. Antikitede (Roma bunun en klasik örneği, en saf, en karakteristik biçimi), toprakta devlet mülkiyeti ile özel mülkiyet antitezi; şöyle ki, özel mülkiyet devlet mülkiyeti tarafından dolayımlanmıştır, ya da bizzat

---

dan doğruya kullanma hakkına, plebler (aşağı klanlar) ise kamusal arazi üzerinde sadece göstermelik haklara sahiptir. Almanca, İngilizce ve Fransızca dillerine Roma hukukundan gelen **privat, private, privée** (özel) deyimleri, Latince'de aslında **privatus**, yani «mahrum edilmiş, dışlanmış» demektir; yani a) kamusal topraktan ayrı ve fakat b) kamuya ve öbür kişilere kapalı mülk; kamusal mülkün olumsuzlanması, dışlanması olan mülk. Bk. not 14. (s. 530)

33 devlet mülkiyeti bu iki karşıt biçimde gözükmektedir. Dolayısıyla özel mülk sahibi, aynı zamanda kentin yurttaşı. Ekonomik bakımdan, devletin yurttaşı ol-
34 mak, sadece çiftçinin kentte oturuyor olmasından ibarettir. Alman biçiminde ise, çiftçi bir devletin yurttaşı değildir, kentte oturmaz; temel, yalıtık, bağımsız aile birimleridir ve bunların varlığı, aynı klanın öteki aile birimleriyle aşiret bağları ve savaş, ibadet, yargılama vb. gibi karşılıklı yükümlülükleri yerine getirmek üzere belli aralarla toplanan kurultaylar sayesinde garantilenir. Bireysel toprak mülkiyeti burada, ne cemaatin toprak mülkiyetinin antitetik biçimidir, ne de cemaat tarafından dolayımlanmıştır. Tam tersine: cemaatin kendisi ancak bu bireysel toprak sahiplerinin, bireysel toprak sahipleri sıfatıyla kurdukları karşılıklı bağlar sayesinde vardır. Komünal mülkiyet sadece klan bireylerinin topraklarının ve onların mülk edinme eylemlerinin bir eklentisi görünümündedir. Cemaat, ne bireyin salt yüklemi olduğu temel öznedir, ne de bireyin zihninde, ya da kentin varlığında ve bireyinkinden farklı gereklerinde, ya da kent toprağının, cemaat üyelerinin ekonomik varlığından ayrı bir ekonomik birim olarak varlığında, **fiilen bir birlik olarak varolan** genelliktir. Cemaat; dil, kan vb.'deki ortak öge olarak, mülk sahibi bireylerin varlığının önvarsayımıdır; buna karşılık cemaatin fiilî bir varlık kazan-

[33] Cemaatin mülkü, a) cemaatin dolaysız mülkü —ager publicus; b) üyelerin, cemaat üyesi sıfatıyla sahip oldukları, dolaylı cemaat mülkü, yani özel mülk biçiminde, iki karşıt biçimde gözüküyor.

[34] Yurttaş: Bürger. Bütün Batı dillerinde, Roma geleneğinin bir sonucu olarak, «yurttaş» anlamına gelen sözcük (Bürger; citizen; citoyen) aslında kentli demektir. Ortaçağ boyunca yazılı Roma hukuku bağımsız kentlerde varlığını kısmen sürdürmüş, kırsal alanda ilkel Alman hukuku (asıl feodal hukuk) geçerli olmuştur.

ması ancak ortak amaçlar için toplanan **kurultay** sayesinde gerçekleşir ve herkesçe kullanılan av arazisi, mera vb. biçiminde ayrı bir ekonomik varlığı olduğu zaman bile, bu topraklar bireyler tarafından, devletin temsilci sıfatıyla (Roma'daki gibi) değil, bireysel mülk sahipleri sıfatıyla kullanılır; bireysel mülk sahiplerinin gerçek anlamda ortak mülküdür, yoksa mülk sahiplerinin birliğinin, kentin kişiliğinde, mülk sahiplerinin kendilerinden ayrı bir varoluş kazanan şekli değil.

[[Emeğin öznel ve nesnel koşullarının birliği. Cemaat.]]

Burada asıl dava şudur: Toprak mülkiyeti ve tarımın ekonomik düzenin temelini oluşturduğu, dolayısıyla ekonomik amacın kullanım değerleri üretimi, yani **bireylerin, cemaatle arasındaki verili ilişkiler çerçevesinde yeniden-üretimi** olduğu bütün bu biçimlerde, şu özellikler mevcuttur: 1) Emeğin doğal koşullarının —yani emeğin ilk aracı, laboratorium'u ve hammadde kaynağı olan **toprağın**— emek yoluyla değil, emeğin önvarsayımı olarak temellük edilmesi. Birey emeğin nesnel koşullarını dolaysız olarak kendisine ait şeyler, kendi öznelliğinin inorganik vücudu olarak görür, onlarla bu sıfatla ilişki kurar ve kendi öznelliğini onlarda realize eder; emeğin baş nesnel koşulu, bir emek **ürünü** değildir, verili **doğadır;** bir yanda canlı birey, öbür yanda bireyin yeniden-üretiminin nesnel koşulu olan toprak. Böylece, daha ilk başta bile birey, salt çalışan bir birey, soyut bir emekçi değildir; toprak üstündeki mülkiyeti ona, eyleminin salt sonucu değil, **önvarsayımı,** yani tıpkı yaşam sürecinde yeniden-ürettiği, geliştirdiği vb., ama yine de bu yeniden-üretim sürecinde önvarsayım olarak kalan kafası, duyu organları vb. gibi, eyleminin

önvarsayımı olan **nesnel bir varoluş tarzı** kazandırır. 2) Ama çalışan bireyin, toprak üzerinde mülk sahibi olma **konumu**, bu **ilişki, onun bir cemaatin üyesi** olmasıyla dolayımlanmıştır; doğal kökenli bir klanın üyesi vb. olmakla sahip olduğu, doğal kökenli ve çeşitli tarihî süreçler içinde, şu ya da bu oranda gelişmiş ve değişikliğe uğramış olan [toplumsal] varlığına bağlıdır. Yalıtılmış birey ne kadar konuşabilirse, toprağı da o kadar mülk edinebilir. Ancak, tıpkı hayvanlar gibi, toprağın fiziksel varlığından geçinmesi sözkonusudur. Toprağın mülkiyet ilişkisine sokulması, toprağın, şu ya da bu ölçüde doğal kökenli, ya da tarih içinde gelişmiş klan tarafından, cemaat tarafından, zorla ya da barışçıl yoldan işgalini önvarsayar. Birey burada hiçbir zaman salt özgür bir emekçi olmanın tek boyutluluğuyla ortaya çıkamaz. Emeğinin nesnel koşullarının kendisine ait olması önvarsayıldığı gibi, özne olarak kendisinin bir cemaatin üyesi olduğu ve bunu, toprakla arasındaki ilişkiyi dolayımladığı da önvarsayılmıştır. Emeğin nesnel koşullarıyla bağı, kendi bir cemaat üyesi olmasıyla dolayımlanmıştır; öte yandan cemaatin fiilî varlığını belirleyen de bireyin emeğin nesnel koşulları üstündeki mülkiyetinin özgül biçimidir.

Bireyin cemaat içindeki varlığıyla dolayımlanmış olan bu mülkiyetin, [a] bireyin sadece zilyedliğe sahip olabildiği ve toprakta özel mülkiyetin bulunmadığı **komünal mülkiyet** mi, [b] mülkiyetin, devlet ve özel kişi mülkiyeti olarak aynı anda ve yanyana varolan iki biçimde belirdiği, ancak ikincisi birincisi tarafından vazedilmiş olduğu ve dolayısıyla sadece devletin yurttaşlarının özel mülk sahibi olabildiği ve olmak zorunda olduğu, buna karşılık yurttaş sıfatıyla sahip oldukları mülkün özel mülklerinden ayrı bir

varlığı olduğu mülkiyet mi, [c] yoksa, nihayet, komünal mülkün, temel olan bireysel mülkün sadece tamamlayıcısı olarak belirdiği ve genelde cemaatin üyelerinin toplantıları ve ortak amaçlar uğruna biraraya gelmeleri dışında, kendi başına bir varlığa sahip olmadığı mülkiyet mi olacağı —ya da klan üyelerinin, klanın toprağı (klanın üzerinde yerleştiği toprak) ile ilişkilerinin tüm bu farklı biçimleri, kısmen klanın doğal karakterine, kısmen de toprakla fiilen mülkiyet ilişkisine girme sürecinin, yani emeğiyle toprağın ürünlerini mülk edinişinin— ekonomik koşullarına bağlıdır; ki bu koşullar da yine iklime, toprağın fiziksel yapısına, yararlanma tarzının fiziksel koşullarına, düşman, ya da komşu klanlarla olan ilişkilere ve göçlerin, tarihî deneyimlerin vb. getirdiği değişimlere bağlı olacaktır. Cemaatin cemaat olarak varlığını eski tarz çerçevesinde sürdürmesi için, üyelerinin, önvarsayılmış olan nesnei koşullar içersinde yeniden-üretimi zorunludur. Oysa bizzat üretimin kendisi, nüfusun artması (ki bu da üretime dahildir), bu koşulları azar azar ve kaçınılmaz bir şekilde ortadan kaldırır; yeniden-üreteceğine tahrip eder vb. ve böylelikle cemaat düzeni, dayalı olduğu mülkiyet ilişkileriyle birlikte, çözülüp yıkılır. En dirençli ve en uzun süre dayanan biçim daima Asya tarzıdır. Bu, Asya tarzının önvarsayımlarının, bireyin cemaat karşısında bağımsız olmayışının, self-sustaining üretim devresinin, tarımla el zanaatlarının birliğinin vb. doğal sonucudur. Cemaatle ilişkisini değiştiren birey, bununla cemaati de değiştirmiş ve ona yıkıcı bir etkide bulunmuş olur; cemaatin ekonomik önvarsayımlarına da keza; diğer yandan bu ekonomik önvarsayımların da kendi diyalektikleriyle değişime uğraması, yoksullaşma vb., özellikle savaş düzeninin ve fetihlerin etkisi — örneğin,

bunların cemaatin temel ekonomik koşullarından biri olduğu Roma'da, cemaatin dayandığı gerçek bağların yine bunlar tarafından ortadan kaldırılması.

Bütün bu biçimlerde, bireyin cemaatle **önvarsayılmış** (şu, ya da bu ölçüde kökenli, ya da tarihî süreç içinde doğmuş, fakat geleneksel hale gelmiş) ilişkilerinin ve bir yandan emeğin koşullarıyla, öbür yandan öteki çalışanlarla, klan üyeleriyle, vb. ilişkileri içinde **özgül, önceden belirlenmiş, nesnel** varoluş tarzının **yeniden-üretilmesi**, gelişimin temelidir; gelişim, o halde, daha baştan **sınırlandırılmıştır** ve bu sınırların aşılması yozlaşma ve çöküş anlamına gelir. Böylece Romalılarda köleliğin gelişmesi, toprak mülkiyetinin yoğunlaşması, mübadele, para sistemi, fetihler vb., gerçi belli bir noktaya kadar bütün bu ögeler temel yapıyla bağdaşabilir gözükmüş ve kısmen bu yapıyı zarar vermeden genişletir gözükmüş olsa da, kısmen bizzat temelin kendisinden türeyen suistimallerdir. Burada büyük gelişmeler sağlanabilir —ama ancak sınırlı bir çerçeve içinde. Bireyler büyük gözükebilir. Ama bireyin olsun, toplumun olsun, tam ve özgür gelişimi düşünülemez, çünkü böyle bir gelişim temel ilişkiyle çelişki halindedir.

Antik yazarlarda, hangi toprak mülkiyeti biçiminin vb. en üretken olduğu, en büyük serveti yarat-
35 tığı konusunda tek bir araştırmaya rastlanmaz. Cato
pekalâ tarlaların nasıl işlenirse en verimli olacağını
36 incelemiş olabilir; hatta, Brutus parasını en yüksek
faiz hadleriyle borç vermiş olabilir, ama servet, üre-

[35] Marcus Porcius Cato (M.Ö. 234-149): Roma'lı devlet adamı ve yazar, *De re rustica* (Kırsal Konular Üstüne) adlı yapıtı ünlüdür. (MELİ)

[36] Marcus Junius Brutus (M.Ö. 85-42): Patrici, devlet adamı ve maceracı. Sezar'ı öldürenlerden. Brutus'un tefecilik işlerini Cicero mektuplarında anlatır.

timin amacı olarak gözükmez. Araştırılan, daima, hangı mülkıyet biçiminin en iyi yurttaşları yaratacağıdır. Servet başlı başına bir amaç olarak sadece, Ortaçağ topıumundaki Yahudıler gibi, Eski dünyanın gözenek-
37 lerinde yaşayan birkaç tüccar ulusta —carrying-trade tekelcilerinde— görülür. Servet burada bir yandan bir **şey**, bir nesnedir, maddî bir üründe nesnelleşmiştir ve nesne karşısında insan, özne rolündedir; öte yandan, bir değer olarak, servet, salt yabancı emeği elde
38 etme gücüdür, ama tahakküm amacıyla değil, salt kişisel tatmin vb. için. Tüm biçimlerinde servet, ya bir nesne olarak, ya da bir nesne tarafından dolayımlanan bir ilişki olarak, bireyin yanında, dışsal, raslansal bir şey olarak duran maddî bir varlık, bir **şey**'dir. Bu nedenle, hangi dar ulusal, dinî, politik sınırlar çerçevesinde tanımlanırsa tanımlansın, insanın daima üretimin nihaî amacı olarak belirdiği eski dünya
39 görüşü, insanın amacının üretim, üretimin amacının da servet olarak gözüktüğü modern dünyaya oranla çok yüce, çok soylu gözükür. Oysa dar burjuva biçiminden sıyrıldığında, servet, gerçekte bireysel ihtiyaçların, yeteneklerin, zevklerin, üretici güçlerin, evrensel mübadeleyle yaratılan evrenselliğinden başka nedir? İnsanın doğa güçleri üstündeki, hem dış «doğa», hem de kendi doğası üstündeki egemenliğinin sonuna kadar gelişmesinden başka nedir? Yaratıcı potansiyellerini, geçmiş tarihî gelişimden başka hiç bir koşul ve önvarsayım tanımaksızın bu gelişmenin kendisini, yani **önceden verili** hiç bir ölçüye vurmaksızın

[37] Carrying-trade (İng.): taşıma ticareti.

[38] Bk. Başlık 11, not 32 (s. 513).

[39] Eski dünya görüşü: aynı zamanda **antik** (yani Yunan ve Roma) dünya görüşü diye de anlaşılabilir, ki öylesi daha akla yakın gözüküyor.

insan yeteneklerinin kayıtsız şartsız gelişimini, başlı başına nihaî amaç ilan ederek işleyip ortaya çıkarması değil midir? Belirlenmiş bir çerçeve içinde kendini yeniden-üretecek yerde, kendi bütünlüğünü üretmesi değil midir? Olmuş olanda kalmaya çabalamak yerine, mutlak oluşum süreci haline, mutlak devinim haline gelmesi değil midir? Burjuva ekonomisinde —ve ona tekabül eden üretim çağında— insanî içeriğin bu tam anlamıyla işlenip açığa çıkarılması, tam anlamıyla bir boşaltma ve içeriksiz kalma olarak; bu evrensel nesnelleştirme, mutlak yabancılaşma olarak; bütün sınırlı ve tek yanlı amaçların alaşağı edilmesi, başlı başına nihai amaç olanın bütünüyle dışsal bir amaca kurban edilmesi olarak gözükür. Eski çocuksu dünyanın daha yüce gözükmesinin nedeni, bir açıdan, budur. Öte yandan, kapalı formlar ve verili sınırlamaların sözkonusu olduğu her alanda, eski dünya gerçekten üstündür. Eski dünya, sınırlı bir görüş açısından, tatmindir; yenisi ise tatminsiz bırakır, ya da kendi kendisiyle tatmin olmuş göründüğünde, **bayağı** olur.

40 Bay Proudhon'un mülkiyetin **ekonomi-dışı** kaynağı tabir ettiği şey, ki Bay Proudhon bununla düpedüz toprak mülkiyetini kasdetmektedir, bireyin emeğin nesnel koşullarıyla olan **burjuva öncesi** ilişkisidir;

[41] Felsefenin Sefaleti, s. 161-173. «Mülkiyet olarak toprak rantının kökeni, deyiş yerindeyse, ekonomi-dışıdır: zenginlik üretimi ile ancak çok uzaktan bağıntılı olan psikolojik ve ahlâki düşüncelere dayanır.» (Proudhon, **Système des contradictions economiques**, Paris 1846, Tome II, s. 265) Marx'ın cevabı, a) modern mülkiyetin kökeninin bir **başka** ekonomi biçiminde, ama her halükârda bir ekonomi biçiminde (üretim tarzında) olduğu; b) mülkiyetin, her dönemde, o dönemin ekonomik yasaları çerçevesinde yeniden-üretildiğidir.

ve ilk başta emeğin **doğal** nesnel koşullarıyla ilişkisi —çünkü, tıpkı çalışan öznenin doğal birey, doğa-kökenli insan olarak görülmesi gibi, emeğinin başlıca nesnel koşulu da burada kendi inorganik vücudu olan doğa, yani toprak olacaktır; özne olarak varlığı sadece organik vücudu değil, aynı zamanda bu inorganik doğadır. Özne, emeğinin bu koşulunu kendisi üretmez, verili bulur; kendi dışında, doğal bir varlık olarak, önvarsayılmıştır. Analize devam etmeden önce bir noktaya daha işaret edelim: dostumuz Proudhon **sermaye** ve **ücretli emeği** de —mülkiyet biçimleri olarak— ekonomi-dışı kaynağa sahip olmakla suçlayabilirdi; yalnız suçlayabilirdi değil, suçlaması gerekirdi. Çünkü emeğin nesnel koşullarının işçinin karşısında ondan ayrı, koparılmış olarak, **sermaye** olarak bulunması; **işçinin** ise kapitalistin karşısında mülksüz ve soyut işçi olarak bulunması; değer ile canlı emek arasında yer alan mübadele, —her ne kadar sermaye ve emek bu ilişkiyi yeniden-üretirler ve gerek nesnel yaygınlık, gerekse derinlik bakımından geliştirirlerse de— **tarihî bir süreci** önvarsayar — bu tarihî sürecin, sermaye ve ücretli emeğin oluşum tarihinden ibaret olduğunu gördük. Bir başka anlatımla: mülkiyetin **ekonomi-dışı kaynağı** denen şey, burjuva ekonomisinin, yani kuramsal, ya da ideal ifadelerini ekonomi politiğin kategorilerinde bulan üretim biçimlerinin **tarihî kaynağından,** tarihî oluşum sürecinden başka bir şey değildir. Burjuva-öncesi tarihin, tüm dönemlerinde, kendi **ekonomisine** ve **ekonomik bir hareket temeline** sahip olduğunu söylemek ise, esasında insan yaşamının ta baştan beri üretime, şu ya da bu şekilde **toplumsal** üretime dayandığı totolojisinden ibarettir —ki, ekonomik ilişkiler diye adlandırdığımız şey, bu toplumsal üretimin ilişkilerinden başka bir şey

değildir.

41 **Üretimin** (ya da, bunun gibi: insanın, cinsler arasındaki doğal süreçte artarak üremesinin, çünkü bu üreme [yeniden-üretme] fonksiyonu, bir bakıma öznelerin nesneleri temellükü ise, bir bakıma da bir biçimlendirme, nesneleri öznel bir amaca tabi kılma, onları üretilmiş bir **sonuca**, öznenin eylemini tutan bir hazneye dönüştürme işlemidir.) **ilk koşullarının kendileri üretilmiş** —üretimin sonuçları— **olamaz**. Açıklanması gereken, ya da tarihî bir sürecin sonucu olan şey, canlı ve eylemli insanın doğa ile metabolik alışverişinin ve dolayısıyla doğayı mülk edinişinin doğal, *inorganik* koşullarıyla **birlik** halinde olması değildir — açıklanması gereken, eylemli insanla, bu insanın varlığının inorganik koşullarının birbirinden **ayrılmasıdır**; ve bu ayrılış, bu kopuş, tam anlamıyla ilk kez ücretli emek-sermaye ilişkisinde vazedilmiştir. Kölelik ve serflik ilişkilerinde böyle bir ayrılma sözkonusu değildir; sadece toplumun bir kesimi, ötekisine kendi yeniden-üretiminin salt **inorganik ve doğal** bir koşulu olarak muamele eder. Köle, kendi emeğinin nesnel koşullarıyla hiçbir ilişki içinde değildir; gerek köle, gerekse serf biçiminde, **emek**, üretimin **inorganik bir koşulu** olarak, çift öküzleriyle beraber, ya da toprağın bir eklentisi gibi, öteki doğal varlıklarla bir tutulur.

[41] S. 553'e kadar anlatılacakları kısaca özetlersek: Kapitalizm öncesinde emeğin öznel koşulu (emekçi) ile nesnel koşulları birbirinden kopuk değildir. Öznenin varlığı, a) cemaat üyesi olmak, b) dolayısıyla üretim koşullarıyla belli bir mülkiyet ilişkisi içinde olmakla koşullanmıştır (çıplak emekçi değildir). Emeğin nesnel koşulları ise, a) cemaat ve b) mülkiyettir (çıplak mübadele değeri, ya da sermaye değildir). Sorun, ikisinin ilkel cemaat düzenindeki **birliğini** kavramak değil, ikisinin nasıl ayrıştığını açıklamaktır; s. 560'dan itibaren bu anlatılacaktır.

Başka bir deyişle: üretimin ilk koşulları, doğal önvarsayımlar, ya da **doğal varlığının koşulları**, olarak gözükürler —tıpkı, kendisi yeniden-üretse ve geliştirse bile, orjinal olarak kendisi tarafından vazedilmemiş olan, kendi var olmasının **önvarsayımı** olarak gözüken kendi canlı vücudu gibi üreticinin (fiziksel) varlığı, kendisi tarafından vazedilmemiş, doğal bir önvarsayımdır. Kendi malı, kendi inorganik vücudu olarak gördüğü bu **doğal varoluş koşulları**, iki tanedir: 1) **öznel**, ve 2) nesnel doğa. Üretici önce kendini bir ailenin, klanın, kabilenin vb. üyesi olarak bulur —bunlar ise, başkalarıyla karışarak, karşılıklı ilişkilere girerek, tarihî süreç içersinde biçimce değişirler; sonra, böyle bir üye sıfatıyla, belirli bir doğayla (diyelim ki burada hâlâ toprak olsun), kendi inorganik varlığı, kendi üretim ve yeniden-üretiminin koşulu olarak ilişkiye girer. [Örneğin] cemaatin doğal üyesi olarak, komünal mülkiyette hissesi vardır ve bunun belli bir parçasının da zilyedliğine sahiptir; ya da bunun gibi, doğuştan Roma yurttaşı olarak, ager-publicus üstün-
42 de (en azından) ideal ve şu kadar iugera arazi vb. üstünde de gerçek bir iddia sahibidir. **Mülkiyeti**, yani üretimin doğal önvarsayımlarını kendisine ait şeyler, **kendi malı** olarak görmesi, bir cemaatin doğal üyesi olmasıyla dolayımlanmıştır. (Üyelerinin dil vb. dışında —o da olursa— ortak hiç bir şeye sahip olmadıkları
43 bir cemaat soyutlaması, şüphesiz çok sonraki tarihî koşulların ürünüdür.) Sözgelimi bireyin, ancak bir insan topluluğunun doğal üyesi olarak, dili **kendi dili**

[42] Iugera: eski Roma arazi birimi: bir dönümden biraz fazla.

[43] Gemeinwesen (cemaat) sözcüğü «ortak-varlık» «ortak-öz» vb. anlamına gelir. «Çok sonraki tarihî koşullar» demekle herhalde burjuva toplumu kastediliyor.

olarak görebileceği açıktır. Dilin tek bir bireyin ürünü olması saçmadır. Oysa mülkiyet için de aynı şey geçerli.

Dil, bir bakıma cemaatin ürünü olduğu gibi, bir bakıma da cemaatin varlığının ta kendisi, kendini bir
44 cemaat olarak ifade ediş biçimi.

45 [[Sözgelimi Peru'da rastlanan tipte komünal üretim ve ortak mülkiyetin **ikincil** bir biçim olduğu açıktır; istilacı kavimlerin, kendi, Hindistan'da ve Slavlarda rastlanan tipte, eski ve daha basit ortak mülkiyet ve ortaklaşa üretim düzenlerini, feth ettikleri klanlara aktarmalarından, empoze etmelerinden doğar. Aynı şekilde, örneğin Galler'deki Keit kavimlerinde bulduğumuz bicim de, istilacılar tarafından, baş-eğdirilmiş klanlara benimsetilmiş, aktarılmış, **ikincil** bir biçim görünümündedir. Bu sistemlerin yetkinliği ve bir **üst merkez** tarafından sistematik olarak kurulabilmeleri, daha önceden oluşmuş olduklarını gösterir. Tıpkı İngiltere'ye aktarılmış olan feodalizmin, biçim bakımından, Fransa'da kendi başına gelişmiş olanına oranla daha yetkin olması gibi.]]

[[Göçebe çoban klanlarında —ki tüm çoban kavimler başlangıçta daima göçebedir— toprak, öteki doğal koşullar gibi, bâkir sınırsızlığı içinde gözükür; örneğin, Orta Asya stepleri ve yaylaları. Çoban kavimlerin sürüleri bu topraktan otlanır, onu tüketir vb. ve insanlar bununla geçinirler. Sınırları belirli bir

44 «Kendini bir cemaat olarak ifade ediş biçimi»: das selbstredende Dasein des Gemeinwesens.

45 İnka uygarlığında, çok geniş topraklar üzerinde üretimi, para kullanmaksızın, tek merkezden koordine eden ekonomik-siyasi düzen kastediliyor. İnka'larda yönetici kavmin, kuzeyden gelen istilacı bir kavim olduğu bilinir. İlkel komünal cemaatin süreç içinde edindiği «ikincil» biçimler konusunda, bk. not 23.

mülkiyeti hiçbir zaman tespit etmedikleri halde, onunla mülkiyet ilişkisi içindedirler. Amerika'daki vahşi Kızılderili klanlarında av alanı da böyle; klan, belli bir bölgeye kendi av alanı olarak bakar ve bunu öteki klanların saldırılarına karşı savunur, ya da öteki klanları hak iddia ettikleri alanlardan kovmaya çalışır. Göçebe çoban klanlarında cemaat sürekli olarak fiilen bir aradadır, yol birliğidir, kervandır ve tabilik-metbuluk biçimleri de bu yaşam tarzının koşullarından doğar. Burada aslında **mülk edinilen** ve **yeniden-üretilen** şey, toprak değil sürüdür; toprak ise, geçici konaklama yerinde daima **ortaklaşa** kullanılır.]]

Cemaatin, üretimin doğal koşullarıyla —toprakla— (burada artık yerleşik kavimlere geçiyoruz) **kendi** malı olarak ilişki kurarken önüne çıkabilecek tek ayakbağı, daha önceden aynı toprak üzerinde kendi inorganik vücudu olarak hak iddia eden bir **başka cemaattir**. Gerek mülkiyetin savunulması, gerekse yeni toprakların elde edilmesi uğruna verilen **savaş**, bu nedenle, bu doğal kökenli cemaatin ilk emek biçimlerinden biridir. (Burada topraktaki ilk mülkiyetten sözetmek yeterlidir, çünkü çoban kavimlerde toprağın doğal ürünleri —koyunlar vb.— üzerindeki mülkiyet, aynı zamanda bunların dolaştığı otlaklar üzerindeki mülkiyeti de içerir. Genelde, toprak mülkiyetinde toprağın organik ürünleri üzerindeki mülkiyet de içerilmiştir.)

[[İstila durumlarında, toprakla birlikte insanlar da, toprağın organik bir eklentisi olarak fethedildiğinde, insan da, toprak gibi, bir üretim koşulu olarak ele geçirilmiş olur ve kölelik ve serflik ilişkileri doğar. Bunlar kısa sürede cemaatin orjinal biçimini saptırır, değiştirir ve kendileri cemaatin temeli haline gelirler. Basit yapı böylece olumsuzlanmış olur.]]

Mülkiyet, demek ki, ilk anlamıyla, insanın kendi doğal üretim koşullarıyla kendisine ait şeyler, kendi malı, bizzat **kendi varlığının bir parçası olarak varsayılmış** bir şey olarak varoluşunun **doğal önvarsayımları**, deyim yerindeyse kendi vücudunun uzantıları olarak ilişkiye girmesinden başka bir şey demek değildir. Tam söylemek gerekirse, birey aslında üretim koşullarıyla bir ilişkiye girmez; çünkü kendi varlığı zaten bir öznel —kendi şahsı— bir de nesnel —varoluşunun bu doğal inorganik koşulları— olmak üzere, ikili bir varlıktır. **Üretimin doğal koşulları** da yine iki biçimdedir: 1) bireyin bir cemaat üyesi olarak varlığı; dolayısıyla bu cemaatin varlığı —ki ilkel şekliyle bu, şu ya da bu ölçüde evrimleşmiş bir **klan düzenidir**; 2) cemaat sayesinde, **toprakla**, cemaatin dolayımıyla, **kendisine ait bir şey** olarak ilişki kurması — toprağın ortaklaşa mülkiyeti veya bireylerin **bireysel zilyedliği**, ya da toprağın ve bunun işlenmesinin ortaklaşa kalıp, sadece ürünlerin bölüşülmesi. (Buna karşılık **konutlar** vb. İskitlerin kağnılarından bile ibaret olsa, daima bireylerin zilyedliğindedir.) Canlı birey için üretimin doğal bir koşulu, **doğal kökenli bir topluma**, klana vb. üye olmaktır. Bu aynı zamanda bireyin konuşabilmesinin (dilinin) vb. de bir önkoşuludur. Üretken bir insan olarak varolması ancak bu koşulla sözkonusu. Bir özne olarak varoluşunun koşulu, toprakla kendi çalışma alanı olarak kurduğu ilişki kadar, bir cemaat üyesi olmasıdır. (Gerçekte mülkiyet ilk başta **taşınabilir** mülkiyettir, çünkü insan, öncelikle hayvanlar ve özellikle hayvanların evcilleştirilebilir olanları dahil olmak üzere, toprağın hazır ürünlerine el koymasını öğrenir. Ama bu aşama bile —avcılık, balıkçılık, çobanlık, toplayıcılık vb.— sabit bir yer-

46 leşme yeri olarak olsun, roaming için olsun, hayvanlar için otlak olarak olsun, daima toprağın mülk edinilmesini gerektirir.)

Mülkiyet, o halde, **bir klana** (cemaate) ait olmak (bunun içinde öznel-nesnel varlığa sahip olmak) ve cemaatin toprakla kendi inorganik vücudu olarak ilişkiye girmesi sayesinde, bunun dolayımıyla bireyin de toprakla (üretimin ilk dış koşuluyla: çünkü toprak bir kalemde hem hammadde, hem araç, hem de üründür) kendi bireyselliğinin bir önvarsayımı, bir varoluş tarzı olarak ilişkiye girmesi demektir. **Mülkiyeti, üretim koşullarıyla olan ilişkiye indirgiyoruz.** Bireyin üretim faaliyeti, başlangıçta, doğada tüketime hazır olarak bulunan nesneleri temellük ederek kendi vücudunu yeniden-üretmekle sınırlı olduğuna göre, neden tüketim koşullarıyla olan ilişkiyle değil? İş salt bulmak, salt keşfetmekten ibaret olduğunda bile, bu çok geçmeden belli bir çabalamayı, emeği —avcılıkta, balıkçılıkta, çobanlıkta olduğu gibi—, özne hesabına belli birtakım yeteneklerin üretilmesini (yani geliştirilmesini) gerektirir. Öte yandan, hiçbir aletsiz (tekrar üretimde kullanılan emek ürünleri olmaksızın), hiçbir biçim değiştirme işlemi olmaksızın (ki, daha çobanlıkta bile bu olur), verili olanların uzanıp alınabileceği aşamalar, tamamen geçici ve hiçbir surette normal sayılamayacak durumlar olarak görülmelidir; hatta
47 normal ilk aşamalar bile değil. Kaldı ki üretimin ilk koşullarına, meyvalar, hayvanlar vb. gibi doğrudan, emek harcamaksızın tüketilebilen maddeler de doğal olarak dahildir; dolayısıyla tüketim fonunun kendisi, **ilk üretim fonunun** bir parçası olarak gözükür.

46 Roaming: bk. not 6. (s. 525).

47 Bk. s. 163'deki yağmacılık tartışması.

Klan düzenine (ki cemaat düzeni kökeni itibariyle buna indirgenebilir) dayalı mülkiyetin temel koşulu —klan üyesi olma—, bir başka klan tarafından fethedilen, boyun eğdirilen klanın, **mülkünü yitirmesi** ve ötekinin yeniden-üretiminin **inorganik koşullarından** biri, öteki cemaatin kendi malı olarak ilişkiye girdiği bir üretim koşulu haline gelmesi sonucunu doğurur. Kölelik ve serflik, o halde, klan düzenine *dayalı mülkiyetin daha ileri düzeyde gelişmelerinden* ibarettir. Ve klan düzeninin tüm ilişkilerini zorunlu olarak değişikliğe uğratır. En az değişiklik Asya tarzında olur. Bu biçimin dayandığı self-sustaining zanaat-tarım birliğinde, fetihler, **toprak mülkiyetinin, tarımın** tek başına egemen olduğu biçimlerdeki kadar zorunlu bir koşul değildir. Kaldı ki, bu biçimde birey için mülkiyet değil, sadece zilyedlik sözkonusu olduğuna göre, özünde kendisi de cemaatin birliğini temsil eden varlığın mülküdür, kölesidir; ve dolayısıyla kölelik burada ne emek koşullarını tahrip eder, ne de temel ilişkide bir değişikliğe yol açar.

Artık şu kadarı meydandadır:

Üretim koşullarının **kendi malı** olarak görülmesinden, bu bilinçli (bireyin perspektifinden; cemaat tarafından vazedilen ve bir yasa olarak ilan ve garanti edilen) ilişkinin kurulmasından ibaret olması, dolayısıyla üreticinin varlığının **kendisine ait** nesnel koşulların varlığında tezahür etmesi anlamında, mülkiyet, ancak üretim eyleminde fiilî gerçekliğe kavuşabilir. Fiilî mülk edinme, bu koşullarla girilen teorik ilişkide değil, aktif gerçek ilişkide; bunların fiilen bireyin öznel eylemliliğinin koşulları olarak vazedilmesinde gerçekleşir.

Şu da anlaşılmaktadır ki, **bu koşullar değişir**. Yeryüzünün bir parçası, ancak klanların avlanma-

sıyla av alanı haline gelir; ancak tarım sayesindedir ki, toprak bireyin bedeninin bir uzantısı olarak vazedilir. Roma kenti bir kez kurulup, çevresindeki toprak kentliler tarafından işlendikten sonra, cemaatin koşulları artık eskisinden çok farklıdır. Bütün bu cemaatlerin amacı, varlıklarını sürdürmektedir; **yani, cemaati oluşturan bireyleri, birer mülk sahibi olarak yeniden-üretmek; yani bireyleri, aynı zamanda cemaat üyeleri arasındaki ilişkinin ve dolayısıyla cemaatin kendisinin temeli olan nesnel varoluş tarzı içersinde yeniden-üretmek. Ama bu yeniden-üretim, aynı zamanda, bir yeni-üretim ve eski biçimin tahribi olmak zorundadır.** Örneğin, her bireyin belli bir-
48 kaç dönüm toprağa sahip olması gerekiyorsa, kısa bir süre sonra nüfuş artışı araya girecektir. Bunun dizginlenmesi için bu kez kolonizasyona gidilecek, bu da fetih savaşlarını zorunlu kılacaktır. Dolayısıyla köleler vb.. Bunun yanısıra, sözgelimi ager publicus'
49 un genişlemesi, onunla birlikte de cemaati temsil eden patrici'lerin artması vb.. Böylece, eski cemaatin varlığını sürdürmesi, cemaatin dayalı olduğu koşulların tahribini kendi içinde barındırır; karşıtına dönüşür. Öte yandan, aynı alan içersinde, örneğin üretici güçlerin geliştirilmesi vb. yoluyla üretkenliğin ar-
50 tırıldığını düşünürsek (ki, geleneksel tarım bu geli-

[48] Burada özellikle Yunan ve Roma kent-devletlerinin tarihî tecrübeleri anlatılıyor. Özellikle Yunan kentlerinde, nüfus arttıkça, cemaatin bir bölümünün ayrılarak Ege-Batı Akdeniz havzasında yeni bir yerleşim merkezi kurması son derece yaygın bir olguydu. Atina ve Sparta kentleri arasında M Ö. 5.Ci yüzyılda patlak veren mücadelelerin önemli nedenlerinden biri de kolonizasyon sorunlarıydı.

[49] Bk. not 25, 3 2 . s . 510, 513)

[50] Yani nüfus arttığı halde arazi genişletme ya da kolonizasyon yoluna gidilmediği takdirde.

şimin en yavaş olduğu yerdir), bu kez bu, yeni ça-
lışma usullerini, emeklerin birleştirilmesini, günün da-
ha büyük bir kısmının tarıma ayrılmasını vb. getire-
cek, böylece cemaatin eski ekonomik koşulları yine
ortadan kalkmış olacaktır. Yeniden-üretim eylemin-
de değişen sadece nesnel koşullar —köyün kent ha-
line gelmesi, bakir toprakların tarıma açılması vb.—
değildir; üreticilerin kendileri de, yeni nitelikler ka-
zanmakla, üretme eyleminde bizzat kendilerini ge-
liştirmekle, dönüştürmekle, yeni güçler ve yeni ufuklar,
yeni ilişki biçimleri, yeni gereksinmeler, yeni bir dil
51 oluşturmakla, değişirler. Üretim tarzının kendisi, ne
kadar geleneksel olursa —tarımda bu uzun süre de-
vam eder; doğuya özgü tarım-zanaat bütünleşmesin-
de, daha da uzun— ve dolayısıyla fiilî mülk edinme sü-
reci ne kadar uzun süre aynı kalırsa, eski mülkiyet bi-
çimleri ve onunla birlikte cemaatin bütünü o kadar sa-
bit kalır. Cemaat üyelerinin özel mülk sahipleri cemaat
varlığı, kent cemaati ve kent territorium'unun malik-
leri olarak kollektif varlığından bir kez ayrılınca, bi-
reyin mülkünü, dolayısıyla kendisini bir yandan diğer-
leriyle aynı düzeyde bir yurttaş, bir cemaat üyesi,
bir yandan da bir [özel] mülk sahibi yapan ikili ilişkiyi
kaybedebileceği koşullar da ortaya çıkar. Doğu tar-
zında, bütünüyle dışsal etkenler haricinde, bu kaybe-
diş hemen hemen imkansızdır, çünkü üye bireyin ce-
maatle ilişkisi, hiçbir zaman cemaatle arasındaki (nes-
nel, ekonomik) bağı kaybetmesini mümkün kılacak
biçimde özgür bir ilişki değildir. Kökü yerdedir. Za-
naatle tarımın, kentle (köyle) kırın bütünleşmesi de
aynı sonucu doğurur. Antik dünyada ise zanaat bir
yozlaşma, bir bozulma olarak artık gündemdedir

51 Bk. Başlık 1.

52 (azatlıların, himaye altında bulunanların, yabancıların
işi). Üretken emeğin bu gelişimi (bütünüyle tarıma
bağımlı, ikincil ev işi, boş zamanda yapılacak emek,
sadece tarıma ve savaşa yönelik, ya da ibadete; ce-
maat hizmetlerinde —konut yapımı, yol yapımı, tapı-
nak yapımı— istihdam edilen zanaatlerle sınırlı ol-
maktan çıkması) ve zorunlu olarak yabancılarla, kö-
lelerle iş ve alışveriş, artık-ürünü satma çabası vb.
gibi yollarla gelişmesi, cemaatin dayalı olduğu üre-
tim tarzını ve onunla birlikte de **nesnel bireyi** —bir
Romalı, Yunanlı vb. olarak tanımlanan bireyi— için-
den kemirip çökertir. Mübadele de aynı etkiyi doğu-
53 rur; borçlar vb..

Belli bir cemaat (klan) düzeni ile ona tekabül eden mülkiyet —üretimin nesnel koşullarıyla bireyin kendi doğal varlığı, cemaat tarafından dolayımlanmış nesnel varoluşu olarak ilişkiye girişi— arasındaki ilkel birlik, bir yönüyle özgül mülkiyet biçimi olarak gözüken bu birlik, canlı ve aktif gerçekliğini belli bir **üretim tarzından** alır. Bu tarz, bir yandan bireylerin birbirleriyle ilişkisi, öte yandan da inorganik doğayla girdikleri özgül aktif ilişki, özgül emek tarzı (bu daima aile emeği, çoğu kez komünal emek) olarak tezahür eder. İlk büyük üretici güç, cemaatin kendisidir; üretim koşullarının ayrı, özgül türlerine (sözgelimi hayvancılık, tarım) tekabül eden farklı üretim tarzları ve farklı üretici güçler ortaya çıkar — hem öznel, bireyin kendi karakteristikleri olarak gözüken güçler, hem de nesnel güçler.

52 Bk. s. 534-36; 567.

53 Borcunu ödeyemez duruma düşen kişilerin köle olarak satılması ve bu durumun belli dönemlerde aşırı yaygınlık kazanması, eski Yunan ve Roma tarihinin en önemli iç siyasî ve hukukî sorunlarından biridir. Solon vb. kanunları ve bellibaşlı reform hareketleri öncelikle bu sorunun çözümüne yöneliktir.

Cemaat ve cemaat temeline dayalı mülkiyet, son tahlilde, çalışan öznelerin üretici güçlerinin gelişiminin —öznelerin birbiriyle ve doğayla belirli bir ilişki biçimine tekabül eden— belirli bir aşamasına indirgenebilir. Belli bir noktaya kadar, yeniden-üretim. Sonra, karşıtına dönüp, çözülme.

Mülkiyet, o halde, ilkel anlamıyla —Asya, Slav, Antik ve Alman biçimlerinde— çalışan (üretici) (kendini yeniden-üreten) öznenin, kendi üretim ya da yeniden-üretim koşullarıyla, kendi malı olarak ilişkiye girmesi demektir. Dolayısıyla, bu üretimin koşullarına bağlı olarak, farklı biçimlere bürünür. Üretimin amacı, üreticinin bu nesnel varoluş koşulları içersinde ve bu koşullarla birlikte yeniden-üretimidir. Emeğin —yani üretimin— sonucu değil, önvarsayımı olan bu mülk sahipliği konumu, bireyin bir klan veya cemaat düzeninin üyesi olarak tanımlanmış varlığını önvarsayar (bir noktaya kadar, bireyin kendisi bu topluluğun mülküdür). Emekçinin bir üçüncü şahsın ya da cemaatin üretiminin doğal koşullarından biri olarak gözüktüğü, dolayısıyla mülkiyetin artık çalışan bireyin kendisi ile emeğin nesnel koşulları arasındaki ilişki olarak görülemeyeceği kölelik, serflik gibi ilişkiler (bu, örneğin Doğu'ya özgü evrensel kölelik durumu için geçerli değildir; sadece Avrupa açısından) her ne kadar cemaat ve cemaat düzeni içinde gerçekleşen emeğe dayalı mülkiyetin zorunlu ve kaçınılmaz bir sonucu ise de, daima ikincildir, hiçbir zaman özgün değildir. Güçlü kuvvetli, fizikçe üstün birinin, önceleri hayvan yakalarken, sonradan kendisine hayvan yakalasın diye insanlar yakalamaya başladığını; kısacası insanları da, herhangi bir başka doğal varlık gibi, kendi yeniden-üretiminin doğadan devşirilmiş bir koşulu olarak kullandığını (böylece

kendi emeğinin hükmetme emeğine dönüştüğünü vb.) hayal etmek şüphesiz çok kolaydır. Bu görüş, —herhangi bir klan ya da cemaat için doğru olsa bile— gelişimin hareket noktası olarak **yalıtılmış** bireyleri aldığı için, aptalcadır. İnsan, ancak tarihî süreç içinde birey haline gelir. İnsan, başlangıçta bir **tür varlığı**, bir **klan varlığı**, bir sürü **hayvanı**dır — kesinlikle, politik anlamıyla bir «zoon politikon» değil. Mübadele, bireyselleşme sürecinin başlıca araçlarından biridir. Sürü düzenini gereksiz kılar ve çökertir. Bir süre sonra öyle bir noktaya gelinir ki, bireyin birey olarak varlığı artık sadece kendisiyle ilişkilidir. Ve kendini genel ve kamusal hale getirmesi, sadece kendini yalıtık bir birey olarak vazetmenin bir aracıdır. Cemaat
54 düzeninde, birey, bir mülk sahibi —sözgelimi toprak mülkiyeti sahibi— olarak, nesnel bir varlığa sahiptir; bu varlık, kendisini cemaate zincirleyen, ya da cemaatin zincirinde bir halka haline getiren belli birtakım koşullarla birlikte önvarsayılmıştır. Burjuva toplumunda ise, sözgelimi işçinin varlığı tamamen nesnelliksiz, salt öznel bir varlıktır; buna karşılık, **karşısında duran** Nesne, şimdi **asıl ortak öz** haline gel-
55 miştir. İşçi bu **ortak öz**'den bir lokma koparmaya

54 «Bireyin bireysel varlığının sadece kendisiyle ilişkili olması» konusunda, bireyin aile bağlarını, toplumsal özelliklerini ve statüsünü belirten prekapitalist ad sistemi (lakaplar, unvanlar vb.) ile medeni kanundaki modern ad sistemini karşılaştırmak bir fikir verebilir. Prekapitalist hukukta bireyin varlığının (dolayısıyla haklarının ve özellikle mülkiyet hakkının) temeli cemaattir; burjuva medeni hukukunda ise bunlar Kişinin doğuştan gelen, kayıtsız şartsız ve vazgeçilmez özellikleri olarak kabul edilmiştir. «Genel ve kamusal hale getirmesi»: sich Allgemein und Gemeinmachen. Yani «cemaatsallaştırması». Bk. s. 141 ve 223-230.

55 Gemeinwesen sözcüğü, hem «cemaat», «cemaat düzeni» vb., hem de «ortak varlık», «ortak öz», «kamusal varlık» vb. anlamına gelir.

çalışır ve ona yem olmaktan kurtulamaz.

Cemaat düzeninin, özneler ile üretim koşullarının özgül bir nesnel birlik içinde oluşunu, ya da üretimin koşulu olarak cemaatin varlığını gerektiren belli bir öznel varoluş tarzını öngördüğü tüm biçimler (ki bunlar, şu ya da bu ölçüde doğal kökenli olsalar da, hepsi de aynı zamanda tarihî bir sürecin ürünüdürler), üretici güçlerin sınırlı ve ilke itibariyle sınırlı bir gelişim aşamasına tekabül ederler. Üretici güçlerin gelişmesi bunları çözer ve bu çözülmenin ta kendisi, insanın üretici güçlerinin ileriye doğru attığı bir adımdır. Emek ve üretim, önce ancak belli bir temel —önce doğal kökenli, sonra tarihî bir önvarsayım— üzerinde gerçekleşebilir. Ama bir dönem sonra, ilerleyen insan seli karşısında artık çok dar kalan bu temelin aşılması, aşılması gereken bir önvarsayım olarak vazedilmesi kaçınılmazdır.

Antik toprak mülkiyetinin modern küçük toprak mülkiyetinde yeniden ortaya çıkan şekli, ekonomi politiğin alanına girer, bu konuya toprak mülkiyeti bölümünde değineceğiz.

(Bütün bunlara daha derin ve ayrıntılı olarak tekrar dönülecek.)

[Özgür emekçinin doğuşu]

Bizi burada ilgilendiren, öncelikle şudur: Emeğin sermayeyle, ya da sermaye biçimini alan nesnel emek koşullarıyla girdiği ilişki, emekçinin mülk sahibi olduğu, ya da mülk sahibinin aynı zamanda çalışan kişi olduğu çeşitli biçimleri çözen belli bir tarihî süreci önvarsayar. Yani öncelikle: 1) Bireyin toprakla doğal bir üretim koşulu ve kendi inorganik varlığı —kendi güçlerinin ve iradesinin hüküm alanı— olarak

girdiği ilişkinin **çözülmesi**. Bu mülkiyet tarzına ras-
lanan bütün biçimlerde temel, aralarında biçimsel
birtakım ayırımlar bile olsa, üyeleri **mülk sahibi** olan
bir **cemaattir**. Bu mülkiyetin orjinal biçimi, o halde,
dolaysız ortaklaşa mülkiyettir. (**Doğu Tarzı**; Slavlar-
da belli değişikliklerle; Antik ve Alman mülkiyet tarz-
56 *larında antitetik* biçime *bürünmüş*, fakat karşıtıyla
birlikte dahi olsa, mülkiyetin gizli temeli olarak).
2) Bireyin **üretim aracı üzerinde mülk sahibi** olduğu
ilişkilerin **çözülmesi**. Yukarıdaki toprak mülkiyeti bi-
57 çimi nasıl fiilen varolan bir cemaati öngörüyorsa,
emekçinin araç üzerindeki bu mülkiyeti de zanaatlerin
belli bir gelişim aşamasını, yani **el zanaatini, elişi
emeğini** öngörür. Lonca-korporasyon vb. düzeni bu-
na yakından bağlıdır. (Eski Doğu zanaat düzeni bi-
58 rinci başlık altında ele alınabilir.) Burada emek he-
nüz yarı sanatkarlık, yarı başlı başına bir amaç vb.dir.
Ustalık. Kapitalist henüz usta. Sanatta hüner, iş ara-
cının sahipliğini de garantiler vb. vb.. Dolayısıyla ça-
lışma tarzının, emeğin örgütlenmesinin ve iş araçla-
rının belli ölçülerde geleneksel ve kalıtımsal niteliği.
Ortaçağ kent düzeni. Emek halâ bireyin kendi emeği;
tekyönlü bir takım yeteneklerin belli bir kendine ye-
terli gelişme göstermesi vb.. 3) Her ikisinin de içerdiği
bir nokta, bireyin, bir üretici olarak —üretim sırasın-
da, üretimin bitiminden **önce**— yaşamasını sağlaya-
cak tüketim maddelerine, üretimden önce sahip ol-
masıdır. Toprak sahibi, zaten doğrudan doğruya ge-
rekli tüketim fonlarına sahip demektir. Zanaat us-

[56] Antitetik — yani birbirinden ayrı (karşıt) biçimler olarak, bir yanda *dolaysız cemaat mülkü*, öbür *yanda bireysel mülk*. Bk. not 14 ve 25.

[57] Bk. not 36, (s. 544).

[58] Asya'da zanaatlerle tarımın ayrışmamış olmasından dolayı.

tası, tüketim fonlarına, miras, kazanma ya da biriktirme yoluyla sahip olur; gençliğinde ise **çıraktır**, tam anlamıyla bağımsız bir emekçi olarak gözükmez, ataerkil usulle, ustasının sofrasından payını alır. Kalfa (gerçek anlamda), ustaya ait tüketim fonu üzerinde belli ortak haklara sahiptir. Fonlar kalfanın **mülkü** olmasa da, yine de loncanın töreleri, gelenekleri vb. kalfaya en azından ortak kullanım hakkını verir. (Bu daha genişletilecek.) 4) Öte yandan, aynı zamanda bizzat **emekçinin canlı emek kapasitesinin henüz üretimin dolaysız bir nesnel koşulu** olduğu ve üretimin nesnel bir koşulu olarak mülk edinildiği —kısacası, köle ya da serf olduğu— ilişkilerin de **çözülmesi**. Sermaye için üretim koşulu olan işçi değil, sadece emektir. Onu da makinalara, hatta havaya, suya
59 yaptırabilirse, tant mieux. Sermaye işçiyi değil, işçinin emeğini temellük eder; dolaysız olarak değil, mübadele yoluyla temellük eder.

Bunlar emekçinin, **kendi mülkü olmayan —yabancı mülkiyet**, kendi hesabına varolan **değer**, ya da **sermaye** biçimindeki— nesnel üretim koşullarının karşısına, özgür bir emekçi, salt öznel bir emek kapasitesi olarak çıkabilmesinin tarihî önvarsayımlarıdır. Öbür tarafta, şimdi bu emekçinin karşısında bir **sermaye** bulabilmesi için gereken koşulların neler olduğu sorusu ortaya çıkıyor.

[[Canlı emek ile hammadde, araç ve emek işlemi süresince gereken hayatî ihtiyaç maddeleri arasında negatif bir ilişki (mülkiyetsizlik ilişkisi) kuran sermaye formülünde [şu üç öge sözkonusudur] önce, **toprak mülkiyetinin olumsuzlanması**, çalışan bireyin toprakla kendi malı olarak ilişkiye girdiği, toprak

59 (Fr.): «ne alâ!».

mâliki sıfatıyla çalıştığı, ürettiği koşulların olumsuzlanması. Toprak mülkiyeti aynı zamanda potansiyel olarak hammadde üzerinde, ana üretim aracı üzerinde ve toprağın kendiliğinden ürünleri üzerinde mülkiyeti de içerir. En ilkel biçimiyle bu, toprağı kendi malı olarak görmek ve hammaddeyi, aracı ve emeğin değil, bizzat toprağın kendi ürünü olan hayatî ihtiyaç maddelerini bu toprakta hazır bulmak demektir. Bu ilişki bir kez yeniden-üretildiğinde, *ikincil* üretim araçları ve bizzat emek tarafından üretilmiş toprak mahsulleri de bu ilkel toprak mülkiyetinin parçaları olarak gözükecektir. Emekçi, emeğin koşullarıyla sermaye olarak ilişkiye girdiğinde olumsuzlanan, demek ki, her şeyden önce bu tarihî durum, bu tam mülkiyet ilişkisidir. [Sermaye ilişkisinde] olumsuzlanan, ya da tarih içinde çözülmüş olduğu önvarsayılan birinci tarihî koşul budur.

İkincisi, **üretim aracı üzerinde mülkiyet**, yani işçinin aracı kendi malı olarak gördüğü, ya da aracın mâliki olarak çalıştığı (ki bu aynı zamanda aracın işçinin bireysel emeğine bağımlı kılınmasını önvarsayar; yani emeğin üretici gücünün belli, sınırlı bir gelişim aşamasını önvarsayar), bu **mülk sahibi işçi**, ya da **çalışan mülk sahibi** biçiminin, **toprak mülkiyetinin** yanısıra ve ondan ayrı, bağımsız bir biçim olarak ortaya çıktığı, yani *ilk durumdakinin aksine, toprak* mülkiyetinin tâli ve bağımlı bir yönünden ibaret olmadığı, dolayısıyla hammaddenin ve ihtiyaç maddelerinin ilk kez işçinin *mülkü* olarak **dolayımlandığı**, *işçinin* el *emeğiyle* ve *araç* üzerindeki mülkiyetiyle dolayımlandığı [biçim]; emeğin kentsel gelişimi ve zanaatkar emeği. Bu, birincisinin yanısıra ve ondan ayrı olarak ortaya çıkan ikinci bir tarihî aşamadır; öte yandan birincisinin de, **bu ikinci mülkiyet tarzının,**

ya da çalışan mülk sahibi türünün bağımsızlık kazanmasıyla, önemli değişikliklere uğraması kaçınılmazdır. Üretim aracı şimdi bizzat emeğin ürünü olduğuna, dolayısıyla mülkiyeti teşkil eden öge emek tarafından vazedilmiş olduğuna göre, cemaat (bu mülkiyet tarzının dayandığı cemaat düzeni) burada artık ilk durumdaki gibi doğal kökenli biçiminde değil, bizatihi üretilmiş, yalıtılmış, ikincil bir varlık, insan emeğiyle üretilmiş bir cemaat olarak gözükecektir. Üretim aracı üzerindeki mülkiyet emeğin kendi koşullarıyla kendi mülkü olarak ilişkiye girmesi olduğunda, aracın, fiili emek sürecinde bireysel emeğin **salt aracı** olarak gözüktüğü; aletleri fiilen mülk edinme, fiilen emek aracı olarak kullanma sanatının, işçiyi fiilen aletlerin maliki yapan bir hüner, özel bir yetenek olarak gözüktüğü açıktır. Kısacası, lonca-korporasyon düzeninin, öznesi olan zanaatkar emeğini mülk sahibi olarak vazeden temel yapısı, üretim aracı-iş aleti üzerindeki mülkiyet ilişkisine indirgenmelidir (toprak —toprak biçimindeki hammadde— ile kendi malı olarak girilen ilişkiden farklı olarak). Üretim koşullarının bu bir ögesi ile ilişkinin çalışan özneyi mülk sahibi olarak vazettiği, çalışan bir mülk sahibi haline getirdiği bu ikinci tarihî durum da, birincisi gibi, sermayenin ilk formülünde olumsuzlanmıştır (ikinci durum, doğası gereği, ancak belli değişikliklere uğramış birincisi ile antitez halinde, ya da onun tamamlayıcısı olarak varolabilir).

60 Üçüncü **mümkün biçim;** ne toprağı, ne de üre-

[60] İlk cümledeki «kendine mal ediş» deyimini fiili malediş, yani emek anlamında okursak, burada anlatılanın köle değil, **köle sahibi**, ya da en azından **potansiyel** köle sahibi («özünde» diye çevirdiğimiz **wesentlich** sözcüğü, «potansiyel olarak» anlamına da gelebilir) olduğu anlamı çıkar. Bk. bir sonraki parantez.

tim aracını (ve dolayısıyla, ne de emeği) kendine mal etmeksizin, sadece hayatî ihtiyaç maddelerinin mülkiyetine sahip olmak, onları çalışan öznenin doğal koşulu olarak hazır bulmak olup, özünde köleliğin ve serfliğin formülü olan bu ilişkinin de, işçinin üretim koşullarıyla sermaye olarak girdiği ilişkide olumsuzlanmış, tarih içinde çözülmüş olduğu önvarsayılmıştır.

Mülkiyetin ilkel biçimleri, özünde, üretimin nesnel koşullarının çeşitli ögeleri ile kendi malı olarak girilen ilişkiye dayanırlar; farklı cemaat biçimlerinin ekonomik temelini oluşturdukları gibi, kendi önvarsayımları da belirli cemaat biçimleridir. Emeğin kendisinin **üretimin nesnel bir koşulu** haline getirilmesiyle (kölelik ve serflik), birinci kategoriye giren mülkiyet biçimlerinin salt olumlayıcı niteliği kaybolmak ve değişmek, dolayısıyla bu cemaat biçimleri temel değişikliklere uğramak durumundadır. Tüm biçimler, bir ihtimal olarak köleliği içerirler ve dolayısıyla kendi yıkım potansiyellerini kendi içlerinde taşırlar. İkinci kategoriye gelince, gerçi emeğin özgül yapısı —ustalık ve iş aleti = üretim koşulları üzerindeki mülkiyetin buna tekabül etmesi— köleliği ve serfliği dıştalar; ama burada da, kast düzeni biçiminde, ben-
61 zeri bir negatif gelişme mümkündür.]]

[[İhtiyaç maddeleri üzerindeki mülkiyet (üçüncü biçim), kölelik ve serfliğe dönüşmedikçe, **çalışan** bireyin üretim ve dolayısıyla varoluş koşullarıyla hiçbir ilişkisi olamayacağını varsayar; dolayısıyla ancak,

61 Negatif gelişme: gercek cemaati (komünalliği, bütünselliği) parçalayacak biçimde, toplum icinde birbirini dıştalayıcı (olumsuzlayıcı) antitezlerin, yani kısacası sınıfların oluşması.

62 «panes et circenses» dönemindeki Roma plebleri gibi, toprak mülkiyetine dayalı ilkel cemaatin, mülkünü yitirmiş ve fakat henüz ikinci tür mülkiyete terfi edememiş üyesinin ilişkisi olabilir.]]

[[Retainer'ın efendisiyle ilişkisi —kişisel hizmet ilişkisi— tamamen farklıdır. Çünkü özünde, artık şahsen çalışmayan ve mülkü, üretim koşullarından biri olarak serf vb. biçimindeki emekçinin kendisini de içeren toprak malikinin varlığını tanımlayan bir ilişkiden ibarettir. Burada **efendilik ilişkisi**, mülk edinme sürecinin temel ilişkisi. Hayvanlar, toprak vb. mülk edinildiğinde, hayvan işe koşulsa bile, temelde efendilik ilişkisi sözkonusu olamaz. Yabancı bir **iradenin** mülk edinilmesi efendilik ilişkisinin önvarsayımıdır. *Hayvanlar gibi iradesiz varlıklar sahiplerine* hizmette kullanılsalar bile, bu onların sahibini **efendi** yapmaz. Burada gördüğümüz, **efendilik ve kulluk ilişkisinin** de üretim araçlarının bu mülk ediliş tarzına dahil olduğu, tüm ilkel mülkiyet ve üretim ilişkilerinin gelişiminin, yozlaşmasının ve çöküşün zorunlu mayasını oluşturduğu ve aynı zamanda onların kısıtlanmışlığını ifade ettiğidir. Şüphesiz bunlar sermayede de —dolaylı biçimde— aynen yeniden-üretilecek ve yine aynı şekilde, sermayenin yozlaşıp çöküşünün mayasını ve kısıtlılığının simgelerini oluşturacaklardır.]]

[[Kişinin, mecburiyet halinde kendini ve aile efradını satabilmesi, ne yazık ki genel bir hak niteliğindeydi; bu hak, gerek Kuzey'de, gerekse Yunanlılarda ve Asya'da geçerliydi. Alacaklının, borcunu ödemeyen borçluyu köleleştirme ve onu çalıştırarak,

[32] (Lat.): *«ekmek ve sirkler [halka açık eğlence gösterileri»*: M.Ö. 1. yüzyıl başında, uzun savaş ve içsavaşların sonucu olan toplumsal bunalım dönemi.

ya da satarak alacağını karşılama hakkı da bir o ölçüde yaygındı. (Niebuhr, I. s. 600)]]

[[Bir başka yerde Niebuhr, Augustus döneminin Yunanlı yazarlarının, patricilerle plebler arasındaki ilişkiyi kavramaktaki zorluk ve hatalarını, bununla hamiler ve himayeliler arasındaki ilişkiyi birbirine karıştırmalarını şöyle açıklıyor: «Yaşadıkları dönem, **zenginlerle yoksulların, toplumun gerçekliği olan yegane sınıfları oldukları**, ne kadar soylu kökenli olursa olsun, yoksul birinin bir hamiye muhtaç olduğu ve bir milyonerin himayesinin, azatlı bir köle bile olsa, aranır olduğu bir dönemdi. Kalıtımsal bağımlılık ilişkilerinin izi bile kalmış değildi.» (I, s. 620)]]

63 [[«Zanaatkarlar bu iki sınıfta» —metekler ve **azatlı kölelerle bunların soyundan gelenler**— «bulunmaktaydı ve tarımı bırakan pleb, sınırlı vatandaşlık haklarına sahip olan bu sınıflara girerdi. Zanaatkarlar, **yasal loncalar** kurma şerefinden de yoksun değildirler ve bu loncalar o denli itibarlıydı ki, Numa bun-
64 ların pîri sayılıyordu. Loncalar 9 taneydi: zurnacılar, kuyumcular, marangozlar, boyacılar, saraçlar, dericiler, bakırcılar, çömlekçiler ve geri kalan zanaatleri içeren dokuzuncu lonca... Aralarından bağımsız yurt-
65 taşlar, ya da bir hamiye bağlı olmayan isopolit'ler —böyle bir hak varolduğu takdirde—, ya da himayeli birinin soyundan gelip, haminin soyunun tükenmesiyle bağımsız kalanlar, eski yurttaşlarla avam

[63] Metekler: Eski Yunan kentlerinde, kentte yabancı olup, dolayısıyla bir klana bağlı olmayan ve klan dayanışması, kan davası, demokratik görevler vb. gibi temel cemaat haklarından mahrum olan kimseler.

[64] Numa: bk. not 18. (s. 532).

[65] İsopolit: Eski Yunan'da, kentli olmadığı halde bir kentliye eşit cemaat haklarına sahip olan kimse.

arasındaki mücadelelerden, tıpkı Floransa Loncalarının Guelf ve Ghibelline hiziplerine bölünen soylular
66 arasındaki kavgaya karşı kayıtsız kalmaları gibi, uzak durmuşlardır: bağımlı kesimin henüz tamamile patrici'lerin emrinde olmuş olması mümkündür.» (I. s. 623.)]]

Bir tarafta, bir ulusun belli bir insan kitlesini, ilk başta fiilen özgür emekçilere dönüştürmese bile, en
67 azından potansiyel olarak emekçi olabilecek, tek mülkü kendi emek kapasitesi ve bunu verili değerlere karşılık mübadele etme olanağından ibaret olan bireylere dönüştüren tarihî süreçler önvarsayılmıştır. Üretimin tüm nesnel koşullarını, karşılarında, **kendi mülkleri olmayan** birer **yabancı mülkiyet** olarak, fakat aynı zamanda da mübadele edilebilir, dolayısıyla canlı emeğin belli ölçülerde temellük edebileceği birer değer olarak bulan bireyler. Emekçiyi toprağa ve toprağın efendisine zincirleyen, fakat aslında hayatî ihtiyaç maddeleri üzerindeki mülkiyetini varsayan bağımlılık ilişkilerinin çözülmesi (ki bu, fiiliyatta, emekçinin topraktan kopması demektir); emekçiyi bir yeo-
68 man, özgür emekçi küçük toprak sahibi, ya da kiracı (colonus) olarak özgür köylü olarak tanımlayan top-

[66] Floransa kent-devletinde, 13.-14. yüzyıllarda, Papa taraftarlarıyla Alman İmparatoru taraftarları arasındaki uzun süreli mücadele kastediliyor.

[67] Potansiyel olarak emekci — yani emeğin nesnel koşullarından kopmuş, dolayısıyla emek gücünden (yani emek **potansiyelinden**) başka bir şeye sahip olmayan ve **kendisini işe koşacak sermayeyi bulduğu takdirde** fiilen emekci haline gelebilecek kişi.

[68] Yeoman: İngiliz feodalizminde, özgür küçük toprak sahibi. Burada, çözülmesi gereken bir dizi farklı feodal ilişki biçimi sıralanıyor.

rak mülkiyeti ilişkilerinin çözülmesi*; iş aracı üzerindeki mülkiyetini varsayan ve emeğin kendisini de sanatkârâne bir hüner, özgül bir yetenek, bir mülk (mülkiyetin salt **kaynağı** değil) olmasını öngören lonca ilişkilerinin çözülmesi; bunun gibi, **mülk sahibi olmayanların**, efendilerinin maiyetinde, artık-ürünün tüketiminin ortakları olarak gözüktükleri ve karşılığında beyin armasını taşıdıkları, kavgalarına katıldıkları, gerçek veya hayalî kişisel hizmetler gördükleri vb. türlü himaye ilişkilerinin çözülmesi; bütün bunlar, [yukarıdaki sonucu doğuran] tarihî çözülme süreçleridir. Yakından incelendiğinde, bütün bu süreçlerde çözülenin şu olduğu görülür: kullanım değerinin egemen olduğu üretim ilişkileri; doğrudan kullanıma yönelik üretimin egemenliği; mübadele değerinin ve mübadeleye yönelik üretimin [bulunsa bile], temelde ötekinin egemenliğini önvarsayması; dolayısıyla, bütün bu ilişkilerde, aynı ödeme ve hizmetlerin parasal ödemelere ve paralı hizmetlere oranla egemen olması. Bunları sırası gelmişken bir not olarak belirtiyoruz. Yine ayrıca incelendiğinde, bütün bu çözülen ilişkilerin ancak maddî (ve dolayısıyla zihinsel) üretici güçlerin belli bir gelişim aşamasında sözkonusu olabildikleri de görülecektir.

[Sermayenin ilk oluşumu]

Bundan sonra bizi ilgilendiren sorun şudur: bir

* *Daha eski ortaklaşa mülkiyet biçimlerinin ve gerçek ce-*
69 *maatin çözülmüş olduğunu ayrıca belirtmeye gerek yok.* [*Marx'ın notu*]

[69] Gerçek cemaat — yani gerçek komünallik; gerçek bir «ortak varlık» olan ilkel (sınıfsız) cemaat. Köleci ve feodal cemaat, bu anlamda, «bozulmuş» bir cemaattir.

ulusun vb. belli bir insan kitlesini potansiyel olarak özgür ücretli işçilere —sadece mülksüzlükleri nedeniyle çalışmaya ve emeklerini satmaya mecbur edilmiş bireylere— dönüştüren çözülme süreci, öteki tarafta, bu bireylerin eski gelir kaynaklarının ve bir kısmının mülkiyet koşullarının **ortadan kaybolmasını değil,** fakat tersine, **sadece** farklı bir biçimde işletilmesini, varoluş tarzlarının değişmesini, **serbest fon** olarak başka ellere geçmesini, hatta bir kısmının **aynı** ellerde kalmasını önvarsayar. Ama şurası açıktır; belli bir insan kitlesini, **emeğin nesnel koşullarıyla** o zamana kadarki —çeşitli tarzlardaki— **olumlayıcı** ilişkilerinden koparan, bu ilişkileri olumsuzlayan ve böylelikle bu bireyleri birer **özgür işçiye** dönüştüren
70 **aynı** süreç, **emeğin bu nesnel koşullarını da** (toprak, hammadde, hayatî ihtiyaç maddeleri, iş araçları, para, ya da bunların hepsi), şimdi kendilerinden kopmuş bulunan bireylere bağlayan **eski bağlarından** potansiyel olarak çözmüş, serbest bırakmıştır. Emeğin nesnel koşulları hâlâ **mevcuttur,** fakat başka bir biçim altında; yani tüm eski politik vb. ilişkilerinden çözülmüş bir **serbest fon** olarak, kendine yeterli bir varlık kılığında, bu mülksüz bireylerin karşısına dikilen **değerler** olarak mevcuttur. Kitleyi **nesnel emek koşullarının** karşısına özgür işçiler olarak çıkaran aynı süreç, bu koşulları da işçilerin karşısına **sermaye** olarak çıkarır. Tarihî süreç, o zamana kadar birbirine bağlı duran ögelerin koparılması süreci olduğuna göre, sonucu da ögelerden birinin ortadan kaybolması değil, ikisinin birbiriyle negatif bir ilişki içersinde ortaya çıkması olacaktır — bir yanda (potansiyel

70 Emeğin nesnel koşullarıyla öznel koşulunu, birbirini dıştalayan birer **antitez** haline, **karşıt kutuplar** haline getiren süreç.

olarak) özgür işçi, öbür yanda (potansiyel olarak) sermaye. Nesnel koşulların, özgür işçilere dönüşen sınıflardan kopuşu, aynı zamanda doğal olarak aynı koşulların karşıt kutupta özerkleşmesini doğurmak zorundadır.

Sermaye-ücretli emek ilişkisi tarihî oluşum sü-
reci içinde (yani, henüz üretimin bütününü düzenle-
yici ve yönetici hale gelmemiş haliyle*) ele alındığın-
da; bir başka deyimle, paranın ilk sermayeye dö-
nüşme süreci, ya da, bir yandan potansiyel olarak
varolan özgür işçilerle, öteki yandan potansiyel ola-
rak varolan sermaye arasındaki mübadele süreci göz-
önüne alındığında, iktisatçıların büyük mesele haline
71 getirdikleri şu basit gözlem kendiliğinden ortaya çı-
kar: sermaye olarak sahneye çıkan taraf, doğal ola-
rak, hammaddeye, üretim aracına ve işçinin üretim
sırasında, üretim süreci tamamlanıncaya kadar ya-
şayabilmesi için ihtiyaç maddelerine sahip olmalıdır.
Ayrıca, kapitalistin işçiyi işe koşabilmesi ve işler du-
rumda tutabilmesi, canlı emek kapasitesi olarak ko-
ruyabilmesi için, belli bir birikimi —emekten önce
tamamlanmış ve emekten türemeyen bir birikimi—
gerçekleştirmiş olmasının gerektiği de ortadadır.** İş-

* *Çünkü [sermaye-ücretli emek ilişkisinin egemen olduğu] durumda, ücretli emeğin koşulu olarak önvarsayılan sermaye zaten ücretli emeğin ürünüdür ve bizzat onun varlığının koşulu ve önvarsayımıdır; ücretli emeğin önvarsayımı olarak, bizzat ücretli emek tarafından yaratılmıştır.* [*Marx'ın notu*]

** *Bir kez sermaye ve emek kendi kendilerinin önvarsayı-* →

71 İktisatçılar: özellikle Say ve Bastiat. Bk. s. 475-76 ve 498, not 5.
72 Bk. Başlık 10. s. 477-483.

te, sermayenin bu emekten bağımsız [emek tarafından] vazedilmemiş eylemi, doğuş tarihinden alınıp, şimdiki zamana kaydırılır ve sermayenin fiilî gerçekliğinin, eylemliliğinin, kendi kendini oluşturma sürecinin bir ögesi ilan edilir. Ve böylece sermayenin yabancı emeğin ürünleri üstündeki ebedî hakkı da nihayet ispatlanmış, sermayenin para kazanma yöntemi eşdeğerler mübadelesinin basit ve «âdil» yasalarından türetilmiş olur.

Parasal servet, ancak emeğin nesnel koşulları emekten kopmuş oldukları zaman ve sadece bu nedenledir ki, bu emek koşullarına çevrilebilir. Bir kısım paranın salt eşdeğerler mübadelesi yoluyla da istiflenebileceğini görmüştük; ama —eğer paranın, bireyin kendi emeğinin mübadelesiyle kazanıldığı varsayılıyorsa— bu o kadar önemsiz bir kaynaktır ki, tarihî bir faktör olarak kaydedilmeye bile değmez. Gerçek anlamda sermayeye, sınaî sermayeye dönüşen servet, asıl olarak tefecilik —özellikle de toprak

---

nu, yani bizzat üretim faaliyetinin temel önvarsayımı haline gelince, ilk bakışta, kapitalistin, işçinin kendini yeniden-üretmesi —hayatî ihtiyaç maddelerini üretmesi, yani zorunlu emeği *gerçekleştirmesi— için gereken hammadde ve ihtiyaç maddelerine ek olarak, artık-emeği, yani kapitalistin kârını gerçekleştirmesi için de bir hammadde ve ihtiyaç maddeleri fonuna sahip olması gerekeceği sanılabilir. Oysa daha dikkatli analiz şunu gösterecektir: işçi, kapitalist için, ya da sermaye biçiminde, sürekli olarak, bir kısmı kendi varoluşunun koşullarını, öteki kısmı ise sermayenin varoluşunun koşullarını karşılamak üzere, ikili bir fon yaratır. Daha önce gördüğümüz gibi, artık sermaye'de —emekle ilk ilişkisine oranla artmış olan sermayede—* gerçek, fiilen mevcut *sermayenin tümü, tüm ögeleriyle birlikte, nesnelleşmiş ve sermayenin bedelsiz ve eşdeğersiz olarak kendine malettiği* yabancı emekten *ibarettir. [Marx'ın notu]*

mülkiyetine dayanarak yürütülen tefecilik— ve ticarî
kazançlar yoluyla biriktirilen menkul servet —parasal
servet—tir. İleride bu iki biçimden de, sermaye bi-
73 çimleri olmaları dışında, daha önceki dönemlere öz-
gü servet biçimleri, sermayenin önvarsayımları ola-
rak da sözetme fırsatını bulacağız.

Sermayenin, doğuş anında **paradan** ve dolayısıyla parasal servetten yola çıktığını ve bunun, sermaye kavramının bir ögesi olduğunu gördük. Sermaye kavramı aynı zamanda sermayenin dolaşımdan gelmesini, dolaşımın bir ürünü olarak gözükmesini de gerektirir. Sermaye oluşumu, o halde, kökeninde toprak mülkiyetine ya da loncaya değil (**toprak kiracısı**, eğer tarım ürünleri tüccarı olarak görülebilirse, bir ihtimaldir; lonca da, son tahlilde, bir ihtimal olabilir) tüccar ve tefeci servetine dayanır. Ama bu servetin özgür emeği satın alabileceği koşullar, ancak emek kendi nesnel varoluş koşullarından, tarihî süreçler içinde kopartıldığı zaman oluşabilir. **Emeğin nesnel koşullarını** satın alabilme imkanı ancak o zaman sözkonusu olabilir. Örneğin loncasal koşullarda, salt para —loncanın yahut ustanın parası olmadıkça— üstünde işçinin çalıştırılacağı tezgahları satın alamaz; bir kişinin kaç tezgah işletebileceği kurala bağlanmıştır vb.. Kısacası, iş aracı henüz mülkü olduğu canlı emekle o derece etle-tırnak halindedir ki, dolaşıma girmesi düşünülemez. Parasal servetin sermaye haline gelmesini mümkün kılan, bir yandan özgür işçilerin hazır bulunması, bir yandan da, şimdi

[73] Ticaret ve tefecilik, kapitalizm öncesi toplumların özgül ögeleri oldukları gibi, kapitalist sistem içinde de, farklı bir bütünlüğün, farklı işlevlere sahip ögeleri (ticarî ve malî sermaye) olarak yeniden ortaya çıkarlar. Bk. s. 313-314.

nesnel varlıklarını kaybetmiş bulunan kitlelerin eskiden şu ya da bu tarzda **mülkü** olup, şimdi **serbest** ve satılabilir hale gelen ihtiyaç maddelerinin, hammaddelerin vb. bulunmasıdır. Emeğin öteki koşulu —belli bir zanaat hüneri, iş aracı olan aletler vb.— ise, sermayenin bu hazırlık döneminde, ya da birinci döneminde, kısmen kentsel lonca düzeninin, kısmen de ev sanayiinin, ya da tarımın eklentisi şeklinde sürdürülen sanayiin bir eseri olarak, **hazır bulunur.** Tarihî süreç sermayenin eseri değil, önvarsayımıdır. Kapitalistin (tarihî) bir aracı niteliğiyle toprak mülkiyeti, ya da genelde her türlü mülkiyet ile emeğin arasına girmesi de bu süreç sayesindedir. Kapitalist ile işçinin sözleşip işbirliğine girdikleri şeklindeki tatlı hayallerden ise ne tarih haberdardır, ne de sermayenin kavramsal analizinde böyle bir şeyin izine rastlanır. [74] **Manüfaktür,** yerel ve seyrek biçimlerde, çok farklı bir döneme özgü çerçeve içersinde, örneğin İtalyan kentlerindeki gibi, loncaların **yanısıra** da gelişebilir. Ama bir çağın genel ve egemen biçimi olabilmesi için, sermayenin koşullarının sadece yerel olarak çok değil, büyük ölçekte gelişmiş olması zorunludur. (Bu, loncaların çözülmesi sürecinde bazı lonca ustalarının sınaî kapitalistler haline gelmesine engel değildir; ama olgu olarak ve eşyanın tabiatı gereği, ender rastlanan bir durumdur. Genelde, kapitalistle işçinin ortaya çıktığı yerde, lonca düzeni ustası ve kalfasıyla birlikte batar.)

Şurası apaçıktır — ve burada konumuz olan ta-

[74] Manüfaktür sözcüğü daha önce birkaç kez, genel anlamda *zanaat* anlamında kullanılmıştı: burada *daha* çok parasal servetin üretim alanına ilk el atış biçimi olan ilkel «sermayesel zanaat» biçimi kastediliyor.

rihî dönem daha ayrıntılı olarak incelendiğinde de görülecektir: eski üretim ve emekçinin emeğin nesnel koşullarıyla ilişkiye giriş tarzlarının **çözülme çağı, aynı zamanda** parasal servetin bir yandan zaten belli bir ölçüde **gelişmiş bulunduğu,** bir yandan da sözü edilen çözülmeyi hızlandıran aynı etkenler nedeniyle, hızla büyüyüp yayılmakta olduğu bir çağdır. Parasal servetin kendisi bu çözülmeyi doğuran etkenlerden biri olduğu gibi, çözülme süreci de onun sermayeye dönüşmesinin önkoşuludur. Ama ne olursa olsun, **parasal servetin sırf varolması** ve hatta belli bir üstünlük kurması, bu çözülmenin **sermaye** ile sonuçlanmasına kesinlikle yetmez. Yetseydi eski Roma, Bizans vb.'nin, tarihlerini sermaye ve özgür emekle bitirmeleri, ya da daha doğrusu yeni bir tarihe başlamaları gerekirdi. Eski mülkiyet ilişkilerinin çözülmesi, oralarda da parasal servetin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Ama bu çözülme, sonuç olarak sanayii değil, kırın **kent** üzerinde egemenlik kurması sonucunu doğurmuştur.

Sermayenin ilk oluşumu, sanıldığı gibi, sermayenin ihtiyaç maddelerini, iş araçlarını, hammaddeleri, kısacası emeğin topraktan bağımsızlaşmış ve zaten insan emeğiyle ruh kazanmış olan nesnel koşullarını
75 **üstüste koymasıyla** olmaz*. Sermaye emeğin nesnel

* *Eğer sermayenin sermaye niteliğinde varolabilmek için işe koşması şart olan* işçilerin, *önce* sermayenin *sağladığı* →

[75] Aufhäufen sözcüğünü, yerine göre «birikim» (Akkumulation), yerine göre de «üstüste koyup toplama» ya da «istif» diye çevirdik. Akkumulation sözcüğünün Özalmancası *olan bu deyimi Marx ilk birikim, yani* sermayenin **sermayeye özgü yöntemle** (artık-değer sömürüsüyle) **yapmadığı** birikim anlamında kullanıyor.

koşullarını yaratmaz. **Sermayenin ilk oluşumu**, salt **parasal servet** biciminde hazır bulunan değerin, eski üretim tarzının tarihî çözülme süreci sayesinde, bir yandan emeğin nesnel koşullarını **satın alabilme**, bir yandan da özgürleşen işçilerden para karşılığı **canlı emek** mübadelesine girebilme imkanına kavuşmasından ibarettir. Bütün ögeler önceden verilidir; bunların birbirinden ayrılması tarihî bir süreç içinde, bir çözülme süreci içinde gerçekleşir ve paranın sermayeye dönüşmesini mümkün kılan da **budur**. Bunda paranın bir rolü varsa, ancak kendisinin de çok güçlü bir ayrıştırıcı faktör olarak sürece müdahale etmesi ve **yolunmuş**, nesnelliksiz özgür **işçilerin** yaratılmasına katkıda bulunması anlamında vardır; yoksa şüphesiz bunların varoluşlarının nesnel koşullarını **yaratması** anlamında değil; ancak onların bu koşullardan kopmalarını —mülksüzleşmelerini— hızlandırması anlamında. Örneğin, İngiliz büyük toprak sahipleri, toprağın artık-ürününü kendileriyle birlikte
76 tüketen retainer'larına yol verip, bunların kiracıları da küçük barakacıları vb. defettiğinde, her şeyden

---

birikim sayesinde yaratılmaları, *hayat verilmeleri, sermayenin «ol!» emriyle zuhur etmeleri gerekiyorsa ve öte yandan, sermayenin kendisinin yabancı emek olmaksızın birikim yapması imkansızsa, ya da olsa olsa* kendi emeğini *biriktirmesi, yani* sermaye olmayan, para olmayan *bir biçimde varolması mümkünse, bunun son derece saçma bir kısır döngü olduğu ortadadır (sermaye öncesi emek, ancak zanaat emeği, küçük tarım vb. gibi,* birikime hiç *ya da pek az izin veren biçimlerde gerçekleşir; ancak çok küçük bir artık-ürün bırakan, bunun da çoğunu* yiyip bitiren *biçimler). Daha sonra bu* birikim *fikrini daha yakından incelememiz gerekecek.* [*Marx'ın notu*]

[76] Retainer: bk. s. 510 not 26.

önce bir canlı emek-gücü kitlesi **emek piyasasına** sürülmüş oldu. Bu kitle, iki anlamda özgürdü: hem eski himaye, ya da tabiiyet ve hizmet ilişkilerinden, hem de her türlü mal ve mülkten, her türlü nesnel, maddî varoluş biçiminden, her türlü **mülkiyetten kurtulmuş ve özgür;** tek geçim kaynağı olarak çalışma yeteneklerini, emek güçlerini satmaya, ya da dilenciliğe, serseriliğe ve soyguna terkedilmiş bir kitle. Bunların önce ikinci yolu denediklerini, ama zindan, pranga ve kırbaç zoruyla buradan emek pazarına giden yola sokulduklarını tarih belgeliyor. (Burada böy-
77 lece **devlet iktidarının**, sözgelimi Henry VII, VIII. vb. gibi, tarihî çözülme sürecinin koşullarından ve sermayenin varoluş koşullarının yaratıcılarından biri olduğu görülmektedir.) Öbür tarafta, toprak sahiplerinin eski retainer'larıyla birlikte yedikleri ihtiyaç maddeleri vb., şimdi, bunların satın alıp, bunlar aracılığıyla emeği satın almak isteyen parasal servetin emrine amade hale gelmiştir. Para bu ihtiyaç maddelerini ne **yaratmış**, ne de **biriktirmiştir;** paranın dolayımıyla tüketilir ve yeniden-üretilir olmazdan önce de bunlar tüketilip yeniden-üretiliyordu, vardı. Değişen, sadece bu ihtiyaç maddelerinin şimdi **mübadele piyasasına** sürülmüş — retainer'lar vb.'nin boğazlarıyla dolaysız bağlantılarından koparılmış, kullanım değerleri iken mübadele değerlerine dönüştürülmüş, dolayısıyla parasal servetin nüfuz ve hüküm alanına girmiş olmalarından ibarettir. İş araçlarında da durum aynıdır. Parasal servet iplik çıkrığıyla dokuma tezgahını ne icad etmiştir, ne de imal. Ama bir kere toprağından, tarlasından kopan iplikçiler ve dokumacılar, çıkrık ve

77 1485-1509 ve 1509-1547 yılları arasında hüküm sürmüş İngiliz kralları.

tezgahlarıyla birlikte, parasal servetin tahakkümüne girmişlerdir vb.. **Sermayenin yaptığı, hazır bulduğu işçi kitlesiyle iş araçlarını bir araya getirmekten başka bir şey değildir. Sermaye, bunları kendi egemenliği altında toplar. Üstüste koyup topladığı** budur: işçilerin iş araçlarıyla birlikte belli noktalarda «biriktirilmesi». «Sermayenin birikimi» diye adlandırılan olay konusunda, bu, daha ayrıntılı olarak ele alınmalı.

Kabul etmek gerekir ki, parasal servet —ticarî servet olarak— eski üretim ilişkilerinin çözülmesini hızlandırmış ve A. Smith'in çoktan gayet güzel analiz
78 ettiği gibi, örneğin toprak sahiplerinin, kendi ürettikleri kullanım değerlerini retainer'larıyla çarçur etmek ve zenginliği büyük ölçüde himayelerindeki tüketici retainer'ların sayısıyla orantılı saymak yerine, tahıllarını, davarlarını vb. ülke dışından getirilen kullanım değerleriyle mübadele etme imkanına kavuşmalarına yardımcı olmuştur. Gelirlerinin **mübadele değerinin** kendileri için daha önemli duruma gelmesini sağlamıştır. Aynı durum, bunların, henüz çok örtük bir biçimde de olsa, yarı-kapitalistleşmiş bulunan kiracıları için de sözkonusudur. Mübadele değerinin, tüccar zümresinin kişiliğinde varolan **paranın** kolaylaştırdığı gelişimi, aslî hedefi kullanım değeri olan üretimi ve buna tekabül eden mülkiyet biçimlerini (emeğin kendi nesnel koşullarıyla ilişki biçimlerini) çözer, böylece **emek pazarının** (esir pazarlarıyla karıştırılmamalı) oluşmasına katkıda bulunur. Öte yandan, paranın bu etkiyi doğurması da, ancak, sermaye ve ücretli emeğe **değil**, emeğin lonca vb.'lerde örgütlenmesine dayalı **kent zanaatleri** varsayıldığında mümkündür. Bu kentsel emeğin kendisi, loncaları

[78] Bk. **Wealth**, Book III. ch. IV.

giderek bir ayakbağı haline getiren üretim araçlarını yaratmıştır; nasıl ki eski toprak mülkiyeti ilişkileri de, yine kısmen tarımsal ürünlerin kentlerde daha büyük bir pazar bulmalarının vb. sonucu olan tarımsal ilerleme karşısında bir ayakbağı haline gelmiş ise. Buna benzer başka koşullar da —sözgelimi 16. yüzyılda dolaşımdaki meta ve para hacmini artıran, yeni ihtiyaçlar yaratan ve dolayısıyla yerli ürünlerin mübadele değerlerini yükselten, fiyatları artıran vb. koşullar— bir yandan eski üretim ilişkilerinin çözülmesini hızlandırmış, emekçilerin, ya da emekçi olmayıp da emek kapasitesine sahip olan kişilerin kendi yeniden-üretimlerinin nesnel koşullarından kopmalarını hızlandırmış ve böylece paranın sermayeye dönüşmesine katkıda bulunmuştur. Dolayısıyla sermayenin bu **ilk oluşumunu**, üretimin nesnel koşullarının —ihtiyaç maddeleri, hammadde, araç— sermaye tarafından toplanması, yaratılması, sonra da bunlardan **mahrum** olan işçilere sunulması gibi göstermekten büyük bir budalalık olamaz. Tam tersine, parasal servet, çalışabilir bireylerin emek-güçlerinin bu koşullardan **mahrum bırakılmasına** kısmen yardım etmiş; kısmen de ondan bağımsız olarak bu ayrışma süreci gerçekleşmiştir. Bu süreç belli bir düzeye ulaştığında, parasal servet bu şekilde bağımsızlaşan yaşam koşulları ile, bağımsızlaşan, fakat aynı zamanda **köksüz ve başıboş** hale gelen canlı emek-güçleri arasında aracılığa başlayabilir, biriyle öbürünü satın alabilir. **Parasal servetin sermayeye dönüşmeden önceki kendi oluşum sürecine** gelince, bu, burjuva ekonomisinin tarih-öncesine aittir. Tefecilik, ticaret, kentleşme ve bunlarla birlikte gelişen devlet maliyesi süreçte başrolü oynar. Daha küçük ölçüde de olsa, toprak kiracılarının, köylülerin vb. **istifçiliği** de öyle.

Bunlar, mübadelenin ve mübadele değerinin gelişmesiyle, gerek emeğin kendi varoluş koşulları üzerindeki **mülkiyetini** öngören ilişkilerin, gerekse **üretimin nesnel koşullarından biri düzeyinde görülen emeğin,** kısacası kullanım değerinin ve kullanıma yönelik üretimin egemenliğine ve hâlâ üretimin dolaysız önvarsayımı olan gerçek cemaate dayalı çeşitli ilişki türlerinin nasıl ortadan kalktığını göstermektedir (mübadele değerinin gelişimi daima ticaret aracılığıyla gerçekleşir, ya da ticaret zaten bu aracılığa verilen addır; tüccar zümresi paranın, ticaret de dolaşımın bağımsız varoluş biçimidir). Mübadele değerlerine dayalı üretim ve bu mübadele değerlerinin mübadelesine dayalı cemaat; **emeğin,** —para konusuyla ilgili bölümde gördüğümüz biçimde— mülkiyetin tek kaynağı olarak vazedilmesi ve bireyin kendi emeğinin ürünü üzerindeki özel mülkiyetinin koşul kabul edilmesi; emeğin, servetin genel koşulu niteliğini kazanması; bütün bunlar, emeğin kendi nesnel koşullarından kopuşunu önvarsayar ve bizzat kendileri bu kopuşu üretirler. Eşdeğerler mübadelesi, **mübadele görüntüsü altında,** yabancı emeğin **bedelsiz** mülk edinilmesine dayanan bir üretimin yüzeyinde cereyan eden ve onun salt yüzey tabakasından ibaret olan bir süreçtir. **Sermaye,** bu mübadele sisteminin dayandığı temeldir: bu temelden soyutlanarak, yüzeyde göründüğü gibi, **bağımsız** bir sistem olarak ele alınan mübadele sistemi, bir **yanılsamadan** başka bir şey olamaz; fakat **zorunlu bir yanılsama.** Görüldüğünde, artık mübadele değerleri sisteminin —emekle ölçülen eşdeğerler mübadelesinin— karşıtına dönmesinde, ya da daha doğrusu maskesini düşürüp, **yabancı emeğin bedelsiz mülk edinilmesini,** emekle mülkiyetin birbirinden mutlak kopuşunu göstermesinde

de şaşılacak bir yön kalmamaktadır. Çünkü mübadele değerinin ve mübadele değeri üreten üretimin egemenliğinin **önvarsayımı**, yabancı emek kapasitesinin mübadele değeri haline gelmesinden, dolayısıyla canlı emek kapasitesinin kendi nesnel koşullarından ayrılmasından; kendi nesnel varlığıyla yabancı mülkiyet olarak ilişkiye girmesinden; kısacası, **sermaye** ilişkisine girmesinden başka bir şey değildir. Emeğin zincirlerinden kurtulduğu bir altın çağ, ancak feodal düzenin çökmekte olduğu, ama iç mücadelelerinin hâlâ sürdüğü dönemlerde sözkonusudur; örneğin, 14. yüzyılda ve 15. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'deki gibi. Emeğin, kendi nesnel koşullarıyla yeniden kendi mülkü olarak ilişkiye girebilmesi ise, nesnelleşmiş emeğin emek kapasitesiyle mübadelesini ve dolayısıyla canlı emeğin bedelsiz mülk edinilmesini varsayan özel mübadele sisteminin yerine bir başka sistem konulmadıkça mümkün olamaz.

Paranın nasıl sermayeye dönüştüğü, tarihte çoğu zaman gayet basit ve elle tutulur biçimlerde gözlemlenebilir — sözgelimi tüccarın, iplikçiliği ve dokumacılığı o zamana kadar kırsal bir yan uğraş olarak yapan iplikçi ve dokumacıları kendi hesabına çalışmaya ikna edip, yan uğraşlarını baş uğraş haline getirmesi ve böylece ücretli işçiler haline gelen bu kişiler üzerinde kendi egemenliğini garantilemesi örneğinde. Bundan bir sonraki adım, onları evlerinden çıkarıp bir işevinin çatısı altında bir araya getirmektir. Bu basit süreçte, tüccarın hammadde, iş aracı, ya da ihtiyaç maddelerini bulup, iplikçi ve dokumacılara sunmak gibi bir şey yapmadığı açıktır. Bütün yaptığı, onları derece derece, satışa, **alıcıya, tüccara** bağımlı olacakları ve sonuçta sadece **onun hesabına** ve **onun sayesinde** üretim yapabilecekleri tek bir tür

emekle sınırlandırmaktan ibarettir. İlk başta emek, sadece emek ürününün satılması biçiminde mübadele edilmiştir; ama işçiler bir kez bu mübadele değerinin üretimiyle sınırlandırılıp, yaşayabilmek için doğrudan **mübadele değerleri** üretmek ve emeklerinin bütününü para karşılığında satmak zorunda bırakıldıklarında, artık tüccarın egemenliği altındadırlar ve ona ürün **sattıkları** hâyâli de eninde sonunda kaybolmak zorundadır. Tüccar önce emeklerini satın alır, sonra ürün ve nihayet çok geçmeden iş araçları üzerindeki mülkiyetlerine son verir; ya da kendi üretim masraflarını azaltmak için araçların **görünürdeki mülkiyetini** onlara bırakabilir.

Sermayenin ilk aşamasında seyrek ve **yerel olarak**, eski üretim tarzlarının **yanısıra** ortaya çıktığı, ama bütünde onları azar azar parçalamaya başladığı ilk tarihî biçimlerden biri de manüfaktür'dür (henüz fabrika değil): manüfaktür, dış pazarlara, ihracata yönelik kitlesel üretimin yapıldığı yerlerde ortaya çıkar —dolayısıyla **büyük çaplı kara ve deniz ticareti temeli üzerinde** ve İtalyan kentleri, İstanbul, Felemenk ve Hollanda kentleri, Barselona gibi bazı İspanyol kentleri vb. gibi, bu tür ticaretin büyük merkezlerinde. Manüfaktür başlangıçta kent **zanaati** tabir edilen işleri değil, **kırsal yan uğraş** niteliğindeki zanaatleri; özellikle en az lonca ustalığı ve teknik eğitim gerektiren emek türleri olan iplikçilik ve dokumacılığı ele geçirir. Bir **dış** pazar temelinin bulunduğu ve üretimin —doğrudan doğruya gemi taşımacılığına bağlı manüfaktürler, gemi yapımı vb. gibi— adeta **doğası gereği** mübadele değerlerine yönelik olduğu bu büyük ticaret merkezleri bir yana bırakılırsa, manüfaktür ilk yurdunu kentlerde değil, kırlarda, loncasız köylerde vb. bulur. Kent zanaatlerinin fabrikalaşmaya uy-

gun hale gelebilmeleri için üretimde büyük bir gelişmenin olması gerekirken, kırsal yan uğraşlar manüfaktür için gerekli yaygın temeli sağlarlar; örneğin, cam ve madeni eşya imalathaneleri, hızar atölyeleri gibi, daha ilk aşamada önemli bir emek-gücü yoğunlaşmasını gerektiren, doğa güçlerini daha büyük ölçüde işe koşan, yığınsal üretimi ve ayrıca çok sayıda iş aracının yoğunlaşmasını vb. gerektiren üretim dalları böyle. Keza kağıt fabrikaları vb.. Öbür tarafta, toprak kiracılığının yaygınlaşması ve tarımsal
79 nüfusun özgür gündelikçilere dönüşmesi. Her ne kadar kırsal kesim bu dönüşümün nihaî sonuçlarına ve saf biçimine en son ulaştığı kesimse de, dönüşümün ilk başlangıçlarının da orada ortaya çıktığını unutmamak gerekir. Bütünüyle kentsel zanaatlerin ötesine hiçbir zaman geçemeyen antikite, büyük sanayie de bu yüzden hiçbir zaman ulaşamazdı. Büyük *sanayiin ilk koşulu, kırsal bölgenin baştanbaşa bütün* genişliğiyle kullanım değerleri üretiminden mübadele değerleri üretimine çekilebilmesidir. Cam fabrikaları, kağıt imalathaneleri, demirhaneler vb. lonca yöntemleriyle işletilemez. Bunlar kitlesel üretimi, genel bir pazarda satışı, girişimci hesabına belli bir **parasal servetin** varlığını gerektirir (yoksa emeğin öznel yahut nesnel koşulları yaratmasını değil); oysa antik mülkiyet ve üretim ilişkileri çerçevesinde, bu koşulların bir araya getirilmesi imkân dışıdır.

[79] Marx, feodal dönemin sonunda sanayi sermayesinin gelişimini öncelikle **kırsal** ilişkilerin, geniş bir işgücü kitlesinin sermaye tarafından istihdam edilmesini mümkün kılacak şekilde parçalanmasına bağlıyor; ve antik çağın son dönemlerinde gelişen parasal ilişkilerin sermayeye yolaçmamasını, kırsal alanda böyle bir parçalanmayı önleyecek şekilde, tüm servetin ve imalât emeğinin **kentte** yoğunlaşmış olmasıyla açıklıyor.

Manüfaktürün yaygınlaşması ile birlikte serflik ilişkilerinin çözülmesi, zamanla bütün emek dallarının sermayeye bağlanması sonucunu doğurur.

Kentlerin de, loncasız gündelikçiler, ayak işleri erbabı vb. gibi, asıl ücretli emeğin oluşmasına yönelik bir ögeye sahip oldukları bir gerçektir.

Eğer paranın sermayeye dönüşmesi, görmüş olduğumuz gibi, emeğin nesnel koşullarının emekçiden kopup ayrılmasına ve ondan bağımsızlaşmasına yol açan tarihî bir süreci önvarsayıyorsa, öte yandan, bir kez oluşmuş olan bu sermayenin ve sermaye sürecinin etkisi de, üretimin tümünü kendisine tabi kılmak ve her yerde emekle mülkiyet arasındaki, emekle emeğin nesnel koşulları arasındaki kopuşu sonuna kadar geliştirmek ve keskinleştirmektir. Da-
80 ha ilerki analizler, sermayenin zanaatçı emeğini, toprak sahibinin şahsen çalıştığı tipte küçük toprak mülkiyetini vb. ve bizzat sermayenin, emekle karşıtlık halinde **olmadığı** biçimlerini —**küçük sermayeyi** ve eski üretim tarzları (ya da bunların sermaye temeli üzerinde yenilenen biçimleri) ile, sermayenin klasik, tutarlı üretim tarzı arasındaki ara ya da melez türleri— nasıl yokettiğini gösterecektir.

Sermayenin oluşum sürecinde önvarsayılan tek birikim, **parasal servetin** birikimidir ve sadece dolaşımdan gelip, sadece dolaşıma ait olan bu parasal servet, kendi başına ele alındığında, kesinlikle üretken değildir. [Bir kez oluşan] sermaye ise, bütün kırsal yan uğraşları yokedip, dolayısıyla herkesin ipliğini, dokumasını, giyimini kendisi üretmeye başla-

80) Marx herhalde «Rekabet ve Sermayelerin yoğunlaşması» ile ilgili analizleri kastediyor. **Grundrisse**'de olsun, **Kapital**'de olsun, bu konuyu işlemeye fırsat bulamayacaktır.

yarak, kısacası eskiden dolaysız kullanım değerleri olarak üretilen metaları mübadele değerleri biçimine çevirerek, hızla kendisine bir iç pazar oluşturur. Bu süreç, işçinin toprağından, tarlasından ve üretim koşulları üstündeki mülkiyetinden (serf mülkiyeti biçiminde de olsa) kopuşunun doğal bir sonucudur.

Kentsel zanaatlarda, üretim esas itibarile mübadeleye ve mübadele değerleri üretimine dayansa bile, dolaysız amaç, baş amaç, **varlığını zanaatkâr olarak, zanaat ustası olarak sürdürmektir**, dolayısıyla kullanım değeridir; **zenginleşmek**, ya da **başlı başına bir amaç olarak mübadele değeri** elde etmek, değil. Dolayısıyla üretim daima **önvarsayılmış** bir tüketime, arz daima talebe bağımlıdır ve genişlemesi yavaş olur.

Kapitalistlerin ve ücretli işçilerin üretilmesi, demek ki, sermayenin değerlenme sürecinin başlıca ürünüdür. Sadece üretilmiş nesneleri gözönüne alan alelâde iktisat, bu gerçeği tamamen unutur. Nesnelleşmiş emek bu süreçte aynı zamanda işçinin **nesnelliksizliği** olarak, işçinin karşısında duran (karşıtı olan) bir öznenin nesnel varlığı olarak, yabancı bir
81 iradenin **mülkü** olarak vazedildiğine göre, sermaye aynı zamanda zorunlu olarak bir **kapitalisttir** ve bazı sosyalistlerin, sermaye gerekli ama kapitalist lazım değil biçimindeki düşünceleri kesinlikle yanlıştır. Emeğin (bizzat emeğin kendi ürünü olan) nesnel koşullarının, emekten bağımsız bir **Kişilik** kazanacakları, ya da bir başka deyimle, işçiye yabancı bir Kişinin mülkiyeti olarak vazedilecekleri, sermayenin kavramının

[81] Ücretli emeğin özü, ürünün **yabancı bir mülk** olarak üretilmesidir; oysa bu mülkiyet kavramı, medenî hukukta tanımlanan biçimiyle, mülk sahibi olabilecek bir Kişi'yi (kapitalisti) de içerir. Bk. s. 389, not 41.

bir gereğidir. Sermaye kavramı sermayeciyi de içerir. Maamafih bu hata, sözgelimi klasik antikitede **sermayeden**, Romalı, Yunan kapitalistlerden sözeden dil ustalarınınki yanında hiç kalır. Bu, Roma ve Yunan'da emeğin **özgür** olduğunu söylemenin bir başka yoludur, ki bu baylar herhalde böyle bir iddiada bulunmak niyetinde olamazlar. Eğer bugün Amerika'daki plantasyon sahipleri, sadece bizim adlandırmamızla değil, **gerçekte** de kapitalist iseler, bu onların özgür emeğe dayalı bir dünya piyasasının ortasında bir anormallik olarak bulunmalarındandır. Yok eğer sermaye (kapital) sözcüğü üzerinde durulacaksa —ki antikitede bu sözcüğe rastlanmaz*—, o zaman da Orta Asya steplerinde hâlâ sürülerini dolaştıran göçebe kavimlerin en büyük kapitalistler olmaları gerekir; çünkü kapital, özgün anlamıyla, davar demek-
82 tir. Bu yüzden, Güney Fransa'da sık sık yapılan mé-

* *Gerçi Yunanlılarda, principalis summa recreditae anlamında, arkheia'ya rastlanır.* [*Marx'ın notu*]

n **Kapital**, Latince kökenli bir kelime olup, kök anlamıyla «baş» ya da «başlık» demektir (dolayısıyla: «baş para» ya da «ana para»). Marx, sözcüğün eski çağlarda sadece (küçük ya da büyük) **baş hayvan** anlamına geldiğini hatırlatıyor.

Principalis summa recreditae (Lat.): borç verilen ana para (yani faiz vb. eklentiler hariç).

Arkheia: «kapital»in Yunancası.

Metairie (Fr.): yarıcılık, toprak kirası.

Bail de bestes à cheptel (Fr.): (cheptel = capital) davar karşılığı kira.

Capitales homines: «kapital adamları» ya da kapitalistler (kötü Latince).

Qui debent censum de capite (Lat.): Kelle vergisi ödeyen kişiler (Ortaçağda, mülk vergisine —aşar vb.— tabi olmayıp, haraç vb. «baş vergisi» ödeyen kimse).

tairie sözleşmelerine, sermaye yokluğundan, salt bir istisna olarak hâlâ **bail de bestes à cheptel** denir. Bozuk latinceye düşmeyi göze alırsak, bizim kapitalistlerin, ya da capitales homines'in de, «qui debent **censum de capite**» olmaları gerekirdi.

Sermaye kavramını tanımlarken, para kavramında bulunmayan bir takım zorluklarla karşılaşılır; sermaye, zorunlu olarak **kapitalisti** getirir; öte yandan, aynı zamanda sermayenin, kapitalistten ayrı olan ögesi, ya da genelde üretim de yine **sermayedir**. Sermayenin, sermaye kavramıyla ilgisi yokmuş gibi görünen birçok şeyi daha içerdiğini de ileride göreceğiz. Sözgelimi, sermaye ödünç verilir. Biriktirilir vb.. Bütün bu bağlamlarda sermaye salt bir şey, bir nesne imiş ve maddî varlığıyla tamamen çakışıyormuş gibi gözükmektedir. Bu ve bunun gibi başka analizin, gelişimin daha sonraki aşamalarında açıklığa kavuşturulacağı açıktır. (Sırası gelmişken bir şaka olarak şunu da not edelim: Bütün mecazî deyimlerde çok
83 mistik anlamlar bulan dostumuz Adam Müller, günlük hayatta **ölü** sermayeden ayrı olarak bir de **canlı sermayenin** bulunduğunu işitip, buna birtakım tasav-
84 vufî açıklamalar uyduruyor. Kral Aethelstan ona bu konuda bir ders verebilirdi: Reddam de meo proprio decimas Deo tam in **Vivente Capitale** (canlı davar), quam in **mortis fructuis terrae** (toprağın ölü meyva-

[83] Adam Müller (1779-1829): 19. yüzyıl başındaki Romantizm ve Ortaçağa dönüş akımının öncülerinden, Avusturyalı gerici yazar ve idareci. Bk. **Die Elemente der Staatskunst,** Erster Theil, Berlin 1809, s. 226-241. (MELİ)

[84] Aethelstan: 10. yüzyılda hüküm sürmüş Anglosakson kıralı. «Gerek canlı kapital (davar), gerekse toprağın ölü meyvaları biçimindeki mülkümün onda birini Tanrı'ya vereceğim». (Aethelstan kanunnamesinden, kilise vergileri ile ilgili bir madde.)

ları).) Para hep aynı biçim içersinde, hep aynı maddî içeriği korur ve bu yüzden salt bir nesne olarak anlaşılması daha kolaydır. Oysa hep aynı kalan bir meta, para vb. bazen sermayeyi, bazen geliri vb. temsil edebilir. Bundan dolayı paranın elle tutulur, gözle görülür bir şey olmadığını, aynı şeyin kâh sermaye niteliğine, kâh başka ve karşıt bir niteliğe bürünebileceğini, buna göre sermaye **olabileceği** yahut **olmayabileceğini** iktisatçılar bile anlamışlardır. Öyleyse, **sermaye bir ilişkidir ve ancak bir üretim ilişkisi olabilir.**

85 Sermayenin gerçek niteliğinin ancak **ikinci devrenin sonunda** ortaya çıktığını görmüş bulunuyoruz. Şimdi ele almamız gereken, **sermayenin** devresi, ya da **sermaye dolaşımıdır.** İlk aşamada üretim dolaşımın, dolaşım da üretimin dışında duran, birbirinden bağımsız şeyler olarak görüldü. Sermaye devresi —sermayenin dolaşımı olarak ele alınan dolaşım— her iki ögeyi de kucaklar. Üretim burada dolaşımın, dolaşım da üretimin başlangıç ve sonuç noktası olarak görülür. Dolaşımın özerkliği şimdi artık, tıpkı üretimin soyutlanmışlığı gibi, salt bir yanılsamaya indirgenmiştir.

Emeğin emekle mübadelesi, emekçinin mülksüzlüğüne dayanır.

[[Yukarki konuya ilişkin son bir husus daha: Eşdeğerler mübadelesi, görünürde, bireyin kendi emeğinin ürünü üzerindeki mülkiyetine dayanır ve dolayısıyla, yine görünürde, **nesnelerin emek yoluyla temellükü,** yani fiilî ekonomik «kendine maletme» süreci ile, **nesnelleşmiş emek üzerindeki mülkiyetin** öz-

[85] Bu paragraf, Başlık 13.ün girişi niteliğindedir.

deşliğini varsayar; ilkinde fiilî bir süreç şeklinde gözüken şey, ikincisinde hukukî bir ilişki şeklinde ortaya çıkar —yani üretimin genel bir koşulu olarak
86 tanınır ve yasal olarak tasdik edilir, kamusal iradenin bir ifadesi olarak vazedilir. Bu görünüm, zorunlu bir diyalektikle tersine dönmüş, emek ile mülkiyetin mutlak kopuşuna ve yabancı emeğin bedelsiz, eşdeğersiz temellüküne dönüşmüştür. Yüzeyinde bu özgür ve eşit eşdeğerler mübadelesine dayanan mübadele değerleri üretimi, temelde, mübadele değeri olarak **nesnelleşmiş emeğin**, kullanım değeri olarak **canlı emekle** mübadelesine, ya da bir başka deyimle emeğin kendi nesnel koşullarını —ve dolayısıyla, bizzat kendi ürettiği nesnel âlemi— yabancı mülkiyet olarak görmesine, emeğin yabancılaşmasına dayanır. Öte yandan mübadele değerinin önkoşulu, değerin emek süresiyle, dolayısıyla canlı emekle ölçülmesidir (canlı emeğin değeriyle değil). Tüm üretim dönemlerinde üretimin ve dolayısıyla toplumun **çıplak emeğin emekle mübadelesine** dayandığını sanmak, **ham hayaldir.** Emeğin kendi üretim koşullarını kendi mülkü olarak gördüğü biçimlerde, emekçinin yeniden-üretimi **salt emekle** olamaz, çünkü mülkiyeti emeğinin sonucu değil, önvarsayımıdır. Toprak mülkiyetinde durum apaçıktır; lonca düzeninde de, emeğin ürettiği özgül mülkiyet türünün salt emekten ya da emeğin mübadelesinden değil, emekçiyle belli bir cemaat ve verili bir takım koşullar arasındaki nesnel bir bağlantıdan kaynaklandığı açık olmalı. Bu cemaat ve bu koşullar da aslında bir emeğin ürünüdürler; cemaatin evrensel-tarihî emeğiyle, ne bireylerin emeğinden, ne de o emeklerin mübadelesinden doğmayan tarihî gelişimiy-

[86] Genel: toplumsal ya da kamusal anlamında.

le üretilmişlerdir. Dolayısıyla bunda da gerçekleşmenin koşulu çıplak emek değildir. Çıplak emeğin —gerek doğrudan doğruya canlı biçimde, gerekse ürün biçiminde— emekle mübadele edildiği durum, emeğin kendi nesnel koşullarıyla ilk baştaki «etle-tırnak olma» halinden kopmasını, dolayısıyla bir tarafta kendisinin çıplak emeğe, öbür tarafta kendi ürünü olan nesnelleşmiş emeğin, kendisinden tamamen bağımsız bir varlığa dönüşmesini varsayar. **Görünürde emekçinin mülkiyetinin koşulu olan emeğin emekle mübadelesi, temelinde emekçinin mülksüzlüğüne dayanır.**]]

(Emeğin, üretici faaliyetin, kendi koşullarına ve ürünlerine karşı, sermaye-ücretli emek ilişkisinde gördüğümüz bu **en aşırı yabancılaşma biçiminin** zorunlu bir geçiş aşaması olduğunu; dolayısıyla kendi içinde, henüz tersine dönmüş, kafası-üstü duran bir biçimde de olsa, **üretimi sınırlayan tüm önvarsayımların** aşılması potansiyelini gizlediğini; bunun yerine üretimin koşulsuzluğunun önvarsayımlarını ve bireyin üretici güçlerinin mutlak ve evrensel boyutlarda gelişiminin tüm koşullarını yarattığını ve ürettiğini daha ilerde göreceğiz.)

Başlık 13. [Sermaye Dolaşımı]

ÖZET

Başlık 12 ile, sermaye kavramının en soyut düzeydeki analizi tamamlanmıştır. Buraya kadar, paranın kendini yeniden-üretmek amacıyla piyasaya çıkıp üretim koşullarını satın alışı (P-M); üretim sürecinde artık-değer üretişi (M-M'); ürettiği değeri piyasada realize edişi (M'-P') anlatıldı ve bu süreçte sermayenin bir bütün olarak kendini yeniden-ürettiği görüldü. Bu varılan noktada, sermaye artık bütünsel bir süreç, ya da bir *dolaşım süreci* olarak ele alınabilir ve daha somut bir perspektiften incelenebilir.

Buna karşılık metin de, Başlık 12'nin bitimiyle, artık tam anlamıyla bir not defterine dönüşecektir. Başlık 13 diye ayırdığımız 30 sayfalık bölümde Marx önce birkaç paragrafla dolaşım süreci konusuna girmekte, sonra konudan ayrılıp, daha önce değinilmiş ya da ilerde değinilmesi gereken konularla ilgili uzunca bir dizi gözlemde bulunmakta, sonra yeniden dolaşım sürecine dönmeyi önerip, yeniden konudan sapmakta ve sonuçta dolaşım süreci konusunda, birbirinden oldukça bağımsız birkaç genel not dışında çok şey söylememektedir. Nitekim bundan sonraki 65 sayfada (Başlık 14) sermayenin dolaşımı konusu bırakılarak, bir dizi iktisatçının özellikle artık-değer konusundaki tezlerinin eleştirisine geçilecek ve sermayenin dolaşımına ciddî olarak ancak Başlık 15'te yer verilecektir.

Sermayenin dolaşımı konusunda şu hususlara dikkat etmek gerekir.

— Sermaye, P-M, M-M', M'-P' aşamalarından oluşan bir kapalı devredir. Ancak bu aşamaların *hepsinden* geçtikten sonra, bunların hepsini içeren bütünsel süreç olarak, fiilen sermaye işlevini kazanır. Buraya kadarki analizden çıkan sonuç budur.

— Sermaye bir kendi kendini yeniden-üretim, ya da artıkdeğer üretme sürecidir. Ancak, sermaye kavramını tanımlayan bu işlevler salt değerin üretildiği *fiilî üretim aşamasında* değil, fiilî üretimin sadece bir parçası olduğu *bütünsel dolaşım sürecinde* gerçekleşirler. Yeni değerin üretimi için fiilî üretim süreci ne kadar elzemse, sermayenin üretim dışı yattığı öteki aşamalar da o derece elzemdir.

«Para dolaşımı, sonsuz sayıda noktadan yola çıkıyor ve sonsuz sayıda noktaya dönüyordu Çıkış noktasıyla varış noktasının aynı olması, hiçbir şekilde şart değildi. Sermaye dolaşımında çıkış noktasının varış noktası, varış noktasının da çıkış noktası olacağı varsayılmıştır. Kapitalistin kendisi hem çıkış, hem de varış noktasıdır. Kapitalist parayı üretimin koşullarıyla mübadele eder, üretimi yapar, ürünü değerlendirir, yani paraya çevirir, sonra da sürece yeniden başlar. Para dolaşımı, kendi başına ele aldığında, sonuçta paranın ölü bir nesneye dönüşmesiyle sona erer, yakıtını tüketir. Sermaye dolaşımı ise sürekli olarak kendi kendini yeniden canlandırır, ögelerine bölünür ve bir devridaim sürecidir. Para dolaşımında fiyat koyma işlemi bütünüyle biçimsel bir işlemdir, çünkü *değer*, para dolaşımından bağımsız olarak önvarsayılmıştır. Sermayenin dolaşımı ise salt biçimsel değil, gerçek bir anlamda *fiyat üretir*, çünkü bizzat değeri üretir Sermayenin dolaşımında değer önvarsayılmış olsa bile, ancak bir başka sermaye tarafından *üretilmiş değer* olarak önvarsayılabilir. Para dolaşımının rotasının genişliği önceden saptanmıştır ve dolaşımın hızını artıran ya da azaltan etkenler dışsal verilerdir. Sermaye ise dolaşım sürecinde hem kendini, hem dolaşım rotasını genişletir ve dolaşımın sürati ya da yavaşlığı, bizzat o dolaşımın içsel bir ögesidir. Sermaye, dolaşım sürecinde nicelikçe değişir ve dolayısıyla dolaşımın tüm ögeleri aynı zamanda bizzat kendi üretiminin —gerek yeniden-üretiminin, gerekse yeni-üretiminin— ögeleridir. (*A.* s. 415)

«Sermayenin dolaşımı, onun oluşum süreci, büyümesi, yaşam sürecidir. Mutlaka bir şeyi kan dolaşımına benzetmek gerekliyse, bu paranın salt biçimsel dolaşımı değil, sermayenin içerikli dolaşımı olurdu.» (A. s. 416.)

Sermayenin dolaşımı bir bütün olarak ele alındığında, bunun dört ögesinin bulunduğu, ya da üretim süreci ve dolaşım süreci şeklinde iki büyük öge ile, bunların her birinin bölündüğü ikişer ögeden oluştuğu görülür. Çıkış noktası olarak dolaşımı ya da üretimi almak mümkündür. Şu kadarı zaten görüldü: Sermaye ancak üretim sayesinde sermaye olduğuna göre, bizzat dolaşımın kendisi üretimin bir parçasıdır; dolaşım üretim sürecinin bütünselliği olarak görülebileceğine göre, üretim de dolaşımın bir parçasından ibarettir. Ögeler şunlardır: I) Fiilî üretim süreci ve bunun süresi. II) Ürünün paraya çevrilmesi. Bu işlemin süresi. III) Paranın uygun oranlarda hammadde, iş aracı ve emeğe, kısacası üretici sermayenin ögelerine çevrilmesi. IV) Sermayenin bir parçasının canlı emek kapasitesiyle mübadelesi ayrı bir öge olarak ele alınabilir, hatta alınmak zorundadır, çünkü emek piyasası, ürün vb. piyasasından farklı yasalara tabidir. Emek piyasasında nüfus —mutlak değil, nispî nüfus— temel faktör. Daha önce belirttiğimiz gibi, birinci öge burada konumuz değildir, çünkü bu öge, genel anlamda değerlenme sürecinin koşullarından ibarettir. Üçüncü öge, ancak genel anlamda sermaye bitirilip, çoğul sermayeler sözkonusu edildiğinde incelenebilir Dördüncü öge, ücretler vb. ile ilgili bölümün konusuna girer.

Burada ele alacağımız sadece ikinci ögedir. (A. s. 419-420)

— Buraya kadar analiz, sermayenin ögelerini birbirinden ayrı, teker teker, yani soyut olarak incelemeye dayanıyordu. Dolayısıyla değer üretimi olayı sadece fiilî üretim sürecinde, emeğin bir eseri olarak ele alındı. Nitekim dar perspektifte bu doğruydu: sermayenin üretim dışı yattığı aşamalarda değer üretimi sözkonusu olamaz. Buna karşılık şimdi bu soyut bakış açısı aşılarak, emek süreci içinde üretilen bu değerin ancak bütünsel dolaşım süreci içinde anlam ve gerçeklik kazanacağı, ancak sermayenin genel yeniden-üretim sürecinin bir ögesi olarak varolabileceği ve bundan bağımsız olarak salt kendi başına düşünüldüğünde bir soyutlamadan ibaret olduğu görülecektir. Örneğin Başlık 9'da da görüldüğü gibi, üretilen ürün piyasada satılmadıkça hiç-

bir şey ifade etmez; bir kayıptır. Öte taraftan, sermayenin üretebileceği değer miktarı da salt harcattığı emeğe değil, dönüş hızına (bir yılda toplam sermayenin kaç kez yeniden-üretilebildiğine) ve üretim dışında ölü yatmak zorunda olduğu sürenin uzunluğuna da bağlıdır. Bir başka deyimle, değer üretimi sadece fiilî üretim sürecini değil, sermayenin ölü yatma dönemini (yukardaki II, III, IV. ögeleri) de içerir.

«Üretimin öteki koşullarının eşit olduğu varsayılırsa, sermayenin *kitlesinin* yerini dolaşım hızı alabilir. Ya da, aynı süre içersinde 4 kat büyük bir değer bir kez sermaye olarak realize edilirken 4 kat küçük biri 4 kez realize ediliyorsa, küçük sermayenin kazancı —artık-değer üretimi— *en az* büyüğününki kadar olacaktır. En az diyoruz. Daha da büyük olabilir, çünkü artık-değerin kendisi de yeniden artık-sermaye olarak kullanılabilir.» (*A.* s. 417-418.)

«*Değerin belirlenmesi sürecine* o halde, burada, emekle sermayenin direkt ilişkisinden doğmayan bir öge katılmaktadır. Aynı sermayenin belli bir zaman süresi içinde üretim sürecini (yeni değer üretimini) tekrarlayabilme oranı, açıkça, doğrudan doğruya üretim süreci tarafından vazedilen bir koşul değildir. Dolayısıyla, dolaşım *değerin belirlenmesi sürecinin* bir ögesini oluşturmadığı halde (değer belirlemesi tek başına emeğin işidir), dolaşımın hızı üretim sürecinin tekrarlanma ve değerlerin yaratılma hızını belirlemek ve dolayısıyla *değeri* değilse bile, belli bir ölçüde değerin kitlesini belirlemek durumundadır. Yani üretim sürecinde üretilen değer ve artık-değerler, çarpı, belli bir zaman süresinde üretim sürecinin kaç kez tekrarlanabileceği.» (*A.* s. 436-437)

«Dolaşım süresi ile üretim süreci arasındaki ilişki gösteriyor ki, üretilen değer miktarını, ya da sermayenin belli bir zaman döneminde kazandığı toplam değeri belirleyen, sadece sermayenin üretim sürecinde yarattığı yeni değer ya da üretim sürecinde realize edilen artık-süre değil, bu artık-süre (artık-değer) çarpı sermayenin üretim sürecinin belli bir zaman süresi içinde kaç kez tekrarlanabileceğini ifade eden rakamdır.» (*A.* s. 442.)

— Soyut perspektifte artık-değer üretimi sadece fiilî üretim sürecinde görüldüğü için, sermayenin sermaye olarak varlığı da

bu süreçle sınırlıydı. Piyasa, sermayenin zorunlu bir tamamlayıcısı, fakat antiteziydi: fabrika dışında sermaye, *sermaye olarak değil*, âdi bir meta ya da para olarak işlem görüyordu. Oysa şimdi, dar anlamda dolaşımın, yani piyasanın da sermayenin üretim sürecinin, yani *sermaye kavramının* bir ögesi olarak görülmesi gerekmektedir. Buna, a) ürünün satış piyasası, b) hammadde, üretim araçları ve işçi için zorunlu ihtiyaç maddeleri piyasası, c) emek piyasası dahildir.

«Sermayenin, para biçiminden üretim koşulları biçimine dönüşebilme hızı, (...) bir yandan kendisine hammadde ve araç sağlayan öteki sermayelerin üretim hızına ve sürekliliğine, bir yandan da yeterli sayıda işçinin bulunmasına bağlı olup, bu sonuncusu açısından, nispî bir artık-nüfus sermaye için en iyi durumdur. A sermayesinin üretim sürecinden bütünüyle bağımsız olarak, B üretim sürecinin hızı ve sürekliliği, A sermayesinin para biçiminden tekrar sınaî sermaye biçimine dönüşmesini koşullayan bir ögedir. B sermayesinin *üretim sürecinin* uzunluğu, A sermayesinin *dolaşım sürecinin hızını* belirleyen bir ögedir. Birinin üretim evresinin uzunluğu, öbürünün dolaşım evresinin hızını belirler. İkisinin *aynı anda* sürmesi, A'nın dolaşımının kösteklenmemesinin (...) önkoşuludur. Örneğin. 18. yüzyılın son otuz yılında iplik eğiren el tezgâhlarının, dokuma için gereken hammaddeyi yeterli miktarda sağlama kapasiteleri yoktu; ya da bir başka deyimle, iplik tezgâhları keten ve pamuğu üretim sürecinden —ipliğe çevrilme sürecinden— gereken eşgüdümlü hızla geçiremiyorlardı. Sonuç, aynı emek süresi içinde çok daha fazla ürün çıkaran, bir başka deyimle aynı ürün için daha az emek gerektiren, iplik eğirme sürecinde daha az vakit harcanmasını sağlayan iplik makinasının keşfi oldu. Sermaye genel bir kavram olarak ele alındığında içerdiği görülen tüm ögeler, sermaye çoğul sermayeler olarak gerçek bir varlığa kavuştuğunda, bağımsız gerçeklikler haline gelirler. Rekabet içinde ve sayesinde bu biçimi alan iç organik örgütlenme, ancak o zaman tüm boyutlarıyla gelişip serpilebilir.» (*A.* s. 418-419.)

— Sermaye, mümkün olan tüm yöntemlerle, fiilî üretimin dışında ölü yatma süresini kısaltmaya çalışacaktır. Bu, üretim olayına dışsal, yardımcı, tamamlayıcı bir faaliyet değil, bizzat sermayenin bütünsel yeniden-üretiminin bir ögesi, yani bir *üretim*

sürecidir. a) Yolların, iletişim araçlarının geliştirilmesi, b) kredi sisteminin geliştirilmesi, c) reklam, pazarlama vb. imkânlarının geliştirilmesi, *sermayenin üretici faaliyetleri* arasında değerlendirilmelidir.

«Söylenenlerden çıkan sonuç, sermayenin varlığının, dolaşım sürecinden ayrı düşünülemeyeceğidir. Meta paraya çevrilmedikçe, üretim süreci yeniden başlayamaz. Sürecin *kesintisizliği,* değerin bir biçimden öbürüne, ya da sürecin bir evresinden öbürüne engellenmeden akışı, daha önceki tüm üretim biçimlerinden çok farklı bir düzeyde, sermayeye dayalı üretimin temel koşuludur. Buna karşılık, bir yandan sürecin kesintisiz sürmesi bir zorunluk olarak varsayılırken bir yandan da sürecin evreleri zaman ve mekân içinde birbirinden kopuk ayrı ve bağımsız süreçler olarak gözükmektedir. Dolayısıyla sermayeye dayalı üretim için, üretimin zorunlu koşulunun gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, yani kendi bütünsel sürecini oluşturan farklı süreçlerinin birbirini kesintisiz olarak izleyip izlemeyeceği, bir raslantı sorunudur. *Kredi,* bu raslansallığın bizzat sermaye tarafından altedilişidir. (Kredi olgusunun başka yönleri de vardır; ama bu yönü doğrudan doğruya üretim sürecinin karakterinden ileri gelir ve dolayısıyla gerekliliğinin temelidir.) Dolayısıyla, daha önceki hiçbir üretim tarzında, gelişkin biçimiyle *krediye* raslanmaz. Eski dönemlerde de borç alınır ve verilir, ve hatta tefecilik, sermayenin tufan-öncesi biçimlerinin en eskisidir. Ama salt çalışma fiilî *sınaî emeği* ve *özgür ücretli emeği* ne kadar oluşturuyorsa, borç alıp verme de *krediyi* o kadar oluşturur. Gelişmiş, sistematik bir üretim ilişkisi olarak kredi, *tarihî* olarak da ancak sermayeye ve ücretli emeğe dayalı dolaşımda ortaya çıkar. *Burjuvalaşmış, sermayeye adapte olmuş* biçiminde bir kredi biçimi haline gelen *tefecilik,* burjuva-öncesi biçiminde, daha çok *kredinin yokluğunun ifadesidir.*» (*A.* s. 433-434.)

«Sermayenin *dolaşım süresinin* (...) kısaltılması (ürünün piyasaya getirilmesi için zorunlu olan iletişim ve ulaşım araçlarının geliştirilmesi bir yana), kısmen kesintisiz ve dolayısıyla durmaksızın genişleyen bir piyasanın *yaratılması,* kısmen de dolaşım süresini *sunî olarak* kısaltan *ekonomik* ilişkilerin, sermaye biçimlerinin geliştirilmesi. (Tüm *kredi biçimleri.*)» (*A.* s. 440.)

«Canlı emeğin *değeri yaratması* gibi, sermayenin dola-

şının da *değeri realize eder*. Dolaşım süresi sadece bu realizasyonun ve dolayısıyla değer yaratımının ayakbağıdır; ayakbağı, genelde üretimden değil, sermayenin özgül üretim biçiminden ileri gelir ve bunun aşılması —ya da bununla mücadele— de, bu nedenle, sermayenin özgül ekonomik gelişim sürecinin bir ögesi, ve sermayenin kredi vb. biçimlerinde gelişmesinin motoru olmak zorundadır.» (*A.* s. 441.)

Bu arada, yol inşaatı ile ilgili bir tartışmanın ortasında, Marx, konudan saparak, zorunlu emek kavramı ile ilgili şu notu düşmektedir:

... Bu zorunluk, değişen bir zorunluktur, çünkü ihtiyaçlar da tıpkı ürünler ve çeşitli emek yetenekleri gibi, üretilirler. Bizzat bu ihtiyaçların ve zorunlu emeklerin artması ve eksilmesi sözkonusudur. Tarihî sürecin ürünü olan ihtiyaçlar (bizzat üretim tarafından yaratılmış ihtiyaçlar, toplumsal ihtiyaçlar, toplumsal üretimin ve toplumsal ilişkilerin eseri olan ihtiyaçlar) giderek *zorunlu* ihtiyaçlar olarak kabul edildiği oranda, gerçek zenginlik artar. Zenginlik, *içeriği* itibariyle, ihtiyaçların çokyönlülüğünden ibarettir. Yün eğirmeyi, dokumayı vb. ailenin yan uğraşları olarak yapan self-sustaining tarımın *yanında*, zanaat *zorunlu* bir emek değildir. Buna karşılık eğer bilimsel çabalara dayanıyorsa —makinalara, mübadele yoluyla elde edilen kimyasal gübrelere, uzak ülkelerden gelen tohumlara vb. gerek gösteriyorsa ve dolayısıyla kırsal ataerkil zanaatler ortadan kaybolmuşsa, makina fabrikaları, dış ticaret, zanaatler vb. artık tarım için birer *ihtiyaçtır*. Belki de tarıma gerekli guano, ancak ipekli ihracatıyla elde edilebilmektedir. Bu durumda artık ipekli imalâtı bir lüks değil, tarım için zorunlu bir sanayi dalıdır Tarımsal üretimin koşulları artık doğal bir biçimde tarımın içinde oluşmadığı, bağımsız bir sanayi halini aldığı için (ve bu dışsallıkla birlikte, bu sanayiin içinde yeraldığı karmaşık bağlantılar dizisi de tarımsal üretim koşulları çerçevesine dahil edilmiştir), bunun için eskiden lüks olan şimdi *zorunlu hale* gelmiş, «lüks ihtiyaçlar», örneğin en doğal kökenli ve en saf doğal zorunluktan doğan üretim dalı için bir zorunluk niteliğini kazanmışlardır. Tüm sanayi dallarının altından doğal tabanlarını çekmek ve tüm üretim koşullarını, o üretim dalının dışında, genel bir bağlantılar sistemine nakletmek —dolayısıyla, eskiden fazla ve gereksiz olanın zorunluya, tarihî

süreçte üretilmiş bir zorunluğa çevrilmesi— sermayenin dinamiğidir. Genel mübadele, dünya piyasası ve dolayısıyla bu piyasayı oluşturan faaliyetler, ilişkiler ve ihtiyaçlar bütünü, giderek tüm sanayi dallarının genel temeli haline gelir. *Lüks, doğal zorunluğun karşıtıdır*. Doğal ihtiyaçlar, doğal varlığına indirgenmiş bireyin ihtiyaçlarıdır. Sanayiin gelişmesi, gerek doğal zorunluğu, gerekse lüksü aşar, ortadan kaldırır —gerçi burjuva toplumu bunu ancak *çelişkili* bir biçimde yapar ve kendisi yeniden belirli bir toplumsal ölçülü zorunluk olarak vazederek [zorunlu — lüks antitezini yeniden-üretir]. *İhtiyaçlar sistemi* ve *emekler sistemi* ile ilgili bu konular nerede ele alınmalı? Zamanla görülür. (*A*. s. 425-427.)

— Sermayenin *üretiminin*, fiilî üretim dönemiyle ölü yattığı dönemin birliğinin eseri olduğu söylendi. Bundan şüphesiz sermayenin ölü yattığı dönemde de (yani emekten bağımsız olarak da) artık-değer ürettiği sonucu çıkmaz. Sermayenin üretimi, değer ürettiği dönemle üretmediği dönemin diyalektik birliği olarak, yani bir birlik, ama her halükârda *karşıtların* birliği olarak ele alınmalıdır. Bu noktanın önemi 15 ve 16'da görülecektir.

«Dolaşım süresi kendi başına alındığında sermayenin bir *üretici gücü* değildir; tersine, üretici gücün mübadele değeri olma niteliğinden doğan bir *ayakbağıdır*. Dolaşımın çeşitli evrelerinden sırayla geçiş burada *üretimin bir ayakbağı* olarak, bizzat sermayenin özgül karakterinin vazettiği bir ayakbağı olarak gözükmektedir. Dolaşım sürecini hızlandırmak ya da dolaşım süresini kısaltmakla yapılabilecek tek şey, sermayenin doğası gereği kendi önüne koyduğu bu ayakbağının [etkisini] azaltmaktır. Üretim sürecinin tekrarlanma hızını sınırlayan doğal ayakbağları —örneğin tarımda— üretim evresinin dönemsel uzunluğuna tekabül ederler. Sermayenin vazettiği özgül ayakbağı tohumlama ile hasat arasında geçen bekleme süresi değil hasat ile hasadın paraya çevrilmesi ve paranın yeniden sözgelimi emek satın alması arasındaki süredir. Dolaşımı hızlandırmakla, sermayenin bizzat kendi yeniden-üretimine getirdiği engelleri küçültmekten öte bir şeyler yapabileceklerini sanan dolaşım sihirbazları yanlış yoldadırlar. (Dolaşımda geçen bekleme süresini kısaltan kredi kurum ve yöntemleriyle, sadece bitmiş ürünün sermayeye dönüştürülmesinin üretimde doğur-

duğu gecikme ve kesintileri ortadan kaldırmayı değil, üretim sürecindeki sermayenin mübadeleye girdiği sermayeyi de gereksiz kılmayı hayal eden dolaşım sihirbazları şüphesiz daha da saçma yollardadır. Yapmak istedikleri, aynı zamanda hem mübadele değeri temelinde üretim yapmak, hem de bu *temeldeki üretimin zorunlu koşullarını sihirli formül*lerle ortadan kaybettirmektir.) Kredinin bu konuda —yani *salt* dolaşım açısından bakıldığında— en çok yapabileceği, *eğer* bu sürekliliğin öteki koşulları mevcutsa (mübadeleye girilecek sermaye *mevcutsa* vb.), üretim *sürecinin* sürekliliğini sağlamaktır.

Dolaşım sürecinde, sermayenin üretim yoluyla değerlenebilmesi ve emeği sömürebilmesi için önkoşulun, sermayenin paraya çevrilmesi olduğu vazedilmiştir; ya da, sermayenin sermayeyle mübadelesi, sermayenin emekle mübadelesinin sınırı ve ayakbağı olarak vazedilmiştir.

Sermaye, ancak sürekli olarak yeniden-üretime başlayabilmek üzere dolaşımın evrelerinden, birbirini izleyen dönüşüm aşamalarından geçtiği müddetçe sermaye olarak varlığını sürdürür; bu evreler, sermayenin değerlenme sürecinin evreleridir —ama aynı zamanda da, daha önce gördüğümüz gibi, sermayenin *değersizleştiği* evrelerdir Sermaye, bitmiş ürün biçiminde hareketsiz ve bağlı kaldığı müddetçe, sermaye olarak faaliyet gösteremez; *olumsuzlanmış* sermayedir. Değerlenme süreci bu süre boyunca kesintiye uğramış, süreç halindeki değer [olma niteliği] olumsuzlanmıştır. Bu olay sermaye için bir kayıp, nispî bir değer kaybı olarak gözükmek zorundadır, çünkü sermayenin değeri tastamam bu değerlenme sürecinden ibarettir. Bir başka deyimle, sermaye için bu kayıp, zamanın değerlendirilmeden geçip gitmesi, bu takılma olmasaydı canlı emekle mübadeleye girip *artık-emek süresi* elde edebileceği zamanın kaybedilmesi demektir.» (*A.* s. 443-444.)

Başlık 14. [Sermaye Teorilerine İlişkin Eleştiriler]

ÖZET

Başlık 14, yirmi kadar burjuva iktisatçısının sermaye kavramıyla ilgili tezleri üzerine bir dizi birbirinden bağımsız not, alıntı ve eleştiri taslağından ibarettir. Tartışılan iktisatçıların çoğu, bugün için hiçbir önemi kalmamış ve unutulmuş yazarlardır; eleştiriler, bütünlenmiş analiz ve yargılar olmaktan çok eleştiriye yönelik notlar niteliğindedir. Marx'ın teorisinin anlaşılması açısından yararlı sayılabilecek bazı noktaları olan Ricardo ile ilgili uzunca bölüm ise, Ricardo iktisadıyla yakın bir tanışıklık olmadıkça bir değerlendirmeye kaynaklık edemeyecek kadar kapalıdır.

Eleştirilerin üzerinde durduğu en önemli konu, iktisatçıların sermaye kavramının temeli olan artık-değer ve sömürü konularındaki kavrayışsızlıklarını ve bundan dolayı içine düştükleri çelişkileri göstermektir. Bunun yanısıra, başlık 15 ve 16'daki tartışmalara hazırlık niteliğinde birkaç alıntı ve değinme yapılmıştır. Burada, bu sonunculardan birkaç taneyle, Malthus'un nüfus teorisiyle ilgili ilginç bölümü alacağız.

— Bölümün başında, Başlık 13'teki tartışmanın devamı niteliğinde, Ramsay'in şu görüşlerine yer verilmiştir:

1 «'Dolaşan bir sermaye (approvisionnement), kendi üretimi için harcanmış olan emekten daha fazlasını işe koşacaktır. Aksi takdirde, sahibinin onu *sermaye olarak* kullanmakta *ne çıkarı* olurdu?' (s. 49) 'Her biri 100 adamın belli bir sürelik emeğinin ürünü olan eşit değerde iki ser-

[1] Approvisionnement: bk. s. 384 not 36.

maye alalım ve bunlardan birinin tamamen dolaştığını, öbürünün ise tamamen sabit olduğunu, sözgelimi yıllanmaya bırakılmış şarap olduğunu varsayalım. Şimdi, *100 adamın emeğiyle üretilmiş olan bu dolaşan sermaye, 150 adamı harekete geçirecektir.* Dolayısıyla ikinci yılın sonunda bu sermayenin ürünü, 150 adamın emeğinin eseri olacaktır. Ama yine de değeri, 100 adamın emeğinin ürünü olan şarabın aynı dönem sonundaki değerinden fazla olmayacaktır.' (50) 'Dolaşan sermayenin işe koşacağı emek miktarının, kendi üretimi için harcanmış olan emekten fazla olamayacağı mı ileri sürülüyor? Öyle olsa, *harcanan sermayenin*
2-3 *değeri* = ürünün değeri olurdu. (52)» *(A. s. 448).*

Ramsay bunlardan, sermayenin de «emekten bağımsız bir değer kaynağı» olduğu sonucunu çıkarmaktadır.

Ramsay'e göre, *sermaye olarak* kullanılan bir değer, aynı değerin basit halinden *daha fazla* bir değerdir. Dolayısıyla kapitalist, parasını sermayeye çevirmekle, dünyaya yeni bir değer katmıştır. Oysa Marx, sermayenin daha fazla bir değer olmadığını, sadece *daha fazla değere —artık-değere— bedelsiz olarak el koyma gücüne kavuşan değer* olduğunu göstermektedir.

Artık-değerin kaynağı artık-emek olduğuna göre, o halde yata yata değerini artıran şarap örneği nasıl açıklanacaktır? Bu sorun, Başlık 15 ve 16'nın konusudur.

— Ramsay bir Ricardo'cudur. Ricardo, değerin tek kaynağının emek olduğu tezini teorisinin temel taşı yapan klasik bir iktisatçı olduğu halde, Ramsay'inki gibi saçmalıklar, aslında Ricardo'nun teorisinin iç çelişkilerinin bir ürünüdür.

Ricardo, bir metaın mübadele değerinin sadece içerdiği nesnelleşmiş emek süresince belirlendiğini ve serbest rekabetin bulunduğu bir piyasada mübadelenin, uzun dönem ortalamasında, bu ilkeye göre gerçekleştiğini varsayar. Ancak, *sermaye haline gelen* değerin herhangi bir değer gibi salt eşdeğer bir miktar emek saltın alma gücü olmadığını, *yabancı emeği bedelsiz olarak elde etme gücü* olduğunu anlamaz.

Ricardo bu ilkeyi önce iki bağımsız emekçi-üretici arasındaki mübadele örneğinde, soyut olarak sunar. Sonra, bu çerçe-

[2] Yani artık-değer sözkonusu olmazdı.

[3] Bk. Sir George Ramsay, **An Essay on the Distribution of Wealth**, Edinburgh 1836, s. 49-52. (MELİ)

veden hareketle *sermaye* olgusunu açıklamaya çalışır. Akılyürütme tarzı şöyledir: Ortada yine belli bir *miktar* nesnelleşmiş emek süresi içeren bir ürün ve eşdeğer bir mübadele vardır. Ancak ürün bu kez tek başına bir emekçi tarafından değil, kapitalist - işçi bütünlüğü içinde üretilmiştir. Dolayısıyla sorun, üretilmiş ve karşılığı alınmış olan değerin bu ikisi arasında nasıl *paylaşılacağıdır*. Ricardo için, paylaşılacak olan bu değerin nasıl *üretildiği* sorun değildir: Bir emekçi tarafından, birkaç emekçinin işbirliğiyle, ya da kapitalist-işçi ilişkisi içinde üretilmiş olması, sonuçta çıkanı ilgilendirmez. Bu nedenle Ricardo, *artık-emeğin* nasıl harekete geçirildiğini anlamaz. Gerçekten de sermayenin üretimdeki işlevi, işçileri kendileri için yeterli olandan *fazlasını* üretmeye zorlamak, bir «üretkenlik kırbacı» olmaktır.

Üretilen değerin bir kısmına sermaye, bir kısmına işçi el koyar. Paylaşımın ilkesi nedir? Ricardo bunu şöyle anlatır: Sermaye, üretkenlik artırıcı bir araçtır; dolayısıyla artan üretkenliğin ürünü üzerinde bir pay sahibidir. İşçi, üretime *kendi* kattığı değerin (Marx'ın deyimiyle emek kapasitesinin değerinin) karşılığını alır: Kolundaki kuvvetin bir günlük harcanma bedeli, yani ücret. Sermaye ise, kendi sağladığı üretkenlik artışının karşılığı olarak, geri kalan değer payını alır. Ücret, işçinin kapitaliste sunduğu metanın değerinin karşılığıdır; kâr ise, sermayenin üretkenlik artırıcı işlevinin karşılığı. Dikkat edilmesi gereken husus, işçinin burada basit bir mübadele ilişkisi içinde olduğu, sunduğu metaın mübadele değerini aldığı; sermayenin elde ettiği değerin ise *kullanım değerince belirlendiğidir* («üretkenlik artırma işlevi»). Sermayenin sunduğu metaın karşılığını belirleyen, *mübadele değeri değil, kullanım değeridir;* bu da Ricardo'nun mübadele konusundaki genel teziyle *çelişkilidir.*

Ramsay'in «sermayenin mübadele değeri, basit mübadele değerinden daha fazladır» şeklindeki tezi, kısmen vülger iktisada kayan bir biçimde, bu çelişkiden kurtulma çabasıdır: sermayenin «paylaşımdan» elde ettiğini de *mübadele değeriyle* (sermayenin olaya kattığı *kendi* değeriyle) açıklamaya çalışmakta, dolayısıyla sermayenin mübadele değerinin aslında olduğundan daha fazla olduğunu söylemektedir. MacCullogh ise, tersine, yata yata değerini artıran şarabın değerini *artık-emekle* açıklamaya çalışarak, aynı çelişkiye bir başka yönden düşmektedir.

Çelişki, kısaca, *sermaye dolaşım sürecinde değer üretir mi?* sorusuyla da özetlenebilir. Eğer üretirse, elde ettiği artık-değer de tutarlı bir biçimde açıklanmış olur; *ürettiği* mübadele değe-

rinin karşılığı olur. Ama Ramsay ve MacCullogh'un bu çözümünü kabul etmek, Ricardo'nun teorisinin temeli olan *sadece emek değer üretir* tezini terketmek demektir. Öte yandan, a) şarabın belli bir süre hareketsiz yatmakla, belki aynı süre artık-emek sömüren sermaye kadar kazançlı çıktığı, b) sabit sermayenin (makina vb.) emeğin üretkenliğine büyük bir katkıda bulunduğu da bir gerçektir. O halde, sermaye de emekten ayrı bir değer kaynağı değil midir?

Bu sorunun cevabını verebilmek için, Ricardo'cu anlayışta kesinlikle yeri olmayan *artık-değer - kâr ayrımını* yapabilmek gerekiyor. Bu da, 15 ve 16'nın konusudur.

— Ancak 16'da anlam kazanacak olan kâr haddinin düşmesi olgusuna, Malthus bağlamında kısaca değindikten sonra, yeni bir bölümde Marx, yorumsuz olarak, Samuel Bailey'den bir dizi alıntı yapmaktadır. Başlık 15 açısından ilginç olan alıntıların en önemlileri şunlardır:

«Büyük bir kısım sermaye ve üretici yetenek atıl halde
bulunabilir. Emekçi sayısıyla sermaye miktarının, bulun-
dukları her ülkede kaçınılmaz bir şekilde belirli bir ürün
hacmi sağlaması gereken kesin ve sabit güçler olduğuna
inanan iktisatçılar yanılıyorlar (Bailey, *Money and its Vicis-*
4 *situdes in Value, etc.* London 1837, s 54.)»

«Emeğin harekete geçirilebilme oranı, sadece bir ülkede bulunan sermayeye bağlı değildir. Sermayenin emeği istihdam edebilmesi, besin, iş araçları ve hammaddelerin gerekli oldukları yerlere hızla ulaşıp ulaşmadıklarına; sermayenin kolaylıkla dönüp dönmediğine, uzun süreler boyunca topluma yeterli istihdam alanı sunamayacak şekilde, atıl bir kitle halinde kalıp kalmadığına bağlıdır. (56, 57)»

«Meta alışverişi kolaylaşıp köstekleyici etkenlerden kurtuldukça, çalışmak isteyen insanlarla sermayenin arasına adeta aşılmaz bir engelin girdiği, sermayenin, elde hazır bulunduğu halde atıl kalmaya mahkûm olduğu bu üretim dışı dönemler de kısalacaktır. (s. 58-60)» (*A.* s. 476-478.)

— Bailey'den sonra, John Wade'den aşağıdaki alıntılar verilmekte, bunu Başlık 15 B'de tartışılacak olan sabit sermaye ve

[4] Samuel Bailey (1791-1870): İngiliz tüccar, banker ve politikacısı. Ricardo'nun «sosyalistçe» bulduğu değer teorisini eleştiren iktisadî broşür ve kitaplar yazmıştır. (MELİ)

sermayenin teknolojik etkileriyle ilgili birkaç kısa değinme izlemektedir:

John Wade: *History of the Middle and Working Classes*
5 *etc.* 3 ed. London 1835, şöyle diyor: 'Sermayenin *ücret, kâr ya da gelir* üretici hale gelmesini mümkün kılan etken, emektir' (s. 161). 'Sermaye, birikmiş ve kendini yeni ve eşdeğer biçimlerde geliştirme gücüyle donanmış insan üretkenliğidir; *kollektif güçtür' (s. 162)*. 'Sermaye, *uygarlığın* bir başka adından ibarettir' (s. 164). Emeğin tüm üretici güçleri —yani emeğin yoğunluğunu (Intensivität) ve dolayısıyla yaygın (extensive) realizasyonunu belirleyen tüm güçler — gibi, emekçilerin çabalarının birleşmesi, işbirliği ve işbölümü —emeğin üretkenliğinin bu temel koşulları— da, *sermayenin üretici güçleri* olarak gözükmek zorundadır Emeğin kollektif gücü, yani toplumsal emek olma niteliği de, bu nedenle, sermayenin *kollektif gücüdür*. Keza *bilim*. Keza, mesleklerin farklılaşması ve buna tekabül eden mübadele
6 düzeni şeklinde tezahür eden işbölümü. Tüm toplumsal üretim güçleri sermayenin üretici güçleridir ve dolayısıyla sermayenin bunların öznesi olarak gözükmesi gerekir. Aynı nedenle, işçilerin fabrikadaki birleşmesi ve işbirliği de kendi eserleri değil, sermayenin eseridir. Birlikleri, *kendi* varlıkları değildir; tersine, sermayenin *varlığıdır*. Herhangi bir bireysel işçi açısından, birlik raslansaldır Öbür işçilerle birleşikliğini ve işbirliğini *yabancı* bir varlık, sermayenin
7 bir mekanizması olarak görür.» *(A. s. 479.)*

— Pellegrino Rossi ile ilgili iki parantezden ilki, yukardakini tamamlar niteliktedir.

8 «Rossi, *Leçons d'economic politique* [Bruxxelles 1843] şöyle diyor: 'Toplumsal gelişim, tüm birlik biçimlerinin da-

[5] John Wade (1788-1875): İngiliz gazeteci ve tarihçi; parlamentoda reform hareketinin savunucularından. (MELİ)

[6] Bk. s. 300 ve oradaki not 32.

[7] Bk. s. 227-237.

[8] Pellegrino Rossi (1787-1848): İtalyan hukukçu, iktisatçı ve politikacı. Bir Napoleon taraftarı olarak İtalya'da ve daha sonraları Fransa'da önemli görevlerde bulundu; 1848 devriminde Roma'da öldürüldü. (MELİ) Burjuva devrimlerinin ilk döneminde, lonca ve korporasyonlara karşı verilen mücadelenin etkisiyle, özgürlük ve eşitliği her türlü örgütsel yapı ve bağımlılığın mutlak reddiyle eşitleyen bir anlayış yaygındı. Rossi bunu eleştiriyor.

ğıtılmasını değil, eski zamanların zorunlu ve zorbaca birliklerinin yerini özgürlüğe ve eşitliğe dayanan birliklerin almasını gerektirir. Yalıtılmışlığın en uç noktası, vahşilik aşamasıdır; zorunlu ve zorbaca birliğin en uç noktası, barbarlıktır. Tarih bize bu iki aşırı uç dışında, türlü çeşit ve nüansların bulunduğunu gösteriyor. Mükemmel biçim, ne bireyin gücünü ve enerjisini, ne de ahlâkî bağlarını ve sorumluluğunu yoketmeksizin güçlerin birleştirildiği özgür ve iradî birliklerdir.' (s. 354) Sermaye ilişkisinde, işçilerin association'u direkt fizikî zorla sağlanan bir birlik, angarya, serf, köle emeği değildir; birliği sağlayan güç, üretim koşullarının yabancı mülkiyet olması ve biriktirilmiş, bir noktada toplanmış olması, bir başka deyimle zaten *nesnel olarak birleşmiş* (objektive Assoziation) olmasıdır.» (*A.* s. 484.)

— Ricardo'nun teorisi ile ilgili eleştirileri bu kez Ricardo-Malthus polemikleri çerçevesinde geliştiren yeni bir bölümden sonra, Malthus'un nüfus konusundaki teorisinin eleştirisine geçilmektedir. (*Nüfus planlaması* fikrini modern çağda ilk kez bütünlüklü bir tez biçiminde ortaya atan Malthus'un teorisi, kısaca, tarımsal üretimin aritmetik (1, 2, 3, 4, 5...), insan —özellikle işçi— nüfusunun ise geometrik (1, 2, 4, 8, 16...) hızla büyüdüğü, dolayısıyla gerekli önlemler alınmadığı takdirde yakın bir gelecekte insanların aç kalacağı fikrine dayanır.)

«*Özgür işçi* kavramı, bu işçinin *muhtaç biri* olduğunu da, örtük olarak içerir. İşçi, ekonomik varlığı bakımından salt bir *canlı emek kapasitesidir* ve dolayısıyla hayatî ihtiyaçlardan başka bir şeyi yoktur. Varlığı, tüm yönleriyle ihtiyaçlardan ibarettir; emek kapasitesi olarak, bu kapasiteyi gerçekleştirecek nesnel varlıktan yoksundur. Kapitalist artık-emeğine ihtiyaç duymadığı takdirde, kendi zorunlu emeğini harcayamaz, hayatî ihtiyaç maddelerini üretemez. Böyle olunca, onları mübadele yoluyla da elde edemez, ya da etse bile, ancak gelirden kendisine düşen sadaka payıyla edebilir. İşçi olarak, yaşamını, ancak emek kapasitesini, sermayenin emek fonu olarak ayrılan kısmıyla mübadele ettiği takdirde sürdürebilir. Bu mübadelenin gerçekleşmesi ise, *kendisi için* tümüyle rastlansal, onun *organik* varlığına karşı tamamen kayıtsız birtakım koşullara bağlıdır. Dolayısıyla işçi, özünde, *muhtaç biridir*. Bundan da öte, sermayeye dayalı üretimin koşulu durmaksızın daha fazla artık-emek üretmesi olduğuna göre, giderek daha fazla *zorunlu*

emek serbest kalacaktır. Muhtaçlık şansı böylece daha da artacaktır.

Farklı toplumsal üretim tarzlarında nüfus artışını ve —muhtaçlık olgusuyla aynı şey demek olan— artık-nüfusu belirleyen farklı yasalar vardır. Bu farklı yasalar, doğrudan doğruya, ancak toplum içersinde çalışan ve mülk edinen bireyin, üretimin ve toplumun bir üyesi olarak kendi yeniden-üretiminin koşullarıyla ilişkiye giriş tarzına indirgenebilirler. Birtakım bireylerin, ya da nüfusun bir kısmının bu ilişkilerden kopması, onların bu toplumsal temelin özgül yeniden-üretimsel koşullarının dışına düşerek bir artık-nüfus haline; gerek zorunlu araçlardan, gerekse bunları kendi emekleriyle elde etmek imkânından yoksun muhtaç insanlar haline gelmeleri sonucunu doğurur. Muhtaçlığın bizzat emeğin ve emeğin üretici güçlerinin gelişiminin bir sonucu olarak gözükmesi ise, sadece sermayeye dayalı üretim tarzına özgüdür. O halde, toplumsal üretimin bir aşamasında artık-nüfus olan, bir başka aşamada olmayabilir ve etkileri de çok farklı olabilir. Sözgelimi Antik çağda, yeni yerleşim merkezleri kurmak üzere gönderilen koloniler artık-nüfus-
9 tur, yani varolan maddî mülkiyet temeli —üretim koşulları— çerçevesinde, aynı mekân içinde yaşamaya devam etmeleri imkânsızdır. Sayıları modern üretim koşullarıyla karşılaştırıldığında çok küçük gözükebilir. Üstelik muhtaç insanlar olmaktan da çok uzaktırlar. Buna karşılık «panes
10 et cirsenses»iyle Roma plebi, muhtaçtır. Büyük kitlesel
11 göçlere yol açan artık-nüfus da yine bambaşka koşullara dayanır. Tüm eski üretim biçimlerinde, üretici güçlerin geliştirilmesi temellükün temeli olmayıp, tersine, üretim koşullarıyla belli bir ilişki tarzı (mülkiyet biçimleri) üretici güçlerin *önceden belirlenmiş* sınırı olarak gözüktüğünden ve üretim bunun yeniden-üretimiyle sınırlı olduğundan, tüm üretici güçlerdeki gelişmenin hülâsası olan nüfus artışı *dışsal kısıtlamalarla* karşılaşmak ve kısıtlanması gereken bir şey olarak görülmek zorundadır. Cemaatin varlık koşulları ancak sınırlı bir nüfus kitlesiyle bağdaşabilir. Belli bir top-

[9] Bk. s. 555-557.

[10] Bk. s. 566 not 62.

[11] Volkerwänderungen: özellikle Cermen aşiretlerinin İlkçağ sonundaki büyük göçleri anlamında.

luma özgü üretim koşulları biçiminin esneklik derecesinin belirlediği nüfus tavanı, o üretim koşullarıyla birlikte *değişir, esner ya da daralır:* örneğin avcı toplumlardaki artık-nüfus Atinalılardaki, bu da Alman kabilelerindeki artık-nüfustan farklıdır. Nüfusun mutlak artış hızı ve dolayısıyla nüfus ve artık-nüfus oranı da, bunlarla birlikte değişecektir. Belli bir üretimsel temelin vazettiği artık-nüfus da, demek ki, tıpkı uygun nüfus gibi, bellidir. Nüfus ile artık-nüfus birlikte belli bir üretimsel temelin yaratabilmiş olduğu nüfustur. Nüfusun sınırları ne kadar aşacağı, bizzat o sınır, ya da daha doğrusu o sınırı koyan temel yapı tarafından belirlenmiştir. Tıpkı, zorunlu emekle artık-emeğin, birlikte, belli bir temel üzerindeki emeğin tümünü oluşturması gibi.

Malthus'un teorisi iki bakımdan önemlidir (Malthus'un teorisi aslında kendi keşfi değildir; savunuşundaki papazlara özgü fanatizm ve aslında sadece vurgulayış ölçüsü nedeniyle teorinin ünü ona maledilmiştir): 1) sermayenin acımasız bakış açısını aynı acımasızlıkla ifade ettiği için; 2) tüm toplum biçimlerinde artık-nüfus olgusunun bulunduğunu *söylediği* için. Göstermiş ya da ispatlamış diyemeyiz, çünkü tarihçilerle seyyahların yazılarından toparladığı kanıtlar, eleştirellikten alabildiğine uzak bir çorba niteliğindedir. Olayı kavrayış tarzı bütünüyle yanlış ve çocukçadır, çünkü: 1) ekonomik gelişimin farklı tarihî evrelerindeki *artık-nüfus* olgularını, *aynı tür* olgular olarak görmektedir; aralarındaki özgül farkları anlamamış ve bu son derece karmaşık ve değişken ilişkileri, apıalca, tek bir ilişkiye indirgemiştir. Buna göre olay, biri insanın doğal üreme hızını, biri de zarzavatın (ya da, besin maddelerinin) doğal üreme hızını ifade eden, ilkı geometrik ikincisi aritmetik iki doğal dizi, iki denklem arasındaki ilişkiden ibarettir. Birbirinden farklı özgül tarihî ilişkiler, böylece, gökten zembille inen ve hiçbir doğa ya da tarih yasasına dayanmayan soyut bir sayısal orantıya dönüştürülmüştür. İnsanın üreyişi ile sözgelimi tahılın üreyişi arasında doğal bir farkın bulunması gerekir. Bu şebeğin bundan anladığı, *insanın çoğalışının* salt doğal bir süreç olduğu ve geometrik bir dizi halinde ilerlemesi için *dışsal frenlere, kısıtlamalara* gerek bulunduğudur. Bu *geometrik üreme* insanın doğal üreme süreci olmaktadır. Tarihe baksaydı, nüfusun çok farklı oranlarda arttığını, ay-

nı şekilde artık-nüfusun da tarihî olarak belirlenen bir oran olduğunu ve artık-nüfusu belirleyen sınırların birtakım soyut rakamlar ya da besin maddelerinin üretkenliğinin mutlak sınırları değil, *özgül üretim koşullarının* koyduğu sınırlar olduğunu görebilirdi. Önce sayısal sınır. Atinalıların artık-nüfus olarak değerlendirdikleri sayılar bugün bize ne kadar küçük gözüküyor! İkincisi, niteliksel. Koloniciler haline gelen özgür Atinalıların nüfus artığı, workhouse inma-
12 tes haline gelen artık-işçi nüfusundan ciddi bir şekilde farklıdır. Bir manastırda kendisine düşen artık-ürün payını tüketen dilenci artık-nüfusla, bir fabrikada oluşan artık-nüfus da öyle. Malthus, nüfus hareketlerini bu özgül tarihî yasalarından soyutluyor; oysa bu tarih insan doğasının tarihi ve bu yasalar insanın *doğal yasalarıdır* — ama sadece belli bir tarihî gelişim, ve kendi [eseri olan] bu tarihî sürecin belirlediği üretici güçler aşamasındaki insanın doğal yasaları. Tarihî özgüllüğü içindeki insandan soyutlanmış olan Malthus İnsanı ve bu doğal Malthus İnsanına tekabül eden geometrik üreme yöntemi de sadece Malthus'un beyninde varolabilir. Bu nedenle Malthus gerçek tarihi, kendi doğal insanının üreme biçimi tarih sürecinden, gerçek üreme biçimlerinden yapılmış bir soyutlama değil de, gerçek üreme biçimleri kendi teorisinin uygulamalarıymış gibi görüyor. Tarihte her aşamanın kendine özgü nüfus ve artık-nüfus koşulları, bu organik koşullar. Malthus'ta, nüfusun Malthusçu biçimde artmasını *köstekleyen dışsal engeller* olarak gözükmektedir. Tarihte insanların kendilerini üretme ve yeniden-üretme koşulları, Malthus İnsanının —ya da Malthus Yaratığının— üremesinin *engelleridir.* Buna karşılık ihtiyaç maddelerinin üretimi ise, insanın belirleyici ve denetleyici eylemiyle değil, ihtiyaç maddelerinin kendi kendilerine koydukları sınırlarla kısıtlanmıştır. [Öyle olsa] ayrık otları bütün dünyayı kaplar, yayılacak yer kalmayıncaya kadar da, aritmetik orantıya kulak asmadan, üremeye devam ederlerdi. Malthus'un, irade sahibi doğa ürünlerinin *dışsal bir engel* olmaksızın kendi kararlarıyla üremelerini durdurduklarını nereden keşfettiğini anlamak zordur.

[12] İngiltere'de, 19. yüzyılda, muhtaç kimselere en hayvanî koşullar altında çalışma karşılığı yiyecek ve yatacak sağlayan muhtaçevi müdavimleri.

İnsanın üreme sürecinin organik, tarih içinde değişen sınırları *dışsal engellere;* doğa nesnelerin üreyişi üzerindeki *dışsal engeller organik sınırlara ya da doğa yasalarına* dönüştürülmektedir.

2) Malthus sabit bir insan sayısını, aptalca, sabit bir ihtiyaç maddeleri miktarına bağlamaktadır. Ricardo hemen ve haklı olarak buna karşı çıkmış ve *iş bulamayan* işçi için varolan tahıl miktarının hiçbir şey ifade etmeyeceğini, dolayısıyla işçinin artık-nüfus kategorisine girip girmeyeceğini belirleyen etkenin ihtiyaç maddeleri değil, istihdam imkânları olduğunu göstermiştir. Ama bu olguyu daha genel düzeyde kavramak ve bireyin kendi *yeniden-üretiminin* araçlarıyla ilişkiye girme ve onları üretme tarzını belirleyen *toplumsal dolayımı,* dolayısıyla *üretim koşullarını* ve bireyin onlarla ilişki biçimini ifade ettiğini görmek gerekir. Atina'daki kölenin artışının tek sınırı, üretilebilen ihtiyaç maddeleri miktarıdır. Ve Antik çağda *artık-kölelerin* bulunması, işitilmiş şey değildir. Tersine, kölelere ihtiyaç sürekli olarak artmıştır. Buna karşılık, emekçi olmayan (dolaysız anlamda) kesimde bir artık-nüfus sözkonusu olabilir: bunlar varolan ihtiyaç maddeleri kapasitesine oranla çok fazla olduklarından değil, ihtiyaç maddelerini elde etmelerine imkân verecek koşulları yitirdikleri için artık-nüfustur. Artık-işçi, yani çalışan mülksüz insanların fazla gelmesi, sermaye çağının bir icadıdır. Manastırlara kapılanıp, artık-ürünün tüketilmesine yardımcı olan dilenciler feodallerin retainer'larıyla aynı sınıftandır ve artık-ürünün az sayıdaki sahipleri tarafından tüketilemediğini gösterir. Eskinin retainer'ları ya da bugünün uşaklarının sadece bir başka biçimidir. Örneğin avcı toplumlarda, klanlar arasındaki mücadeleler biçiminde tezahür eden artık-nüfus, yeryüzünün bu küçücük sayıyı taşıyamadığını değil, bunların yeniden-üretim koşullarının az sayıda insan için geniş topraklar gerektirdiğini gösterir. Hiçbir yerde ihtiyaç maddeleri hacminin mutlak sınırı değil, —ki böyle mutlak bir sınır *yoktur*— bu maddelerin üretiminin ve yeniden-üretiminin koşullarıyla, bir başka deyimle *insanın* —nispî artık-nüfus da dahil olmak üzere, toplam nüfusun— *yeniden-üretiminin koşullarıyla* ilişkiye giriş tarzı. Artık, sadece nispî bir artıktır: *hayatî ihtiyaç maddelerinin miktarıyla* değil, bunların üretilme tarzıyla ilişkilidir. Dolayısıyla, sadece sözü edilen gelişim düzeyinde artıktır.» (A. s. 497-501.)

Başlık 15. [Sabit Sermaye Dolaşan Sermaye]

A. ÖZET

Başlık 15 diye ayırdığımız bölümün 70 sayfalık ilk kısmı, daha önceki iki başlığın dağınık yapısını sürdürmektedir. Bölümün ilk sayfalarında Başlık 13'teki tartışmanın ögeleri oldukça bütünlüklü bir bir şekilde özetlendikten sonra, konuya o noktadan devam edilmektedir.

— Sermaye, P-M-M' P' sürecinde *dolaktıkça,* ya da *döndükçe* değer üreten değerdir. Sermaye kavramı, ilk başta, en soyut düzeyde, para kazanan para olarak tanımlandı. Kavram geliştirildikçe, sermayenin emek-gücünü satın aldığı, emeği işe koştuğu ve emeğin üretici gücünü *kendine malettiği* görüldü. İşte bu kendine maledişin sonucundadır ki şimdi emek «gözden kaybolmuştur». Sermaye, tıpkı mevsimlerin doğal ve kesintisiz döngüsü içinde tohum olarak toprağa düşen, çoğalan ve yeniden tohum olarak toprağa düşen tahıl gibi, kendi doğal döngüsü içinde kendiliğinden üreyen değerdir.

Sermaye bu niteliğine ancak toplum çapında yaygın ve gelişkin bir sermaye sistemi içinde ulaşabilir. Böyle bir sistem içinde, P-M-M' P'nin her aşaması (hammadde, araç ve emeğin satın alınması, üretim, ürünün satılması) kendiliğinden, doğal olarak gerçekleşen bir akımın birbirini izleyen aşamaları, araçları olarak görülebilir. Dolayısıyla. sadece üretim aşamasında değil, P-M-M'-P' sürecinin herhangi bir aşamasında olan sermaye, *hareket halinde olduğu müddetçe,* sanki değer üretiyormuş gibi gözükecektir. Birçok sonucu olan bu olgunun en çarpıcı ifadesi, borç verilen sermayenin sadece *geçen zamanla* orantılı olarak faiz getirmesidir.

— Sermaye P-M-M'-P' sürecinde döndükçe değer üretir. Dikkat edilirse, bunun anlamı şudur. Sermaye, süreçte sırasıyla bir dizi tikel biçimde gözükür: Para sermaye, üretici sermaye (araç, hammadde, emek), meta sermaye (ürün), yine para sermaye. Şimdi sermayeyi dinamik bir dolaşım süreci olarak düşünürsek, bu tikel biçimlerin her birinin sermaye açısından işlevi, görevi, ya da kullanım değeri, o evredeki özel varoluş tarzının gereğini yapıp, bir sonraki evreye dönüşmektir. Para sermayenin *sermayeye özgü kullanım değeri,* üretici sermayeye, üretici sermayenin sermayeye özgü kullanım değeri ürüne, ürünün sermayeye özgü kullanım değeri yine paraya dönüşmektir. Örneğin ürün ekmekse, bunun sermayeye özgü kullanım tarzı karın doyurmak değildir, satılmaktır vb.

Burada görülen, sermayenin dolaşımının sadece dinamik yönüyle, bir dönüş *hareketi* olarak görülemeyeceğidir. Bu dönüşün her evresinde sermaye o evreye özgü belli, somut bir kullanım değeri haline gelmekte, o kullanım değerinin gereklerine göre işlemektedir. Yani *statik* bir varoluş tarzına bağlanmaktadır. Bu statik varlığın gereği şüphesiz olumsuzlanıp bir sonrakine dönüşmektir; ama bu dönüş gerçekleşinceye kadar, sermaye o statik durumun alanında kalmak, o kullanım değerinden başka hiçbir şey olmamak zorundadır. Bu nedenle, pratik hayatta, bir sonraki evreye geçemeden o sabit halde takılıp kalması ve böylece sermaye niteliğini yitirmesi de bir ihtimaldir.

> «Bu sürecin birbirini izleyen evrelerini kucaklayan özne olarak, süreçte varlığını koruyan ve çoğalan değer olarak, bir çember —spiral, ya da genişleyen bir çember— biçiminde ilerleyen dönüşümlerin öznesi olarak sermaye, *dolaşan sermayedir.* Dolayısıyla, dolaşan sermaye ilk elde sermayenin *tikel* bir biçimi değil, daha gelişkin bir düzeyde tanımlanan, kendi değerlenme sürecinde çizdiği dairesel hareketin öznesi olarak görülen sermayenin ta kendisidir. Bu açıdan, her sermaye bir *dolaşan sermayedir.* Basit dolaşımda sürecin öznesi dolaşımın kendisiydi. Bir meta dolaşımdan atılıyor, onun yerine bir başkası giriyordu. Herhangi bir meta dolaşımda sadece geçici bir süre için duruyordu. Para da, dolaşım aracı olmaktan çıkıp bağımsız bir değer haline getirildiğinde, dolaşımdan çıkmış oluyordu.
>
> Oysa sermaye, dolaşımın öznesidir; dolaşım onun yaşam sürecidir.
>
> Buna karşılık, sermaye bir bakıma dolaşımın tümün-

de *dolaşan sermaye* ise, bir evreden öbürüne geçiş süreci ise, aynı zamanda bu evrelerin herbirinde özgül bir biçimde vazedilmiş, hapsedilmiş, bütünsel sürecin öznesi olma niteliği olumsuzlanmıştır. Her tikel evrede, sermaye dolaşım sürecinin öznesi olarak varlığının olumsuzlamasıdır. Dolaşmayan sermayedir. *Sabit sermaye*, daha doğrusu durdurulmuş, bağlanmış, koşması gereken parkurun bir evresinde, bir özgül cephesinde bağlanmış sermayedir. Bu evrelerden birinde takıldığı ve evre akışkan bir dönüşüm süreci olarak tezahür etmediği sürece —ki her evre belli bir zaman alacaktır— dolaşmamaktadır, sabitleşmiştir. Üretim sürecinde takıldığı sürece, dolaşıma girme yeteneğini yitirmiştir; fiilen değersizleşmiştir. Dolaşımda takıldığı sürece, üretme yeteneğini yitirmiştir; artık-değer üretmemekte, sermayeye özgü etkinliği göstermemektedir. Piyasaya atılamadığı sürece, ürün biçiminde katılaşmıştır; piyasada kalmak zorunda olduğu sürece, meta biçiminde katılaşmıştır. Üretim koşullarıyla mübadeleye girmediği sürece, para biçiminde katılaşmıştır. Son olarak, üretim koşulları koşul olarak kalıp üretim sürecine girmedikleri sürece, yine katılaşmış ve değersizleşmiştir. Tüm bu evreler boyunca yol alan özne, hareket halindeki birim, dolaşım ve üretimin süreç halindeki birliği olarak sermaye, *dolaşan sermayedir;* evrelerin her birinde bağlanan, *farklılaşmış* biçimlerinde gözüken sermaye, *sabitleşmiş* sermayedir, *bağlı* sermayedir. Dolaşan sermaye olarak, kendini sabitleştirir; sabit sermaye olarak, dolaşır. O halde ilk başta, dolaşan sermaye ile sabit sermaye ayrımı, sermayenin sürecin birliği ya da ögelerinden biri olarak görülmesine bağlı biçimsel bir belirleme şeklinde tezahür etmektedir.

1 *Capital dormant*, ya da nadas yatan sermaye kavramı, sermayenin bu özgül evrelerden birinde nadas yatışını ifade eder ve sermayenin bir kısmının daima nadas yatması, sermayenin bir koşuludur. Bu olgu, ulusal sermayenin bir kısmının daima sermayenin sürecinin evrelerinden birinde takılmış olması biçiminde gözükür. A. Smith *parayı* da, ulusun sermayesinin bir kısmını oluşturması, buna karşılık sürekli olarak dolaşım aracı biçiminde kalıp, öteki evrelerden geçmemesi anlamında, sabit sermayenin ikin-

[1] Capital dormant (Fr.): Uyuyan sermaye.

2 cil bir biçimi olarak değerlendirmektedir. Aynı şekilde sermaye de para, yani dolaşımdan çekilmiş değer biçiminde nadas yatabilir, bağlı kalabilir. Krizlerde —panik anından *sonra*— sanayiin çarkları durduğunda, para, bankerlerin, senet kırıcılarının vb. elinde bağlı kalır ve susuzluktan haykıran bir tay gibi, bir yatırım alanı bulup sermaye olarak değerlendirilmesi için inler.

3 Sabit ve dolaşan sermaye belirlemelerinin, öncelikle aynı sermayenin iki ayrı belirleme içinde tezahür edişinden ibaret olduğu; iki ayrı sermaye türü ya da sermayenin iki ayrı türü değil, *bizzat sermayenin iki ayrı biçimsel cephesi* olduğu gerçeği, ekonomi politikte büyük kargaşalıklara yol açmıştır. Kimileri maddî bir ürünü bir cephesinden tutup, bunun dolaşan sermaye olduğunu ileri sürerken, başkaları kolaylıkla aynı ürünün karşıt cephesine işaret etmişler ve yine aynı kolaylıkla eleştirilmişlerdir. Dolaşımla üretimin birliği olan sermaye, aynı zamanda ikisinin farklılaşması ve hatta zaman ve mekân bakımından birbirinden kopacak biçimde bağımsızlaşmasıdır. İki evrenin her birinde, ötekine karşı kayıtsız bir biçim kazanır. Tekil bir sermaye için birinden öbürüne geçiş, kendi kontrolü dışındaki dışsal koşullara bağlı bir raslantıdır. Bu nedenle *aynı* sermaye daima her iki belirlemede birden gözükür; daha doğrusu, bir kısmı birinde, bir kısmı ötekinde, bir kısmı sabit, bir kısmı dolaşım halinde bulunur. Dolaşım burada *üretim evresinin* karşıtı olan *asıl*

2 Bk. Wealth, Book II, Ch. II. Burada anlatılan, altın, gümüş vb. biçiminde yatan değerin sermaye devresinden geçmemesi, yani üretim-dolaşım döngüsünden geçip artık-değer üretmemesidir.

3 Sermaye dolaşabilmek için, kendini bu dolaşımı sağlayacak olan sabit biçimlere sokmak zorundadır: her türlü tikel biçimi aşan genel niteliğine kavuşabilmek için, sırayla tikel biçimlere girmek zorundadır. Ya da şöyle diyelim: Sermaye daima tikel olan, ama daima bu tikelliğini olumsuzlayan, onu aşan bir süreçtir. Bu olumsuzlama ve aşma (yani P-M-M'-P') süreci durduğu anda, sermaye tikel varlığıyla kalır ve ölür (üretim koşullarına dönüşmeyen bir para, ürüne dönüşmeyen üretim koşulu, paraya dönüşmeyen ürün, sermaye değildir, ölüdür). Ekonomik krizler, bu «ölümün» ifadesidir.

4 *dolaşım evresi* anlamında değil, sermayenin bulunduğu evrede *akışkan* bir evre biçiminde, süreç halinde, bir sonrakine dönüşen bir evre olarak bulunması anlamında, herhangi bir evreye takılıp, bütünsel süreç içinde ilerleyişini durdurmaması anlamında kullanılmaktadır.

Örneğin: sermayenin bir kısmı dolaşımdan geri dönmek için belli bir süreye muhtaçken, sanayici elindeki sermayenin sadece geri kalan bir kısmını üretimde kullanabilir (*sermayenin kendi malı mı, kredi mi olduğu* bu düzeyde bir değişiklik yapmaz, ve sermaye bir bütün olarak alındığında, ekonomik süreçte de bir şey değiştirmez). Bu durumda, üretim sürecinden geçmekte olan kısım dolaşan, dolaşımda bulunan kısım ise sabit sermayedir. Sermayenin toplam üretkenliği böylece sınırlanmış; yeniden-üretilen kısmı sınırlanmış, dolayısıyla piyasaya atılan kısmı da *sınırlanmıştır*. Aynı durum tüccar için de geçerlidir: tüccarın sermayesinin bir kısmı dönerken, bir kısmı ticarî stok olarak sabit kalır. Gerçi tıpkı sınaî sermayedeki gibi, bu kısım da sırası geldiğinde dönecektir; ama toplam sermaye daima her iki nitelikte birden bulunmak zorundadır. Öte yandan, bizzat değerlenme sürecinin doğasından ileri gelen bu sınır, koşullar değiştikçe değişen, değiştirilebilen bir sınırdır; ve sermayenin, [tümüyle] dolaşan sermaye olan ideal biçimine, az ya da çok, yaklaşması mümkündür. İki belirlemeye bölünme ve değerlenme sürecinin aynı zamanda değersizleşme süreci olarak gözükmesi, sermayenin mümkün olan en yüksek değerlenmeye ulaşma eğilimiyle çeliştiğinden, sermaye aynı zamanda sabit kalış evresini kısaltmaya yönelik mekanizmalar da oluşturacaktır.
5 Öte yandan, iki belirleme aynı anda yanyana duracak yer-

4 Burada dolaşım kelimesinin iki anlamda kullanıldığına dikkat etmek gerekir. 1 - Bütünsel dolaşım süreci, ya da sermayenin dolaşım süreci, yani sermayenin P-M, M-M' ve M'-P' evreleri boyunca dönüşü. 2 - Dar anlamda dolaşım süreci, ya da «büyük dolaşım», yani bütünsel süreç içinde, üretim sürecinin dışında, sermayenin piyasada kaldığı evre: P-M ve M'-P' evreleri.
Bütünsel dolaşım = üretim + dar anlamda dolaşım.

5 Normal dönemde sermayenin bütünü, sürecin evrelerine dağıtılmıştır: Bir kısım dolaşmaktayken, öbür kısım sabit kalır. Ama ser- →

de, *birbirini izleyebilir*. Bir dönem boyunca, süreç bütünüyle akışkan niteliğe bürünebilir; bu, sermayenin maksimum değerlenme dönemidir İlkine tepki olan bir sonraki dönemde, bu kez ikinci öge aynı yoğunlukta kendini gösterir; bu da sermayenin maksimum değersizleşme ve üretim sürecinin tıkanma dönemidir. İki belirlemenin yanyana gözüktüğü anlar, aslında sadece bu yoğun hızlanış ve tersine dönüşler arasındaki ara-dönemleri oluştururlar. Bu dolaşan ve sabit sermaye belirlemelerini genelde sermayenin iki *biçimsel belirlemesi* olarak kavramak son derece önemlidir, çünkü aksi takdirde burjuva iktisadına özgü birçok olguyu anlamak imkânsız olur (sermayenin birim dönüş süresinden özünde farklı olan ekonomik [büyüme-bunalım-büyüme] döngü[sü] periyodu; yeni talebin doğurduğu [6] etkiler; hatta altın ve gümüş üreten yeni ülkelerin genel üretime etkileri). Avustralya altınının ya da yeni açılan pazarların canlandırıcı etkisinden sözetmek yetmez. Hiçbir zaman tümüyle işler halde olmamak, yani daima kısmen *sabit*, değersizleşmiş, üretim dışı durumda bulunmak sermayenin doğası gereği olmasaydı, hiçbir «canlandırıcı etki» onun daha çok üretim yapmasını sağlayamazdı. Öte yandan, sermayenin daima tümüyle işler halde bulunduğunu varsayan dolayısıyla üretimdeki bir artışı sadece yeni bir sermayenin oluşmasıyla açıklayabilen iktisatçıların —hatta Ricardo'nun— içine düştüğü aptalca çelişkiler. Buna göre, üretimdeki her artış, üretimde daha önceki bir artışı, yani üretici güçlerin artışını önvarsaymak zorundadır.

Eski üretim tarzlarında, mübadeleye dayandıkları oranda, sermayeye dayalı üretimin bu ayakbağları daha da büyük boyutlarda kendini gösterir. Ama hiçbir zaman üre-

---

maye, zorunlu dinamiği gereği, dolaşan kısmı artırmaya, böylece daha çok artık-değer kazanmaya çalışır. Dolayısıyla, bir dönem için sermayenin giderek artan bir kısmı, hatta tümü dolaşmaya başlar. Bunun kaçınılmaz sonucu, bir sonraki dönemde, sermayenin tümüyle sabit kalması, yani ekonomik krizdir.

[6] 1847-48 ekonomik krizinin ardından, Kaliforniya ve Avustralya'da altın madenlerinin keşfedilmesi, Avrupa sanayiinin ürünlerinin satım piyasasını ferahlatarak 1850'ler başında büyük bir üretim patlamasına yolaçtı. Bu üretim patlamasının sonucu, 1857-58 krizidir.

timin genel bir yasası niteliğinde değildir; [öte yandan,] mübadele değeri maddî üretimin ayakbağı olmaktan çıkıp, bireyin bütünsel gelişim düzeyi üretimin önündeki tek sınır haline geldiğinde, bu bunalım ve sıkıntılar döngüsü de son bulur. Yukarda, paranın, takasa özgü ayakbağlarını, onları genelleştirerek —yani alım ile satımı birbirlerinden bütü-
7 nüyle ayırarak— aştığını görmüştük; aynı şekilde ilerde *kredinin*, sermayenin değerlenmesi önündeki ayakbağlarını, onları en genel biçimlerine kavuşturarak, aşırı-üretim ve eksik-üretim dönemlerini birbirinden ayrı dönemler haline getirerek nasıl aştığını göreceğiz.» (*A.* s. 514-517.)

—Değer gerçekte sadece fiilî üretim işleminde, yani M-M' sürecinde üretilir. Ama sermayeye dayalı üretimde, kendi başına alınan üretim işlemi hiçbir şey ifade etmez. Ürünün gerçekten bir ürün ve bir değer olarak tescil edilebilmesi için satılması ve satılmaktan da öte, elde edilen paranın yeniden-üretime yatırılabilmesi, yeniden ürün haline getirilip satılması... gerekir. Aksi halde ürün depolarda çürür ve para anlamsız bir kâğıt parçasına dönüşür. Dolayısıyla sermaye açısından üretimin gerçekten üretim haline gelmesi ancak P-M-M' P' sürecinde mümkündür ve sermaye açısından üretken olan sadece bu süreçtir.

Bundan çıkarılacak bir sonraki sonuç, sermaye açısından yalnız üretim evresinin değil, sermayenin üretim-dışı durduğu dolaşım evresinin de üretken sayılması gerektiğidir. Sermayenin perspektifinden, kazandığı artık-değerin kaynağı sadece üretim değil, P-M-M'- P' sürecinde *geçen zamandır*. Dolayısıyla sermaye, üretilen değeri sürecin tüm evrelerine eşit olarak *yaymak*, ya da evreler arasında *bölüştürmek* zorundadır.

8 «Birbiriyle mübadeleye giren iki emekçi, örneğin bir avcıyla bir balıkçı düşünelim. Bunların mübadelede kaybet-

[7] Bk. s. 219-221.

[8] Bu bölümde Marx'ın asıl tartıştığı, kapitalistin kârının kaynağıdır. Kapitalistin bakış açısından, sermayenin görevi —yatırım, üretim, satış ve yeniden yatırımdan oluşan— bütünsel üretim sürecini gerçekleştirmektir. Bu işi emek yapamaz, ancak sermaye yapabilir; yaptığı için de kâra hak kazanır. Yani sermaye, P-M-M'-P' sürecinde dolaşma «emeğine» karşılık kâr elde eder.
Sermaye ürün fiyatını şöyle hesaplar: Yatırdığı değer (hammadde, →

tikleri süre av hayvanı ya da balık getirmez, tam tersine
her ikisinin de değer üretebilecekleri, birinin balık öbürü-
nün hayvan avlayabileceği, emek sürelerini belli bir kulla-
nım değeri biçiminde nesnelleştirebilecekleri süreden eksil-
tilmiş bir parçadır. Balıkçı şimdi kaybının karşılığını avcı-
dan talep ederse, ya da ona daha az balık vermek isterse,
avcı da aynı şeyi kendisinden talep edebilir. Kayıp, ikisi için
de sözkonusudur. Dolaşım maliyeti, mübadele maliyeti, sa-
dece her ikisinin de toplam üretiminden ve değer yarat-
ma eyleminden yapılmış bir indirim olarak görülür. Üçün-
cü bir kişi olan C'yi bu mübadele işiyle görevlendirseler
ve böylece kendileri dolaysız olarak emek süresi kaybetme-
seler, bu kez her biri kendi ürününün belli bir parçasını
C'ye bırakmak zorundadır. Bu yolla kazanabilecekleri tek
şey, sadece kaybı biraz artırmak ya da azaltmak olabilir.
Buna karşılık ortaklaşa mülk sahipleri olarak çalışsalar,
vuku bulacak olan mübadele değil, ortaklaşa tüketimdir. Do-
layısıyla mübadele maliyeti kavramı ortadan kaybolur. İş-
bölümü değil, mübadele temeline dayalı işbölümü kaybo-
lur. Dolayısıyla, J. St. Mill'in dolaşım maliyetini *işbölümü-*
9 *nün zorunlu fiyatı* olarak değerlendirmesi hatalıdır. Dolaşım
10 maliyeti doğal [olmayan]; ortaklaşa mülkiyete değil, özel
mülkiyete dayanan bir işbölümünün zorunlu fiyatıdır.

Dolaşım maliyeti, yani mübadele işleminin ya da müba-
dele işlemleri dizisinin zorunlu kıldığı emek süresi ya da

araç, ücret: gerçek maliyet giderleri) + bütünsel süreçte harcadığı zamanın karşılığı (yani sermayenin bir dönüş süresinin uzunluğuna göre hesaplanan ortalama bir kâr yüzdesi). Böylece, aslında sadece fabrikadaki M-M' sürecinde üretilmiş olan artık-değer, tüm P-M-M'-P' sürecine eşit olarak dağıtılmış olur. Örneğin bir kapitalist sadece M-M' ile uğraşıp, satış işini bir başkasına bırakırsa, kendi ürettirdiği artık-değeri, harcadıkları zamanla orantılı olarak, onunla paylaşması gerekir. Fiilen artık-değer üretmeyen ticarî ve malî sermayenin kârlarının kaynağı budur.

9 Bk. John St. Mill, **Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy**, London 1844. Marx bu kitabı Başlık 14'de tartışmıştı.

10 Marx «doğal... bir işbölümü» diyor. Bunu ancak «olmayan» kelimesinin düşmüş olmasıyla açıklayabiliriz. Nitekim İ. araya «olmayan» kelimesini ekliyor.

nesnelleşmiş emek süresi —değer— tüketimi, o halde, ya üretimde harcanan süreden, ya da üretimde üretilen değerlerden yapılmış bir indirimdir. Değeri artırması mümkün
11 değildir. Dolaşım maliyeti, *faux frais de production*'a girer ve bu faux frais de production, sermayeye dayalı üretimin maliyetinin, pahasının zorunlu ve organik bir parçasıdır. Gerek ticarî kazanç, gerekse, ondan da fazla, malî kazanç, —başlı başına dolaşımın işlemlerini (sözgelimi, değerin ölçülmesi ve hesaplanması anlamında fiyatı belirlemek gibi) yürütmekten, bu mübadele işlemini işbölümü gereğince bağımsız kimlik kazanmış bir işlev olarak yerine getirmekten
12 başka iş yapmadıkları, sermayenin bütünsel süreci içinde bu işlevi üzerlerine aldıkları ölçüde— sadece sermayenin faux frais de production'unu temsil ederler. Bu faux frais'yi azalttıkları ölçüde üretime katkıda bulunurlar, ama bu katkı değer üretmek biçiminde değil, değer üretiminin olumsuzlanmasını azaltmak biçimindedir. Salt bu işlevi yerine getirmeye devam ettikleri sürece, sadece faux frais de production'un azalmasını temsil ederler. Üreticiye, bu işbölümü olmaksızın yapabileceğinden daha fazla değer üretme ve hatta bu işlevlere karşılık ödenecek bir artık bırakacak kadar fazla üretme imkânı verirler; bu anlamda, üretimi fiilen artırırlar. Ama bu değer artışının nedeni dolaşım işlemlerinin değer üretmeleri değil, kendileri olmasaydı bu işe harcanacak olan değeri azaltmalarıdır. Ama her halükârda, sermayeye özgü üretimin zorunlu koşulları olarak kalırlar.

Kapitalistin mübadelede kaybettiği zaman, bu niteliğiyle, emek süresinden kaybedilmiş değildir. Kapitalisti kapitalist, yani sermayenin temsilcisi, kişileşmiş hali yapan, emeğin ona oranla yabancı emek konumunda olması ve onun yabancı emek süresini kendine maletmesidir. Dolayısıyla, dolaşım maliyetinin kaynağı *kapitalistin zaman kaybı* ola-

[11] (Fr.): »Sahte üretim giderleri«. Bk. not 8. Fiilen kapitalistin cebinden çıkmadığı halde gider ya da kayıp hanesine yazılan masraflar.

[12] Aşağıda anlatılacağı gibi, tüccarın ürünü pazara getirmesi, bölmesi, ambalajlaması vb. gerçek üretim eylemleridir. Sadece, son biçimini almış ürünün satılıncaya kadar elde tutulması ya da bekletilmesinin «bedeli» olan tüccar kârı faux frais de production kalemine girer.

maz. Kapitalistin zamanının, *fazlalık bir zaman* olduğu varsayılmıştır: *emek süresi* olmayan, *değer üretmeyen* bir zamandır — her ne kadar üretilen değeri realize eden, sermaye ise de İşçinin artık-süre çalışmak zorunda olması, kapitalistin çalışmak zorunda olmamasıyla, zamanının emek süresi olmamasıyla, dolayısıyla *zorunlu* emek süresi kadar dahi çalışmamasıyla aynı anlama gelir. İşçi, kendi yenidenüretimi için zorunlu olan emek süresini çalışabilmek, nesnelleştirebilmek için, artık-sürede de çalışmak zorundadır. Bundan dolayı öbür yanda kapitalistin *zorunlu emek süresi* de *serbest* bir süre, yani dolaysız varoluşu için zorunlu olmayan bir süredir. Her türlü serbest süre, insanın serbestçe gelişme süresi olduğuna göre, kapitalist, işçilerin toplum için ürettiği *serbest süreyi*, yani uygarlığı gaspetmek-
13 tedir; ve sermaye = uygarlık diyen Wade, bu anlamda da yine haklıdır.

Dolaşım süresinin kapitalistin zamanını alması, ekonomik bakımdan bizi, kapitalistin metresiyle geçirdiği zaman ne kadar ilgilendiriyorsa o kadar ilgilendirir. Vakit nakittir deniyorsa, sermayenin bakış açısından burada sözkonusu olan vakit sadece yabancı emek süresi olup, bu sürenin kelimenin en tam anlamıyla sermayenin parası olduğu bir gerçektir. Sermaye açısından dolaşım süresinin emek süresiyle tek ilişkisi, sermayenin yabancı emek süresini kendine maledebildiği süreyi kesintiye uğratmasıdır; bu görece değer kaybının sermayenin değerlenmesinin yerini alamayacağı, tam tersine onu eksilttiği, ya da ona belli bir nesnelleşmiş emek süresine —değere— malolduğu da apaçıktır. (Örneğin, bu işlevi yerine getirmek üzere üçüncü bir kişiye para ödemesi gerektiğinde) Her iki durumda da dolaşım süresinin tek etkisi, yabancı emek süresinin kaybolması, olumsuzlanması olmaktır; bu olumsuzlama, ya sermayenin değeri kendine malediş sürecini kesintiye uğratma, ya da sermayeyi, üretilmiş olan değerin bir kısmını tüketmeye, dolaşım işlemlerini gerçekleştirebilmek ve böylece kendini sermaye olarak vazedebilmek üzere tüketmeye mecbur etme (bu tüketim, kapitalistin özel tüketiminden kesinlikle ayırdedilmelidir) biçiminde tezahür eder. Dolaşım süresi, ancak sermayenin üretim süresi ile ilişkisi içinde —onun ayakbağı,

13 Bk. s. 333

olumsuzlanması olarak— anlam taşır. Bu üretim süresi ise, sermayenin kendisi tarafından vazedilmiş olan yabancı emek süresini kendine maletme süresinden başka bir şey değildir. Kapitalistin dolaşımda harcadığı süreyi değer üreten ve hatta giderek artık-değer üreten bir süre olarak görmek, çok büyük bir kavram kargaşasıdır. Sermayenin kendisinin, üretim süresi dışında bir emek süresi yoktur. Kapitalist ise, sermaye olarak işlevi dışında bizi hiçbir şekilde ilgilendirmez. Ve sermaye olarak işlevi de, sadece incelemekte olduğumuz bütünsel süreç içinde sözkonusudur. Kapitalistin bir de *bir başka kapitalistin parasının emrinde işçi olarak çalışmadığı süreye karşılık*, ya da bu süreyi *kaybettiği* için *bir bedele hak kazandığı* düşünülebilir Bu bedel, üretim maliyetine dahil edilecektir. Kapitalistlik işinde kullandığı ya da kaybettiği süre, bu bakış açısından, *kaybedilmiş bir süredir*, zarar hanesine kaydedilmiştir. Kapitalistin *kârının*, ya da kendine özgü «ücretinin» temelini oluşturduğu iddia edilen, işçinin emek süresinden farklı bu ünlü *kapitalistin emek süresi* konusunu ilerde ele alacağız.

Ticarete ait olduğu ölçüde nakliye vb.yi saf dolaşım maliyetine dahil saymak son derece yaygındır. Ticaret, bir ürünü piyasaya getirmekle ona yeni bir biçim verir. Belki değişen sadece ürünün mekânsal varlığıdır; ama bizi ilgilendiren biçimin nasıl, hangi tarzda değiştiği değildir. Ticaret ürüne yeni bir kullanım değeri kazandırır (bu, ürünü tartan, ölçen, paketleyen ve böylece onu tüketim için biçimleyen bakkal için bile geçerlidir) ve bu yeni kullanım değerinin belli bir emek süresine malolacağı, dolayısıyla yeni bir mübadele değeri olacağı tabiidir. Ürünün piyasaya getirilmesi, üretim sürecinin bir parçasıdır. Ürün ancak piyasaya çıktığı andan itibaren metadır, dolaşımdadır.» (A. s. 526-529.)

—Kapitalist üretim tarzında böylece, üretim-dışı evre, yani dolaşım evresi de üretim sürecinin zorunlu bir ögesi haline gelir. Kapitalist üretimde bu, iki yönlü ve çelişkili bir olaydır. Bir yanıyla olay, üretimin genel toplumsal süreçlere bağımlı hale gelmesi, ürün toplumsal süreçlere malolmadıkça —genelleşmedikçe— gerçekten üretim sayılmamaya başlaması, salt tikel bir ürünün üretimiyle sınırlı kalmamasıdır Üretim evresinde «üretim» denen şey, bir kol ve kas gücünün harcanmasından ibarettir; oysa dolaşım evresi de bu üretimin organik bir ögesi haline geldi-

ğinde, «üretim» artık karmaşık toplumsal süreçleri, insanlararası bağlantılar zincirini, toplumsal işbölümünü, bunu yürüten toplumsal mekanizmaları vb. içeren büyük bir süreç haline gelmiştir.

Ama sermayenin temel çelişkisi (bk. Başlık 6.) burada da kendini gösterir. Tikel ile genel, özel ile toplumsal birbirinden kopuktur; üretim *dolaysız olarak* toplumsal değildir; dolayısıyla «üretim» ile «toplumsallık», meta ile para birbirinden *kopuk* olarak gözükecektir. Kapitalizmde üretim ve dolayısıyla üretimin ürünü olan *zenginlik*, sadece emek süresiyle, yani fabrikadaki süreçle, kas gücü sarfiyatiyle ölçülür. Birim ölçüsü mübadele değeridir; bu ise, gerçi ancak toplumsal süreçler yoluyla gerçek varlığa kavuşursa da, sadece fabrikadaki süreçte üretilir. Dolayısıyla, a) sermayenin dolaysız üretim sürecinin dışında, «toplumsallaşma» sürecinde geçirdiği zaman, üretken olmayan, yani *kaybedilmiş* bir zaman olarak değerlendirilecektir. Bir yandan üretimin toplumsal bağlantıları hızla artarken, öte yandan bu işte harcanan süre kısaltılmaya çalışılacaktır. b) Ürünün toplumsallaşması, sermaye açısından asıl önemli olan dolaysız üretim sürecinin (yani artık-değer üretiminin) sadece bir *aracıdır*. Dolayısıyla sermaye bir yandan muazzam büyüklükte toplumsal süreçleri harekete geçirecek, bir yandan da bunları, kendi değer üretişinin, yani «değer üreten değer» olma sürecinin *araçları* olarak vazedecektir.

> «*Sermayenin içinden geçmek zorunda olduğu bu dönüşümler süreci şimdi bizzat üretim sürecinin önkoşulu* olarak —ve aynı zamanda onun bir eseri olarak— *gözükmektedir*. Bundan dolayı, sermaye gerçekte belli bir *zaman dilimi* içinde vuku bulan bir dizi döngü şeklinde gözükecektir. *Bir tek döngü*, bir tek dolaşım devresi değil, döngülerin vazedilmesi, koşulacak tüm parkurun tümünün üretilmesi. Dolaşım süreci sermayenin değer vazetme sürecini şu bakımlardan koşullamaktadır (değerin, ancak kendini sürekli kıldığı ve çoğaldığı ölçüde sermaye olduğu hatırlansın): 1) *niteliksel* bakımdan, dolaşım evresinden geçilmeksizin üretim evresi tekrarlanamadığı için; 2) *niceliksel* bakımdan, sermayenin vazettiği değer miktarı verili bir zaman dilimi içindeki dönüşlerinin sayısına bağlı olduğu için; 3) böylece dolaşım süresi her iki bakımdan da üretim süresinin —ve üretim süresi dolaşım süresinin— sınırlayıcı ilkesi ve ayakbağı olduğu için Bu nedenle sermaye, özü gereği *dolaşan sermayedir*. Üretim sürecinin gerçekleştiği işyerinde malsahibi ve patron kimliğinde gözüken sermaye, dolaşım evre-

sine gelindiğinde toplumsal ilişki ve bağlantılarca belirlenen, bağımlı bir konuma girer; burada, şu anda bulunduğumuz bakış açısından, basit dolaşım içinde kâh P'ya karşı M, kâh M'ya karşı P kılığına sokulduğunu, sırayla bu iki kılıkta boy gösterdiğini [söyleyebiliriz]. Ama dolaşım, ardında bütün bir dünyayı gizleyen bir bulut tabakasıdır: dolaşımdan —yani toplumsal işbirliği ilişkilerinden— kaynaklanan bu mülkiyeti sermayeye bağlayan ve bu hareketiyle onun «kendi kendine dayanan mülkiyet» niteliğini ve bağımsızlığını ortadan
14 kaldıran ilişki ve bağların dünyası. (...)

Bizzat *süreçten geçen*, devreyi dolaşıp geri gelen sermaye, *çalışmakta olan sermaye* olarak görülür ve bu «emeğin» ürünü olduğu varsayılan meyvalar sözkonusu emek süresine —bir bütün devrenin dolaşım süresine— göre hesaplanır. Bunun doğurduğu mistifikasyon, sermayenin doğasından ileri gelir.» (*A.* s. 532-534)

—On kadar iktisatçının sabit ve dolaşan sermaye konusundaki görüşleri sırayla incelendikten sonra, metin içinde bir parantez niteliğinde olan rekabet tartışmasına geçilmektedir.

[[Rekabet, tarihî bakımdan, ülke içinde lonca zorunluklarının, devlet güdümünün, iç gümrüklerinin ve benzerlerinin çözülmesi, dünya piyasasında ise kapalı pazarların ticaret yasaklarının ve koruma tedbirlerinin kaldırılması ile ortaya çıktığı için; kısacası, tarihî bakımdan sermaye öncesi üretim aşamalarına özgü sınır ve ayakbağlarının olumsuzlanması şeklinde ortaya çıkan ve tarihte fizyokratlar tarafından gayet haklı olarak laissez faire, laissez passer şeklinde tanımlandığı ve savunulduğu için; bu salt negatif, salt tarihî yönü ile dahi asla incelenmemiş, üstelik daha da büyük bir budalalıkla, zincirlerinden kurtulmuş, kendi kişisel çıkarlarından başka bir şeye tabi olmayan bireylerin birbiriyle özgürce çatış-

[1] Paranın kapitalistin elinden çıktıktan sonra, üretim ve satış aşamalarından geçip yeniden geri dönmesi, «paranın para kazanması» olarak, yani paranın **kendi kendini** temellendirmesi olarak gözükür. Oysa, gerçekte bu süreci mümkün kılan, son derece karmaşık bir toplumsal ilişkiler, bağlantılar ve bütünleşmeler zinciridir. Bu zinciri ortaya çıkarmak, **hem** sermayenin nasıl «bağımsızlaştığını» kavramamızı, **hem de** bu «bağımsızlığın» aslında bir hayal olduğunu görmemizi sağlar.

ması olarak, özgür bireylerin karşılıklı çekim ve itimi olarak alınmış, dolayısıyla üretim ve mübadele alanında özgür bireyin mutlak varoluş biçimi olarak yorumlanmıştır. Bundan daha yanlış bir şey olamaz. 1) Eğer özgür rekabet daha önceki üretim ilişki ve tarzlarının getirdiği ayakbağlarını parçalamışsa, her şeyden önce gözönüne alınması gereken nokta, kendisi için birer ayakbağı olan şeylerin, önceki üretim tarzlarının içinde doğal olarak geliştikleri ve devindikleri sınırlar olduğudur. Bu sınırlar, ancak üretici güçler ve toplumsal bağlantılar sermayenin kendi başına üretimin egemen ilkesi haline gelmesine imkân verecek ölçüde geliştiklerinde birer ayakbağına dönüşürler. Sermayenin parçalayıp aştığı sınırlar, kendi devinimi, gelişimi, realizasyonu için ayakbağları idi. Yoksa bunları aşmakla ne tüm sınırları, ne de tüm ayakbağlarını ortadan kaldırmış olmadı; sadece kendi gereklerini karşılamayan, dolayısıyla kendi açısından birer ayakbağı olan sınırları ortadan kaldırdı. Sermayenin sınırları da, daha yüksek bir bakış açısından, birer ayakbağı olarak gözükecekler ve bizzat sermayenin tarihî gelişimi içinde birer ayakbağı haline getirileceklerdir. Ama buna karşılık sermaye bu sınırlar içinde kendini özgür, ayakbağlarından kurtulmuş, sadece kendi koyduğu sınırlarla, kendi yaşama koşullarıyla sınırlandırılmış hisseder. Tıpkı bunun gibi lonca sanayii de kendi parlak çağında, aradığı özgürlüğü lonca örgütlenmesinde, yani kendi gereklerine tekabül eden üretim ilişkilerinde bulmuştu. Kaldı ki, bu örgütlenmeyi de lonca sanayiinin kendisi, kendi yasaları uyarınca üretmiş, dışsal ve boğucu bir ayakbağı olarak değil, *kendi* organik bir koşulu olarak geliştirmişti. Sermayenin lonca vb. düzenini serbest rekabet yoluyla yıkışının tarihî anlamı, o halde, yeterince güçlenen sermayenin kendi yapısına uyan toplumsal ilişki tarzı aracılığıyla, kendi yapısına uygun devinimi engelleyen, bloke eden tarihî ayakbağlarını parçalamasından ibarettir. Öte yandan, rekabet sadece bu tarihî öneme ve *negatif* anlama sahip olmaktan çok uzak-
15 tır. *Serbest rekabet,* sermayenin kendi kendisiyle bir diğer

[15] Bk. bir önceki not; ve başlık 3, s. 227-28. Serbest rekabet sadece «bağların parçalanması» değil, aynı zamanda eskisinden farklı temeller üzerinde, son derece karmaşık bir bağlantılar zincirinin oluşturulmasıdır.

sermaye biçiminde ilişkiye girmesidir. Yani sermayenin sermaye olarak gerçek işleyiş tarzıdır. Ancak serbest rekabet geliştikçe ve ancak bu gelişme ölçüsündedir ki sermayenin —tarihî gelişiminin emekleme çağında sadece birer eğilim olarak kendilerini gösteren— organik yasaları, ilk kez birer yasa olarak vazedilirler; sermayeye dayalı üretim ilk kez kendi tutarlı biçimleri içinde ortaya çıkar, çünkü serbest rekabetin gelişmesi, sermayeye dayalı üretim tarzının özgürce gelişimidir; sermayenin koşullarının ve bu koşulları sürekli yeniden- üreten süreç olarak sermayenin kendisinin özgürce gelişimidir. Özgür rekabette özgürlüğüne kavuşan bireyler değil, sermayedir. Sermayeye dayalı üretim, toplumsal üretimin gelişimine tekabül eden, dolayısıyla zorunlu biçim olduğu sürece, bireylerin sermayenin saf koşulları çerçevesinde devinmesi, özgürlük olarak görülür; ve bundan da öte, sürekli olarak serbest rekabetin parçalamış olduğu ayakbağları yadedilerek, dogmatik bir şekilde bunun başlı başına bireysel özgürlüğün ta[illegible]ndisi olduğu ilan edilir. Serbest rekabet sermayenin kendini reel olarak ortaya koymasıdır. Rekabet sayesinde, sermayenin doğasının, sermaye kavramının gerekleri, sermayeye dayalı üretim tarzının gerekleri, tekil sermayeye dışsal birer zorunluk olarak empoze edilir Rekabette sermayelerin birbirlerine ve emeğe vb. uyguladıkları karşılıklı zor, (işçiler arasındaki rekabet, sermayeler arasındaki rekabetin sadece bir başka biçimidir) sermaye niteliğini kazanan zenginliğin *özgür* ve aynı zamanda *reel* gelişimidir. O kadar ki, sözgelimi Ricardo gibi en esaslı ekonomik düşünürler, sermayenin kendine özgü yasalarını, sermayeyi yöneten hayatî dinamikleri inceleyebilmek ve formüle edebilmek için serbest rekabetin mutlak egemenliğini *önvarsayarlar*. Ama serbest rekabet, sermayenin üretiminin kendine özgü tutarlı biçimidir. Rekabet geliştikçe, sermayenin devinim biçimleri de o ölçüde saf olarak ortaya çıkar. Ricardo'nun bunu söylemekle istemeden ikrar ettiği şey, sermayenin *tarihîliği* ve sermayelerin özgürce deviniminden, yani sermayenin eski dönemlerin koşullarını aşıp, kendi özgül koşulları çerçevesinde deviniminden başka bir şey olmayan serbest rekabetin sınırlı karakteridir. Tıpkı Sezarların despotluğunun, özgür Roma
16 «özel hukukunun» önvarsayımı olması gibi, sermayenin ta-

[13] Bk. **Hukuk Felsefesi**, par. 357.

hakkümü de özgür rekabetin önvarsayımıdır. Sermaye zayıf olduğu sürece, hâlâ geçmiş ya da kendi sahneye çıkışıyla geçecek olan üretim tarzlarının koltuk değneklerine sığınır. Kendini güçlü hissettiği anda değnekleri bir yana atar ve kendi yasalarıyla hareket etmeye başlar. Kendisinin gelişime ayakbağı olmaya başladığını hissetmeye başladığında ise, serbest rekabeti kısıtlayarak sermayenin tahakkümünü daha da ileri götürüyor gibi gözüken, ama aynı zamanda sermayenin ve ona dayalı üretim tarzının çözülüşünün habercileri olan biçimlerden medet umar. Sermayenin doğasının gerekleri, ancak dışsal birer zorunluk haline geldiklerinde fiili gerçekliğe kavuşurlar; rekabet, çok sayıda sermayenin, sermayenin organik yasalarını birbirlerine ve kendi kendilerine zorla empoze etmeleridir. Dolayısıyla burjuva ekonomisinin kategorilerinin hepsi, hatta değer belirlemesi gibi en temel kategori bile, ancak serbest rekabet sayesinde yani ancak sermayelerin ve sermaye tarafından belirlenen öteki üretim ve işbirliği ilişkilerinin karşılıklı etkileşimi biçiminde gözüken fiilî süreçte gerçek varlığa kavuşurlar. Aynı nedenle, serbest rekabeti insan özgürlüğünün nihaî gelişim noktası ve serbest rekabetin reddini = bireysel özgürlüğün ve bireysel özgürlüğe dayalı toplumsal üretimin reddi olarak görmek aptallıktan ibarettir. Sözkonusu olan sadece sınırlı bir temel üzerinde özgür gelişimdir — sermaye tahakkümü temeli üzerinde. Bu türlü bireysel özgürlük, o halde, aynı zamanda bireysel özgürlüğün bütünüyle ortadan kalkması ve bireyselliğin, nesnel güçler şeklini, hatta nesnelerin egemen güçler haline gelmesi, bireylerin birbiriyle girdikleri ilişkilerden bağımsız nitelik kazanması şeklini alan toplumsal koşullara tabi kılınması demektir. Serbest rekabetin gerçek niteliğinin ortaya konması, onu göklere çıkaran middle-
17 class peygamberleri ile yerin dibine batıran sosyalistlere verilecek tek akılcı cevaptır. Eğer serbest rekabette bireylerin salt kendi çıkarlarını izleyerek ortak ya da daha doğrusu *genel* çıkarı gerçekleştirdikleri söyleniyorsa, bunun anlamı, bireylerin kapitalist üretimin koşulları çerçevesinde birbiriyle çatıştıkları ve dolayısıyla bu çatışmanın sadece karşılıklı eylemlerin gerçekleştiği koşulları yeniden-ürettiğidir...

[17] Middle-class (İng.): Orta sınıf, yani burjuvazi.

Bu arada şuna da dikkati çekelim ki, rekabetin özgür bireyselliğin sözde mutlak biçimi olduğu yanılsamasının kaybolmaya başlaması, rekabetin, yani sermayeye dayalı üretimin koşullarının birer *ayakbağı* olarak hissedilmeye ve düşünülmeye başlandığının ve dolayısıyla zaten öyle *olduklarının* ve gittikçe daha fazla öyle olduklarının bir kanıtıdır. Özgür rekabetin = üretici güçlerin ve dolayısıyla insan özgürlüğünün nihaî gelişim biçimi olduğunu iddia etmek, middle-class tahakkümünün de dünya tarihinin sonu olduğunu söylemektir — üç gün öncesinin sonradan görmeleri için tatlı bir düşünce şüphesiz.]] (*A.* s. 542-545.)

—Sermayenin dolaşımı konusuna dönelim. Daha önce de belirtildiği gibi, sermaye P-M-M' -P' sürecinden bir bütün olarak geçmez; dolayısıyla herhangi bir anda bütünüyle üretim evresinde ya da bütünüyle üretim-dışı ölü evrede bulunmaz.

«Şüphesiz pratikte dolaşım süresinin üretim süresini fiilen kesintiye uğrattığı görülmez (bunalımlar ve ticarî depresyonlar dışında). Bunun nedeni, her sermayenin parçalara bölünmüş olması, bir parçası üretim evresindeyken ötekinin dolaşım evresinde bulunmasıdır. Böylece örneğin (dolaşım süresinin üretim süresine oranına bağlı olarak) sermayenin 1/X 3'ü ya da 1/X 'i faal haldeyken, geri kalanı dolaşımda bağlı durumdadır. (...) Bu maddî ve biçimsel metabolizma tıpkı organik gövdeninki gibidir. Vücut kendini 24 saatte yeniden-üretir dendiğinde, anlatılan bunun bir kerede olduğu değil, bir biçimi bırakıp bir başkasında yenilenmenin bölüşüldüğü ve eşzamanlı olarak gerçekleştiği dir.» (*A.* s. 552-554.)

— Sermaye, bütünsel dolaşım süreci içinde, görevi bu dolaşım sürecine hizmet etmek olan bir dizi tikel biçimden geçer. Bu biçimlerden her biri spesifik bir maddî varlık, bir kullanım değeridir ve bütünsel dolaşım sürecine, kendi özgül yapısıyla uyarlı bir katkıda bulunur. Bu parçalardan biri, sermayenin «küçük dolaşıma» giren kısmı, yani işçi ücretleridir. Üretim sürecine hiçbir zaman girmeyen, fakat onun yanısıra dolaşan bu parça, sermayenin son derece karmaşık toplumsal bağlantı ve ilişkiler zincirine bağımlılığını en çarpıcı bir biçimde ortaya koyar. İşçi ücretinin gerçekten bu anlamda dolaşabilmesinin koşulu, işçinin ihtiyaç *maddelerini* üreten *çok* sayıda *kapitalist* üretim odağının aynı anda üretiyor olmasıdır.

«Bütünsel bir süreç olarak aldığımız dolaşım içinde, büyük dolaşımla küçük dolaşımı birbirinden ayırabiliriz. Bunlardan birincisi, sermayenin üretim sürecinden çıktığı andan, yeniden-üretime girdiği ana kadar ki tüm devreyi kucaklar. İkincisi ise süreklidir ve durmaksızın üretim sürecinin yanıbaşında yürür.» (A. s. 565)

«Sermaye ile emek arasındaki bu dolaşım, sermayenin bir parçasına, durmaksızın dolaşan, sürekli olarak tüketi-
18 lip yeniden-üretilen bir parça, yani approvisionnement niteliğini kazandırır. Bu dolaşım sermaye ile para arasındaki, sermaye dolaşımı ile para dolaşımı arasındaki ayrımı çarpıcı bir biçimde gösterir. Sermaye örneğin her hafta ücretleri öder; işçi bu ücreti bakkala vb. götürür; bakkal, doğrudan ya da dolaylı olarak parayı bankaya yatırır; ve ertesi hafta fabrikatör aynı parayı bankerden alıp yine aynı işçilere dağıtır ve böylece devam eder. Aynı para tutarı, sürekli olarak sermayenin yeni bir parçasını dolaştırmaktadır.» (A. s. 569.)

— Sermayenin bütünsel dolaşım süreci içinde farklı kullanım değerlerini ifade eden parçaları ayırdedildikten sonra, bütünsel dolaşım sürecini oluşturan ögeler şöyle sıralanmaktadır.

«Bir bütün olarak alındığında, o halde, dolaşım üçlü bir görünüm arzetmektedir: 1) bütünsel süreç — sermayenin, birbirini izleyen farklı evreleri boyunca yol alması. Sermaye bu yönüyle, akım halindedir; dolaşan sermayedir. Evrelerin her birinde süreklilik kesintiye uğrama potansiyelini içinde taşıdığı ve bir sonraki evreye geçişe karşı direnç gösterebildiği ölçüde, sermaye burada aynı zamanda çeşitli cepheleriyle sabitleşmiş olarak da gözükür ve bu farklı sabitleşme tarzları, farklı sermayeleri oluşturur: meta sermaye, para sermaye, üretim koşulları biçimindeki sermaye.

2) Sermaye ile emek kapasitesi arasındaki küçük dolaşım. Bu dolaşım üretim sürecine refakat eder ve üretim sürecine girişirken bir önkabul olarak alınan sözleşmeyi, mübadeleyi, ilişki biçimini oluşturur. Sermayenin bu dolaşıma giren parçası —approvisionnement— kelimenin asıl anlamıyla dolaşan sermayedir. Bu parça, sadece biçimsel

[18] Approvisionnement (Fr.): Kumanya. İhtiyaç maddeleri fonu. İşçinin, ücretiyle satın aldığı kullanım değerleri dizisi.

açıdan belirlenmemiştir; kullanım değeri, yani tüketilebilir nitelikte ve doğrudan doğruya bireysel tüketime giden bir ürün olarak maddî varlığı da, biçimsel belirlemesinin bir parçasıdır.

3) Büyük dolaşım, yani sermayenin üretim evresi dışındaki devinimi. Sermayenin burada harcadığı zaman, emek süresinin antitezi anlamında dolaşım süresidir. Üretim evresinde bağlı duran sermaye ile üretim evresinden çıkan sermaye arasındaki karşıtlık, likid ve *sabit* sermaye ayrımını verir. Sabit sermaye, dolaşım evresinde hareketsiz kalan ve orada tüketilen parçadır; bu parça gerçi büyük dolaşımdan gelir, ama dolaşıma dönmez ve eğer dolaşırsa ancak üretim sürecinde tüketilmek, orada bağlı kalmak üzere dolaşır.» (*A.* s. 570)

—Yukardaki üç ayrım, üç ayrı sabit ve dolaşan sermaye tanımı getirmektedir. Aşağıda kullanılacak olan asıl anlamıyla sabit sermaye, üçüncü maddede tanımlanan sabit sermayedir: yani, sermayeye özgü kullanım değeri, sermayenin üretim sürecinde (M-M') kullanılmak olan, dolayısıyla bu süreçte tüketilen ve maddî yapısı gereği, bir kez üretim sürecine girince bir daha çıkmayan sermaye parçası.

Bu sabit sermayenin işlevinin, bütünsel dolaşım sürecine hizmet etmek olduğuna, dolayısıyla P-M-M' -P' süreci anlamında, bu sabit sermayenin de dolaştığına dikkat edelim. Sabit sermaye uzun bir dönem, sözgelimi 10 yıl içinde aşınıp tükenir ve bu süre içinde değeri, amortisman şeklinde, parça parça ürünlere aktarılır. Ama işin çelişkili tarafı, sermayenin bir bütün olarak mümkün olduğunca daha hızlı dönmesine hizmet etme görevini yüklenen bu parçanın, kendisinin son derece yavaş dolaşmasıdır Sermaye açısından en ideal makina, yıllar boyu aşınmayan, dolayısıyla mümkün olduğunca *yavaş* dolaşan makinadır. Oysa bu makinanın işlevi, sermayenin hızlı dolaşmasına yardım etmektir; dolayısıyla sermaye geliştikçe, sabit sermayenin toplam sermaye içindeki payı da büyüyecektir.

«'Dolaşan sermaye sürekli olarak kapitalistten uzaklaşır ve eski biçiminde ona geri döner. *Sabit sermaye* bunu
19 yapmaz.' (Storch). '*Dolaşan sermaye*, sermayenin *ancak el-*

[19] Bk. Storch, **Cours d'economie politique,** Paris 1823, Tome I, s. 405. (MELİ)

den çıkarıldığında kâr getiren kısmıdır; *sabit sermaye, sa-*
20 *hibinin mülkiyetindeyken* kâr getirir.' (Malthus.) 'Dolaşan sermaye, *sahibinin elinde kaldığı sürece* gelir ve kâr getirmez; *sabit sermaye* sahibini değiştirmeksizin ve dolaşı-
21 ma gerek duymaksızın kâr getirir.' (*A. Smith.*)

Bu açıdan sermayenin 'sahibinden uzaklaşmak' (partir de son possesseur) mülkiyetin ya da zilyedliğin mübadele yoluyla elden çıkarılmasından ve sahibi için değer haline gelmekten başka bir anlam ifade etmediğine, bu da her türlü mübadele değerinin ve dolayısıyla her türlü sermayenin karakteristik özelliği olduğuna göre, tanım yukardaki biçimiyle doğru olamaz. Sabit sermaye sahibi için mübadelenin ve onun içerdiği mübadele değerinin aracılığı olmaksızın sermaye olsaydı, gerçekte sermaye değil, salt bir kullanım değeri olurdu. Yukardaki tanımın temelinde şu yatmaktadır: sabit sermaye *değer* olarak dolaşır (aşağıda göreceğimiz gibi, zaman içinde, dilim dilim). *Kullanım değeri* olarak dolaşmaz. Maddî yönüyle, üretim sürecinin bir ögesi olarak ele alındığında, sabit sermaye hiçbir zaman «sınırlarını aşmaz»; sahibinin mülkiyetinden çıkmaz, onun yanında kalır. Sadece *biçimsel yönüyle* sermaye, yani ölümsüz değer olarak dolaşır. Dolaşan sermayede, biçimle içerik, kullanım değeriyle mübadele değeri arasındaki bu ayrım ortaya çıkmaz. Mübadele değeri olarak dolaşabilmesi için, kullanım değeri olarak da dolaşıma girmesi, yani elden çıkarılması gerekir *Sermaye için* özgül kullanım değeri sadece değerdir. Dolaşan sermaye ancak elden çıkarıldığında bu değeri onun için realize eder. Elinde kaldığı sürece sadece *potansiyel anlamda* değeri vardır, fiilen değil; değeri *vazedilmemiştir*. Buna karşılık sabit sermaye, ancak kullanım değeri olarak kapitalistin elinde kaldığı sürece değerini realize eder; yani nesnel bir ilişki olarak ifade edildiğinde, sermayenin organik devinimi, kendi iç ilişkisi diye adlandırılabilecek olan üretim sürecinde kaldığı zaman. O halde, bir kez üretim sürecine girdiğinde bir daha çıkmadığına göre, sabit sermaye üretim sürecinde ölecek, orada *tüketilecektir*. Bu tüketimin süresi henüz bizi

20 Bk. Malthus, **Definitions in Political Economy**, London 1827, s. 237. (MELİ)

21 Bk. **Wealth**, Book II, ch. 1.

ilgilendirmemektedir. Bundan dolayı, Cherbuliez'nin *mati-*
22 *éres instrumentales* diye adlandırdığı kömür, odun, yağ vb.
gibi, tümüyle üretim sürecinde tüketilen ve sadece üretim
süreci için *kullanım değeri* olan maddeler de bu bakımdan
sabit sermayeye girerler. Ama bu maddelerin aynı zamanda
üretim dışında da bir kullanım değerleri vardır ve tıpkı
yapılar, evler vb. gibi, üretime hasredilmeleri zorunlu ol-
mayan başka biçimlerde de tüketilebilirler. Bunları sabit
sermaye yapan özgül varoluş tarzları değil, kullanılış bi-
çimleridir. Ancak üretim sürecine girdikleri zaman bu ni-
teliği edinirler. Ancak sermayenin üretim sürecinin ögeleri
olarak konduklari ve böylece dolaşan sermaye olabilme
ihtimalini yitirdikleri anda sabit sermaye olurlar.» (*A.* s.
571-572)

Bunu izleyen bölümde tartışılan sabit sermaye, yukarda tanımlanan anlamdaki sabit sermayedir.

22. Matiéres instrumentales (Fr.): Ara maddeler. Bk. Cherbuliez, *Richesse ou pouvreté*, Paris 1841, s. 14-15. (MELİ)

B. GİRİŞ

Grundrisse'nin Başlık 13 ile başlayan kısmı, asıl Başlık 16'da tartışılacak olan kâr teorisinin temel ögelerini hazırlayıcı niteliktedir. Başlık 15'in konusu, sermayenin dolaşımı ile onun zorunlu antitezi olan sabit sermaye arasındaki ilişkidir; bu ilişkinin ekonomik sonuçları da 16'da görülecektir. Sabit sermayenin gelişiminin tarihî anlamını tartışan aşağıdaki bölüm ise, 13'den 16'ya giden analiz çizgisi içinde, daha çok bir parantez niteliğindedir.

Sabit sermaye yukarda tanımlandı: Sabit sermaye, sermayenin bütünsel P-M-M'-P' sürecine ve özel olarak da M-M' evresine hizmet eden, dolayısıyla özgül maddî varlığı, üretim sürecinde tüketilip yokolmak olan sermaye parçasıdır. Üretim sürecinin, *sermayeye özgü* bir üretim süreci olabilmesinin koşuluna ise 7 ve 8'de değinildi: zorunlu emeğin ötesinde *artık-emeğin* harcanmasının sağlanması, dolayısıyla emekçilerin, kullanım değeri kaygısının ötesinde, sınırsızca emek harcamaya yönelmesi. Sabit sermaye, işte *bu* üretimin gerçekleşmesini sağlamakla kullanılan, özgül kullanım değeri bu olan maddî nesne ya da nesnelerdir.

Başlık 7 ve 8'de, zorunlu emeğin ötesinde artık-emeğin harcanmasına dayanan üretim tarzı, *biçimsel bir ilişki* düzeyinde kondu: «emekçinin belli bir amaca yönelik olarak belli nesneler üretmesi, öznel eylemini nesneye iletmesi» anlamında emek süreci veri alındı, sadece kapitalistin emeğe özgül bir mantıkla yaklaştığı, emekçiyle özgül bir ilişki biçimine girdiği ve onu bu ilişki çerçevesinde işe koştuğu (daha fazla çalışmaya zorlamak, işbölümü ve işbirliği yoluyla emeğin üretkenliğini artırmak) gösteril-

di. Şimdi ise ortaya, nesnel, maddî varlığı, teknik işlevi, elle tutulur işleyiş tarzı bu üretim ilişkisini yürütmek olan bir alet çıkmıştır. Üretim ilişkisi, nesnel, maddî bir varlığa kavuşmuştur. Sözgelimi ilişkinin tarafları «biz bu işten vazgeçtik» deyiverseler dahi kaybolmayacak nesnel bir sonuç doğmuştur.

Tarihî düzeyde, anlatılan, Başlık 12'ye kadar incelenen sermayenin tarihöncesinden sonra, 18-19. yüzyılların sanayi devrimidir. Sanayi devrimiyle üretimin temeli haline gelen makinaların varlığında, sermaye nesnel ve maddî bir biçime kavuşur. Sermaye emeğin üretkenliğini kendine maleden, böylece «değer üreten değer» görünümünü kazanan nesnedir. Makinanın devreye girmesiyle, zorunlu ve artık-emeğin harcanması, *öznesi emekçi olan*, yani emekçi tarafından yapılıyormuş gibi gözüken bir eylem olmaktan çıkar; tersine, *makinanın yaptığı* bir işe, emekçinin «ister istemez» katkıda bulunması, hizmet etmesi biçiminde gözükür. Bütünsel süreçte işçinin üretkenliğinin sermayeye maledilmesi gibi, üretim sürecinde de işçinin emeği makinaya maledilir.

Makinalaşmanın gelişmesi, sermayenin gelişim düzeyinin göstergesidir. Ama aynı zamanda, sermayenin iç çelişkisinin de bir ifadesidir. Şöyle ki: 1) makinalaşma ilerledikçe, bütünsel üretim süreci içinde (ki sermayenin bütünsel dolaşım süreci, kapitalist toplumda, bunun ifadesidir) dolaysız kol emeğinin tuttuğu yer gittikçe azalacaktır; onun yerine, bilimsel ve teknolojik araştırma, toplumsal organizasyon vb. gibi genel ve toplumsal emek tarzları ağırlık kazanacaktır. Kapitalist zenginliğin temelini oluşturan artık-değer sömürüsünün fiilî temeli (yani işçinin, kendi geçimi için gerekli olanın ötesinde harcadığı kol emeği) daralacaktır. Sermaye, yaratılan muazzam toplumsal güçleri, bu giderek daralan temelin hizmetinde kullanmaya devam ettikçe, görünürde sermayenin gücü artıyor gözükse de, çelişki giderek tahammül edilmez düzeylere varacak, daha büyük patlamalara yolaçacaktır.

2) Sermaye artık-değer sömürüsünü sürdürebilmek için, elindeki değeri giderek büyüyen oranlarda, doğrudan doğruya artık-değer üretmeyen şekillerde kullanmak zorunda kalacaktır. Artık-değeri üreten, sadece işçi, yani —sermaye açısından— işçi ücretidir. Makina artık-değer üretmez Oysa kapitalizm geliştikçe, işçinin rekabete dayanmayı mümkün kılacak ölçüde artık-değer üretebilmesi, sermayenin çok büyük bir kısmının makinaya yatırılmasını gerektirecektir.

Emek süreci. — Sabit sermaye. Emek aracı. M a k i n a .

Üretim süreci içinde tüketilen sermaye, ya da sabit sermaye, asıl anlamıyla **üretim aracıdır.** Daha geniş anlamda, üretim sürecinin tümü ve dolaşım dahil (maddî içerik bakımından) bütün ögeleri, nihaî amacı sadece değer üretmek olan sermaye için, salt birer üretim aracıdır. Maddî içerik bakımından, hammadde de ürünün üretiminde bir araçtır vb..

Fakat sabit sermayenin, salt üretim süreci içinde tüketilen bir şey olarak tanımlanan kullanım değeri, onun bu süreçte sadece bir araç olarak kullanıldığını ve işlevinin sadece hammaddeyi ürüne dönüştürmekte aracı olmak olduğunu gösterir. Bu anlamda bir üretim aracı olarak, sabit sermayenin kullanım değeri, yapılar, tesisler vb. gibi, sürecin yürümesinin teknolojik koşulları (üretim sürecinin mekânı), ya da asıl üretim aracının işlerliğinin dolaysız koşulu olan bir matière instrumentale olmak olabilir. Ama bu ikisi de aslında sadece üretim sürecinin yürü-

mesinin, ya da iş araçlarının kullanım ve bakımının koşullarıdır. Asıl anlamda, salt üretim içinde ve üretim için yararlığa sahip olan ve bundan başka bir kullanım değeri olmayan ise, sadece bu sonuncular, yani iş araçlarıdır.

23 İlk başta, değerin sermaye haline gelişi incelenirken, emek süreci olduğu gibi sermayeye dahil edilmiş ve sermaye, içeriği ya da maddî varlığı bakımından, bu sürecin koşullarının toplamı olarak görülmüştü. Böylece sermaye, bu sürece uyan birtakım niceliksel bölümlere ayrıldı: **Emek malzemesi** (doğru ve teorik ifade biçimi budur, «hammadde» değil), **emek aracı** ve **canlı emek**. Bir yandan, sermaye maddî varlığı bakımından bu üç ögeye bölünüyor, öte yandan emek **süreci** (ya da bu ögelerin birbirleriyle birleşip kaynaşma süreci) bu ögelerin dinamik birliğini, ürün de statik birliğini oluşturuyordu. Bu biçim çerçevesinde, maddî ögeler (emek malzemesi, emek aracı ve canlı emek) salt emek sürecinin organik ögeleri olup, sermaye tarafından kendine maledilen şeyler olarak görüldüler. Fakat sermayenin bu maddî cephesi —ya da bir kullanım değeri ve fiilî süreç olarak varlığı— biçimsel niteliğine tamamen ters düşüyordu. Şöyleki:

1) Sermayenin, emek kapasitesiyle mübadeleden ve fiilî süreçten önce ayrıştığı üç öge, biçimsel belirlemede, salt sermayenin niceliksel dilimleri olarak, toplamları sermayeyi oluşturan birtakım değer nicelikleri olarak gözükmekteydi. Bu dilimlerin maddî varoluş biçimleri, kullanım değerleri, biçimsel belirlemede hiçbir şeyi değiştirmiyordu. Biçimsel açıdan gö-

[23] Bunu izleyen bölüm için, karş. Başlık 7. s. 401-408.

züken, sadece sermayenin niceliksel birtakım dilimlere bölündüğüydü.

2) Biçimsel bakımdan, süreç içinde emek ögesiyle öteki iki öge arasındaki tek fark, birisinin değişmez bir değer, ötekinin ise değer-üretici olmasıydı. Birer kullanım değeri olarak farklılıklarına, yani içeriksel cepheye gelince, bu, sermayenin özgül biçimsel varlığının tamamen dışında kalıyordu. Oysa şimdi, dolaşan sermaye (hammadde ve ürün)-**sabit sermaye** (emek aracı) ayrımını yaptığımızda, ögelerin birer kullanım değeri olarak farklılıkları, aynı zamanda sermayenin, sermaye olarak biçimsel yönüyle, varlığını ilgilendiren bir farklılaşma haline gelmiştir. Faktörlerin başta salt bir nicelik (orantı) sorunu olarak görülen ilişkisi, şimdi sermayenin bütünsel sürecini (dönüşünü) belirleyen niteliksel bir farklılaşma ola-
24 rak gözükmektedir. Emek malzemesi ve emek ürünü, emek sürecinin bu nötr çökeltisi artık içeriksel bakımdan dahi emeğin malzemesi ve ürünü değil, **hammadde** ve **ürün olarak**, farklı evrelerindeki kullanım değerleridir.

25 Emek aracı, şimdi artık maddî bakımdan da salt emeğin aracı olarak değil, aynı zamanda sermayenin, kendi bütünsel süreci tarafından belirlenen tikel bir

[24] Bk. s. 612. Sermayenin dolaşım sürecinde girdiği sabit biçimlerin her birinin özgül kullanım değeri, yani kullanımından hasıl olan sonuç, sermayenin bir sonraki evresine dönüşmektir. Sadece bir dizi değer değil, sırayla özgül biçimlere giren ve bunlar sayesinde dolaşan ve artan bir değer sözkonusudur. Dolayısıyla, girdiği çeşitli bi-, çimlerin özgül maddî niteliği de, bu dolaşım sürecinin gerekleri tarafından belirlenmiştir.

[25] Emek süreci ile makinalaşma arasındaki diyalektik ilişki konusunda söylenenler, hemen tümüyle Hegel'den alınmıştır. Bk. Mantık, V. 342-365: «Teleoloji» başlığı.

varoluş biçimi, yani **sabit sermaye** olarak belirmektedir. Tarihte, olduğu gibi alınıp sermayenin değerlenme sürecine katıldığı biçimiyle, kelimenin asıl anlamıyla emek aracı olarak kaldığı sürece, bu olay, emek aracı için salt biçimsel bir değişimdir. Bir kez sermayenin üretim sürecine katıldığında, emek aracı bir dizi dönüşümden geçer; bu dönüşümlerin son durağı **makina**, ya da daha doğrusu **otomatik bir mekanizasyon sistemidir** (mekanizasyon sistemi; **otomatik** sistem bunun sadece en tam, en tutarlı biçimidir ve makinaları bir sistem haline ilk bu çevirir). (Sistem, bir otomat, yani kendi kendini devindiren bir devindirici güç tarafından harekete geçirilir; bu otomat, sayısız mekanik ve zihinsel organdan oluşur ve işçilerin işlevi salt bunun bilinç sahibi eklemleri olmaktır). Makina ve, ondan da ötede, otomatik mekanizasyon sistemi halini alan emek aracı, kullanım değeri bakımından —yani maddî varlığı bakımından— sabit sermayeye ve genelde sermayeye uygun bir varlığa dönüşmüş; emeğin dolaysız bir aracı olarak alınıp sermayenin üretim sürecine katıldığı biçim aşılarak, yerini bizzat sermaye tarafından vazedilen ve sermayeye tekabül eden bir biçime bırakmıştır. Makina, hiçbir bakımdan, bireysel işçinin emeğinin aracı olarak gözükmez. Özgül işlevi kesinlikle emek aracınınki gibi işçinin etkinliğini nesneye iletmek, ona aracılık etmek değildir; tersine, işçinin etkinliği salt makinanın emeğini, makinanın eylemini hammaddeye iletmekte aracı olmak —nezaret etmek, aksamalara engel olmak— haline gelmiştir. İşçi tarafından, kendi güç ve etkinliğiyle hayat verilip kendi bir organı haline getirilen, dolayısıyla işlerliği işçinin hünerine bağlı olan alet'in aksine, şimdi işçinin yerine güç ve yetenek sahibi olan, asıl hüneri gösteren, devindirici

mekanik yasalarının varlığında kendi ruhunu ve hayatiyetini kazanan ve tıpkı işçinin besin maddelerini tüketmesi gibi, kendi kendini devindirme gücünü sürdürebilmek için kömür, yağ vb. (**matières instrumentales**) tüketen, makina'dır. İşçinin salt bir soyutlamaya indirgenen etkinliği, her yönüyle makinanın devinimi tarafından belirlenir ve düzenlenir olmuştur; makinanınki işçi tarafından değil. Mekanizmanın cansız parçalarını birbirine ekleyerek, amaca yönelik bir otomat gibi çalışmasını sağlayan bilim, işçinin bilincinde değildir; makinada işçiye yabancı bir güç, makinanın kendi gücü olarak belirir. Sermaye kavramında yatan, nesnelleşmiş emeğin canlı emeği kendine maletmesi —bağımsız değerin, değer-üretici gücü ya da faaliyeti kendine maletmesi— olayı, makinalara dayalı üretimde artık maddî yapısı ve maddî işleyişi bakımından da üretim sürecinin gerçekleşme tarzını, karakterini belirlemektedir. Üretim süreci, emeğin egemen birleştirici öge olarak süreci kucaklaması anlamında bir emek süreci olmaktan çıkmıştır. Emek, tersine, mekanik sistemin çeşitli noktalarına dağılmış bireysel Işçilerin varlığında, salt bilinçli [olma özelliğine sahip] bir organdır; mekanizmanın bütünsel sürecine tabi kılınmış bir parça, salt sistemin bir eklemidir. Sistemin birliğini oluşturan canlı Işçiler değil, onların bireysel, ehemmiyetsiz işleyişlerinin karşısına kudretli bir organizma olarak dikilen, canlı (aktif) makinadır. Makina kılığındaki nesnelleşmiş emek, bizzat emek süreci içersinde, egemen bir güç olarak canlı emeğin karşısına dikilir —bunun biçimsel plandaki karşılığı, sermayenin canlı emeği kendine maledişidir. Emek sürecinin sermayenin değerlenme sürecinin bir ögesi haline gelişi, emek aracının makinaya ve canlı emeğin de bu makinanın salt

canlı bir eklentisine (eyleminin aracına) dönüşmesiyle, maddî planda da gerçekleşmiş olur. Emeğin üretici gücünün artmasının ve zorunlu emeğin minimuma indirilmesinin, sermayenin zorunlu bir eğilimi olduğunu görmüştük. İş aracının makinaya dönüşmesi, bu eğilimin gerçekleşmesidir. Makina kılığındaki nesnelleşmiş emek canlı emeğin karşısına egemen bir güç ve aktif bir kendine tâbi kılış süreci olarak çıkar ve bunu sırf kendine maletme yoluyla değil, maddî planda, yani bizzat fiilî üretim süreci içinde yapar. Sermayenin değer üretici faaliyeti kendine maleden değer olarak işleyişi, makina biçimini alan sabit sermayede, aynı zamanda sermayenin kullanım değeri ile emek kapasitesinin kullanım değeri arasındaki bir ilişki şeklinde gözükür. Yine aynı şekilde, makinada nesnelleşmiş olan önvarsayılmış değere oranla, bireysel emek kapasitesinin değer-verici gücü sonsuz derece küçülüp kaybolur. Aynı şekilde ürün, makinalaşma sayesinde mümkün olan muazzam kitlesel üretim sayesinde, üreticinin dolaysız ihtiyaçlarıyla ve dolaysız kullanım değeriyle olan her türlü ilişkisini kaybeder. Bizzat ürünün üretiliş biçiminde ve üretildiği ilişkilerde, varsayım, bunun sadece değer taşıyan bir nesne olarak üretildiği ve kullanım değerinin sadece bu değerin bir aracı olarak bulunduğudur. Makina biçimini alan nesnelleşmiş emeğin dolaysız olarak kendisi, sırf bir ürün ya da emek aracı olarak kullanılan bir ürün değil, bizzat üretici gücün ta kendisidir. Emek aracının gelişerek makinaya dönüşmesi sermaye için bir raslantı değil, devraldığı geleneksel emek araçlarını sermayeye uyarlı biçime sokan tarihî biçimlendirme sürecidir. Toplumun beynindeki bilgi ve yetenek birikimi, genel üretici güçler birikimi, bu süreçte emeğe karşı ser-

maye tarafından özümsenir ve böylece sermayenin, ya da özel olarak üretim sürecine üretim aracı olarak giren **sabit sermayenin** malı olarak gözükür.

Demek ki **makina** sabit sermayenin ve **sabit sermaye** de, sermaye kendi kendisiyle ilişkisi açısından ele alındığında, **genel olarak sermayenin kavramına** en uygun biçimidir. Öte yandan, sabit sermaye belirli bir kullanım değerine bağlanıp kalmak zorunda olduğu ölçüde, bir değer olarak her türlü belirli kullanım değeri biçimine karşı kayıtsız olmak ve herhangi bir kullanım değerini farketmeksizin cisimleştirebilmek, üstüne alabilmek yahut terkedebilmek durumunda olan sermayenin kavramına tekabül edemez. Bu yönden, sermayenin dışla olan ilişkisi açısından, sabit sermaye değil **dolaşan sermaye**, sermayenin kavramına uygun biçimi olarak belirir.

Sabit sermaye. Emeğin güçleri, hem sabit hem dolaşan sermayede, sermayenin güçleri haline gelir.

26 Toplumda bilimsel birikimle, genel olarak üretici güç birikimiyle orantılı olarak makinalaşma geliştikçe, genel toplumsal emek, emek değil sermaye biçiminde gözükmeye başlar. Toplumun üretici gücü **sabit sermaye** ile ölçülür; sabit sermayenin varlığında nesnel biçime kavuşur. Buna bağlı olarak, sermayenin üretici gücü de, bedavadan kendine malettiği bu genel ilerlemeyle orantılı olarak gelişir. Makinalaşma

[26] Makinalaşmanın ve dolayısıyla bilimsel araştırma vb. nin toplam toplumsal üretim içindeki payının artması, kapitalist üretim tarzında bu bütünsel üretim sürecinin ifadesi olan sermaye içindeki payının da artması demektir. Böylece sermaye içinde direkt kol emeğinin (ve dolayısıyla işçi ücretinin) payı küçülürken, kol emeğinden bağımsız olarak sermayenin «kendi yatırımı» olan parça büyür.

sürecinin ayrıntılarına girmenin yeri henüz burası değil; sadece genel yönüyle; **emek aracı**, maddî içeriği bakımından, dolaysız niteliğini kaybedip **sabit sermaye** haline geldiği ve işçinin karşısına maddeten **sermaye** olarak çıktığı ölçüde. Bilim, makinada, işçinin dışında ve ona yabancı bir şey olarak belirir; canlı emek, ondan bağımsız olarak işleyen nesnelleşmiş emeğe tâbi kılınır. Eylemi sermayenin ihtiyacına uymadığı takdirde, işçi gereksiz bir fazlalık hale gelir.

Sermayenin tam anlamıyla kendini göstermesi —ya da sermayenin, kendisine tekabül eden üretim tarzını vazetmesi— o halde, emek aracı sırf biçimsel bakımdan sabit sermaye diye tanımlanmakla kalmayıp, dolaysız biçimi aşıldığı ve sabit sermaye üretim sürecinde emeğin karşısına fiilen makina olarak çıktığı zaman gerçekleşiyor. Öte yandan, bütünsel üretim süreci de artık işçinin dolaysız hünerine tâbi olmaktan çıkmış, bilimin teknolojik uygulaması halini almıştır. Sermayenin dinamiği üretime bilimsel bir nitelik kazandırmaktadır ve dolaysız emek bu süreçte salt bir öge düzeyine indirilmiştir. Değerin sermayeye dönüşmesinde olduğu gibi, bu daha ileri gelişim aşamasında da sermayenin bir yandan üretici güçlerin belirli bir tarihî gelişim düzeyini önvarsaydığı —bilim de bu üretici güçlere dahil—, bir yandan da bunları zorlayıp daha ileri götürdüğü görülmektedir.

Sabit sermayenin gelişiminde ulaştığı niceliksel büyüklük ve etkinlik derecesi (yoğunluk), demek ki
27 sermayenin sermaye niteliğinde —canlı emek üzerinde egemenlik gücü olarak— gelişiminin ve genel üretim sürecine hakim oluş derecesinin göstergesidir.

[27] Sermaye niteliğinde: Yani emeğin üretkenliğini kendisine maleden güç olarak.

Sermayenin nesnelleşmiş üretici güçler ve keza nesnelleşmiş emek birikimini ifade etmesi anlamında da öyle. Buna karşılık makina, demiryolları vb. gibi sabit sermayenin öteki maddî varoluş biçimleri (bunlara ileride değinilecek) eğer sermayenin, üretim süreci içinde bir kullanım değeri olarak, kendisine en uygun biçimleniş tarzıdır diyorsak, bunun anlamı kesinlikle bu kullanım değerinin —kendi başına makinanın— sermaye olduğu, ya da makina olarak varlığının sermaye olarak varlığı ile bir olduğu değildir. Nasıl ki altın, para para olmaktan çıkınca altın olarak kullanım değerini kaybetmezse, makina da sermaye olmaktan çıkınca kullanım değerini kaybetmez. Makinanın, sabit sermayenin kullanım değeri olarak en uygun biçimi olduğu gerçeğinden, sermayenin temsil ettiği toplumsal ilişkiye tâbi kılınmak, makinanın kullanılabileceği en uygun ve en son toplumsal üretim ilişkisidir sonucuna kesinlikle atlanamaz.

Sermaye emek süresini —emeğin salt niceliğini— tek belirleyici öge olarak vazettiği ölçüde, dolaysız emek azalır ve üretimin —kullanım değerleri yaratımının— belirleyici ilkesi olma niteliği kaybolmaya yüztutar; hem nicelikçe daha küçük bir orana, hem de nitelikçe, şüphesiz vazgeçilmesi imkânsız, fakat talî bir ögeye indirgenir. Dolaysız emeğin karşısında, bir yandan genel bilimsel emek, yani doğa bilimlerinin teknolojik uygulaması, bir yandan da üretimin toplumsal bir bütün şeklinde eklemlenişinden ileri gelen genel üretici güç birinci plana geçer (genel üretici güç tarihî sürecin bir ürünü olduğu halde, toplumsal emeğin doğa vergisiymiş gibi görülür). Sermaye, böylelikle, kendi emeğiyle, kendi egemen olduğu üretim biçiminin çözülüşünü hazırlar.

O halde, bir yandan üretim süreci basit emek

süreci olmaktan çıkıp, doğal güçleri kendi hizmetine
alan ve insanî ihtiyaçlar uğruna çalışmalarını sağla-
yan bir bilimsel sürece dönüşmekte ve canlı emek
yerine **sabit sermayenin** bir işlevi olarak görülmekte-
dir. Bireysel emek, genelde, kendi başına üretici gö-
zükmekten çıkmakta, ancak doğal güçleri kendisine
tabi kılan kolektif emekler çerçevesinde üretken ola-
bilmekte ve dolaysız emeğin bu toplumsallık düzeyi-
ne yükselişi, bireysel emeğin sermayede temsil edi-
len, odaklaşan toplumsallık karşısında çaresizlik dü-
28 zeyine indirilmesi olarak gözükmektedir. [Sabit ser-
maye bu işlevleri kazanırken] öbür yandan, bir üretim
dalındaki emeğin varlığını bir başka daldaki **co-exis-**
29 **ting** emek sayesinde sürdürmesi de, şimdi **dolaşan**
sermayenin bir işlevi olarak gözükecektir. Küçük do-
laşımda sermaye işçiye, tüketim için gerekli ürünleri
satın almak üzere bir ücret avans verir. İşçinin al-
dığı para bu satın alma gücüne ancak kendi yanı-
sıra eşzamanlı olarak başka emekler de harcandığı
için sahiptir; ve ancak işçinin emeğini kendine mal-
ettiği içindir ki sermaye ona bir para ödeyebilmekte
ve bununla yabancı emekler üzerinde bir hak verebil-
mektedir. Oysa burada, bireyin kendi emeğini başka-
sının emeğiyle mübadele etmesini mümkün kılan ko-
şul olarak, yabancı emeklerin eşzamanlı olarak co-
exist etmeleri değil, sermayenin verdiği avans gözük-

[28] Sermaye sayesinde üretim, basit bir nesne üretimi ve basit bir kas gücü sarfiyatı olmaktan çıkmış, genel ve toplumsal bir boyut kazanmıştır. Bu boyut, basit kol emeği düzeyinde **hapsedilen** işçinin karşısına, **sermayenin alanı** (mülkü, gücü, vb.) olarak çıkar. İşçinin görevi, kaslarını kullanmaktır; bu kasların hangi genel amaç uğruna, hangi toplumsal bağlam içinde kullanılacağını sermaye belirler.
[29] **Co-existing** (İng.): Eşzamanlı, aynı anda süren. Dolaşan sermaye burada «küçük dolaşım»daki sermaye anlamındadır. Bk. s. 627-28.

mektedir. İşçinin üretim sırasında gerekli tüketimini,
30 metabolik alışverişini sürdürebilmesi, **dolaşan sermayenin** işçiye ödenen kısmının, ya da genelde dolaşan sermayenin bir işlevi olarak gözükmektedir. Eşzamanlı emek güçleri arasındaki metabolik alışveriş değil, sermayenin metabolik alışverişi olarak. Dolaşan sermayenin varoluş tarzı budur. Böylece, emeğin tüm güçleri sermayenin güçleri haline çevrilmektedir. Emeğin üretici gücü, sabit sermayeye (emekten bağımsız, dışsal, şeyleşmiş bir nesneye) transfer edil-
31 miştir. Dolaşan sermaye ise — [a] işçinin kendi emeğinin tekrarlanış koşullarını kendi üretmiş olduğu ve [b] bu emeğin başkalarının eşzamanlı emeğiyle dolayımlanmış olduğu olgularının, birincisinde sermaye işçiye belli bir avans veriyor, ikincisinde farklı emek dallarının eşzamanlı olarak sürmesini sağlıyor gibi gözükmesi. (Bu iki özellik asıl olarak birikim bahsine ait.) Sermaye, dolaşan sermaye biçiminde, farklı işçiler arasındaki aracı rolünü üstlenir.

Sabit sermaye (makina) değer yaratır mı? — Lauderdale. — Makina, işçilerin kitleselliğini varsayar.

Üretim aracı biçimindeki sabit sermaye —ki bunun en uygun biçimi makinadır— sadece iki anlamda değer üretir, yani ürünün değerini artırır; 1) kendi **değeri** olduğu, yani bir emek ürünü, nesnelleşmiş

[30] Metabolik alışveriş: Bir kısım yabancı maddeleri «kendine maledip» (yemek, içmek vb.) başka bir kısım maddeleri atarak varlığını yenidenüretmek anlamında.

[31] Dolaşan sermayeye «transfer edilen» şey şudur: a - İşçinin emeğiyle üretilmiş bir şeyin, ancak sermayenin sağlayabileceği bir şey olarak gözükmesi, b - Toplum içinde emekler arasındaki karmaşık toplumsal bağlantılardan doğan metabolizmanın sermayenin eseri olarak gözükmesi.

halde bir emek niceliği olduğu için; 2) emeğin üretici gücünü artırarak artık-emeğin zorunlu emeğe oranını
32 artırdığı, yani canlı emek kapasitesini geçindirmek için gereken ürünlerin daha kısa bir sürede ve daha büyük miktarda üretilmesini sağladığı için. İşçi ürünü kapitalistle paylaşır, çünkü kapitalist sabit sermayesi sayesinde onun emeğini kolaylaştırır, işini kısaltır şeklindeki akılyürütmeler, o halde, ileri derecerede saçma burjuva lafazanlıklarıdır. Tersine, makinayı devreye sokmakla kapitalist, emeği tüm bağımsızlığından ve çekiciliğinden soyar ve kaldı ki sabit sermaye zaten emeğin bir ürünü, sermayenin sadece kendine malettiği **yabancı emektir**. Sermaye makinayı ancak ve ancak işçinin zamanının daha büyük bir kısmında sırf sermaye hesabına çalışabilmesini mümkün kıldığı, zamanının daha büyük bir kısmını kendisine ait olmaktan çıkarıp bir başkası uğruna çalışma süresi haline getirdiği için kullanır. Gerçi bu süreçte, belli bir nesneyi üretmek için gereken emek miktarı asgariye indirgenir, fakat sadece azamî miktarda emeği azamî sayıda bunun gibi nesnede değerlendirebilmek için. Birinci husus önemlidir, çünkü burada sermaye —hiç bilmeden— insan emeğini, güç harcama gereğini asgariye indirmektedir. Kurtulmuş emek bundan yararlanacaktır ve kurtuluşunun önkoşulu budur. Söylenenlerden, sabit sermayeyi emek süresinden bağımsız olarak kendi başına bir değer kaynağı yapmaya niyetlenen Lauderdale'in

[32] Bk. s. 422-23. Makina değer üretmez: sadece a) Kendi değeri parça parça ürüne aktarılır, b) İşçinin daha az zorunlu emek, daha çok artık-emek harcayabilmesini sağlar, böylece kapitalistin eline geçen ve serbest hale gelen değeri artırır.

33 saçmalığı da ortaya çıkıyor. Sabit sermaye, ancak
kendisi nesnelleşmiş emek süresi olduğu ve ancak
artık-emek süresi ürettiği ölçüde bir değer kaynağı
olabilir. Nitekim tarihî anlamda —bk. Ravenstone,
34 yukarıda— makinaların kullanımına sokulmasının önvarsayımı bir işçi artığının varlığıdır. Ancak bir emek gücü fazlalığının bulunduğu yerde makinalar emeğin yerini almak üzere araya girerler. İşçinin yardımına koşmak üzere ortaya çıkmaları ise sadece iktisatçıların hayalgüçlerinde gerçekleşir. Makina ancak işçiler yığınsal olarak bulunduğu zaman işlerlik kazanabilir ve işçilerin sermayeye oranla yoğunlaşmalarının sermayenin tarihî önvarsayımlarından biri olduğunu gördük. Makina eksik olan emek-gücünü tamamlamak için değil, yığınsal olarak bulunan emek-gücünü gereken düzeye indirmek için sahneye çıkar. Ancak emek *kapasitesi yığın halinde bulunduğu zaman* makina işe karışır. (Buna dönülecek.)

Makinanın işçinin üretici gücünü artırmadığını, *tam tersine*, onun yerini aldığını, ya da işçinin kendi gücüyle yapamayacağını yaptığını söylemekle Lauderdale büyük bir şey keşfettiğini sanıyor. Oysa emeğin üretici gücündeki artışın, emekten bağımsız bir gücün artışı ve emeğin kendisinin güçten düşüşü olarak vazedileceği, sermaye kavramının bir gereğidir. Emek aracı emekçiyi bağımsızlaştırır, bir mülk sahibi olarak *vazeder. Makina —sabit sermaye niteliğiyle—* emekçinin bağımsızlığını yokeder, onu bir

[33] Bk. s. 348. Bk. Lauderdale, ***Recherches sur la nature et l'origine de la richesse publique***, Paris, s. 120. (MELİ)

[34] Bk. Ravenstone, **Thoughts on the Funding System and its Effects**, London 1824. Piercy Ravenstone (? - 1830): İktisadî konularda iki broşürün yazarı bir İngiliz. (MELİ)

başkasının malı haline getirir. Fakat makinanın bu işleyişi ancak sabit sermaye işlevinde olduğu sürece geçerlidir ve bu işlevde olması da ancak emekçi onun karşısında bir ücretli işçi konumunda olduğu ve genelde faal birey de çıplak emekçi konumunda bulunduğu içindir.

Sermayenin tikel biçimleri olarak s a b i t s e r m a y e v e d o l a ş a n s e r m a y e . — Sabit sermaye ve üretim sürecinin sürekliliği.

Sabit ve dolaşan sermaye buraya kadar salt sermayenin geçici belirlemeleri, aşamaları olarak görüldü. Şimdi bunlar katılaşmış ve sermayenin tikel varoluş tarzları haline gelmiş, dolaşan sermaye sabit sermayenin yanısıra ortaya çıkmıştır. Şimdi iki tikel sermaye türü sözkonusudur. Belli bir üretim dalındaki bir tek sermaye ele alındığında, bunun bu iki kısma bölünmüş olduğu, ya da birbiriyle belli bir oran dahilinde iki ayrı sermaye türüne ayrıştığı görülmektedir.

Üretim süreci içinde görülen, başta emek aracı ve emek malzemesi ve sonda emek ürünü şeklindeki ayrım, şimdi dolaşan sermaye (son ikisi) ve sabit sermaye şeklini almıştır. Sermayenin salt maddî cephesi içindeki ayrım, şimdi biçime de sokulmuş ve ayrıştırıcı [bir ilke] haline gelmiştir.

Lauderdale vb. gibi, sermayenin emekten bağımsız olarak kendi başına **değer** ve dolayısıyla **artık-değer** (ya da kâr) yarattığını ileri süren **görüşün** mantık hatasına hâlâ yüzeysel bir doğruluk görünümü veren biçim, sabit sermayedir — yani maddî varoluş tarzı ya da kullanım değeri **makina** olan biçim. Bunlara verilecek cevap, sözgelimi **«Labour defen-**

35 **ded»**daki [şu örnektir]: yol yapıcısı ürünü yolun kullanıcısı ile pekalâ paylaşabilir, ama «yol» ile paylaşamaz.

Dolaşan sermaye —bütün evrelerinden fiilen geçtiği varsayılacak olursa— dolaşım süresinin kısalık ya da uzunluğuna, kısalış ya da uzayışına, dolaşımın çeşitli aşamalarını katedişteki kolaylık ya da zorluğuna bağlı olarak, aynı süre içinde bu kesintiler olmasaydı yaratılabilecek olan artık-değer miktarını belli bir oranda azaltır — ya **yeniden-üretim sayısı azaldığı için**, ya da **sürekli olarak üretim sürecinde kalan sermayenin** miktarı azaldığı için. Her iki durumda da sözkonusu olan, önceden verili olan değerdeki bir azalma değil, bu değerin artış hızının azalmasıdır. Ama sabit sermaye bir kez belli bir gelişme düzeyine ulaştığında (bu düzey, belirtildiği gibi, genelde büyük sanayiin gelişiminin ölçüsü olduğuna göre, sabit sermaye sınaî üretici güçlerin gelişmesiyle orantılı olarak artacaktır — sabit sermaye bu üretici güçlerin nesnelleşmiş halinden, verili ürün biçimindeki halinden başka bir şey değildir), o andan itibaren üretim sürecinde vuku bulacak her türlü kesinti bizzat sermayenin kendisinin, kendi verili değerinin azalması anlamına gelir. Sabit sermayenin değeri, ancak üretim sürecinde kullanılıp tüketilmekle yeniden-üretilir. Kendisinden yararlanılmadığı takdirde, değeri ürüne aktarılmaksızın kullanım değeri kaybolur. Dolayısıyla sabit sermaye burada incelediğimiz anlamda ne kadar gelişirse, **üretim sürecinin sürekliliği** ya da yeni-

[35] Bk. Hodgskin, **Labour Defended against the Claims of Capital,** London 1825, s. 16. Thomas Hodgskin (1787-1869): İngiliz sosyalist yazar ve örgütçüsü. Ekonomik görüşlerinde Ricardo'dan etkilenmiş. İngiliz işçi sınıfı hareketinin gelişmesinde faal rol oynamıştır. (MELİ)

den-üretimin kesintisiz akışı da, o ölçüde, sermayeye dayalı üretim tarzının dışsal, zorlayıcı bir koşulu haline gelecektir.

Makina ve canlı emek. (Bilimsel araştırma mesleği.)

Sermayenin canlı emeği kendine maledişi bu yönüyle de makinada elle tutulur bir gerçeklik kazanır: Eskiden işçi tarafından yapılan aynı işi şimdi makinanın yapmasını mümkün kılan, bir yönüyle, mekanik ve kimya yasalarının doğrudan doğruya bilimden kaynaklanan analizi ve uygulamasıdır. Buna karşılık, mekanizasyonun bu yoldan gelişmesi, ancak büyük sanayi bir kez ileri bir düzeye ulaştıktan ve bütün bilimler sermaye tarafından esir alındıktan sonra, varolan makinalar öbür tarafta zaten büyük kaynaklar sağlıyorken sözkonusu olabilir. Bilimsel araştırma o zaman bir meslek niteliğini kazanır ve bilimin doğrudan doğruya üretime uygulanması, araştırmayı yönlendiren ve teşvik eden belirleyici perspektif haline gelir. Fakat makinalaşmanın büyük çapta ortaya çıktığı yol ve hele perakende ilerlemesinin yolu, bu değildir. Bu-
36 nun yolu, [analyse] ayrıştırma yoludur: işbölümü aracılığıyla, işçinin işlevleri giderek o ölçüde mekanik hale getirilir ki, belli bir noktada artık mekanizma
37 onun yerine geçebilir (**economy of power** konusuna). Burada, belirli bir emek çeşidinin işçiden makina kılığındaki sermayeye aktarılması ve bu transfer nedeniyle işçinin emek kapasitesinin değerini kaybetmesi, dolaysız olarak görülmektedir. Binaenaleyh, işçilerin makinalaşmaya karşı mücadelesi. Eskiden canlı işçi-

[36] Ayrıştırma: Analyse. Karş. Başlık 1, s. 168-69.
[37] **Economy of power** (İng.): Güç tasarrufu. Bk. s. 252-53 ve burada, s. 639-40 ve 662.

nin olan etkinlik, makinanın etkinliği haline gelmektedir. Sermayenin emeği kendine maledişi «vücudu
38 aşkla dolar gibi» özümleyişi — burada en kaba biçimiyle işçinin karşısına dikilmektedir.

Burjuva üretiminin temeli (d e ğ e r ö l ç ü s ü) ile gelişimi arasındaki çelişki. Makinalar vb..

Canlı emeğin nesnelleşmiş emekle mübadelesi, yani toplumsal emeğin sermaye-ücretli emek antitezi biçiminde vazedilmesi, değer **ilişkisinin** ve değere dayalı üretimin nihaî aşamasıdır. Direkt emek süresinin, harcanan emek miktarını, zenginlik üretiminde belirleyici faktör olması, bu üretimin önvarsayımıdır ve önvarsayımı kalır. Buna karşılık, büyük sanayi geliştikçe, fiilî zenginlik üretimi, giderek emek süresinden ve harcanan emek miktarından çok emek işlemi sırasında harekete geçirilen faktörlerin gücüne bağımlı olmaya başlar. Bu faktörlerin «powerful effec-
39 tiveness»i ise, üretimlerinde harcanan direkt emek süresiyle tamamen orantısızdır, daha çok bilimin genel durumuna ve teknolojinin, yani bu bilimin üretime uygulanışının ne derece ileri olduğuna bağlıdır. (Bilimin ve özellikle doğa bilimleri ile buna bağlı olarak ötekilerinin gelişmesi de, yine maddî üretimin gelişmesine bağlıdır.) Sözgelimi tarım salt maddî metabolizmaya bilimin uygulanması ve metabolizmanın toplumun bütünü için en yararlı olacak biçimde düzenlenmesi işi haline gelir. Gerçek zenginlik, daha çok, harcanan emek süresi ile bunun ürünü arasındaki müthiş oransızlıkta ve saf bir soyutlamaya indirgen-

[38] «Vücudu aşkla dolar gibi» —Goethe'nin Faust'undan bir mısra. Bk. Başlık 7.
[39] (İng.): «Güçlü etkinliği», ya da «muazzam gücü».

miş olan emek ile bunun denetlediği üretim sürecinin gücü arasındaki niteliksel dengesizlikte görülür. Büyük sanayi bunun ifadesidir. Emek üretim sürecinin içsel bir ögesinden çok, üretim sürecinin denetçisi ve düzenleyicisi konumunu almaya başlar. (Makinalar için geçerli olan, aynı zamanda insan faaliyetlerinin birleşip bütünleşme tarzı ve işbirliği ilişkilerinin gelişimi için de geçerlidir.) İşçinin işi artık işlenip değiştirilmiş bir doğa nesnesini aracı bir uzuv gibi kendisi ile nesne arasına sokmak değildir; sınaî bir süreç haline getirilmiş olan doğal sürecin bizzat kendisi, işçi ile —böylece egemenliği altına aldığı— inorganik doğa arasına sokulur. İşçi üretim sürecinin başlıca faktörü olacak yerde, sürecin kenarında duran bir bakıcı haline gelir. Bu dönüştürme sürecinin üretimin ve zenginliğin büyük temel taşı, ne işçinin harcadığı direkt insan emeğidir, ne de emeğin süresi; temel, insanın toplumsal bir varlık olarak kendi genel üretici gücünü, doğa bilgisini ve doğa üzerindeki egemenliğini kendi malı haline getirmesidir — tek kelimeyle, toplumsal bireyin gelişmesi. **Günümüzde zenginliğin temelinde yatan yabancı emek süresi hırsızlığı,** bizzat büyük sanayi tarafından yaratılan bu yeni temel karşısında pek zavallı bir dayanak görünümündedir. Dolaysız biçimiyle emek zenginliğin ana kaynağı olmaktan çıkınca, emek süresi zenginliğin ve dolayısıyla mübadele değeri kullanım değerinin ölçüsü olmaktan çıkar ve çıkmak zorundadır. **Yığınların artık-emeği** genel zenginliğin gelişiminin önkoşulu olmaktan, onunla birlikte **azınlığın** emek**sizliği** insan kafasının evrensel güçlerinin gelişmesinin koşulu olmaktan çıkar. Bununla, mübadele değerine dayalı olan üretim çöker ve dolaysız maddî üretim süreci sefalet ve antitez biçimlerinden kendini kurtarır. Bireysellik özgür-

ce gelişir. Zorunlu emek süresinin artık-emek yaratmak için azaltılması yerine, genelde toplumun zorunlu emeğinin minimuma indirgenerek, herkes için serbest bırakılmış olan zamanın ve yaratılmış olan araçların, bireylerin sanatsal, bilimsel vb. eğitim ve gelişimine tekabül etmesi. Bir yandan emek süresinin minimuma indirgenmesi için bastıran, öte yandan emek süresini zenginliğin tek ölçüsü ve kaynağı olarak vazeden sermaye, süregiden çelişkinin ta kendisidir. Sermaye zorunlu emeğe harcanan süreyi azaltır, ama sadece fazlalık emeğe harcanan süreyi artırabilmek üzere azaltır; dolayısıyla fazlalık emeği, giderek artan bir ölçüde, zorunlu emeğin koşulu —ölüm kalım meselesi— haline getirir. Dolayısıyla bir yandan bilimin ve doğanın tüm güçlerini, toplumsal işbirliğinin ve toplumsal bağlantıların tüm olanaklarını, zenginlik üretimini, üretimde harcanan emek süresinden (nispeten) bağımsız hale getirmek için seferber eder. Öte yandan böylece yaratılan bu dev toplumsal güçleri emek süresi ile ölçmeye, onları eskiden üretilmiş değerlerin değerini koruma görevinin koyduğu sınırlar içine hapsetmeye çabalar. Üretici güçler ve toplumsal ilişkiler —toplumsal bireyin gelişiminin bu iki ayrı cephesi— sermayenin gözünde sadece birer araçtır ve sermayenin sınırlı temeli üzerinde yapılan bir üretimde, araçtan başka şey olamazlar. Oysa bunlar, gerçekte bu temeli paramparça edecek olan patlamanın maddî koşullarıdır. «12 saat yerine eğer 6 saat çalışılıyorsa, işte o ulusa gerçekten zengin denilebilir. **Wealth**, «Artık-emek süresi elde etmek (şeyleşmiş zenginlik) demek değildir; **her birey** için, bütün toplum için, doğrudan, doğrudan üretim için gereken sürenin dışında **disposable time** bulunması demek-

40 tir.» [«The Source and Remedy» etc. 1821, s. 6].
Doğa makina yapmaz, lokomotifler, demiryolları,
elektrikli telgraflar, self-acting mule'lar vb. üretmez.
Bunlar insan çabasının, sanayiin ürünleridir; doğal
hammaddelerin insanın doğaya hakim gelen irade-
sinin ya da insanın doğa üstündeki etkinliğinin or-
ganlarına dönüştürülmesidir. **İnsan beyninin, insan
eliyle yaratılmış organlarıdır;** bilimin nesnelleşmiş gü-
cüdür. Sabit sermayenin gelişme düzeyi, genel top-
41 lumsal bilginin, knowledge'ın ne dereceye kadar **do-
laysız bir üretici** güç haline geldiğini ve dolayısıyla
toplumsal yaşam sürecinin koşullarının ne dereceye
42 kadar general intellect'in kontrolü altına girmiş ol-
duğunu, ne dereceye kadar dönüştürülüp ona uyarlı
biçime sokulmuş olduğunu gösterir. Toplumun üretici
güçlerinin, salt bilgi biçiminin ötesinde, ne dereceye
kadar toplumsal pratiğin, maddî yaşam sürecinin do-
laysız organları halinde üretilmiş olduklarını ortaya
koyar.

Sabit sermayenin gelişme düzeyinin anlamı (genel olarak sermayenin gelişimi açısından). Sabit ve dolaşan sermayenin üretimi arasındaki ilişki.

Sabit sermayenin gelişme düzeyi bir başka bakımdan daha, genel zenginliğin, ya da sermayenin, gelişim düzeyini gösterir. Gerek doğrudan doğruya

[40] Alıntı, Londra'da 1821'de yayımlanmış **The Source and Remedy of the National Difficulties** (Ulusal Dertlerin Kaynağı ve Çözüm Yolu) adlı anonim kitapçıktandır.
Wealth: Zenginlik (İngilizcede aynı zamanda «mamur ve müreffet olma» gibi bir anlam taşır).
Disposable time: Serbest zaman, istendiği gibi harcanabilecek süre.
[41] Knowledge (İng.): Bilgi.
[42] General Intellect (İng.): **Genel zihin, toplumsal zekâ.**

kullanım değerine, gerekse *doğrudan doğruya mübadele değerine* yönelik üretimin hedefi, sonuçta tüketilmek üzere yaratılan üründür. Sabit sermaye üretimine yönelik üretim ise ne doğrudan doğruya bireysel doyuma yarayan nesneler, ne de doğrudan doğruya mübadele değerleri —en azından, dolaysız olarak realize *edilebilecek* mübadele *değerleri*— üretmez. **Dolayısıyla, üretim süresinin gittikçe artan bir kısmının üretim araçlarının üretimine ayrılması, geri kalan üretim süresinin dolaysız üretime yetmesine imkân verecek belli bir üretkenlik** düzeyine **ulaşmış olmasına bağlıdır.** Bir başka anlatımla, toplumun beklemeye tahammülü olması; yaratılmış zenginliğin büyük bir kısmının dolaysız üretimden ve dolaysız tüketime yönelik üretimden çekilerek, maddî üretim süreci içersinde, **doğrudan doğruya üretken olmayan** emeğe harcanabilmesi gereklidir. Bu da belli bir üretkenlik ve nispî bolluk düzeyine ulaşılmış olmasını gerektirir, ki bu düzey dolaşan sermayenin sabit sermayeye dönüşme düzeyiyle doğrudan orantılıdır. **Tıpkı nispî artık-emek miktarının zorunlu emeğin üretkenlik düzeyine bağlı olması gibi, sabit sermayenin üretimine harcanan emek süresinin** (gerek canlı, gerekse nesnelleşmiş halde) **büyüklüğü de dolaysız ürünlerin üretimine harcanan emek süresinin üretkenlik** düzeyine
43 **bağlıdır. Artık-nüfus** (bu bakış açısından) ve **artık-üretim** bu işin zorunlu koşullarıdır. Yani, doğrudan üretime harcanan sürenin ürünü, bu sanayi dallarında istihdam edilen sermayenin dolaysız yeniden-üretimi için gerekenden **fazla** olmak zorundadır. Sabit sermaye ne kadar **seyrek** ürün verir, **dolaysız üretim**

[43] Bu bakış açısı, yani sermayenin bakış açısı. «Kapitalist üretim varsayıldığında».

sürecine ne kadar az girerse, gerektirdiği görece **artık-nüfus** ve **artık-üretim** de o kadar büyük olacaktır. Böylece, doğrudan doğruya üretim sürecinde etkin olan makinalara oranla, demiryolları, kanallar, sulama sistemleri, telgraflar vb. inşa etmek daha çok [artık-nüfus ve artık-üretim] gerektirecektir. Buradan —ki bu konuya ileride tekrar döneceğiz—, bazan çok az bazan çok fazla dolaşan sermayenin sabit sermayeye dönüştürülmesinden doğan sürekli istikrarsızlık ve tıkanıklıklar: modern sanayiin sürekli üretim fazlası ve üretim eksiği sorunu.

Disposable time. Bunu yaratmak, sermayenin temel işlevi. Bunun sermayedeki çelişkili biçimi.

[[Toplumun bütünü ve her bir üyesi için, zorunlu emek süresinin ötesinde **bol disposable time'ın yaratılması** (bireyin ve dolayısıyla toplumun tüm üretici güçlerinin gelişebilmesi için serbest bir alanın oluşturulması), bu emek-dışı sürenin oluşturulması, sermayenin perspektifinden, daha önceki tüm evrelerde olduğu gibi, bir azınlık için emek-dışı süre, serbest zaman oluşturulması şeklinde gözükür. Sermayenin ayırıcı yanı, buna sanatın ve bilimin tüm imkânlarını kullanarak yığınların artık-emek süresini artırma çabasını eklemesidir, çünkü sermayenin zenginliği doğrudan doğruya artık-emek süresinin elde edilmesinden ibarettir; çünkü **hedefi doğrudan doğruya değerdir**, kullanım değeri değil. Dolayısıyla sermaye, bilmeden ve istemeden, toplumsal disposable time'ın koşullarının yaratılmasına, emek süresinin toplumun tümü için giderek azalan bir minimuma indirgenmesine ve böylece herkesin zamanının kendi kişisel gelişimi için serbest bırakılmasına hizmet etmek du-

rumundadır. Ama sermayenin dinamiği, her zaman için, bir yandan **disposable time yaratırken, bir yandan da bunu artık-emeğe dönüştürmektir.** Eğer birincisinde çok başarılı olursa aşırı-üretime katlanmak ve sermayenin **artık-emeği değerlendirmekten aciz kalması yüzünden,** zorunlu emek kesintiye uğramak zorundadır. Bu çelişki ne kadar gelişirse, üretici güçlerin büyümesini yabancı emeğin temellüküyle kısıtlamanın artık imkânsız olduğu ve işçi kitlesinin kendi artık-emeğini kendine mal etmesi gerektiği de o ölçüde gün ışığına çıkar. Bu bir kez başarılınca —ve
44 disposable time **antitetik** biçiminden kurtulunca— bir yandan zorunlu emek süresinin tek sınırı toplumsal bireyin ihtiyaçları olacak, bir yandan da toplumsal üretici güçler o derece hızlı gelişecektir ki, üretim artık toplumun tümünün zenginliğine yönelik olarak hesaplansa dahi, herkesin **disposable time'ı** artacaktır. Çünkü gerçek zenginlik, tüm bireylerin gelişmiş üretici güçleridir. Bu noktada artık zenginliğin ölçüsü emek süresi değil, disposable time'dır. **Emek süresinin zenginlik ölçüsü olarak alınması,** zenginliğin yoksulluk üzerine temellendirilmesini ve disposable time'ın **artık-emek süresiyle karşıtlık içinde ve bu karşıtlık sayesinde** varolmasını —bireyin tüm vaktinin emek süresi olarak tespit edilmesini ve dolayısıyla bireyin çıplak emekçi düzeyine alçaltılmasını, emeğine tabi kılınmasını— önvarsayar. **En gelişmiş makina, o halde, işçiyi bir vahşinin çalıştığından, ya da kendisinin en basit, en kaba aletlerle çalışacağından daha fazla çalışmaya zorlar.]]**

44 **Antitetik** biçim: Yani bir yanda serbest zamanın yaratılmasının, öbür yanda işçi sınıfının artık-emeğine bağlı olması.

«Bir ülkede harcanan tüm emek sadece nüfusun tümünün geçimini sağlamaya yetecek kadar olsaydı, ortada artık-emek ve dolayısıyla sermaye olarak birikmesi mümkün herhangi bir şey olmayacaktı. Eğer halk bir yılda iki yıllık geçimini sağlayacak kadar üretiyorsa, ya bir yıllık tüketim maddesinin heba olması, ya da bir yıl için insanların üretici emeği kesmeleri gerekir. Fakat **artık-ürünün ya da sermayenin sahipleri**... halkı **doğrudan doğruya ve dolaysız olarak üretken olmayan bir işte,** sözgelimi makinaların imalinde istihdam ederler. Böylece devam eder.» **(The Source and Remedy of the National Difficulties)**

[[Büyük sanayiin gelişmesiyle, dayandığı temel olan yabancı emek süresi temellükünün zenginliği oluşturmaktan ve ifade etmekten çıkması gibi, **dolaysız emek** de, dolaysız haliyle, üretimin temeli olmaktan çıkar. Çünkü bir yandan dolaysız emek daha ziyade bir denetleme ve düzenleme faaliyetine dönüştürülür; öte yandan, ürün de bireysel, yalıtık bir emeğin ürünü olmaktan çıkar; toplumsal faaliyetlerin **birleşip bütünleşmesi** asıl üretici etmen olarak gözükmeye başlar. «İşbölümü bir kez gelişince, tek bireyin hemen hemen her türlü emeği, bütünün, **kendi başına bir değeri yahut faydası olmayan** bir parçası haline gelir. İşçinin tutup, bu benim ürünümdür, bunu kendime saklayacağım diyebileceği bir şey kalmaz ortada.» **(Labour Defended, 1**, 2, XI.) Dolaysız mübadelede,
45
bireyin dolaysız emeği tikel bir üründe ya da ürün parçasında realize edilir ve emeğin ortak toplumsal

[45] Bk. not 35. Alıntı kitabın 25'nci sayfasından olup, rakamlar Marx'ın alıntı defterindeki yerini belirtmektedir. (MELİ)

karakteri —genel emeğin nesnelleşmesi ve genel ihtiyacın gidericisi olarak niteliği— ancak mübadele fiilinde vazedilir. Buna karşılık büyük sanayiin üretim sürecinde, bir yandan otomatik bir süreç haline gelen emek aracının üretkenliğinin önvarsayımı doğa güçlerini kendine bağlayan toplumsal akıldır; öte yandan **emeğin dolaysız varlığının bireyselliği de aşılmış, toplumsal emeğe çevrilmiştir. Böylece, bu üretim tarzının öteki temel taşının da kayıp gittiğini görüyoruz.**]]

Sabit sermayenin üretimine harcanan emek süresinin dolaşan sermayenin üretimine harcanan süreye oranı, sermayenin kendi üretim süreci içinde, **artık-emek süresinin zorunlu emek süresine** oranına
46 **paraleldir.** Dolaysız ihtiyaçların giderilmesine yönelik üretimin üretkenliği arttıkça üretimin giderek artan bir kısmı üretimin kendi ihtiyaçlarının karşılanmasına, yani üretim araçları üretimine yöneltilebilir. Sabit sermaye üretimi içeriksel yönüyle dahi, üretimin dolaysız amacı olarak ne dolaysız kullanım değerlerinin, ne de sermayenin dolaysız yeniden-üretimine giden değerlerin —yani, değer yaratma sürecinde göreli olarak yine kullanım değerini temsil eden değerlerin— üretimine yönelik değildir; üretimin dolaysız hedefi olarak değer yaratma araçlarının üretimine, yani dolaysız bir hedef olarak değer'e değil, değer yaratma fiiline, değer üretme araçlarının üretimine yöneliktir. Bizzat üretilen ürünün maddî varlığında üretimin —üretici gücün, sermayenin değer-üretici gücünün nesnelleşme-

[43] Kullanım değerine yönelik üretim (doğrudan ihtiyaçların karşılanmasına yönelik emek) ile mübadele değerine yönelik üretim (satışa yönelik emek) arasındaki ilişki ne ise, mübadele değerine yönelik üretimde, tüketim maddesi üretimiyle üretim maddesi üretimi arasındaki ilişki odur.

sinin— amacı, değer üretimi olarak vazedilmiştir. O halde sabit sermaye üretiminde, **dolaşan sermaye üretimindekinden bir daha üst düzeyde, sermaye kendini başlı başına amaç olarak koymakta ve** bir daha üst düzeyde fiilen **sermaye** olarak etkinlik göstermektedir. Dolayısıyla bu bakımdan da, sabit sermayenin halen ulaşmış olduğu boyutlar ile üretimin bütünü içinde sabit sermaye üretiminin kapladığı alan, sermayeye dayalı üretim tarzının **gelişme ölçüsünü** verir.

«Emekçilerin sayısı, **eşzamanlı emeklerin üretiminden** emekçilerin tüketimine ayrılan miktara bağlı olduğu ölçüde, **dolaşan sermayeye** bağlıdır.» **(Labour Defended.)**

Kullanım ve tüketim: E c o n o m i s t . Sabit sermayenin dayanıklılığı.

47 Yukarıda çeşitli iktisatçılardan yaptığımız alıntıların tümünde sabit sermaye, sermayenin üretim sürecine bağlı kalan kısmı olarak ele alınmıştır. «Floating capital is consumed: fixed capital is merely used
48 in the great process of production.» **(Economist. VI, 1.)** Bu yanlıştır ve sadece dolaşan sermayenin sabit sermayenin kendisi tarafından tüketilen kısmı, yani matières instrumentales için geçerli sayılabilir. «The gre-

[47] Bk. s. 629-30.

[48] «Döner sermaye tüketilir; sabit sermaye ise büyük üretim sürecinde kullanılır.» **The Economist** gazetesinin 6 kasım 1847 tarihli sayısından. (MELİ)
Arkadan gelen cümlelerde:
The great process of production: Büyük üretim süreci.
Use: Kullanım.

at process of production»da tüketilen, eğer bu laftan dolaysız üretim sürecini anlayacaksak, **sadece sabit** sermayedir. Üretim süreci dahilinde tüketim gerçekte use'dur, **kullanımdır.** Sonra, sabit sermayenin **daha fazla dayanıklı** olmasını sırf fiziksel anlamda almamalıdır. Yattığım yatağın kerestesiyle demiri, oturduğum evin taşları, bir sarayı süsleyen mermer heykel, aynen makinalarda kullanılan kereste, demir vb. kadar dayanıklıdır. Fakat üretim aracında **dayanıklılık** salt teknik açıdan, metaller vb. makinaların başlıca yapı malzemesi olduğu için değil, araç sürekli tekrarlanan üretim süreçlerinde tekrar tekrar aynı rolü oynamaya aday olduğu için şarttır. Bir üretim aracı olarak, dayanıklılığı özgül kullanım değerinin bir gereğidir. Araç ne kadar sık yenilenirse o kadar pahalı olur; üstünde boş yere harcanacak sermaye parçası o kadar büyük olur. Dayanıklılığı, onun bir üretim aracı olarak varlığıdır. Üretici gücünün artmasıdır. Dolaşan sermayede ise, tam tersine, sabit sermayeye dönüştürülmediği sürece, dayanıklılığın üretim dolayıyla hiçbir ilgisi yoktur ve dolayısıyla dayanıklılık dolaşan sermaye kavramının bir ögesi değildir. Tüketim fonuna giren bazı maddelerin, daha yavaş tüketilmeleri ve çok sayıda kişi tarafından sırayla tüketilebilmeleri nedeniyle **sabit sermaye** diye tanımlanması başka birtakım ilişkilerle (satmak yerine kiraya vermek, faiz vb.) ilgili olup, bu konulara henüz sıra gelmiş değildir.

«Cansız mekanizmaların İngiliz imalât dünyasına büyük çapta girmesinden bu yana insanlar, az sayıda istisna dışında, ikincil, yardımcı birer makina muamelesi görmüş ve odun ve demirden hammaddeler, vücudu ve ruhu olanlardan çok daha fazla dikkat ve ilgiye layık bulunmuştur.» (p. 31. **Robert Owen: Es-**

49 says on the Formation of the Human Character. 1840. London.)

Gerçek tasarruf (iktisat) = emek süresi tasarrufu = üretici gücün gelişmesi. Serbest süre ile emek süresi arasındaki karşıtlığın aşılması.

50 [[Gerçek iktisat (tasarruf) emek süresi tasarrufundan ibarettir; (üretim maliyetinin asgariye indirilmesi); öte yandan, bu tasarruf üretici gücün gelişmesiyle özdeştir. O halde **doyumlardan fedakârlık etmek** değil, üretim gücünün, yeteneklerinin ve dolayısıyla doyum yeteneklerinin ve doyum araçlarının geliştirilmesi. Doyum yeteneği, doyumun koşulu ve ilk aracı olup, [bu yeteneğin gelişmesi] bir bireysel potansiyelin, bir üretici gücün gelişmesidir. Emek süresinden yapılan tasarruf serbest sürenin, yani bireyin her yönüyle gelişmesine ayrılacak sürenin artması demektir; bu çok yönlü gelişme de, en büyük üretici güç olarak, yine emeğin üretici gücünü etkileyecektir. Dolaysız üretim sürecinin bakış açısından, bu bir **sabit sermaye** üretimi olarak görülebilir — insan burada bu sabit sermayenin ta kendisidir. Dolaysız emek süresinin serbest süre ile, burjuva iktisadının perspektifindeki bu soyut antitez halinde kalmayacağını ayrıca belirtmeye gerek yok. Emeğin yerini, Fourier'
51 nin iddia ettiği gibi oyun alamaz (gerçi nihaî amaç

[49] Robert Owen (1771-1858): Sosyalizmin ilk büyük kuramcılarından, İngiliz ütopik sosyalisti. Burada «İnsan Karakterinin Oluşumu Üzerine Makaleler» adlı eseri sözkonusudur.

[50] «Ekonomi» sözcüğü aynı zamanda hem iktisat, hem tasarruf (kısıntı) anlamına gelir.

[51] François-Marie-Charles Fourier (1772-1832): Owen'ınkine yakın görüşleriyle tanınan Fransız ütopik sosyalisti.

→

olarak bölüşümün değil, üretim tarzının daha üstün biçim tarafından aşılmasını koymak Fourier'nin büyük hizmeti olarak kalacaktır). Bir boş vakit, istirahat vakti olduğu kadar, aynı zamanda bir daha yüksek faaliyetler vakti olan serbest süre, sahibini şüphesiz başka bir insan haline getirir ve dolaysız üretim sürecine de bu yeni insan girer. Üretim süreci, oluşum halindeki insan için bir disiplin aracı olduğu kadar, o halde, oluşmuş ve olgunlaşmış, kafasında toplumun birikmiş bilgisini taşıyan insan için, bir alıştırma süreci, deneysel bir bilim, maddî olarak yaratıcı ve nesnelleştirici bir bilimdir. Her ikisi için de emek, sözgelimi tarımdaki gibi ellerin pratik işleyişini ve vücudun serbest devinimini gerektirmesi anlamında, bir egzersizdir.

Toplumsal üretim sürecinin doğru kavramşı.

Burjuva iktisat sistemi nasıl adım adım, yavaş yavaş gelişip bugüne geldiyse, nihaî sonucu olan olumsuzlanması da öyle olacaktır. Burada şimdilik

---

Marx'ın burada ve özellikle bir sonraki paragrafta anlattıkları son derece önemlidir. Marx'ın üretkenliğin artışından ve serbest sürenin yaratılışından anladığı, sözgelimi herkesin günde iki saat çalışıp ihtiyaçları karşılaması, sonra da «boş vakitlerini değerlendirmesi» değildir. Tam tersine, «emek» ile «boş vakit» arasındaki bu antitezin kapitalizme özgü olduğu söylenmektedir. Üretkenliğin artışının sonucu, verili ihtiyaçları karşılamak icin gereken sürenin azalmasıdır. Böylece yaratılan süre, insanın özgürce **yeni ihtiyaçlar** yaratıp, kendi yarattığı ihtiyaçlar için özgürce üretim yapma süresidir. Örneğin bireyin kendi kişiliğini ve içinde yaşadığı toplumu geliştirme ve biçimlendirme çabası gibi. Bu tam anlamıyla **özgür üretimde,** üretimle siyaset, tikel nesneler üretimiyle genel üretim, kol emeğiyle kafa emeği arasındaki ayrımların kaybolduğu görülür.

sadece dolaysız üretim süreciyle uğraşıyoruz. Burjuva toplumunu tüm yönleriyle bir bütün olarak ele aldığımızda, nihaî sonuç olarak daima toplumun bizzat kendisinin, yani toplumsal ilişkileri içerisinde insanın kendisinin, toplumsal üretilme sürecini göreceğiz. Bu süreç içinde, ürün vb. gibi sabit biçimi olan her şey sadece bir öge, yitici bir ögedir. Bizzat dolaysız üretim süreci de burada sadece bir öge olarak gözükür. Sürecin koşulları ve nesnelleşme biçimleri, hepsi de aynı şekilde sürecin ögeleridir; özne olarak görülen ise sadece bireyler, fakat birbirleriyle sürekli olarak ürettikleri ve yeniden-ürettikleri ilişkiler içinde olan bireylerdir. Tıpkı yarattıkları zenginlikler alemi gibi, sürekli devinen ve bu devinim içinde sürekli olarak kendilerini yenileyen bireyler.]]

52 [.............................]

Sermaye ve doğal faktörlerin değeri.

Üretici gücün (sabit sermayenin) ancak kendisi de üretilmiş olduğu, üstünde belli bir miktar emek süresi harcanmış olduğu ve dolayısıyla bir değeri olduğu için ürüne bir değer aktarabildiğini daha önce belirtmiştik. Oysa şimdi işin içine su, toprak (özellikle bu), maden yatakları vb. gibi mülk edinilen, dolayısıyla birer mübadele değeri bulunan ve üretim maliyetinde birer değer olarak gösterilen doğal faktörler girmektedir. Kısacası, toprak mülkiyeti konusu (toprak, maden yatakları ve su dahil olmak üzere) işe karışmaktadır. Emek ürünü olmayan üretim araçlarının değeri sorunu henüz buraya ait değildir, çünkü

[52] Marx, defterinin bu noktasında, «bir başka fırsatta kullanmak üzere», Robert Owen'den işçi sınıfının yaşam tarzı ile ilgili iki sayfalık bir alıntı yapmaktadır.

sermayenin kendisinin analizinden türetilemez. Sermaye için öncelikle verili, tarihî bir önvarsayım olarak gözükür. Bu nedenle bu sorunu şimdilik bir yana bırakıyoruz. Burjuva iktisat sisteminin incelenmesinde yeri olan, sadece, toprak mülkiyetinin (ve değerin belirlenmesinde rol oynayan doğal faktörlerin) sermayeye tekabül edecek şekilde dönüştürülmüş, uyarlanmış biçimidir. Sermayenin incelenmesinde henüz ulaşmış olduğumuz noktada, toprak vb.yi, sabit sermaye biçimleri olarak ele almak bir şey değiştirmez.

Sabit sermayenin boyutları kapitalist üretimin ulaştığı düzeyi gösterir.

Üretilmiş bir üretici güç anlamında sabit sermaye, bir üretim faktörü olarak belli bir zaman dilimi içinde üretilen kullanım değeri hacmini artıracağına göre, sabit sermayenin büyüyebilmesi için işlediği hammaddenin de artması gerekir (bu, imalât sanayiinde. Balıkçılık, madencilik gibi çıkarım sanayilerinde emek sadece ham ya da birincil ürünün ele geçirilmesindeki, elde edilmesindeki engellerin üstesinden gelmekten ibarettir. Bir hammaddeyi üretim için işlemek değil, varolan bir ham ürünü mülk edinmek sözkonusudur. Tarımda ise, tam tersine, toprak hammaddedir; tohumlar vb. de dolaşan sermaye.). Sabit sermayenin büyük ölçekte kullanımı, o halde, hammaddelere tekabül eden dolaşan sermaye parçasının artmasını ve dolayısıyla bir bütün olarak sermayenin de büyümesini gerektirmektedir. Bu aynı zamanda sermayenin canlı emekle mübadele edilen kısmında (nispî) bir azalma demektir.

Sabit sermayede, sermaye, maddî yönüyle de, sadece yeni emeğe araç olaçak nesnelleşmiş emek

değil, kullanım değeri yeni değerler yaratmak olan bir değerdir. Sabit sermayenin varlığı, o halde, sermayenin kelimenin tam anlamıyla üretici sermaye olarak varlığıdır. Bundan dolayı, sermayeye dayalı üretim tarzının ulaşmış olduğu gelişim düzeyi —ya da, sermayenin hangi ölçüde kendi üretiminin koşulu olarak yine kendini önvarsaydığı, kendini kendi önvarsayımı yaptığı— sabit sermayenin ulaştığı boyutlarla ölçülür; sadece niteliğiyle değil, aynı zamanda niteliğiyle.

Hammadde, ürün, üretim aracı ve tüketimin tanımlanması. — Para sabit sermaye midir, dolaşan sermaye midir? — Bireysel tüketim açısından sabit sermaye ve dolaşan sermaye.

Nihayet: **sabit sermayede,** emeğin toplumsal üretici gücü, sermayenin organik bir işlevi olarak gözükür: **bilimsel güç, üretim süreci içindeki toplumsal güçler kombinasyonu ve nihayet dolaysız emekten makinaya, bu ölü üretici güce transfer edilen hüner,** sermayenin malı haline gelir. Buna karşılık **dolaşan sermayede** ise emekler arasındaki mübadele, emek dallarının farklılaşması, farklı emeklerin birleşip bir ağ, bir sistem ouşturması, bir arada varolması, **sermayenin işlevi** olarak gözükür.*

** Hammadde, ürün, üretim aracı belirlemeleri, kullanım değerlerinin üretim süreci içinde oynadıkları role göre değişir. Salt hammadde olarak gözönüne alınanların kendileri de emek ürünüdür. (tarımsal ürünler hiç şüphesiz [böyle], çünkü bunların hepsi de yeniden-üretilir ve sadece ilkel biçimleriyle yeniden-üretilmekle kalmaz, insan ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde, doğal varlıkları dahi değiştirilir. Hod-*
53 *ges'dan alıntı vb... Çıkartım sanayiinin ürünleri —kömür,*

[53] Marx'ın Hodges dediği kişinin, not 35'te sözü edilen Hodgskin olması daha muhtemeldir. (MELİ)

Dördüncü olarak:

Şimdi sabit ve dolaşan sermaye arasındaki öteki ilişkilere göz atmamız gerekiyor.

Yukarıda, dolaşan sermayede çeşitli emekler arasındaki toplumsal ilişkinin, sabit sermayede ise eme-

---

madenler vb.— de, hem onları gün ışığına çıkarmak, hem de örneğin madenlerde, sanayi hammaddesi olarak kullanılabilecekleri biçimi vermek şeklindeki bir emeğin ürünleridir. Bu sonuncular, bunlar yeniden-üretilemez, çünkü henüz maden yapmasını bilmiyoruz.) Bir sanayiin ürünü bir başkasının hammaddesi olabilir, vb. Üretim aracı da yine bir sanayiin ürünüdür ve ancak bir diğer sanayide üretim aracı niteliğini kazanır. Bir sanayiin artıkları bir başkasının hammaddesi olabilir. Tarımda, ise ürünün bir kesimi (tohum, davar vb.) yine aynı sanayiin hammaddesi olarak gözükür; dolayısıyla tıpkı sabit sermaye gibi üretim sürecinden hiç çıkmaz. Tarımsal ürünün hayvan yemi olarak kullanılan kısmı matiére instrumentale sayılabilir ama tohum üretim süreci içersinde yeniden-üretilir, oysa üretim aracı, bu niteliğiyle üretim sürecinde tüketilir. Tohumun ve keza çift öküzleri vb.'nin, sürekli olarak üretim sürecinde kalmaları açısından sabit sermaye olduklarını söyleyebilir miyiz? Hayır; yoksa bütün hammaddelerin öyle olması gerekirdi. Hammadde [de], hammadde işlevinde kaldığı sürece, daima üretim süreci içinde kalır. Nihayet, dolaysız tüketime giren ürünler de tüketimden geriye yine üretim hammaddeleri olarak dönebilirler; doğa sürecinde gübre vb. paçavradan kâğıt vb. Öte yandan, bunların tüketimi de bireyi belirli bir varoluş tarzı içerisinde, yalnızca dolaysız anlamda bir varlık olarak değil, aynı zamanda özgül toplumsal ilişkileri içinde yeniden-üretir. Böylece, bireyler tarafından tüketim sürecinde gerçekleştirilen nihaî «kendine malediş» bireyleri birbiriyle üretim süreci içindeki ilk baştaki ilişkileri çerçevesinde yeniden-üretmiş olur; onları toplumsal varlıklar olarak yeniden-üretmekle kalmaz, aynı zamanda bu toplumsal varlığı —bu büyük bütünsel sürecin hem öznesi, hem de ürünü olarak gözüken toplum'u— yeniden üretir. [Marx'ın notu]

ğin toplumsal üretici gücünün sermayenin işlevi olarak gözüktüğünü söylemiştik.

«Bir ulusun dolaşan sermayesi şunlardan oluşur: para, ihtiyaç maddeleri, hammaddeler ve bitmiş ürün-
54 ler.» (A. Smith, cilt II, s. 218) Paraya sabit sermaye mi, dolaşan sermaye mi demesi gerektiği konusunda Smith kararsızdır. Para her zaman için sadece bir dolaşım aracı işlevini görmesi anlamında —dolaşım bütünsel yeniden-üretim sürecinin bir ögesi olduğuna göre— **sabit sermayedir.** Buna karşılık, dolaşım aracı olarak, paranın kullanım değeri sürekli olarak dolaşmak ve ne asıl üretim sürecine, ne de bireysel tüketime girmemektir. Para, sermayenin dolaşım evresinde bağlı kalan, sabit kalan parçasıdır; dolayısıyla bir yönüyle dolaşan sermayenin en mükemmel biçimi iken, öbür yönüyle de, bir araç olarak sabit kalması bakımından, sabit sermayedir.

Bireysel tüketim konusu açısından sabit sermaye-dolaşan sermaye ayrımının ifade ettiği anlama gelince, sabit sermayenin bir kullanım değeri olarak dolaşıma girmeyeceğini söylemekle bunu zaten çözümlemiş bulunuyoruz. (Tarımda ise, tohum çoğaldığından, bir kısmı kullanım değeri olarak dolaşıma girer.) Bu kullanım-değeri-olarak-dolaşıma-girmeme özelliği, sabit sermayenin bir bireysel tüketim nesnesi olamayacağını gösterir.

[54] Bk. s. 613-14 ve orada not 2.

C. ÖZET:

Başlık 15'in geri kalan 25 sayfalık kısmı, 15 A. bölümünde oldukça dağınık bir şekilde sunulan sabit ve dolaşan sermaye ile ilgili analizlerin yeniden özetlenmesi niteliğindedir. Ancak ilk birkaç sayfadaki sistemli sunuş çabasından sonra konu tekrar ve bütünüyle dağılmaktadır. 15 A.'da işlenmiş olanların dışında, burada yeni olan sadece *gelir* kavramıyla ilgili birkaç kısa değinmedir:

«Gelir, artık-değerin dolaysız tüketim için ayrılan kısmından başka bir şey değildir.» (*A.* s. 621.)

Nihayet, Başlık 16'ya geçiş niteliğinde şunlar söylenmektedir:

«Sermayeler, 1) sabit ve dolaşan sermaye parçalarına eşit oranlarda bölünmüş değildirler; 2) kesintili ya da kesintisiz üretim evreleri olduğuna ve yakın ya da uzak pazarlara gittiklerine göre, dolaşım süreleri eşit değildir. Dolayısıyla belli bir zaman dilimi içindeki yeniden-üretim süreçleri sayısı eşit olmadığı için, belli bir sürede, sözgelimi bir yılda üretilen artık-değerin belirlenmesi de eşit olmayacaktır. Ürettikleri değeri belirleyen sadece dolaysız üretim süreci içinde harcanan emek değil, bu emek sömürüsünün verili bir zaman dilimi içersinde ne kadar tekrarlanabildiğidir.» (*A.* s. 629.)

III. DOĞURGAN SERMAYE
ARTIK-DEĞERİN KÂRA ÇEVRİLMESİ

Başlık 16. [Kâr]

GİRİŞ

Başlık 16'nın daha önceki bölümlerle ilişkisi, birçok yönden, Başlık 10'unki gibidir. Başlık 10'da, emek-gücü satın alan, bunu işe koşan ve onun ürettiği ürünü satan sermayenin, sürecin sonunda *kendi kendini yeniden-üreten* bir değer olarak gözükmesi, yani emeğin üretici gücünü kendine malederek içinden geldiği süreci adeta inkâr etmesi izlenmişti. Varılan nokta sürecin —emek sömürüsünün— bir eseridir, fakat yine aynı sürecin mantığının kaçınılmaz bir sonucu olarak, varılan nokta da «gözden kaybolur.» Burada da, P-M-M'-P' sürecinde döndükçe değer üreten sermayenin, döngünün sonunda, maliyet+kâr şeklinde, başladığı noktaya dönüşü konu edilecektir. Sermayenin dolaşım sürecinde, sermayenin sabit kalan kısmı ile dolaşan kısmı arasında bir dizi ilişkiye değinildi: sermayenin dolaşımın belli aşamalarında sabit kalmak zorunda olduğu, farklı parçalarının farklı hızlarda dolaştığı ve nihayet giderek büyüyen bir parçanın kendi dolaşmayıp, dolaşımın yürümesine *hizmet eder* nitelik kazandığı görüldü. Sürecin sonunda elde edilen artık, bu içiçe geçmiş faktörlerin tümünün ortak sonucu, onların birliğinin eseri olarak görüldü.

Sermayenin dolaşım sürecindeki karmaşık ilişkilerin ürünü olan kâr, aynı zamanda, bu ilişkilerin inkârıdır. Çünkü sürecin sonunda çıkan şey, bu ilişkilerin tüm izleri silinmiş, basit bir niceliksel birim olan x lira paradır; sermayenin oluşturduğu muazzam toplumsal ve teknik süreçler zinciri, bu salt niceliksel zenginliğin araçlarından, aletlerinden ibarettir. Öte yandan, sürecin

bütününün sermaye açısından temsil ettiği şey de bir *yatırım*, yani bir dizi *masraf*, ya da y lira paradır. Sürecin *sonucu* açısından bakıldığında olay y lira olarak girilen süreçten, x lira olarak çıkılmasıdır; yani paranın para kazanmasıdır.

Bu aşamada, sermayenin ilk başta verilen tanımı, geniş bir üretim ve dolaşım ilişkileri sistemi temeli üzerinde gerçekliğe kavuşmuş, bu sistem içinde temellendirilmiş ve bu sistemin bir ürünü olarak görülmüştür. «Para kazanan para» ilk başta ideal bir kavram olarak, bir fikir, bir yöneliş, bir amaç olarak kondu. Tarihî anlamda da bu, parasal servetin, kapitalizmin ilk oluşum aşamasındaki «niyetine» tekabül ediyordu. İdeal kavramın gerçekleşme sürecinde, belli sınıfsal ilişkiler ve belli bir emek düzeninden, bütün bir maddî ve manevî uygarlık biçimine kadar, bir dizi toplumsal, tarihî koşul ortaya çıktı. İşte bütün bu karmaşık koşulların, bu sistem çerçevesinde üretim yapan bireylerin bakış açısından net sonucu, «elde kalanı» y lira ile x lira arasındaki niceliksel farktır; paranın kazandığı paradır. İlk başta bir *önvarsayım* olarak alınan sermaye kavramı, böylece bütünsel sürecin sonucu olarak *vazedilmiştir*.

Kâr perspektifinden süreç, maliyetin karşılanması ve ayrıca da buna ek bir paranın elde edilmesinden ibarettir. Bu bakış açısında, değer ve artık-değer kavramlarına kesinlikle yer yoktur. Kapitalistin kaygısı belli bir nesnelleşmiş artık-emek süresinin eşdeğerini almak değil, maliyet fiyatına mümkün olan en yüksek kârı eklemektir. Yani kapitalist, «tutturabildiğine» satar ve elde ettiği kâr, ürünün içerdiği artık-değerden çok daha alçak ya da çok daha yüksek olabilir. Piyasada hiç kimse, kapitalistin malına koyduğu fiyata, «ama bu malın içerdiği artık-değer şu kadardı!» diye itiraz etmeyecektir.

Böyle olunca, kitap boyunca geliştirilen değer ve artık-değer teorisinin pratik bir anlamı kalmış mıdır? Şüphesiz evet; ama bu anlam ancak rekabet konusunda ortaya konabilecektir. Şöyle ki: herhangi bir sermaye, piyasa koşullarınca belirlenen ve artık-değerden farklı olan bir kâr elde eder. Ama bu durum artık-değeri yoketmez ya da yoktan varetmez, sadece artık-değerin farklı sermayeler arasında *paylaşılmasına* yol açar. Her şeyden önce, ülke çapında üretilen toplam kâr, toplam artık-değere eşittir ve tekil sermayeler, bu toplam artık-değeri rekabetin yasaları uyarınca aralarında paylaşmaktan öte bir şey yapamazlar. İkincisi, piyasada rekabetin genel etkisi, tekil sermayelerin kârlarını düşürüp artırarak, onları «zorla» gerçek artık-değere yaklaştırmaktır. Her-

hangi bir kapitalistin maliyetine keyfî bir şekilde eklemeye çalıştığı kârın hiç de keyfî bir şey olmadığı rekabet süreci içinde ortaya çıkacaktır. Başlık 3'ün ilk sayfasında soyut düzeyde anlatılanlar, sermaye üzerine ikinci kitabı oluşturması gereken rekabet konusunda, somut toplumsal koşullar içinde temellendirilecektir.

Bu kavramlar çerçevesinde, Başlık 16'da Marx'ın ele aldığı başlıca konu, şöyle özetlenebilir:

Sermayeyi oluşturan parçalar içinde, artık-değeri üreten, artık-değerle birlikte sermayeye dönen parça, sadece emek-gücü satın alan parça, yani ücrettir. Hammadde ve aracın daha önceki üretim süreçlerinde kazanmış oldukları değer, hammadde ve araç sıfatıyla girdikleri üretim sürecinde artmaz, sadece aynen ürüne aktarılır. Buna karşılık kârı, ücret, hammadde ve aracı içeren *toplam sermaye maliyeti* üzerinden hesaplanır. Sermayenin kâr oranı, artık/maliyet ya da ücrete değişen değer (v), hammadde ve araca değişmeyen değer (c) dersek, artık/v+c oranıdır; sermayenin kârlılığını, ya da «verimliliğini» bu oran ifade eder. Oysa sermaye geliştikçe, üretkenlik artışının zorunlu bir önkoşulu olarak makina vb. biçimindeki araç payı olağanüstü büyüyecek, ayrıca artan üretkenliğe paralel olarak, emeğin işleyebildiği hammadde payı da büyüyecektir. Artık-değer getirmeyen sermaye parçalarının büyümesi, artık-değer (gerçek üretkenlik) arttığı halde, kâr oranının (sermayenin «verimliliğinin») düşmesi sonucunu doğurur. Bu da, sermayenin giderek üretime ayakbağı oluşunun bir başka ifadesidir.

Üçüncü Bölüm

1 Doğurgan Sermaye. Faiz. Kâr. (Üretim Maliyeti vb.)

Kâr haddi.

Sermaye üretim ve dolaşımın birliği olarak vazedilmiştir ve belli bir süre içinde, sözgelimi bir yıllık

2 bir dönemde ürettiği artık-değer $= \frac{AP}{ü+d} = \frac{AP}{D} = A \left(\frac{P}{ü} - \frac{P}{ü} \times \frac{d}{d+ü}\right)$. Sermaye sadece yeniden-üretilen,

[1] Doğurgan sermaye: das Kapital als Frucht bringend, yani «meyva veren» sermaye. Bk. s. 686-688.

[2] **A:** artık değer, **P:** periyod (genellikle 1 yıl), **ü:** üretim süresi (örneğin

dolayısıyla varlığını sürekli kılan değer olarak değil, aynı zamanda değer-yaratıcı değer olarak realize edilmiştir. Canlı emek süresini özümseyerek ve bizzat kendi devinimi olarak gözüken dolaşımdan geçerek, (bu dolaşımda mübadele süreci sermayenin kendi devinimi olarak, nesnelleşmiş emeğin organik süreci olarak vazedilmiştir) yeni-değer yaratan, değer üreten bir değer olarak kendine geri dönmüştür. Bu dönüşte, artık-değer karşısındaki konumu, temellendiren şey karşısındaki temel'in konumudur. İçinden geçtiği süreç, bir yandan kendini üretirken, aynı zamanda temeli temellendiren şeye, ya da önvarsayılmış değer olarak kendisini artık-değer olarak kendisine —ya da, vazettiği artık-değere— bağlama sürecidir. Tarımda yeniden-üretimin doğal birim ölçüsü olduğu gerekçesiyle aynı zamanda kendi döngülerinin de bi-
3 rimi kabul edilen belli bir zaman periyodu içinde, sermaye belli bir artık-değer üretir; bu artık-değeri belirleyen sadece üretim sürecinde vazedilen artık-değer değil, belli bir zaman periyodu içinde üretim sürecinin kaç kez tekrarlandığı, ya da sermayenin kaç kez yeniden-üretildiğidir. Sermayenin dolaysız üretim süreci dışındaki devinimi anlamında dolaşım sermayenin

---

1 ay), d: dolaşım süresi (örneğin 2 ay), D: toplam dönüş süresi, yani ü+d.

Bunu izleyen iki sayfa, bu formülün teorik yorumu niteliğindedir. Formülde görülen, artığın, sermayenin üretim ve dolaşımı içeren bütünsel süreci tarafından belirlenmesi, ya da bir başka deyimle, sermayenin bütünsel sürecinin değer-üretici gözükmesidir. Öte yandan bu değer de yine sermaye haline geleceği için, sermaye burada kendi kendinin üreticisi ve hatta kendi değer üreticilik vasfının üreticisi olarak gözükmektedir.

3 Tarımda yeniden-üretim periyodu 1 yıldır; sermayenin yeniden-üretimi ve «meyvaları» (cirosu) da yıllık hesaplanır.

yeniden-üretim sürecine dahil edildiğinde, artık-de-
ğeri vazeden şimdi sermaye ile canlı emek arasındaki
basit, dolaysız ilişki değilmiş gibi gözükür; sermaye
ile emek arasındaki ilişki, sadece sermayenin bütün-
sel sürecinin bir ögesi olarak gözükür. Nitekim ser-
mayenin döngüsü içinde, dolaysız üretim süreci fiilen
sermayenin, emekle ilişkisinden bağımsız, kendine
özgü devinimi tarafından belirlenmektedir: sürecin
aktif öznesi olarak sermaye, kendisinden hareketle,
kendini-artıran-değer olarak yine kendisine döner;
yani bizzat kendi tarafından vazedilmiş ve temellen-
dirilmiş şey olarak artık-değere döner; üretimin kay-
nağı olarak kendisinden, ürün olarak kendisine dö-
ner; üretken değer olarak kendisinden, üretilmiş de-
ğer olarak kendisine döner. Dolayısıyla yeni üretilen
4 değeri artık gerçek ölçüsüyle, yani artık-emeğin zo-
runlu emeğe oranı cinsinden değil, üretilen değerin
önvarsayımı sıfatıyla, kendisi cinsinden ölçecektir.
Belli bir değerdeki sermaye, belli bir zaman periyodu
içinde, belli bir artık-değer üretir. Bu şekilde, ön-
varsayılan sermayenin, yani kendi kendini değerlen-
diren değer olarak kabul edilen sermayenin değeri
cinsinden ölçülen artık-değer, **kâr** diye adlandırılır:
sermaye cinsinden —sub specie aeterni değil, sub
5 specie capitalis— hesaplanan artık-değer, kârdır. Ser-
maye, kendi içinde, sermaye (üretici ve yeniden-üre-
tici değer) ve kâr (yeni üretilen değer) diye ikiye
bölünür. Sermayenin ürünü **kârdır.** Demek ki, artık-

[4] Gerçek ölçü = işçinin ürettiği artık-değer + işçinin tükettiği değer (ücret). Dolayısıyla, artık-emek + tüketilen değeri telafi eden emek (zorunlu emek) Yani artık-değer m, ücret v ise, m + v.

[5] (Lat.): «ebediyet türünden değil, sermaye türünden», ya da «ebediyet aynasında yansıtılmış olarak değil, sermaye aynasında yansıtılmış

değerin büyüklüğü, sermayenin değeri cinsinden öl-
çülür ve dolayısıyla **kâr haddini** belirleyen de, [artık-
değerin] sermayenin değerine oranıdır. Buraya ait ol-
ması gereken konuların büyük bir kısmı yukarda in-
6 celenmişti. Ama vaktinden önce değinilmiş olan mal-
zemenin buraya konulması gerek. Yeni üretilen ve
niteliği sermayeninkiyle aynı olan bu değer tekrar
üretim sürecine katıldığı ve varlığını sermaye olarak
sürdürdüğü ölçüde, sermaye büyür ve daha büyük
değerde bir sermaye olarak etkinliğini sürdürür. Yeni
üretilmiş değer olarak kâr'ı, önvarsayılan ve değer-
lenen değer olarak kendisinden ayırdıktan ve kârı
kendi değerlenme ölçüsü olarak vazettikten sonra,
şimdi tekrar aradaki ayrımı kaldırır ve kârı sermaye
olarak kendisiyle özdeşleştirip, aynı sürece yeniden ve
daha büyük boyutlarla başlar. Sermaye çember biçi-
mindeki yolunu izlerken, döngünün öznesi olarak
kendini büyütür; dolayısıyla çizdiği çember genişle-
yen bir çemberdir, bir spiraldir.

---

olarak. Sub specie aeternitatis kavramı, Hıristiyan dinbilim ve felsefesinin önemli bir kavramıdır. Buna göre, dünyadaki her şey, a) bu dünyadaki haliyle, yani öbür dünyanın, ebedî alemin antitezi olan ölümlü bir şeydir, b) ama aynı zamanda Tanrı tarafından yaratılmıştır, Tanrının tanrısal amaçları için bir araçtır ve varlığı ebedî alemden kaynaklanan, temeli öbür dünyada olan, oranın gerçekliğini ifade eden bir işaret sayılmalıdır. Marx'ın bu iki sayfada kullandığı kavramlar hemen tümüyle dinbilimden gelmedir. Tanrı yerine sermaye, ölümlü dünya yerine emek kullanılmış ve insanın «bu dünyadaki» gerçek güçlerinin, yani emeğinin ve yaratıcılığının, ona hükmeden yabancı bir güç haline gelişi anlatılmıştır. Bk. s. 398 not 53.

[6] Yukarda: Başlık 8 ve kısmen 9B ve 14. Bu bölümlerde anlatılanların tümü burada yeniden ve daha tutarlı olarak işlenecektir.

Kâr haddinin düşmesi.

Buraya kadar ortaya çıkan yasaları kısaca özet-
leyecek olursak: Gerçek artık-değeri belirleyen, artık-
emeğin zorunlu emeğe, ya da sermayenin —nes-
nelleşmiş emeğin— canlı emekle mübadele edilen
parçasının, onun yerine konulan nesnelleşmiş emek
parçasına oranıdır. Oysa kâr biçimindeki artık-değer,
üretim sürecinde önvarsayılmış olan sermayenin top-
lam değeri üzerinden hesaplanır. **Kâr haddi**, o halde,
—artık-değerin, ya da **zorunlu emeğe oranla artık-
emeğin aynı kaldığı varsayıldığında**— sermayenin
canlı emekle mübadele edilen kısmı ile hammadde ve
üretim araçları biçiminde vücut bulan kısmı arasın-
daki orana bağlıdır. Dolayısıyla, canlı emekle müba-
dele edilen kısım ne kadar küçük olursa, kâr haddi
de o kadar küçük olur. Sermayenin üretim sürecinde
7 sermaye olarak varlığı dolaysız emeğe oranla ne
kadar büyük bir yer tutarsa, dolayısıyla artık-değer
—sermayenin değer yaratma gücü— görece ne kadar
büyürse, **kâr haddi aynı oranda düşer**. Üretilmiş üre-
tici güç anlamında **sabit sermayenin**, bu hayalî bir
canlılıkla donatılmış nesnelleşmiş emeğin ulaştığı dü-
zeyin, yeniden-üretimde önvarsayılan sermaye bü-
yüklüğünün spesifik ifadesi olduğunu gördük. [Her-
hangi bir] payın, sermayenin toplam değerine oranı,
daima, aynı üretimdeki sermayenin değişmez değer
olarak kalan kısmından ayrı olarak, emekle müba-
8 dele edilen kısmına oranından daha küçüktür. Ör-

7 Sermayenin üretim sürecinde sermaye olarak varlığı (varlığı = Dasein, yani mevcudiyeti, «vücut bulması»), yani makina. Emeğin üretici gücünün artması ve nispi artık-değerin büyümesinin büyük ölçüde makineleşmeye bağlı olduğu, Başlık 15'de görüldü.

8 $\frac{m}{c+v} < \frac{m}{v}$.

neğin imalât sanayiini ele alalım. Bu sanayide sabit sermaye —makinalar vb.— arttıkça, aynı oranda, hammadde biçiminde vücut bulan sermaye payının da artması, buna karşılık canlı emekle mübadele edilen payın azalması zorunludur. Dolayısıyla kâr haddi, üretimde önvarsayılan sermayenin —ve sermayenin, üretimde sermaye olarak etkin olan parçasının— değeri büyüdükçe aynı oranda düşer. Sermayenin ulaştığı mevcudiyet düzeyi ne kadar büyükse, yeni yaratılan değerin önvarsayılmış değere (yeniden-üretilen değere) oranı da o kadar küçük olur.

Kâr haddi. Toplam kâr.

Demek ki artık-değer yani artık-emeğin zorunlu emeğe oranı eşit olduğu halde kâr eşit olmayabilir ve sözkonusu sermayelerin büyüklüğü oranında da eşitsiz olmak zorundadır. Gerçek artık-değer yükseldiği halde kâr haddi düşebilir. Gerçek artık-değer düştüğü halde kâr haddi yükselebilir. Gerçekte eğer sermayenin değer olarak önvarsayılan, hammadde ve sabit sermaye biçiminde vücut bulan parçası canlı emekle mübadele edilen parçasıyla aynı oranda büyüyorsa, sermaye ve kâr haddi aynı oranda büyüyebilir. Fakat sermayenin iki kısmının aynı oranda büyümesi demek, sermaye büyüdüğü halde, emeğin üretici gücünün büyümemesi, gelişmemesi demektir. Bu ikisi birbirini nakzeder. Böyle bir şey sermayenin ve özellikle sabit sermayenin gelişme yasasıyla çelişir. Bu çeşit bir büyüme ancak sermayenin üretim tarzının henüz sermayeye uygun biçimi kazanmadığı dönemlerde, ya da sermayenin henüz sadece biçimsel bir egemenlik kurmuş olduğu üretim alanlarında, örneğin tarımda

sözkonusu olabilir. Tarımda toprağın doğal verimliliği, zorunlu emek süresini hiç kısaltmaksızın sabit sermayenin büyümesi —yani nispî artık-emek süre-
9 sinin büyümesi— sonucunu doğurabilir (örneğin **Amerika Birleşik Devletleri**'nde).

Brüt kâr, yani [sermayeyle] biçimsel ilişkisin*den bağımsız olarak, başlı başına soyut bir değer* niceliği olarak alınan artık-değer, ortalamada, **kâr haddiyle değil, sermayenin büyüklüğüyle orantılı olarak artar.** Dolayısıyla, kâr haddi sermayenin değeriyle ters orantılı olduğu halde, **toplam kâr** doğru orantılıdır. Öte yandan, bu önerme de sadece sermayenin ya da emeğin üretici gücünün gelişiminin sınırlı bir aşamasında geçerlidir. 100'lük bir sermaye %10 kâr haddiyle, 1000'lik bir sermayenin %2 ile getireceğinden daha küçük bir toplam kâr getirir. Toplam birinci durumda 10, ikincisinde 20'dir; yani küçük sermayenin kâr haddi büyüğünün 10 katı olduğu halde, büyük sermayenin brüt kârı, kendisinden 10 kat küçük olan sermayenin iki mislidir. Buna karşılık, büyük sermayenin kârı sadece %1 olsa, kâr haddi sermayenin büyümesiyle aynı oranda düşmüş olacağından, toplam kâr tıpkı 10 kat küçük sermayeninki gibi olacaktır. 1000'lik sermayenin kâr haddi sadece %1/2 olsa, o zaman kâr haddi 20 kat küçük olacağından, toplam kâr küçük sermayeninkinin sadece yarısı kadar, yani 5 olacaktır. Genel terimlerle ifade edecek olursak, o halde: Büyük sermayenin kâr haddi, sermayenin kendi büyümesiyle aynı oranda olmamak şartıyla azalırsa, bu azalmaya rağmen brüt kâr artar. Kâr haddi sermayenin büyümesiyle aynı oranda azalırsa, brüt kâr küçük sermayeninki ile aynı ka-

[9] Bu paragrafta değinilenler, s. 701-717'de geliştirilecektir.

lır; sabit kalır. Kâr haddi sermayenin büyüme hızından daha büyük bir hızla azalırsa, büyük sermayenin brüt kârı küçüğünküne oranla, kâr haddindeki düşüşe paralel olarak azalır.

Bu yasa, her yönüyle modern iktisadın en önemli ve en karışık ilişkilerin kavranması için hayatî nitelikteki yasasıdır. Tarihî perspektiften en önemli yasadır. Ve basitliğine rağmen bugüne kadar ne kavranabilmiş, ne de bilinçli olarak formüle edilmiş bir yasadır. Kâr haddindeki bu düşüş, 1) daha önce üretilmiş olan üretici güçlerin ve bunun yeni üretim için oluşturduğu maddî temelin [gelişmesiyle] (ki bu aynı zamanda bilimin gücündeki muazzam bir gelişimi önvarsayar) 2) üretilmiş olan sermayenin dolaysız emekle mübadele edilmek üzere ayrılan parçasının küçülmesiyle; dolayısıyla, giderek büyüyen bir ürün kitlesinde ifade bulan muazzam büyüklükte bir değerin —ve genel fiyat toplamı = yeniden-üretilen sermaye + kâr olduğuna göre, hacimce daha büyük ve daha düşük fiyatlı bir ürün kitlesinin— yeniden-üretilmesi için gereken dolaysız emeğin azalmasıyla; 3) sabit olmayan parçası dahil olmak üzere sermayenin bütününün büyük boyutlara [ulaşmasıyla]; dolayısıyla akılalmaz boyutlara ulaşan toplumsal ilişki ve bağlantılarla; mübadele işlemlerinin ulaştığı muazzam meblağla; piyasanın genişliği ve eşzamanlı olarak gerçekleşen emeklerin çok yönlülüğüyle; iletişim araçları vb. ile; bu muazzam süreci desteklemek için gereken tüketim fonlarının bulunmasıyla (işçiler için gerekli besin, konut vb.) eş anlamlıdır.

Bunun gösterdiği şey, üretilmiş olan materyellerin, oluşmuş, sabit sermaye biçimine çevrilmiş üretici güçlerin, bilim güçlerinin, nüfusun, kısacası zenginliğin tüm koşullarının, bu arada zenginliğin yeni-

den-üretiminin en büyük koşulu olan toplumsal bireyin zengin ve çok yönlü gelişiminin, kısacası sermayenin tarihî gelişimi içinde üretici güçlerde meydana getirdiği gelişimin, belli bir noktadan sonra, sermayenin değerlenme sürecini vazedecek yerde ortadan kaldıracağı, yıkıma uğratacağıdır. Belli bir noktadan sonra, üretici güçlerin gelişmesi sermaye için bir ayakbağı haline gelmeye, dolayısıyla sermaye ilişkisi de emeğin üretici güçlerinin gelişmesi için bir ayakbağı haline gelmeye başlar. Bu noktaya vardığında sermaye, yani ücretli emek, toplumsal zenginliğin ve üretici güçlerin gelişimi karşısında tıpkı lonca düzenine, köleliğe, serfliğe benzer bir konum kazanır ve bir boyunduruk gibi kırılıp atılması kaçınılmaz olur. Bir yanda sermaye ile öbür yanda ücretli emek arasındaki, insanî faaliyetin aldığı bu en son uşaklık biçimi eskimiş deri gibi soyulup atılır ve bu deri değişimini, sermayeye tekabül eden üretim tarzının bizzat kendisi zorunlu kılar. Ücretli emek ve sermayenin —kendileri de daha önceki özgür olmayan üretim biçimlerinin olumsuzlaması olan bu biçimlerin— olumsuzlanmasının maddî ve manevî koşulları, bizzat kendi üretim süreçlerinin bir eseridir. Toplumun üretken gelişimi ile varolan üretim ilişkileri arasındaki giderek artan uyumsuzluk, kendini keskin çelişkiler, bunalımlar, kramplar biçiminde ortaya koyar. Sermayenin, kendi dışındaki ilişkiler tarafından değil, bizzat kendi varlığını sürdürmesinin koşulu olarak zorla tahrip edilmesi, pılını pırtını toplayıp yerini toplumsal üretimin daha yüksek bir aşamasına bırakması için kendisine verilen işaretlerin en çarpıcısıdır.

Burada sözkonusu olan sadece bilim güçlerinin büyümesi değil, bunun sabit sermaye olarak vaze-

dilmişlik ölçüsüdür; ne ölçüde realize edildiği ve üretimin tümüne ne ölçüde, hangi yaygınlık ve genişlikte egemen olabildiğidir. Yine bunun gibi, nüfusun vb., kısacası üretimin tüm ögelerinin gelişim düzeyidir. Nüfus diyoruz, çünkü gerek emeğin üretici gücü, gerekse makinaların uygulama alanına sokulması nüfusun büyüklüğüyle orantılıdır; nüfus artışı, başlı başına, yeniden-üretilecek ve dolayısıyla aynı zamanda tüketilecek kullanım değerlerindeki artışın önvarsayımı ve sonucudur.

Kârın bu düşüşü, dolaysız emeğin yeniden-ürettiği ve yeni vazettiği nesnelleşmiş emeğe oranının düşmesi demek olduğuna göre, sermayenin, canlı emeğin sermayenin bütününe oranındaki ve dolayısıyla da önvarsayılmış sermayeye oranla —yani kâr olarak— hesaplanan artık-değerdeki bu düşmeyi durdurmak için her çareyi deneyeceği, bu amaçla zorunlu emeğe ayırdığı payı azaltmaya ve daha da önemlisi, harcanan toplam emek içindeki artık-emek miktarını artırmaya çalışacağı tabiidir. Böylelikle üretici güçlerin ulaştığı en yüksek gelişme düzeyi ve eldeki zenginliğin ulaştığı en büyük boyutlar, sermayenin değerini yitirmesiyle, işçinin alçaltılması ve yaşam güçlerinin en katı ve mutlak biçimde tüketilmesiyle üst üste düşecektir. Bu çelişkiler, emeğin aniden durduğu ve sermayenin büyük bir kısmının tahrip edildiği patlamalara, çalkantılara, bunalımlara yol açar, ve bu yolla sermaye, varlığını sürdürebileceği bir düzeye zorla geri götürülür.

10 [...] İntihar etmeden üretici güçlerini bütünüyle işe koşabileceği bir noktaya geri götürülür. Ama bu

[10] [...]: Marx İngilizce yazdığı bir önceki cümleyi Almanca tekrarlamaktadır. Bu sayfalarda metnin büyük bir kısmı İngilizcedir.

düzenli olarak tekrarlanan felâketler, her seferinde daha büyük çapta tekrarlanarak, sonuçta sermayenin devrilip gittiği bir şiddet noktasına varacaktır.

Sermayenin gelişmiş devinim sürecinde, krizlerin yanısıra, süreci yavaşlatan başka ögeler de vardır; sözgelimi varolan sermayenin bir kısmının sürekli olarak değersizleşmesi; sermayenin büyük bir parçasının, üretimde direkt bir rol oynamayan sabit sermayeye çevrilmesi; sermayenin büyük bir parçasının üretken olmayan yollardan harcanıp heba edilmesi vb. (Üretken tarzda kullanılan sermayenin yerine iki misli karşılığının konduğunu, çünkü üretken sermaye tarafından vazedilen değerin bir karşı-de-
11 ğeri önvarsaydığını görmüştük. Sermayenin üretken olmayan tüketimi ise, bir yandan sermayenin yerine karşılığını koyarken, bir yandan da sermayeyi yokeder.* Kâr haddindeki düşüşün, kârdan yapılan kesintileri azaltmak yoluyla, sözgelimi vergileri indirerek ya da toprak rantını azaltarak vb. yavaşlatılabileceği hususu, uygulamada önemli olsa bile, aslında burada bizi ilgilendirmemektedir; sözkonusu olan sadece kârın bazı parçalarının başka isimler altında gözükmesi ve kapitalist dışında başka kişilerin eline geçmesidir.** Yine bunun gibi, düşüş, sermayeye oran-

* *Aynı yasa, daha basit bir biçimde, nüfus artışının —ve özellikle nüfusun çalışan kesimindeki artışın— halen önvarsayılmış olan sermayeye oranı olarak da ifade edilebilir. Fakat bu ifade biçimini daha sonra, nüfus teorisinde ele alacağız.* [*Marx'ın notu*]

** *Aynı yasanın, çok sayıda sermaye arasındaki ilişki, yani rekabet çerçevesindeki bir başka ifade biçimi de yine bir başka bölümde ele alınacaktır. Aynı şey, bir sermaye birikimi yasası olarak da formüle edilebilir; sözgelimi Fullar-*

→

[11] Bk. Başlık 9.

la daha çok dolaysız emeğe gerek gösteren, ya da emeğin üretici gücünün —yani sermayenin üretici gücünün— henüz gelişmemiş olduğu üretim dalları yaratarak da yavaşlatılabilir.) (Keza tekeller.)

13 [.......................]

Sermaye ve gelir (kâr). Üretim ve Bölüşüm. Sismondi.

Demek ki sermayenin ürünü, kârdır. Kendine kâr olarak dönmekle, sermaye aynı zamanda kendine **değer üreten kaynak** olarak döner, ve **kâr haddi, sermayenin kendi değerini artırma oranının ifadesi olur.** Ama kapitalist sırf sermayeden ibaret değildir. Kapitalistin yaşaması da gerekir, ve bunu kendi emeğiyle yapmadığına göre de, kârla, yani kendine malettiği yabancı emekle yapması zorunludur. Böylece sermaye zenginlik kaynağı olarak vazedilmektedir. Üretici gücü kendi organik bir işlevi olarak kendisine maleden sermaye, bu nedenle kârı, **gelir** olarak görür. Bunun bir kısmını yeyip tüketebilir (görünürde tümünü, ama bunun yanlış olduğu görülecektir) ve bunu yapmakla sermaye olmaktan çıkmaz. Bu meyva tüketildikten sonra yeniden meyva verebilir. Zenginliğin genel bi-

---

12 *ton'daki gibi. Bu konuya bir sonraki bölümde geleceğiz. Şu noktayı önemle vurgulamak gerekir ki, yasada sözkonusu edilen sırf üretici gücün potansiyel anlamda gelişmesi değil, aynı zamanda bu üretici gücün sermaye niteliğiyle etkin olma ve öncelikle sabit sermaye ve öte yandan nüfus olarak realize edilme derecesidir.* [*Marx'ın notu*]

[12] John Fullorton (1780-1849): Hindistan ve Çin'de İngiliz sömürgeciliğinin gelişiminde rol oynamış İngiliz kapitalist ve siyasetçisi. Kâğıt para ilkesine karşı metal parayı savunan iktisadî yazıları vardır.

[13] Burada, sekiz kadar iktisatçının kâr konusundaki yanlışlarını tartışan 6 sayfalık bir bölüm bulunmaktadır.

çimini temsil etmekten çıkmaksızın, aynı zamanda kullanım zenginliğini temsil edebilir. Basit dolaşımda paranın bunu yapması imkânsızdı; **zenginliğin genel biçimi** kalması için, paranın **tüketimden kaçınması** zorunluydu; gerçek zenginliğe, yani doyumlara çevrildiğinde, zenginliğin genel biçimi olmaktan çıkıyordu. Böylece kâr da, tıpkı ücretler gibi bir **bölüşüm biçimi** olarak gözümektedir. Buna karşılık, sermaye ancak kârın tekrar sermayeye —artık sermayeye ancak kârın tekrar sermayeye —artık-sermayedan kâr, aynı zamanda **bir üretim biçimidir;** tıpkı ücretin, sermayenin bakış açısından salt bir **üretim ilişkisi,** işçinin bakış açısından ise bir bölüşüm ilişkisi olması gibi. Bölüşüm ilişkilerinin nasıl üretim iliş-
14 kileri tarafından üretildikleri ve nasıl aynı şeyin farklı bir bakış açısından ifadesi oldukları burada açıkça görülüyor. Keza, üretimle tüketim arasındaki ilişkinin de nasıl bizzat üretim tarafından vazedildiği görülüyor. Bütün burjuva iktisatçılarında ortak olan, bu arada örneğin J. St. Mill'in paylaştığı saçmalık, yani
15 burjuva üretim ilişkilerinin ebedî, bu ilişkilerin bölüşüm biçimlerinin ise tarihî sayılması, ne birinin ne de ötekinin kavranmamış olduğunun göstergesidir.

Basit mübadeleye ilişkin olarak, Sismondi şu doğru gözlemi yapar: «Bir mübadele daima iki değerin varlığını öngörür; değerler farklı olabilir; ama **sermaye ya da gelir olma özelliği,** mübadele edilen nesnenin niteliğinden değil, nesnenin sahibi olan ki-
16 şinin niteliğinden ileri gelir.» (Sismondi, VI.) Dolayı-

[14] Bk. Başlık 1, s. 158-164; özellikle 161.

[15] Bk. Başlık 1, s. 145, not 10 ve s. 146.

[16] Bk. Sismondi, **Nouveaux principes d'economie politique,** Tome I. s. 90. VI rakamı, Marx'ın alıntı defterindeki sayfayı belirtmektedir. (MELİ)

sıyla geliri, basit mübadele ilişkilerinden hareket ederek açıklamaya imkân yoktur. Mübadelede elde edilen bir değerin sermayeyi, ya da geliri temsil etmesi, basit mübadele ilişkisinin dışında ve ötesinde kalan ilişkiler tarafından belirlenen bir niteliktir. Dolayısıyla, uyuşumsal serbest ticaretçiler gibi, bu daha karmaşık ilişkileri basit mübadele ilişkilerine indirgemeye çabalamak aptallık olur. Basit mübadele perspektifinden bakılıp, birikim salt para (mübadele değeri) birikimi olarak alındığında, sermayenin kâr ve gelir *elde etmesi imkân dışıdır. «Zenginler birikmiş olan* zenginliği lüks ürünlere harcasalar —ki bu metaları ancak mübadele yoluyla elde edebilirler—, kaynakları kısa sürede tükenir... Ama toplumsal düzende, zenginlik, kendini **yabancı emek** aracılığıyla yeniden-üretme özelliğini kazanır. Zenginlik, tıpkı emek gibi **ve emek sayesinde,** her yıl yenip **tüketilebilecek,** fakat tüketilmekle zenginlik sahibini yoksullaştırmayacak yıllık bir meyva vermeye başlar. Bu meyva,
17 sermayeden elde edilen gelir'dir.» (Sismondi, IV.) Demek ki kâr, bir bakıma sermayenin eseri ise, bir bakıma da **sermayenin oluşmasının önvarsayımıdır.** Sonucun önvarsayım olarak belirdiği döngü böylece bir kez daha görülmüş oluyor. «Gelirin bir kısmı böylece sermayeye, tükenip gitmeyen, kalıcı, kendi kendini çoğaltan bir değere dönüştürülmüş *oldu; bu değer* kendisini yaratan metadan kopmuş, kurtulmuştur; duyularla algılanmayan, fizik-ötesi bir nitelik gibi hep aynı cultivateur'ün «(kapitalistin)» mülkü kalır, onun elinde çeşitli biçimlere bürünür.» (Sis-
18 mondi, VI.)

[17] **a.g.e.,** s. 81. MELİ)
[18] **a.g.e.,** s 82. (MELİ) Bk. s. 331 ve orada not 24.
* **Cultivateur** (Fr.): yetiştirici, bakıcı.

Sermayenin bakış açısından üretim maliyeti. Aynı bakış açısından, kâr.

Sermayenin kâr-üretici olduğunu, emekten bağımsız bir zenginlik kaynağı olduğunu varsaymak, sermayenin her parçasının eşit derecede üretken olduğunu varsaymaktır. Artık-değer, kâr biçiminde, sermayenin toplam değeri üstünden ölçüldüğünde, sermayeyi oluşturan kısımların hepsi tarafından eşit olarak üretilmiş bir ürün olarak gözükür. Dolayısıyla sermayenin dolaşan kısmı (hammaddeler ve approvisionnement'dan oluşan kısım), sabit sermayeyi oluşturan kısımdan daha çok kâr getirmez; bu kısımların her biri, büyüklüğüyle orantılı olarak, aynı kârı getirir.

Sermayenin kârı, ancak kendisine —yarattığı kullanım değerine— ödenen fiyatla realize edildiğine göre, kârı belirleyen de **yatırılan girdilerin fiyatı ile sonda elde edilen fiyat arasındaki farktır.** Ayrıca bu realizasyon sadece **mübadelede** gerçekleştiğine göre, tekil sermaye açısından **kârın artık-değer ile, yani içerdiği artık-emek ile sınırlı olması şart değildir; kâr,** sadece mübadelede elde edilen ek fiyata bağlıdır. Tekil sermaye **mübadelede eşdeğerinden fazlasını elde edebilir ve dolayısıyla kâr, artık-değerinden daha büyük olabilir.** Ama bu, ancak öteki mübadelecinin eşdeğerini alamaması halinde sözkonusudur. Dolayısıyla toplam artık-değer ve **artık-değerin bir başka tarzda hesaplanmasından ibaret olan** toplam kâr, bu işlemde ne artabilir, ne de azalabilir; toplam artık-değer değil, sadece **farklı sermayeler arasındaki bölünümü değişebilir.** Maamafih bu gözlemin yeri ancak çok sayıda sermayenin incelendiği bölümdür; burası değil.

Kâra kıyasla, üretimde önvarsayılan sermaye de-

ğeri, bir dizi **avans**, ya da ürünün satışıyla telafi edi-
lecek üretim harcamaları, üretim **maliyeti** olarak görü-
lür. Ürün fiyatından bu avansları telafi eden kısım çı-
karılınca kalan fazlalık, kârdır. Artık-emek —ve bu-
nun parçaları olan faiz ve kâr— sermayeye hiçbir şe-
ye malolmadığına, dolayısıyla avans olarak yatırdığı
değere, *yani üretim sürecinden ve ürünün değerlendi-
rilmesinden* önce sermayenin elinde bulunan değerle-
re dahil olmadığına göre, ürünün üretim maliyetinin
bir parçasını oluşturan ve artık-değerin ve dolayısıyla
da kârın kaynağı olan artık-emek, sermayenin üretim
maliyetine girmez. Sermaye açısıdan üretim maliyeti
sadece kendi fiilen avans olarak yatırdığı değerlere
eşittir, dolayısıyla üretimde sermayeye maledilen ve
dolaşımda realize edilen artık-değeri içermez. Ser-
mayenin açısından sözkonusu olan üretim maliyeti,
o halde, gerçek üretim maliyeti değildir. Çünkü artık-
19 değer **sermayeye** hiçbir şeye malolmamaktadır. Ürün
fiyatının üretim maliyet fiyatının üstünde kalan faz-
lası, ona kârını verir. Demek ki gerçek üretim mali-
yeti —yani sermayenin işe koştuğu artık-emeğin tü-
mü— realize edilmeden dahi, sermaye kâr elde ede-
bilir. Kâr (sermayenin yaptığı avansların üstünde ka-
lan fazlalık) artık-değerden (sermayenin emek kapa-
sitesi ile mübadelesinde elde ettiği canlı emeğin, ver-
diği nesnelleşmiş emeğin üstünde kalan fazlalığın-
dan) az olabilir. Öte yandan, faiz kârdan ayrıldığın-
da (bunu az sonra inceleyeceğiz), üretici sermaye
içinde artık-değerin bir kısmı üretim maliyetine ka-
tılır.

Sermaye açısından sözkonusu olan **üretim ma-
liyeti** ile, sermayenin ürününde nesnelleşmiş olan,

[19] Bk. Başlık 7.

artık-emek dahil toplam emeğin birbirine karıştırıl-
20 ması, «kâr natural price'a dahil değildir» türünde söz-
ler dedirtmiştir. «Artığı, yani kârı maliyete dahil et-
21 mek saçmalık olur» imiş. (Torrens, IX, 30) Buradan bir sürü kafa karışıklığı doğar: ya kâr mübadelede realize edilecek yerde, mübadeleden türetilir (oysa kârın mübadeleden türemesi sadece nispî anlamda, mübadelecilerden birinin eşdeğerini elde etmemesi halinde sözkonusu olabilir), ya da sermayeye sihirli bir yoktan bir şey varetme gücü atfedilir. Üretim sürecinde vazedilen değerin mübadelede fiyatını realize ettiğini kabul edersek, ürünün fiyatı gerçekte hammaddenin, makinanın, ücretin ve karşılığı ödenmemiş artık-emeğin içerdiği toplam emek miktarının eşdeğerini ifade eden para tutarından ibarettir. Fiyat, o halde, burada değerden henüz sadece biçimsel anlamda farklılaşmaktadır; değerin para cinsinden ifadesidir; buna karşılık bu fiyatın niceliği, sermayenin üretim sürecinde önvarsayılmıştır. Fiyat, sermayenin avans olarak yatırdıkları + üründe realize ettiği artık-emek olarak tanımlanmıştır; dolayısıyla sermaye, fiyatın belirleyicisi olarak gözükmektedir. İleride ise tam tersine, fiyatın nasıl kârı belirlediğini göreceğiz. Burada toplam gerçek üretim maliyeti fiyatın belirleyicisi olarak gözükürken, ileride fiyat üretim maliyetinin belirleyicisi olarak gözükecektir. Rekabet, ser-

[20] **Natural price** (İng.): doğal fiyat, yani gerçek mübadele değeri. Bir ürünün mübadele değerinin, o ürünün «malolduğu» insan emeği sarfiyatına eşit olduğu, Başlık 3'ün başında belirtilmişti. Buna geçmiş emekten aktarılan pay (hammadde ve araç), zorunlu emek ve artık-emek dahildir. Oysa sermaye açısından sarfiyat kalemine giren, bunların sadece ilk ikisidir.

[21] Torrens, **An Essay on the Production of Wealth**, London 1821, s. 52. Robert Torrens (1780-1864): İngiliz subay ve liberal politikacı. (MELİ)

mayenin organik yasalarını dışsal zorunluluklar kisvesi altında ona empoze etmek üzere, görünürde ters-
22 lerine çevirir. Onları tersyüz eder.

Kârların eşitsizliği. Eşitlenme ve ortak kâr haddi.

Bir kez daha tekrarlamak gerekirse: kâr, sermayenin büyüklüğüne bağlı değildir; büyüklük aynı kalmak şartıyla, sermayeyi oluşturan kısımlar (değişken ve değişmez kısımlar) arasındaki orana; bunun yanısıra emeğin üretkenliğine (daha düşük bir üretkenlik düzeyinde aynı sermayenin aynı sürede aynı miktarda hammaddeyi aynı canlı emek oranıyla işlemesi imkânsız olduğuna göre, bu, bir önceki oranla aynı anlama gelir) döngü periyoduna (ki bunu da sabit sermaye ile dolaşan sermaye arasındaki farklı oranlar, sabit sermayenin farklı dayanma süreleri vb. vb. belirler; bk. yukarısı) bağıdır. Farklı sanayi dallarındaki eşit büyüklükte sermayelerin kârları arasındaki eşitsizlik, rekabet sayesinde gerçekleşen eşitlenmenin koşulu ve önvarsayımıdır.

Sermayenin hammaddeyi, aracı, emeği mübadele yoluyla elde etmesi, satın alması zorunlu olduğuna göre, sermayenin bileşenleri birer fiyat olarak verilidir; daha ilk baştan fiyat olarak vazedilmiştir; fiyat olarak önvarsayılmıştır. Ürününün piyasa fiyatını kendi ögelerinin fiyatıyla eşitlemek, o halde, sermaye için kaçınılmazdır. Ama bu konu ancak rekabet bölümünde ele alınabilir.

Artık değerin kâra dönüştürülmesi.

Sermayenin belli bir döngü periyodu içinde vaz-

22 Tersyüz eder: verkehrt sie. Burada bir kelime oyunu vardır. Verkehr aynı zamanda, karşılıklı iş ilişkisi, piyasa ilişkisi anlamına gelir.

ettiği artık-değer, üretimde önvarsayılan toplam sermaye değeri üstünden ölçüldüğü takdirde, **kâr** biçimini alır. Oysa artık-değer, doğrudan doğruya sermayenin canlı emekle mübadelede kazandığı artık-emek süresi ile ölçülür. Kâr, artık-değerin, sermaye kavramının gelişimindeki daha ileri bir aşamaya tekabül eden bir başka biçiminden ibarettir. Artık-değer bu aşamada artık üretim sürecinde sermayeye karşılık elden çıkarılan bir şey olarak, emeğin karşılığı olarak görülmemektedir. Bundan dolayı bu noktada sermaye artık [tam anlamıyla] sermaye niteliğine kavuşmakta: kendi süreci aracılığıyla, önvarsayılan değer olarak kendisini, vazedilen, üretilen değer olarak kendisine bağlayan bir değer olarak gözükmektedir ve kendi vazettiği bu değer, **kâr** diye adlandırılır.

23 **Yasalar.**

Artık-değerin bu suretle kâr biçimine dönüştürülmesinden hemen çıkarılabilecek iki yasa vardır: **1) Kâr olarak ifade edilen artık-değer, artık-değerin kendi dolaysız gerçekliği içinde aslında olduğundan daha küçük bir oranı temsil eder.** Çünkü artık-değer oranı, sermayenin bir parçası, yani canlı emekle mübadele edilen dilimi üstünden hesaplanacak yerde (ki böyle hesaplanan oran, zorunlu emeğin artık-emeğe oranından ibarettir), sermayenin tümü üstünden hesaplanmaktadır. Herhangi bir A sermayesinin vazettiği artık-değer m, ve A içinde sermayenin değişmez kısmı c ile değişir kısmı v arasındaki oran ne olursa olsun, c + v üstünden ölçülen m, her zaman için, kendi gerçek ölçüsü olan v üstünden ölçüldüğünde olacağından daha küçük gözükmek zorundadır. Kâr,

[23] Sözkonusu yasalar s. 675-686'nın tekrarı niteliğindedir.

ya da mutlak bir toplam yerine çoğunlukla yapıldığı gibi bir **oran** biçiminde hesapladığımızda, kâr haddi (kâr haddi, kârın, sermayenin artık-değer vazediş **oranı** biçiminde ifade edilmesidir), hiçbir zaman sermayenin emeği sömürme oranını değil, ondan çok daha küçük bir oranı ifade eder; ve ifade ettiği oran, sermaye ne kadar büyükse o kadar gerçekten uzak olur. Kâr haddinin gerçek artık-değer oranını ifade edebilmesi, ancak sermayenin tümü sırf işçi ücretleri haline getirildiği, tüm sermaye canlı emekle mübadele edildiği ve dolayısıyla sırf approvisionnement şeklinde varolduğu ve önceki üretim süreçlerinin eseri olan hammaddeler (çıkartım sanayiinin ürünleri), dolayısıyla [her türlü] hammadde = O olmakla kalmayıp, araç biçiminde olsun gelişkin sabit sermaye biçiminde olsun, üretim araçları da = O olduğu takdirde sözkonusu olabilir. Sermayeye tekabül eden üretim tarzı temeli üzerinde bu koşulların gerçekleşmesi ise, imkân dışıdır. A = c+v ise, m'nin sayısal değeri ne olursa olsun, $\frac{m}{c+v} < \frac{m}{v}$.

2) İkinci büyük yasa, sermaye canlı emeği nesnelleşmiş emek biçiminde kendine mal etmiş olduğu, yani emek sermayeye çevrildiği ve dolayısıyla üretim sürecinde etkinliğini giderek artan bir oranda sabit sermaye biçiminde sürdürmeye başladığı oranda, ya da emeğin üretici gücü arttığı oranda, kâr haddinin düşeceği yasasıdır. Emeğin üretici gücünün artması demek, a) nipî artık-değerin, ya da işçinin sermayeye sunduğu nispî artık-emek süresinin artması; b) emek kapasitesinin yeniden-üretimi için zorunlu olan emek süresinin kısalması; c) sermayenin canlı emekle mübadele edilen kısmının, üretim sürecine

nesnelleşmiş emek ve önvarsayılmış değer olarak katılan kısmına oranla azalması demektir. Kâr haddi o halde nispî artık-değer ya da artık-emeğin artışıyla, üretici güçlerin gelişimiyle ve üretimde değişmez sermaye olarak istihdam edilen sermayenin büyüklüğü ile ters orantılıdır. Bir başka deyimle, ikinci yasa, sermayenin gerek üretim gücü, gerekse nesnelleşmiş değer olarak halen ulaşmış bulunduğu boyutlar —emeğin ve üretici gücün sermaye haline getirilmişlik derecesi— yönünden gelişmesiyle orantılı olarak **kâr haddinin düşme eğilimi** yasasıdır.

Kâr haddini etkileyebilen ve kısa ya da uzun süreler için düşmesine yol açabilen öteki etkenlerin yeri henüz burası değildir. Üretim süreci bir bütün olarak ele alındığında, hammadde ve sabit sermaye biçiminde etkinlik gösteren sermayenin salt nesnelleşmiş emek olarak kalmadığı, yeni emeklerle yeniden-üretilmek, hatta hiç durmadan yeniden-üretilmek zorunda olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla sermayenin varlığı fizikî varlığının ulaştığı boyutlar, geniş boyutlara ulaşmış bir emekçi nüfusunu, başlı başına tüm üretici güçlerin temel önvarsayımı olan büyük bir nüfusu gerektirir; öte yandan bu yeniden-üretim de, sabit sermaye ve hammadde ve bilim güçlerinin —hem bilimsel potansiyel olarak, hem de üretim sürecine mal edilmiş ve üretimde realize edilmiş olarak —etkin olmalarını önvarsayar. Bu husus daha ayrıntılı olarak birikim konusunda incelenecektir.

Sermayenin canlı emekle mübadele edilen kısmı toplam sermayeye oranla azaldığında bile, sermaye de aynı ya da daha büyük bir oranda arttığı takdirde, istihdam edilen canlı emeğin toplam hacminin artabileceği ya da aynı kalabileceği de açıktır. Dolayısıyla, zorunlu emek azaldıkça, nüfus aynı oranda sürek-

li olarak artabilir. A sermayesi c'ye 1/2 ve v'ye 1/2, B sermayesi ise c'ye 3/4 ve v'ye 1/4 yatırıyorsa, B sermayesi 6/4c 2/4v de kullanabilir demektir. Bunu yapmakla, başlangıçta = 3/4c + 1/4v iken, şimdi = 6/4c + 2/4v olur, ya da 4/4 oranında artar, yani iki katına çıkar. Maamafih bu ilişki de daha ayrıntılı olarak ancak birikim ve nüfus teorilerinde ele alınacaktır. Her halükârda, yasalardan çıkartılacak yan sonuçlarla ya da yasayı bir o yana bir bu yana evirip çevirmekle, asıl konumuzdan uzaklaşmayalım.

Demek ki kâr haddi sadece artık-emeğin zorunlu emeğe oranı, ya da nesnelleşmiş emeğin canlı emekle mübadele oranı tarafından değil, öncelikle, istihdam edilen canlı emeğin nesnelleşmiş emeğe oranı tarafından belirlenir; yani, sermayenin genelde canlı emekle mübadele edilen kısmının, üretim sürecine nesnelleşmiş emek olarak katılan kısmına oranı tarafından. İşte bu oran, artık-emeğin zorunlu emeğe oranı arttıkça, onunla orantılı olarak azalacaktır.

Artık-değer = artık-emeğin zorunlu emeğe oranı.

(İşçi sermayenin öteki kısımları kadar kendi emek kapasitesiyle mübadele edilen kısmını da yenidenüretmek zorunda olduğuna göre, kapitalistin emek kapasitesiyle mübadeledeki kazanç oranını belirleyen, artık-emeğin zorunlu-emeğe oranıdır. İlk başta görünen, zorunlu emeğin sadece kapitalistin yatırımını telafi ettiği şeklindedir. Ama yatırılan, emekten başka bir şey olmadığına göre —ki yeniden-üretim demek bunu gösterir—, ilişki basitçe şöyle ifade edilebilir; artık-değer oranı = artık-emeğin zorunlu emeğe oranı.)

Sabit sermayenin değeri ve üretici gücü. Sabit sermayenin dayanıklılığı ve üretici gücü. Toplumsal güçler, işbölümü vb. sermayeye bir şeye malolmazlar. — Makinanın bundan farkı (kapitalistin makinaları kullanmaktaki iktisadı).

24 [[Sabit sermaye, ve sabit sermayeden ayrı düşünülemeyecek bir koşul olan dayanıklılık konusunda şu noktayı da belirtmek gerekir: Üretim aracının kendi değeri, nesnelleşmiş emek olarak varlığı, **üretici güç olarak bir katkıda bulunmaz.** Yapılması 100 işgününe malolan bir makina eğer sadece 100 işgünü yerine geçiyorsa, emeğin üretici gücünü hiçbir şekilde artırmıyor ve ürünün maliyetini hiçbir şekilde azaltmıyor demektir. Makina ne kadar dayanıklı olursa, aynı miktarda ürün o makinayla o kadar sık aralıklarla üretilebilir, ya da dolaşan sermaye o kadar sık aralıklarla yenilenebilir, yeniden-üretimi tekrarlanabilir, ve makinanın amortismanını, wear and tear'ini karşılamak için gereken değer payı da o kadar küçük olur; yani ürünün fiyatı ve birim üretim maliyeti o kadar azalmış olur. Fakat fiyat ilişkisini henüz analizin bu aşamasında işe karıştırmamamız gerekir. Piyasayı fethetmek üzere fiyatların indirilmesi olgusu ancak rekabet konusunda ele alınabilir. Dolayısıyla analizin başka türlü yapılması gerekiyor.]]

Sermaye üretim aracına hiçbir şey harcamadan,

[24] Bunu izleyen bölümün **temel** sorunu şudur: Sermaye geliştikçe, görevi üretkenliği artırmak olan sabit yatırımlar da büyümek zorundadır. Ama bu onların **değerce** de büyüyeceği, dolayısıyla sermayenin **maliyetinin** giderek büyüyen bir dilimini oluşturacağı anlamına gelir mi? Örneğin çok uzun süre dayanan bir makinanın yıllık amortisman bedeli çok küçük olacaktır. Kâr oranının düşmesi teorisinin karşısına çok büyük bir soru işareti diken bu konunun, **Grundrisse** metninde yeterince tartışıldığı söylenemez.

O'a sahip olabilseydi ne olurdu? Dolaşım maliyeti = O olduğunda olan şey. Yani, emek kapasitesinin varlığını sürdürmesi için zorunlu olan emek azalır ve dolayısıyla artık-emek, yani artık-değer, sermayeye en ufak bir şeye malolmaksızın artardı. Sermayeye hiçbir şeye malolmayan bir başka üretici güç artışı, bir bedava mekanizma da emeğin üretim süreci içinde bölünmesi ve eklemlenmesidir. Oysa bu artış da büyük çaplı emeği, yani sermayenin ve ücretli emeğin gelişmişliğini önvarsayar. Sermayeye hiçbir şeye malolmayan bir başka üretici güç, bilim güçleridir. (Şüphesiz papazlara, hocalara, bilginlere, ortaya çıkardıkları bilim gücünün boyu ne olursa olsun, belli bir payın her zaman için ödeneceğini ayrıca belirtmeye gerek yok.) Ama sermaye bunu da ancak makinaları (ve kısmen de kimyasal süreçleri) üretime sokmak yoluyla kendine maledebilir. Nüfus artışı da bir şeye malolmayan böyle bir üretici güçtür. Kısacası, nüfusun artması ve toplumun tarihî gelişimi ile birlikte gelişen tüm toplumsal güçler, sermayeye hiçbir şeye malolmazlar. Ama bunların dolaysız üretim sürecinde istihdam edilebilmeleri emek tarafından üretilmiş, yani nesnelleşmiş, geçmiş emek biçiminde vücut bulan bir altyapıya ihtiyaç gösterdiği yani kendileri birer değer oldukları ölçüde, sermaye bunları da ancak eşdeğerlerini vererek mülk edinebilir. Güzel. Kullanılması canlı emeğinkinden daha fazlaya malolan, yani üretilmesi ya da muhafazası için, yerine geçtiği emekten daha fazlasını gerektiren sabit sermaye, bir başbelâsı olacaktır. Hiçbir şeye malolmayan, sadece kapitalist tarafından el konmayı bekleyeni, sermaye için maksimum değere sahip olacaktır. Değeri = O olan makina sermaye için en değerli makinadır şeklindeki basit önermeden, maliyet-

teki her indirimin sermaye için bir kazanç olduğu sonucu çıkar. **Sermayenin eğilimi bir yandan sabit sermayenin toplam değerini artırmak ise, bir yandan da, aynı anda, sabit sermayenin tek tek parçalarının değerini azaltmaktır.** Sabit sermaye bir değer olarak dolaşıma girdiği anda, üretim sürecinde bir kullanım değeri olarak etkin olmaktan çıkar. Sözkonusu kullanım değeri emeğin üretici gücünün artırılması, zorunlu-emeğin azaltılması, nisbî artık-emeğin ve dolayısıyla artık-değerin artırılmasıdır. Dolaşıma girdiğinde sabit sermayenin değeri artmaz, sadece yerine eşdeğeri konur. Buna karşılık ürün, yani dolaşan sermaye, ancak üretim sürecinden çıkıp dolaşıma girdiğinde realize edilebilen artık-değerin taşıyıcısıdır. Makina sonsuz dayanıklılığa sahip olsaydı, ölümlü malzemeden imal edilmeseydi, yeniden-üretilmesi gerekmeseydi (onun makina olmak niteliğini ortadan kaldıracak daha mükemmel makinaların icadı hesaba katılmazsa), bir devr-i daim makinası olsaydı, o zaman kavramına tam ve mükemmel biçimde tekabül ettiği söylenebilirdi. Ölümsüz bir maddîlik halinde sonsuza kadar varlığını sürdüreceğinden, o zaman değerinin telafi edilmesi gerekmezdi. Sabit sermaye ancak kendi değerinin, ortaya koyduğu değerden daha küçük olması koşuluyla üretime sokulduğuna göre, demek ki kendisi bir değer olarak hiçbir zaman dolaşıma girmese dahi, dolaşan sermayede realize edilen artık-değer bir süre sonra yatırımı telafi edecek ve böylece makinenin kapitalist için maliyeti —ve kapitalistin kendine malettiği artık-değerin maliyeti— = O olduktan sonra da değer vazetmeye devam edecektir. Sabit sermaye [bu noktadan sonra bile] emeğin üretici gücü olarak çalışmaya devam edecek ve aynı zamanda üçüncü anlamındaki para

yani sürekli kendisi-için varolan değer olacaktır. 1000' lik bir sermaye alalım. Bunun [beşte] biri makina ve toplam artık-değer = 50 olsun. Yani makinanın değeri = 200. 4 dönüş sonra makinanın değeri ödenmiş olacaktır. Ve ayrıca, sermaye makinada 200 tutarında nesnelleşmiş emeğe sahip olmaya devam edeceğine göre, beşinci dönüşten itibaren durum sanki 800'e malolan bir sermayeyle 50 kazanıyor gibi olacaktır; yani %5 yerine %6 ¼ Sabit sermaye bir değer olarak dolaşıma girdiği anda, sermayenin değerlenme süreci için kullanım değeri olmaktan çıkar; ya da, ancak değerlenme süreci için kullanım değeri olmaktan çıktığı zaman dolaşıma girer. Dolayısıyla ne kadar dayanıklı olursa, ne kadar az tamirat, tam ya da kısmî yeniden-üretim gerektirirse, dolaşım süresi ne kadar uzun olursa, emeğin üretici gücü, yani sermaye olarak, canlı artık-emek vazeden nesnelleşmiş emek olarak, o ölçüde etkin olur. Sabit sermayenin dayanıklılığı (yani değerinin dolaşım süresinin, ya da yeniden-üretimi için gereken sürenin uzunluğu) bir değer ögesi olarak, bizzat sabit sermaye kavramından çıkar. (Dayanıklılık özelliğinin, kendi başına, salt maddî yönüyle ele alınan üretim aracı kavramında mevcut olduğu hususu ise ayrıca açıklama gerektirmez.) Artık-değer oranını belirleyen salt artık-emeğin zorunlu emeğe oranıdır; kâr oranını belirleyen ise sadece artık-emeğin zorunlu emeğe oranı değil, sermayenin canlı emekle mübadele edilen kısmının üretime giren toplam sermayeye oranıdır.]]

Kâr ve artık-değer.

Burada henüz ele aldığımız biçimiyle, Sermaye'nin kârı olarak, yani bireysel bir sermayenin bir diğe-

rinin zararına elde ettiği kârı değil, somut ifadesiyle, **kapitalist sınıfının kârı** olarak **kâr, toplam artık-değerden daha büyük olamaz.** Toplam kâr, toplam artık-değerdir fakat aynı toplam değer kârda, sermayenin gerçekten değeri artan kısmı, yani canlı emekle mübadele edilen kısmı yerine, toplam değerine oranlanarak ifade edilir. **Dolaysız biçimiyle kâr, sermayenin toplam değerinin bir yüzdesi cinsinden ifade edilen toplam artık-değerden başka bir şey değildir.**

Makina ve artık-emek. Artık-değer öğretisinin toplu özeti.

Artık-değerin kâr biçimine dönüştürülmesi, artık-değerin bu sermaye tarafından hesaplanma yöntemi, artık-değerin niteliği hakkında bir yanılsamaya dayandığı, daha doğrusu artık-değerin gerçek niteliğini gizlediği halde, sermaye açısından zorunlu bir işlemdir.*

Tekil bir işçinin işgününü ele alırsak, burada artık-emeğe oranla zorunlu emeğin azalması, kendini, işgününün daha büyük bir kısmının sermayenin malı olması biçiminde gösterir. Harcanan canlı emek miktarı aynı kalır. Şimdi üretim gücündeki bir artış, sözgelimi makinaların üretime sokulması sayesinde, haf-

* *Kolaylıkla düşülecek bir hata, emeğin üretici gücü işlevini kazanan makinanın başlı başına değer ürettiğini düşünmektir. Oysa hiç emeğe ihtiyacı olmayan bir makina, kullanım değerini artırabilir ama yarattığı mübadele değeri kendi üretim maliyetinden, kendi değerinden, içinde nesnelleşmiş olan emekten daha büyük olamaz. Makinanın değer yaratması, emeğin yerine geçtiği için değil, sadece artık-emeği artırmaya yarayan bir araç olması bakımındandır; ve makinanın yardımıyla üretilen artık-değerin ölçüsü ve içeriği de, sadece bu artık-emektir; dolayısıyla, genelde, emektir.* [*Marx'ın notu*]

tanın 6 günü çalışan 6 işçiden 3'ünün gereksiz hale geldiğini varsayalım. Eğer bu 6 işçi makinalara kendileri sahip olsaydı, herbirinin bundan böyle yalnızca yarım gün çalışması gerekecekti. Şimdi ise 3 tanesi haftanın her günü bütün gün çalışmaya devam eder. Sermaye 6'sını birden çalıştırmaya devam etseydi, her biri sadece yarım gün çalışacak, fakat artık-emek harcamayacaktı. İlk baştaki durumda zorunlu emeğin günde 10 saat, artık-emeğin ise 2 saat tuttuğunu varsayarsak, 6 işçinin gündelik toplam artık-emeği 2 × 6 = bir gün ve haftada = 6 gün = 72 saat olacaktır. Her işçi haftada bir gün bedavadan çalışmaktadır. Ya da 6'ncı işçi bütün hafta boyu bedavadan çalışmış gibi olmaktadır. 5 işçi zorunlu emeği temsil etmektedir ve bu sayı eğer 4'e indirilebilir ve bir işçi eskiden olduğu gibi bedavadan çalıştırılabilirse, nispî artık-emek artmış olacaktır. Başta = 1/6 olan oran şimdi 1/5 olacaktır. **Daha önce sözünü ettiğimiz artık-emek saati sayısının artması yasası, şimdi böylece, zorunlu emekçi sayısının azalması biçimini almıştır.** Aynı sermayenin 6 işçiyi bu yeni oranda çalıştırması mümkün olsa, o zaman artık-değer sadece nispî değil, mutlak olarak da artmış olur. Artık-emek süresi toplam $14\frac{2}{5}$ saati bulur. 6 işçi üstünden işçi başına $2\frac{2}{5}$ saat, tabii ki 5 işçi üstünden işçi başına $2\frac{2}{5}$ saatten daha çoktur.

25 Mutlak artık-değere gelince, bunu belirleyen, zorunlu-emek süresinin ötesinde, işgününün mutlak anlamda uzatılmasıdır. Zorunlu emek süresi salt kullanım değeri için, varlık sürdürme davası için harcanır. Artık-emek süresi ise mübadele değeri için, zenginlik için harcanan emektir. Sanayi emeğinin birinci ögesidir. Emek koşulları, yani hammadde ve emek aracı, —ya da emek eğer salt çıkartıcı ya da oluşturucu emekse, sadece kullanım değerini topraktan yalıtıyor, ya da sadece onu biçimlendiriyorsa, bu ikisinden sadece biri— sabit bir veri kabul edildiğinde, doğal sınır, eşzamanlı işgünleri ya da canlı emek kapasitelerinin sayısı, yani emekçi nüfustur. Bu aşamada sermayeye dayalı üretim ile daha önceki üretim aşamaları arasındaki fark henüz sadece biçimsel bir farktır. İnsan kaçırma, kölelik, köle ticareti ve kölenin zorla çalıştırılmasında, bu emek makinalarının, bu artık-ürün üreten makinaların artması doğrudan zor yoluyla gerçekleşir; sermayede ise mübadele aracılığıyla.

Burada kullanım değerleri, mübadele değerleriyle aynı basit oranda artmaktadır; dolayısıyla bu artık-

[25] Artık-değerin mutlak ve nispî artışı arasındaki fark, Başlık 8 ve 9'da tartışılmıştı. Mutlak artışta üretkenliğin aynı kalıp, işgününün uzatılması ya da işçi sayısının artırılması; nispî artışta toplam emeğin aynı kalıp, üretkenlik artırılarak toplam emek içinde zorunlu emek payının (ya zorunlu işçi sayısının, ya da ücretlerin) düşürülmesi sözkonusudur. Burada tartışılan ise, artık-değerin çeşitli artış yöntemlerinin c/v (makina ve hammadde / işçi) oranını nasıl etkilediği, dolayısıyla $\frac{m}{v}$ (artık-değer) artarken, $\frac{m}{c+v}$ (kâr)'ın nasıl etkilendiğidir. Yukarda, nispî artık-değer artışında, v aynı kalırken c'nin arttığı görüldü. Mutlak artık-değerde ise, v arttıkça c'nin aynı kaldığı, ya da aynı oranla arttığı (dolayısıyla kâr haddinin düşmediği) görülecektir.

emek biçimi, sermayenin dolaysız olarak mübadele değerine ve dolaylı olarak kullanım değerine yönelik olan üretim tarzında olduğu kadar, temel ve egemen davanın kullanım değeri olduğu kölelik, serflik vb. üretim tarzlarında da görülür. Sözkonusu kullanım değeri örneğin Mısır piramitlerindeki gibi ya da genelde büyük halk kitlelerinin zorla çalıştırıldığı Mısır'da, Hindistan'da vb. görülen dinî lüks üretimdeki gibi bütünüyle hayalî olabilir, ya da örneğin eski Etrüsklerdeki gibi dolaysız yararlılığa yönelik olabilir.

Buna karşılık artık-değerin ikinci biçiminde, yani nispî artık-değerde emekçinin üretim gücünün gelişmesi, **işgünü perspektifinden, zorunlu emek süresinin azalması** ve nüfus perspektifinden, **zorunlu işçi nüfusunun azalması** biçiminde gözükür (bu, antitez biçimidir) ve bu biçimde, sermayeye dayalı üretim tarzının sınaî yönü ve özgül tarihî karakteri açıkça ortaya çıkar.

Nüfusun büyük bir bölümünün şiddet yoluyla ücretli işçilere dönüştürülmesi ve varlıklarının salt, çıplak emekçiler düzeyine indirilmesini sağlayan bas-
[26] kı süreci, birinci biçime tekabül eder. Sözgelimi Henry VII'den başlayan 150 yıl boyunca, İngiliz yasama kayıtları, kanlı bir elyazması halinde, mülksüz ve serbest hale gelmiş olan nüfus kitlesini özgür ücretli işçilere dönüştürmek için uygulanan şiddet tedbirlerinin hikâyesinden ibarettir. Keşiş tarikatlarının kaldırılması, kilise mallarına el konulması, loncaların kaldırılması ve mallarına el konulması, tarım arazisinin meraya dönüştürülmesi ve enclosure of com-

[26] Birinci biçim: yani mutlak artık-değer artışı. Henry VII: bk. s. 577, not 77.

27 mons yoluyla kırsal nüfusun topraktan zorla koparılması vb. emekçiyi çıplak bir emek kapasitesine dönüştürmüştür. Şüphesiz bunlar önce serseriliği, dilenciliği vb. ücretli emeğe tercih ettiler ve çalışmaya zorla alıştırılmaları gerekti. Aynı olay benzer bir şekilde büyük sanayie, makinalarla işleyen fabrikalara
28 geçişte de tekrarlandı. Bk. Owen.

Sermaye ile ücretli emek arasındaki mübadele, aslında ancak sermayenin gelişiminin belli bir aşamasında **biçimsel anlamda özgür bir mübadele haline gelir.** Denebilir ki ücretli emek, İngiltere'de 18. yüzyılın sonunda çıraklık kanununun kaldırılmasıyla ilk kez biçimsel bakımdan tam anlamıyla gerçekliğe kavuşmuştur.

Sermayenin eğilimi, şüphesiz, mutlak artık-değerle nispî artık-değeri bağdaştırmaktır; dolayısıyla, **bir yandan işgünü maksimum ölçüde uzatılır ve eşzamanlı işgünleri maksimum ölçüde artırılırken, öbür yandan gerek zorunlu emek süresi gerekse zorunlu işçi sayısı minimuma indirilir.** Aşırı-üretim, aşırı-nüfus vb. gibi çeşitli biçimlerde gelişen bu çelişkili talep, kendini, karşıt belirlemeleri süre içinde birbirini izleyen bir süreç biçiminde gösterir. Sürecin zorunlu bir sonucu, **emeğin kullanım değerlerinin** —ya da **üretim dallarının— maksimum ölçüde çoğalmasıdır;** böylece sermaye üretimi, sürekli ve zorunlu olarak, bir yandan **emeğin üretici gücünün yoğunluk yönünden ge-**

27 (İng.): Resmen feodal beyin mülkü olup, köylüler tarafından kullanılan ortak toprakların köylüye kapatılması hareketi. İngiltere'de dokumacılığın gelişmesine paralel olarak, toprakların koyunculuk için meraya çevrilmesinin sonucudur.

28 R. Owen, **Six Lectures Delivered at Manchester,** 1837, kitabında, makinalaşmanın İngiliz işçi sınıfı açısından doğurduğu insanlık dışı sonuçları anlatmaktadır.

lişmesini, öte yandan **emek dallarının sınırsızca çeşitlenip çoğalmasını,** dolayısıyla üretimin, biçim ve içerikçe çokyönlüleşmesini **ve** zenginleşmesini, her yönüyle doğaya egemen olmasını doğurur.

Büyük çaplı üretimde, kendiliğinden, emeğin bölünme ve birleştirilmesinden doğan üretici güç artışı, ya da **ısıtma gibi, iş binaları vb. gibi emekler birleştirildiğinde aynı kalan ya da azalan** bazı emek koşullarının giderlerinin kısılmasından doğan güç artışı, sermayeye hiç bir şeye malolmaz; sermaye, emeğin bu artan üretim gücüne bedavadan sahip olur. Çeşitli üretim koşulları, hammadde, üretim araçları, zorunlu ihtiyaç maddeleri üretiminde üretici güç artarken, bunları kullanan üretim dallarında da eşzamanlı olarak artsa, bu artış sermayeyi oluşturan kısımların birbiriyle oranında herhangi bir değişiklik meydana getirmez. Sözgelimi, emeğin üretici gücü keten üretiminde, dokuma tezgâhı üretiminde ve dokumanın kendisinde (işbölümü sayesinde) eşzamanlı olarak artsa, o zaman hammadde vb. hacmindeki büyüme, bir günde dokunan kumaş hacmindeki büyümeye tekabül edecektir. Çıkartım sanayiinde, sözgelimi madencilikte, emek daha üretken hale geldiğinde hammaddenin de artması gerekmez, çünkü zaten hammadde işlenmesi sözkonusu değildir. Tarımı daha üretken hale getirmek için üretim araçlarının sayıca artması bile gerekmez; sadece **yoğunlaşmaları** ve **eskiden yüzlerce ayrı birim halinde** gerçekleştirilen emeğin, **ortaklaşa** hale gelmesi yeter. Ama her halükârda, artık-emeğin bütün biçimlerinde şart olan, **nüfusun artmasıdır;** birinci biçim için işçi nüfusunun artması; ikincisi için ise, bilimin vb. gelişmesini gerektirmesi açısından, genel nüfusun artması. Her

halükârda nüfus, zenginliğin temel kaynağı olarak gözükmektedir.

Nesnel üretim koşullarının oranı.
Sermayenin bileşenleri arasındaki oranın değişmesi.

Buna karşılık sermayeyi ilk biçimiyle ele aldığımızda, hammadde ve araç sermayenin kendisi tarafından üretilmiş şeyler değil, dolaşımdan gelen şeyler olarak gözükürler; tıpkı gerçekte, tekil sermayenin kendi üretim koşullarını, bunlar yine sermaye tarafından —ama bir başka sermaye tarafından— üretilmiş oldukları halde, dolaşımdan elde etmesi gibi. Bunun sonucu, bir yandan, sermayenin zorunlu olarak üretime her yönüyle egemen olma eğilimidir; emek maddelerinin ve hammaddelerin ve keza araçların üretimini, bir başka sermaye de olsa, her halükârda sermayeye dayalı üretime çevirme eğilimidir; sermayenin yayılmacı dinamiğidir. Öte yandan, şurası açıktır ki, **sermayenin dolaşımdan elde ettiği nesnel üretim araçlarının değeri aynı kalsa**, yani aynı miktar kullanım değerinde aynı miktar emek nesnelleşse, sermayenin canlı emeğe yatırılan dilimi küçülecektir, ya da: **sermayenin bileşenleri arasındaki oran değişecektir.** Toplam sermaye, sözgelimi 100, hammadde $\frac{2}{5}$, araç $\frac{1}{5}$, emek $\frac{2}{5}$ olsa ve üretici gücü iki katına çıkması sayesinde (işbölümü) aynı emek aynı araçla iki misli hammadde işleyebilecek hale gelse, sermayenin 40 artması gerekir; o halde 80'i hammadde, 20'si araç ve 40'ı emek olmak üzere 140'lık bir sermayenin çalışması gerekecektir. Emek oranı = 40:140 (eskiden = 40:100); eskiden 10'a 4 oranında olan

emek, şimdi sadece 14'e 4 oranındadır. Veya, aynı 100'lük sermayede şimdi hammaddeye $\frac{3}{5}$, araca $\frac{1}{5}$ ve emeğe $\frac{1}{5}$ pay düşmektedir. Kazanç, eskisi gibi 20 kalacaktır. Fakat artık-emek eskiden %50 iken şimdi %60 olacaktır. 60 hammadde ve 20 araç için şimdi sadece 20 emek gerekmektedir. 80. 20. 100. 80'lik bir sermaye 20 kâr getirecektir. Şimdi sermaye emeğin tümünü üretimin bu aşamasında çalıştırmak isterse, kendini 160'a çıkarması şarttır; 80 hammadde, 40 araç ve 40 emek. Bu ise 40 artık-değer getirecektir. Oysa 100'lük sermayenin sadece 20 artık-değer getirdiği eski durumda, 160'lık bir sermaye sadece 32, yani 8 eksik artık-değer getirecek ve aynı 40'lık artık-değeri üretmek için 200'e çıkması gerekecekti.

29 Şunların birbirinden ayırdedilmesi gerekir: 1) Emeğin (ya da **emek yoğunluğunun, hızının**) artmasının, hammadde ve emek aracı olarak yatırılan meblağın artmasını gerektirmediği durum. Sözgelimi yeteneklerini geliştirmek ve işbölümü ve işbirliğini ilerletmekle, aynı 100 emekçi aynı değerde araçlarla daha çok balık avlayabilir, toprağı daha iyi işleyebilir, madenden daha çok cevher ya da daha çok kömür çıkarabilir, ya da aynı miktar altında daha çok

29 **Üretkenlik artışına dayanan** üç ayrı artık-değer artışının, yani üç çeşit nispî artık-değer artışının $\frac{m}{c+v}$ oranı açısından doğurduğu sonuçlar tartışılıyor. Nispî artışta, v'nin aynı kaldığı varsayılmıştır. 1) m artar, c aynı kalır. 2) c ve m aynı oranda artar. 3) m artarken, c daha hızlı artar.

varak dövebilir; ya da daha az hammadde ziyan ederek aynı miktar hammaddeden daha çok iş çıkarabilir. Bu durumda [iki ihtimal sözkonusudur]: ya bu ürünler emekçilerin kendi tüketimlerine gitmektedir ve dolayısıyla zorunlu emek süresi kısalmıştır; aynı maliyete ortaya daha çok emek konmaktadır. Ya da, emek kapasitesinin yeniden-üretimi için zorunlu olan emek daha azdır. Emek süresinin zorunlu kısmı artık-emek süresine oranla azalmış ve ürünün değeri yine = 100 işgünü kalırken, bundan sermayeye düşen pay, yani artık-değer artmıştır. Toplam artık-emekçi sayısı başta $= \frac{1}{10}$, yani = 10 işgünü ve şimdi $= \frac{1}{5}$ ise, artık-emek süresi 10 gün artmıştır. İlk başta işçiler kendileri için 90 gün, kapitalist için 10 gün çalışmakta iken, şimdi kendileri için 80, kapitalist için 20 gün çalışmaktadır. (Değerin böyle işgünü birimiyle hesaplanması ve emek süresinin değerin tek içeriği olarak konması, uşaklık ilişkilerinin bulunduğu koşullarda açıkça görülür. Sermayede ise, para tarafından gizlenmiştir.) Yeni yaratılan değerin daha büyük bir dilimi sermayeye düşer. Ama bu varsayım çerçevesinde, değişmez sermayenin bileşenleri arasındaki oran aynı kalır. Yani, kapitalist daha büyük bir artık-emek hacmini işe koştuğu halde, daha az ücret ödediğinden, hammadde ve araca daha çok sermaye yatırmaz. Daha küçük bir nesnelleşmiş emek parçasıyla, aynı miktar canlı emek satın alır; ya da aynı miktar nesnelleşmiş emekle, daha fazla canlı emek. Bu sadece çıkartım sanayiinde mümkün; imalât sanayiinde ancak hammadde kullanımında daha

çok tasarrufta bulunmak anlamında; keza, kimyasal süreçlerin hammaddeyi artırdığı yerlerde, tarımda: taşımacılık sanayiinde mümkün.

2) Üretkenliğin aynı zamanda hem sözkonusu üretim dalında hem de onun koşullarında artması —yani, emeğin yoğunluğu ve emek ürünlerinin artışı ile birlikte hammaddenin ya da aracın ya da her ikisinin birden artmak zorunda olduğu durumlar. (Hammaddenin herhangi bir şeye malolması gerekmez, örneğin sepet yapımında kullanılan kamışlar; bedava odun vb.) Bu durumda sermayenin oranı aynı kalır. Yani emeğin üretkenliğinin artmasıyla sermayenin hammadde ve araca daha büyük bir değer yatırması gerekmez.

3) Emeğin üretkenliğindeki artışın sermayenin daha büyük bir kısmının hammadde ve araca yatırılmasını gerektirmesi. Salt işbölümü vb. yoluyla aynı sayıda işçi eskisinden daha üretken hale gelmişse, araç aynı kalır, sadece hammaddenin artması gerekir; çünkü aynı emek süresi aynı sürede daha fazla hammadde işlemektedir ve bu üretkenliğin de sadece işçilerin yeteneklerinin artışından, işbölümü ve işbirliğinden vb. ileri geldiği varsayılmıştır. Bu durumda, sermayenin canlı emekle mübadele edilen kısmı, aynı kalan öteki kısımlara oranla kendi düşüşü nisbetinde, ya da onların artışı nisbetinde, küçülür (sadece mutlak emek süresi artıyorsa, aynı kalır; nisbî emek süresi artıyorsa, azalır).

Birinci durumda: **işgünü: hammadde:** 180, **araç:** 90, **emek:** 80, **artık:** 10. Öyleyse 90 işgününden 10'u artık-işgünü; artık-emek %12 ½; ve ikinci durumda: **hammadde:** 411 $\frac{3}{7}$, **araç;** 90, **emek:** 70, **artık:** 20

30 ise, ikinci durumda hammadde oranı, birinci duruma göre, artık-emekteki artışla aynı oranda artmış demektir.

Artık-değer artışı tüm biçimlerinde, nüfus artışını önvarsayarken, burada buna ek olarak bir de birikimi, ya da üretime giren sermaye sayısının artmasını öngörmektedir. (Son tahlilde bu, hammadde üretiminde çalışan işçi nüfusunun artması demektir.) Birinci durumda, emeğe harcanan toplam sermaye dilimi toplam sermayenin 1/4'üdür, ve sermayenin değişmez kısmına oranı = 1/3'tür; ikinci durumda ise emeğe harcanan toplam sermaye dilimi toplam sermayenin 1/6'sından ve değişmez sermayenin 1/5'inden azdır. Demek ki, üretici gücün işbölümü ve işbirliği yoluyla artırılması, istihdam edilen işgücünün mutlak anlamda artmasına dayalı olduğu halde, aynı zamanda işgücünün, süreci harekete geçiren sermayeye oranla zorunlu olarak azalmasını getirir. Birinci biçimde, yani mutlak artık-emek biçiminde, istihdam edilen emek hacmi istihdam edilen sermaye ile aynı oranda artmak zorunda iken, ikinci durumda, üretici güçteki artıştan daha küçük bir oranda, hatta onunla ters orantı içinde artmaktadır.

31 Tarımsal emeğin ikinci yöntemle kullanılması sayesinde toprağın üretkenliği iki katına çıkarsa, aynı miktar emek 1/2 yerine 1 quarter buğday getirirse, zorunlu emek yarı yarıya düşecek ve sermaye aynı ücretlerle (ücretler sırf tahıl cinsinden ifade edildi-

[30] Marx'ın hesabı şöyledir: Birinci durumda artık-emek oranı: 10/80, yani % 12,4; ikinci durumda artık-değer oranı: 20/70, yani % 28,8; artış: % 134. İşlenen hammadde de bu oranda artmaktadır. Hammaddenin neden bu oranda arttığı açık değildir ve hesaptaki akılyürütmenin yanlış olması ihtimali kuvvetlidir.

[31] Bir önceki sayfadaki ikinci madde kastediliyor.

ğinde) iki misli işçi çalıştırabilecektir. Oysa kapitalistin toprağını işlemek için ek işçilere ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla aynı emeği, eskisinin yarısı ücretle çalıştırmaya devam edecektir; sermayesinin bir kısmı, yani eskiden para şeklinde yatırılan bir dilimi, böylece serbest kalacaktır; emek süresi kullanılan sermayeye oranla aynı kalmış, fakat bunun artık kısmı zorunlu kısmına oranla yükselmiştir. Zorunlu emeğin artık-emeğe oranı önceki durumda işgününün 3/4'ü ya da 9 saat ise, şimdi 3/8 ya da $4\frac{1}{2}$ saattir. Artık-emek birinci durumda 3 saattir; ikincisinde ise $= 7\frac{1}{2}$.

Sürecin işleyişi şöyledir: İşçi nüfusu ve işgünü uzunluğu, dolayısıyla işgünü uzunluğu çarpı eşzamanlı işgünü sayısı verili olduğunda, artık-emek ancak nispî olarak, emeğin üretici gücünü artırmak yoluyla artırılabilir; üretici gücün artabilmesi ise, daha önceki nüfus artışına ve bu nüfusun emek için eğitilmesine (ve bu sayede, aynı zamanda, emekçi olmayan ya da doğrudan emek sarfetmeyen nüfus için belli bir serbest sürenin yaratılmasına, dolayısıyla zihinsel yeteneklerin geliştirilmesine vb.; doğanın zihin yoluyla inşana maledilmesine) bağlıdır. Üretici güçlerin belli bir gelişim aşaması veri alındığında, artık-emek ancak mutlak olarak, nüfusun daha büyük bir kesitinin işçiye çevrilmesi ve eşzamanlı işgünü sayısının artırılması yoluyla artırılabilir. Birinci süreç, **işçi nüfusunun mutlak anlamda aynı kaldığı halde, nispî olarak azalmasıdır**; ikincisi ise **işçi nüfusunun artmasıdır**. Her iki eğilim de sermayenin zo-

runlu eğilimleridir. Bu çelişen dinamiklerin birliği, yani canlı çelişkinin ta kendisi, ilk önce makinada görülür; bunu az sonra göreceğiz. Birinci biçim, açıkça, **emekçi olmayan nüfusun emekçi nüfusa oranının küçük olmasını** gerektirir. İkincisi ise, canlı emek gereksinimi yatırılan sermayeye oranla daha yavaş arttığından, **emekçi olmayan nüfusun emekçi nüfusa oranının daha büyük olmasını** gerektirir.

Sermayenin hammadde ve aracı, yani ürünün koşullarını dolaşımdan elde ettiği, bunları verili birer önvarsayım olarak aldığı oluşma aşamasında, sermayenin bileşenleri arasında [sabit bir veri olarak] gözüken oran, gerçi daha yakından incelendiğinde, tüm ögeler sermaye ürünleri olarak gözükeceklerinden —aksi takdirde sermaye üretimin tüm koşullarına egemen olmuş sayılamaz— kaybolur; ama tekil sermaye açısından, oran sabit bir veri olarak kalır. Bu nedenle sermayenin bir parçası değişmez bir değer olarak ele alınabilir ve sadece değere yatırılan parçanın değişken olduğu söylenebilir. Sermayenin bileşenleri eşit oranlarda gelişmezler, buna karşılık rekabet konusunda görüleceği gibi, sermayenin eğilimi, üretici gücü eşit oranlarda bölüştürmektir.

Emeğin üretkenliği arttıkça, hammadde ve makina hacminin sınırlılığı sermaye için bir ayakbağı haline geleceğinden, sanayiin gelişmesi şöyle bir yol izler: üretim, sanayi için hammadde üretimi —üretim aracı için, ya da emek malzemesi için hammadde üretimi— olmaya ne kadar yakınsa, emek malzemesi asıl anlamda ham maddeye ne kadar yakınsa, yığınsal emek ve makinalaşma da ilk o dallarda başlar. Yani dokumacılıktan önce iplikçilikte, basmacılıktan önce dokumacılıkta, vb. Hepsinden de önce, emek aracının başlıca hammaddesi olan madenlerin üreti-

minde. En alt düzeydeki sanayiin hammaddesini oluşturan asıl ham ürün hızla artırılamıyorsa, o zaman daha hızlı artırılması mümkün bir alternatife başvurulur. (Keten, yün ve ipek yerine pamuk.) Patatesin tahıl yerine ikame edilmesi, aynı durumun ihtiyaç maddeleri alanındaki uygulamasıdır. Burada daha yüksek üretkenlik, daha kötü nitelikte, daha az besleyici değeri olan ve dolayısıyla işçinin yeniden-üretiminin organik koşullarını ucuzlatan bir maddenin üretimiyle sağlanır. Bu sonuncusu ücretler konusuna girer. Asgari ücretleri incelerken Rumford unutulma-
32 malı.

Şimdi nispî artık-emeğin, makinalaşma biçimin-
33 de tezahür eden üçüncü biçimine geliyoruz.

[{Sunuş sürecimizi izledikçe, bir soyutlama olarak alınan değerin, bu soyut niteliğiyle, ancak para varsayıldığında mümkün olabildiği; öte yandan bu para dolaşımının varış noktasının sermaye olduğu, dolayısıyla ancak sermaye temeli üzerinde tam anlamıyla gelişebildiği ve genelde, üretimin tüm ögelerine egemen olmasının ancak sermaye temeli üzerinde mümkün olduğu görüldü. Demek ki bu analiz,

[32] Bk. Kapital, cilt I, s. 617-618. (MELİ)
Benjamin Thompson, Count of Rumford (1753-1814): Amerikan asıllı maceracı. İngiltere ve İrlanda'da, işçi hastaneleri ve muhtaçevleri ile ilgili görevlerde bulunmuştur.

[33] S. 710'daki üçüncü madde kastediliyor. Kâr haddinin düşmesi yasasının asıl olarak sadece bu biçim için sözkonusu olduğuna, buna karşılık öbür biçimler (mutlak artış ve nispî artışın ilk biçimi) uzun uzadıya tartışılırken asıl davayı oluşturan biçimi tartışmaya sıra gelmediğine, daha doğrusu bir sayfa kadar tartışıldıktan sonra metnin yarıda bırakıldığına dikkat etmek gerekir.
Marx'ın hayattayken yayımlanan hiçbir yazısında kâr haddinin düşme yasasının sözünü etmediği bu arada hatırlanabilir,

belli bir tarihî döneme özgü biçimlerin, sözgelimi sermayenin, tarihîliğini gözler önüne serdiği gibi, söz gelimi değer gibi, saf soyutlamalar olarak gözüken kategorilerin de tarihî bir temelden soyutlanmış belirlemeler olduklarını ve bu soyutluklarıyla ortaya çıkmalarının ancak bu temel üzerinde sözkonusu olduğunu göstermektedir; ayrıca da, sözgelimi para gibi az çok tüm dönemlere özgü kategorilerin geçirdikleri tarihî dönüşümler görülmektedir. Ekonomik anlamda «değer» kavramına antikitede rastlanmaz. Sa-
34 dece hukukta, hilekârlığa karşı vb., değer pretium'dan ayırdedilir. Değer kavramı bütünüyle en modern ekonomiye özgüdür, çünkü sermayenin ve sermayeye dayalı üretimin en soyut ifadesidir. Değer kavramında, sermayenin esrarı açığa çıkar.]]

Makinalaşmaya dayanan artık-emeği diğerlerinden ayıran özellik, zorunlu emek süresinin kısaltılması ve bunun, daha az sayıda eşzamanlı işgününün, daha az sayıda işçinin istihdam edilmesi şeklinde gerçekleşmesidir. İkinci bir husus, üretici güçteki artışın fiyatının sermaye tarafından ödenmesi gerektiği, bedava olmadığıdır. Üretici güçteki bu artışı hayata geçiren aracın kendisi nesnelleşmiş halde dolaysız emek süresidir, değerdir; ve buna sahip olmak için sermayenin kendi değerinin bir kısmını onunla mübadele etmesi gerekir. Makinaların üretime sokulmasını rekabet ve rekabet tarafından devreye sokulan üretim maliyetinin düşürülmesi yasası bahsinde analiz etmek kolay. Burada sözkonusu olan, bunu, başka sermayeleri hesaba katmaksızın sermayenin canlı emekle olan ilişkisinden hareketle incelemektir.

[34] pretium (Lat.): fiyat.

Bir kapitalistin dokumacılıkta yılda 100 işçi çalıştırdığını ve bu işçilerin kendisine yılda 2400 sterline malolduğunu farzedelim. Bu kapitalist şimdi 50 işçinin yerine 1200 sterlin fiyatında, fakat bir yıl içinde aşınacak ve ikinci yılın başında yenilenmesi gerekecek bir makina koyarsa, şüphesiz bir şey kazanmış olmaz; ne de ürününü daha ucuza satabilir. Kalan 50 işçi, eskiden 100 işçinin yaptığı işi yaparlar; her tekil işçinin artık-emeği, işçi sayısındaki düşüşle aynı oranda artar, dolayısıyla artık-emek aynı kalır. Artık-emek eskiden günde =200 işsaati, yani 100 işgününün herbiri için 2 saat ise, şimdi yine =200 işsaati, yani 50 işgününün herbiri için 4 saat olur. İşçi açısından olan, artık-emeğin artmasıdır; sermaye açısından değişen bir şey yoktur, çünkü şimdi 50 işgününü (zorunlu ve artık-süre beraber) makinanın karşılığında vermek zorundadır. Makinaya karşılık verdiği 50 nesnelleşmiş işgünü ona salt bir eşdeğer getirir, yoksa 50 nesnelleşmiş işgününün 50 canlı işgünüyle mübadelesindeki gibi, artık-emek değil. Bu kaybın, kalan 50 işçinin artık-emekleriyle telafi edilmesi gerekir. Mübadele biçimi bir yana bırakılırsa, olay, kapitalistin bütün işgünleri sadece zorunlu emekten ibaret olan 50 işçi ile, işgünleri bu «kaybı» telafi eden 50 başka işçi çalıştırmasıyla aynı kapıya çıkmaktadır. Buna karşılık, eğer makinanın sadece 960 sterline, yani 40 işgününe malolduğunu ve kalan işçilerin eskisi gibi adam başına 4 saat artık-emek süresi, yani 200 saat ya da 16 gün 4 saat ($16\frac{1}{3}$ gün) üretiklerini farzedersek, bu kez kapitalist yatırımlardan 240 sterlin tasarruf etmiş olacaktır. Eskiden 2400'lük bir yatırımdan 16 gün 4 saat kazanırken, şimdi sa-

dece 960'lık bir avanstan aynı 200 işsaatini kazanacaktır. 200'ün 2400'e oranı 1/12'dir; buna karşılık $200 : 2160 = 20 : 216 = 1 : 10\frac{4}{5}$. İşgünü cinsinden ifade edersek, birinci durumda 100 işgününden 16 gün 4 saat, ikincisinde ise 90'dan aynı miktar kazanmış olacaktır; birincisinde günde 1200 işsaatinden 200, ikincisinde 1080 işsaatinden $200 : 1200 = 1 : 6$, $200 : 1080 = 1 : 5\frac{2}{5}$. Birinci durumda tek işçinin artık-süresi $\frac{1}{6}$ işgünü $=$ 2 saat. İkinci durumda $= 1$ işçiden $2\frac{6}{27}$ saat. Ayrıca, makinanın üretime sokulmasıyla, sermayenin eskiden araçlara harcadığı kısmının da makinanın getirdiği ek maliyetten düşülmesi gereklidir.

EK

FAİZ VE KÂR

Marx 1858 Nisanında, *Grundrisse* metnini bitirme çabasından vazgeçmiştir. Metin, kâr haddinin düşmesiyle ilgili tartışmanın orta yerinde kesilmektedir. Marx'ın 1858 yaz aylarında ekonomi konusunda yoğun bir okuma dönemine girdiğini, sonbaharda Başlık 3 ve 4'ü yeniden yazmaya başladığını ve nihayet 1859 Ocağında *Katkı*'yı yayımladığını biliyoruz.

Başlık 16'yı içeren defterin geri kalan sayfaları (150 kitap sayfası) Marx'ın 1858 yazında okuduğu kitaplarla ilgili olarak aldığı notları, kitaplardan alıntıları, *Grundrisse*'nin yeniden yazılmasına yönelik fikir ve taslakları ve konuyla ilgisiz notları taşımaktadır. Bütün bu notların, *Grundrisse Katkı* ve *Kapital* metinlerinde bulunanların ötesinde, Marx'ın teorik çalışmasına önemli bir katkıda bulundukları söylenemez. Sözkonusu notların en ilginçlerinden biri olan aşağıdaki parçayı, kârdan sonra gelmesi ve belki Başlık 17'yi oluşturması gereken faiz konusuna değindiği için buraya alıyoruz.

Faiz konusunda iki şey incelenmeli: **Önce, kârın** kâr ve faiz olarak ikiye bölünmesi. (Bu ikisini birden içeren kâra İngilizler **gross profit** adını verirler.) İkisi arasındaki ayrım, sınaî kapitalist sınıfının yanısıra bir malî kapitalist sınıfı ortaya çıktığında elle tutulur, gözle görülür hale gelir. **İkinci olarak,** sermayenin bir meta haline gelmesi, ya da metaın (paranın) sermaye olarak satılması. Böylece, sözgelimi, sermayenin

fiyatı da, herhangi başka bir meta gibi, arz ve talebe göre ayarlanır. Faiz haddini de bu belirler. O halde sermaye, sermaye olarak, dolaşıma girer.

Mali kapitalistlerle sınaî kapitalistlerin iki ayrı sınıf oluşturmaları, ancak kârın iki ayrı gelir dalına bölünmesi sayesinde mümkündür. İki kapitalist türünün varlığı sadece bir olgunun ifadesidir; buna karşılık iki ayrı kapitalist sınıfının beslenip gelişebilmesi için bu bölünmenin, kârın iki ayrı gelir biçimine ayrılması olayının verili olması şarttır.

Faiz biçimi, kârdan daha eskidir. Hindistan'da adi köylülerden alınan faizin yüksekliği, hiç bir şekilde kârın yüksekliğini ifade etmez. Aksine, tefeci, kâra faiz biçiminde el koyduktan sonra, emek ücretinin bir kısmına da sahip çıkar. Bu faizi İngiliz para piyasasında egemen olan, İngiliz kapitalistinin ödediği faizle karşılaştırıp, bundan «emek payının» (emeğin üründen aldığı payın) İngiltere'de Hindistan'dan bilmem ne kadar yüksek olduğu sonucunu çıkarabilmek için, Bay Carey'ninki gibi bir tarih perspektifine sahip olmak lâzımdır. Bay Carey'nin bununla değil, İngiltere'de sözgelimi Derbyshire'da el tezgâhı dokumacılarının kapitalist tarafından ödünç verilen hammadde ve araçlara ödedikleri faizle bir karşılaştırma yapması gerekirdi. O zaman görecekti ki, burada faiz o kadar yüksektir ki, bilânço eşitlendiğinde, işçi kapitalistin verdiği avansı geri ödedikten ve buna bir de karşılıksız olarak kendi emeğini kattıktan sonra dahi borçlu taraf olarak kalmaktadır. Tarihî bakımdan, sınaî kâr biçimi ancak sermaye varlığını bağımsız emekçilerin dışında sürdürmemeye başladığında ortaya çıkar. Dolayısıyla kâr, ilk başta faiz tarafından belirlenir. Buna karşılık burjuva ekonomisinde faiz kâr tarafından belirlenir. Ve onun bir di-

liminden ibarettir. Dolayısıyla kârın, bir bölümünün faiz olarak ayrılmasına izin verecek kadar büyük olması gerekir. Tarihte tam tersi. Faizin, artık-kazancın bir kısmının kâr şeklinde bağımsızlaşmasına izin verebilecek kadar küçültülmesi gerekir. Ücret ile kâr arasında doğal bir ilişki vardır: zorunlu emek ve artık-emek. Buna karşılık *kâr ile* faiz arasında, bu gelir biçimlerine göre ayrılan iki sınıf arasındaki rekabet tarafından belirlenen böyle bir ilişki bulunduğu söylenebilir mi? Bu rekabetin olabilmesi için iki sınıfın, dolayısıyla artık-değerin kâr ve faiz olarak bölünmesinin zaten varsayılmış olması gerekir. Sermayeyi genel düzeyde ele almak salt bir soyutlama değildir. *Sözgelimi bir ulusun toplam ücretli emeğinden* (ya da toplam toprak mülkiyetinden) ayrı olarak toplam sermayesini ele alırsam, ya da sermayeyi diğer sınıflardan ayrı olarak belirli bir sınıfın ekonomik temeli olarak görürsem, sermayeyi genel düzeyde ele almış olurum. Tıpkı örneğin insanı fizyolojik açıdan hayvandan ayrı bir varlık olarak ele almak gibi. Faiz ile kâr arasındaki ayırımın *fiilî* varoluş şekli, bir malî kapitalistler sınıfıyla bir sınaî kapitalistler sınıfı arasındaki ayrımdır. Fakat bu iki sınıfın karşı karşıya gelebilmesi, bu çifte varoluş tarzı, sermaye tarafından vazedilen artık-emeğin kendi içinde ikiye bölünmüşlüğünü önvarsayar.

[.......................]

Önemli olan husus, faiz ve kârın **sermayenin** ilişkilerini ifade ettikleridir. Tikel bir biçim olarak, faiz getirici sermayenin antitezi, emek değil, kâr getirici sermayedir. Emekçinin, bir yandan hâlâ bağım-

sız olarak gözüktüğü, yani henüz ücretli işçi olmadığı, buna karşılık üretiminin nesnel koşullarının kendi dışında bağımsız bir varlık kazanmış oldukları, ayrı bir sınıfın, tefeciler sınıfının mülkü oldukları ilişki biçimi, şu ya da bu oranda mübadeleye dayanan bütün üretim tarzlarında mutlaka görülür. (Tikel ve sınırlı tarım ve zanaat servetine antitez olarak, ticari ya da parasal servetin geliştiği yerlerde). Bizzat bu ticarî servetin gelişmesi, mübadele değerinin gelişmesi ve dolaşım ve para ilişkilerinin öteki alanları da kaplaması olarak değerlendirilebilir. Şüphesiz bu ilişki bir yandan emek koşullarının emekçinin ekonomik varlığından koptuklarına, bağımsızlaştıklarına —gittikçe artan bir ölçüde dolaşımdan geldiklerine ve dolaşıma bağımlılaştıklarına— delalet eder. Ama öte yandan emekçi henüz sermayenin sürecine dahil edilmemiştir. Dolayısıyla, üretim tarzı özünde değişmemiştir. Bu ilişkinin burjuva ekonomisi içinde tekrar görüldüğü yerler, geri kalmış ya da modern üretim tarzı karşısında yıkılmamaya çabalayan sanayi dallarıdır. Emeğin en iğrenç sömürüsü bu dallarda, sermaye-emek ilişkisi yeni üretici güçlerin gelişimine yol açmaksızın, yeni tarihî biçimlerin tohumunu içinde taşımaksızın sürdürülür. Üretim tarzı bakımından da, —manüfaktür biçiminde olsun, küçük tarım biçiminde olsun— sermaye maddeten tekil işçiye ya da işçi ailesine tabidir. Sermayenin sömürüsü, sermayenin üretim tarzı olmaksızın gerçekleştirilir. Faiz oranı, hem kârı hem de hatta emek ücretinin bir kısmını içerdiğinden, çok yüksektir. Sermayenin üretime egemen olmadığı, dolayısıyla ancak biçimsel olarak sermaye olduğu bu tefecilik biçimi, o halde, burjuva öncesi üretim biçimlerinin egemen olduğu bir yapıyı önvarsayar; bu-

na karşılık burjuva ekonomisi dahilinde ikincil ve aşağı alanlarda yeniden ortaya çıkar.

Faizin ikinci tarihî biçimi: sermayenin tüketici zenginliğe borç verilmesi. Toprak sahiplerinin gelirinin (ve çoğunlukla toprağının da) tefecinin cebinde birikip sermaye haline gelmesi açısından, bu biçim, sermayenin oluşumunun bir ögesi olarak tarihî önem kazanır. Dolaşan sermayenin ya da para biçimindeki sermayenin toprak sahiplerinden bağımsız bir sınıfta toplanmasıyla sonuçlanan süreçlerden biri budur.

ÖZEL İSİMLER İNDEKSİ

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

GRUNDRİSSE

ÖNSÖZ

Başlık 1. Önsöz. Üretim, Tüketim, Bölüşüm, Mübadele (Dolaşım)

III. DOĞURGAN SERMAYE ARTIK DEĞERİN KÂRA ÇEVRİLMESİ

Başlık 16. Kâr

- [...............] şeklinde ayrı bir satıra ortalama olarak konulan işaret **Çevirmediğimiz** ve bir dipnot ile içeriği belirtilen **bölüm**, paragraf vb'yi belirtmek üzere kullanılmıştır.

G r u n d r i s s e, Marx'ın ileride yayımlamayı düşündüğü büyük esere hazırlık niteliğinde doldurduğu defterleri kapsamaktadır. Defterler Ağustos 1857-Mart 1858 arasında yazılmıştır ve bu halleriyle "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı" (1859), "Kapital"in ilk taslağı (1861-63), "Kapital" I ve III. ciltleri (1864-66) ve nihayet "Kapital II"nin (1867-70 ve 1877-78) yazılmasından oluşan dizinin ilk halkasını temsil ederler.

Yazmalar ilk kez 1939'da Marx-Engels-Lenin Enstitüsü tarafından basılmış fakat bu baskı son derece sınırlı bir yaygınlık kazandığından gerçek anlamda ancak 1953 Berlin baskısıyla yayımlanabilmiştir. 1968'de ilk kez Fransızcaya, 1973'de İngilizceye çevrilmiş ve özellikle 70'lerde, giderek Marx'ın en önemli teorik yazılarından biri olarak tanınmaya başlamıştır. Bugünse artık Marksist teori üstüne ciddî herhangi bir tartışmanın G r u n d r i s s e ' yi gözönüne *almadan yapılabilmesi imkânsız gibi gözükmektedir. Bu açıdan,* Marksist teori sorununun giderek kendini —ve eksikliğini— hissettirdiği bu günlerde, G r u n d r i s s e ' yi dilimize kazandırmayı önemli bir görev saydık.